

พระสุตตันตปิฎก

ทีฆนิกาย มหาวรรค

เล่มที่ ๒

ขออนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

๑. มหาปทานสูตร

เรื่องภิกษุหลายรูปประชุมกัน

[๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กุฎี ใกล้เคียงน้ำ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถปิณฑกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี.

ครั้งนั้น ภิกษุมารูป ในเวลาหลังอาหาร กลับจากบิณฑบาตแล้ว นั่งประชุมกันในโรงกลมใกล้ไม้กุ่มน้ำ เกิดสนทนาธรรมกันขึ้นเกี่ยวกับบุพเพนิวาสว่า บุพเพนิวาสแม้เพราะเหตุนี้ บุพเพนิวาสแม้เพราะเหตุนี้ ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคได้ทรงสดับถ้อยคำเจรจาอันนี้ของภิกษุเหล่านั้น ด้วยพระทิพยโสตธาตุอันบริสุทธฺิ ล่วงโสตของมนุษย์.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจากอาสนะ เสด็จเข้าไปยังโรงกลมใกล้ไม้กุ่มน้ำ ประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ พระผู้มีพระภาคครั้งประทับนั่งแล้วถามภิกษุทั้งหลายว่าดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเธอนั่งประชุมสนทนาอะไรกัน แม้เพราะเหตุนี้เรื่องอะไรที่พวกเธอพูดค้างไว้ เมื่อตรัสอย่างนี้แล้ว

ภิกษุเหล่านั้นได้กล่าวทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ ในเวลาหลังอาหารกลับจากบิณฑบาตแล้ว ได้นั่งประชุมกันในโรงกลม ใกล้ไม้กุ่มน้ำ แล้วเกิดสนทนาธรรมกันขึ้นเกี่ยวกับบุพเพนิวาสว่า บุพเพนิวาส แม้เพราะเหตุนี้ บุพเพนิวาสแม้เพราะเหตุนี้ ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เรื่องนี้แลที่พวกข้าพระองค์พูดค้างไว้ พอดีพระองค์เสด็จมาถึง.

พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอปรารถนา หรือไม่ที่จะฟังธรรมีกถา ซึ่งเกี่ยวกับบุพเพนิวาส ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค เป็นการสมควรแล้วที่พระผู้มีพระภาคจะฟังทรงกระทำ ธรรมีกถาซึ่งเกี่ยวกับบุพเพนิวาส ข้าแต่พระสุต เป็นการสมควรแล้วที่พระผู้มีพระภาคจะฟังทรงกระทำธรรมีกถาซึ่งเกี่ยวกับบุพเพนิวาส ภิกษุทั้งหลาย ได้ฟังพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคแล้ว จักได้ทรงจำไว้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้นพวกเธอจงฟังจงใส่ใจให้ดีเถิด เราจักกล่าวภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้ว พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพุทธพจน์นี้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย นับแต่ขึ้นไป ๕๑ กัป ที่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก นับแต่ขึ้นไป ๓๑ กัป ที่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าสิขิ ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลกใน กัปที่ ๓๑ นั้นเอง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า เวสสภู ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในภัททกัปนี้แหละ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า กุสันธะ ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ในภัททกัปนี้แหละ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า โจนาคมนะ ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ในภัททกัปนี้แหละ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า กัสสปะ ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ในภัททกัปนี้แหละ เราผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้อุบัติขึ้นแล้วในโลก.

[๒] คูกรภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี ได้เป็นกษัตริย์โดยพระชาติ ทรงอุบัติในชาติตยสกุล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าสิขี ได้เป็นกษัตริย์โดยพระชาติ ทรงอุบัติในชาติตยสกุล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าเวสสภู ได้เป็นกษัตริย์โดยพระชาติ ทรงอุบัติในชาติตยสกุล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากกุสันธะ ได้เป็นพราหมณ์โดยพระชาติ ทรงอุบัติในพราหมณสกุล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าโกนาคมนะ ได้เป็นพราหมณ์โดยพระชาติ ทรงอุบัติในพราหมณสกุล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากัสสปะ ได้เป็นพราหมณ์โดยพระชาติ ทรงอุบัติในพราหมณสกุล คูกรภิกษุทั้งหลาย เราผู้รหัดสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้ ได้เป็นกษัตริย์โดยชาติ อุบัติในชาติตยสกุล.

[๓] คูกรภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี เป็นโกณฑัญญโคตร พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าสิขี เป็นโกณฑัญญโคตร พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าเวสสภู เป็นโกณฑัญญโคตร พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากกุสันธะ เป็นกัสสปโคตร พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าโกนาคมนะ เป็นกัสสปโคตร พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากัสสปะ เป็นกัสสปโคตร คูกรภิกษุทั้งหลาย เราผู้รหัดสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้ เป็นโคตมโคตร.

[๔] คูกรภิกษุทั้งหลาย พระชนมายุของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี ประมาณ ๘๐,๐๐๐ ปี พระชนมายุของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าสิขี ประมาณ ๗๐,๐๐๐ ปี พระชนมายุของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าเวสสภู

ประมาณ ๖๐,๐๐๐ ปี พระชนมายุของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระนามว่ากกุสันธะ ประมาณ ๔๐,๐๐๐ ปี พระชนมายุของพระผู้มีพระภาค
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าโกนาคมนะ ประมาณ ๓๐,๐๐๐ ปี
พระชนมายุของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากัสสปะ
ประมาณ ๒๐,๐๐๐ ปี ดูกรภิกษุทั้งหลาย ชนมายูของเราในบัดนี้มีประมาณ
ไม่มากก็น้อยนิดเดียวผู้ที่มิชีวิตอยู่อย่างนานก็เพียง ๑๐๐ ปี บางทีก็น้อยกว่า
บ้าง มากกว่าบ้าง.

[๕] ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระนามว่าวิปัสสี ตรัสรู้ที่ควงไม้แคฝอย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัม
พุทธเจ้า พระนามว่าสิขี ตรัสรู้ที่ควงไม้กุ่มบก พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัม
พุทธเจ้า พระนามว่าเวสสภู ตรัสรู้ที่ควงไม้สาละ พระผู้มีพระภาคอรหันต
สัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากกุสันธะ ตรัสรู้ที่ควงไม้ซีก พระผู้มีพระภาค
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าโกนาคมนะ ตรัสรู้ที่ควงไม้มะเดื่อ พระผู้
มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากัสสปะ ตรัสรู้ที่ควงไม้ไทร
ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้ ตรัสรู้ที่ควงไม้โพธิ์.

[๖] ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระนามว่าวิปัสสี มีพระขันฑะและพระคิสาสะเป็นคู่พระอัครสาวก ซึ่งเป็นคู่
อันเจริญ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าสิขี มีพระอภิกุ
และพระสัมภวะ เป็นคู่พระอัครสาวก ซึ่งเป็นคู่อันเจริญ พระผู้มีพระภาค
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าเวสสภู มีพระโสณะและพระอุตตระ เป็น
คู่พระอัครสาวกซึ่งเป็นคู่อันเจริญ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระนามว่ากกุสันธะ มีพระวิฐฐะ และพระสัจฉิยะเป็นคู่พระอัครสาวก ซึ่งเป็นคู่
อันเจริญ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าโกนาคมนะ

มีพระภิกษุโยสะ และพระอุตตระ เป็นคู่พระอัครสาวก ซึ่งเป็นคู่เจริญ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากัสสปะ มีพระติสสะ และพระภารทวาชะ เป็นคู่พระอัครสาวก ซึ่งเป็นคู่อันเจริญ คูกรภิกษุทั้งหลาย เราในบัดนี้มีสารีบุตรและโมคคัลลานะ เป็นคู่อัครสาวก ซึ่งเป็นคู่อันเจริญ.

[๗] คูกรภิกษุทั้งหลาย การประชุมกันแห่งสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้มีสามครั้ง ครั้งหนึ่ง มีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุหกล้านแปดแสนรูป อีกครั้งหนึ่ง มีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุแสนรูป อีกครั้งหนึ่ง มีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุแปดหมื่นรูป สาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี ซึ่งได้ประชุมกันทั้งสามครั้งนี้ ล้วนเป็นพระจีณาสพทั้งสิ้น คูกรภิกษุทั้งหลาย การประชุมกันแห่งพระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าสิขี ได้มีสามครั้ง ครั้งหนึ่ง มีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุแสนรูป อีกครั้งหนึ่ง มีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุแปดหมื่นรูป อีกครั้งหนึ่ง มีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุเจ็ดหมื่นรูป คูกรภิกษุทั้งหลาย พระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ซึ่งได้ประชุมกันทั้งสามครั้งนี้ ล้วนเป็นพระจีณาสพทั้งสิ้น คูกรภิกษุทั้งหลาย การประชุมกันแห่งพระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าเวสสภู ได้มีสามครั้ง ครั้งหนึ่งมีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุแปดหมื่นรูป อีกครั้งหนึ่ง มีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุเจ็ดหมื่นรูป อีกครั้งหนึ่งมีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุหกหมื่นรูป คูกรภิกษุทั้งหลาย พระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู ซึ่งได้ประชุมกัน ทั้งสามครั้งนี้ ล้วนเป็นพระจีณาสพทั้งสิ้น คูกรภิกษุทั้งหลาย การ

ประชุมกันแห่งพระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากุสันธะ ได้มีครั้งเดียว มีจำนวนภิกษุสี่หมื่นรูป คูกรภิกษุทั้งหลาย พระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากุสันธะ ซึ่งได้ประชุมกันครั้งเดิวนี้นี้ ล้วนเป็นพระจีณาสพทั้งสิ้น คูกรภิกษุทั้งหลาย การประชุมกันแห่งพระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าโกนาคมณะ ได้มีครั้งเดียว มีจำนวนภิกษุสามหมื่นรูป คูกรภิกษุทั้งหลาย พระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมณะ ซึ่งได้ประชุมกันครั้งเดิวนี้นี้ ล้วนเป็นพระจีณาสพทั้งสิ้น คูกรภิกษุทั้งหลาย การประชุมกันแห่งพระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากัสสปะ ได้มีครั้งเดียว มีจำนวนภิกษุสองหมื่นรูป คูกรภิกษุทั้งหลาย พระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากัสสปะ ที่ได้ประชุมกันครั้งเดิวนี้นี้ ล้วนเป็นพระจีณาสพทั้งสิ้น คูกรภิกษุทั้งหลาย การประชุมกันแห่งสาวกของเราในบัดนี้ ได้มีครั้งเดียว มีจำนวนภิกษุหนึ่งพันสองร้อยห้าสิบบรูป คูกรภิกษุทั้งหลาย สาวกของเราซึ่งได้ประชุมกันครั้งเดิวนี้นี้ ล้วนเป็นพระจีณาสพทั้งสิ้น.

[๘] คูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อุปฐากชื่อว่าอโศกะ เป็นอัครอุปฐากของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี คูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อุปฐากชื่อว่าเขมังกระเป็นอัครอุปฐากของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าสีหิ คูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อุปฐากชื่อว่าอุปสันตะ เป็นอัครอุปฐากของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าเวสสภู คูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อุปฐากชื่อว่าวุฑฺฒิชะ เป็นอัครอุปฐากของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากุสันธะ คูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อุปฐากชื่อว่าโสตติชะ เป็นอัครอุปฐากของพระผู้มี

พระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าโกนาคมณะ คูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อุปฐากชื่อว่า สัพพมิตตะ เป็นอัครอุปฐากของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากัสสปะ คูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อุปฐากชื่อว่าอานนท์ ได้เป็นอัครอุปฐากของเราในบัดนี้.

[๕] คูกรภิกษุทั้งหลาย พระราชาพระนามว่าพันธุม เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าพันธุมติ เป็นพระชนนีบังเกิดเกล้าของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี พระนครชื่อว่าพันธุมติได้เป็นราชธานีของพระเจ้าพันธุม พระราชาพระนามว่าอรุณเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าปภาวดีเป็นพระชนนีบังเกิดเกล้าของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิหิ พระนครชื่อว่าอรุณวดี ได้เป็นราชธานีของพระเจ้าอรุณะ พระราชาพระนามว่า สุปปตติตะ เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่ายสวดี. เป็นพระชนนีบังเกิดเกล้าของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าเวสสภู พระนครชื่อว่าอโนมะ ได้เป็นราชธานีของพระเจ้าสุปปตติตะ พราหมณ์ชื่อว่าอคคิทัตตะ เป็นพระชนก พราหมณ์ชื่อว่าวิสาขา เป็นพระชนนีบังเกิดเกล้าของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากกุสันธะ ภิกษุทั้งหลาย ก็พระราชาพระนามว่าเขมะ ได้มีแล้วโดยสมัยนั้นแล พระนครชื่อว่าเขมวดี ได้เป็นราชธานีของพระเจ้าเขมะ พราหมณ์ชื่อว่าชัยญุตตตะ เป็นพระชนก พราหมณ์ชื่อว่าอุตตราเป็นพระชนนีบังเกิดเกล้าของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าโกนาคมณะ ก็พระราชาพระนามว่าโสกะ ได้มีแล้วโดยสมัยนั้นแล พระนครชื่อว่าโสภวดี ได้เป็นราชธานีของพระเจ้าโสกะ พราหมณ์ชื่อว่าพรหมทัตตะ เป็นพระชนก พราหมณ์ชื่อว่าชนวดี เป็นพระชนนีบังเกิดเกล้าของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากัสสปะ ก็พระราชาพระนามว่ากิงกี ได้มีแล้วโดยสมัยนั้นแล พระนครชื่อ

ว่าพาราณสี ได้เป็นราชธานีของพระเจ้ากิงกี คูกรกิกษุทั้งหลาย พระราชาพระนามว่าสุทโธทนะ เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่ามายา เป็นพระชนนี บังเกิดเกล้าของเราในบัดนี้ พระนครชื่อว่า กบิลพัสดุ์ได้เป็นราชธานีของพระเจ้าสุทโธทนะด้วยประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสดังนี้แล้วจึงเสด็จจากอาสนะ ทรงเข้าพระวิหาร.

[๑๐] ครั้งนั้นแล เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จหลีกไปแล้วไม่นาน กิกษุเหล่านั้นได้สนทนากันขึ้นในระหว่างนี้ว่า น้าอัสจรรย ผู้มีอายุทั้งหลาย ไม่เคยมีแล้ว ผู้มีอายุทั้งหลาย พระตถาคตต้องทรงมีฤทธิ์มาก มีอนุภาพมาก จึงจักทรงระลึกได้ถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ล่วงไปแล้ว ซึ่งปรินิพพานแล้วตัดกรรมเครื่องทำให้เนิ่นช้าได้แล้ว มีวัฏฏะอันตัดแล้ว ทรงครอบงำวัฏฏะแล้ว ถ่วงสรรพทุกข์แล้วแม้โดยพระชาติ แม้โดยพระนาม แม้โดยพระโคตร แม้โดยประมาณแห่งพระชนมายุ แม้โดยคู่แห่งพระสาวก แม้โดยประชุมแห่งพระสาวก ว่าแม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น จึงได้มีชาติเช่นนี้แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น จึงได้มีพระนามเช่นนี้แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น จึงได้มีพระโคตรเช่นนี้ แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น จึงได้มีศีลเช่นนี้ แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงได้มีธรรมเช่นนี้ แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น จึงได้มีพระปัญญาเช่นนี้ แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงได้มีวิหารธรรมเช่นนี้ แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น จึงได้มีวิมุตติเช่นนี้ ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เป็นอย่างไรหนอแล พระตถาคตพระองค์เดียวจึงทรงแทงตลอดธรรมชาตุนี เพราะเหตุที่พระตถาคตทรงแทงตลอดธรรมชาตุนีแล้ว ฉะนั้นจึงทรงระลึกได้ถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ล่วงไปแล้ว ซึ่งปรินิพพานแล้ว ทรงตัดกรรมเครื่องทำให้เนิ่นช้าได้แล้ว

ทรงตัดความหมุนเวียน (เวียนว่ายตายเกิด) ได้แล้ว ทรงครอบงำความหมุนเวียนแล้วทรงล่วงทุกข์ได้ทุกชนิดแล้ว แม้โดยพระชาติ แม้โดยพระนาม แม้โดยพระโคตร แม้โดยประมาณแห่งพระชนมายุ แม้โดยคู่แห่งพระสาวก แม้โดยประชุมแห่งสาวกว่า แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงได้มีพระชาติ เช่นนี้ มีพระนามเช่นนี้ มีพระโคตรเช่นนี้ มีศีลเช่นนี้ มีธรรมเช่นนี้ มีพระปัญญาเช่นนี้ มีวิหารธรรมเช่นนี้ มีวิมุตติเช่นนี้ ดังนี้ หรือว่า เพราะความซื่อนี้ พวกเทวดาได้กราบทูลแด่พระตถาคต พระตถาคตจึงทรงระลึกได้ถึงพระพุทธเจ้าที่ล่วงไปแล้ว ซึ่งปรินิพพานแล้วทรงตัดกรรมเครื่องทำให้เนิ่นช้าได้แล้ว ทรงตัดความหมุนเวียนได้แล้ว ทรงครอบงำความหมุนเวียนได้แล้ว ทรงล่วงทุกข์ได้ทุกอย่างแล้ว แม้โดยพระชาติ แม้โดยพระนาม แม้โดยพระโคตร แม้โดยประมาณแห่งพระชนมายุ แม้โดยคู่แห่งพระสาวก แม้โดยประชุมแห่งพระสาวกว่า แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงได้มีพระชาติเช่นนี้ มีพระนามเช่นนี้ มีพระโคตรเช่นนี้ มีศีลเช่นนี้ มีธรรมเช่นนี้ มีพระปัญญาเช่นนี้ มีวิหารธรรมเช่นนี้ มีวิมุตติเช่นนี้ ก็ภิกษุเหล่านั้นยังค้างการสนทนากันอยู่ตรงนี้.

[๑๑] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาค เสด็จออกจากที่ประทับพักผ่อนในเวลาเย็น เสด็จตรงไปยังโรงกลมใกล้หมู่ไม้กุ่มน้ำ แล้วประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้แล้วพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอนั่งประชุมสนทนาอะไรกัน เรื่องอะไรที่พวกเธอพูดค้างไว้ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสถามดังนี้ ภิกษุเหล่านั้นได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จหลีกไปแล้วไม่นาน พวกข้าพระองค์ได้สนทนากันขึ้นในระหว่างนี้ว่า น้าอัสจรรยั ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ไม่เคยมีแล้ว ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระตถาคตจะต้องทรงมีฤทธิ์มาก มีอำนาจมาก จึงจักทรง

ระลึกได้ถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ล่วงไปแล้ว ซึ่งปรินิพพานแล้ว ทรงตัด
ธรรมที่ทำให้เนิ่นช้าได้แล้ว ทรงตัดความหมุนเวียนได้แล้ว ทรงครอบงำความ
หมุนเวียนได้แล้ว ทรงล่วงทุกข์ได้ทุกอย่างแล้ว แม้โดยพระชาติ แม้โดย
พระนาม แม้โดยพระโคตร แม้โดยประมาณแห่งพระชนมายุ แม้โดยคู่แห่ง
พระสาวก แม้โดยประชุมแห่งพระสาวกว่า แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค
เหล่านั้น จึงได้มีพระชาติเช่นนั้น ๆ ล ฯ มีวิมุตติเช่นนั้น ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย
เป็นอย่างไรหนอแล พระตถาคตพระองค์เดียว จึงทรงแทงตลอดธรรมชาตุนี
เพราะเหตุที่พระตถาคตทรงแทงตลอดธรรมชาตุนั้นแล้ว ฉะนั้น จึงทรงระลึกได้ถึง
พระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ล่วงไปแล้ว ซึ่งปรินิพพานแล้ว ตัดธรรมเครื่องทำให้
เนิ่นช้าได้แล้ว ทรงตัดความหมุนเวียนได้แล้ว ทรงครอบงำความหมุนเวียน
ได้แล้ว ทรงล่วงทุกข์ได้ทุกอย่างแล้ว แม้โดยพระชาติ แม้โดยพระนาม
แม้โดยพระโคตร แม้โดยประมาณแห่งพระชนมายุ แม้โดยคู่แห่งพระสาวก
แม้โดยประชุมแห่งพระสาวกว่า แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น จึงได้
มีพระชาติเช่นนั้น มีพระนามเช่นนั้น มีพระโคตรเช่นนั้น มีศีลเช่นนั้น มีธรรมเช่นนั้น
มีพระปัญญาเช่นนั้น มีวิหารธรรมเช่นนั้น มีวิมุตติเช่นนั้น หรือว่าเพราะความข้อนี
พวกเทวดาได้กราบทูลแด่พระตถาคต พระตถาคตจึงทรงระลึกได้ถึงพระพุทธเจ้า
ทั้งหลายที่ล่วงไปแล้ว ซึ่งปรินิพพานแล้ว ตัดธรรมเครื่องทำให้เนิ่นช้าได้แล้ว
ตัดความหมุนเวียนได้แล้ว ทรงครอบงำความหมุนเวียนได้แล้ว ทรงล่วงความทุกข์
ทุกอย่างได้แล้ว แม้โดยพระชาติ แม้โดยพระนาม ๆ ล ฯ แม้โดยประชุมแห่ง
พระสาวกว่า แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น จึงได้มีพระชาติเช่นนั้น
มีพระนามเช่นนั้น ๆ ล ฯ มีวิมุตติเช่นนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เรื่องนี้แลที่พวก
ข้าพระองค์พูดค้างไว้ พอดีพระผู้มีพระภาคเสด็จมาถึง.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่ตถาคตนี้แหละ
แทงตลอดธรรมธาตุแล้ว ฉะนั้นตถาคตจึงระลึกได้ถึงพระพุทธเจ้าที่ล่วงไปแล้ว
ซึ่งปรินิพพานแล้ว ตัณธรรมเครื่องทำให้เนิ่นช้าได้แล้ว มีวิภูษะอันตัดแล้ว
ครอบงำวิภูษะแล้ว แม้โดยพระชาติ แม้โดยพระนาม แม้โดยพระโคตร แม้
โดยประมาณแห่งพระชนมายุ แม้โดยคู่แห่งพระสาวก แม้โดยการประชุมกัน
แห่งพระสาวกว่า แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงได้มีพระชาติเช่นนี้
มีพระนามเช่นนี้ ฯลฯ มีวิมุตติเช่นนี้ ความข้อนี้นี้ แม้พวกเทวดาก็ได้กราบทูล
แต่ตถาคต ตถาคตจึงระลึกได้ ถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ล่วงไปแล้ว ซึ่ง
ปรินิพพานแล้ว ตัณธรรมเครื่องทำให้เนิ่นช้าได้แล้ว มีวิภูษะอันตัดแล้ว ครอบ
งำวิภูษะแล้ว ล่วงสรรพทุกข์แล้ว แม้โดยพระชาติ แม้โดยพระนาม ฯลฯ
แม้โดยการประชุมกันแห่งพระสาวกว่า แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น
จึงได้มีพระชาติเช่นนี้ มีพระนามเช่นนี้ มีวิมุตติเช่นนี้ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอ
ปรารถนาหรือไม่ที่จะฟังธรรมมีกถา ซึ่งเกี่ยวข้องกับบุพเพนิวาสโดยยิ่งกว่าประมาณ
ภิกษุเหล่านั้นได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค เป็นกาลสมควรแล้ว ข้าแต่
พระสุคต เป็นกาลสมควรแล้วที่พระผู้มีพระภาคจะฟังทรงการทำธรรมมีกถาซึ่ง
เกี่ยวข้องกับบุพเพนิวาส โดยยิ่งกว่าประมาณ ภิกษุทั้งหลายได้ฟังพระดำรัสของ
พระผู้มีพระภาคแล้วจักได้ทรงจำไว้.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น พวกเธอจงฟัง
จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคแล้ว พระผู้มี
พระภาคได้ตรัสพระพุทธพจน์นี้ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย นับแต่นี้ไป ๕๑ กัป พระผู้มีพระภาคอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี เสด็จอุบัติแล้วในโลก พระองค์เป็น
กษัตริย์โดยพระชาติ เสด็จอุบัติแล้วในชาติตติยสกุล เป็น โกณชาัญญะ โดยพระโคตร

มีพระชนมายุประมาณ ๘๐,๐๐๐ ปี พระองค์ได้ตรัสรู้ที่คางไม้แคฝอย มีพระ-
จันตะและพระติสสะ เป็นคู่พระอัครสาวก ซึ่งเป็นคู่อันเจริญ การประชุมแห่ง
พระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้มี
แล้วสามครั้ง ครั้งหนึ่ง มีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุหกล้านแปด
แสนรูป อีกครั้งหนึ่งมีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุแสนรูป อีก
ครั้งหนึ่ง มีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุแปดหมื่นรูป ภิกษุทั้งหลาย
พระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ซึ่งได้
ประชุมกันทั้งสามครั้งนี้ ล้วนเป็นพระปัจเจกสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ซึ่งได้
ผู้ปฏิญาณชื่อว่าอโศกะ ได้เป็นอัครอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมา
สัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี อัครภิกษุทั้งหลาย พระราชาพระนามว่าพันธุ
มเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าพันธุมาลี เป็นพระชนนี บังเกิดเกล้าของ
พระพุทธรูปพระนามว่าวิปัสสี พระนครชื่อว่าพันธุมาลี ได้เป็นราชธานีของ
พระเจ้าพันธุมาลี.

ว่าด้วยพระโพธิสัตว์

[๑๒] อัครภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระโพธิสัตว์พระนามว่าวิปัสสี
จตุจากชั้นดุสิตแล้ว มีพระสติสัมปชัญญะ เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา
ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

[๑๓] อัครภิกษุทั้งหลาย ธรรมคามิอยู่ดังนี้ เมื่อใดพระโพธิสัตว์จตุ
จากชั้นดุสิต เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา เมื่อนั้นในโลกพร้อมทั้ง
เทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและ
มนุษย์ แสงสว่างอันยิ่งไม่มีประมาณปรากฏในโลก ล่วงเทวานุภาพของเทวดา
ทั้งหลาย ช่องว่างซึ่งอยู่ที่สุดในโลก มิได้ถูกอะไรปกปิดไว้ ที่มีตมิดก็ดี สถานที่

ที่พระจันทร์และพระอาทิตย์เหล่านี้ ซึ่งมีฤทธิ์มากมีอำนาจมากปานนี้ส่องแสงไปไม่ถึงกัณฐิ ในที่ทั้งสองแห่งนั้น แสงสว่างอันยังไม่มีประมาณ ย่อมปรากฏ ล่วงเทวานุภาพของเทวดาทั้งหลาย ถึงสัตว์ทั้งหลายที่เกิดในสถานที่เหล่านั้นก็จำกันและกันได้ ด้วยแสงนั้นว่า พ่อผู้เจริญ ได้ยินว่า ถึงสัตว์พวกอื่นที่เกิดในนี้ก็มิได้อยู่เหมือนกัน ทั้งหมื่นโลกธาตุนี้ ย่อมหวั่นไหวสะเทือนสะท้าน ทั้งแสงสว่างอันยังไม่มีประมาณย่อมปรากฏในโลกล่วงเทวานุภาพของเทวดาทั้งหลายข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

[๑๔] คูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมคามิอยู่ดังนี้ ในเวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดา เทวบุตร ๔ องค์ ย่อมเข้าไปปรึกษาทิศทั้ง ๔ โดยตั้งใจว่าใคร ๆ ก็คือ มนุษย์ หรืออมมนุษย์ก็ตาม อย่าเบียดเบียนพระโพธิสัตว์หรือพระมารดาของโพธิสัตว์นั้นได้ ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

[๑๕] คูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมคามิอยู่ดังนี้ ในเวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา พระมารดาของพระโพธิสัตว์โดยปรกติทรงศีล งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการลักทรัพย์ งดเว้นจากการประพฤตินอกใจในกาม งดเว้นจากการกล่าวเท็จ งดเว้นจากการดื่มน้ำเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นฐานแห่งความประมาท ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

[๑๖] คูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมคามิอยู่ดังนี้ ในเวลาที่พระโพธิสัตว์ลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา พระมารดาของโพธิสัตว์ย่อมไม่เกิดมโนสซึ่งเกี่ยวข้องกับกามคุณในบุรุษทั้งหลาย พระมารดาของโพธิสัตว์ย่อมเป็นหญิงที่บุรุษใด ๆ ซึ่งมีจิตกำหนดแล้วจะล่วงเกินไม่ได้ ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

[๑๗] คูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรมคามิอยู่ดังนี้ ในเวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา พระมารดาของพระโพธิสัตว์ย่อมได้กามคุณ

๕ พระนางเพียบพร้อมพร้อมด้วยกามคุณ ๕ ได้รับบำเรออยู่ ข้อนี้เป็น
ธรรมดาในเรื่องนี้.

[๑๘] คูกริกษุทั้งหลาย ธรรมดาเมื่ออยู่ดังนี้ ในเวลาที่พระโพธิสัตว์
เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา อาพาธใด ๆ ย่อมไม่เกิดแก่พระมารดาของ
ของพระโพธิสัตว์เลย พระมารดาของพระโพธิสัตว์ย่อมทรงสำราญ ไม่ลำบาก
กายและพระมารดาของพระโพธิสัตว์ ทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ซึ่งเสด็จ
อยู่ภายในพระครรภ์มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง คูกริกษุ
ทั้งหลายเปรียบเหมือนแก้วไพฑูรย์อันงาม เกิดเองอย่างบริสุทธิ์ แปลเปลี่ยนมา
ช่างเจียรไนดีแล้ว สุกใสแวววาว สมส่วนทุกอย่าง มีด้าย เขียว เหลือง แดง
ขาวหรือนวลร้อยอยู่ในนั้น. บุรุษผู้มีจักขุจะพึงหยิบแก้วไพฑูรย์นี้ขึ้นวางไว้ใน
มือแล้วพิจารณาเห็นว่า แก้วไพฑูรย์นี้งาม เกิดเองอย่างบริสุทธิ์ แปลเปลี่ยน
มาช่างเจียรไนดีแล้ว สุกใสแวววาว สมส่วนแวววาว สมส่วนทุกอย่าง มีด้าย
เขียว เหลือง แดง ขาว หรือนวล ร้อยอยู่ในแก้วไพฑูรย์นั้น แม้ฉันใด คูกร
ิกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ในเวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์
ของพระมารดา อาพาธใด ๆ ย่อมไม่เกิดแก่พระมารดาของพระโพธิสัตว์เลย
พระมารดาของพระโพธิสัตว์ทรงสำราญ ไม่ลำบากพระกาย และพระมารดาของ
พระโพธิสัตว์ย่อมทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ผู้เสด็จอยู่ ณ ภายในพระครรภ์
มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบถ้วนมีอินทรีย์ไม่บกพร่อง ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

[๑๙] คูกริกษุทั้งหลาย ธรรมดาเมื่ออยู่ดังนี้ ในเมื่อพระโพธิสัตว์
ประสูติแล้วได้ ๗ วัน พระมารดาของพระโพธิสัตว์ย่อมทิวังคตเสด็จเข้าถึงชั้น
ดุสิต ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

[๒๐] คูกริกษุทั้งหลาย ธรรมดาเมื่ออยู่ดังนี้ หญิงอื่น ๆ บริหารครรภ์
๕ เดือนบ้าง ๑๐ เดือนบ้าง จึงคลอด พระมารดาของพระโพธิสัตว์หาเหมือน

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 15
อย่างนั้นไม่ พระมารดาของพระโพธิสัตว์บริหารพระโพธิสัตว์ด้วยพระกรรม
กรบ ๑๐ เดือน ถ้วน จึงประสูติ ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

[๒๑] คุณกริกษุทั้งหลาย ธรรมดามีอยู่ดังนี้ พระมารดาของพระโพธิ-
สัตว์ยอมไม่ประสูติเหมือนหญิงอื่น ๆ ซึ่งนั่งหรือนอนคลอด ส่วนพระมารดา
ของพระโพธิสัตว์ประทับยืนประสูติพระโพธิสัตว์ ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

[๒๒] คุณกริกษุทั้งหลาย ธรรมดามีอยู่ดังนี้ ในเวลาพระโพธิสัตว์
เสด็จประสูติจากพระครรภ์พระมารดา พวกเทวดารับก่อน พวกมนุษย์รับทีหลัง
ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

[๒๓] คุณกริกษุทั้งหลาย ธรรมดามีอยู่ดังนี้ ในเวลาที่พระโพธิสัตว์
เสด็จประสูติจากพระครรภ์พระมารดาและยังไม่ทันถึงแผ่นดิน เทวบุตร ๔ องค์
ประกองรับพระโพธิสัตว์นั้นแล้ววางไว้เบื้องหน้าพระมารดา กราบทูลว่า ขอ
จงมีพระทัยยินดีเกิดพระเทวี พระโอรสของพระองค์ที่เกิดมีศักดิ์ใหญ่ นี่เป็น
ธรรมดาในเรื่องนี้ .

[๒๔] คุณกริกษุทั้งหลาย ธรรมดามีอยู่ดังนี้ ในเวลาที่พระโพธิสัตว์
เสด็จประสูติจากพระครรภ์พระมารดา เสด็จประสูติอย่างง่ายดายทีเดียว ไม่
เปราะเปื้อนด้วยน้ำ ไม่เปราะเปื้อนด้วยเสมหะ ไม่เปราะเปื้อนด้วยโลหิต ไม่
เปราะเปื้อนด้วยสิ่งไม่สะอาดอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นผู้บริสุทธิ์ผุดผ่อง คุณกร
ิกษุทั้งหลาย แก้วมณีอันบุคคลาวงลงไว้ในผ้ากาสิกพัศตร์ แก้วมณียอมไม่ทำ
ผ้ากาสิกพัศตร์ให้เปราะเปื้อนเลย ถึงแม้ผ้ากาสิกพัศตร์ก็ไม่ทำแก้วมณีให้
เปราะเปื้อน เพราะเหตุไรจึงเป็นดังนั้น เพราะสิ่งทั้งสองเป็นของบริสุทธิ์แม้
นั้นใด คุณกริกษุทั้งหลาย ฉะนั้นเหมือนกันแล ในเวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จ
ประสูติจากพระครรภ์พระมารดาก็ประสูติอย่างง่ายดายทีเดียว ไม่เปราะเปื้อน
ด้วยน้ำ ไม่เปราะเปื้อนด้วยเสมหะ ไม่เปราะเปื้อนด้วยโลหิต ไม่เปราะเปื้อน

ด้วยสิ่งไม่สะอาด อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นผู้บริสุทธิ์ผู้ค่องข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

[๒๕] คุณรภิกษุทั้งหลาย ธรรมคามีอยู่ดังนี้ ในเวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จประสูติจากพระครรภ์พระมารดา ธารน้ำย่อมปรากฏจากอากาศสองธาร เย็นธารหนึ่ง ร้อนธารหนึ่ง สำหรับสนานพระโพธิสัตว์และพระมารดา ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

[๒๖] คุณรภิกษุทั้งหลาย ธรรมคามีอยู่ดังนี้ พระโพธิสัตว์ผู้ประสูติแล้ว ได้รู้หนึ่ง ประทับยืนด้วยพระบาททั้งสองอันสม่าเสมอ ผินพระพักตร์ทางด้านทิศอุดร เสด็จดำเนินไปเจ็ดก้าว และเมื่อฝูงเทพดากันเสวตฉัตรตามเสด็จอยู่ ทรงเหลือวเลดูทั่วทุกทิศ เปล่งวาทว่า เราเป็นยอดของโลก เราเป็นใหญ่แห่งโลก เราเป็นผู้ประเสริฐแห่งโลก ความเกิดของเรานี้เป็นครั้งสุดท้าย บัดนี้ความเกิดอีกมิได้มี ดังนี้ ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

[๒๗] คุณรภิกษุทั้งหลาย ธรรมคามีอยู่ดังนี้ เมื่อใด พระโพธิสัตว์เสด็จประสูติจากพระครรภ์พระมารดา เมื่อนั้น ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวาและมนุษย์ แสงสว่างอันยิ่งไม่มีประมาณ ย่อมปรากฏล่งเทวานุภาพของเทวดาทั้งหลาย ช่องว่างซึ่งอยู่ที่สุดโลกมิได้ถูกอะไรปกปิด ที่มีดีมีคดียิ่ง สถานที่ที่พระจันทร์และพระอาทิตย์ เหล่านี้ซึ่งมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากปานนี้ส่องแสงไป ไม่ถึงก็ดี ในที่ทั้งสองแห่งนั้นแสงสว่างอันยิ่งไม่มีประมาณ ย่อมปรากฏล่งเทวานุภาพของเทวดาทั้งหลาย ถึงสัตว์ทั้งหลายที่เกิดในสถานที่เหล่านั้นก็จำกันและกันได้ ด้วยแสงสว่างนั้นว่าพ่อผู้เจริญ ได้ยินว่าถึงสัตว์พวกอื่นที่เกิดในนี้ก็มิได้อยู่เหมือนกัน และ همینโลกธาตุนี้อย่อมหวั่นไหวสะเทือนสะท้าน ทั้งแสงสว่างอันยิ่งไม่มีประมาณ ย่อมปรากฏในโลกล่งเทวานุภาพของเทวดาทั้งหลาย ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

การพยากรณ์นิมิต

[๒๘] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อพระวิปัสสิราชกุมารประสูติแล้วแล พวกอำมาตย์ได้กราบทูลแต่พระเจ้าพันธุมาว่า ขอเดชะ พระราชโอรสของพระองค์ประสูติแล้ว ขอพระองค์จงทอดพระเนตรพระราชโอรสนั้นเถิด ภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าพันธุมาได้ทอดพระเนตรเห็นพระวิปัสสิราชกุมาร แล้วรับสั่งเรียกพวกพราหมณ์ผู้รู้นิมิตมาแล้วตรัสว่า ขอพวกพราหมณ์ผู้รู้นิมิตผู้เจริญจงตรวจดูพระราชกุมารเถิด ภิกษุทั้งหลาย พวกพราหมณ์ผู้รู้นิมิตได้เห็นพระวิปัสสิราชกุมารนั้นแล้ว ได้กราบทูลพระเจ้าพันธุมาดังนี้ว่า

ขอเดชะ ขอพระองค์จงคิดพระทัยเถิด พระราชโอรสของพระองค์ที่ประสูติแล้วมีศักดิ์ใหญ่ ข้าแต่ महाराज เป็นลาภของพระองค์ ผู้เป็นเจ้าของสกุลอันเป็นที่บังเกิดแห่งพระราชโอรส เห็นปานดังนี้ ขอเดชะ พระองค์ได้ดีแล้วเพราะพระราชกุมารนี้ประกอบด้วยมหาปริสัทลักษณะ ๓๒ ประการ ซึ่งมีคติเป็นสองเท่า นั้นไม่เป็นอย่างอื่น คือ ถ้าครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นพระราชโอรสโดยธรรม เป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ทรงชนะแล้ว มีราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว คฤหบดีแก้ว ปริณายกแก้ว เป็นที่ ๗ พระราชบุตรของพระองค์มีกว่าพัน ล้วนกล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย่ำยีเสนาของข้าศึกได้ พระองค์ทรงชำนะโดยธรรม มีต้องใช้อาชญา มีต้องใช้ศาสตรา ครอบครองแผ่นดินมีสาครเป็นของเขต ถ้าเสด็จออกผนวช เป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเปิดหลังคาคือกิเลสแล้วในโลก.

ขอเดชะ ก็พระราชกุมารนี้ประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ เหล่าไหน อันเป็นเหตุให้มีคติเป็นสองเท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่น คือ ถ้าครอง เรือนจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นพระราชบิดาโดยธรรม เป็นใหญ่ ในแผ่นดิน มีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ทรงชนะแล้วมีพระราชอาณาจักร มั่นคงสมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ฯลฯ ครอบครองแผ่นดินมี สวรรค์ ๔ เป็นขอบเขต ถ้าเสด็จออกผนวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันต สัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลังคาคือกิเลสอันเปิดแล้วในโลก.

ว่าด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ

[๒๕] ๑. ขอเดชะ ก็พระราชกุมารนี้มีพระบาทประดิษฐาน เป็นอันดี (เรียบเสมอ) ข้าแต่สมมติเทพ การที่พระราชกุมารนี้มี พระบาทประดิษฐานเป็นอันดีนี้ เป็นมหาปุริสลักษณะของมหาบุรุษ นั้น.

๒. ณ พื้นภายใต้ฝ่าพระบาททั้ง ๒ ของพระราชกุมารนี้ มี จักรเกิดขึ้นมีซี่กำข้างละพัน มีกง มีดุม บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง ข้าแต่สมมติเทพ แม้การที่พื้นภายใต้ฝ่าพระบาททั้ง ๒ ของพระราช กุมารนี้มีจักรเกิดขึ้น มีซี่กำข้างละพัน มีกง มีดุม บริบูรณ์ด้วย อาการทั้งปวง นี้ก็เป็นมหาปุริสลักษณะของมหาบุรุษนั้น.

๓. มีสันพระบาทยาว.

๔. มีพระรองคูเดียว.

๕. มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อนนุ่ม.

๖. มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีลายดุมตาข่าย.

๗. มีพระบาทเหมือนสังข์คว่ำ.
๘. มีพระขงฆ์เรียวดูจแข็งเนื้อทราย.
๙. เสด็จสถิตยืนอยู่มีได้น้อยมลง เอาฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองดูบ
กล่าวได้ถึงพระขานทั้งสอง.
๑๐. มีพระคุษะเร้นอยู่ในฝัก.
๑๐. มีพระฉวีวรรณดูจวรรณแห่งทองคำ คือ มีพระตะจะประ-
ดูจหุ้มด้วยทอง.
๑๒. มีพระฉวีละเอียด เพราะพระฉวีละเอียด ฐลิละองจึงมี
ติดอยู่ในพระกายได้.
๑๓. มีพระโลมชาติเส้นหนึ่ง ๆ เกิดในขุมละเส้น ๆ.
๑๔. มีพระโลมชาติที่มีปลายช้อยขึ้นข้างบน มีสีเขียว มีสี
เหมือนดอกอัญชัน ขดเป็นกุ่มทลทักษิณาวัญ.
๑๕. มีพระกายตรงเหมือนกายพรหม.
๑๖. มีพระมังสะเต็มในที่ ๗ สถาน.
๑๗. มีกึ่งพระกายท่อนบนเหมือนกึ่งกายท่อนหน้าของราช-
สีห์.
๑๘. มีระหว่างพระอังสะเต็ม.
๑๙. มีปริมณฑลดูจไฉนโครธ วาของพระองค์เท่ากับพระกาย
ของพระองค์ พระกายของพระองค์เท่ากับวาของพระองค์.
๒๐. มีลำพระศอกกลมเท่ากัน.
๒๑. มีปลายเส้นประสาทสำหรับนารสอาหารอันดี.
๒๒. มีพระหนูดูกางราชสีห์.
๒๓. มีพระทนต์ ๔๐ ซี่.

๒๔. มีพระทนต์เรียบเสมอกัน .

๒๕. มีพระทนต์ไม่ห่าง.

๒๖. มีพระทนต์ขาวงาม.

๒๗. มีพระชิวหาใหญ่.

๒๘. มีพระสุรเสียงดุษณีเสียงแห่งพรหม ตรัสมีคำเนียงดังก

การเวก.

๒๙. มีพระเนตรดำสนิท.

๓๐. มีดวงพระเนตรดูตาแห่งโค.

๓๑. มีพระอุณาโลมบังเกิด ณ ระหว่างแห่งพระขนง มี
สีขาวอ่อนควรเปรียบด้วยนุ่น.

๓๒. มีพระเศียรดูประดับด้วยกรอบพระพักตร์ ข้าแต่สมมติ
เทพ แม้การที่พระราชกุมารนี้ มีพระเศียรดูประดับด้วยกรอบพระ
พักตร์นี้ ก็เป็นมหาปุริสลักษณะของมหานุรุษนั้น.

[๓๐] ขอเดชะ พระราชกุมารนี้ประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒
ประการเหล่านี้ ซึ่งมีคติเป็นสองเท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่น คือ ถ้าครองเรือนจะ
ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นพระราชาโดยธรรม เป็นใหญ่ใน
แผ่นดินมีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ทรงชำนะแล้ว มีราชาอาณาจักรมั่นคง
สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว
กฤษบดีแก้ว ปริณายกแก้ว เป็นที่ ๗ พระราชบุตรของพระองค์มีกว่าพัน
ล้วนกล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย่ำยีเสนาของข้าศึกได้
พระองค์ทรงชำนะโดยธรรม มีต้องใช้อาชญา มีต้องใช้ศาสตรา ครอบครอง
แผ่นดินมีสาครเป็นขอบเขต ถ้าเสด็จออกผนวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระ
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเปิดหลังคาคือกิเลสแล้วในโลก.

เรื่องพระเจ้าพันธุมราช

[๓๐] ดุกรกิษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระเจ้าพันธุมโปรดให้พวกพราหมณ์ผู้รู้นิมนต์นุ่งห่มผ้าใหม่แล้ว เลี้ยงดูให้อิ่มหนำด้วยสิ่งที่จะต้องประสงค์ ทุกสิ่ง กิษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระเจ้าพันธุมรับสั่งตั้งพี่เลี้ยงนางนมแก่พระวิปัสสิราชกุมาร หญิงพวกหนึ่งให้เสวยน้ำนม หญิงพวกหนึ่งให้สรงสนาน หญิงพวกหนึ่งอุ้ม หญิงพวกหนึ่งใส่สะเอว.

ดุกรกิษุทั้งหลาย ราชบุรุษทั้งหลาย ได้กั้นเสวตฉัตรเพื่อพระวิปัสสิราชกุมารผู้ประสูติแล้วนั้น ทั้งกลางวันและกลางคืน ด้วยหวังว่า หนาว ร้อน หล้า ละออง หรือน้ำค้าง อย่าได้ต้องพระองค์.

ดุกรกิษุทั้งหลาย ก็พระวิปัสสิราชกุมารผู้ประสูติแล้วแล เป็นที่รักเป็นที่เจริญใจของชนเป็นอันมาก ดอกอุบล ดอกประทุม หรือดอกปทุมทริก เป็นที่รัก เป็นที่เจริญใจของชนเป็นอันมาก แม้นั้นใด พระวิปัสสิราชกุมารก็ได้เป็นที่รัก เป็นที่เจริญใจของชนเป็นอันมาก ฉะนั้นเหมือนกัน ได้ยินว่า พระวิปัสสิราชกุมารนั้น อันบุคคลผลัดเปลี่ยนกันอุ้มใส่สะเอวอยู่เสมอ.

ดุกรกิษุทั้งหลาย พระวิปัสสิราชกุมารผู้ประสูติแล้วแล เป็นผู้ที่มีพระสุระเสียงกลมเกลี้ยง ไพเราะ อ่อนหวาน และเป็นที่ตั้งแห่งความรัก กิษุทั้งหลาย หมู่ถนการเวกบนหิมวันตบรรพตมีสำเนียงกลมเกลี้ยง ไพเราะ อ่อนหวาน และเป็นที่ตั้งแห่งความปรีดีเปรม ฉะนั้นใด กิษุทั้งหลาย พระวิปัสสิราชกุมารก็ฉะนั้นเหมือนกัน เป็นผู้ที่มีพระสุระเสียงกลมเกลี้ยง ไพเราะ อ่อนหวาน เป็นที่ตั้งแห่งความรัก.

ดุกรกิษุทั้งหลาย ทิพยจักขุอันเกิดแต่กรรมวิบาก อันเป็นเหตุให้เห็นได้ไกลโดยรอบโยชน์หนึ่งทั้งกลางวันและกลางคืน ได้ปรากฏแก่พระวิปัสสิราชกุมารผู้ประสูติแล้วแล.

คุณภิกษุทั้งหลาย ก็พระวิปัสสิราชกุมารผู้ประสูติแล้วแล ไม่กะพริบพระเนตรเพ่งแลดู ภิกษุทั้งหลาย พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ ไม่กะพริบเนตรเพ่งแลดูแม้ฉันใด พระวิปัสสิราชกุมาร ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ไม่กะพริบพระเนตรเพ่งแลดู.

คุณภิกษุทั้งหลาย สมญาว่า วิปัสสิ ดังนี้แล ได้บังเกิดขึ้นแล้วแก่พระวิปัสสิราชกุมารผู้ประสูติแล้วแล.

คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระเจ้าพันธุมประทับนั่งในศาลสำหรับพิพากษาคดี ให้พระวิปัสสิราชกุมารมานั่งบนพระเพลาใต้สวนคดีอยู่.

คุณภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า พระวิปัสสิราชกุมารประทับนั่งบนพระเพลาของพระชนก ณ ศาลาสำหรับพิพากษาคดีนั้น ทรงสอดส่องพิจารณาคดีแล้ว ย่อมทรงทราบได้ด้วยพระญาณ. ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น สมญาว่า วิปัสสิ ดังนี้แล ได้บังเกิดขึ้นแล้วแก่พระวิปัสสิราชกุมารนั้น โดยยิ่งกว่าประมาณ ลำดับนั้นแล พระเจ้าพันธุมได้โปรดให้สร้างปราสาทสำหรับพระวิปัสสิราชกุมาร ๓ หลัง คือ หลังหนึ่งสำหรับประทับในฤดูฝน หลังหนึ่งสำหรับประทับในฤดูหนาว อีกหลังหนึ่งสำหรับประทับในฤดูร้อน โปรดให้บำรุงพระราชกุมารด้วยเบญจกามคุณ ได้ยินว่า พระวิปัสสิราชกุมารได้รับการบำรุงบำเรอด้วยดนตรีไม่มีบุรุษปนตลอด ๔ เดือนในปราสาทสำหรับประทับในฤดูฝน ในบรรดาปราสาททั้ง ๓ หลังนั้น มิได้เสด็จลงสู่ปราสาทชั้นล่างเลย ดังนี้แล.

จบภาณวารที่หนึ่ง

[๗๒] คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้งนี้แล โดยกาลล่วงไปหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี พระวิปัสสิราชกุมารได้ตรัสเรียกนายสารถิมาสั่งว่า นายสารถิผู้สหาย เธอจงเทียมยานที่ดี ๆ เราจะไปสวนเพื่อชมพื้นที่อันสวยงามดี ภิกษุ

ทั้งหลาย นายสาริธรับคำสั่งของพระวิปัสสิราชกุมารแล้ว เทียมยานที่ดี ๆ เสรีจ
แล้ว จึงกราบทูลแด่พระวิปัสสิราชกุมารว่า ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้าได้เทียม
ยานที่ดี ๆ เสรีแล้ว บัดนี้ พระองค์ทรงกำหนดเวลาอันสมควรเถิด.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสิราชกุมารทรงยานอันดี เสด็จ
ประพาसพระอุทายานพร้อมกับยานที่ดี ๆ ทั้งหมด พระวิปัสสิราชกุมาร ขณะ
เสด็จประพาसพระอุทายาน ได้ทอดพระเนตรชายชรา มีชีโครงคดเหมือนกลอน
หลังงอ ถือไม้เท้า เดินงก ๆ เงิน ๆ กระสับกระส่าย หมดความหนุ่มแน่น
ครั้นทอดพระเนตรแล้ว จึงรับสั่งถามนายสาริธว่า นายสาริธผู้สหาย ก็ชายผู้นี้
ถูกใครทำอะไรให้ แม่ผมของเขาก็ไม่เหมือนคนอื่น ๆ แม่ร่างกายของเขา
ก็ไม่เหมือนของคนอื่น ๆ

นายสาริธกราบทูลว่า ขอเดชะ นี้แลเรียกว่า คนชรา.

นายสาริธผู้สหาย นี้หรือเรียกว่า คนชรา.

ขอเดชะ นี้แลเรียกว่า คนชรา บัดนี้ เขาจักพึงมีชีวิตอยู่ได้ไม่นาน.

นายสาริธ ถึงตัวเราจะต้องมีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่
ไปได้หรือ.

ขอเดชะ พระองค์และข้าพระพุทธเจ้า ล้วนแต่จะต้องมีความแก่เป็น
ธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้.

นายสาริธผู้สหาย ถ้าเช่นนั้น วันนี้พอแล้วสำหรับภูมิภาคแห่งสวน
เธอจงนำเรากลับสู่วังจากสวนนี้เถิด.

นายสาริธรับสั่งของพระวิปัสสิราชกุมารแล้ว ได้นำเสด็จกลับไปยัง
ภายในบุรีจากพระอุทายานนั้น ๆ

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า ครั้งนั้นพระวิปัสสิราชกุมารเสด็จถึงวัง
แล้ว ทรงเป็นทุกข์เศร้าพระทัยทรงพระดำริว่า ผู้เจริญได้ยินว่า ขึ้นชื่อว่าความ

เกิดเป็นของน่ารังเกียจ เพราะธรรมดาว่าเมื่อความเกิดมีอยู่. ความแก่จักปรากฏแก่ผู้ที่เกิดมาแล้ว.

[๓๗] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระเจ้าพันธุมรับสั่งหานายสารตี มาตรัสถามว่า นายสารตีผู้สหาย ราชกุมารได้อภิรมย์ในภูมิภาคแห่งสวนแลหรือนายสารตีผู้สหาย ราชกุมารพอพระทัยในภูมิภาคแห่งสวนแลหรือนายสารตีกราบทูลว่า ขอเดชะ พระราชกุมารมิได้ทรงอภิรมย์ในภูมิภาคแห่งพระอุทยาน ขอเดชะ. พระราชกุมารมิได้ทรงพอพระทัยในภูมิภาคแห่งพระอุทยาน ดังนี้ ตรัสถามต่อไปว่า ดูกรนายสารตีผู้สหาย ก็ราชกุมารขณะเมื่อเสด็จประพาสสวนได้ทอดพระเนตรอะไรเข้า.

นายสารตีได้กราบทูลว่า ขอเดชะ พระราชกุมารขณะเมื่อเสด็จประพาสพระอุทยานได้ทอดพระเนตรชายชรามีศีรษะโคจรคดเหมือนกลอน หลังงอ ถือไม้เท้าเดินงก ๆ เงิน ๆ กระสับกระส่าย หมดความหนุ่มแน่น ครั้นได้ทอดพระเนตรแล้ว ได้มีรับสั่งถามข้าพระพุทธเจ้าว่า นายสารตีผู้สหาย ก็ชายผู้นี้ถูกใครทำอะไรให้ แม้ผมของเขาก็ไม่เหมือนของคนอื่น ๆ แม้ร่างกายของเขาก็ไม่เหมือนของคนอื่น ๆ เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลว่า ขอเดชะ นี้แล เรียกว่าคนชรา พระองค์ได้ตรัสถามย้าว่านายสารตีผู้สหาย นี้หรือเรียกว่าคนชรา เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลว่า ขอเดชะ นี้แลเรียกว่าคนชรา บัดนี้เขาก็จังมีชีวิตอยู่ได้ไม่นาน พระราชกุมารได้ตรัสถามว่า นายสารตีผู้สหาย ถึงตัวเราก็จะต้องมีความแก่เป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้หรือ เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลว่าขอเดชะ. พระองค์และข้าพระพุทธเจ้าล้วนแต่จะต้องมีความแก่เป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ พระองค์ตรัสสั่งว่า นายสารตีผู้สหาย ถ้าเช่นนั้นวันนี้พอแล้วสำหรับภูมิภาคแห่งสวน เสด็จนำเรากลับเข้าวังจากสวนนี้ ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้ารับคำสั่งของพระวิปัสสิราชกุมาร แล้วได้นำเสด็จกลับเข้าวังจาก

พระอุทยานนั้น ขอเดชะ พระราชกุมารนั้นแล เสด็จถึงวังแล้ว ทรงเป็นทุกข์ เศร้าพระทัยทรงพระดำริว่า ผู้เจริญทั้งหลาย ได้ยินว่า ขึ้นชื่อว่าความเกิดเป็นของน่ารังเกียจ เพราะธรรมดาว่าเมื่อความเกิดมีอยู่ ความแก่จักปรากฏแก่ผู้ที่เกิดมาแล้ว.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระเจ้าพันรุมนทรงดำริว่า วิปัสสิราชกุมารไม่เสวยราชเสียเลยไม่ได้ วิปัสสิราชกุมารอย่าออกผนวชเป็นบรรพชิตเลย ถ้อยคำของเนมิตตพราหมณ์อย่าฟังเป็นความจริงเลย.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระเจ้าพันรุมนรับสั่งให้บำรุงบำเรอพระวิปัสสิราชกุมารด้วยกามคุณ ๕ ยิ่งกว่าแต่ก่อน โดยอาการที่จะให้พระวิปัสสิราชกุมารเสวยราชย์ โดยอาการที่จะไม่ให้พระวิปัสสิราชกุมารเสด็จออกผนวชเป็นบรรพชิต โดยอาการที่จะให้ถ้อยคำของเนมิตตพราหมณ์เป็นผิด ภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า ครั้งนั้น พระวิปัสสิราชกุมารเพียบพร้อมพร้อมด้วยกามคุณ ๕ ได้รับการบำรุงบำเรออยู่.

[๓๔] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล โดยกาลล่วงไปหลายปี พระวิปัสสิราชกุมาร ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย พระวิปัสสิราชกุมาร ขณะเมื่อเสด็จประพาสพระอุทยาน ได้ทอดพระเนตรคนเจ็บ ถึงความลำบาก เป็นไข้หนัก นอนจมอยู่ในมูตรและกรีสของตน คนอื่น ๆ ต้องช่วยพยุงให้ลุก ผู้อื่นต้องช่วยให้กิน ครั้นทอดพระเนตรแล้ว จึงรับสั่งถามนายสารเถิดว่า นายสารเถิดผู้สหาย กิจชายนี้ถูกใครทำอะไรให้ แม้น้ำทั้งสองของเขาก็ไม่เหมือนของคนอื่น ๆ แม้นิสัยของเขาก็ไม่เหมือนของคนอื่น ๆ.

นายสารเถิดกราบทูลว่า ขอเดชะ นี้แลเรียกว่า คนเจ็บ.

นายสารเถิดผู้สหาย นี้หรือเรียกว่า คนเจ็บ.

ขอเดชะ นี้แลเรียกว่า คนเจ็บ ไฉนเล่า เขาจะพึงหายจากความเจ็บนั้นได้.

นายสารตีผู้สหาย ถึงตัวเราก็จะต้องมีความเจ็บเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไปได้หรือ.

ขอเดชะ พระองค์และข้าพระพุทธเจ้า ล้วนจะต้องมีความเจ็บเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความเจ็บไปได้.

นายสารตีผู้สหาย ถ้าเช่นนั้น วันนี้พอแล้วสำหรับ ภูมิภาคแห่งสวน เรงจนาเรากลับ ไปวังจากสวนนี้เถิด.

นายสารตีรับสั่งของพระวิปัสสิราชกุมารแล้ว ได้นำเสด็จกลับไปยังวังจากพระอุทยานนั้น ๆ

คฤกริกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า ครั้งนั้น พระวิปัสสิราชกุมารเสด็จถึงวังแล้ว ทรงเป็นทุกข์เศร้าพระทัย ทรงพระดำริว่า ผู้เจริญ ได้ยินว่า ขึ้นชื่อว่าความเกิดเป็นของน่ารังเกียจ เพราะธรรมดาว่า เมื่อความเกิดมีอยู่ ความแก่จักปรากฏ ความเจ็บจักปรากฏ แก่ผู้ที่เกิดมาแล้ว.

[๓๕] คฤกริกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระเจ้าพันธุมรับสั่งหานายสารตีมาตรัสถามว่า นายสารตีผู้สหาย ราชกุมารได้อภิรมย์ในภูมิภาคแห่งสวนแลหรือ นายสารตีผู้สหาย ราชกุมารพอพระทัยในภูมิภาคแห่งสวนแลหรือ นายสารตีกราบทูลว่า ขอเดชะ พระราชกุมารมิได้ทรงอภิรมย์ในภูมิภาคแห่งพระอุทยาน ขอเดชะ พระราชกุมารมิได้ทรงพอพระทัยในภูมิภาคแห่งพระอุทยาน ดังนี้ ตรัสถามต่อไปว่า นายสารตีผู้สหาย ก็ราชกุมารขณะเมื่อเสด็จประพาสสวน ได้ทอดพระเนตรอะไรเข้า.

นายสารตีกราบทูลว่า ขอเดชะ พระราชกุมารขณะเมื่อเสด็จประพาสพระอุทยาน ได้ทอดพระเนตรคนเจ็บ ถึงความลำบาก เป็นไข้หนัก นอนจมอยู่ในมูตรและกรีสของตน บุคคลอื่น ๆ ต้องช่วยพยุงให้ลุก ผู้อื่นต้องช่วยให้กินครั้นทอดพระเนตรแล้ว ได้รับสั่งถามข้าพระพุทธเจ้าว่า นายสารตีผู้สหาย

ชายคนนี้ถูกใครทำอะไรให้ แม้ตาทั้งสองของเขาก็ไม่เหมือนของคนอื่น ๆ แม้
ศรัษะของเขาก็ไม่เหมือนของคนอื่น ๆ เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลว่า ขอเดชะ
นี้แลเรียกว่า คนเจ็บ พระองค์ได้ตรัสถามย้าว่า นายสารถิผู้สหาย นี้หรือเรียก
ว่าคนเจ็บ เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลว่า ขอเดชะ นี้แลเรียกว่า คนเจ็บไหน
เล่า เขาจะพึงหายจากความเจ็บนั้นได้ พระราชมารได้ตรัสถามว่า นายสารถิผู้
สหาย แม้ถึงตัวเราก็จะต้องมีความเจ็บเป็นธรรมดา ไม่ลวงพ้นความเจ็บไปได้
หรือ แต่พอข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลว่า ขอเดชะ พระองค์และข้าพระพุทธเจ้า
ล้วนแต่จะต้องมีความเจ็บป่วยเป็นธรรมดา ไม่ลวงพ้นความเจ็บป่วยไปได้
พระองค์ตรัสตั้งว่า นายสารถิผู้สหาย ถ้าเช่นนั้น วันนี้พอแล้วสำหรับภูมิภาคแห่ง
สวน เธอจงนำเรากลับไปวังจากสวนนี้ ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้ารับคำสั่งของ
พระวิปัสสิราชกุมารแล้ว ได้นำเสด็จกลับไปวังจากพระอุทยานนั้น ขอเดชะ
พระราชมารนั้นแล เสด็จถึงวังแล้ว ทรงเป็นทุกข์เศร้าพระทัย ทรงพระดำริ
ว่า ผู้เจริญ ได้ยินว่า ขึ้นชื่อว่า ความเกิดเป็นของน่ารังเกียจ เพราะธรรมดาว่า
เมื่อความเกิดมีอยู่ ความแก่จักปรากฏ ความเจ็บป่วยจักปรากฏแก่ผู้ที่เกิดมาแล้ว .

คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระเจ้าพันธุทรงพระดำริว่า วิปัสสิ-
ราชกุมาร อย่าไม่เสวยราชย์เสียเลย วิปัสสิราชกุมารอย่าออกผนวชเป็นบรรพชิต
เลย ถ้อยคำของเนमितตพราหมณ์อย่าฟังเป็นความจริงเลย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระเจ้าพันธุรับสั่งให้บำรุงบำเรอ
พระวิปัสสิราชกุมารด้วยกามคุณ ๕ ยิ่งกว่าแต่ก่อน โดยอาการที่จะให้พระวิปัสสิ
ราชกุมารเสวยราชย์ โดยอาการที่จะไม่ให้พระวิปัสสิราชกุมารเสด็จออกผนวช
เป็นบรรพชิต โดยอาการที่จะให้ถ้อยคำของเนमितตพราหมณ์เป็นผิด ภิกษุทั้ง
หลาย ได้ยินว่า ครั้งนั้น พระวิปัสสิราชกุมารเพียบพร้อมด้วยกามคุณ ๕ ด้รับ
การบำรุงบำเรออยู่ ฯลฯ

พระวิปัสสีราชกุมารเห็นท้าวทูต

[๑๖] คูกริกษุทั้งหลาย พระวิปัสสีราชกุมารขณะเมื่อเสด็จประพาส พระอุทยานได้ทอดพระเนตรหมู่มหาชนประชุมกัน และวาทที่ทำความดีต่าง ๆ ครั้นทอดพระเนตรแล้ว จึงรับสั่งถามนายสารเถิดว่า นายสารเถิดผู้สหาย หมู่มหาชนเขาประชุมกันทำไม และเขาทำวาทด้วยคำดีต่างๆ กันทำไม นายสารเถิดได้กราบทูลว่า ขอเดชะ นี้แลเรียกว่า คนตาย พระวิปัสสีราชกุมารได้ตรัสสั่งว่า นายสารเถิด ถ้าเช่นนั้น เธอจงขับรถไปทางคนตายนั้น.

คูกริกษุทั้งหลาย นายสารเถิดรับคำสั่งของพระวิปัสสีราชกุมารแล้ว ได้ขับรถไปทางคนตายนั้น กฤษุทั้งหลาย พระวิปัสสีราชกุมารได้ทอดพระเนตรคนตายไปแล้ว ได้ตรัสเรียกนายสารเถิดรับสั่งถามว่า นายสารเถิดผู้สหาย นี้หรือเรียกว่าคนตาย.

นายสารเถิดกราบทูลว่า ขอเดชะ นี้แลเรียกว่าคนตาย บัดนี้ มารดาบิดา หรือญาติสาโลหิตอื่น ๆ จักไม่เห็นเขา แม้เขาก็จักไม่เห็นมารดาบิดาหรือญาติสาโลหิตอื่น ๆ.

นายสารเถิดผู้สหาย ถึงตัวเราก็จะต้องมีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้หรือ พระเจ้าแผ่นดิน พระเทวี หรือพระญาติสาโลหิตอื่น ๆ จักไม่เห็นเราหรือ แม้เราก็จักไม่เห็นพระเจ้าแผ่นดิน พระเทวี หรือพระญาติสาโลหิตอื่น ๆ หรือ.

ขอเดชะ พระองค์และข้าพระพุทธเจ้าล้วนแต่จะต้องมีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ พระเจ้าแผ่นดิน พระเทวี หรือพระญาติสาโลหิตอื่น ๆ จักไม่เห็นพระองค์ แม้พระองค์ก็จะไม่เห็น พระเจ้าแผ่นดิน พระเทวีหรือพระญาติสาโลหิตอื่น ๆ นายสารเถิดผู้สหาย ถ้าเช่นนั้นวันนี้พอแล้ว สำหรับภูมิภาคแห่งสวน เธอจงนำเรากลับไปวังจากสวนนี้เถิด.

คุณภิกษุทั้งหลาย นายสารีร์รับคำสั่งของพระวิปัสสีราชกุมารแล้ว ได้นำเสด็จกลับไปวังจากอุทยานนั้น.

คุณภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า ครั้งนั้น พระวิปัสสีราชกุมารเสด็จถึงวังแล้ว ทรงเป็นทุกข์เศร้าพระทัย ทรงพระดำริว่า ผู้เจริญ ได้ยินว่า ขึ้นชื่อว่าความเกิดเป็นของน่ารังเกียจ เพราะธรรมดาว่า เมื่อความเกิดมีอยู่ ความแก่จักปรากฏ ความเจ็บจักปรากฏ ความตายจักปรากฏแก่ผู้ที่เกิดมาแล้ว .

[๓๗] คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระเจ้าพันธุมรับสั่งหานายสารีร์มาตรัสถามว่า นายสารีร์ผู้สหาย ราชกุมารได้ทรงอภิรมย์ในภูมิภาคแห่งสวนแลหรือ นายสารีร์ผู้สหาย ราชกุมารพอพระทัยในภูมิภาคแห่งสวนแลหรือ นายสารีร์กราบทูลว่า ขอเดชะ พระราชกุมารมิได้ทรงอภิรมย์ในภูมิภาคแห่งพระอุทยาน ขอเดชะ พระราชกุมารมิได้ทรงพอพระทัยในภูมิภาคแห่งพระอุทยานดังนี้ ตรัสถามต่อไปว่า นายสารีร์ผู้สหาย ก็ราชกุมารขณะเมื่อเสร็จประพาสสวนได้ทอดพระเนตรอะไรเข้า.

นายสารีร์กราบทูลว่า ขอเดชะ พระราชกุมารขณะเมื่อเสด็จประพาสพระอุทยาน ได้ทอดพระเนตรหม่อมหาชนประชุมกันและวอที่ทำด้วยผ้าสีต่าง ๆ แล้วได้ตรัสถามข้าพระพุทธเจ้าว่า นายสารีร์ผู้สหาย หม่อมหาชนประชุมกันทำไม เขากระทำวอด้วยผ้าสีต่าง ๆ กันทำไม เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลว่า นี้แลเรียกว่าคนตาย พระองค์ได้ตรัสสั่งว่า นายสารีร์ผู้สหาย ถ้าเช่นนั้น เธอจงขับรถไปทางคนตายนั้น ขอเดชะ. ข้าพระพุทธเจ้ารับคำสั่งของพระวิปัสสีราชกุมารแล้ว ได้ขับรถไปทางคนตายนั้น ขอเดชะ พระราชกุมารได้ทอดพระเนตรคนตายเข้าแล้วได้ตรัสถามข้าพระพุทธเจ้าว่า นายสารีร์ผู้สหาย นี้หรือเรียกว่าคนตาย เมื่อข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลว่า ขอเดชะ นี้แลเรียกว่าคนตาย บัดนี้มารดาบิดาและญาติสาโลหิตอื่น ๆ จักไม่เห็นเขา แม้เขาก็จักไม่เห็นมารดา

บิดาหรือญาติสาโลหิตอื่น ๆ ดังนี้ พระองค์ได้ตรัสถามว่า นายสารถิผู้สหาย ถึงตัวเราก็จะต้องมีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้หรือ พระเจ้าแผ่นดิน พระเทวี หรือพระญาติสาโลหิตอื่น ๆ จักไม่เห็นเราหรือ แม้เราก็จักไม่เห็นพระเจ้าแผ่นดิน พระเทวีหรือพระญาติสาโลหิตอื่น ๆ หรือ เมื่อ ข้าพระพุทธเจ้ากราบทูลว่า ขอเดชะ พระองค์และข้าพระพุทธเจ้าล้วนแต่จะต้องมีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ พระเจ้าแผ่นดิน พระเทวี หรือพระญาติสาโลหิตอื่น ๆ จักไม่เห็นพระองค์ แม้พระองค์ก็จักไม่เห็นพระเจ้าแผ่นดิน พระเทวี หรือพระญาติสาโลหิตอื่น ๆ ดังนี้ พระองค์ตรัสสั่งว่า นายสารถิผู้สหาย ถ้าเช่นนั้น วันนี้พอแล้วสำหรับภูมิภาคแห่งสวน เสด็จนำเรากลับไปวังจากสวนนี้ ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้ารับคำสั่งของพระวิปัสสิราชกุมารแล้ว ได้นำเสด็จกลับไปวังจากพระอุทยานนั้น ขอเดชะ พระราชกุมารนั้นแล เสด็จถึงวังแล้วทรงเป็นทุกข์เศร้าพระทัย ทรงพระดำริว่า ผู้เจริญ ได้ยินว่า ขึ้นชื่อว่า ความเกิดเป็นของน่ารังเกียจ เพราะเมื่อความเกิดมีอยู่ ความแก่จักปรากฏ ความเจ็บจักปรากฏ ความตายจักปรากฏ แก่ผู้ที่เกิดมาแล้ว.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระเจ้าพันรุมทรงพระดำริว่า วิปัสสิราชกุมารอย่าไม่พึงเสวยราชย์เลย วิปัสสิราชกุมารอย่าออกผนวชเป็นบรรพชิตเลย ถ้อยคำของเนมิตตพราหมณ์ทั้งหลายอย่าเป็นความจริงเลย.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระเจ้าพันรุมได้รับสั่งให้บำรุงบำเรอพระวิปัสสิราชกุมารด้วยกามคุณ ๕ ยิ่งกว่าแต่ก่อน โดยอาการที่จะให้พระวิปัสสิราชกุมารเสวยราชย์ โดยอาการที่จะไม่ให้พระวิปัสสิราชกุมารเสด็จออกผนวชเป็นบรรพชิต โดยอาการที่จะให้ถ้อยคำของเนมิตตพราหมณ์เป็นผิด ภิกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า ครั้งนั้น พระวิปัสสิราชกุมารเพียบพร้อม พรั่งพร้อมด้วยกามคุณ ๕ ได้รับการบำรุงบำเรออยู่.

[๓๘] คูกริกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล โดยกาลล่วงไปหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี พระวิปัสสิราชกุมารได้ตรัสเรียกนายสารถิมาสั่งว่า นายสารถิผู้สหาย เธอจงเทียมยานที่ดี ๆ เราจะไปในสวนเพื่อชมพื้นที่อันสวยงาม ริกษุทั้งหลาย นายสารถิรับคำสั่งของพระวิปัสสิราชกุมารแล้ว เทียมยานที่ดี ๆ เสร็จแล้ว ได้กราบทูลแด่พระวิปัสสิราชกุมารว่า ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้าเทียมยานที่ดี ๆ เสร็จแล้ว บัดนี้ พระองค์ทรงกำหนดเวลาอันสมควรเถิด.

คูกริกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสิราชกุมารทรงยานที่ดีเสด็จประพาสพระอุทยานพร้อมกับยานที่ดี ๆ ทั้งหมด ริกษุทั้งหลาย พระวิปัสสิราชกุมารขณะเมื่อเสด็จประพาสพระอุทยานได้ทอดพระเนตรบุรุษบรรพชิตศิระไล่นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ครั้นทอดพระเนตรแล้ว จึงรับสั่งถามนายสารถิว่า นายสารถิผู้สหาย บุรุษนี้ถูกใครทำอะไรให้ แม้ศิระของเขาไม่เหมือนคนอื่น ๆ แม้ผ้าทั้งหลายของเขาก็ไม่เหมือนคนอื่น ๆ

นายสารถิกราบทูลว่า ขอเดชะ นี้แลเรียกว่า บรรพชิต.

นายสารถิผู้สหาย นี้หรือเรียกว่า บรรพชิต.

ขอเดชะ นี้แลเรียกว่า บรรพชิต การประพฤติกุศลเป็นความดี การประพฤติสมาเสมอเป็นความดี การประพฤติกุศลเป็นความดี การกระทำความดีเป็นความดี การไม่เบียดเบียนเป็นความดี การอนุเคราะห์แก่หมู่มสัตว์เป็นความดี.

นายสารถิผู้สหาย ดิถี ที่บุคคลนั้นได้นามว่า บรรพชิต การประพฤติกุศลเป็นความดี การประพฤติสมาเสมอเป็นความดี การประพฤติกุศลเป็นความดี การกระทำความดีเป็นความดี การไม่เบียดเบียนเป็นความดี การอนุเคราะห์แก่หมู่มสัตว์เป็นความดี นายสารถิผู้สหาย ถ้าเช่นนั้น เธอจงขับรถไปทางบรรพชิตนั้น.

คุณภิกษุทั้งหลาย นายสารถีรับคำสั่งของพระวิปัสสีราชกุมารแล้ว
ขับรถไปทางบรรพชิตนั้น.

คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีราชกุมารได้ตรัสถามบรรพชิต
นั้นว่า สหาย ท่านถูกใครทำอะไรให้ แม้ศิระษะของท่านก็ไม่เหมือนของคนอื่นๆ
แม้ผ้าทั้งหลายของท่านก็ไม่เหมือนของคนอื่น ๆ.

บรรพชิตนั้นได้ทูลว่า ขอถวายพระพร อาตมภาพแลชื่อบรรพชิต.

สหาย ก็ท่านหรือชื่อบรรพชิต.

ขอถวายพระพร อาตมภาพชื่อบรรพชิต การประพฤตินั้นเป็น
ความดี การประพฤติดม้เสมอเป็นความดี การประพฤติกุศลเป็นความดี การ
กระทำบุญเป็นความดี การไม่เบียดเบียนเป็นความดี การอนุเคราะห์แก่หมู่สัตว์
เป็นความดี.

ดีละสหาย ที่ท่านได้นามว่าบรรพชิต การประพฤตินั้นเป็นความดี
การประพฤติดม้เสมอเป็นความดี การประพฤติกุศลเป็นความดี การกระทำบุญ
เป็นความดี การไม่เบียดเบียนเป็นความดี การอนุเคราะห์แก่หมู่สัตว์เป็น
ความดี.

คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีราชกุมารได้ตรัสเรียกนาย
สารถีมาสั่งว่า นายสารถีผู้สหาย ถ้าเช่นนั้น เธอจงนำรถกลับไปวังจากสวนนี้
แหละ ส่วนเราจักปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาหวัดดี ออกบวชเป็น
บรรพชิต ณ สวนนี้แหละ.

พระวิปัสสีราชกุมารทรงผนวช

คุณภิกษุทั้งหลาย นายสารถีรับคำสั่งของพระวิปัสสีราชกุมารแล้ว
ได้พารถกลับไปวังจากสวนนั้น ส่วนพระวิปัสสีราชกุมารได้ทรงปลงพระเกศา
และพระมัสสุ ทรงครองผ้ากาสาหวัดดี. เสด็จออกทรงผนวชเป็นบรรพชิต
แล้ว ณ พระอุทยานนั่นเอง.

คุณภิกษุทั้งหลาย หมู่มหาชนในพระนครพันธุมดีราชธานีประมาณ ๘๔,๐๐๐ คน ได้สดับข่าวว่า พระวิปัสสีราชกุมารได้ทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุ ทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์ เสด็จออกทรงผนวชเป็นบรรพชิตเสียแล้ว ดังนี้ ครั้นแล้วมหาชนเหล่านั้น ได้ดำริดังนี้ว่า ก็พระวิปัสสีราชกุมารได้ทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุ ทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์ เสด็จออกทรงผนวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยใด พระธรรมวินัยนั้นคงไม่เลวทรามเป็นแน่ บรรพชานั้นคงไม่เลวทรามเป็นแน่ แต่พระวิปัสสีราชกุมารยังทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุ ทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์ เสด็จออกทรงผนวชเป็นบรรพชิตได้ พวกเราทำไมจึงจะบวชไม่ได้เล่า.

คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล หมู่มหาชนประมาณ ๘๔,๐๐๐ คน ได้พากันโกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกบวชเป็นบรรพชิตตามเสด็จ พระวิปัสสีโพธิสัตว์แล้ว ได้ยินว่า พระวิปัสสีโพธิสัตว์ อันบริษัทนั้น ห้อมล้อมเสด็จเที่ยวจาริกไปในคาม นิคม ชนบท และราชธานี

คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์เสด็จหลีกออกเร้น อยู่ในที่ลับ ได้ทรงพระปริวิตกเช่นนี้ว่า การที่เราเป็นผู้ปะปนอยู่เช่นนี้ไม่สมควร โฉนหนอ เราถึงหลีกออกจากหมู่อยู่แต่ผู้เดียว ภิกษุทั้งหลาย ครั้นสมัยต่อมา พระวิปัสสีโพธิสัตว์ได้เสด็จหลีกออกจากหมู่ประทับอยู่แต่พระองค์เดียว บรรพชิต ๘๔,๐๐๐ รูป ได้พากันไปทางหนึ่ง พระวิปัสสีโพธิสัตว์ได้เสด็จไปทางหนึ่ง.

คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์ผู้เสด็จหลีกออกเร้นอยู่ในที่ลับ ได้ทรงพระปริวิตกเช่นนี้ว่า โลกนี้ถึงความยาก ย่อมเกิด แก่ ตาย และเวียนตาย เวียนเกิด เออก็แหละบุคคลไม่รู้ชัดถึงอุบายเครื่องพ้นทุกข์ คือ ชราและมรณะนี้ การพ้นทุกข์ คือ ชราและมรณะนี้ จักปรากฏได้เมื่อไรเล่า.

พระวิปัสสีทรงพิจารณาปัจจุสมุปบาท

[๓๕] คูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์ได้ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ ชราและมรณะจึงมี ชราและมรณะมีเพราะอะไร เป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อชาติมีอยู่ ชราและมรณะจึงมี ชราและมรณะมีเพราะชาติเป็นปัจจัย ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ ชาติจึงมีชาติมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อภพมีอยู่ชาติจึงมี ชาติมีเพราะภพเป็นปัจจัย ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ ภพจึงมี ภพมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่ออุปาทานมีอยู่ภพจึงมี ภพมีเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ อุปาทานจึงมี อุปาทานมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อตัณหามีอยู่อุปาทานจึงมี อุปาทานมีเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ ตัณหาจึงมี ตัณหามีเพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย

ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อเวทนาเมื่ออยู่ ตัณหาจึงมี ตัณหาจึงมีเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรเมื่ออยู่หนอ เวทนาจึงมี เวทนามีเพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อผัสสะเมื่ออยู่ เวทนาจึงมี เวทนามีเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรเมื่ออยู่หนอ ผัสสะจึงมี ผัสสะมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อสพายนะเมื่ออยู่ ผัสสะจึงมี ผัสสะมีเพราะสพายนะเป็นปัจจัย ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรเมื่ออยู่หนอ สพายนะจึงมี สพายนะมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อนามรูปเมื่ออยู่ สพายนะจึงมี สพายนะมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรเมื่ออยู่หนอ นามรูปจึงมี นามรูปมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อวิญญาณเมื่ออยู่ นามรูปจึงมี นามรูปมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมีอยู่หนอ วิญญาณจึงมี วิญญาณมีเพราะอะไรเป็นปัจจัย ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อนามรูปมีอยู่ วิญญาณจึงมี วิญญาณมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คูกรภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า วิญญาณนี้ย่อมกลับเวียนมาแต่นามรูป หาใช่ออย่างอื่นไม่ โดยความเป็นไปเพียงเท่านั้น สัตว์โลกพึงเกิดบ้าง พึ่งแก่บ้าง พึ่งตายบ้าง พึ่งจุติบ้าง พึ่งอุบัติบ้าง ความเป็นไปนั้นคือวิญญาณมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย นามรูปมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย สพายคณะมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย ตัณหามีเพราะสภาพคณะเป็นปัจจัย เวทนามีเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ตัณหามีเพราะเวทนาเป็นปัจจัย อุปาทานมีเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ภพมีเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ชาติมีเพราะภพเป็นปัจจัย ชรามรณโสภปริเทวทุกขโทมนัสและอุปายาสย่อมมีพร้อมเพราะชาติเป็นปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ย่อมมีได้ด้วยประการฉะนี้.

คูกรภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปรีชา ความรู้แจ้งชัด แสงสว่างว่า สมุทัย ๆ (เหตุเกิดขึ้นพร้อม ๆ) ดังนี้ ได้เกิดขึ้นแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ ในธรรมทั้งหลายที่พระองค์มิได้สดับมาแล้วในกาลก่อนเลย.

[๔๐] คูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระวิปัสสีโพธิสัตว์ ได้ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอ ชราและมรณะจึงไม่มี เพราะอะไรดับชราและมรณะจึงดับ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อชาติไม่มี ชราและมรณะย่อมไม่มี เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอ ชาตจึงไม่มี เพราะอะไรดับ ชาตจึงดับ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อภพไม่มี ชาตย่อมไม่มี เพราะภพดับ ชาตจึงดับ ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอ ภพจึงไม่มี เพราะอะไรดับ ภพจึงดับ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่ออุปาทานไม่มี ภพย่อมไม่มี เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอ อุปาทานจึงดับ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อตัณหาไม่มี อุปาทานย่อมไม่มี เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอ ตัณหาจึงไม่มี เพราะอะไรดับ ตัณหาจึงดับ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อเวทนาไม่มี ตัณหาย่อมไม่มี เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอ เวทนาจึงไม่มี เพราะอะไรดับ เวทนาจึงดับ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อผัสสะไม่มี เวทนาย่อมไม่มี เพราะผัสสะ

ดับ เวทนาจึงดับ ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอ ผัสสะจึงไม่มี เพราะอะไรดับ ผัสสะจึงดับ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อสพายนะไม่มี ผัสสะย่อมไม่มี เพราะสพายนะดับ ผัสสะจึงดับ ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอ สพายนะจึงไม่มี เพราะอะไรดับ สพายนะจึงดับ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อนามรูปไม่มี สพายนะย่อมไม่มี เพราะนามรูปดับ สพายนะจึงดับ ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอ นามรูปจึงไม่มี เพราะอะไรดับ นามรูปจึงดับ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อวิญญาณไม่มี นามรูปย่อมไม่มี เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรไม่มีเล่าหนอ วิญญาณจึงดับ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล การตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เมื่อนามรูปไม่มี วิญญาณย่อมไม่มี เพราะนามรูปดับ วิญญาณจึงดับ ดังนี้ ได้มีแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ เพราะทรงกระทำไว้ในพระทัยโดยอุบายอันแยบคาย.

คุณภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรงพระดำริว่า
หนทางเพื่อความตรัสรู้ที่เราได้บรรลุแล้วแล คือเพราะนามรูปดับ วิญญาณจึง
ดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ
เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนา
ดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ
เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรามรณโสภปริเทวทุกขโทมนัสและ
อุปายาสจึงดับโดยไม่เหลือ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ ย่อมมีได้ด้วย
ประการฉะนี้.

คุณภิกษุทั้งหลาย จักขุ ญาณ ปรีชา ความรู้แจ้งชัด แสงสว่างว่า
นิโรธ ๆ (ความดับ ๆ) ดังนี้ได้เกิดขึ้นแล้วแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ ในธรรม
ทั้งหลายที่พระองค์มิได้สดับมาแล้วในกาลก่อนเลย.

[๔๑] คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้นสมัยอื่น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ทรง
พิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานชั้น ๕ ว่า ดังนี้รูป ดังนี้
เหตุเกิดแห่งรูป ดังนี้ความดับแห่งรูป ดังนี้เวทนา ดังนี้เหตุเกิดแห่งเวทนา
ดังนี้ความดับแห่งเวทนา ดังนี้สัญญา ดังนี้เหตุเกิดแห่งสัญญา ดังนี้ความดับ
แห่งสัญญา ดังนี้สังขาร ดังนี้เหตุเกิดแห่งสังขาร ดังนี้ความดับแห่งสังขาร
ดังนี้วิญญาณ ดังนี้เหตุเกิดแห่งวิญญาณ ดังนี้ความดับแห่งวิญญาณ เมื่อ
พระองค์ทรงพิจารณาเห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อมไปในอุปาทานชั้น ๕
อยู่ไม่นานนัก จิตก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ยึดมั่นแล.

จบภาณวารที่สอง

พระปริวิตกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าวิปัสสี

[๔๒] คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมา-
สัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้ทรงพระดำริว่า ไฉนหนอ เราพึงแสดงธรรม
คุณภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนาม

ว่าวิปัสสี ได้ทรงพระดำริว่า ธรรมที่เราบรรลุล้วนนี้ เป็นธรรมลึกซึ่ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบประณีต จะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต ส่วนหมู่มสัตว์นี้ มีอาลัยเป็นที่ยินดี ยินดีแล้วในอาลัย เบิกบานแล้วในอาลัย ก็อันหมู่มสัตว์ผู้มีอาลัยเป็นที่ยินดี ยินดีแล้วในอาลัย เบิกบานแล้วในอาลัย ยากที่จะเห็นได้ซึ่งฐานะนี้ คือ ปัจจัยแห่งสภาวะธรรมอันเป็นที่อาศัยกันเกิดขึ้น (ปฏิจัสมฺบาท) ยากที่จะเห็นได้ซึ่งฐานะแม้นี้คือ พระนิพพาน ซึ่งเป็นที่ระงับแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา คลายความกำหนัด ดับทุกข์ ก็แหละเราพึงแสดงธรรม แต่สัตว์เหล่าอื่นไม่พึงรู้ทั่วถึงธรรมของเรา นั้นพึงเป็นความลำบากแก่เรา นั้นพึงเป็นความเดือนร้อนแก่เรา.

คุณกริกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า กาถาทั้งหลายที่ไม่อัสจรรยซึ่งพระองค์ มิได้เคยสดับมาแล้วแต่ก่อน ได้แจ่มแจ้งกะพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ดังนี้

บัดนี้ ไม่ควรเลยที่จะประกาศธรรมที่เราได้บรรลุล้วนแล้วโดยแสนยาก ธรรมนี้อันสัตว์ที่ถูกราคะและโทสะครอบงำแล้ว ไม่ตรัสรู้ได้โดยง่าย สัตว์ที่ถูกราคะย่อมไว้ ถูกกองแห่งความมืดหุ้มห่อไว้แล้ว จักเห็นไม่ได้ซึ่งธรรมที่มีปรกติไปทวนกระแสอันละเอียด ลึกซึ่ง เห็นได้ยาก เป็นอญ.

[๔๑] คุณกริกษุทั้งหลาย เมื่อพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี พิจารณาเห็นดังนี้ พระทัยก็น้อมไปเพื่อความชวนชวนน้อย มิได้น้อมไปเพื่อจะทรงแสดงธรรม.

ว่าด้วยการอาราธนาของพรหม

[๔๔] คูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล ท้าวมหาพรหมองค์หนึ่งได้ทราบ พระปริวิตกในพระทัยของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ด้วยใจ แล้วจึงดำริว่า ผู้เจริญทั้งหลาย โลกจะฉิบหายเสียละหนอ ผู้เจริญทั้งหลาย โลกจะพินาศเสียละหนอ เพราะว่าพระทัยของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี ได้น้อมไปเพื่อความขวนขวายน้อยเสียแล้ว มิได้น้อมไปเพื่อจะทรงแสดงธรรม.

คูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล ท้าวมหาพรหมนั้นหายไปในพรหมโลก มาปรากฏเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี เหมือนบุรุษที่มีกำลัง เขยียดออกซึ่งแขนที่คู้เข้าไว้ หรือคู้เข้าซึ่งแขนที่ได้เขยียดออกไว้ละนั้น.

คูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล ท้าวมหาพรหมกระทำผ้าอุตตราสงค์ เลวียงบ่าข้างหนึ่ง คุกขานุมณฑลเบื้องขวา ลงบนแผ่นดิน ประนมมือไปทางที่ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ประทับอยู่แล้ว ได้กราบทูลกะพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงแสดงธรรม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระสกุตจงทรงแสดงธรรม ในโลกนี้สัตว์ที่มีกิเลสเพียงดังธุลีในจกขุเบาบาง ยังมีอยู่ เพราะมิได้ฟังธรรม สัตว์เหล่านั้นจึงเสื่อมเสียไป ผู้ที่รู้ทั่วถึงธรรมได้ ยังจักมี.

คูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อท้าวมหาพรหมนั้นกราบทูลเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้ตรัสกะท้าวมหาพรหมนั้นว่า คูกรพรหม แม้เราก็ได้ดำริแล้วเช่นนี้ว่า โฉนหนอ เราพึงแสดงธรรม คูกรพรหม แต่เรานั้นได้คิดเห็นดังนี้ว่า ธรรมที่เราบรรลุล้วนนี้ เป็นธรรมลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบประณีต จะคาดคะเนเอาไม่ได้ ละเอียด รู้ได้เฉพาะ

บัณฑิต ส่วนหมู่มสัตว์นี้ มีอาลัยเป็นที่ยินดี ยินดีแล้วในอาลัย เบิกบานแล้วในอาลัย อาลัย ก็อันหมู่มสัตว์ผู้มีอาลัยเป็นที่ยินดี ยินดีแล้วในอาลัย เบิกบานแล้วในอาลัย ยากที่จะเห็นได้ซึ่งฐานะนี้ คือ ปัจจัยแห่งสภาวะธรรมอันเป็นที่อาศัยกันเกิดขึ้น (ปฏิกิจสมุบาท) ยากที่จะเห็นได้ซึ่งฐานะแม่นี้คือ พระนิพพาน ซึ่งเป็นที่ระงับแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดอุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นไปแห่งคณหา คลายความกำหนด ดับทุกข์ ก็และเราพึงแสดงธรรม แต่สัตว์เหล่าอื่นไม่พึงรู้ทั่วถึงธรรมของเรานั้น พึงเป็นความลำบากแก่เรา นั้นพึงเป็นความเดือนร้อนแก่เรา คุณรพรหมกาลาที่ไม่น่าอัศจรรย์ ซึ่งเรามีได้สดับมาแล้วแต่ก่อนหรือได้แจ่มแจ้งแล้วตั้งบัดนี้ไม่ควรเลยที่จะประกาศธรรมที่เราได้บรรลุแล้ว โดยแสนยาก ฯลฯ

คุณรพรหม เมื่อเราพิจารณาเห็นดังนี้ จิตก็น้อมไปเพื่อความชวนชวน น้อย มิได้น้อมไปเพื่อจะแสดงธรรม.

คุณรภิกษุทั้งหลาย แม้ครั้งที่สองแล ท้าวมหาพรหมนั้น ฯลฯ

คุณรภิกษุทั้งหลาย แม้ครั้งที่สามแล ท้าวมหาพรหมนั้นก็ไต่กราบทูล

พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงแสดงธรรม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระสุกคจงทรงแสดงธรรม ในโลกนี้ สัตว์ที่มีกิเลสเพียงดังธูลีในจักษุเบาบางยังมีอยู่ เพราะมิได้ฟังธรรม สัตว์เหล่านั้นจึงเสื่อมเสียไป ผู้รู้ทั่วถึงธรรมได้ ยังจักมีอยู่ดังนี้

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าวิปัสสีทรงตรวจโลก

คุณรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ทรงทราบการทูลเชิญของพรหมแล้ว ทรงอาศัยพระกรุณา ในหมู่มสัตว์ จึงได้ตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เมื่อทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ก็

ได้ทรงเห็นหมู่สัตว์ บางพวกมีกิเลสเพียงดังฐลีในจักษุน้อย บางพวกมีกิเลสเพียงดังฐลีในจักษุมาก บางพวกมีอินทรีย์แก่กล้า บางพวกมีอินทรีย์อ่อน บางพวกมีอาการดี บางพวกมีอาการทราม บางพวกจะพึงให้รู้แจ้งได้ง่าย บางพวกจะพึงให้รู้แจ้งได้ยาก บางพวกเป็นภัพสัตว์ บางพวกเป็นอภัพสัตว์ บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย.

ในกอบุค หรือกอบัวหลวง หรือในกอบัวขาว ดอกอุบล ดอกบัวหลวงหรือดอกบัวขาว เกิดแล้วในน้ำ เจริญแล้วในน้ำ น้ำเลี้ยงอุปถัมภ์ไว้ บางเหล่ายังจมอยู่ภายในน้ำ บางเหล่าตั้งอยู่เสมอน้ำ บางเหล่าตั้งขึ้นพ้นน้ำ อันน้ำมิได้ติดใบ แม้นันใด ภิภุทั้งหลาย หมู่สัตว์ที่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาพุทธเจ้า พระนามว่าวิปัสสี ทรงตรวจดูด้วยพุทธจักขุ ทรงเห็นก็ฉันทันนั้นเหมือนกัน บางพวกมีกิเลสเพียงดังฐลีในจักษุน้อย บางพวกมีกิเลสเพียงดังฐลีในจักษุมาก บางพวกมีอินทรีย์แก่กล้า บางพวกมีอินทรีย์อ่อน บางพวกมีอาการดี บางพวกมีอาการทราม บางพวกจะพึงให้รู้แจ้งได้ง่าย บางพวกจะพึงให้รู้แจ้งได้ยาก บางพวกเป็นภัพสัตว์ บางพวกเป็นอภัพสัตว์ บางพวกมักเห็นปรโลกและโทษโดยความเป็นภัย.

ดูกรภิภุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล ท้าวมหาพรหมทราบพระปริวิตกในพระทัยของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ด้วยใจแล้วจึงได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ด้วยคาถาทั้งหลายความว่า

[๔๕] ผู้ที่ยืนอยู่ยอดเขาสิลาฉ้วน พึงเห็นประชุมชน
โดยรอบ ฉันทันใด ท่านผู้มีเมธาติมีจักขุโดยรอบ
ฉันทันนั้นเหมือนกัน ขึ้นสู่ปราสาทอันสำเร็จแล้วด้วย
ธรรม เป็นผู้ปราศจากความเศร้าโศก ทรงพิจารณา

เห็นประชุมชนผู้เคลื่อนกล่นไปด้วยความเศร้าโศก

ถูกชาติและชราครอบงำแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้กล้า

ผู้ชนะสงครามแล้ว เป็นนายพวก ปราศจากหนี้

ขอพระองค์จงเสด็จลุกขึ้น เปิดเผยโลก

ขอผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรม

ที่รู้ที่ทั่วถึงธรรมได้ ยังจักมี.

[๔๖] ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อทำวามหาพรหมนั้นได้กราบทูลแล้ว ดังนี้
พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี จึงได้ตรัสกะทำวมา
พรหมนั้นด้วยพระคาถาว่า

เราได้เปิดเผยประค่อมตะไไว้สำหรับท่านแล้ว ผู้มีโศก

จงปล่อยศรัทธามาเถิด ดูกรพรหม เรารู้สึกลำบาก

จึงมิได้กล่าวธรรมอันประณีตซึ่งเราให้คล่องแคล่วแล้ว

ในหมู่มนุษย์ ดังนี้.

[๔๗] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล ทำวมาหาพรหมคิดว่าเราเป็นผู้
มีโอกาส อันพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้
ทรงกระทำแล้ว เพื่อจะทรงแสดงธรรม จึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี กระทำประทักษิณแล้วหายไป ณ ที่นั่นเอง.

[๔๘] ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมา-
สัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ทรงพระดำริว่า เราควรแสดงธรรมแก่ใครก่อน
เล่าหนอ ใครจะรู้ทั่วถึงธรรมนี้ได้เร็วพลันทีเดียว ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล
พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้ทรงพระดำริว่า พระ-
ราชโอรสพระนามว่าชันฑะ และบุตรปุโรหิตชื่อว่า ดิสสะนี้ ผู้อาศัยอยู่ใน
พระนครพันธุมดีราชธานีเป็นคนฉลาด เฉียบแหลม มีปัญญา มีกิเลสเพียงดัง

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 45
ฐิติในจักขุเบาบางสิ้นกาลนาน โฉนหนอ เราพึงแสดงธรรมแก่พระราชโอรส
พระนามว่าขันฑะ และบุตรปุโรหิตชื่อว่า ดิสสะก่อน คนทั้งสองนั้นจรรู้ทั่วถึง
ธรรมนี้ได้รวดเร็วทีเดียว.

เรื่องคู่พระสาวกขันฑะและดิสสะ

คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระนามว่าวิปัสสี ได้หายพระองค์ที่ควงโพธิพฤกษ์ไปปรากฏพระองค์ ณ
มฤคทายวันชื่อว่าเขมะ ในพระนครพันธุมดีราชธานี. เปรียบเหมือนบุรุษที่
มีกำลังเหยียดออกซึ่งแขนที่คู้เข้าไว้ หรือคู้เข้าซึ่งแขนที่ได้เหยียดออกไว้ ฉะนั้น.

คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระนามว่าวิปัสสี ตรัสเรียกคนเฝ้าสวนมฤคทายวันมาว่า มานี นายมฤคทาย-
บาล เธอจงเข้าไปยังพระนครพันธุมดีราชธานีแล้วบอกแก่พระราชโอรสพระนาม
ว่าขันฑะ และบุตรปุโรหิตชื่อดิสสะ ดังนี้ ว่าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมา
สัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้เสด็จถึงพระนครพันธุมดีราชธานีแล้ว กำลัง
ประทับอยู่ที่มฤคทายวันชื่อว่าเขมะ พระองค์ทรงพระประสงค์จะพบท่าน
ทั้งสอง.

คุณภิกษุทั้งหลาย นายมฤคทายบาลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาค
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีแล้ว เข้าไปยังพระนครพันธุมดี
แล้วแจ้งข่าวแก่พระราชโอรสพระนามว่า ขันฑะ และบุตรปุโรหิตชื่อว่า ดิสสะ
ว่าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เสด็จถึงพระนคร
พันธุมดีราชธานีแล้ว กำลังประทับอยู่ที่มฤคทายวันชื่อว่า เขมะ พระองค์ทรง
พระประสงค์ที่จะพบท่านทั้งสอง.

ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระราชโอรสพระนามว่าขันฑะ และบุตร
ปุโรหิตชื่อว่าดิสสะ สั่งให้บุรุษเทียมยานที่ดี ๆ แล้วขึ้นสู่ยานที่ดี ๆ ออกจาก

พระนครพันธุมดิราชธานี พร้อมกับยานดิๆ ทั้งหลาย ขับตรงไปยังมฤคทายวัน
ขอว่าเขมะ ไปด้วยยานตลอดภูมิประเทศเท่าที่ยานจะไปได้แล้ว ลงจากยาน
เดินตรงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี
ถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า
วิปัสสีแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระนามว่าวิปัสสี ได้ตรัสอนุพุทพิกถาแก่ท่านทั้งสองนั้น คือ ทรงประกาศ
ทานกถา สีลกถา สักกกถา โทษของกามที่ต่ำช้า เศร้าหมอง และอนิสงส์
ในการออกบวช เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ทรงทราบวาทานทั้งสองนั้นมีจิตต้อง
มีจิตอ่อน มีจิตปราศจากนิर्वณ มีจิตสูง มีจิตผ่องใส จึงได้ทรงประกาศ
ธรรมเทศนาที่พระพุทธรเจ้าทั้งหลายทรงยกขึ้นแสดงด้วยพระองค์เอง คือ ทุกข์
สมุทัย นิโรธ มรรค ดวงตาเห็นธรรมอันปราศจากฐลี ปราศจากมลทิน ได้เกิด
ขึ้นแล้วแก่พระราชโอรสพระนามว่าขัณณะ และบุตรปุโรหิตชื่อว่าติสสะ ว่าสิ่งใด
สิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลมีความดับไปเป็นธรรมดา ณ
ที่นั่นนั่นแล เหมือนผ้าที่สะอาด ปราศจากมลทินควรรับน้ำย้อมด้วยดีฉะนั้น
ท่านทั้งสองนั้น เห็นธรรม ถึงธรรม รู้แจ้งธรรม หยั่งทราบธรรม ข้ามความ
สงสัย ปราศจากความเคลือบแคลง ถึงความแก่ตัวกล้า ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในสัตต
กาลนา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี
ว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภายิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
ภายิตของพระองค์ก็แจ่มแจ้งนัก เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของ
ที่ปิด บอกรทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยคิดว่าผู้มีจักขุจักเห็น
รูปดังนี้ฉันใด พระผู้มีพระภาคทรงประกาศพระธรรมโดยอเนกปริยายฉันนั้น
เหมือนกัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เหล่านี้ขอถึงพระผู้มีพระภาคและ
พระธรรมว่าเป็นที่พึ่ง ขอพวกข้าพระองค์พึงได้บรรพชา พึงได้อุปสมบท ใน
สำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

คุกริกษุทั้งหลาย พระราชโอรสพระนามว่า ชัณฑะ และบุตรปุโรหิต ชื่อว่าติสสะ ได้บรรพชา ได้อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้ทรงยังท่านทั้งสองนั้นให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้आจหาญ ให้ร่าเริงด้วยธรรมิกถา แล้วประกาศโทษของสังขารอันดำช้าเศร้าหมอง และอาณิสส์ในการออกบวช จิตของท่านทั้งสองนั้นผู้อันพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ทรงให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้आจหาญ ให้ร่าเริงด้วยธรรมิกถา ไม่นานนัก ก็หลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ยึดมั่น.

เรื่องบรรพชิต ๘๔,๐๐๐ รูป

[๔๕] คุกริกษุทั้งหลาย หมู่มหาชนชาวพระนครพันธุมศิราชธานี ประมาณ ๘๔,๐๐๐ คน ได้สดับข่าวว่า พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เสด็จถึงพระนครพันธุมศิราชธานีโดยลำดับแล้ว ประทับอยู่ ณ มฤคทายวันชื่อ เขมะ ข่าว่า พระราชโอรสพระนามว่า ชัณฑะ และบุตรปุโรหิตชื่อ ติสสะ ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ออกบวชเป็นบรรพชิต ณ สำนักของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีแล้ว ดังนี้ คนเหล่านั้นครั้งได้ฟังแล้วต่างคิดเห็นกันว่า ก็พระราชโอรสพระนามว่า ชัณฑะ และบุตรปุโรหิตชื่อว่า ติสสะ ปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยใด พระธรรมวินัยนั้น คงไม่ต่ำทรามแน่นอน บรรพชานั้นคงไม่ต่ำทราม แต่พระราชโอรสพระนามว่า ชัณฑะ และบุตรปุโรหิตชื่อว่า ติสสะ ยังปลงผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกบวชเป็นบรรพชิตได้ โฉนพวกเราจึงจักออกบวชเป็นบรรพชิตบ้างไม่ได้เล่า.

คุกริกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล หมู่มหาชนประมาณ ๘๔,๐๐๐ คนได้ชวนกันออกจากพระนครพันธุมศิราชธานี เข้าไปทางเขมมฤคทายวัน ที่พระผู้มี

พระภาคประทับอยู่ ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ได้ตรัสอนุบุพพิคาแก่ชนเหล่านั้น คือทรงประกาศทานกถา สีลกถา สักคกถา โทษของกามที่ต่ำช้าเศร้าหมอง และอาณิสงส์ในการออกบวช เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ทรงทราบว่ ชนเหล่านั้น มีจิตคด่ง มีจิตอ่อน มีจิตปราศจากนิเวรณ มีจิตสูง มีจิตผ่องใส จึงได้ทรงประกาศพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงยกขึ้นแสดงด้วยพระองค์เอง คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ดวงตาเห็นธรรมอันปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ได้เกิดขึ้นแล้วแก่หมู่มหาชน ๘๔,๐๐๐ คนนั้นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลมีความดับไปเป็นธรรมดา ณ ที่นั้นนั้นแล เหมือนผ้าที่สะอาดปราศจากมลทินควรรับน้ำย้อมด้วยดิฉะนั้น ชนเหล่านั้น เห็นธรรม ถึงธรรม รู้แจ้งธรรม หยั่งทราบธรรม ข้ามความสงสัย ปราศจากความเคลือบแคลง ถึงความแก่ลัวกล้าไม่ต้องเรอผู้อื่นในสัตตศาสนา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก เปรียบเหมือนบุคคลหงายของทีคว่า เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยคิดว่า ผู้มีจักมูจักเห็นรูป ดังนี้ฉันใด พระผู้มีพระภาคทรงประกาศพระธรรมโดยอนกปรียาย ฉนั้นนั้นเหมือนกัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เหล่านี้ขอถึงพระผู้มีพระภาคกับพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่ง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์พึงได้บรรพชา พึ่งได้อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย หมู่มหาชน ๘๔,๐๐๐ คนเหล่านั้น ได้บรรพชา ได้อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า

วิปัสสีแล้ว พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ได้ทรงยังภิกษุทั้งหลายนั้นให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้รื่นเริง ด้วยธรรมิกถาแล้ว ทรงประกาศโทษของสังขารที่ดำช้าเศร้าหมอง และอนิสงส์ในพระนิพพาน จิตของภิกษุเหล่านั้น ผู้อันพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ทรงให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้รื่นเริง ด้วยธรรมิกถา ไม่นานนัก ก็หลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ยึดมั่น.

[๕๐] ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรพชิต ๘๔,๐๐๐ รูปเหล่านั้น ได้สดับข่าวว่า พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี เสด็จถึงพระนครพันธุมดีราชธานีโดยลำดับ ประทับอยู่ ณ มฤคทายวันชื่อว่า เขมะ และมีข่าวว่า กำลังทรงแสดงธรรมอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล บรรพชิต ๘๔,๐๐๐ รูปเหล่านั้น ได้พากันไปทางพระนครพันธุมดีราชธานีทางมฤคทายวันชื่อว่า เขมะ ที่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ประทับอยู่ ครั้นถึงแล้ว ได้ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี แล้วพากันนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ได้ตรัสอนุပ္พพิถาแก่บรรพชิตเหล่านั้น คือ ทรงประกาศทานถา สีสถา สักกถา โทษของกามที่ดำช้าเศร้าหมอง และอนิสงส์ในการออกบวช เมื่อทรงทราบว่ บรรพชิตเหล่านั้นมีจิตคล่อง มีจิตอ่อน มีจิตปราศจากนิวรณ์ มีจิตสูง มีจิตผ่องใส จึงได้ทรงประกาศพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงยกขึ้นแสดงด้วยพระองค์เอง คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ดวงตาเห็นธรรมที่ปราศจากธุลี ปราศจากมลทิน ได้เกิด นี้แล้วแก่บรรพชิต ๘๔,๐๐๐ รูปนั้นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลมีความดับไปเป็นธรรมดา ณ ที่นั่งนั้นแล เหมือนผ้าที่สะอาดปราศจากมลทินควรรับน้ำย้อมด้วยดี ฉะนั้น บรรพชิตเหล่านั้นเห็นธรรม

ถึงธรรม รู้แจ้งธรรม หยั่งทราบธรรม ข้ามความสงสัย ปราศจากความเคลือบแคลง ถึงความแก่ล้าแก่แล้ว ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในสัตตศาสนา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภามิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภามิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยคิดว่า ผู้มีจักขุจักเห็นรูป ดังนี้ ฉันทได้พระผู้มีพระภาคทรงประกาศพระธรรมโดยอเนกปริยาย ฉันทนั้นเหมือนกัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เหล่านี้ ขอถึงพระผู้มีพระภาคกับพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์ว่า เป็นที่พึง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์พึงได้บรรพชา พึงได้อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีภาค.

คุกรภิกษุทั้งหลาย บรรพชิต ๘๔,๐๐๐ รูปเหล่านั้น ได้บรรพชา ได้อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค พระนามว่าวิปัสสีแล้ว พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้ทรงยังภิกษุเหล่านั้นให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้आหาญ ให้รู้แจ้งด้วยธรรมิกถา ทรงประกาศโทษของสังขารที่ดำช้าเศร้าหมอง และอนิสังสในพระนิพพาน^(๑) จิตของภิกษุเหล่านั้น ผู้อื่นพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ทรงให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้आหาญ ให้รู้แจ้ง ด้วยธรรมิกถา ไม่นานนัก ก็หลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ยึดมั่น.

[๕๑] ก็สมัยนั้น ในพระนครพันธุมดีราชธานี มีภิกษุสงฆ์อาศัยอยู่มาก ประมาณหกล้านแปดแสนรูป ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ผู้เสด็จเร้นอยู่ในที่ลับ เกิดความรำพึงในพระทัยว่า บัดนี้ ในพระนครพันธุมดีราชธานี มีภิกษุสงฆ์อาศัยอยู่เป็นจำนวน

๑. บาลี เนกขมเม.

มาก ประมาณหกล้านแปดแสนรูป ถ้ากระไร เราพึงอนุญาตภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวจาริกไป เพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย แต่อย่าได้ไปทางเดียวกันสองรูป เธอทั้งหลายจงแสดงธรรมงามในเมืองต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง ในโลกนี้ สัตว์พวกนี้ที่มีกิเลสเพียงคั่งฐลีในจักขุเบาบางยังมีอยู่ เพราะไม่ได้ฟังธรรม สัตว์พวกนั้นจึงเสื่อมเสียไป ผู้ที่รู้ทั่วถึงธรรมได้จักมี แต่ว่าโดยหกปี ๆ ล่วงไป พวกเธอพึงกลับมายังพระนครพันธุมดีราชธานีเพื่อแสดงพระปาติโมกข์.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล ท้าวมหาพรหมองค์หนึ่ง ได้ทราบความ รำพึงในพระทัยของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสิ ด้วยใจแล้ว จึงได้หายตัวที่พรหมโลก ไปปรากฏอยู่เฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสิ เปรียบเหมือนบุรุษที่มีกำลัง เขี่ยดอกซึ่งแฉนที่คู่เข้าไว้ หรือคู่เข้าซึ่งแฉนที่เขี่ยดอกไว้ ฉะนั้น.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ทันใดนั้น ท้าวมหาพรหมนั้นกระทำผ้าอุตุตราสงค์ เลวียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมอัญชลีไปทางที่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสิประทับอยู่ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสิว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ขอนี้เป็นอย่างนั้น ข้าแต่พระสุคต ขอนี้เป็นอย่างนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ ในพระนครพันธุมดีราชธานี มีภิกษุสงฆ์อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ประมาณหกล้านแปดแสนรูป ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงอนุญาตภิกษุทั้งหลายเถิดว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวจาริกไป เพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อ

ความสุข แก่เทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย แต่อย่าได้ไปทางเดียวกันสองรูป ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิงในโลกนี้ สัตว์พวกที่มีกิเลสเพียงดังฐูลีในจกขุเบาบางยังมีอยู่ เพราะไม่ได้ฟังธรรม สัตว์พวกนั้นจึงเสื่อมเสียไป ผู้ที่รู้ทั่วถึงธรรมได้ยังจักมี ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้ข้าพระองค์ก็จักกระทำโดยที่จะให้ภิกษุทั้งหลายกลับมายังพระนครพันธุมดีราชธานี เพื่อแสดงพระปาติโมกข์โดยหกปี ๆ ล่วงไป.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ท้าวมหาพรหมนั้นได้กราบทูลดังนี้แล้วถวายบังคม พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี กระทำประทักษิณแล้ว หายไป ณ ที่นั่นเอง.

ส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนา

[๕๒] ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ในเวลาเย็น เสด็จออกจากที่เร้นแล้ว ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย มาว่า ภิกษุทั้งหลาย วันนี้ เราไปเร้นอยู่ในที่ลับ เกิดความรำพึงในใจว่า ในพระนครพันธุมดีราชธานี มีภิกษุสงฆ์อาศัยอยู่เป็นจำนวนมากประมาณหกล้านแปดแสนรูป ถ้ากระไร เราพึงอนุญาตภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย แต่อย่าได้ไปทางเดียวกันสองรูป เธอทั้งหลายจงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง ในโลกนี้ สัตว์พวกนั้นจึงเสื่อมเสียไป ผู้ที่รู้ทั่วถึงธรรมได้ยังจักมี แต่ด้วยโดยหกปี ๆ ล่วงไป พวกเธอพึงกลับมายังพระนครพันธุมดีราชธานี เพื่อแสดงปาติโมกข์ ภิกษุทั้งหลาย ทนใจ

นั่นแล ท้าวมหาพรหมองค์หนึ่ง ได้ทราบความรำพึงในใจของเราด้วยใจ แล้ว จึงได้หายตัวที่พรหมโลก มาปรากฏเฉพาะหน้าเรา เปรียบเหมือนบุรุษที่มีกำลัง เขี่ยคอกซึ่งแขนที่คู้เข้าไว้ หรือคู้เข้าซึ่งแขนที่เขี่ยคอกไว้ ฉะนั้น ภิกษุทั้งหลาย ที่นั่น ท้าวมหาพรหมนั้น กระทำฝ่าอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมอัญชลีมาทางเราแล้วพูดกะเราว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ข้อนี้เป็นอย่าง นั้น ข้าแต่พระสุคต ข้อนี้เป็นอย่างนั้น บัดนี้ในพระนครพันธุมดีราชธานี มี ภิกษุสงฆ์อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ประมาณหกล้านแปดแสนรูป ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงอนุญาตภิกษุทั้งหลายเถิดว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเราจงเที่ยวจาริกไป เพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชน เป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย แต่อย่าได้ไปทางเดียวกันสองรูป ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จง ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง ในโลกนี้ สัตว์พวกที่มีกิเลสเพียงดังธูลิในจักขุเบาบางยังมีอยู่ เพราะไม่ได้ฟัง ธรรม สัตว์พวกนั้นจึงเสื่อมเสียไป ผู้ที่รู้ทั่วถึงธรรมได้ยังจักมี ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ แม้ข้าพระองค์ก็จักกระทำโดยที่จะให้ภิกษุทั้งหลายกลับมายังพระนคร พันธุมดีราชธานี เพื่อแสดงพระปาฏิโมกข์โดยหกปี ๆ ล่วงไป ภิกษุทั้งหลาย ท้าวมหาพรหมนั้นพูดกะเราดังนี้แล้ว ใหว้เรา กระทำประทักษิณ แล้วหายไป ในที่นั่นเอง.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาต พวกเราจงเที่ยวจาริกไป เพื่อประโยชน์ แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทพดาและมนุษย์ทั้งหลาย แต่อย่า ได้ไปทางเดียวกันสองรูป ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงแสดงธรรมงามใน

เบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ
พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิบริบูรณ์สิ้นเชิง ในโลกนี้ สัตว์พวกที่มีกิเลสเพียง
ดังรูปในจักขุเบาบางยังมีอยู่ เพราะไม่ได้ฟังธรรม สัตว์พวกนั้นจึงเสื่อมเสียไป
ผู้ที่รู้ทั่วถึงธรรมได้ยังจักมี แม้เราก็จักกระทำ โดยที่ให้พระนครพันธุมาติเป็น
สถานที่อันเธอทั้งหลาย ฟังกลับมาแสดงพระปาติโมกข์โดยหกปี ๆ ล่วงไป ดังนี้.

คุณกรภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล ภิกษุทั้งหลายได้เที่ยวจาริกไปในชนบท
โดยวันเดียวเท่านั้นโดยมาก.

[๕๗] ก็โดยสมัยนั้นแล ในชมพูทวีปมีอาวาสอยู่ ๘๔,๐๐๐ อาวาส
เมื่อล่วงไปได้พรรษาหนึ่งแล้ว เทพดาทั้งหลายได้ร้องประกาศว่า ข้าแต่ท่าน
ผู้บริบูรณ์ทั้งหลาย ล่วงไปพรรษาหนึ่งแล้ว บัดนี้ยังเหลือห้าพรรษา โดยอีก
ห้าพรรษาล่วงไป ท่านทั้งหลายพึงเข้าไปยังพระนครพันธุมาติราชธานี เพื่อสวด
พระปาติโมกข์ เมื่อล่วงไปได้สองพรรษาแล้ว เทพดาทั้งหลายได้ร้องประกาศว่า
ข้าแต่ท่านผู้บริบูรณ์ทั้งหลาย ล่วงไปสองพรรษาแล้ว บัดนี้ ยังเหลือสี่พรรษา
โดยอีกสี่พรรษาล่วงไป ท่านทั้งหลายพึงเข้าไปยังพระนครพันธุมาติราชธานี เพื่อ
สวดพระปาติโมกข์ เมื่อล่วงไปได้สามพรรษาแล้ว เทพดาทั้งหลายได้ร้อง
ประกาศว่า ข้าแต่ท่านผู้บริบูรณ์ทั้งหลาย ล่วงไปสามพรรษาแล้ว บัดนี้ ยัง
เหลือสามพรรษา โดยอีกสามพรรษาล่วงไป ท่านทั้งหลายพึงเข้าไปยังพระนคร
พันธุมาติราชธานี เพื่อสวดพระปาติโมกข์ เมื่อล่วงไปได้สี่พรรษาแล้ว บัดนี้
ยังเหลือสองพรรษา โดยอีกสองพรรษาล่วงไป ท่านทั้งหลายพึงเข้าไปยัง
พระนครพันธุมาติราชธานี เพื่อสวดพระปาติโมกข์ เมื่อล่วงไปได้ห้าพรรษาแล้ว
เทพดาทั้งหลายได้ร้องประกาศว่า ข้าแต่ท่านผู้บริบูรณ์ทั้งหลาย ล่วงไปห้า
พรรษาแล้ว บัดนี้ ยังเหลือพรรษาเดียว โดยอีกพรรษาเดียวล่วงไป ท่านทั้งหลาย
พึงเข้าไปยังพระนครพันธุมาติราชธานี เพื่อสวดพระปาติโมกข์ เมื่อล่วงไปได้

พระสูตรต้นตปิฎก ที่มณีกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้า ๕๕
หกพรรษาแล้ว เทพดาทั้งหลายได้ร้องประกาศว่าล่วงไปหกพรรษาแล้ว บัดนี้
ถึงเวลาละ ท่านทั้งหลายพึงเข้าไปยังพระนครพันธุมศิราชธานี เพื่อสวดพระ-
ปาติโมกข์.

คุณกริกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล ภิกษุเหล่านั้น บางพวกไปด้วยอิทธา-
นุภาพของตน บางพวกไปด้วยอิทธานุภาพของเทวดา เข้าไปยังพระนครพันธุม-
ศิราชธานี โดยวันเดียวเท่านั้น เพื่อสวดพระปาติโมกข์

ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์

[๕๔] คุณกริกษุทั้งหลาย ได้ยินว่า ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคอรหันต
สัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ทรงสวดพระปาติโมกข์ในที่ประชุมพระภิกษุ
สงฆ์ดังนี้-

ขันติคือความทนทานเป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้ง
หลายตรัสว่า พระนิพพานเป็นธรรมอย่างยิ่ง ผู้ทำร้ายผู้อื่น
ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เชื่อว่าเป็นบรรพชิต ไม่เชื่อว่าเป็น
สมณะเลย.

การไม่ทำบาปทั้งสิ้น การยังกุศลให้ถึงพร้อมการทำจิต
ของตนให้ผ่องใส นี้เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

การไม่กล่าวร้าย ๑ การไม่ทำร้าย ๑ ความสำรวมใน
พระปาติโมกข์ ๑ ความเป็นผู้รู้ประมาณในภัตตาหาร ๑
ที่นอนที่นั่งอันสงัด ๑ การประกอบความเพียรในอธิจิต ๑
หกอย่างนี้ เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

[๕๕] คุณกริกษุทั้งหลาย สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่ควงไม้พญาสาปพฤกษ์
ในป่าสุทวัน ใกล้อุกคักกุณฑกร ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรานั้นไปเร้นอยู่ในที่ลับ

เกิดความรำพึงในใจว่า ชั้นสุทธาวาสซึ่งเรามีได้เคยอยู่เลย โดยเวลาอันยืดยาว นานนี้ นอกจากเวทดาเหล่าสุทธาวาสแล้ว ไม่ใช่โอกาสที่ใคร ๆ จะได้โดยง่าย ถ้ากระไร เราพึงเข้าไปหาเวทดาเหล่าสุทธาวาสจนถึงที่อยู่ ภิกษุทั้งหลาย ทนไฉน เราได้หายไปที่ควงไม้พญาศาลพฤกษ์ ในป่าสุกวันใกล้อุกกัฏฐนคร ไปปรากฏในพวกเวทดาเหล่าอวิหา เปรียบเหมือนนรุษที่มีกำลัง เขี้ยวออกซึ่ง แขนที่คู้เข้าไว้ หรือคู้เข้าซึ่งแขนที่เขี้ยวออกไว้ ฉะนั้น.

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในหมู่เทพดานั้นแล เทพดานับร้อยนับพันเป็นอัน มาก ได้เข้ามาหาเรากลับเข้ามาหา ไหว้เราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นเทพดาเหล่านั้นเรียบริ้อยแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ นับแต่ขึ้นไป ๕๑ กัป พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เสด็จอุบัติในโลก ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัม พุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เป็นกษัตริย์โดยพระชาติ เสด็จอุบัติในชาติตติยสกุล เป็นโกณฑัญญะโดยพระโคตร มีพระชนมายุประมาณแปดหมื่นปี พระองค์ได้ ตรัสรู้ที่ควงไม้แคฝอย มีคู่พระสาวกชื่อว่าพระฉันทเถระ และพระติสสเถระ ซึ่งเป็นคู่อันเจริญ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ การประชุมกันแห่งพระสาวกของ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ได้มีแล้วสามครั้ง ครั้ง หนึ่ง มีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุหกล้านแปดแสนรูป อีกครั้งหนึ่ง มีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนแสนรูป อีกครั้งหนึ่ง มีพระสาวกประชุม กันเป็นจำนวนแปดหมื่นรูป พระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัม พุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีที่ได้ประชุมกันทั้งสามครั้งนี้ ล้วนแต่เป็นพระชินาสพ ทั้งสิ้น ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ภิกษุผู้อุปฐากชื่ออโสกะ ได้เป็นอัครอุปฐากของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี พระราชา พระนามว่า พันธุม เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่า พันธุมดี เป็นพระชนนี

บังเกิดเกล้าของพระองค์ พระนครชื่อว่าพันธุมิ เป็นราชธานีของพระเจ้าพันธุมิ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ การออกมหาภิเนษกรรม การบรรพชา การตั้งความเพียร การตรัสรู้ การประกาศพระธรรมจักร ของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีเป็นอย่างนี้ ๆ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พวกข้าพระองค์นั้น ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค พระนามว่าวิปัสสี คลายกามฉันท์ในกามทั้งหลายแล้วจึงได้บังเกิดในที่นี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในหมู่เทพคานันตนเอง เทพคานันร้อยนับพันเป็นอันมาก ได้เข้ามาหาเรา ครั้นเข้ามาหา ใหว้เราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นเทพคานันยืนเรียบร้อยแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์นับแต่ขึ้นไป ๓๑ กัป พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิขิ เสด็จอุบัติในโลก พระองค์เป็นกษัตริย์โดยพระชาติ เสด็จอุบัติในชาติตติยสกุล เป็นโกณฑัญญะโดยโคตร มีพระชนมายุประมาณเจ็ดหมื่นปี พระองค์ได้ตรัสรู้ควงไม้กุ่มบก มีพระอภิญเระและพระสัมภเวระ เป็นคู่พระอัครสาวก ซึ่งเป็นคู่อันเจริญ การประชุมกันแห่งพระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าสิขิ ได้มีแล้วสามครั้ง ครั้งหนึ่งมีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุแสนรูป อีกครั้งหนึ่งมีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุแปดหมื่นรูป อีกครั้งหนึ่งมีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุเจ็ดหมื่นรูป ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิขิ ที่ได้ประชุมกันทั้งสามครั้งนี้ ล้วนแต่พระจิณาสพทั้งสิ้น ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ภิกษุผู้ปฏิบัติชื่อนามังกระ ได้เป็นอัครอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิขิ พระราชาพระนามว่าอรุณะ เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่าปภาวดี เป็นพระชนนีบังเกิดเกล้าของพระองค์ พระนครชื่อว่าอรุณวดี เป็นราชธานีของพระเจ้าอรุณ

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ การเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ การบรรพชา การตั้งความเพียร การตรัสรู้ การประกาศพระธรรมจักร ของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี เป็นอย่างนี้ ๆ พวกข้าพระองค์นั้น ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าสิขี คลายกามฉันทะในกามทั้งหลายแล้ว จึงได้บังเกิดในที่นี้.

คุณภิกษุทั้งหลาย ในหมู่เทพคานันตนเอง เทพคานันร้อยนับพันเป็นอันมากได้เข้าหาเรา ครั้นเข้ามาหาไหว้เราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นเทวดาเหล่านั้นยืนเรียบริ้อยแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ในกัปที่ ๓๑ นั้นเอง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าเวสสภู ได้เสด็จอุบัติในโลก พระองค์เป็นกษัตริย์โดยพระชาติ เสด็จอุบัติในชั้นคิณสกกุลเป็น โภคทัณฺฑะโดยพระโคตร มีพระชนมายุประมาณหกหมื่นปี พระองค์ได้ตรัสรู้ที่ควงไม้สาละพฤกษ์ มีพระโสณเถระและพระอุตตรเถระเป็นคู่พระอัครสาวกซึ่งเป็นคู่อันเจริญ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ การประชุมกันแห่งพระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าเวสสภู ได้มีแล้วสามครั้ง ครั้งหนึ่งมีสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุแปดหมื่นรูป อีกครั้งหนึ่ง มีสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุเจ็ดหมื่นรูป อีกครั้งหนึ่ง มีสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิกษุหกหมื่นรูปสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู ที่ได้ประชุมกันทั้งสามครั้งนี้ ล้วนแต่เป็นพระจิณาสพทั้งสิ้น ภิกษุผู้ปฏิบัติชื่อว่าอุปสันตะได้เป็น อัครอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู พระราชาพระนามว่า สุปปติตะเป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่ายัสวดี เป็นพระชนนีบังเกิดเกล้าของพระองค์ พระนครชื่อว่าอนมะเป็นราชธานีของพระเจ้าสุปปติตะ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ การเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ การบรรพชา การตั้งความ

เพียร การตรัสรู้ การประกาศพระธรรมจักร ของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าเวสสภู เป็นอย่างนี้ ๆ ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ พวกข้าพระองค์นั้นประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคพระนามว่าเวสสภู คลายกามฉันท์ในกามทั้งหลายแล้ว จึงได้บังเกิดในที่นี้.

คุณภิกษุทั้งหลาย ในหมู่เทพคานั้นเอง เทพคานับร้อยนับพันเป็นอันมากได้เข้ามาหาเรา ครั้นเข้ามาหาไหว้เราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นเทพคานั้นยืนเรียบร้อยแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ ในภัททกัปนี้เอง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ ได้เสด็จอุบัติในโลก พระองค์เป็นพราหมณ์โดยพระชาติเสด็จอุบัติในพราหมณสกุลเป็นกัสสปะโดยพระโคตร มีพระชนมายุประมาณสี่หมื่นปี พระองค์ได้ตรัสรู้ที่ควงไม้ชีก มีพระวิรุทธะและพระสัตถุชีวะเถระ เป็นคู่พระอัครสาวก ซึ่งเป็นคู่อันเจริญ ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ การประชุมกันแห่งสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ ได้มีแล้วครั้งเดียว เป็นจำนวนภิกษุสี่หมื่นรูป ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ สาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ ที่ได้ประชุมกันครั้งเดียวนี้ ล้วนแต่เป็นพระชินาสพทั้งสิ้น ภิกษุผู้อุปฐากชื่อว่า วุฑฒิชะ ได้เป็นอัครอุปฐากของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กกุสันธะ พราหมณ์ชื่ออัคริทัตตะเป็นพระชนก พราหมณ์ชื่อว่า วิสาขา เป็นพระชนนี บังเกิดเกล้าของพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ ก็เวลานั้น พระเจ้าเขมะ เป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระนครชื่อว่า เขมวดี เป็นราชธานี ของพระเจ้าเขมะ การเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ การบรรพชา การตั้งความเพียร การตรัสรู้ การประกาศพระธรรมจักร ของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กกุสันธะเป็นอย่างนี้ ๆ ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ พวกข้าพระองค์นั้นประพฤติ

พรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคพระนามว่ากกุสันธะ คลายกามฉันท์ในกามทั้งหลายแล้ว จึงได้บังเกิดในที่นี้.

คฤกริกษุทั้งหลาย ในหมู่เทพดานั้นเอง เทพดานับร้อยนับพันเป็นอันมากได้เข้ามาหาเรา ครั้นเข้ามาหาไหว้เราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นเทวดาเหล่านั้นยืนเรียบริบร้อยแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ในภัททกัปนี้เอง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะได้เสด็จอุบัติในโลก พระองค์เป็นพราหมณ์โดยพระชาติ เสด็จอุบัติในพราหมณสกุลเป็นกัสสปะโดยพระโคตร มีพระชนมายุประมาณสามหมื่นปี พระองค์ได้ตรัสรู้ที่ควงไม้มะเดื่อ มีพระภิกษุโยสเถระและพระอุตตรเถระ เป็นคู่พระอัครสาวก ซึ่งเป็นคู่อันเจริญ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ การประชุมกันแห่งสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า โกนาคมนะ ได้มีแล้วครั้งเดียว เป็นจำนวนภิกษุสามหมื่นรูป พระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า โกนาคมนะ ที่ได้ประชุมกันครั้งเดียวนี้นี้ล้วนแต่เป็นพระชินาสพทั้งสิ้น ภิกษุผู้อุปัฏฐากชื่อโสติสชะ เป็นอัครอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าโกนาคมนะ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์พราหมณ์ชื่อว่า ยัญญทัตตะ เป็นพระชนก พราหมณ์ชื่อว่า อุตตรา เป็นพระชนนีบังเกิดเกล้าของพระองค์ ก็ครั้งนั้น พระเจ้าโสภะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระนครชื่อว่าโสภวดี เป็นราชธานีของพระเจ้าโสภะ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ การเสด็จออกมหาภิเนษกรรม การบรรพชา การตั้งความเพียร การตรัสรู้ การประกาศพระธรรมจักรของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ เป็นอย่างนี้ ๆ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พวกข้าพระองค์นั้นประพฤติพรหมจรรย์ ในพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ คลายกามฉันท์ในกามทั้งหลายจึงได้บังเกิดในที่นี้.

คุณภิกษุทั้งหลาย ในหมู่เทพดานั้นเอง เทพดานับร้อยนับพันเป็นอันมากได้เข้ามาหาเรา ครั้นเข้ามาหาไหว้เราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นเทวดาเหล่านั้นยืนเรียบริ้อยแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ในภัททกัปนี้เอง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ ได้เสด็จอุบัติในโลก พระองค์เป็นพราหมณ์โดยพระชาติ เสด็จอุบัติในพราหมณ์สกุลเป็นกัสสปะโดยพระโคตร มีพระชนมายุประมาณสองหมื่นปี พระองค์ได้ตรัสรู้ที่ควงไม้ไทร มีพระตีสถะและพระภราทวาชเถระ เป็นคู่พระอัครสาวก ซึ่งเป็นคู่อันเจริญ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ การประชุมกันแห่งพระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ ได้มีแล้วครั้งเดียว เป็นจำนวนภิกษุสองหมื่นรูป ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า กัสสปะ ที่ได้ประชุมกันครั้งเดียวนี้ ล้วนแต่เป็นพระขีณาสพทั้งสิ้น ภิกษุผู้อุปัฏฐากชื่อว่า สัพพมิตะ ได้เป็นอัครอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า กัสสปะ พราหมณ์ชื่อพรหมทัตต์ เป็นพระชนก พราหมณ์ชื่อธรวดี เป็นพระชนนี บังเกิดเกล้าของพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ก็ครั้งนั้น พระเจ้ากิงกี เป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระนครพาราณสี เป็นราชธานีของพระเจ้ากิงกี ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ การเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ การบรรพชา การตั้งความเพียร การตรัสรู้ การประกาศพระธรรมจักร ของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า กัสสปะ เป็นอย่างนี้ ๆ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พวกข้าพระองค์นั้นประพุดติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคพระนามว่า กัสสปะ คลายกามฉันท์ในกามทั้งหลายแล้ว จึงได้บังเกิดในที่นี้.

คุณภิกษุทั้งหลาย ในหมู่เทพคานั้นเอง เทพคานับร้อยนับพันเป็นอันมากได้เข้ามาหาเรา ครั้นเข้ามาหาไหว้เราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นเทพคานั้นยืนเรียบร้อยแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีนिरทุกข์ ในภัททกัปนี้เอง บัดนี้ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้เสด็จอุบัติในโลก พระองค์เป็นกษัตริย์โดยพระชาติ เสด็จอุบัติในชาติตยสกุล เป็นโคตมโดยพระโคตร ประมาณพระชนมายุของพระผู้มีพระภาคน้อยนิดเดียวเร็วพลัน ผู้ที่มีชีวิตอยู่นานก็เป็นอยู่ได้เพียงร้อยปี บางทีก็มีชีวิตอยู่น้อยกว่าบ้างมากกว่าบ้าง พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ ที่ควงไม้โพธิ์ มีพระสารีบุตรเถระและพระโมคคัลลานเถระ เป็นคู่พระอัครสาวกซึ่งเป็นคู่อันเจริญของพระผู้มีพระภาค ข้าแต่พระองค์ผู้มีนिरทุกข์ การประชุมกันแห่งพระสาวกของพระผู้มีพระภาค ได้มีแล้วครั้งเดียว เป็นจำนวนภิกษุหนึ่งพันสองร้อยห้าสิบรูป ข้าแต่พระองค์ผู้มีนिरทุกข์ สาวกของพระผู้มีพระภาคที่ได้ประชุมกันครั้งเดิวนี้นี้ ล้วนแต่เป็นพระขีณาสพทั้งสิ้น ภิกษุผู้อุปฐากชื่ออานนที่ได้เป็นอัครอุปฐากของพระผู้มีพระภาค ข้าแต่พระองค์ผู้มีนिरทุกข์ พระราชาพระนามว่า สุทโชนะ เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่ามายา เป็นพระชนนีบังเกิดเกล้าของพระผู้มีพระภาค พระนครชื่อกบิลพัสดุ์ เป็นราชธานี ข้าแต่พระองค์ผู้มีนिरทุกข์ การเสด็จออกมหาภิเนษกรรม การบรรพชา การตั้งความเพียร การตรัสรู้ การประกาศพระธรรมจักร ของพระผู้มีพระภาคเป็นอย่างนี้ ๆ ข้าแต่พระองค์ผู้มีนिरทุกข์ พวกข้าพระองค์นั้นประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค คลายกามฉันท์ในกามทั้งหลายแล้ว จึงได้บังเกิดในที่นี้.

คุณภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล เราพร้อมด้วยเทพคานเหล่าวิหาได้เข้าไปหาเทพคานเหล่าอัตปปา ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล เราพร้อมด้วยเทพคานเหล่าวิหาและเหล่าอัตปปา ได้เข้าไปหาเทพคานเหล่าสุทัสสา ภิกษุทั้งหลาย

ครั้งนั้นแล เราพร้อมด้วยเทพดาเหล่าวิหา เหล่าอติปปา และเหล่าสุทัสสาได้เข้าไปหาเทพดาเหล่าสุทัสสี ภิภุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล เราพร้อมด้วยเทพดาเหล่าวิหา เหล่าอติปปา เหล่าสุทัสสา และเหล่าสุทัสสี ได้เข้าไปหาเทพดาเหล่าอภินิฐาแล้ว.

คุณภิภุทั้งหลาย ในหมู่เทพดานั้นเอง เทพดานับร้อยนับพันเป็นอันมากได้เข้ามาหาเรา ครั้นเข้ามาหาไหว้เราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นเทพดาเหล่านั้นยืนเรียบร้อยแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ นับถอยหลังแต่นี้ไปได้ ๕๑ กัป พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี เสด็จอุบัติในโลก พระองค์เป็นกษัตริย์โดยพระชาติ เสด็จอุบัติในชาติตติยสกุลเป็น โภคทัตตญะโดยพระโคตร มีพระชนมายุประมาณแปดหมื่นปี พระองค์ได้ตรัสรู้ที่ควงไม้แฉฝอย มีพระฉันทเถระและพระติสสเถระเป็นคู่พระอัครสาวก ซึ่งเป็นคู่อันเจริญ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ การประชุมกันแห่งพระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ได้มีแล้วสามครั้ง ครั้งหนึ่งมีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิภุหกล้านแปดแสนรูป อีกครั้งหนึ่งมีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิภุแสนรูป อีกครั้งหนึ่งมีพระสาวกประชุมกันเป็นจำนวนภิภุแปดหมื่นรูป พระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ที่ได้ประชุมกันทั้งหมดครั้งนี้ ล้วนแต่เป็นพระจิณาสพทั้งสิ้น ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ภิภุผู้ปฏิญาณชื่อ อโสกะ ได้เป็นอัครปฏิญาณก ของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี พระราชาพระนามว่า พันธุม เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่า พันธุมดี เป็นพระชนนีบังเกิดเกล้าของพระองค์ พระนกรชื่อ พันธุมดี เป็นราชธานีของพระเจ้าพันธุม ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ การเสด็จออกมหาภิเนษกรรม การบรรพชา การตั้งความเพียร การตรัสรู้ การประกาศ

พระธรรมจักร ของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสี เป็นอย่างนี้ ๆ ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ พวกข้าพระองค์นั้น ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคพระนามว่าวิปัสสี คลายกามฉันท์ในกามทั้งหลายแล้ว จึงได้บังเกิดในที่นี้.

คุณภิกษุทั้งหลาย ในหมู่เทพดานั้นเอง เทพดานับร้อยนับพันเป็นอันมากได้เข้ามาหาเรา ครั้นเข้ามาหาไหว้เราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นเทพดาเหล่านั้นยืนเรียบร้อยแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ นับถอยหลังแต่ขึ้นไป ๓๑ กัป พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ได้เสด็จอุบัติในโลก ฯลฯ ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ พวกข้าพระองค์นั้นประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า สิขี คลายกามฉันท์ในกามทั้งหลายแล้ว จึงได้บังเกิดในที่นี้.

คุณภิกษุทั้งหลาย ในหมู่เทพดานั้นเอง เทพดานับร้อยนับพันเป็นอันมากได้เข้ามาหาเรา ครั้นเข้ามาหาไหว้เราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้น เทพดาเหล่านั้นยืนเรียบร้อยแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ ในกัปที่ ๓๑ นั้นเองแล พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า เวสสกุ ได้เสด็จอุบัติในโลก ฯลฯ ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ พวกข้าพระองค์นั้น ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค พระนามว่า เวสสกุ คลายกามฉันท์ในกามทั้งหลายแล้ว จึงได้บังเกิดในที่นี้.

คุณภิกษุทั้งหลาย ในหมู่เทพดานั้นเอง เทพดานับร้อยนับพันเป็นอันมากได้เข้ามาหาเรา ครั้นเข้ามาหาไหว้เราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นเทพดาเหล่านั้นยืนเรียบร้อยแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ ในกัณฑ์ที่นี้เอง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่า กกุสันธะ ได้เสด็จอุบัติในโลก ฯลฯ ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ พวกข้าพระองค์

ประพาศิพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคพระนามว่า กกุสันธะ คลายกามฉันท์
ในกามทั้งหลายแล้ว จึงได้บังเกิดในที่นี้.

คุณภิกษุทั้งหลาย ในหมู่เทพคานั้นเอง เทพคานับร้อยนับพันเป็น
อันมากได้เข้ามาหาเรา ครั้นเข้ามาหาไหว้เราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
ครั้นเทพคานเหล่านั้นยืนเรียบร้อยแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้
นิรทุกข์ ในภัททกัปนีเอง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า
โกนาคมนะ ได้เสด็จอุบัติในโลก ฯลฯ ข้าแต่พระองค์ผู้
นิรทุกข์ พวกข้าพระองค์
ประพาศิพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคพระนามว่า โกนาคมนะ คลายกามฉันท์
ในกามทั้งหลายแล้ว จึงได้บังเกิดในที่นี้.

คุณภิกษุทั้งหลาย ในหมู่เทพคานั้นเอง เทพคานับร้อยนับพันเป็น
อันมากได้เข้ามาหาเรา ครั้นเข้ามาหาไหว้เราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้าง
หนึ่ง ครั้น เทพคานเหล่านั้นยืนเรียบร้อยแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้
นิรทุกข์ ในภัททกัปนีเอง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนาม
ว่า กัสสปะ ได้เสด็จอุบัติในโลก ฯลฯ ข้าแต่พระองค์ผู้
นิรทุกข์ พวกข้า-
พระองค์ ประพาศิพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคพระนามว่า กัสสปะ คลาย
ความพอใจในกามทั้งหลายแล้ว จึงได้บังเกิดในที่นี้.

คุณภิกษุทั้งหลาย ในหมู่เทพคานั้นเอง เทพคานับร้อยนับพันเป็น
อันมากได้เข้ามาหาเรา ครั้นเข้ามาหาไหว้เราแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้าง
หนึ่ง ครั้นเทพคานเหล่านั้นยืนเรียบร้อยแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้
นิรทุกข์ ในภัททกัปนีเอง พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสด็จ
อุบัติในโลก พระองค์เป็นกษัตริย์โดยพระชาติ เสด็จอุบัติในชาติตยสกุล เป็น
โคตมะโดยพระโคตร ข้าแต่พระองค์ผู้
นิรทุกข์ พระชนมายุของพระผู้มีพระภาค
น้อยนิดเดียวเร็วพลัน ผู้ที่มีชีวิตอยู่นานก็เป็นอยู่ได้เพียงร้อยปี บางทีก็สั้น

กว่าข้าง มากกว่าข้าง ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ที่ลวง
ไม้โพธิ์ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พระสารีบุตรเถระและพระโมคคัลลานเถระ
เป็นคู่พระอัครสาวก ซึ่งเป็นคู่อันเจริญของพระผู้มีพระภาค ข้าแต่พระองค์
ผู้นิรทุกข์ การประชุมกันแห่งพระสาวกของพระผู้มีพระภาคได้มีแล้วครั้งเดียว
เป็นจำนวนภิกษุหนึ่งพันสองร้อยห้าสิบบุรูป ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พระสาวก
ของพระผู้มีพระภาคที่ได้ประชุมกันแล้วครั้งเดียวนี้ ล้วนแต่เป็นพระจีณาสพ
ทั้งสิ้น ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ภิกษุผู้อุปัฏฐากชื่อว่า อานันทะ ได้เป็นอัคร
อุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาค ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ พระราชาพระนามว่า
สุทโธทนะ เป็นพระชนก พระเทวีพระนามว่า มายา เป็นพระชนนีบังเกิดเกล้า
ของพระผู้มีพระภาค พระนครชื่อกบิลพัสดุ์ เป็นราชธานี ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์
การเสด็จออกมหาภิเนษกรรมนี้ การบรรพชา การตั้งความเพียร การตรัสรู้
การประกาศพระธรรมจักรของพระผู้มีพระภาคเป็นอย่างไร ๆ ข้าแต่พระองค์ผู้
นิรทุกข์ พวกข้าพระองค์ ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาค คลายความ
พอใจในกามทั้งหลายแล้ว จึงได้บังเกิดในที่นี้.

ธรรมชาตุที่ทรงแทงตลอดด้วยดี

[๕๖] คูภกรภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่ธรรมชาตุนี ตถาคตแทงตลอด
แล้วอย่างดีด้วยประการฉะนี้แล ฉะนั้น พระพุทธเจ้าที่ล่วงไปแล้ว ปรีณิพพาน
แล้ว ทรงตัดธรรมเป็นเหตุทำให้เนิ่นช้าได้แล้ว ทรงตัดความเวียนว่ายตายเกิด
ได้แล้ว ทรงครอบงำความเวียนว่ายตายเกิดได้แล้ว ทรงล่วงทุกข์ได้ทุกอย่าง
แล้ว ตถาคตย่อมระลึกถึงได้แม้โดยพระชาติ แม้โดยพระนาม แม้โดยพระ
โคตร แม้โดยประมาณแห่งพระชนมายุ แม้โดยคู่แห่งพระสาวก แม้โดยการ
ประชุมกันแห่งพระสาวกว่า แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้น จึงมี

พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 67

พระชาติอย่างนี้ จึงมีพระนามอย่างนี้ จึงมีพระโคตรอย่างนี้ จึงมีศีลอย่างนี้
จึงมีธรรมอย่างนี้ จึงมีปัญญาอย่างนี้ จึงมีวิหารธรรมอย่างนี้ จึงมีวิมุติอย่างนี้.

แม้พวกเทพดาก็ได้บอกเนื้อความนี้แก่ตถาคต ซึ่งเป็นเหตุให้ตถาคต
ระลึกถึงได้ซึ่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่ล่วงไปแล้ว ปรีนิพพานแล้ว ตัดกรรม
เป็นเหตุทำให้เนิ่นช้าได้แล้ว ทรงตัดความเวียนว่ายตายเกิดได้แล้ว ทรงครอบ
งำความเวียนว่ายตายเกิดได้แล้ว ทรงล่วงทุกข์ได้ทุกอย่างแล้ว แม้โดยพระชาติ
แม้โดยพระนาม แม้โดยพระโคตร แม้โดยประมาณแห่งพระชนมายุ แม้โดย
คู่แห่งพระสาวก แม้โดยการประชุมกันแห่งพระสาวกว่า แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้
มีพระภาคเหล่านั้น จึงมีพระชาติอย่างนี้ จึงมีพระโคตรอย่างนี้ จึงมีศีลอย่างนี้
จึงมีปัญญาอย่างนี้ จึงมีวิหารธรรมอย่างนี้ จึงมีวิมุติอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคตรัสพระพุทธพจน์นี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นยินดีชื่นชม
ภายิตของพระผู้มีพระภาคแล้วแล.

จบมहाปทานสูตร ที่ ๑

พระสูตรตันตปิฎก ที่มณิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 68

สุมังคลวิลาสินี

ทีฆนิกาย มหาวรรควรรณา

อรรถกถา महाปทานสูตร

มหาปทานสูตรมีบทเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ เกริกกุฏิ ณ พระวิหารเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ในพระนครสาวัตถี.

ต่อไปนี้เป็น การพรรณานาบทตามลำดับในมหาปทานสูตรนั้น บทว่า ในเกริกในบทว่า เกริกกุฏิกาย เป็นชื่อของไม้กุ่มน้ำ เกริมณฑปตั้งอยู่ใกล้ประตูคู่นั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่าเกริกกุฏิ เหมือนท่านเรียกว่าโกสัมพกุฏิ เพราะตั้งอยู่ใกล้ประตูต้นเล็บเหยี่ยว.

นัยว่าภายในพระวิหารเชตวัน มีเรือนใหญ่อยู่ ๔ หลังคือเกริกกุฏิ โกสัมพกุฏิ คันธกุฏิ สพลมระ (เรือนไม้สน) หลังหนึ่ง ๆ สำเร็จด้วยการบริจาคทรัพย์หลังละหนึ่งแสน. ใน ๔ หลังนั้นพระเจ้าปเสนทิทรงสร้างสพลมระ. ที่เหลืออนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้าง. เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงประทับอยู่ ณ เกริกกุฏิ โดยที่อนาถบิณฑิกคฤหบดีได้สร้างทิพยพลกษัตริย์ เทววิมานไว้เบื้องบนเสาทั้งหลาย.

บทว่า **ปจฺจนาถคฺคํ** ความว่า เมื่อภิกษุฉันอาหารมือเดียว และมีไข้ฉันภายหลังอาหาร ฉันแต่เช้าตรู่แม้ฉันภายในเที่ยงวัน ก็ชื่อว่าปัจฉากัดเหมือนกัน แต่ในที่นี้ท่านประสงค์ปัจฉากัดหลังอาหารตามปกติ. บทว่า **ปิณฺฑปาต-**

ปฏิกุณฺฑานํ ความว่า เมื่อภิกษุกลับจากบิณฑบาตฉันอาหารเสร็จแล้วลุกขึ้น.
บทว่า **กเรริมณฑมาเถ** ความว่า ณ ศาลาซึ่งสร้างไว้ไม่ไกลกเรริมณฑป
นั่นเอง.

ได้ยินว่า กเรริมณฑปนั้นอยู่ในระหว่างคันธกุฎีและศาลา. เพราะฉะนั้น
คันธกุฎีบ้าง กเรริมณฑปบ้าง ศาลาบ้าง ท่านเรียกว่าโรงกเรริมณฑล.

บทว่า **บุพเพนิวาสปฏิสฺสึ** ยุตฺตา ความว่า ชรรมีกถาประกอบด้วย
บุพเพสันนิวาสกล่าวคือขันธสันดานที่อาศัยอยู่ในชาติก่อนจำแนกออกอย่างนี้ คือ
ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้างอันเป็นไปแล้ว. บทว่า **ธมฺมมึ** คือประกอบด้วย
ธรรม. บทว่า **อุทฺทปาถิ** ความว่า บุพเพนิวาสญาณของพระทศพลนำอัสจรรย
จริง. ถามว่า ชื่อว่าบุพเพนิวาส ไครระลึกได้ ไครระลึกไม่ได้ ตอบเดียรถีย์
ระลึกได้ พระสาวกพระปัจเจกพุทธะระลึกได้. เดียรถีย์พวกไหนระลึกได้. เดียรถีย์
เหล่าใดถึงความเป็นผู้เลิศเป็นกรรมวาที เดียรถีย์แม่เหล่านั้นก็ระลึกได้ตลอด
๔๐ กัป เท่านั้น ยิ่งกว่านั้นไม่ได้. พระสาวกระลึกได้แสนกัป. พระอัครสาวก
ทั้งสองระลึกได้สองงไขย และแสนกัป. พระปัจเจกพุทธะระลึกได้สององไขย
และแสนกัป. แต่พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มีกำหนดเท่านั้นเท่านี้. พระพุทธ-
เจ้าทั้งหลายทรงระลึกเท่าที่ทรงหวัง เดียรถีย์ทั้งหลายระลึกได้ตามลำดับขั้น
พ้นลำดับแล้วไม่สามารถระลึกได้. เดียรถีย์ทั้งหลายแม้ระลึกได้ตาม ลำดับก็ถึง
ความเป็นผู้ไม่มีความรู้สึก ย่อมไม่เห็นความเป็นไปของขันธเหมือนนกตกลง
ไปในตาข่าย และคนพินิจตกลงไปในหลุม. เขาเหล่านั้นตกแล้วในที่นั้นย่อม
เห็นว่าเท่านั้นเอง ยิ่งกว่านี้ไม่มี. ด้วยเหตุนี้ การระลึกถึงบุพเพสันนิวาสของพวก
เดียรถีย์ย่อมเป็นเหมือนคนตาบอดเดินไปด้วยปลายไม้เท้า. ธรรมดาคนตาบอด
เมื่อยังมีคนถือปลายไม้เท้าอยู่ย่อมเดินไปได้ เมื่อไม่มีก็นั่งอยู่ที่นั่นเองฉันใด
พวกเดียรถีย์ก็ฉันนั้นนั่นแล ย่อมสามารถระลึกถึงได้ตามลำดับขั้น เว้นลำดับ

เสียแล้วย่อมไม่สามารถระลึกได้. แม้พระสาวกทั้งหลาย ก็ระลึกถึงตามลำดับขั้นได้ ครั้นถึงความเป็นผู้ไม่มีความรู้สึก ย่อมไม่เห็นความเป็นไปของขั้น. แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ ชื่อว่ากาลอันไม่มีแห่งขั้นทั้งหลายของสัตว์ผู้ท่องเที่ยวไปสู่วัฏฏะเหล่านั้นย่อมไม่มี แต่ในอสังขญกย่อมเป็นไป ๕๐๐ กัป เพราะฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายก้าวล่วงกาลประมาณเท่านี้ ตั้งอยู่ในคำแนะนำอันพระพุทธรเจ้าทั้งหลายทรงประทานแล้ว ย่อมระลึกถึงข้างหน้าได้เหมือนท่านโศภิตะฉะนั้น. อนึ่ง พระอัครสาวกทั้งสองและพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายตรวจดูจิตและปฏิสนธิแล้วย่อมระลึกถึงได้. กิจคือจิตและปฏิสนธิของพระพุทธรเจ้าทั้งหลายย่อมไม่มี. พระพุทธรเจ้าทั้งหลายมีพระประสงค์จะทรงเห็นฐานะใด ๆ ย่อมทรงเห็นฐานะนั้น ๆ ที่เดียว. อนึ่ง เดียรถีย์ทั้งหลายเมื่อระลึกถึงบุพเพสันนิวาสย่อมระลึกถึงสิ่งที่ตนเห็นแล้ว กระทำแล้ว ฟังแล้วเท่านั้น. พระสาวกทั้งหลายและพระปัจเจกพุทธะทั้งหลายก็เหมือนอย่างนั้น. แต่พระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรงระลึกถึงสิ่งทั้งหมดที่เดียวที่พระองค์หรือผู้อื่นเห็นแล้วกระทำแล้วฟังแล้ว. บุพเพนิวาสญาณของพวกเดียรถีย์เป็นเช่นกับแสงหิ่งห้อย ของพระสาวกทั้งหลายเป็นเช่นกับแสงประทีป ของพระอัครสาวก เป็นเช่นกับแสงดาวประกายพุกฤษ์ ของพระปัจเจกพุทธะทั้งหลายเป็นเช่นกับแสงพระจันทร์ของพระพุทธรเจ้าทั้งหลายเป็นเช่นกับแสงลูริยมณฑลพันดวง. พระพุทธรเจ้านั้นไม่กำหนดประมาณเท่านี้ว่า ร้อยชาติ พันชาติ แสนชาติ หรือ ร้อยกัป พันกัป แสนกัป เมื่อพระพุทธรเจ้าทรงระลึกถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งย่อมไม่พลาดย่อมไม่ขัดข้องโดยแท้ ความนึกคิดต่อเนื่องกันย่อมเป็นความต่อเนื่องกันด้วยความหวัง ความไตร่ตรองและจิตตฺบาทนั่นเอง บุพเพนิวาสญาณย่อมเล่นไปไม่ติดขัดดุจลูกศรเหล็กเล่นไปจับปล้นในกองใบไม้ที่ผู้ และคูจอินทวัชระที่ซัดไปบนยอดเขาสิเนรุ.

บทว่า **อโห มหนตุ ภควโต ปุพฺเพนิวาสณฺณํ** ความว่า การ
สนทนาเกิดขึ้น คือ เป็นไปแล้วปรารถนาพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย ประการจะ
นี้ เพื่อแสดงความทั้งหมดนั้น โดยย่อท่านจึงกล่าวไว้ในบาลีเพียงว่า **อติปิ ปุพฺเพ-**
นิวาส อติปิ ปุพฺเพนิวาส ในบทเหล่านั้นบทว่า **อติปิ** แปลว่าแม้อย่างนี้

ข้อความใดที่ควรกล่าวไว้ในบาลีนี้ว่า **อสุโสสิ โข ภควา ฯ** **เปฯ ออ**
ภควา อหุปฺตฺโต ท่านกล่าวไว้แล้วในอรรถกถาพรหมชาลสูตรนั้นแล ต่อไป
นี้ข้อความนั้น เป็นความต่างกัน. ในสูตรนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าได้สดับโดย
พระสัพพัญญุตญาณ. ในสูตรนี้ได้สดับโดยทิพโสต. อนึ่ง ในสูตรนั้นสนทนา
ถึงคุณและโทษยังค้างอยู่. ในสูตรนี้สนทนาถึงบุพเพนิวาสญาณ. เพราะฉะนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า ภิกษุเหล่านี้สรรเสริญคุณปรารถนาบุพเพนิวาสญาณ
ของเรา แต่ไม่รู้ความสำเร็จแห่งบุพเพนิวาสญาณของเรา ช่างเถิด เราจักกล่าว
ถึงความสำเร็จแห่งบุพเพนิวาสญาณนั้นแล้วแสดงแก่พวกเธอ จึงเสด็จมาประทับ
นั่ง ณ พุทธอาสน์อันประเสริฐซึ่งตามปกติตั้งไว้เพื่อพระพุทธเจ้าประทับนั่ง
แสดงธรรม ซึ่งขณะนั้นภิกษุทั้งหลายปลาบปลื้มด้วยมีพระพุทธประสงคฺจะทรง
แสดงธรรมกถาเกี่ยวกับบุพเพนิวาสญาณ แก่ภิกษุเหล่านั้นในที่สุดแห่งคำถามว่า
ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอสนทนาเรื่องอะไรกัน และแห่งคำตอบตั้งแต่ต้นว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้ากลับจากบิณฑบาตแล้วในเวลาปัจฉิมภัต ได้
นั่งประชุมกัน ณ โรงกรรมณฑล แล้วเกิดสนทนาธรรมกันขึ้นเกี่ยวกับบุพเพ-
นิวาสญาณว่า บุพเพนิวาส บุพเพนิวาส ดังนี้พระเจ้าข้า จึงตรัสคำเป็นต้นว่า
พวกเธอปรารถนาจะฟังหรือไม่. ในบทเหล่านั้น บทว่า **อิจฺเจยฺยาลโน** แปลว่า
พวกเธอปรารถนาจะฟังหรือไม่หนอ.

ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายมีใจรื่นเริงเมื่อจะทูลวิงวอนกะพระผู้มีพระภาค-
เจ้า จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงเวลาแล้วที่พระองค์จะทรงกระทำ
ธรรมกถานี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า **เอตฺตสฺส** คือ การกระทำธรรมกถานี้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับคำทูลวิงวอนของภิกษุเหล่านั้น มี พระพุทธประสงค์จะทรงแสดง จึงทรงชักชวนภิกษุเหล่านั้นในการเจียหูฟังและ ตั้งใจฟังด้วยดีด้วยพระดำรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ถ้ากระนั้น พวกเธอทั้งหลาย จงฟังแล้ว มีพระพุทธประสงค์จะประกาศการระลึกถึงทางอันตัดขาดแล้ว ไม่ทั่วไปแก่ชนเหล่าอื่น จึงตรัสคำเป็นต้นว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย นับแต่นี้ไปดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ยัม วิปัสสี คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า วิปัสสีในกัมปใด. แท้จริง ยัม ศัพท์นี้ ใช้ในปฐมวิภักตติ ในบททั้งหลายเป็นต้นว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้อความใดที่ข้าพระองค์สดับมาแล้วรับมาแล้วต่อหน้า พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ ข้าพระองค์จะกราบทูลข้อความนั้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า. ใช้ในทุติยวิภักตติในบททั้งหลายเป็นต้นว่า

ท่านอกิตติ พวกข้าพเจ้าได้ตามข้อความอันใดไว้ พวก ข้าพเจ้าจะขอลามข้อความอันนั้นอื่น ขอเชิญท่านจงบอกข้อความนั้น แต่ข้าพเจ้าทั้งหลายเถิดดังนี้.

ใช้ในตติยวิภักตติ ในบททั้งหลายเป็นต้นว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ ไม่มีช่องว่างด้วยโลกธาตุหนึ่งไม่ใช่ฐานะที่จะเป็นได้. แต่ในบทนี้พึงทราบที่ใช้ ในสัจตมิวิภักตติ. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่ายสุมิมิ กปะเป แปลว่าในกัมปใด. บทว่า อุกปะปาทิ ความว่า ยังหมิ่นโลกธาตุให้บังลือเกิดขึ้นแล้ว. บทว่า ภทุกปะเป ความว่า ในสุนทรกัมปคือในสาระกัมป เพราะมีพระพุทธเจ้าทรง อุบัติขึ้น ๕ พระองค์ ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงยกย่องกัมปนี้ จึงตรัส อย่างนี้.

ดังได้ทราบมาว่า ตั้งแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลายทรงบำเพ็ญ อภินิหาร ย่อมไม่มีแม้ในกัมปเดียวในระหว่างนั้นที่พระพุทธเจ้า ๕ พระองค์ทรง อุบัติแล้ว. ก็แต่ก่อนอภินิหารของพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย พระพุทธ-

เจ้า ๔ พระองค์คือ พระคันหังกร พระเมธังกร พระสรณังกร พระทีปังกรทรง
อุบัติแล้วในกัปเดียว. ในส่วนที่เหนือขึ้นไปของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น ได้ว่าง
เปล่าพระพุทธเจ้าไปถึงหนึ่งอสงไขยทีเดียว. ในที่สุดอสงไขยกัป พระพุทธเจ้า
พระนามว่าโกณฑัญญะพระองค์เดียวเท่านั้น ทรงอุบัติขึ้นในกัปหนึ่ง. แม้จากนั้น
ก็ได้ว่างเปล่าพระพุทธเจ้าไปอีกหนึ่งอสงไขย. ในที่สุดอสงไขยกัป พระพุทธ-
เจ้า ๔ พระองค์ คือ พระสุมังคะ พระสุมนะ พระเรวตะ พระโสภิตะ ทรงอุบัติ
ขึ้นในกัปหนึ่ง. แม้จากนั้นก็ว่างเปล่าพระพุทธเจ้าไปอีกหนึ่งอสงไขย. ในที่สุด
-อสงไขยกัป ต่อไปอีก อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป พระพุทธเจ้า ๓ พระองค์
คือ พระอนิมทัสสี พระปทุมะ พระนารทะทรงอุบัติขึ้นในกัปหนึ่ง. แม้จาก
นั้นก็ว่างเปล่าพระพุทธเจ้าไปอีกหนึ่งอสงไขย. ในที่สุดอสงไขยกัป ต่อไปอีก
แสนกัป พระผู้มีพระภาคพระนามว่า พระปทุมุตตระ พระองค์เดียวเท่านั้น
ทรงอุบัติขึ้นในกัปหนึ่ง. ต่อจากนี้ไปอีกสามหมื่นกัป พระพุทธเจ้าสองพระองค์
คือ พระสุเมธะ พระสุชาตะทรงอุบัติขึ้นในกัปหนึ่ง. ในส่วนที่เหนือออกไป
จากนั้น ต่อไปอีก ๑๘,๐๐๐ กัป พระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ คือ พระปิยทัสสี
พระอถลทัสสี พระธัมมทัสสี ทรงอุบัติขึ้นในกัปหนึ่ง. ต่อจากนั้นไป ๘๘ กัป
พระพุทธเจ้าพระนามว่า สิทธัตถ ทรงอุบัติขึ้น. ในกัปหนึ่ง ต่อจากนั้นไป ๘๒ กัป
พระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ คือ พระติสสะ พระปุสสะ ทรงอุบัติขึ้นในกัปหนึ่ง.
ต่อจากนั้นไป ๘๑ กัป พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า วิปัสสีทรงอุบัติขึ้น. ต่อ
จากนั้น ๓๑ กัป พระพุทธเจ้า ๒ พระองค์ คือ พระสิขี พระเวสสภู ทรงอุบัติ
ขึ้น. ในกัทรกัปนี้ พระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ คือ พระกกุสันธะ พระโกนาคมนะ
พระกัสสปะ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งหลายทรงอุบัติขึ้น พระเมตเตยยะ
จักทรงอุบัติขึ้นภายหลัง. กัปนี้เป็นสุนทรกัปเป็นสารกัป เพราะมีพระพุทธเจ้า
ทรงอุบัติขึ้น ๕ พระองค์ด้วยประการฉะนี้ ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรง
ยกย่องกัปนี้ จึงตรัสอย่างนี้.

ถามว่า ข้อที่ว่าพระพุทธเจ้าประมาณเท่านั้น ทรงอุบัติขึ้นแล้วก็ดี จัก
ทรงอุบัติขึ้นก็ดีในภพนี้ ย่อมเป็นการปรากฏแก่พระพุทธเจ้าทั้งหลายเท่านั้นหรือ
หรือว่าย่อมเป็นการปรากฏแก่ผู้อื่นด้วย. ตอบว่า ย่อมเป็นการปรากฏแก่
ผู้อื่นด้วย. ถามว่า แก่ใคร. ตอบว่า แก่พรหมชั้นสุทธาวาส.

จริงอยู่ในกาลดำรงอยู่แห่งภพ เมื่อโลกสันนิวาสดำรงอยู่ตลอดสงขัย
หนึ่ง ฝนเริ่มตกเพื่อให้โลกดำรงอยู่. ย่อมเป็นเหมือนหิมะตกในสุดแคว้นแต่
ต้นเทิว. จากนั้นก็มีราข้าวประมาณหนึ่ง งบประมาณหนึ่ง ข้าวสารประมาณ
หนึ่ง ถั่วเขียวประมาณหนึ่ง ถั่วทองประมาณหนึ่ง พุทรา มะขามป้อม
พริกเหลือง พริกเขียว น้ำเต้า ประมาณหนึ่ง เป็นสายน้ำองกวมขึ้นโดยลำดับ
หนึ่งอุสกะ สองอุสกะ กิ่งคาจูด หนึ่งคาจูด กิ่งโยชน์ หนึ่งโยชน์ สองโยชน์
สามโยชน์ สิบโยชน์ ฯลฯ แสนโยชน์เป็นประมาณ ตั้งอยู่บริบูรณ์ในระหว่าง
แสนโกฏิจักรวาลจนถึงอกนิฏฐพรหมโลก. ลำดับนั้น น้ำนั้นตกโดยลำดับ เมื่อ
น้ำตก เทวโลกทั้งหลายย่อมดำรงอยู่ในที่ของเทวโลกเป็นปกติ. วิธีสร้างเทวโลก
เหล่านั้น ท่านกล่าวไว้แล้วในบุพเพนิวาสกถา ในวิสุทธิมรรค.

ก็ฐานะของมนุษยโลก เหมือนเมื่อนำเข้าไปแล้วปิดปากกรรมกรเสียด
น้ำนั้นก็อยู่ได้ด้วยอำนาจของลม. แผ่นดินย่อมตั้งอยู่ได้เหมือนใบบัวอยู่หลังน้ำ.
มหาโพธิบัลลังก์ เมื่อโลกพินาศ จะพินาศในภายหลัง เมื่อโลกดำรงอยู่ก็ดำรง
อยู่ก่อน. ณ โพธิบัลลังก์นั้น กอบัวกอหนึ่ง ย่อมเกิดขึ้นเป็นบุพพนิมิตร หาก
ว่าในภพนั้นของโพธิบัลลังก์นั้น พระพุทธเจ้าจักทรงอุบัติ ดอกบัวย่อมเกิดขึ้น
หากไม่ทรงอุบัติ ดอกบัวจะไม่เกิด. อนึ่ง เมื่อดอกบัวเกิดหากพระพุทธเจ้าองค์
หนึ่งจักทรงอุบัติก็เกิดดอกเดียว. หากพระพุทธเจ้าจักทรงอุบัติ ๒ องค์ ๓ องค์
๔ องค์ ๕ องค์ ดอกบัวก็เกิด ๕ ดอก. อนึ่ง ดอกบัวเหล่านั้นเป็นดอกมีช่อดัด
กันในบ้านเดียวกันนั่นเอง. ท้าวสุทธาวาสพรหมทั้งหลายชวนกันว่า ท่านผู้นิรทุกข์

ทั้งหลาย พวกเรามากันเกิด จักเห็นบุพนิมิตรแล้วพากัน มายังมหาโพธิบัลลังก์สถาน ในกัปที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายยังไม่ทรงอุบัติดอกบัวก็ไม่มี. ทวยเทพทั้งหลายเห็นดอกบัวไม่มีดอกก็มีความเสียใจว่า พ่อคุณเอ๋ย โลกจักมีดมมหนอ สัตว์ทั้งหลายถูกความมืดครอบงำจักเห็นในอบาย เทวโลก ๖ พรหมโลก ๕ จักว่างเปล่า ครั้นเห็นดอกบัวในเวลาบานต่างคิดใจว่า เมื่อพระสัพพัญญูโพธิสัตว์ ทรงก้าวลงสู่ครรภ์พระมารดา ประสูติ ตรัสรู้ ยังธรรมจักรให้เป็นไป ทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์หยั่งลงจากเทวโลก ทรงปลงอายุสังขารเสด็จดับขันธปรินิพพาน พวกเราจักเห็นปาฏิหาริย์ อันทำให้หมื่นจักรวาลหวั่นไหว และอบายทั้ง ๔ จักเสื่อมโทรม เทวโลก ๖ พรหมโลก ๕ จักบริบูรณ์พากันเปล่งอุทานไปสู่พรหมโลกของตนของตน.

อนึ่ง ดอกบัว ๕ ดอกเกิดขึ้นแล้ว ในกัปนี้. แม้ท้าวสุททราชาพรหมทั้งหลายครั้นเห็นดอกบัวเหล่านั้นก็รู้ความนี้ว่า พระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ ทรงอุบัติแล้ว องค์ที่ ๕ จักทรงอุบัติต่อไปดังนี้ ด้วยอำนาจแห่งนิมิตรเหล่านั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ข้อนี้เป็น การปรากฏแก่ผู้อื่นดังนี้.

แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงบุพเพนิวาส ด้วยสามารถ กำหนดกัปโดยนัยเป็นต้นว่า คุณกริกขุทั้งหลาย นับแต่บัดนี้ไป ดังนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะทรงแสดงด้วยสามารถกำหนดชาติเป็นต้นของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น จึงตรัสคำเป็นต้นว่า คุณกริกขุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าพระวิปัสสีดังนี้.

ในบทเหล่านั้นพึงทราบวินิจฉัยในการกำหนดอายุ. บททั้งสองนี้ว่า **ปริตฺตํ ลหุํ** เป็นไวพจน์ของอายุน้อยนั่นเอง. ด้วยว่า อายุใดน้อย อายุนั้นย่อมเป็นของนิดหน่อยและเขา. บทว่า **อปฺปี วา กิโยโย** คือ อายุเกินกว่า ๑๐๐ ปี มีน้อย. ครั้น ยังไม่ถึง ๑๐๐ ปี ย่อมเป็นอยู่ ๒๐ ปี ๓๐ ปี ๔๐ ปี ๕๐ ปี หรือ ๖๐ ปี. แต่คนอายุยืนอย่างนี้หาได้ยากนัก ได้ข่าวว่า คนโน้นอยู่นานอย่างนี้

ควรพากันไปดูในที่นั้น ๆ. บรรดาคนมีอายุยืนนั้น นางวิสาขาอุบาลีกาอยู่ได้ ๑๒๐ ปี พรหมณ์ไปกขรชาติ พรหมณ์พรหมายู พรหมณ์เสละ พรหมณ์พาวริยะ พระอนนทเถระ พระมหากัสสปเถระ ก็เหมือนกัน แต่พระอนุรุทธเถระอยู่ถึง ๑๕๐ ปี พระพากุลเถระอยู่ ๑๖๐ ปี ท่านผู้นี้มีอายุยืนกว่าทั้งหมด. แม้ท่านก็อยู่ไม่ถึง ๒๐๐ ปี.

ก็พระโพธิสัตว์ทั้งปวงมีพระวิปัสสีเป็นต้น ถือปฏิสนธิในครรภ์พระมารดา ด้วยอสังขาริกจิต สหระคด้วยโสมนัสและสัมปยุตด้วยญาณ อันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งเมตตา. เมื่อถือปฏิสนธิด้วยจิตดวงนั้นจะมีอายุสงขัยหนึ่ง. ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าทั้งปวง จึงมีอายุสงขัยหนึ่ง. ถ้ามว่า เพราะเหตุไรท่านเหล่านั้นจึงไม่ตั้งอยู่ถึงสงขัย. ตอบว่า เพราะความวิบัติแห่งฤดูและโภชนะ. จริงอยู่ อายุย่อมเสื่อมบ้าง ย่อมเจริญบ้างด้วยอำนาจแห่งฤดูและโภชนะ.

ในข้อนั้น เมื่อใดพระราชาทรงหลายไม่เป็นผู้ประกอบด้วยธรรม เมื่อนั้น อุปราช เสนาบดี เศรษฐี สกนกร สกนรัฐ ก็ย่อมไม่ประกอบด้วยธรรมเหมือนกัน. เมื่อเป็นดังนั้น อารักขเทวดาของชนเหล่านั้น ภูมมเทวดา ผู้เป็นมิตรของเทวดาเหล่านั้น อากาสัญญกเทวดาผู้เป็นมิตรของภูมมเทวดา อุณหวลาหกเทวดา ผู้เป็นมิตรของอากาสัญญกเทวดา อัปภวลาหกเทวดา ผู้เป็นมิตรของอุณหวลาหกเทวดาเหล่านั้น สัตวลาหกเทวดา ผู้เป็นมิตรของอัปภวลาหกเทวดาเหล่านั้น วัสสวลาหกเทวดา ผู้เป็นมิตรของสัตวลาหกเทวดาเหล่านั้น จาคุมมหาราชิกาเทวดา ผู้เป็นมิตรของวัสสวลาหกเทวดาเหล่านั้น ดาวดึงสเทวดา ผู้เป็นมิตรของจาคุมมหาราชิกาเทวดาเหล่านั้น ยามาเทวดา ผู้เป็นมิตรของดาวดึงสเทวดาเหล่านั้นเป็นต้น ตรีบาเทอถึงภวคคพรหม เว้นพระอรียสาวกเทวดาทั้งหมด แม้พรหมบริษัท ก็เป็นผู้ไม่ประกอบด้วยธรรม. พระจันทร์พระอาทิตย์ย่อมดำเนินไปลุ่ม ๆ ดอน ๆ เพราะเทวดาเหล่านั้นไม่

ประกอบด้วยกรรม. ลมย่อมไม่พัดไปตามทางลม. เมื่อลมไม่พัดไปตามทางลม ย่อมทำให้วิมานซึ่งตั้งอยู่บนอากาศสะท้อน. เมื่อวิมานสะท้อนพวกเทวดาก็ไม่มีจิตใจจะไปเล่นกีฬา เมื่อเทวดาไม่มีจิตใจจะไปเล่นกีฬา ฤๅหนาว ฤๅรื้อน ย่อมไม่ขึ้นไปตามฤๅกาล. เมื่อฤๅไม่ขึ้นไปตามฤๅกาล ฝนย่อมไม่ตกโดยชอบ บางครั้งตก บางครั้งไม่ตก ตกในบางท้องที่ ไม่ตกในบางท้องที่ ก็เมื่อตกย่อมตก ขณะหว่าน ขณะแตกหน่อ ขณะแตกก้าน ขณะออกรวง ขณะออกนํ้านมเป็นต้น ย่อมตกโดยประการที่ไม่เป็นอุปการะแก่ข้าวกล้าเลย และแล้งไปนาน ด้วยเหตุนี้ ข้าวกล้าจึงสุกไม่พร้อมกันปราศจากสมบัติมีกลิ่นดีและรสเป็นต้น. แม้นข้าวสารที่ใส่ในภาชนะเดียวกัน ข้าวในส่วนหนึ่งคิบ ส่วนหนึ่งเปียกและ ส่วนหนึ่งไหม้. บริโภคข้าวนั้นเข้าไปย่อมถึงโดยอาการ ๓ อย่างในท้อง. สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีโรคมกและมีอายุน้อยด้วยเหตุนี้. อายุย่อมเสื่อมด้วยอำนาจของฤๅและโภชนะ ด้วยประการฉะนี้โดยแท้.

แม้ทวยเทพทั้งปวงตลอดถึงพรหมโลกย่อมเป็นผู้ประกอบด้วยกรรม โดยนัยอันมีในเบื้องต้นว่า ก็เมื่อใดพระราชาเป็นผู้ประกอบด้วยกรรม เมื่อนั้น แม้เสนาบดีและอุปราชก็เป็นผู้ประกอบด้วยกรรมดังนี้. เพราะทวยเทพเหล่านั้น ตั้งอยู่ในธรรม พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมดำเนินไปโดยสม่ำเสมอ. ลมย่อมพัดไปตามทางของลมย่อมไม่ทำให้วิมานที่ตั้งอยู่บนอากาศสะท้อน. เมื่อวิมานไม่สะท้อนพวกเทวดาก็มีใจเล่นกีฬา. ฤๅย่อมขึ้นไปตามกาลอย่างนี้. ฝนย่อมตกโดยชอบเกื้อกูลข้าวกล้าตั้งแต่ขณะหว่าน ตกตามเวลา แล้งไปตามเวลา. ด้วยเหตุนี้ ข้าวกล้าสุกพร้อมกัน มีกลิ่นหอม มีสีงาม มีรสอร่อย มีโอชะ. โภชนะที่ปรุงด้วยข้าวกล้านั้นแม้บริโภคแล้วก็ถึงความย่อยง่าย สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้ไม่มีโรคมียาวด้วยเหตุนี้. อายุย่อมเจริญด้วยอำนาจฤๅและโภชนะ ด้วยประการฉะนี้.

ในบรรดาพระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า
วิปัสสีทรงอุบัติในขณะที่สัตว์มีอายุ ๘๐,๐๐๐ ปี พระสิจิ ทรงอุบัติในขณะที่
สัตว์มีอายุ ๗๐,๐๐๐ ปี ดังนั้น ท่านกำหนดอายุนี้ไว้ คล้ายกับเสื่อมไปโดยลำดับ
แต่ไม่ใช่เสื่อมอย่างนั้น. พึงทราบว่ายอายุเจริญ เจริญแล้วเสื่อม. ถามว่า
อย่างไร. ตอบว่า ในภัทรกัปนี้ก่อน พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากกุสันธะทรง
อุบัติในขณะที่สัตว์มีอายุ ๔๐,๐๐๐ ปี กำหนดอายุไว้ ๕ ส่วน ดำรงอยู่
๔ ส่วน เมื่อถึงส่วนที่ ๕ ก็ปรินิพพาน. อายุนั้นเสื่อมถึงกาลกิริยาเมื่อ
อายุ ๑๐ ปี แล้วเจริญอีกเป็นอสงไขย จากนั้นก็เสื่อมดำรงอยู่ในขณะที่สัตว์
มีอายุ ๓๐,๐๐๐ ปี. กาลนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า โกนาคมณะ
ทรงอุบัติ. แม้เมื่อพระโกนาคมณะนิพพานแล้วอย่างนั้น อายุนั้นเสื่อมถึง
กาลกิริยาเมื่ออายุ ๑๐ ปี แล้วเจริญอีกเป็นอสงไขย เสื่อมอีกดำรงอยู่ในขณะที่
สัตว์มีอายุ ๒๐,๐๐๐ ปี. กาลนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กัสสปะ ทรง
อุบัติ. แม้เมื่อพระกัสสปะนั้นปรินิพพานอย่างนั้นแล้ว อายุนั้นก็เสื่อมถึงกาล
กิริยาเมื่อมีอายุ ๑๐ ปี แล้วเจริญอีกเป็นอสงไขยเสื่อมอีกถึงกาลกิริยาเมื่อมีอายุ
๑๐๐ ปี. ที่นั่น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทรงอุบัติ. อายุมิได้เสื่อมลง
โดยลำดับอย่างนั้น พึงทราบว่ายเจริญ เจริญแล้วจึงเสื่อม. ในข้อนั้นพึงทราบ
ว่า ข้อที่เมื่อมนุษย์ทั้งหลายมีอายุเจริญ พระพุทธเจ้าย่อมทรงอุบัตินั้นแลเป็น
กำหนดอายุของพระพุทธเจ้าเหล่านั้น. การกำหนดอายุจบ พึงทราบวินิจฉัยใน
การกำหนดสถานที่ตรัสรู้

บทว่า ปาฐุณิยามูเล คือภายใต้ต้นแคฝอย. ลำต้นแคฝอยนั้นโดย
ส่วนสูงถึง ๑๐๐ ศอก คือ วันนั้นลำต้นพุ่งขึ้นไป ๕๐ ศอกถึง ๕๐ ศอก.
อนึ่ง ต้นแคฝอยนั้นในวันนั้นมีดอกจุดติดกับช่อปกคลุมเป็นอันเดียวกัน
ตั้งแต่โคนต้น. กลิ่นทิพย์พุ่งไป. มิใช่ดอกแคฝอยต้นนี้ต้นเดียวเท่านั้นบาน.

ต้นแคฝอยทั้งหมดในหมื่นจักรวาลก็บาน. มิใช่แคฝอยอย่างเดียวบาน.
บรรดาต้นไม้ทั้งหมดในหมื่นจักรวาลก็บาน เช่น กอปทุมบานที่กอ ก้านปทุมบาน
ที่ก้าน สายปทุมบานที่สาย อากาศปทุมบานบนอากาศบัวหลวง ทำลายพื้นดิน
ผุดขึ้น. แม้มหาสมุทรก็คายาไปด้วย ปทุม ๕ ชนิดและด้วยบัวขาว บัวแดง.
ทั้งหมื่นจักรวาลได้มีกลุ่มดอกไม้คล้ายธง เคลื่อนกลาดไปด้วยพวงดอกไม้เนื่อง
กันและกองดอกไม้ที่ร่วง ณ ที่นั้น ๆ แพรพราวไปด้วยดอกไม้สีต่าง ๆ ได้
เป็นเช่นกับสวนนันทวัน จิตรลดาวัน มิสสกัน และปารุสกัน. เป็นดุจยก
ธงขึ้น ณ ริมขอบจักรวาลด้านทิศตะวันออก จด ริมขอบจักรวาลด้านทิศตะวัน
ตก. และดุจยกธงขึ้น ณ ริมขอบจักรวาลด้านทิศตะวันตก ทิศใต้ ทิศเหนือ
จด ริมขอบจักรวาลด้านทิศใต้. ได้เป็นจักรวาลอัน สมบูรณ์ด้วยสิริของกัน และ
กัน อย่างนี้. บทว่า **อภิสมพุทโธ** ความว่า แทงตลอด คุณ ความเจริญ สิริ
อันเป็นพุทธะ คือ ตรัสรู้อย่างอริยสัจ ๔. แม้ในบททั้งหลายเป็นต้นว่า ดูร
ภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า สิขี เป็นพระอรหันตสัมมา-
สัมพุทธะตรัสรู้อย่างแล้ว ณ ดวงไม้บุญชริกคังนี้ พึงทราบการพรรณนาโดยนัยนี้
แล.

ก็บทว่า **บุญชริกโก** ในที่นี้ คือ ต้นมะม่วงมีรสหวาน. แม้ต้น
มะม่วงนั้นก็มิมีปริมาณนั้นเหมือนกัน. อนึ่งในวันนั้นต้นมะม่วงนั้นก็ปกคลุมไป
ด้วยดอกอันเป็นทิพย์และมีกลิ่นหอม. มิใช่ดอกอย่างเดียว. ได้มีผลดกด้วย.
มะม่วงนั้น ข้างหนึ่งผลอ่อน ข้างหนึ่งผลปานกลาง ข้างหนึ่งผลยังไม่แก่จัด
ข้างหนึ่งผลแก่จัดมีรสอร่อย มีโอชะจุจใส่ทิพย์โอชะลงไปห้อยย้อยลง. ต้นมะ-
ม่วงนั้นอันใด ในหมื่นจักรวาลก็ฉนั้น ต้นไม้ที่ออกดอกก็ได้ประดับด้วยดอก
ต้นไม้ที่ออกผลก็ได้ประดับด้วยผล.

บทว่า **สาโล** คือต้นสาละ. แม้ต้นสาละนั้น ก็มีปริมาณนั้นเหมือนกัน.

พืงทราบดอกสิริความเจริญอย่างนั้นเหมือนกัน. แม้ในต้นไม้ซีกก็เช่นนี้เหมือนกัน. ในต้นมะเดื่อไม่มีดอกความงอกงามของผลในต้นมะเดื่อนี้มีนัยกล่าวแล้วในต้นมะม่วงนั้นแล. ในต้นไทรก็อย่างเดียวกันในโพธิ์ใบก็อย่างเดียวกัน.

บัลลังก์ของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์อย่างเดียวกัน. แต่ต้นไม้เป็นอย่างอื่น. ในบรรดาต้นไม้เหล่านั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมทรงรู้แจ้งถึงการตรัสรู้ กล่าวคือมรรคญาณ ๔ ณ ควงไม้ใด ๆ ไม้สั้น ๆ ท่านเรียกว่า โพธิ. นี้ชื่อ ว่ากำหนดสถานที่ตรัสรู้.

พืงทราบวินิจฉัยในการกำหนดสาวก. บทว่า **ขณฑติสุต** คือ สาวกชื่อว่า ขันฑะและติสสะ. ท่านทั้งสองนั้นท่านขันฑะร่วมบิดาเดียวกัน เป็นน้อง ท่านติสสะเป็นบุโรหิต. ท่านขันฑะบรรลุที่สุดแห่งปัญญาบารมี ท่านติสสะบรรลุที่สุดแห่งสมาธิบารมี. บทว่า **อคฺคิ** อธิบายว่า เป็นผู้สูงสุด เพราะความเป็นผู้มีคุณไม่เหมือนกับ ผู้ที่เหลืออกเว้นพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า วิปัสสี. บทว่า **ภทฺทยุคิ** อธิบายว่า ชื่อว่าคู่เจริญเพราะความเป็นผู้เลิศ.

บทว่า **อภิกฺขุสมฺภว** คือ สาวกชื่อว่า อภิกุ และ สัมภวะ ท่านทั้งสองนั้น ท่านอภิกุบรรลุที่สุดแห่งปัญญาบารมีไปสู่พรหมโลก จากอรุณวดี กับ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า สิจี แล้วแสดงปาฏิหาริย์หลายอย่างแก่พรหมบริษัท แสดงธรรมแผ่ไปทั่วหมื่นโลกธาตุให้มีมิดแล้วส่องแสงสว่างแก่ผู้ที่เกิดสังเวชนี้อะไรกัน แล้วอธิษฐานว่า ขอให้ชนทั้งปวงจงเห็นรูปของเราและจงได้ยินเสียงของเราดังนี้ ได้กล่าวสองคาถา ว่าท่านทั้งหลายจงเริ่มได้ดังนี้เป็นต้น ให้ได้ยินเสียง. ท่านสัมภวะได้บรรลุที่สุดแห่งสมาธิบารมี.

บทว่า **โสณุตฺตริ** คือพระสาวกชื่อว่า โสณะและพระอุตตระ. ในท่านทั้งสองนั้น ท่านโสณะบรรลุปัญญาบารมี ท่านอุตตระบรรลุสมาธิบารมี.

บทว่า **วิฐฐสณฺฑี** คือ พระสาวกชื่อว่า วิฐฐะ และสณฺฑีวะ ในท่าน ทั้งสองนั้น ท่านวิฐฐะบรรลุปัญญาบารมี. ท่านสณฺฑีวะบรรลุสมาธิบารมี เป็น ผู้มักเข้าสมาบัติพยายามด้วยกำลังสมาบัติในที่พักกลางคืนที่พักกลางวัน กุฎี ถ้ำ และมณฑปเป็นต้น เข้านิโรธในป่าตลอดวัน. พวกเขาทำงานในป่าเป็นต้น เข้าใจว่า ท่านมรณภาพจึงพากันเผาท่าน. ท่านสณฺฑีวะนั้นครั้งนั้นออกจากสมาบัติ ตามกำหนด ห่มคลุมเข้าไปยังบ้านเพื่อบิณฑบาตร. อาศัยเหตุนั้นแล ชนทั้งหลาย จึงรู้จักท่านว่า ท่านสณฺฑีวะ ดังนี้.

บทว่า **ภิกขุโยสุตฺตร** คือ พระสาวกชื่อว่า ภิกขุโยสะและอุตฺตระ. ใน ท่านทั้งสองนั้น ท่านภิกขุโยสะเป็นผู้เลิศด้วยปัญญา ท่านอุตฺตระเป็นผู้เลิศด้วย สมาธิ.

บทว่า **ติสฺสภารทวาช** คือ พระสาวกชื่อว่าติสสะ และภารทวาชะ. ในท่านทั้งสองนั้น ท่านติสสะได้บรรลุปัญญาบารมี ท่านภารทวาชะได้บรรลุ สมาธิบารมี.

บทว่า **สารีปุตฺตโมคคฺคฺคฺคฺคฺค** คือ พระสาวกชื่อว่า สารีบุตร และ โมคคัลลานะ. ในท่านทั้งสองนั้น ท่านสารีบุตรได้เป็นผู้เลิศในทางปัญญา ท่าน โมคคัลลานะได้เป็นผู้เลิศในทางสมาธิ. นี้ชื่อว่ากำหนดคู่อุครสาวก.

พึงทราบวินิจฉัยในการกำหนดการประชุมสาวก. การประชุมครั้งแรก ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าปัสสิได้ประกอบด้วยองค์ ๔. คือภิกษุทั้งหมดเป็นเอหิภิกษุ ภิกษุทั้งหมดมีบาตรและจีวรบังเกิดด้วยฤทธิ์. ภิกษุทั้งหมด ไม่ได้นัดหมายกันมา. อนึ่ง ภิกษุเหล่านั้นมาประชุมกันในวันอุโบสถขึ้น ๑๕ คำ. ลำดับนั้น พระศาสดา ประทับนั่งจับพัดยังภิกษุให้ลงอุโบสถ. ครั้งที่ ๒ ครั้งที่ ๓ กันนัยนี้แล. ในการประชุมทั้งหมดของพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่เหลือก็เป็นอย่าง นั้น. ก็แต่ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลายได้มีการประชุมในปฐมโพธิกาล

เท่านั้นเพราะเหตุใด, พระสูตรนี้ท่านกล่าวไว้แล้วในภาคอื่น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า คูณภิกษุทั้งหลาย การประชุมสาวกของเราในบัดนี้ ให้มีหนเดียวดังนั้นการประชุมจึงจบ.

ในบทว่า อทุมเตรสถานิภิกขุสถานิ ความว่า ภิกษุ ๑,๒๕๐ รูปคือ บราณชฎิล ๑,๐๐๐ รูป ปริวารพระอัครสาวก ๒๕๐ รูป. ในบรรดาภิกษุเหล่านั้น ควรกล่าวถึงเรื่องตั้งแต่กนิหารของพระอัครสาวกทั้งสองแล้ว แสดงถึงการบรรพชา. อนึ่ง บรรดาบรรพชิตเหล่านั้น พระมหาโมคคัลลานะบรรลุประอรหัตต์ ในวันที่เจ็ด. พระธรรมเสนาบดี เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงเวทนา-ปริคคหสูตรอันเป็นธรรมยาสะที่เตรียมไว้ แก่ที่มณขปริพาชก ผู้เป็นหลาน ณ ถ้ำสุกรขาตาท่ามกลางภูเขาคิชฌกูฏ ในวันที่ ๑๕ ส่งญาณไปเพื่อรู้ตามโดยระลึกไปตามเทศนา ได้บรรลुสาวกบารมีญาณ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบถึงการบรรลุประอรหัตต์ของพระเถระแล้ว เสด็จขึ้นไปยังเวหาสไปปรากฏ ณ พระวิหารเวฬุวัน. พระเถระรำพึงว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จไปไหนหนอ ครั้นทราบความที่พระองค์ประดิษฐานอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน แม้ท่านเองก็เหาะสู่เวหาสไปปรากฏ ณ พระวิหารเวฬุวันเหมือนกัน. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประกาศปาติโมกข์ (หลักคำสอน) พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมายถึงการประชุมนั้น จึงตรัสว่า ภิกษุ ๑,๒๕๐ รูปเป็นต้น. นี้คือกำหนดการประชุมของพระสาวก.

พึงทราบวินิจฉัย ในการกำหนดอุปฐากต่อไป. บทว่า พระอนนทํ ท่านกล่าวหมายถึงความที่พระอนนทเถระ เป็นอุปฐากประจำ. เพราะว่า ในปฐมโพธิกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้มีพระอุปฐากไม่ประจำ. บางคราว พระนาค-สมาละถือบาตรและจีวรตามเสด็จ. บางคราวพระนาคิตะ. บางคราวพระอุปวาณะ. บางคราวพระสุนักขัตตะ. บางคราวจุนทสมณูเทศ บางคราวพระสาคตะ บางคราวพระเมฆิยะ.

ในบรรดาท่านเหล่านั้น บางคราวพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปทางไกล กับพระนาคสมาลเถระ เสด็จถึงทางสองแพร่ง. พระเถระหลีกออกจากทางกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์จะไปตามทางนี้. ที่นั่นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะพระเถระนั้นว่า มานี้ภิกษุเราจะไปทางนี้. พระเถระนั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์รับบาตรและจีวรของพระองค์เถิด ข้าพระองค์จะไปตามทางนี้แล้วก็เตรียมจะวางบาตรและจีวรองบนพื้น. ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสกะพระเถระนั้นว่า นำมาเถิดภิกษุแล้วทรงรับบาตรและจีวรเสด็จไป. เมื่อภิกษุนั้นไปอีกทางหนึ่ง พวกโจรชิงบาตรและจีวรไป และสึระ. ภิกษุนั้นคิดว่า บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นที่พึ่งของเรา ไม่มีผู้อื่นแล้ว ได้มาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งที่เลือดไหล. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่านี่อะไร ภิกษุ จึงกราบทูลเรื่องที่เกิดขึ้นนั้น. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุนั้นว่า อย่าคิดไปเลย ภิกษุ เราห้ามเธอถึงเหตุนั้นแล้วทรงปลอบภิกษุนั้น.

ก็บางคราวพระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จไปยังชันตุคามในวังสมฤตทายวันด้านปาจิณ กับพระเมฆิยะเถระ. แม้ ณ ที่นั่นพระเมฆิยะไปบิณฑบาตในชันตุคาม เห็นสวนมะม่วงน่าประทับใจ ณ ฝั่งแม่น้ำ กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์ทรงรับบาตรและจีวรของพระองค์ไปเถิด ข้าพระองค์จะบำเพ็ญสมณธรรมที่สวนมะม่วงนั้นแม้ถูกพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงห้ามถึง ๓ ครั้ง ก็ไปจนได้ ครั้นถูกอกุศลวิตกครอบงำ จึงกลับมากราบทูลเหตุที่เกิดขึ้นนั้นให้ทรงทราบ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะพระเมฆิยะว่า เรากำหนดรู้เหตุนี้แก่เธอแล้วยังได้ห้ามเธอไว้ แล้วได้เสด็จไปยังพระนครสาวัตถี โดยลำดับ.

ณ พระนครสาวัตถินั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าแวดล้อมด้วยหมู่ภิกษุประทับนั่งเหนือพุทธอาสน์อันบวรที่นุไว้ ณ บริเวณคันธกุฎี ตรัสเรียกภิกษุทั้ง

หลายว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราเป็นผู้แก่ ภิกษุบางรูปเมื่อเราบอกว่าเราไปตามทางนี้กันเกิด ได้ไปเสียทางอื่น บางรูปวางบาตรและจีวรของเราไว้บนพื้น พวกเธอลงเลือกภิกษุรูปหนึ่ง เป็นอุปัชฌาย์ประจำของเรา. ภิกษุทั้งหลายเกิดกรรมสังเวช ลำดับนั้น ท่านพระสารีบุตรลุกจากอาสนะถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ตั้งความปรารถนาไว้กะพระองค์ บำเพ็ญบารมีตลอดสองไขยยิ่งด้วยแสนกัป ธรรมดาอุปัชฌาย์มีปัญญา มากเช่นข้าพระองค์สมควรมิใช่หรือ ข้าพระองค์จักอุปัชฌาย์พระองค์ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงห้ามพระสารีบุตรว่า อย่าเลย สารีบุตร เธออยู่ในทิศใด ทิศนั้นไม่วางเปล่าทีเดียว โอวาทของเธอเช่นเดียวกับโอวาทของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เธอไม่ต้องทำหน้าที่อุปัชฌาย์เรา. พระมหาสาวก ๘๐ รูป เริ่มแต่พระมหาโมคคัลลานะเป็นต้นได้ลุกขึ้นโดยทำนองเดียวกัน. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงห้ามพระสาวกเหล่านั้นทั้งหมด. แต่พระอานนตเถระ นั่งนิ่งทีเดียว.

ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลายกล่าวกะพระอานนตเถระนั้นอย่างนี้ว่า ท่านอานนท์ หมู่ภิกษุกราบทูลขอตำแหน่งอุปัชฌาย์ แม้ท่านก็จงกราบทูลขอบ้างดังนี้. พระอานนตเถระนั้นกล่าวว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ชื่อว่าการอุปัชฌาย์ที่กราบทูลขอแล้วได้มาจะเป็นเช่นไร พระศาสดาไม่ทรงเห็นเรือดอกหรือ หากพระองค์จักพอพระทัย จักทรงบอกว่า อานนท์ จงอุปัชฌาย์เราดังนี้. ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย อานนท์ไม่ควรให้ผู้อื่นส่งเสริมจรรู้ด้วยตนเองแล้วอุปัชฌาย์เรา. แต่นั้น ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า ท่านพระอานนท์ลุกขึ้นเถิด จงกราบทูลขอตำแหน่งอุปัชฌาย์กะพระทศพล. พระเถระลุกขึ้นกราบทูลขอพร ๘ ประการคือ ข้อห้าม ๔ ข้อ ข้อขอร้อง ๔ ข้อ.

ฟังทราบข้อห้าม ๔ ข้อ. พระอานนตเถระกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หากพระผู้มีพระภาคเจ้า จักไม่ประทานจีวรอันประณีตที่พระองค์

ได้มาแก่ข้าพระองค์ จักไม่ประทานบิณฑบาต จักไม่ให้อยู่ในคันธกุฎีเดียวกัน
รับนิมนต์แล้วจักไม่ไปร่วมกันด้วยประการฉะนี้ ข้าพระองค์จักอุปฐากพระผู้มี
พระภาคเจ้าดังนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูกรอานนท์ ก็เธอเห็นโทษ
อะไรในข้อนี้ กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หากข้าพระองค์จักได้สิ่งเหล่านี้
จักมีผู้กล่าวหาแก่ข้าพระองค์ว่า พระอานนท์ใช้จิวรณ์ประณีตที่พระทศพลได้
แล้ว ฉันบิณฑบาต อยู่ในคันธกุฎีเดียวกัน ไปสู่ที่นิมนต์ร่วมกัน เมื่อได้ลาภนี้
จึงอุปฐากพระตถาคต เมื่ออุปฐากอย่างนี้จะหนักหนาอะไร. พระอานนทเถระ
กราบทูลขอข้อห้าม ๔ ข้อ เหล่านี้.

พึงทราบข้อข้อร้อง ๔ ข้อ. พระอานนทเถระ กราบทูลว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจักเสด็จไปสู่ที่นิมนต์ที่ข้าพระองค์รับไว้
หากข้าพระองค์จักได้เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าในขณะที่บริษัทมาจากภายนอกแล้ว
ภายนอกชนบทเพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ามาถึงแล้ว ขณะใดความสงสัยเกิดขึ้น
แก่ข้าพระองค์ ขณะนั้นข้าพระองค์จักได้เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมข้อใดลับหลังข้าพระองค์ ครั้นเสด็จกลับมาแล้ว จัก
ทรงแสดงธรรมข้อนั้นแก่ข้าพระองค์ ด้วยประการฉะนี้ ข้าพระองค์จักอุปฐาก
พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อานนท์ เธอเห็น
อานิสงส์อะไรในข้อนี้ กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กุศลบุตรทั้งหลายผู้
มีศรัทธาในพระศาสนานี้ เมื่อไม่ได้โอกาสของพระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมกล่าว
กะข้าพระองค์อย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านพระอานนท์ วันพรุ่งนี้โปรดรับภิกษาในเรือน
ของพวกกระผมพร้อมด้วยพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
หากว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจักไม่เสด็จไป ณ ที่นั้น ข้าพระพุทธเจ้าจักไม่ได้
โอกาสเพื่อชี้แจงกะบริษัทในขณะที่เขาปรารถนาและเพื่อบันเทาความสงสัย
จักมีผู้กล่าวว่า อะไรกันพระอานนท์ อุปฐากพระทศพล แม้เพียงเท่านี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ไม่ทรงทำการอนุเคราะห์แก่พระอนนทฺ์ ดังนี้ อนึ่ง
ชนทั้งหลายจักถามข้าพระพุทธเจ้าลับหลังพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่ท่านพระ
อนนทฺ์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงคานานี้ สูตรนี้ ชาดกนี้ในที่ไหน ดังนี้
หากข้าพระองค์จักชี้แจงข้อนั้นไม่ได้ จักมีผู้กล่าวว่าแม่เพียงเท่านั้น ท่านก็ยังไม่รู้
ท่านไม่ละพระผู้มีพระภาคเจ้าดุจนางเที่ยวไปตลอดกาลนาน เพราะเหตุไรดังนี้
ด้วยเหตุนี้ ข้าพระองค์ปรารถนาจะกล่าวธรรมแม่ที่พระองค์ทรงแสดงลับหลัง
อีกครั้ง. พระอนนทฺ์กราบทูลขอข้อขอร้อง ๔ ข้อนี้.

แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ทรงประทานแก่พระอนนทฺ์นั้น. พระ-
อนนทฺ์ครั้งรับพร ๘ ประการเหล่านี้แล้วก็ได้เป็นอุปลากประจำด้วยประการ
ฉะนี้. พระอนนทฺ์บรรลุผลแห่งบารมีที่บำเพ็ญมาตลอด แสนกัปเพื่อตำแหน่ง
นั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณกริกขุทั้งหลาย บัดนี้ภิกษุอนนทฺ์ผู้เป็น
อุปลากของเราได้เป็นอุปลากผู้เลิศดังนี้ หมายถึงความที่พระอนนทฺ์นี้เป็น
อุปลากประจำนั้น. นี้เป็นการกำหนดอุปลาก.

การกำหนดบิดามีความง่ายอยู่แล้ว.

บทว่า วิหาร ปาวิสิ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปสู่วิหาร
เพราะเหตุอะไร นัยว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งตรัสดังนั้นแล้วทรงดำริว่า
เราบรรลุถึงที่สุดอันหาระหว่างมิได้แล้วยังไม่ได้ กล่าวถึงวงศ์ของพระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย ๗ พระองค์เลย ก็เมื่อเราเข้าไปยังวิหาร ภิกษุเหล่านี้ได้ปรารถถึง
บุพเพนิวาสญาณโดยประมาณอันยิ่งแล้วจักกล่าวถึงคุณ เมื่อเป็นเช่นนั้น เรามา
กล่าวถึงพุทธวงศ์อันหาระหว่างมิได้ ให้ภิกษุทั้งหลายบรรลุถึงที่สุดแล้ว จักแสดง
ดังนี้ ทรงให้โอกาสภิกษุทั้งหลายสนทนากันจึงเสด็จจากอาสนะเข้าสู่พระวิหาร.
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแบบอันใดไว้ วาระ ๕ เหล่านี้มาแล้วในแบบแผนนั้น คือ
กำหนดกัป กำหนดชาติ กำหนดโคตร กำหนดอายุ กำหนดการตรัสรู้ กำหนด

กู่สาวก กำหนดการประชุมสาวก กำหนดอุปฐาก กำหนดบิดา. วาระหลายอย่างยังไม่มาถึงแต่จะนำมาแสดง.

จริงอยู่ เมื่อบุตรสมควรแก่ตระกูลและวงศ์หนึ่งของพระโพธิสัตว์ ทั้งปวงเกิดแล้ว ควรออกบวชนี้แลเป็นวงศ์ นี้เป็นประเพณี. ถ้ามว่าเพราะเหตุไร ตอบว่า เพราะว่าตั้งแต่การหยั่งลงสู่ครรภ์ของมารดาของพระโพธิสัตว์ผู้เป็น พระสัพพัญญูทั้งหลายมีปาฏิหาริย์หลายอย่างดังได้กล่าวไว้ในตอนก่อน ผิดว่า เมื่อเกิดบิดามารดาภรรยาบุตรของพระโพธิสัตว์เหล่านั้นไม่พึงปรากฏ เมื่อเกิดบิดาบุตรของบุคคลนี้ก็ไม่ปรากฏ.

ผู้เห็นจะเป็นเทวดา ท้าวสักกะมารหรือพรหม และสำคัญว่าปาฏิหาริย์ เช่นนี้ของเทวดาทั้งหลายไม่น่าอัศจรรย์ พึงสำคัญถึงปาฏิหาริย์อันไม่ควรพึง ไม่ควรเชื่อ. แต่การตรัสรู้ไม่พึงมี เมื่อไม่มีการตรัสรู้ การอุบัติของ พระพุทธเจ้าก็ไม่มีประโยชน์ คำสอนก็ไม่นำไปพ้นจากทุกข์ เพราะฉะนั้น เมื่อบุตรสมควรแก่ตระกูลและวงศ์ของพระโพธิสัตว์ทั้งปวงเกิด ควรออกบวช นี้แลเป็นวงศ์ นี้เป็นประเพณี. เพราะฉะนั้น ควรนำวาระหลาย ๆ อย่างมาแสดง ด้วยสามารถแห่งบุตรเป็นต้น.

ในสัมพหุลวาระพึงทราบ บุตรทั้ง ๗ ตามลำดับของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์เหล่านี้ก่อน คือ

สมวัตตักขันธะ อตุละ สุปปพุทธะ อุตตระ สัตถวาหะ

วิจิตเสนะ ราชูลเป็นที่ ๗, ในบรรดาบุตรเหล่านั้น เมื่อเจ้าชายราชูลประสูติ พวกราชบุรุษนำหนังสือบอกข่าว มาวางไว้บนพระหัตถ์ของพระมหาบุรุษ. ลำดับนั้น ความสึเนหาในพระโอรสทำให้พระวรกายทุกส่วนของพระมหาบุรุษ ซาบซ่าน. พระมหาบุรุษดำริว่า เมื่อบุตรเกิดเพียงคนเดียว ความสึเนหา ในบุตรยังเป็นถึงเพียงนี้ ถ้าเราจักมีบุตรกว่า ๑,๐๐๐ คน ในบุตรเหล่านั้น

เมื่อคนหนึ่งเกิดความผูกพันด้วยสินหาเพิ่มมากขึ้นอย่างนี้ หัวใจก็แตกสลาย เป็นแท้ เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงตรัสว่า ห่วงเกิดแล้ว เครื่องผูกพันเกิด แล้ว. ในวันนั้นเองพระมหาบุรุษทรงสละราชสมบัติออกทรงผนวช. ในการเกิด บุตรของพระโพธิสัตว์ทุกองค์มีดังนี้แล นี้ การกำหนดบุตร

บุตรแม่ทั้ง ๗ เหล่านั้น ได้มีมารดาเหล่านี้คือ

พระนางสุดตนา พระนางสัพพกามา พระนางสุจิตตา พระนางโรจณี พระนางรุจจินี พระนางสุนันทา และพระนางพิมพาเป็น องค์ที่ ๗. ก็พระนางพิมพาเทวี เมื่อราहुลกุมารประสูติ ได้ปรากฏชื่อว่า ราहुลมารดา. นี้ การกำหนดภรรยา.

ก็พระโพธิสัตว์ ๒ องค์นี้คือ พระวิปัสสี พระกกุสันธะ เสด็จขึ้น รดเทียมด้วยม้าอาชาไนย เสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์. พระโพธิสัตว์ ๒ องค์ คือ พระลจี พระโกนาคมณะ ประทับบนคอช้างประเสริฐออกทรงผนวช. พระเวสสกุโพธิสัตว์ประทับนั่งบนวาทองออกทรงผนวช. พระกัสสปะประทับ นั่งบนพื้นมหาปราสาท ยังอานาปานจิตตุดมมานให้เกิด ออกจากมณแล้ว การทำมณนั้นให้เป็นบาท ทรงอธิษฐานว่า ปราสาทจงไปยั้งลง ณ โขติมณฑล ปราสาทไปทางอากาศแล้วยั้งลง ณ โขติมณฑล. แม้พระมหาบุรุษลงจาก ปราสาทนั้น ประทับบนพื้นทรงอธิษฐานว่า ปราสาทจงไปตั้งอยู่ ณ ที่เดิม. ปราสาทนั้นก็ต้องอยู่ในที่เดิม. แม้พระมหาบุรุษก็ทรงประกอบความเพียรตลอด ๗ วัน ประทับนั่ง ณ โขธบัลลังก์ได้ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณ. ก็พระโพธิสัตว์ ของเราทั้งหลาย เสด็จประทับมังกัณฐกะออกทรงผนวช. นี้ การกำหนดยาน.

วิหารของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ตั้งอยู่ในเนื้อที่ประมาณ โยชน์หนึ่ง. ของพระลจี ๓ คาวุต. ของพระเวสสกุถึงโยชน์ ของพระกกุสันธะ คาวุตหนึ่ง ของพระโกนาคมณะกัณฐกะ คาวุต. ของพระกัสสปะ ๒๐ อูสกะ. วิหาร

ของพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราตั้งอยู่ในเนื้อที่ ๑๖ กรีส โดยวัดตามปกติ ๘ กรีส โดยวัดของหลวง. นี้ การกำหนดพระวิหาร.

เศรษฐีทั้งหลายให้ช่างทำอิฐทองคำ ยาว ๑ ศอก กว้าง ๑ คืบ สูง ๘ นิ้ว ปูโดยส่วนขวางแล้ว ซื่อสร้างที่อยู่ถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า วิปัสสี. ปูด้วยผาไลไม้เส้าทองคำซื่อถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า สิขี. ให้ช่างทำเท้าช่างทองคำปูโดยขวาง ซื่อถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า เวสสภู. ปูด้วยอิฐทองคำ ตามนัยที่กล่าวแล้ว ซื่อถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กกุสันธ. ปูด้วยเต้าทองคำ ตามนัยที่กล่าวแล้ว ซื่อถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า โจนาคมนะ. ปูด้วยทองแท่ง ซื่อถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กัสสปะ. และปูโดยขวางแห่งกหาปณะอันมีเครื่องหมาย ซื่อถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย. นี้ กำหนดในการถือพื้นที่ตั้งสร้างวิหาร.

อุปฐากผู้ที่ซื้อพื้นที่ทำให้เป็นวิหารถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า วิปัสสีนั้น ชื่อปุนัพพสุमितตะ. ถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า สิขี ชื่อสิริวัฑฒ์. ถวายพระเวสสภู ชื่อ โสตถิยะ. ถวายพระกกุสันธะ ชื่อ อัจจุตะ. ถวายพระโจนาคมนะ ชื่อ อุกคะ. ถวายพระกัสสปะ ชื่อ สุขุมนะ. ถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ชื่อ สุทัตตะ. ก็อุปฐากเหล่านั้นทั้งหมดได้เป็นเศรษฐีคหบดีมหาศาล. นี้ กำหนดอุปฐาก.

ยังมีสถานที่อื่นอีก ๔ แห่ง. อันเป็นสถานที่ที่จะเว้นเสียมิได้ คือ โพธิบัลลังก์ของพระพุทธเจ้าทั้งหมด เว้นไม่ได้ย่อมมีในที่เดียวเท่านั้น. การแสดงพระธรรมจักรในป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เว้นไม่ได้เลย. การเหยียบพระบาทครั้งแรก ณ ประตูกังกัสสนคร ตอนเสด็จลงจากเทวโลก เว้นไม่ได้เลย. ที่ตั้งเท้าเพียง ๔ ที่ในพระคันธกุฎี ในเชตวันมหาวิหาร เว้นไม่ได้ทีเดียว. ก็แต่ว่า

วิหารมีเล็กบ้างใหญ่บ้าง. แม้วิหารก็เว้นไม่ได้. แต่นครเว้นได้. กาลใดนครอยู่ด้านปาจีน กาลนั้นวิหารอยู่ด้านปัจฉิม. กาลใดนครอยู่ด้านทักษิณ กาลนั้นวิหารอยู่ด้านอุดร. กาลใดนครอยู่ด้านปัจฉิม กาลนั้นวิหารอยู่ด้านปาจีน. กาลใดนครอยู่ด้านอุดร กาลนั้นวิหารอยู่ด้านทักษิณ. ก็บัดนี้ นครอยู่ด้านอุดร วิหารอยู่ด้านทักษิณ. อนึ่ง พระพุทธเจ้าทุกพระองค์มีความต่างกันอยู่ ๕ อย่าง คือ ต่างกันโดยอายุ ต่างกันโดยประมาณ ต่างกันโดยตระกูล ต่างกัน โดยความเพียร ต่างกันโดยรัศมี.

พระพุทธเจ้าบางพระองค์มีพระชนมายุยืน บางพระองค์มีพระชนมายุสั้น ชื่อว่าต่างกันโดยอายุ. เป็นความจริงอย่างนั้น พระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร ได้มีพระชนมายุประมาณแสนปี. พระผู้มีพระภาคเจ้าของพวกเราได้มีพระชนมายุประมาณ ๑๐๐ ปี. พระพุทธเจ้าบางพระองค์สูง บางพระองค์เตี้ย ชื่อว่าต่างกันโดยประมาณ. เป็นความจริงอย่างนั้น พระทีปังกร สูง ๘๐ ศอก พระสุมนะ สูง ๕๐ ศอก แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย สูง ๑๘ ศอก. บางพระองค์ทรงอุบัติในตระกูลกษัตริย์บางพระองค์ทรงอุบัติในตระกูลพราหมณ์ ชื่อว่าต่างกันโดยตระกูล. ความเพียรของบางพระองค์มีเวลาสั้น เช่น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ของบางองค์ยาวนานดั่งเช่นพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ชื่อว่าต่างกันโดยความเพียร. พระรัศมีจากพระวรกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า สุมังคละ ประมาณ หมื่นโลกธาตุ. ของพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราประมาณว่าหนึ่งโดยรอบ ชื่อว่าต่างกันโดยรัศมี ในความต่างกันนั้น ต่างกันโดยรัศมีเกี่ยวกับพระพุทธประสงค์. พระพุทธเจ้าพระองค์ใดทรงมีพระประสงค์เท่าใด รัศมีจากพระวรกายของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ย่อมแผ่ไปเท่านั้น. รัศมีจากพระวรกายของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า สุมังคละย่อมแผ่ไป หมื่นโลกธาตุเป็นนิจ ดั่งนี้ได้เป็นพระพุทธประสงค์. แต่

ชื่อว่าความต่างกันของคุณ คือ การตรัสรู้ไม่มี. โบราณกบัตติแสดงเรื่องอื่นอีก เช่นกำหนดสหชาติ และกำหนดนิกมัตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย.

บุคคลและสิ่งที่เกิดร่วมกับพระสัพพัญญูโพธิสัตว์ ๗ เหล่านี้ คือ ราหุล-มารดา พระอานนทเถร พระจันนะ ม้ากัณฐกะ หม้อขุมทรัพย์ ดันมหาโพธิ พระกาฬายี. อนึ่ง พระมหาบุรุษทรงปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระมารดา เสด็จออกมหากิเณษกรรมณ์ ทรงแสดงพระธรรมจักร ทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์ ในฤกษ์อุตตราสาพะ ประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน โดยฤกษ์วิสาขะ. ประชุมพระสาวก และทรงปลงอายุสังขารโดยฤกษ์มาฆะ. เสด็จลงจากเทวโลก โดยฤกษ์อัสดยชะ ฟิงนำมาแสดงเพียงเท่านี้. นี้ กำหนดหลายวาระ.

บัดนี้ ฟิงทราบความในบทว่า **อลโข เตสสิ ภิกขุณฺ** เป็นต้น ภิกษุ เหล่านั้นเกิดความประหลาดใจยิ่งนักว่า ท่านผู้มีอายุ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง กล่าวถึงการเข้าสู่ปฏิสนธิตั้งแต่จุด การส่งญาณย้อนหลังตั้งแต่ปฏิสนธิไปถึงจุด อันเป็นทางของบุพเพนิวาส อันนี้หนักมาก คุณทรงชี้รอยเท้าบนอากาศ แล้ว จึงกล่าวว่า คุณครูผู้มีอายุทั้งหลาย นำอัครรรยจริง เมื่อจะแสดงเหตุแม้อื่นอีกจึง กล่าววว่า **ยตุร หิ นาม ตถาคโต** ดังนี้

บทว่า **ยตุร หิ นาม** เป็นนิบาตใช้ในความว่านำอัครรรย. อธิบายว่า พระตถาคต พระองค์ใดเล่า. ในบทว่า **ฉินฺนปฺปญฺเจ** นี้ ความว่า กิเลส ๓ อย่างเหล่านี้ คือ ตัณหา มานะ ทิฐิ ชื่อธรรมทำให้เนินช้า. บทว่า **ฉินฺนวุฏฺเฌ** นี้ ท่านกล่าววักฎะคือกุศลกรรมและอกุศลกรรม ว่า **วุฏฺมะ**. บทว่า **ปรียาทินฺนวุฏฺเฌ** เป็นไวยพจน์ของบทว่า **ฉินฺนวุฏฺเฌ** นั้น นั่นแล. อธิบายว่าควบคุมวักฎะ คือกรรม ทั้งหมดได้แล้ว. บทว่า **สพฺพทฺถุขวิทฺตเต** ได้แก่ ล่วงทุกข์ กล่าวคือ วิปากวักฎะ ทั้งหมด.

บทว่า **อนุสฺสริสฺสตี** นี้เป็นคำกล่าวถึงอนาคต ด้วยอำนาจของนิบาตว่า **ยตุรฺหิ** ดังนี้. ก็ในบทนี้พึงทราบอธิบายด้วยสามารถแห่งอดีต. จริงอยู่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงระลึกถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว ไม่ใช่จักระลึกถึงในบัดนี้.

บทว่า **เอวํ สีลา** ความว่า มีศีลอย่างนี้โดย มรรคศีล ผลศีล โลกียศีล โลกุตตรศีล. บทว่า **เอวํ ธมฺมา** ความว่า ธรรมเป็นฝ่ายสมาธินั้นแล ท่านประสงค์ในบทนี้. อธิบายว่า มีสมาธิอย่างนี้โดยมรรคสมาธิ ผลสมาธิ โลกียสมาธิ โลกุตตรสมาธิ. บทว่า **เอวํ ปญฺญา** ความว่า มีปัญญาอย่างนี้ด้วยสามารถแห่งมรรคปัญญา เป็นต้น.

บทว่า **เอวํ วิหารี** อธิบายว่า หากมีปัญหาว่า ก็ในบทนี้ เพราะธรรมฝ่ายสมาธิท่านยึดถือในภายหลังเป็นอันยึดถือวิหารธรรมด้วย เพราะเหตุไร จึงยึดถือธรรมที่ยึดถืออยู่แล้วอีกเล่า. ตอบว่า นี้ไม่ใช่เป็นการยึดถือ. เพราะบทนี้ท่านกล่าวเพื่อแสดงถึงนิโรธสมาบัติ. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้นได้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่คือนิโรธสมาบัติ พึงทราบความในบทนี้ดังนี้.

บทว่า **เอวํ วิมุตฺตา** ความว่า ความพ้นในบทนี้มี ๕ อย่าง คือ พ้นด้วยข่มไว้ (วิกขัมภณวิมุตติ) พ้นชั่วคราว (ตทังควิมุตติ) พ้นเด็ดขาด (สมุจฺเจทวิมุตติ) พ้นอย่างสงบ (ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ) พ้นออกไป (นิสสรณวิมุตติ). ในวิมุตติเหล่านั้น สมาบัติ ๘ จัดเป็นวิกขัมภณวิมุตติ เพราะพ้นจากนิวรณ์เป็นต้นที่ข่มไว้ได้เอง. อนุปัสสนา ๗ มี อนิจจานุปัสสนา เป็นต้น จัดเป็น ตทังควิมุตติ เพราะกำหนดด้วยสามารถเป็นข้าศึกของธรรมนั้น ๆ เอง เพราะพ้นจากนิจฺจัญญาเป็นต้น เหล่านี้. อริยมรรค จัดเป็นสมุจฺเจทวิมุตติ เพราะพ้นจากกิเลสที่ตัดขาดแล้วเอง. สามัญญผล ๔ จัดเป็นปฏิปัสสัทธิวิมุตติ เพราะเกิดขึ้นในที่สุดแห่งการสงบของกิเลสด้วยอานูภาวมรรค. นิพพานจัดเป็น

นิสสรณวิมุตติ เพราะพ้นคือเพราะปราศจากคือ เพราะตั้งอยู่ไกลจากกิเลสทั้งปวง เพราะเหตุนี้จึงพิงทราบเนื้อความในบทนี้ว่า พ้นแล้วอย่างนี้ด้วยสามารถแห่งวิมุตติ ๕ เหล่านี้.

บทว่า **ปฏิสสุตถานา วุฏฺฐิโต** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากความเป็นผู้ประทับอยู่พระองค์เดียว. ถามว่า สืบเนื่องกันอย่างไรจากบทว่า **อิโต โส ภิกขเว** ดังนี้. ตอบว่า ก็พระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเริ่มด้วยสองบทเหล่านี้ว่า **ดูกรภิกษุทั้งหลาย ตถาคตได้แทงตลอดธรรมชาตุนี และว่า** แม้ทวยเทพก็พากันกราบทูลความนี้แก่ตถาคตดังนี้. ในบททั้งสองนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงบทกราบทูลของเทวดา จักใคร่ครวญถึงโกลาหลของเทวจาริกในตอนจบพระสูตร. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภเทศนานี้ด้วยสามารถการสืบเนื่องจากบทธรรมชาต.

ในบทเหล่านั้น พึงทราบ ๑๑ บท เป็นต้นว่า **ขตุติโย ขาติยา** โดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในนิทานกัณฑ์. บทว่า **วิปัสสี** ในบทเป็นต้นว่า **ดูกรภิกษุทั้งหลาย** พระโพธิสัตว์พระนามว่าวิปัสสี เป็นชื่อของพระโพธิสัตว์องค์นั้น. อนึ่ง ท่านได้ชื่อนั้น เพราะเป็นผู้ฉลาดในการเห็นเนื้อความหลาย ๆ อย่าง.

บทว่า **โพธิสตุโต** คือสัตว์ผู้ฉลาด สัตว์ผู้ตรัสรู้. อีกอย่างหนึ่ง สัตว์ผู้ฝึกฝนผู้มีใจจดจ่ออยู่ในมรรค ๔ กล่าวคือ โพธิ ชื่อว่า **โพธิสัตว์**. ในบทว่า **สโต สมฺปชาโน** นี้ บทว่า **สโต** คือสตินั่นเอง. บทว่า **สมฺปชาโน** คือญาณอธิบายว่า พระโพธิสัตว์ทรงกระทำสติให้มั่น กำหนดด้วยญาณเสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา. บทว่า **โอกฺกมิ** ท่านแสดงความที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงด้วยบทนี้ในบาลีไม่ได้แสดงถึงลำดับแห่งการก้าวลง ก็เพราะลำดับแห่งการก้าว นั้น ท่านยกขึ้นสู่อรรถถา ฉะนั้น พึงทราบอย่างนี้.

จริงอยู่ พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ ทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทัศ ทรงบริจาคนามบริจาคน ๕ ทรงบรรลุนิพพานแห่งญาติตถจริยา โลกัตถจริยา พุทธจริยา ทรงดำรงอยู่ในอภิปาที่ ๓ เช่นพระเวสสันดร ทรงให้มหาทาน ๗ ครั้ง ทรงยังแผ่นดินให้ห่วนไหว ๗ ครั้ง ทรงกระทำกาละแล้วทรงอุบัติในภพคฤศิต ในวาระแห่งจิตที่ ๒ แม้พระโพธิสัตว์พระนามว่าวิปัสสี ก็ทรงกระทำกาละเหมือนอย่างนั้นทรงอุบัติในสวรรค์ชั้นคฤศิต ทรงประดิษฐานอยู่ในสวรรค์ชั้นคฤศิตนั้นตลอด ๕๗ โกฎิปี ยิ่งด้วย ๖ ล้านปี. ก็ในกาลอื่น พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ทรงอุบัติในเทวโลกที่สัตว์มีอายุยืน ย่อมไม่ดำรงอยู่ตราบเท่าอายุนั้น. เพราะเหตุไร. เพราะทำบารมีให้เต็มได้ยากในที่นั้น. พระโพธิสัตว์เหล่านั้น กระทำ อธิมุตตกาลกิริยา จึงบังเกิดในถิ่นของมนุษย์นั้นแล. ก็บารมีทั้งหลายของ พระวิปัสสีโพธิสัตว์นั้น สามารถจะยังพระสัพพัญญุตญาณให้เกิดโดยอภิปาเดียวในบัดนี้ได้ ฉนใด ในครั้งนั้น พระวิปัสสีโพธิสัตว์ได้ดำรงอยู่ในสวรรค์ชั้นคฤศิตนั้นตราบเท่าอายุเพราะบารมีเต็มแล้วด้วยประการทั้งปวง ฉนนั้น. ก็พวก เทวดาจักจุติโดย ๗ วัน ด้วยการคำนวณของพวกมนุษย์ ฉนนั้น บุพนิมิต ๕ ย่อมเกิดขึ้น คือ ดอกไม้เหี่ยว ผ้าเศร้าหมอง เหนือไหลจากรักแร้ทั้งสอง ผิวพรรณหมอง เทวดาไม่ตั้งอยู่ในเทวอาสน์.

ในบทเหล่านั้น บทว่า มาลา ได้แก่ดอกไม้ที่ประดับในวันถือปฏิสนธิ. นัยว่าดอกไม้เหล่านั้นไม่เหี่ยวมาตลอด ๕๗ โกฎิปี ยิ่งด้วย ๖ ล้านปี แต่ในตอนนั้นเหี่ยว. แม้ในผ้าทั้งหลายก็มีนัยนี้แหละ. ก็ตลอดกาลประมาณเท่านี้ พวก เทวดา ไม่รู้สึกหนาว ไม่รู้สึกร้อน. ในกาลนั้นเหนือไหลจากรักแร้ เป็นหยด ๆ ตลอดกาลประมาณเท่านี้ในสรีระของเทวดาเหล่านั้น ย่อมไม่ปรากฏวรรณต่างกันด้วยสามารถพินหักและผมหงอก เป็นต้น. เทพธิดาปรากฏเหมือนมีอายุ ๑๖ เทพบุตร ปรากฏเหมือนมีอายุ ๒๐. แต่ในเวลาตาย อภิปาของเทพบุตร

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 96
เหล่านั้นทรุดโทรม. อนึ่ง ตลอดกาลประมาณเท่านี้ เทพบุตรเหล่านั้น ไม่มี
ความกระสันในเทวโลก. แต่ในเวลาจะตาย หายใจไม่ออกกระสับกระส่าย ไม่
ยินดี ในอาสนะของตน.

กัณฑ์นิมิต ๕ เหล่านี้ ย่อมปรากฏแก่เทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่เท่านั้นไม่
ปรากฏแก่เทวดาทั้งปวง เหมือนนิมิตมีอุกกาบาตแผ่นดินไหวและจันทรคราส
เป็นต้น ย่อมปรากฏแก่พระราชและอำมาตย์ของพระราชเป็นต้น ผู้มีบุญมาก
เท่านั้น ไม่ปรากฏแก่คนทั้งปวง ฉะนั้น. เหมือนอย่างมีนักโหราศาสตร์ ย่อมรู้
บุญนิมิต ในมนุษย์ทั้งหลาย คนทั้งปวงไม่รู้ ฉันทิด ทวยเทพทั้งปวงย่อมไม่รู้
เมื่อนิมิตเหล่านั้น แต่บัณฑิตเท่านั้นรู้ได้ ฉันทิด. เทพบุตรเหล่าใดเกิดใน
เทวโลกนั้นด้วยกุศลกรรมน้อย เมื่อเทพบุตรเหล่านั้นเกิด เขากลัวว่า บัดนี้ใคร
จะรู้พวกเราเกิดที่ไหน เทพบุตรที่มีบุญมากย่อมไม่กลัวว่า พวกเราอาศัยทาน
ที่เราให้ ศีลที่เรารักษา ภาวนาที่เราเจริญ จักเสวยสมบัติในเทวโลกเบื้องบน.

แม้พระโฑธิสัตว์พระนามว่าวิปัสสี ทรงเห็นบุญนิมิตเหล่านั้นแล้วไม่
ทรงกลัวว่า บัดนี้เราจักเป็นพระพุทธรเจ้าในอัทธภาพถัดไป. เมื่อเป็นเช่นนั้นเมื่อ
นิมิตเหล่านั้น ปรากฏแก่พระองค์ ทวยเทพในหมื่นจักรวาพากันมาประชุมทูล
วิงวอนว่า ข้าแต่ท่านผู้บริบูรณ์ พระองค์ทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐ มิได้ทรงปรารถนา
สักกสมบัติ มารสมบัติ พรหมสมบัติ สมบัติพระเจ้าจักรพรรดิ แต่พระองค์
ทรงปรารถนาความเป็นพุทธะ ทรงบำเพ็ญเพื่อถอนสัตว์ออกจากโลก บัดนี้
กาลนั้นมาถึงพระองค์แล้ว เป็นสมัยเพื่อความเป็นพุทธะแล้ว.

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์มิได้ทรงรับปฏิญญาของเทวดาเหล่านั้น ทรง
ตรวจดูหาวิโลกนะ ๕ ประการ ด้วยสามารถทรงกำหนด กาล ทวีป ประเทศ
ตระกูล และอายุของพระมารดา. ในมหาวิโลกนะ ๕ นั้น พระมหาสัตว์ทรงตรวจ
ดูกาลก่อนว่า ถึงเวลาหรือยัง. กาลเมื่ออายุของสัตว์เจริญมากกว่าแสนปี ก็ยัง

ไม่ใช่กาล. ถามว่าเพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะในกาลนั้น ชาติขราและมรณะ จะไม่ปรากฏแก่สัตว์ทั้งหลาย. ชื่อว่าพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย อันจะทำให้พ้นจากพระไตรลักษณ์ก็จะไม่มี. เมื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ตรัสว่า **ทุกข์ อนิจจัง อนตตา** ดังนี้ สัตว์ทั้งหลายก็จะพูดว่า พระพุทธเจ้าตรัสอะไร แล้วไม่สำคัญเพื่อจะฟัง เพื่อจะเชื่อ. แต่นั่นก็จะไม่มีการตรัสรู้ เมื่อไม่มีการตรัสรู้. คำสอนก็จะไม่นำสัตว์ให้ออกจากทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงไม่ใช่กาล แม้กาลเมื่อ สัตว์มีอายุถอยลงไปกว่า ๑๐๐ ปี ก็ไม่ใช่กาล. ถามว่าเพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะในกาลนั้น สัตว์ทั้งหลายมีกิเลสหนา. โฉวาทที่ให้แก่สัตว์ที่มีกิเลสหนา ย่อมไม่ดำรงอยู่ในฐานะเป็นโฉวาท เหมือนไม้เท้าจืดลงไปในน้ำย่อมหายไปทันที เพราะฉะนั้น จึงไม่ใช่กาล. กาลเมื่ออายุสัตว์ตั้งแต่แสนปี ลงมาถึง ๑๐๐ ปี ชื่อว่ากาล. ก็ในกาลนั้น. มนุษย์ทั้งหลายมีอายุ ๘๐,๐๐๐ ปี. ครั้งนั้น พระมหาสัตว์ ทรงเห็นว่าถึงกาลที่ควรจะเกิดแล้ว. จากนั้น พระมหาสัตว์ทรงตรวจดูทวีปทรง เห็นทวีป ๔ พร้อมด้วยบริวาร ทรงเห็นว่าใน ๓ ทวีป พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่บังเกิด บังเกิดในชมพูทวีปแห่งเดียว. ชมพูทวีปเป็นทวีปให้ประมาณ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ ทรงตรวจดูประเทศต่อไปว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมบังเกิดในประเทศไหนหนอ ทรงเห็นมัชฌิมประเทศ. ท่านกล่าวถึงมัชฌิมประเทศไว้ในวินัยโดยนัยเป็นต้นว่า ด้านทิศตะวันออกมีนิคมชื่อชังคละ ประเทศนั้นโดย ส่วนยาวประมาณ ๓๐๐ โยชน์ โดยส่วนกว้างประมาณ ๑๕๐ โยชน์ โดยรอบ ประมาณ ๕๐๐ โยชน์. จริงอยู่ ในประเทศนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระปัจเจกพุทธะทั้งหลาย พระอัครสาวก พระมหาสาวก ๘๐ พระเจ้าจักรพรรดิและ กษัตริย์ พราหมณ์ คหบดี เศรษฐี ผู้มีศักดิ์ใหญ่เหล่าอื่นย่อมเกิด. อนึ่ง ใน ประเทศนี้มีนครชื่อพันธุมาตี พระมหาสัตว์ทรงตัดสินพระทัยว่า เราควรไปเกิด ในนครนั้น. จากนั้นทรงตรวจดูตระกูล ทรงเห็นตระกูลแล้วว่า ธรรมดา

พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมบังเกิดในตระกูลที่ชาวโลกยกย่อง ก็บัดนี้ ตระกูลกษัตริย์อันชาวโลกยกย่องแล้ว เราจักเกิดในตระกูลนั้น พระราชาพระนามว่า พันธุมจักเป็นพระบิดาของเรา ดังนี้. จากนั้น ทรงตรวจดูมารดา ทรงเห็นแล้วว่า ธรรมดาพระพุทธรมาดาไม่เป็นหญิงเหล่าและ ไม่เป็นนักเลงสุรา บำเพ็ญบารมีมาแล้วถึง แสนกัป ตั้งแต่เกิดมาสี่ล ๕ ไม่ขาด ก็หญิง เช่นพระนางพันธุมดีเทวีนี้จักเป็นมารดาของเรา ดังนี้. ทรงรำพึงว่า พระนางพันธุมดีเทวีจะมีพระชนมายุเท่าไร ทรงเห็นแล้วจักมีพระชนมายุ ๗ วัน ต่อจาก ๑๐ เดือน.

พระโพธิสัตว์ทรงตรวจดูมหาวิโลกนะ ๕ นี้ตรัสว่า ดูกรผู้เฝ้าทุกขทั้งหลาย เป็นกาลอันสมควรของเราเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว เมื่อจะทรงทำการสงเคราะห์แก่ทวยเทพประธานปฎิญา ว่าพวกท่านจงพากันกลับไปเกิด ทรงส่งเทวดาเหล่านั้นแล้ว แวดล้อมด้วยเทวดาชั้นดุสิตเสด็จเข้าไปยังสวนนันทวันในดุสิตเทวโลก. แม้นในเทวโลกทั้งหมดก็มีสวนนันทวันเหมือนกัน. เหล่าเทวดาพากันทูลเตือนว่า ขอพระองค์จงจตุจากเทวโลกนี้ไปสู่มนุษย์สุคติเถิด แล้วทูลให้ระลึกถึงโอกาสที่ทรงบำเพ็ญกุศลกรรมมาในกาลก่อน. พระโพธิสัตว์นั้นแวดล้อมไปด้วยเหล่าเทวดาผู้ให้ระลึกถึงกุศลอย่างนี้ เสด็จไปอยู่ในสวนนันทวันนั้นทรงจตุแล้ว. ก็ครั้งจตุอย่างนี้แล้วย่อมรู้ว่า เราจตุ ไม่รู้จักจิตแม้ถือปฏิสนธิแล้วจึงรู้ แต่ไม่รู้ปฏิสนธิจิตอีกนั่นแหละ แต่รู้อย่างนี้ว่าเราถือปฏิสนธิในที่นี้แน่นอน. แต่พระเถระบางพวกกล่าวว่า ควรได้การนี้กคคโดยปริยาย พระโพธิสัตว์จักรู้วารจิตที่สองที่สาม.

แต่พระมหาสิทธะผู้ทรงพระไตรปิฎกกล่าวว่า ปฏิสนธิของพระมหาสัตว์ไม่เหมือนปฏิสนธิของสัตว์อื่น ด้วยว่าสติสัมปชัญญะของพระมหาสัตว์เหล่านั้นถึงที่สุดแล้ว แต่เพราะไม่สามารถกระทำจิตดวงนั้นด้วยจิตดวงนั้นได้ ฉะนั้น จึงไม่รู้จิตจิต แต่ในขณะที่จิตนั้นเองย่อมรู้ว่าเราจตุไม่รู้ปฏิสนธิจิต รู้เพียง

ว่าเราได้ถือปฏิสนธิ ณ ที่โน้นดังนี้. ในกาลนั้นหมื่นโลกธาตุดอมหัวนไหว. พระโพธิสัตว์มีสติสัมปชัญญะอย่างนี้ เสด็จลงสู่ครรภ์มารดาทรงถือปฏิสนธิด้วยมหาวิบากจิต เช่นกับกุศลจิตอันเป็นอสังขาริกะ สหระคด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยญาณอันเป็นส่วนเบื้องต้น แห่งเมตตาในปฏิสนธิจิต ๑๕ ดวง. อนึ่ง พระมหาสิวลเถระยังกล่าวว่ จิตลหระคด้วยอุเบกขา. พระโพธิสัตว์แม้พระองค์นั้นก็ได้อธิปฏิสนธิด้วยอุกฤษฏ์อุตตราสาพะในวันเพ็ญเดือน ๘ เหมือนพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลายจะนั้น.

ได้ยินว่า ในครั้งนั้นจำเดิมแต่วันที่ ๗ แห่งอาสาพะบูรณมี พระมารดาของพระโพธิสัตว์ทรงเล่นนักขัตตกีฬา ทรงประดับด้วยดอกไม้และของหอมเป็นต้น ไม่มีการดื่มสุราเสด็จลุกแต่เช้าในวันที่ ๗ ทรงสรงสนานด้วยน้ำหอม ทรงตกแต่งด้วยเครื่องประดับทุกชนิด เสวยพระกระยาหารเลิศ ทรงอธิษฐานองค์อุโบสถ เสด็จเข้าสู่ห้องสิริบรรทมเหนือพระสิริไสยาสน์ ทรงเข้าสู่นิทราได้ทอดพระเนตรเห็นพระสุบินนี้.

ในพระสุบินนั้นว่า ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ได้ยกพระพุทธรมารดาพร้อมด้วยพระที่นำไปยังสระอนาคาค ให้สรงสนาน ให้ทรงนุ่งห่มด้วยผ้าทิพย์ ให้ทรงดูบได้ด้วยของหอมทิพย์ ประดับ ดอกไม้ทิพย์ ไม่ไกลจากนั้นมีภูเขาดเงิน ในภูเขาดเงินนั้นมีวิมานทอง ให้พระพุทธรมารดาหันพระเศียรไปทางทิศปาจินบรรทม ณ วิมานทองนั้น.

ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เป็นช่างเผือกผ่อง ไม่ไกลจากนั้นมีภูเขาทองลูกหนึ่ง พระโพธิสัตว์เสด็จไปที่ภูเขาทอง นั้นแล้วเสด็จลงจากภูเขาทอง เสด็จขึ้นภูเขาดเงินแล้วเสด็จเข้าไปยังวิมานทอง กระทำประทักษิณพระมารดาแล้วได้เป็นคล้ายแหวกพระปรักเบื้องขวาเสด็จเข้าไปสู่พระครรภ์. ทันทีนั้น พระเทวีทรงตื่นกราบพูลพระสุบินนั้นแก่พระราชา.

ครั้นสว่างแล้ว พระราชารับสั่งให้เรียกหัวหน้าพราหมณ์ประมาณ ๖๔ คน ให้ลาดอาสนะอันมีค่ามากบนพื้นฉาบด้วยของเจียว กระทำมงคลสักการะด้วยข้าวตอกเป็นต้น เมื่อพราหมณ์ทั้งหลายนั่ง ณ ที่นั้นแล้ว ทรงนำถาดทองถาดเงินอันเต็มไปด้วยข้าวปายาสอย่างดี ปรุงด้วยเนยใส น้ำผึ้ง และน้ำตาลกรวดครอบด้วยถาดทองถาดเงินอีกทีถวาย. ทรงให้พราหมณ์เหล่านั้นอ้อมเอิบด้วยวัตถุอย่างอื่น มีผ้าไหมแม่โคแดงและทานเป็นต้น. พระราชาตรัสบอกพระสุบินนั้นแก่พราหมณ์เหล่านั้น ผู้เอิบอ้อมด้วยสิ่งปรารถนาทั้งปวงแล้วรับสั่งถามว่า พระสุบินนั้นจักเป็นอย่างไร. พวกพราหมณ์กราบทูลว่า ขอเดชะข้าแต่มหाराช พระองค์อย่าทรงพระวิตกเลย พระเทวีทรงพระครรภ์แล้ว พระเจ้าข้า อนึ่ง พระครรภ์นั้นเป็นบุรุษไม่ใช่สตรี พระองค์จักมีพระโอรส พระโอรสนั้นหากครองเรือนจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ประกอบด้วยธรรม เป็นธรรมราชา หากออกบวชจักเป็นพระพุทธเจ้าผู้เปิดโลก. พึงทราบลำดับการพรรณานี้เพื่อความในบพณีว่า พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดาตั้งนี้ก่อน. บทว่า **อยมตฺตมฺมุตา** ความว่า ข้อนี้ เป็นธรรมดาในการเสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดา. ท่านอธิบายว่าเป็นความเป็นจริง นี้เป็นความแน่นอนดังนี้.

ชื่อว่านิยามนี้มี ๕ อย่าง คือ ธรรมเนียม อุดมเนียม พิษเนียม จิตต-เนียม ธรรมเนียม. ในนิยามทั้ง ๕ นั้น การให้ผลแห่งกุศลที่น่าปรารถนา การให้ผลแห่งอกุศลที่ไม่น่าปรารถนา นี้ชื่อธรรมเนียม. เพื่อแสดงธรรมเนียมนั้นควรกล่าวถึงเรื่องในคาถาว่า **น อนฺตฺลิกฺเข** ดังนี้เป็นต้น. มีเรื่องเล่าว่า หญิงคนหนึ่งทะเลาะกับสามีประสพจะผูกคอตาย จึงสอดคอเข้าไปในบ่วงเชือก. บุรุษคนหนึ่งลับมืออยู่เห็นหญิงนั้นประสพจะตัดเชือก จึงวิ่งไปปลอบหญิงนั้นว่า นื่องอย่างกลัว นื่องอย่างกลัว. เชือกกลายเป็นอสรพิษรัดคอหญิงอยู่. บุรุษนั้นกลัวรีบหนีไป. หญิงนั้นตาย ณ ที่นั่นเอง. ควรแสดงถึงเรื่องทั้งหลายเป็นต้นอย่างนี้ในที่นี้.

ในชนบทนั้น ๆ ในกาลนั้น ๆ การเก็บดอกไม้และผลไม้เป็นต้นต้น โดยตัดครั้งเดียวเท่านั้น ลมพัด ลมไม่พัด แดดกล้า แดดอ่อน ฝนตก ฝนไม่ตก ดอกบัวกลางวันแย้ม กลางคืนหุบ อย่างนี้เป็นต้น เป็นอุตุนิยาม

ผลข้าวสาธีย่อมเป็นผลจากพืชข้าวสาธิต่างเดียว รสหวานย่อมเป็นผลจากน้ำหวาน รสขมย่อมเป็นผลจากพืชขม นี้เป็นพีชนิยาม.

ธรรมคือจิตและเจตสิกดวงก่อน ๆ เป็นปัจจัย โดยอุปนิสัยปัจจัยแห่งธรรมคือจิตและเจตสิกดวงหลัง ๆ เพราะฉะนั้น การเกิดขึ้นแห่งสัมปฏิจันนะเป็นต้นในลำดับแห่งจกขุวิญญาณเป็นต้น นี้ เป็นจิตตนิยาม.

ความเป็นไปแห่งความหวั่นไหวในหมื่นโลกธาตุ ในการเสด็จลงสู่พระครรรค์พระมารดาแห่งพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย นี้ชื่อธรรมนิยาม. ในที่นี้ท่านประสงค์ธรรมนิยาม. เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงความนั้น จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้เป็นเรื่องธรรมดา** ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **กุกฺขิ โอกฺกมฺติ** นี้มีความว่า พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรรค์. ก็เมื่อพระโพธิสัตว์นั้นเสด็จลงแล้ว ย่อมเป็นอย่างนี้ หาใช่กำลังเสด็จลงไม่. บทว่า **อปฺปมาโณ** ความว่า มีประมาณเจริญคือไพบูลย์ บทว่า **อุพาโร** เป็นไวยพจน์ของบทนั้น. ท่านกล่าวว่ามิรสร้อยอย่างยิ่งในบทเป็นต้นว่าชนทั้งหลายย่อมเกี่ยวกินของควรเกี่ยวอันมิรสร้อยอย่างยิ่ง ท่านกล่าวว่าประเสริฐอย่างยิ่ง. ในบทมีอาทิว่า ได้ยินมาว่าเหล่ากอแห่งวังละผู้เจริญย่อมสรรเสริญพระสมณโคดมด้วยความสรรเสริญอันยิ่ง. แต่ในบทนี้ท่านประสงค์เอาความไพบูลย์. ในบทว่า **เทวานํ เทวานุภาวํ** นี้ มีความว่า อานุภาพของเทวดาก็คือ ฝ้านุ่งมีรัศมีสร้านไป ๑๒ โยชน์ ร่างกายก็เช่นนั้น เครื่องประดับก็เช่นนั้น วิมานก็เช่นนั้น พระโพธิสัตว์ล่วงเลยเทวานุภาพนั้นดังนี้.

บทว่า โลกนุตริกา ความว่าช่องว่างอันหนึ่งในระหว่างจักรวาลทั้ง ๓ ย่อมมีในที่สุดโลก คือช่องว่างในท่ามกลางล้อเกวียน ๓ ล้อ หรือแผ่น ๓ แผ่นที่วางทับกันฉะนั้น. ก็โลกันตรนรกนั้นโดยส่วนกว้างถึง ๘,๐๐๐ โยชน์. บทว่า อฆา คือ เปิดเป็นนิจ. บทว่า อลั วุตตา ความว่า แม้ข้างล่างก็ไม่มีตั้งไว้. บทว่า อนุชการา คือ มีดมิด. บทว่า อนุชการติมิสา ความว่า ประกอบด้วย หมอกอันทำความมืดพ้นจากจักขุวิญญาณ. นัยว่า จักขุวิญญาณย่อมไม่เกิด ณ ที่นั้น. บทว่า เอวั มหิทฐิกา ความว่า พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมปรากฏใน ๓ ทวีป โดยส่องแสงครั้งเดียวเท่านั้น. อย่างนี้ชื่อว่า พระจันทร์และพระอาทิตย์ มีฤทธิ์มาก. พระจันทร์และพระอาทิตย์กำจัดความมืดตลอดหนึ่งล้านแปดแสน โยชน์ในทิศหนึ่ง ๆ แล้วส่องแสงสว่าง อย่างนี้ชื่อว่าพระจันทร์และพระอาทิตย์ มีอานุภาพมาก. บทว่า อาภาย นานุโณนฺติ ความว่า แสงสว่างของตนไม่พอ. นัยว่า พระจันทร์และพระอาทิตย์เหล่านั้นแล่นไปท่ามกลางจักรวาลบรรพต. ก็ โลกันตรนรกเลยจักรวาลบรรพตไป เพราะฉะนั้น พระจันทร์และพระอาทิตย์ เหล่านั้นจึงมีแสงสว่างไม่พอในที่นั้น.

บทว่า เยปิ ตตฺถ สตุตา ความว่า แม้สัตว์เหล่าใดเกิดแล้วในโลกันตร มหานรกนั้น. ถ้ามว่าก็สัตว์เหล่านั้นกระทำความอะไรไว้จึงเกิดในโลกันตรมหา นรกนั้น. ตอบว่าทำกรรมหนักคือหยาบฆ่า. สัตว์เหล่านั้นกระทำความผิดต่อ มารดาบิดาและสมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรมและกรรมร้ายกาจมีฆ่าสัตว์เป็นต้น ทุกวัน ๆ ย่อมเกิดในโลกันตรนรกนั้น. ดูจอกยโจรและนาคโจรเป็นต้นในตาม- พินฉนิทวิป ร่างกายของสัตว์เหล่านั้นสูง ๓ คาวุต มีเล็บยาวเหมือนเล็บค่าง- กาว สัตว์เหล่านั้นเกาะอยู่บนจักรวาลบรรพตด้วยเล็บ เหมือนค่างเกาะอยู่บน ต้นไม้ฉะนั้น. เมื่อใดสัตว์เหล่านั้นคลานไปถูกฝ่ามือของกันและกันเข้า เมื่อนั้นก็ สำคัญว่า เราพบอาหารแล้วจึงวิ่งหมุนไปรอบ ๆ แล้วก็ตกไปบนน้ำหนุนโลก

เมื่อลมปะทะก็ขาดตกลงไปในน้ำเหมือนผลมะทรง พอดตกลงไปแล้วก็ละลาย เหมือนก้อนแป้งตกลงไปในน้ำที่เค็มจัด. บทว่า อญฺเณปิ กิร โภ สหฺติ สตุตา ความว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมเห็นกันในวันนั้นว่า โอโฮแม่สัตว์เหล่าอื่นก็เกิดในที่นี้ เพื่อเสวยทุกข์เหมือนอย่างพวกเราเสวยทุกข์ยิ่งใหญ่จะนั้น. ก็แสงสว่างนี้ไม่ตั้งอยู่นาน ตั้งอยู่เพียงคืบข้ายาคูครั้งเดียว เปล่งออกเหมือนแสงสายฟ้าเพียงลัดนิ้วมือเดียวเท่านั้น เมื่อสัตว์ทั้งหลายพูดว่านี่อะไรก็หายไป. บทว่า สํ กมฺปติ คือหวั่นไหวไปโดยรอบ. สองบทต่อไปเป็นไวพจน์ของบทก่อนนั้นแล. บทว่า ปุณฺ อปุปฺมาโณ จ เป็นต้น ท่านกล่าวความสรุปต่อไป.

บทว่า จตุตฺตโร ในบทนี้ว่า เทวบุตร ๔ องค์ เข้าไปรักษาทิศทั้ง ๔ ท่านกล่าวหมายถึงท้าวมหาราช ๔ องค์. ก็ในหมื่นจักรวาลแบ่งเป็นอย่างละ ๔ ก็เป็นสี่หมื่นจักรวาล. ในสี่หมื่นจักรวาลนั้นในจักรวาลนี้ ท้าวมหาราชถือพระขรรค์เข้าไปคอยอารักขาพระโพธิสัตว์ เข้าไปสู่ห้องสิริยังหมุ่ยกษ์เป็นต้นว่าพวกปีศาจเล่นฝุ่นที่กีดขวาง ตั้งแต่ประตูห้องให้หลีกออกไปแล้ว ถือการอารักขาตลอดจักรวาล.

ก็การรักษาเพื่อประโยชน์อะไร แม้หากว่าจำเดิมแต่กาลแห่งกลละในขณะปฏิสนธิ พวกมารแสนโกฏิ ยกเขาสีเนรุแม่แสนโกฏิ พิงมาเพื่อทำอันตรายพระโพธิสัตว์ หรือพระมารดาของพระโพธิสัตว์ อันตรายทั้งหมดพึงหายไปมิใช่หรือ. แม้เรื่องนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสไว้แล้วในทำพระโลหิตให้ชื่อว่า คุณกริกขุทั้งหลาย ข้อที่พวกมารจะพึงปลงพระชนม์ตาคดด้วยความพยายามของผู้อื่น ไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาส คุณกริกขุทั้งหลาย พระตาคดทั้งหลายไม่ปรินิพพานด้วยความพยายามของผู้อื่น กิขุทั้งหลาย พวกเขອງไปตามที่อยู่เกิด กิขุทั้งหลาย ตาคดทั้งหลายไม่ควรที่จะอารักขา เพราะฉะนั้น อันตรายถึงชีวิตของพระตาคดเหล่านั้นย่อมไม่มีด้วยความเพียรของผู้อื่นอย่างนี้แหละ. พวก

เทพบุตรได้ถืออาภรณ์เพื่อป้องกันภัยก็ดี ความหวาดสะดุ้งก็ดี อันพึงเกิดแก่พระมารดาของพระโพธิสัตว์ เพราะเห็นรูปหรือฟังเสียงของมนุษย์ที่มีรูปพิการน่าเกลียดน่ากลัวเป็นมฤคปักษี. อีกประการหนึ่ง พวกเทพบุตรเกิดความเคารพด้วยเดชแห่งบุญของพระโพธิสัตว์ แม้ได้ประกาศความเคารพของตน ๆ ก็ได้กระทำอย่างนี้.

ก็ท้าวมหาราชทั้ง ๔ เหล่านี้ เข้าไปยืนภายในห้องแสดงตนหรือไม่แสดงตนแก่พระมารดาของพระโพธิสัตว์. ไม่แสดงในเวลาทรงอาบน้ำ ทรงตกแต่งพระวรกาย ทรงบริโภคน้ำพระกระยาหารเป็นต้นและเวลาถ่าย แต่จะแสดงในเวลาพระมารดาเสด็จเข้าห้องสรีแล้วบรรทมบนพระที่สิริไสยาสน์. ณ ที่นั้นชื่อว่า การเห็นมนุษย์ย่อมเป็นภัย เฉพาะหน้าของมนุษย์ก็จริง. แต่ถึงดังนั้น พระมารดาของพระโพธิสัตว์เห็นมนุษย์เหล่านั้นด้วยบุญญาภพของตน และของพระโอรสจึงไม่ทรงกลัว. พระทัยของพระมารดานั้นย่อมเกิดในมนุษย์เหล่านั้นเหมือนผู้ดูแลภายในพระนครตามปกติ.

บทว่า **ปกติยา สิวตี** ความว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลโดยสภาวะนั่นเอง. ได้ยินว่า เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่ทรงอุบัติพวกมนุษย์นั่งกระห่่งไหวรับศีลในสำนักของพวกดาบสและปริพาชก. แม้พระมารดาของพระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลายก็ทรงรับศีลในสำนักของฤๅษีกาลเทวิล. แต่เมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จสู่พระครรภ์ ใคร ๆ อื่นไม่สามารถจะนั่ง ณ บาทมูลได้. แม้นั่งรับศีลบนอาสนะเสมอกันก็เป็นอาการคูหมิ่น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า พระมารดาพระโพธิสัตว์ทรงรับศีลด้วยพระองค์เอง.

บทว่า **ปฐิสสุ** ความว่า จิตประสงค์ในบุรุษ ในมนุษย์ใดๆ เริ่มด้วยพระบิดาพระโพธิสัตว์เป็นต้น ย่อมไม่เกิดแก่พระมารดาพระโพธิสัตว์. คนมีศีลปะแม้ฉลาด ก็ไม่สามารถจะวาดรูปพระมารดาพระโพธิสัตว์ลงในใบลานเป็น

ต้นได้. อันใครๆ ไม่สามารถจะกล่าวได้ว่า เพราะเห็นรูปนั้น รากะย่อมไม่เกิด แก่บุรุษ. ก็หากว่าบุรุษมีจิตกำหนดประสงค์จะเข้าไปหาพระมารดาพระโพธิสัตว์ นั้น เท้าไม่พาไปย่อมผูกติดดุจโซ่ทิพย์ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า พระมารดาอันใคร ๆ ล่วงเกินไม่ได้.

บทว่า **ปญฺจนุํ** **กามคุณานํ** ความว่าในบทก่อนท่านกล่าวถึงการห้าม วัตถุด้วยสามารถความประสงค์ในบุรุษด้วยบทนี้ว่า **กามคุณูปสยฺหิต** ในบทนี้ ท่านแสดงถึงการได้อารมณ์. ได้ยินว่า ในกาลนั้นพระราชาทรงหลายโดยรอบสดับ ว่า พระโอรสเห็นปานนี้ทรงอุปติในพระครรภ์ของพระเทวี ทรงส่งบรรณาการ อันเป็นที่ตั้งแห่งความยินดีในทวารห้ำ ด้วยสามารถอารมณ์มีค่ามากและคนตรี เป็นต้น. ชื่อว่าการกำหนดปริมาณแห่งลาภและสักการะไม่มีแก่พระโพธิสัตว์ และแก่มารดาของพระโพธิสัตว์ เพราะสังสมกรรมที่ทำได้.

บทว่า **อภิลนฺตกายา** ความว่าพระมารดาพระโพธิสัตว์นั้นมิได้มีความ ลำบากไร ๆ อย่างที่หญิงทั้งหลายอื่นลำบากด้วยหนักครรภ์ มือและเท้าย่อมถึงการบวมเป็นต้น.

บทว่า **ติโรกูจฺจิตํ** คือ เสด็จอยู่ภายในพระครรภ์. บทว่า **ปฺสสตี** ความว่า พระมารดาพระโพธิสัตว์ครั้งล่วงกาลมีกละเป็นต้นทรงเห็นพระโพธิ- สัตว์เข้าถึงความเป็นผู้มีอวัยวะน้อยใหญ่ และพระอินทรีย์สมบูรณ์เกิดแล้ว. ถามว่าทรงเห็นเพื่ออะไร. ตอบว่าเพื่ออยู่อย่างสบาย. เหมือนอย่างว่ามารดานั่ง หรือนอนกับบุตรยกมือหรือเท้าของบุตรนั้นห้อยลงคิดว่า เราจักให้บุตรแข็งแรง มองดูบุตรเพื่ออยู่อย่างสบายฉันใด แม้พระมารดาของพระโพธิสัตว์ก็ฉันนั้น คิดว่า ทุกข์ใดเกิดแก่ครรภ์ในขณะที่มารดาขึ้นเดินเคลื่อนไปมาและนั่งเป็นต้น และในการกลืนอาหารร้อนเย็นเค็มขมเป็นต้นของมารดา ทุกข์นั้นจะมีแก่ บุตรของเราหรือไม่หนอ ดังนี้ แล้วมองดูพระโพธิสัตว์เพื่ออยู่อย่างสบาย ทรง

เห็นพระโพธิสัตว์ประทับนั่งขัดสมาธิ. เหมือนอย่างว่าสัตว์เหล่าอื่นอยู่ในท้องบิบบุงแขวนกะเพาะทำแผ่นท้องไว้ข้างหลัง. อาศัยกระดูกสันหลังวางคางก้มไว้บนกำมือทั้งสอง นั่งเจ้าเหมือนลิงที่โพรงไม้เมื่อฝนตกฉันใด พระโพธิสัตว์มิได้เป็นอย่างนั้น. พระโพธิสัตว์กระทำกระดูกสันหลังไว้ข้างหลังนั่งขัดสมาธิ ก็บายพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออกดูพระธรรมกถึกนั่งธรรมาสน์. ก็กรรมที่พระองค์ทรงกระทำมาในกาลก่อน จึงทำให้วัตถุของพระโพธิสัตว์บริสุทธิ์. เมื่อวัตถุบริสุทธิ์ พระลักษณะคือพระฉวีละเอียดย่อมบังเกิดขึ้น. พระตโจในพระอุทรไม่สามารถจะปกปิดพระฉวีนั้นได้. เมื่อพระมารดาทรงแลดูย่อมปรากฏเหมือนตั้งอยู่ภายนอก. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงทำเนื้อความนั้นให้แจ่มแจ้งด้วยอุปมา จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า **เสยฺยถาปี** ดังนี้. ก็พระโพธิสัตว์ประทับอยู่ในพระครรภ์ย่อมไม่ทรงเห็นพระมารดา. เพราะจักขุวิญญานย่อมไม่เกิดขึ้นภายในท้อง.

บทว่า **กาลั กโรติ** ความว่า มิใช่โดยสิ้นอายุเพราะการคลอเคลือบเป็นปัจจัย ด้วยว่าที่ที่พระโพธิสัตว์ประทับอยู่เป็นเช่นกับเจดีย์และกุฎี ไม่ควรที่ผู้อื่นจะร่วมใช้สอย. อนึ่ง ใคร ๆ ไม่สามารถจะนำพระมารดาพระโพธิสัตว์ไปดำรงในฐานะเป็นอัครมเหสีผู้อื่นได้ ดังนั้น พระชนมายุของพระมารดาพระโพธิสัตว์จึงมีประมาณเท่านั้น เพราะฉะนั้น พระนางจึงเสด็จทิวงคตในกาลนั้น.

ถามว่า ก็พระมารดาพระโพธิสัตว์เสด็จทิวงคตในวัยไหนด. ตอบว่า ในมัชฌิมวัย. เพราะในอรรถภาพของสัตว์ทั้งหลายในปฐมวัย ฉันทราคะย่อมมีกำลัง. เพราะเหตุนี้ หยุงที่ตั้งครรภ์ในตอนนั้น จึงไม่สามารถจะรักษาครรภ์ไว้ได้. ครรภ์ย่อมเจ็บมาก. แต่ครั้นเลยส่วนสองของมัชฌิมวัย ในส่วนที่สาม วัตถุย่อมเป็นของบริสุทธิ์. ทารกที่เกิดในวัตถุบริสุทธิ์ย่อมไม่มีโรค. เพราะฉะนั้น พระมารดาของพระโพธิสัตว์เสวยสมบัติในปฐมวัย ประสูติในส่วนที่สามของมัชฌิมวัยแล้ว เสด็จทิวงคต ดังนั้น ข้อนี้เป็นธรรมดาในเรื่องนี้.

วาศัพท์ในบทนี้ว่า นว วา ทส วา พึงทราบด้วยสามารถเป็นเครื่องกำหนด พึงทราบการสงเคราะห์แม่คำเป็นต้นอย่างนี้ว่า ๗ เดือน ๘ เดือน ๑๑ เดือน หรือ ๑๒ เดือน. ในบทเหล่านั้น ทารกเกิดใน ๘ เดือน ยังมีชีวิตอยู่แต่ทนนาวและร้อนไม่ได้ เกิดใน ๗ เดือนย่อมไม่มีชีวิต ที่เหลือยังมีชีวิตอยู่ได้.

บทว่า เทวา ปรมิ ปฏิกุคฺคหฺนฺติ ความว่า พรหมชั้นสุทธาวาส ผู้เป็นพระจีณาสพยอมรับ. ถามว่าอย่างไร. ตอบว่าอาจารย์บางพวกกล่าวว่า รับเครื่องแต่งตัวในตอนประสูติ. แต่ข้อนั้นถูกคัดค้านแล้วจึงกล่าวข้อนี้ว่า ในกาลนั้น พระมารดาพระโพธิสัตว์ ทรงนุ่งผ้าประด้วยทองคำ เช่นกับตาปลา มีสองชั้นคลุมตลอดพระบาทได้พระทับยื่น ขณะนั้น พระมารดาพระโพธิสัตว์ได้ประสูติพระโอรสคลอเช่นกับน้ำไหลออกจากมกรก ลำดับนั้น เหล่าเทวดามีเพศเป็นพรหม ตามปกติเข้าไปปรับด้วยข่ายทองคำก่อน ท้าวมหाराชทั้ง ๔ ได้เอาเครื่องลาดทำด้วยหนังเสือเหลืองรับจากหัตถ์ของพรหมเหล่านั้น จากนั้นพวกมนุษย์จึงรับด้วยผ้ารองสองชั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่าเทวดาทั้งหลายรับก่อน พวกมนุษย์รับภายหลัง ดังนี้.

บทว่า จตุตฺตโร นํ เทวปฺปุตฺตา ความว่า มหาราช ๔ องค์. บทว่า ปฏิกุคฺคเหตฺวา ความว่า รับด้วยเครื่องลาดทำด้วยหนังเสือเหลือง. บทว่า มหเสฏฺโฐ ความว่า มีเดชมาก มียศมาก ถึงพร้อมด้วยลักษณะ.

บทว่า วิสุทฺโธ นิกุขมฺติ ความว่า ไม่เสด็จออกเหมือนสัตว์เหล่าอื่น มักติดอยู่ที่ช่องคลอดข่มแล้วข่มอีกจึงคลอด. อธิบายว่า เสด็จออกไม่คิดขัด. บทว่า อุกุเทน แปลว่า ด้วยน้ำ. บทว่า เกนจิ อสุจินา ความว่า พระโพธิสัตว์มิเป็นเหมือนสัตว์เหล่าอื่น ถูกลมเบ่งซัดมิเท่าอื่น มีหัวลงที่ช่องคลอดเหมือนตกลงไปสู่เหวนรกชั่ว ๑๐๐ บุรุษ เหมือนช้างถูกจูดออกจากช่องคาล เสวย

ทุกข์ใหญ่ เปราะเปื้อนด้วยอสุจิต่าง ๆ แล้วคลอด ฉะนั้น. จจริงอยู่ ลมแบ่งไม่สามารถทำพระโพธิสัตว์ให้มีเท่าขึ้น มีหัวลงได้ พระโพธิสัตว์นั้นเหมือนพระธรรมกลีกลงจากธรรมาสน์ และเหมือนบุรุษลงจากบันได ทรงเหยียดพระหัตถ์ทั้งสองและพระบาททั้งสอง ประทับยืนไม่เปราะเปื้อนด้วยอสุจิอย่างใดอย่างหนึ่งอันมีอยู่ในพระครรภ์ของพระมารดาเสด็จออก.

บทว่า อุทกธารา คือสายน้ำ. ในสายน้ำนั้น น้ำเย็นไหลจากหม้อทอง น้ำร้อนไหลจากหม้อเงิน. อนึ่ง ท่านกล่าวบทนี้เพื่อแสดงน้ำคัมและน้ำบริโศก และสายน้ำเป็นที่เล่นไม่ทั่วไปด้วยน้ำเหล่านี้ของสายน้ำเหล่านั้น อันไม่เปราะเปื้อนด้วยอสุจิอย่างใดอย่างหนึ่งบนพื้นดิน. ไม่มีการกำหนดน้ำที่นำมาด้วยหม้อทองและเงินอื่นและน้ำที่ไหลไปสู่สระโบกขรณีมีหังสวฏกะ เป็นต้น.

บทว่า สมุปติขาโต คือประสูติได้ครู่หนึ่ง. แต่ในบาลีท่านแสดงดูเหมือนพอเสด็จออกจากพระครรภ์ของพระมารดา แต่ก็ไม่ควรเห็นเป็นอย่างนั้น. เพราะพรหมทั้งหลายรับพระโพธิสัตว์นั้นพอเสด็จออกด้วยข่ายทองคำก่อน. ท้าวมหाराชทั้ง ๔ รับด้วยเครื่องลาดทำด้วยหนังเสือเหลืองจากหัตถ์ของพรหมเหล่านั้น. มนุษย์ทั้งหลายรับด้วยผ้ารองสองชั้นจากหัตถ์ของท้าวมหाराชทั้ง ๔. พระโพธิสัตว์พ้นจากมือมนุษย์ทั้งหลายแล้วประดิษฐานบนแผ่นดิน. บทว่า เสตมุหิ ญตเต ออนุชาரியมาน ความว่า เมื่อเทวดากันเสวตฉัตรทิพย์ตามเสด็จอยู่. ในบทนี้แม้เครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ มีพระขรรค์ เป็นต้น อันเป็นบริวารของฉัตรนั้นก็ปรากฏขึ้นทันที. แต่ในบาลีท่านกล่าวถึงฉัตรคจุพระราชานขณะเสด็จพระราชดำเนิน. ในเบญจราชกกุธภัณฑ์นั้น ฉัตรเท่านั้นปรากฏคนถือฉัตรไม่ปรากฏ. เช่นเดียวกัน พระขรรค์ พัดใบตาล แฉ่หางนกยูง พัดวาลวิชนี และกรอบพระพิศตรัย่อมปรากฏ คนถือไม่ปรากฏ นัยว่าเทวดาทั้งหลาย ไม่ปรากฏรูปถือสิ่งเหล่านั้นทั้งหมด. แม้ข้อนี้ท่านก็กล่าวไว้ว่า

**พวกเทวดากันฉัตรมีก้านไม่น้อย มีมณฑลพัน
หนึ่งบนอากาศ ไม่ทำทองคำ พัดจามรโบกสะบัดไปมา
แต่ไม่เห็นคนถือพัดจามรและฉัตร ดังนี้.**

บทว่า สพุพา จ ทิสานี้ ท่านกล่าวดูจพระโพธิสัตว์ประทับยืนหลัง จากเสด็จอย่างพระบาท ๗ ก้าวแล้ว ทรงเหลียวมองดูทิศทั้งหมด ไม่ควรเห็นอย่าง นั้นเลย. ความจริง พระโพธิสัตว์ทรงพ้นจากมือของพวกมนุษย์แล้วประดิษฐาน บนแผ่นดิน ทรงแลดูทิศตะวันออก. หลายพันจักรวาลได้เป็นเนินเดียวกัน. ณ ที่นั้น พวกเทวดาและมนุษย์ต่างบูชาด้วยของหอมและดอกไม้ เป็นต้น พวก กกล่าวว่า ข้าแต่พระมหาบุรุษ ในโลกนี้แม้คนเช่นพระองค์ก็ไม่มี จะหาคนยิ่งกว่า พระองค์ได้แต่ไหน. พระโพธิสัตว์ทรงเหลียวแลดู ทิศใหญ่ ๔ ทิศน้อย ๔ ทิศ เบื้องล่างเบื้องบน ไม่ทรงเห็นแม้คนเช่นพระองค์ทรงดำริว่า นี่ทิศเหนือ แล้ว ทรงบ้ายพระพักตร์ไปทางเหนือได้เสด็จโดยอย่างพระบาท ๗ ก้าว. พึงทราบความ ในบทนี้ดังนี้. บทว่า อาสภี คือ สูงสุด. บทว่า อकुโค คือ เป็นที่หนึ่งของชน ทั้งหมดด้วยคุณธรรมทั้งหลาย. อีก ๒ บท เป็นไวยากรณ์ของบทนี้. พระโพธิ- สัตว์ทรงพยากรณ์พระอรหันต์อันพระองค์พึงบรรลุในอรรถภาพนี้ด้วยบททั้งสองว่า นี่เป็นชาติสุดท้ายของเรา บัดนี้ภพใหม่ของเราไม่มีอีกแล้ว ดังนี้.

ก็ในบทนี้พึงทราบว่า การประดิษฐานบนแผ่นดินด้วยพระบาท เสมอกัน เป็นบุญนิमित แห่งการได้อธิบาท ๔ การบ้ายพระพักตร์ไปทางทิศ เหนือ เป็นบุญนิमित แห่งการเสด็จไปครอบงำปราบปรามมหาชน การเสด็จ อย่างพระบาท ๗ ก้าว เป็นบุญนิमित แห่งการได้รัตนะคือโพชฌงค์ ๗ การกั้นเสวต- ฉัตรทิพย์เป็นบุญนิमित แห่งการได้ฉัตรประเสริฐคือวิมุติ การได้ราชกกุธภัณฑ์ ๕ เป็นบุญนิमित แห่งการพ้นด้วยวิมุติ ๕ การเหลียวแลดูทิศเป็นบุญนิमित แห่ง การได้อนาวรรณญาณ การเปล่งอาสภิวาจา เป็นบุญนิमित แห่งการเป็นไปแห่ง

ธรรมจักรที่ยังไม่ได้เป็นไป การเปล่งสีหนาทว่า นี่เป็นชาติสุดท้ายของเรา เป็นบุญนิมิต แห่งการปรินิพพานโดยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ ดังนี้. วาระเหล่านี้มาแล้วในบาลี. แต่หลายวาระยังไม่มา ควรนำมาแสดง.

จริงอยู่ในวันพระมหาบุรุษประสูติ หมิ่นโลกธาตุห้วนไหว เทวดาในหมิ่นโลกธาตุ พวกกันมาประชุมในจักรวาลเดียวกัน. เทวดารับก่อน. พวกมนุษย์รับภายหลัง. พิณที่ชิงสาย กลองที่ชิงหนัง ไม่มีใครประโคมก็ประโคมขึ้นเอง. ป้อมและที่กักขัง เป็นต้น ของพวกมนุษย์ฟังเป็นขึ้นเล็กขึ้นน้อย. โรคทั้งปวงสงบหมดไปเหมือนสนิมทองแดงที่ล้างด้วยของเปรี้ยว. คนตาบอดโดยกำเนิด เห็นรูป. คนหนวกโดยกำเนิดได้ยินเสียง. คนพิการได้มีกำลังสมบูรณ์. สติของคนมาแล้วโดยชาติ คนบ้ำน้ำลาย ก็ตั้งมั่นได้. เรือที่แล่นไปต่างประเทศถึงท่าสะดวก. รตนะที่ตั้งอยู่บนอากาศและตั้งอยู่บนพื้น ได้ส่องแสงด้วยความยิ่งใหญ่ของตนเอง. พวกมิเวรก็ได้เมตตาจิตต่อกัน. ไฟในอเวจีดับ. แสงสว่างในโลกันตรนรกก็เกิดขึ้น น้ำในแม่น้ำไม่ไหล. ในมหาสมุทรได้มีน้ำหวาน. ลมไม่พัด. นกที่บินไปบนอากาศที่อยู่บนภูเขาและต้นไม้ได้ตกลงไปบนพื้นดิน. พระจันทร์สว่างยิ่งนัก. พระอาทิตย์ไม่ร้อนไม่เย็นปราศจากมลทินได้สมบูรณ์ตามฤดู. พวกเทวดาประดิษฐานอยู่ ณ ประคูวิมานของตน ๆ เล่นกีฬาอย่างสนุกสนาน ด้วยการปรบมือ ฝิวปาก โบกผ้า เป็นต้น. แม้ฝนจากทิศทั้ง ๔ ก็ได้ตกลงมา. ความหิว ความกระหาย มิได้บีบบั่นมหาชน. ประดูและหน้าต่างทั้งหลายเปิดเอง. ไม้ดอกไม้ผล ก็ออกดอกออกผล หมิ่นโลกธาตุได้มีรงดอกไม้เป็นอันเดียวกัน.

แม้ในข้อนี้พึงทราบดังนี้ หมิ่นโลกธาตุห้วนไหว เป็นบุญนิมิตของการได้สัพพัญญุตญาณของพระมหาบุรุษนั้น การประชุมในจักรวาลเดียวกันของเทวดาทั้งหลาย เป็นบุญนิมิตแห่งการประชุมโดยทำนองเดียวกันแลในกาลยัง

ธรรมจักรให้ขึ้นไปแล้วรับพระธรรม การรับของพวกเทวดาครั้งแรก เป็น
บุญนิมิตแห่งการได้รูปาจรณาน ๔ การรับของพวกมนุษย์ภายหลังเป็นบุญ-
นิมิตแห่งการได้รูปฌาน ๔ พืชที่ซึ่งสายคิดเอง เป็นบุญนิมิตแห่งการได้
อนุบุพพิหารธรรม กลองที่ซึ่งนั่งตัวเอง เป็นบุญนิมิตแห่งการได้อินธรรมเทรี
อันใหญ่หลวง ป้อมและที่กักขังเป็นต้นฟังเป็นบุญนิมิต แห่งการตัดขาดอัสมิ-
มานะ มหาชนหายจากโรคเป็นบุญนิมิต แห่งการได้อริยสัจ ๔ คนตาบอดโดย
กำเนิดเห็นรูปเป็นบุญนิมิตแห่งการได้ทิพจักขุ คนหูหนวกได้ยินเสียงเป็น
บุญนิมิตแห่งการได้ทิพโสต คนพิการมีกำลังเป็นบุญนิมิตแห่งการได้อิทธิบาท
๔ คนไข้แต่กำเนิดพูดได้เป็นบุญนิมิตแห่งการได้สติปฏิฐาน ๕ เรือแล่นไป
ต่างประเทศถึงท่าโดยสะดวกเป็นบุญนิมิตแห่งการบรรลุปฏิสัมภิตา ๔ ความที่
รตนะต้องแสงด้วยความยิ่งใหญ่ของตนเอง เป็นบุญนิมิตแห่งแสงธรรมที่พระ-
โพธิสัตว์จักประกาศแก่โลก ผู้มีเวรกันได้เมตตาจิตต่อกันเป็นบุญนิมิตของการ
ได้พรหมวิหาร ๔ ไฟในอเวจีดับ เป็นบุญนิมิตของการดับไฟ ๑๑ ดวง โลกัน-
ตรนรกสว่าง เป็นบุญนิมิตแห่งการกำจัดความมืดคืออวิชชา แล้วเห็นความสว่าง
แห่งญาณ น้ำในแม่น้ำไม่ไหล เป็นบุญนิมิตแห่งการได้เวสัชชาธรรม ๔ มหา-
สมุทรมิรสหวาน เป็นบุญนิมิตแห่งความมิรสเป็นอันหนึ่งด้วยรสคือนิพพานการ
ที่ลมไม่พัด เป็นบุญนิมิตแห่งการทำลายทิลุ ๖๒ นกทั้งหลายไปบนดิน เป็นบุญ-
นิมิตแห่งมหาชนผู้ฟังโอวาทแล้วถึงสรณะด้วยชีวิต การที่พระจันทร์สว่างไสว
ยิ่ง เป็นบุญนิมิตแห่งความงามของตนเป็นอันมาก การที่พระอาทิตย์เว้นความ
ร้อนและความเย็น เป็นบุญนิมิตแห่งการเกิดสุขทางกายและทางใจ เพราะฤดู
สบาย การที่พวกเทวดาประดิษฐานอยู่ ณ ประดูวิมานรื่นเริงด้วยการปรบมือ
เป็นต้น เป็นบุญนิมิตแห่งการถึงความ เป็นพระพุทธเจ้าแล้วทรงเปล่งอุทาน
การที่ฝนตกทั้ง ๔ ทิศ เป็นบุญนิมิตแห่งการตกของฝนคือพระธรรมอันใหญ่

หลวง การไม่มีความหิวบีบคั้น เป็นบุพนิมิตแห่งการได้น้ำอมฤตคือกายคตาสติ การไม่มีความกระหายบีบคั้น เป็นบุพนิมิตแห่งความเป็นผู้ถึงความสุขด้วยวิมุติ-
สุข การที่ประตูและหน้าต่างเปิดเอง เป็นบุพนิมิตแห่งการเปิดประตูคือมรรคมี
องค์ ๘ การที่ต้นไม้ออกดอกและผล เป็นบุพนิมิตของดอกไม้คือวิมุติบาน และ
ความเป็นผู้เต็มด้วยภาระคือสามัญญผล การที่หมื่น โลกธาตุมีธงดอกไม้เป็น
อันเดียว เป็นบุพนิมิตแห่งความเป็นผู้มีธงดอกไม้คืออริยะ. นี้ชื่อสัมพหุลวาระ.

ในเรื่องนี้ชนทั้งหลายถามปัญหาว่า ตอนที่พระมหานุรุชประทับยืนบน
แผ่นดินแล้ว ทรงบำเพ็ญพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ เสด็จไปได้ทรงเปล่งอาสภิวาจา
เสด็จไปบนแผ่นดินหรือ หรือว่าเสด็จไปทางอากาศ ทรงปรากฏพระองค์เสด็จไป
หรือไม่ปรากฏ เสด็จเปลือยพระองค์ไปหรือตกแต่งพระองค์ เสด็จไปเป็นหนุ่ม
หรือเป็นคนแก่ แม้ภายหลังก็ได้เป็นเช่นนั้นหรือ หรือว่าเป็นทารกอ่อนอีก. ก็
ปัญหานี้ตั้งขึ้นภายใต้โลหปราสาท พระจูพากยเถระผู้ทรงพระไตรปิฎกได้แก้
ไว้แล้ว.

มีเรื่องเล่ามาว่า ในเรื่องนี้พระเถระกล่าวถึงข้อนั้นไว้มาก ด้วยสามารถ
การกล่าวถึงโชคดีโชคร้าย กรรมเก่าและการไม่ถือว่าเพราะความเป็นใหญ่แล้ว
ในที่สุดได้พยากรณ์อย่างนี้ว่า พระมหานุรุชเสด็จไปบนแผ่นดิน แต่ได้ปรากฏ
แก่มหาชนเหมือนเสด็จไปทางอากาศ พระองค์เสด็จไปแต่เหมือนไม่ปรากฏแก่
มหาชน เสด็จเปลือยพระองค์ไปแต่ปรากฏแก่มหาชนเหมือนตกแต่งพระองค์
เสด็จไปเป็นคนหนุ่มแต่ปรากฏแก่มหาชนเหมือนมีพระชนม์ ๑๖ พระพรรษา
แต่ภายหลังได้เป็นทารกอ่อนตามเดิม ไม่เป็นหนุ่มอยู่อย่างนั้นดังนี้. อนึ่ง บริษัท
ของพระเถระนั้นได้พากันขอบใจว่า พระเถระแก้ปัญหาคดีเหมือนพระพุทธรเจ้า.
โลกันตริกวาระมีนัยดังที่ได้กล่าวไว้แล้วแล. ก็แลธรรมดานี้ท่านกล่าวไว้แล้ว
ตั้งแต่ต้น. ฟังทราบทั่วว่า ธรรมดาทั้งหมดย่อมมีแต่พระโพธิสัตว์ทุกพระองค์.

บทว่า **อพุทธาโฆ** ความว่า พระราชาพันธุ์มได้ทอดพระเนตรเห็นพระ-
กุมารที่นางสนมให้บรรทมบนเครื่องรองสองชั้นนำมาเฝ้า. บทว่า **มหาปุริสสูต**
ความว่า แห่งบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ด้วยสามารถ ชาติ โคตร ตระกูลประเทศเป็นต้น.
บทว่า **เทว คติโย** คือความสำเร็จสองอย่าง. ก็ศัพท์ว่าคตินี้ย่อมเป็นไปในคติ
อันสัตว์ทั้งหลายพึงไปโดยประเภทมีนรกเป็นต้น ในบาลีนี้ว่า คุณรสารินุตร คติ
๕ เหล่านี้แลคตินี้. ย่อมเป็นไปในอหยาศัยในบาลีนี้ว่า เราไม่รู้อคติหรืออหยาศัย
ของภิกษุทั้งหลายผู้ศีกมีกัลยาณธรรมเหล่านี้ได้เลย. ย่อมเป็นไปในที่พึงอาศัย
ในบาลีนี้ว่า พระนิพพานเป็นที่พึงอาศัยของพระอรหัตต์. อีกอย่างหนึ่งย่อมเป็น
ไปในความสำเร็จในบาลีนี้ว่า คุณก่อนพรหม เราย่อมรู้ความสำเร็จจุดและอุปติ
ของท่าน ท่านเป็นท้าวพรหมผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้. พึงทราบคติศัพท์นั้นแม้
ในบทนี้ว่าย่อมเป็นไปในความสำเร็จ. บทว่า **อนญญา** ความว่า ชื่อว่าความ
สำเร็จในคติอื่นย่อมไม่มี. บทว่า **ธมฺมิโก** ความว่า เป็นผู้ประกอบด้วยกุศล
ธรรม ๑๐ เว้นการถึงอคติ. บทว่า **ธมฺมราชา** นี้เป็นไวพจน์ของบทก่อนนั้น
แล. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่าเป็นพระธรรมราชา เพราะได้ราชสมบัติโดยธรรม.
บทว่า **จาตุรฺนุโต** ความว่า ความเป็นผู้มีอิสระในผืนแผ่นดินมีมหาสมุทร ๔
เป็นขอบเขตด้วยสามารถสมุทร ๔ มีสมุทรด้านทิศตะวันออกเป็นต้น. บทว่า
วิจิตาวิ คือมีชัยชนะสงคราม. อธิบายว่า ชนบทถึงความ เป็นชนบทที่ยั่งยืน
มั่นคง เพราะฉะนั้น พระกุมารจึงถึงความ เป็นผู้มีพระราชอาณาจักรมั่นคง. จริง
อยู่ เมื่อพระราชาร้ายเบียดเบียนโลกด้วยเสียภาษีและลงอาชญาเป็นต้น พวก
มนุษย์พากันละทิ้งมัจฉิมชนบทไปอาศัยอยู่ตามภูเขาและฝั่งสมุทรเป็นต้น เลี้ยง
ชีพอยู่ที่ชายแดน. พวกมนุษย์ถูกโจรใจร้ายเบียดเบียนด้วยการปล้นประชาชน
จึงพากันละชายแดน ไปหาเลี้ยงชีพ ณ ท่ามกลางชนบทของมนุษย์ผู้อ่อนโยน.
ชนบทในการปกครองเห็นปานนี้ย่อมไม่ถึงความมั่นคง. ก็เมื่อพระกุมารนี้เสวย

ราชสมบัติ ชนบทของพระองค์จักมั่นคงเหมือนวางแผ่นดินไว้หลังแผ่นดินแล้ว ล้อมด้วยแผ่นเหล็ก พรหมณ์ผู้ทำนายทั้งหลายเมื่อชี้แจงดังนี้ จึงกล่าวว่า พระกุมารจึงถึงความเป็นผู้มีพระราชอาณาจักมั่นคงดังนี้. รตนะในบทว่าประกอบ ด้วยรตนะ ๗ นี้ โดยอรรถคือยังความยินดีให้เกิด. อีกอย่างหนึ่ง

รตนะทำความชื่นชม มีค่ามากหาเปรียบมิได้

หาดูไต่ยาก เป็นของใช้ของสัตว์ผู้วิเศษ เพราะฉะนั้น

จึงเรียกว่ารตนะ.

อนึ่ง จำเดิมแต่กาลที่จักรรตนะเกิด ไม่มีเทวดานอื่น ชนทั้งปวงย่อม ทำการบูชาจักรรตนะนั้นนั่นแล ด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น และกระทำการกราบไหว้เป็นต้น เพราะฉะนั้นรตนะจึงเป็นไปโดยอรรถว่าน่าชื่นชม.

การศรัทธาว่าเชื่อว่าทรัพย์มีประมาณเท่านี้ ย่อมเป็นค่าของจักรรตนะนั้น แลดังนี้ไม่มี เพราะฉะนั้น รตนะจึงเป็นไปแม้โดยอรรถว่ามีค่ามาก.

อนึ่งจักรแก้วไม่เหมือนรตนะอย่างอื่นที่มีอยู่ในโลก เพราะฉะนั้น รตนะ จึงเป็นไปแม้โดยอรรถว่าหาเปรียบมิได้.

ก็เพราะพระเจ้าจักรพรรดิอุบัติในกัปที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายอุบัติ. ก็ แต่ว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายอุบัติในบางครั้งบางคราว ฉะนั้น รตนะจึงเป็นไปแม้ โดยอรรถว่าหาดูไต่ยาก.

รตนะนั้นย่อมเกิดแก่สัตว์ผู้วิเศษ ยิ่งด้วยชาติรูปตระกูลและความเป็น ใหญ่เป็นต้น ไม่เกิดแก่ผู้อื่น เพราะฉะนั้น รตนะจึงเป็นไปแม้โดยอรรถคือเป็น ของใช้ของสัตว์ผู้วิเศษ.

อนึ่ง แม้อรตนะที่เหลือก็เหมือนจักรแก้วนั่นแล พระมหานุรุชทรงประ- กอบด้วยรตนะ ๗ เหล่านี้ โดยความเป็นของสมทบและโดยความเป็นอุปกรณ์ แห่งโภคะทั้งปวง เพราะฉะนั้น พระมหานุรุชจึงชื่อว่าทรงสมบุรณ์ด้วยรตนะ ๗.

บัดนี้ เพื่อแสดงรตนะเหล่านั้นโดยสรุปจึงตรัสว่า **ตสุลิมานิ** เป็นต้น.

ในรตนะเหล่านั้นนี้เป็นอธิบายโดยย่อ ในบทว่า จักรแก้ว เป็นต้น จักรแก้วย่อมปรากฏสามารถยึดสิริสมบัติของทวีปใหญ่ทั้ง ๔ มี ทวีป ๒,๐๐๐ เป็นบริวารได้. ช้างแก้วเหาะไปบนเวหาสามารถดิ่งลงสู่แผ่นดินมีสาครเป็นที่สุด ก่อนอาหารทีเดียว. ม้าแก้วก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน. เมื่อความมืดประกอบด้วย องค์ ๔ แก้วมณีสามารถกำจัดความมืดประมาณ โยชน์หนึ่งแล้วเห็นแสงสว่างได้. นางแก้วผู้มีความประพฤติน่าพอใจเว้นโทษ ๖ อย่าง. คหบดีแก้วสามารถ เห็นขุมทรัพย์ที่อยู่ภายในแผ่นดินประมาณ โยชน์หนึ่งได้. ปริณายกแก้วกล่าวคือ บุตรผู้เจริญที่สุด สามารถเกิดในพระครรภ์ของพระอัครมเหสีแล้วครองราชสมบัติได้ทั้งหมด ย่อมปรากฏ.

บทว่า **ปิโรสหัสสั** คือ พันกว่า. บทว่า **สุรา** คือ กล้าหาญ. บทว่า **วีรังครุปา** คือ มีรูปทรงสมเป็นวีรบุรุษ. บทนี้ เป็นชื่อของความเพียร. ชื่อ **วีรังครุปา** เพราะมีรูปทรงสมเป็นวีรบุรุษ. มีรูปทรงสมเป็นวีรบุรุษ คือ มีความเพียรเป็นที่เกิด มีความเพียรเป็นสภาวะ สำเร็จด้วยความเพียร เป็นผู้ไม่เกียจคร้าน. ท่านอธิบายว่า แม้รบตลอดวันก็ไม่เหนื่อย.

บทว่า **สาครปริยนต์** ความว่า มีมหาสมุทรเป็นที่สุดกระทำภูเขา จักรวาลให้เป็นเขตแดนตั้งอยู่. บทว่า **อทณฺเทน** ความว่า ผู้ใดปรับผู้ไม่ได้ ทำความผิด ๑๐๐ บ้าง ๑,๐๐๐ บ้าง ผู้นั้นชื่อว่า ใช้อำนาจด้วยอาชญาคือทรัพย์. ผู้ใดออกคำสั่งให้ประหารและทรมาน ผู้นั้นชื่อว่า ใช้อำนาจด้วยอาชญาคือ ศัสตรา. แต่พระราชอาชญาที่ทรงละอาชญาแม้ทั้งสองนั้น ทรงปกครองไม่ต้อง ใช้อำนาจ. บทว่า **อสตฺถน** ความว่า ผู้ใดใช้ศัสตรามีคมข้างเดียว เป็นต้น เบียดเบียนผู้อื่น ผู้นั้นชื่อว่า ใช้อำนาจด้วยศัสตรา. แต่ก็พระราชอาชญาที่ ไม่ทรงทำโลหิตของใคร ๆ เพียงแมลงวันตัวเล็กคืบได้ให้เกิดขึ้นด้วยศัสตรา

ทรงได้รับการต้อนรับจากพระราชผู้เป็นศัตรูอย่างนี้ว่า ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์จงเสด็จมาโดยธรรมเถิดดังนี้. อธิบายว่า ทรงยึดแผ่นดินดังกล่าวแล้ว ทรงปกครอง ทรงปราบปราม จนได้เป็นเจ้าของครอบครอง. ครั้นบอกถึงความสำเร็จอย่างหนึ่งอย่างนี้แล้ว เพื่อจะบอกความสำเร็จอย่างที่สอง จึงกล่าวคำเป็นอาทิว่า **สเจ โข ปน** ดังนี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า พระกุมารนี้มีหลังคา คือ กิเลสเปิดแล้ว เพราะมีเครื่องปกปิดกีดขวาง กล่าวคือ รากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฐิ กิเลสตัณหาเปิดแล้ว คือกำจัดได้แล้ว. ปาฐะว่า **วิภูฏญฺจโท** ดังนี้บ้าง. อธิบายอย่างนี้เหมือนกัน. ครั้นบอกความสำเร็จอย่างที่สองอย่างนี้แล้ว เพื่อแสดงลักษณะอันเป็นนิमितแห่งคติเหล่านั้น จึงกล่าวคำเป็นอาทิว่า **อญฺญหิ เทว กุมารโ** ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สุปติญฺจิตปาโท** ความว่า พระกุมารไม่เป็นเหมือนคนอื่น เมื่อคนอื่นวางเท้าลงบนแผ่นดิน ปลายฝ่าเท้า ส้นเท้า หรือข้างเท้า ย่อมจกดก่อน ก็แต่ว่ายปรากฏช่องในตอนกลาง แม้เมื่อยกขึ้นส่วนหนึ่งในปลายฝ่าเท้าเป็นต้นนั้นแหละก็ยกขึ้นก่อน. ฝ่าพระบาททั้งสิ้นของพระกุมารนั้น ย่อมจกดพื้นโดยทรงเหยียบพระบาทครั้งหนึ่ง จุดพื้นรองเท้าทองคำฉะนั้น ทรงยกพระบาทขึ้นจากพื้นก็โดยทำนองเดียวกันนั้นแหละ เพราะฉะนั้น พระกุมารนี้ จึงเป็นผู้มีพระบาทเรียบเสมอกัน.

บทว่า **จกฺกานิ** ท่านกล่าวไว้ในบาลีว่า ณ พื้นพระบาททั้ง ๒ มีจักร ๒ เกิดขึ้น จักรเหล่านั้นมีซี่มีกงและคุม. ก็พึงทราบความพิเศษนี้ด้วยบทนี้ว่า บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง. ได้ยินว่า คุมของจักรเหล่านั้นปรากฏ ณ ท่ามกลางพื้นพระบาท. ลวดลายวงกลมกำหนดด้วยคุมย่อมปรากฏ วงกลมล้อมหน้าคุมปรากฏ ท่อน้ำปรากฏ ซี่ปรากฏ ลวดลายวงกลมในซี่ทั้งหลายปรากฏ กงปรากฏ กงแก้วมณีปรากฏ. นี้มาในบาลีก่อนแล้ว. แต่สัมพหุลวาระยังไม่มา. สัมพหุ-

วาระนั้น พึงทราบอย่างนี้. รูปหอก รูปแวนส่องพระฉาย รูปดอกพุดซ้อน
รูปสายสร้อย รูปสังวาล รูปลาดทอง รูปมัจฉาคู่ รูปตั้ง รูปขอ รูปปราสาท
รูปเสาระเนียด รูปเสวตฉัตร รูปพระขรรค์ รูปพัดใบตาล รูปหางนกยูง
รูปพัควาลวิชนี รูปมงกุฏ รูปแก้วมณี รูปบาตร รูปพวงดอกมะลิ รูปดอก
บัวขาว รูปดอกบัวแดง รูปดอกบัวขาว รูปดอกปทุม รูปดอกบุญชริก รูป
หม้อเต็มด้วยน้ำ รูปถาดเต็มด้วยน้ำ รูปมหาสมุทร รูปเขาจักรวาล รูปป่า
หิมพานต์ รูปเขาสีเนรุ รูปพระจันทร์พระอาทิตย์ รูปดาวนักษัตร รูปทวีป
ใหญ่ทั้ง ๔ รูปทวีปน้อย ๒,๐๐๐ ทั้งหมด โดยที่สุคตหมายถึงบริวารของพระเจ้า
จักรพรรดิด้วย เป็นบริวารของจักรกฤษณะนั่นเอง.

บทว่า **อายุตปณฺหิ** ความว่า มีสันพระบาทยาวคือ มีสันพระบาท
บริบูรณ์. อธิบายว่า สันพระบาทของพระมหานุรุชไม่เป็นเหมือนปลายเท้าของ
คนอื่นที่ยาว ถ้าแข็งตั้งอยู่สุดสันเท้าเป็นเหมือนตัดสันเท้าตั้งอยู่ ฉะนั้น. แต่ของ
พระมหานุรุช พระบาทมี ๔ ส่วน ปลายพระบาทมี ๒ ส่วน ถ้าพระขงฆ์ตั้งอยู่
ในส่วนที่ ๓ สันพระบาทในส่วนที่ ๔ เป็นเช่นกับลูกคลื่นหนึ่ง ทำด้วยฝักกัมพล
สีแดง คุ้งม้วนด้วยปลายเข็มแล้วตั้งไว้.

บทว่า **ทิมฺขุคฺคิ** ความว่า นิ้วพระหัตถ์ของพระมหานุรุชไม่เป็นเหมือน
นิ้วของคนอื่นที่บางนิ้วยาว บางนิ้วสั้น. แต่ของพระมหานุรุชนิ้วพระหัตถ์และ
พระบาทยาวเหมือนของวานร ข้างโคนใหญ่แล้วเรียวไปโดยลำดับ ถึงปลายนิ้ว
เช่นเดียวกับแท่งหรรดาคที่ขยำด้วยน้ำมันยางแล้วปั้นไว้. เพราะฉะนั้น ท่านจึง
กล่าวว่า มีนิ้วพระหัตถ์ยาวดังนี้.

บทว่า **มฺหุตฺตฺนฺหตฺตฺปาโท** ความว่า มีพระหัตถ์และพระบาทอ่อน
คุดปุยฝ้ายที่ยีได้ ๑๐๐ ครั้ง เอารวมตั้งไว้ในเนยใส. แม้ในเวลาพระชนม์เจริญ
พระหัตถ์และพระบาทก็จักอ่อนนุ่มเหมือนเมื่อพอประสูติ. พระหัตถ์และพระ-

บาทของพระโพธิสัตว์นุ้ม อ่อนนุ่ม เพราะฉะนั้น พระโพธิสัตว์จึงมีพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม.

บทว่า **ขาลหตุปลาโท** ความว่า ระหว่างพระองค์หนึ่งไม่ติดกัน. เพราะผู้มีมือติดกันเป็นพีคเช่นนี้ ถูกกำจัดโดยบุรุษโทษ แม้บวชก็ไม่ได้. ก็พระมหานุรุชมีนิ้วพระหัตถ์ ๔ นิ้ว พระบาท ๕ ชิดสนิทเป็นอันเดียวกัน. ก็เพราะพระองค์ทั้งหลายชิดสนิทเป็นอันเดียวกัน พระองค์ทั้งหลายจึงติดกัน และกัน มีลักษณะเป็นข้าวเหนียวตั้งอยู่. พระหัตถ์และพระบาทของพระโพธิสัตว์ นั้นเป็นเช่นกับหน้าตาข่ายอันช่างผู้ฉลาดตีประกอบแล้ว. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่ามีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีลายจุดตาข่าย.

เพราะข้อพระบาทตั้งอยู่เบื้องบน พระบาทของพระโพธิสัตว์นั้น จึงเหมือนสังข์คว่ำ เพราะฉะนั้น พระโพธิสัตว์จึงมีพระบาทเหมือนสังข์คว่ำ. จริงอยู่ ข้อเท้าของคนอื่นอยู่ที่หลังเท้า เพราะฉะนั้น เท้าของคนเหล่านั้นจึงติดกัน เหมือนติดด้วยสลักกลีบดอกไม้ไม่ได้ตามสะดวก เมื่อเดินไปฝ่าเท้าไม่ปรากฏ. แต่ข้อพระบาทของพระมหานุรุชขึ้นไปตั้งอยู่เบื้องบน. เพราะฉะนั้น พระวรกาย ท่อนบนของพระมหานุรุช ตั้งแต่พระนาภีขึ้นไปจึงมิได้หวั่นไหวเลย. คุณพระสุวรรณปฏิมาประดิษฐานอยู่ในเรือ. พระวรกายท่อนเบื้องล่างยอมไหว. พระบาทถลอกกลับได้สะดวก. เมื่อชนทั้งหลายยืนอยู่ข้างหน้าบ้าง ข้างหลังบ้าง แม้ในข้างทั้งสองก็เห็น ฝ่าพระบาทยอมปรากฏ. แต่ไม่ปรากฏเหมือนยืนอยู่ข้างหลังข้าง.

บทว่า **เอณิขงุโณ** คือ มีพระขงษ์เรียวกุญเนื้อทราย. อธิบายว่า มีพระขงษ์บริบูรณ์ด้วยหุ้มพระมังสะเต็ม ไม่ใช่เนื้อตะโพกติดโดยความเป็นอันเดียว ประกอบด้วยพระขงษ์เช่นกับท้องข้าวสาลีท้องข้าวเหนียว อันมังสะที่ตั้งอยู่เสมอกันโดยรอบล้อมอยู่แล้วกลมกล่อมดีแล้ว.

บพว่า **อินนมนุโต** คือไม่น้อมลง. ท่านแสดงเวลาที่พระมหาบุรุษนั้นไม่ค่อมไม่แคะด้วยบทนี้. ก็คนที่เหลือเป็นคนค่อมหรือเป็นคนแคะ. คนค่อมกายส่วนบนไม่บริบูรณ์ คนแคะกายส่วนล่างไม่บริบูรณ์ คนเหล่านั้นเพราะกายไม่บริบูรณ์เมื่อก้มลงจึงไม่สามารถลูบคลำเข้าได้. แต่พระมหาบุรุษเพราะพระวรกายทั้งส่วนบนส่วนล่างบริบูรณ์ จึงสามารถลูบคลำได้.

บพว่า **โกโสหิตวตฺตคฺคฺยฺโห** ความว่า พระมหาบุรุษมีพระคุษะซ่อนอยู่ในฝัก คุณฝักบัวทอง คุณคุษะแห่งโคและช้างเป็นต้น เพราะเหตุนี้ พระมหาบุรุษจึงมีพระคุษะเร้นอยู่ในฝัก. บพว่า **วตฺตคฺคฺยฺหิ** ท่านกล่าวองคชาตควรปกปิดด้วยผ้า.

บพว่า **สุวณฺณวณฺโณ** ความว่า พระมหาบุรุษเช่นกับรูปทองแท่งที่คลุกเคล้าด้วยสีแดงชาดแล้วขัดด้วยเชียวเสื่อ แล้วระบายด้วยดินสอแดงตั้งไว้. ด้วยบทนี้เพื่อแสดงเวลาที่พระวรกายของพระมหาบุรุษนั้น แน่นสนิทละเอียดแล้วจึงแสดงพระฉวีวรรณ ท่านจึงกล่าวว่า พระมหาบุรุษมีพระฉวีคล้ายกับทองคำดังนี้. อีกอย่างหนึ่งบทนี้เป็นไวยากรณ์ของบทก่อน.

บพว่า **โรชชุลฺล** คือ รุลีหรือมลทิน. บพว่า **อุปฺลิมฺปติ** ความว่าไม่ติด คือ กลิ้งเหมือนหยาดน้ำกลิ้งจากใบบัว. ก็พระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงกระทำการชำระพระหัตถ์เป็นต้น เพื่อกำหนดฤดูและเพื่อผลบุญของพวกทายก. อนึ่งทรงกระทำแม้โดยหลักปฏิบัติตนเอง. ข้อนี้ท่านกล่าวไว้ว่า ก็ภิกษุผู้จะเข้าไปสู่เสนาสนะควรชำระเท้าแล้วจึงเข้าไป.

บพว่า **อุทฺทคฺคฺโลม** ความว่า พระมหาบุรุษมีพระโลมชาติมีปลายช้อยขึ้นเบื้องบน ตอนปลายเวียนเป็นทักษิณาวฏ์ ตั้งอยู่มองดูพระพักตร์งาม เพราะฉะนั้น พระมหาบุรุษมีพระโลมชาติมีปลายช้อยขึ้นเบื้องบน.

บทว่า **พฺรหฺมุชฺชตฺโต** ความว่า พระมหาบุรุษมีพระวรกายตรงเหมือน
กายพรหม คือจักมีพระวรกายสูงตรงขึ้นไปทีเดียว. ความจริงโดยมากสัตว์ทั้ง
หลายย่อมโน้มไปในที่ทั้งสามคือที่คอกที่เสอเวที่เข้าทั้งสอง. สัตว์เหล่านั้นเมื่อ
โน้มไปที่เสอเวย่อมไปข้างหลัง. ในที่ทั้งสองพวกนั้นย่อมโน้มไปข้างหน้า. ก็
สัตว์บางพวกมีร่างกายสูง มีข้างคดบางพวกหงนหน้าเที่ยวไปเหมือนจะนับ
ดวงดาว. บางพวกมีเนื้อและเลือดน้อยเป็นเช่นคนเป็นโรคเสียดท้อง. บางพวก
ง่อมไปข้างหน้าเดินตัวสั้น. อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ก็พระมหาบุรุษนี้ทรง
ดำเนินพระวรกายตรงทีเดียวมีประมาณเท่าส่วนสูง จักเป็นคจเสาทองที่ยกขึ้น
ในเทพนคร. อนึ่ง พึงทราบว่ข้อนี้ท่านกล่าวหมายถึงข้อที่มหาปุริสลักษณะของ
พระมหาบุรุษ ซึ่งพอประสูติยังไม่บริบูรณ์ด้วยประการทั้งปวงจะเจริญในโอกาส
ต่อไป.

บทว่า **สคฺตฺตฺสฺสโท** ความว่า พระมหาบุรุษมีพระมังสาฟูบริบูรณ์ด้วย
ดีในที่ ๗ สถาน คือ หลังพระหัตถ์ทั้งสอง หลังพระบาททั้งสอง จะงอยพระ
อังกาสทั้งสอง และพระศอ เพราะฉะนั้น พระมหาบุรุษจึงชื่อว่ามีพระมังสาเต็ม
ในที่ ๗ สถาน. แต่ของคนเหล่าอื่นที่หลังมือและหลังเท้าเป็นต้น ปรากฏเส้น
เลือดเป็นตาข่ายที่จะงอบ่าและคอปรากฏปลายกระดูก. มนุษย์เหล่านั้นย่อม
ปรากฏเหมือนเปรต. พระมหาบุรุษไม่ปรากฏเหมือนอย่างนั้น. ก็พระมหาบุรุษ
มีพระศอเช่นกับกลองทองคำที่เขากลึงด้วยหลังพระหัตถ์เป็นต้น มีเส้นเลือด
เป็นตาข่ายซ่อนไว้เพราะมีพระมังสาฟูบริบูรณ์ในที่ ๗ สถาน ย่อมปรากฏเหมือน
รูปศิลาและรูปปั้น.

บทว่า **สิหฺนุพฺพทฺตฺตกาโย** ความว่า พระมหาบุรุษมีกึ่งกายท่อนบน
เหมือนกึ่งกายท่อนหน้าของราชสีห์ เพราะฉะนั้น พระมหาบุรุษจึงชื่อว่ามีส่วน
พระวรกายเบื้องหน้าเหมือนกึ่งกายเบื้องหน้าแห่งราชสีห์ เพราะว่ากายเบื้องหน้า

ของราชสีห์บริบูรณ์ ภายเบื้องหลังไม่บริบูรณ์. ก็พระวรกายทั้งหมดของพระ
มหารุชบริบูรณ์คุดกายเบื้องหน้าของราชสีห์. แม้พระวรกายของมหารุชก็
เหมือนกายของราชสีห์ย่อมไม่ตั้งอยู่สูง ๆ ต่ำ ๆ ด้วยสามารถแห่งความฟูและ
แฟบเป็นต้น แต่ยาวในที่ควรยาวย่อมเป็นอย่างนั้น ในที่ควรสั้น ควรดำ ควร
เรียว ควรกว้าง ควรกลมเป็นต้น. ดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย
พระมหารุชทรงปล้ำพระทัยนักแล เมื่อผลกรรมปรากฏทรงงดงามเพราะอวัยวะ
ส่วนใดยาว อวัยวะส่วนนั้นย่อมตั้งอยู่ยาว ทรงงดงามเพราะอวัยวะส่วนใดสั้น
อวัยวะส่วนนั้นย่อมตั้งอยู่สั้น ทรงงดงามเพราะอวัยวะส่วนใดดำ อวัยวะส่วน
นั้นย่อมตั้งอยู่ดำ ทรงงดงามเพราะอวัยวะส่วนใดเรียว อวัยวะส่วนนั้นย่อมตั้ง
อยู่เรียว ทรงงดงามเพราะอวัยวะส่วนใดกว้าง อวัยวะส่วนนั้นย่อมตั้งอยู่กว้าง
ทรงงดงามเพราะอวัยวะส่วนใดกลม อวัยวะส่วนนั้นย่อมตั้งอยู่กลมดังนี้. อรรถภาพ
ของพระมหารุชสะสมไว้ด้วยทานจิต บุญจิต ตระเตรียมไว้ด้วยบารมี ๑๐
ด้วยประการฉะนี้. คิดปิ่นทั้งปวงหรือผู้มีฤทธิ์ทั้งปวงในโลก ไม่สามารถสร้าง
รูปเปรียบเทียบได้.

บทว่า ปิตนุตร โส ความว่า ในระหว่างส่วนทั้งสองท่านกล่าวว่า
อนุตร โส. พระมหารุชมีพระอังสาเต็มคือบริบูรณ์ เพราะเหตุนี้ พระมหา
รุชจึงมีระหว่างพระอังสาเต็ม. อันที่จริงฐานะนั้นของคนพวกอื่นนูน หลังและ
ท้องทั้งสองปรากฏเฉพาะตัว. แต่ของพระมหารุชพื้นพระมังสาตั้งแต่บั้น
พระองค์จนถึงพระศอกขึ้นไปปิดพระปฤษฎางค์ ตั้งอยู่เหมือนแผ่นกระดานทองที่
ยกขึ้นตั้งไว้.

บทว่า นิโครธปริมณฑล คือ พระมหารุชมีปริมณฑลคุดัน
นิโครธ. อธิบายว่าพระมหารุชแม้โดยพระวรกาย แม้โดยพยามประมาณเท่า
กันคุดันนิโครธลำต้นและกิ่งเสมอกัน เพราะจะเป็น ๕๐ ศอกก็ตาม ๑๐๐

ศอกก็ตาม ย่อมมีประมาณเท่ากันทั้งส่วนยาวทั้งส่วนกว้าง. ภายหรือวาของคนอื่นยาวไม่เท่ากัน เพราะฉะนั้นแล ท่านจึงกล่าวว่า ยาวตกวุสฺส กาโย เป็นอาทิ. ยาวตกวุสฺส ตัดบทเป็น ยาวตโก อสฺส ความว่า พระวรกายของพระมหาบุรุษเท่ากับวาของพระมหาบุรุษเท่ากับกายของพระมหาบุรุษ.

บทว่า สมวฏฺฐกฺขนุโธ คือพระมหาบุรุษมีลำพระศอกเท่ากัน. คนบางคนมีลำคอยาว คด หนา เหมือนนกกะเรียน เหมือนนกกยาง เหมือนหมู เวลาพูด เอ็นเป็นตาข่ายย่อมปรากฏเสียงออกมาแหบฉันใด ของพระมหาบุรุษไม่เหมือนอย่างนั้น. ก็ลำพระศอกของพระมหาบุรุษเป็นเช่นกับกลองทองที่เขากลิ้งดีแล้ว ในเวลาตรัส เอ็นเป็นตาข่ายไม่ปรากฏพระสุรเสียงดังก้องดุจเสียงเมฆกระทบ.

ในบทว่า รสคฺคสฺสคฺคิ มีวิเคราะห์ว่า เส้นประสาทนำไปซึ่งรสชื่อว่า รสคคฺคา. บทนี้เป็นชื่อของเส้นประสาทนำรสอาหารไป. เส้นประสาทนำรสอาหารของพระมหาบุรุษนั้นเลิศ เพราะเหตุนั้น พระมหาบุรุษจึงเป็นผู้มีปลายเส้นประสาทสำหรับนำรสอาหารอันเลิศ. ได้ยินว่า พระมหาบุรุษมีเส้นประสาทสำหรับนำรสอาหารประมาณ ๙๐๐๐ เส้น มีปลายขึ้นเบื้องบนแล้วรวมเข้าที่ลำพระศอกนั่นเอง. พระกระยาหารแม้เพียงเมล็ดงาตั้งอยู่ ณ ปลายพระชีวนาย่อมแผ่ไปทั่วพระวรกายทุกส่วน. ด้วยเหตุนี้แล เมื่อพระมหาบุรุษทรงเริ่มตั้งความเพียรอันยิ่งใหญ่ ได้ยังพระวรกายให้เป็นไปอยู่ได้ ด้วยข้าวสารเมล็ดเดียวเป็นต้นบ้าง ด้วยเพียงผักคองฟายมือหนึ่งบ้าง. แต่ของคนอื่นเพราะไม่มีอย่างนั้น รสโอชาจึงไม่แผ่ไปทั่วกาย. เพราะเหตุนี้แล ชนเหล่านั้นจึงมีโรคมก.

บทว่า สีหหนุ มีวิเคราะห์ว่า พระหนุของพระมหาบุรุษดุจคางของราชสีห์ เพราะเหตุนี้แล พระมหาบุรุษจึงมีพระหนุคางราชสีห์. ในบทนั้นอธิบายว่า ราชสีห์มีคางท่อนล่างบริบูรณ์ท่อนบนไม่บริบูรณ์. แต่พระมหาบุรุษ

บริบูรณ์แม่ทั้งสองคุดกลางเบื้องล่างของราชสีห์ เป็นเช่นกันพระจันทร์ในวันขึ้น ๑๒ ค่ำ. ลำดับนั้น พรหมณ์ผู้พยากรณ์ทั้งหลายมองดูปลายพระหนุสังเกตว่าที่พระหนุเหล่านี้ พระทนต์ ๔๐ องค์คือ ข้างล่าง ๒๐ ข้างบน ๒๐ จักตั้งอยู่เสมอกันไม่ห่าง จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระกุมารนี้มีพระทนต์ ๔๐ องค์ พระเจ้าข้า ดังนี้เป็นต้น. ในบทนั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้. คนเหล่านี้แม้มีฟันครบบริบูรณ์ก็มี ๓๒ ซี่. แต่พระกุมารนี้จักมี ๔๐ องค์ อนึ่ง ของคนเหล่านี้ ฟันบางซี่สูง บางซี่ต่ำ บางซี่ไม่เสมอกัน. แต่ของพระกุมารนี้จักเสมอกันคุดเครื่องหุ้มสังข์ที่ช่างเหล็กตัดฉะนั้น. ฟันของพวกคนอื่นห่างเหมือนฟันจรเข้ เมื่อเคี้ยวปลาและเนื้อย่อมเต็มระหว่างฟันหมด. แต่พระทนต์ของพระกุมารนี้ จักไม่ห่างคุดแฉกแก้ววิเชียรที่เขาตั้งไว้บนแผ่นดินกระดานทอง จักเป็นคุดตอนที่เขาแสดงด้วยคินสอสี อนึ่ง ฟันของคนพวกอื่น เป็นฟันเสียขึ้น เพราะเหตุนี้เขี้ยวบางซี่ดำบ้าง ไม่มีสีบ้าง. แต่พระกุมารนี้ มีพระทนต์ขาวสะอาด จักเป็นพระทนต์ประกอบด้วยรัศมีรุ่งเรืองยิ่งกว่าแก้วประกายพุกฤษ์.

บทว่า **ปหุตชีโว** คือพระกุมารมีพระชีวหาใหญ่. อธิบายว่า ถิ่นของคนเหล่านี้ หนาบ้าง เล็กบ้าง สั้นบ้าง กระด้างบ้าง ไม่เสมอบ้าง. แต่พระชีวหาของพระมหาบุรุษ อ่อน ขาว ใหญ่ สมบูรณ์ด้วยสี. พระกุมารนั้นเพื่อปลดเปลื้องความสงสัยของผู้ที่มาเพื่อแสวงหาลักษณะนั้น เพราะพระชีวหาอ่อนจึงทรงแลบพระชีวหานั้นคุดของแข็งที่สะอาดแล้วลูบช่องพระนาสิกทั้งสองได้ เพราะพระชีวหายาวจึงทรงลบช่องพระกรรณทั้งสองได้ เพราะพระชีวหาใหญ่จึงทรงปิดพระนลาฏแม่ทั้งสิ้นถึงสุดปลายพระเกษา ทรงประกาศความที่พระชีวหานั้น อ่อน ขาว และใหญ่อย่างนี้ จึงทรงปลดเปลื้องความสงสัยของพรหมณ์ผู้พยากรณ์เหล่านั้นได้. บทว่า **ปหุตชีโว** ท่านกล่าวหมายถึงพระชีวหาที่สมบูรณ์ด้วยลักษณะทั้ง ๓ อย่างนี้.

บทว่า **พฺรหฺมสุตโร** ความว่า แม้นคนพวกอื่นย่อมมีเสียงขาดบ้าง แดก บ้าง, เสียงเหมือนกาบ้าง, แต่พระกุมารนี้จักทรงประกอบด้วยเสียงเช่นกับเสียง ของท้าวมหาพรหม, ด้วยว่า ท้าวมหาพรหมมีเสียงแจ่มใสเพราะไม่กลัวด้วยน้ำดี และเสมหะ, กรรมแม้อันพระมหาบุรุษทรงกระทำแล้วย่อมชำระวัตถุของเสียง นั้น, เพราะวัตถุบริสุทธิ์เสียงปรากฏขึ้นตั้งแต่พระนาภีเป็นเสียงบริสุทธิ์ ประกอบด้วยองค์ ๘ ย่อมปรากฏชัด, พระกุมารตรัสดูเสียงนกกการเวก เพราะเหตุ นั้น พระกุมารจึงตรัสมีสำเนียงดูเสียงนกกการเวก, อธิบายว่า พระกุมารมีพระ สุรเสียงก้องไพเราะดูเสียงนกกการเวกอันน่าชื่นชม.

บทว่า **อภิเน็ลนตุโต** ความว่า พระกุมารมีพระเนตรไม่ดำทั้งหมด, พระเนตรของพระกุมารนั้นประกอบด้วยสีเขียวบริสุทธิ์ยิ่งนัก เช่นกับดอกสาม หาวในที่ที่ควรเขียว, ในที่ที่ควรเหลืองก็มีสีเหลือง เช่นกับดอกกรรณิกา, ในที่ ที่ควรแดงก็มีสีแดง เช่นกับดอกชบา, ในที่ที่ควรขาวก็มีสีเช่นกับดาวประกาย พุกฤษ์ ในที่ที่ควรดำก็มีสีดำเช่นกับลูกประคำดีควาย พระเนตรย่อมปรากฏ เช่น กับสีหบัญชรแก้วอันเผยออกแล้วในวิมานทอง.

บทว่า **ปชฺมุ** ในบทว่า **โคปชฺมุ** นี้ ท่านประสงค์ดวงพระเนตร ทั้งหมด, ดวงตานั้นของลูกโคดำเป็นธาตุหนา ของลูกโคแดงผ่องใส อธิบายว่า พระกุมารมีดวงเนตรเช่นกับพระโคแดงอ่อนซึ่งเกิดได้ครู่เดียว, จริงอยู่ ดวงตา ของคนอื่นไม่บริบูรณ์ ประกอบด้วยตาถลนออกมาบ้างลึกลงไปบ้าง เช่นกับตา สัตว์มีขี้ช้างและหนู เป็นต้น, แต่พระเนตรของพระมหาบุรุษสะสมไว้ด้วยความ อ่อนสนิทดลละเอียดดุจแก้วมณีกลมที่เขาล้างแล้วขัดตั้งไว้.

บทว่า **อูณฺณา** คือ พระอูณณาโลม, บทว่า **ภมฺกนฺตฺเร** ความว่า พระอูณณาโลม เกิดในที่สุดพระนาสิกท่ามกลางพระขนงทั้งสองและก็ขึ้นไปเกิด ในท่ามกลางพระนลาฏ, บทว่า **โธทาตา** ความว่า บริสุทธิ์คือมีสีเสมอด้วยดาว

ประกายพฤกษ์. บทว่า มุฑุ ความว่า พระอุณณาโลมเช่นกับไผ่ฝ้ายที่จี* ได้ ๑๐๐ ครั้ง ซึ่งเขาได้ลงไปใต้น้ำในเนยใสตั้งไว้. บทว่า ตูลสนุนิภา คือ เสมอด้วย นุ่น ไม้จิวและนุ่นเคลือ. นี้เป็นข้อเปรียบเทียบเพราะความขาวของนุ่น. ก็เมื่อจับปลาย เส้นพระโลมาแล้วดึงออกจะได้ประมาณครึ่งพระพาหา ครั้นปล่อยเส้นพระโลมา ก็จะม้วนเป็นทักษิณาวฏุมิปลายในเมืองบนตั้งอยู่ พระอุณณาโลมนั้น ย่อม รุ่งเรืองไปด้วยสิริเป็นที่จับใจยิ่งนักดุจฟองน้ำเงินตั้งอยู่ ณ ท่ามกลางแผ่นกระดานทอง ดุจสายน้ำนมไหลออกจากหม้อทองและดุจดาวประกายพฤกษ์บน ท้องฟ้าล้อมด้วยแสงอรุณ.

บทว่า อุณฺหิสสิโส นี้ท่านกล่าวอาศัยอำนาจประโยชน์ ๒ อย่าง คือ ความที่พระนลาฏบริบูรณ์และความที่พระเศียรบริบูรณ์. อธิบายว่า เพราะว่าพื้น พระมั่งสยะของพระมหาบุรุษนูนขึ้นตั้งแต่หมวกพระกรรมเบื้องขวาปกพระนลาฏ ทั้งสิ้นเต็มบริบูรณ์ไปจดหมวกพระกรรมเบื้องซ้าย. งดงามเหมือนแผ่นอุณฺหิส เครื่องประดับของพระราชา. ได้ยินว่า ชนทั้งหลายเห็นลักษณะนี้ของพระมหาบุรุษได้กระทำทำแผ่นพระอุณฺหิสสำหรับพระราชาทั้งหลาย. นี้เป็นใจความ ข้อหนึ่งก่อน. ก็ชนเหล่านี้มีศรัทธาไม่บริบูรณ์. บางคนมีศรัทธาเหมือนลิง บางคนมีศรัทธาเหมือนผลไม้ บางคนมีศรัทธาเหมือนช้าง บางคนมีศรัทธาเหมือนหม้อ บางคนมีศรัทธาเหมือนเงือกภูเขา. แต่พระมหาบุรุษมีพระเศียร เช่นกับฟองน้ำบริบูรณ์ดีดุจม้วนด้วยปลายเข็มตั้งไว้. ในสองนัยนั้น ในนัยแรก พระกุมารมีพระเศียรดุจพระเศียรประดับด้วยกรอบพระพักตร์ เพราะเหตุนี้ พระกุมารจึงชื่อว่ามีพระเศียรประดับด้วยกรอบพระพักตร์. ในนัยที่สอง พระกุมารมีพระเศียรเป็นปริมณฑลในที่ทั้งปวงดุจอุณฺหิส เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่ามีพระเศียรเป็นปริมณฑลดุจอุณฺหิส.

* จี หมายถึง ทำสิ่งของที่เป็นปุข เช่น สำลีให้กระจายออก.

บทว่า **สพฺพกามเหหิ** นี้ ท่านกล่าวเหมือนว่าพระราชพาณฺฐมให้พวกพราหมณ์คู่ลักษณะแล้วเลี้ยงดูในภายหลัง. แต่ไม่ควรเห็นอย่างนั้น. พึงทราบว่พระราชพาณฺฐมโปรดเลี้ยงดูพวกพราหมณ์พยากรณ์ จนอิมหนัก่อนแล้วจึงให้ตรวจลักษณะภายหลัง. ความพิสดารของเรื่องนั้นท่านกล่าวไว้แล้วในการก้าวลงสู่พระกรรม. บทว่า **ปาณฺยนฺติ** คือให้ค้มน้ำนม. ได้ยินว่า พระราชพาณฺฐมโปรดให้นางนม ๖๐ นาง ปรุ้งน้ำนมมีรสหวานปราศจากโทษบำรุงพระโพธิสัตว์. แม้นางนมที่เหลือล้วนเป็นผู้ฉลาดในการทำงานนั้น ๆ ก็แผนกละหกสิบเหมือนกัน. โปรดให้ชาย ๖๐ คน ทำหน้าที่รับใช้นางนมเหล่านั้น. โปรดให้ตั้งอมาตย์ ๖๐ คน คอยดูการกระทำและไม่กระทำของชายนั้น ๆ. ด้วยประการฉะนี้ ได้มีแก่อุปฐาก ๓๖๐ คน คือของหญิง ๒๔๐ คน ของชาย ๑๒๐ คน. บทว่า **เสตจฺจตุตฺถํ** คือ ทิพยเสวตฉัตร. ก็ทิพยเสวตฉัตรเป็นของที่ตระกูลให้ตั้งอยู่ในห้องสิรินั้นแล. พึงทราบความว่า อย่าครอบงำเลย ในบทเป็นต้นว่า **มา นํ ลีตํ วา** ดังนี้.

บทว่า **สุวสฺสุสุทฺถํ** ตัดบทเป็น **โส อสฺสุ สุทฺถํ** บทว่า **องฺกเนว** **องฺกํ** ความว่า พระกุมารนั้นอันบุคคลผลัดเปลี่ยนกันอุ้มผลัดเปลี่ยนกันแบก. บทว่า **ปริหริยตี** ความว่า นำไป คือ อุ้มไป.

บทว่า **มณฺุชฺสุสโร** คือพระกุมารมีพระสุรเสียงไม่กระด้าง. บทว่า **วคฺคฺสุสโร** คือพระกุมารมีพระสุรเสียงเต็มไปด้วยความฉลาด. บทว่า **มธฺุรสุสโร** คือพระกุมารมีพระสุรเสียงน่าพอใจ. บทว่า **เปมณิยฺสุสโร** คือพระกุมารมีพระสุรเสียงทำให้เกิดความรัก. ข้อนี้เป็นอธิบายในบทนั้น เพราะนกการเวกมีเสียงเพราะ ได้ยินมาว่า เมื่อนกการเวกจิกมะม่วงสุกมีรสอร่อยด้วยจะงอยปากแล้วค้มนรสที่ไหลออกมาแล้วกระพือปีกร้อง บรรดาสัตว์ ๔ เท้า เริ่มเยื้องย่างเหมือนเมา. บรรดาสัตว์ ๔ เท้า แม้กำลังหาอาหารก็ทิ้งหญ้าที่เข้าไปในปากฟัง

เสียงนั้น. บรรดาเนื้อร้ายที่กำลังติดตามพวกเนื้อน้อย ๆ ก็ไม่วางเท้าที่กั้นขึ้นยืน
นั่งอยู่. และบรรดาเนื้อที่ถูกติดตามก็กลัวความกลัวตายยืนนิ่ง. แม้บรรดานก
กำลังบินไปบนอากาศก็เหยียดปีกหยุดฟังเสียง. แม้บรรดาปลาในน้ำกระดิกแผ่น
หูหยุดฟังเสียงนั้น. นกการเวกมีเสียงเพราะถึงอย่างนี้. แม้พระนางอสนิมิตตา
พระเทวีของพระเจ้าธรรมมาศกราช ก็ยังตรัสถามพระสงฆ์ว่า พระคุณเจ้า
เสียงของใคร ๆ เช่นกับเสียงของพระพุทธเจ้ายังมีอยู่หรือหนอ. พระสงฆ์ถวาย
พระพรว่า ถวายพระพรมีเสียงของนกการเวก. พระคุณเจ้านกเหล่านั้นอยู่ที่ไหน
เจ้าคะ ถวายพระพรว่าอยู่ในป่าหิมพานต์ พระเทวีทูลพระราชาว่า ข้าแต่ทเว
หม่อมฉันประสงค์จะเห็นนกการเวกเพคะ. พระราชาทรงอธิษฐานว่า นกการเวก
จงมาเกาะในกรงนี้แล้วปล่อยกรงทองไป. กรงทองได้ไปตั้งอยู่ข้างหน้านการ-
เวกตัวหนึ่ง. นกการเวกนั้นคิดว่า กรงทองมาตามพระดำรัสสั่งของพระราชา
ไม่อาจขัดขึ้นได้แล้วจับเฉยอยู่ ณ ที่นั้น. กรงทองได้มาตั้งอยู่เบื้องพระพักตร์
ของพระราชา อำมาตย์ทั้งหลายไม่สามารถให้นการเวกทำเสียงได้. ลำดับนั้น
พระราชาตรัสว่า คู่ก่อนพระนายทั้งหลาย นกการเวกเหล่านี้ทำเสียงอย่างไร.
พวกอมาตย์กราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ นกการเวกเหล่านี้เห็นพวกญาติจึงจะ
ทำเสียง. ลำดับนั้น พระราชารับสั่งให้เอากระจกล้อมนการเวกนั้น. นกการเวก
นั้นครั้งเห็นเงาของตนสำคัญว่า ญาติของเรามาแล้ว จึงกระพือปีกร้องคุงเป่า
แก้วมณีวงศ์ด้วยเสียงอันอ่อน. พวกมนุษย์ในสกลนครเอียงกรายดูคนเฒ่า
พระนางอสนิมิตตาจารย์ว่า เสียงของสัตว์เดียรัจฉานนี้ยังเพราะถึงอย่างนี้ พระ
สุรเสียงของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงบรรลุนิธิ คือ พระสัพพัญญุตญาณจะเป็น
เช่นไรหนอ ยังพระปิตีให้เกิดไม่ทรงละพระปิตินั้น ทรงดำรงอยู่ในโศดาปีตติผล
พร้อมด้วยบริวาร ๘๐๐ ฟังทราบว่าเป็นเสียงนการเวกยังเพราะถึงอย่างนี้ แต่
พระสุรเสียงของพระวิปัสสิราชกุมารได้ไพเราะกว่านั้นร้อยส่วนพันส่วน.

บทว่า **กมฺมวิปากฺขิ** คือไม่สำเร็จด้วยภาวณา. ก็มังสจกฺขุได้เป็น เช่นกับจกฺขุของเทวดาทิ้งหลายด้วยอำนาจผลของกรรม โดยที่แม่เมสฺติงาเมสฺติดเดียวทำเครื่องหมายไว้แล้ว ใส่งไปในหม้องาก็สามารถยกขึ้นให้ได้ดังนี้.

ในบทว่า **วิปฺสฺสึ** นี้ เป็นอรรถของคำพูด. ชื่อว่าวิปฺสฺสึเพราะเห็นชัดเจนโดยเว้นจากการหลับตา ความจำและความมืดและเห็นด้วยตาที่ลืม. ในวาระที่สอง. ชื่อวิปฺสฺสึเพราะเลือกดู. อธิบายว่าสอดส่องดู. บทว่า **อตฺตฺเถปฺนยติ** ความว่า รู้เห็นแนะนำหรือพิจารณาอรรถคดี. ได้ยินว่า วันหนึ่ง เมื่อพระราชประทับนั่งบนศาลสำหรับวินิจฉัยทรงสอดส่องพิจารณาคดี แม่นมนำพระมหาบุรุษซึ่งประดับตกแต่งพระองค์แล้วมาวางไว้บนพระหัตถ์ เมื่อพระราชานั้นทรงรับพระกุมารวางบนพระเพลาแล้วทรงกอดจูบ พวกผู้พิจารณาได้ตัดสินคนที่ เป็นเจ้าของไม่ให้เป็นเจ้าของ พระโพธิสัตว์ทรงเปล่งพระสุรเสียงแสดงความไม่พอพระทัย. พระราชาตรัสว่า พวกเจ้าพิจารณาคดีนี้อย่างไร. พวกอำมาตย์มองดูไม่เห็นคนอื่นเพราะตนวินิจฉัยคดีผิด คิดว่าเราจักตัดสินอย่างนี้. พวกผู้พิพากษาคัดสินผู้เป็นเจ้าของโดยแท้ให้เป็นเจ้าของใหม่แล้ว พิจารณาว่าพระกุมารทรงทราบหรือไม่หนอ จึงทรงกระทำอย่างนี้ ได้ตัดสินผู้เป็นเจ้าของไม่ให้เป็นเจ้าของอีก. พระโพธิสัตว์ทรงเปล่งพระสุรเสียงอย่างนั้นอีก. ที่นั้นพระราชาทรงดำริว่า พระกุมารผู้เป็นมหาบุรุษย่อมรู้ ตั้งแต่นั้นมาได้ทรงประมาทเลย. ท่านกล่าววว่าพระกุมารทรงสอดส่องพิจารณาคดี หมายถึงข้อนี้.

ในบทว่า **วสุตฺถิ** เป็นต้น ความว่า สถานที่เพื่ออยู่อาศัยมีความสุขในฤดูฝน ชื่อว่า **วสุตฺถิ**. ปราสาทสำหรับประทับในฤดูฝนนอกนี้มีนัยนี้เหมือนกัน. ก็ข้อนี้ในบทนี้มีอรรถเป็นคำพูด. การอยู่ในฤดูฝนชื่อ วัสสะ ผู้สมควรซึ่งฤดูฝนนั้นชื่อ วัสสสิกะ. แม้ในบทนอกนี้ก็มียนัยนี้แล. ในปราสาท ๓ หลังนั้น ปราสาทที่ประทับให้ฤดูฝน ไม่สูงนัก ไม่ต่ำนัก แม้ประตูและ

หน้าต่างของปราสาทนั้น ก็ไม่มากนัก ไม่น้อยนัก. อนึ่ง เครื่องปูพื้น เครื่องลาดของเคี้ยวและของบริโกลในปราสาทนี้ควรรวมกัน. ในปราสาทสำหรับประทับในฤดูหนาว แม่เสา แม่ฝา ก็ต่ำ. แม้ประตูและหน้าต่างน้อยก็มีช่องสะดวก. เพื่อเข้าไปหาความอบอุ่นควรนำฝาและหิ้งออก ก็ในปราสาทหลังนี้ เครื่องปูพื้น เครื่องลาดพื้น ฟ่านุ่ง ฟ่าห่ม ควรเป็นผ้ากำพลเป็นต้น ช่วยให้เกิดความอบอุ่น. ของเคี้ยวและของบริโกลควรเรียบร้อยและเจือเผ็ด. ในปราสาทสำหรับประทับในฤดูร้อน แม่เสาแม่ฝาก็สูง. ก็ในปราสาทหลังนี้ประตูและหน้าต่างมีตาข่ายมากมาย. เครื่องลาดพื้นเป็นต้นควรสำเร็จด้วยผ้าสองชั้น. ของเคี้ยวและของบริโกลควรเป็นของเย็นมีรสอร่อย. อนึ่ง ในปราสาทหลังนี้ ชนทั้งหลายตั้งคุ่มใหม่ไว้ในที่ใกล้หน้าต่าง ใส่น้ำจนเต็มแล้วปลูกบัวเขียวเป็นต้น. สายน้ำไหลเหมือนฝนตกโดยท้องที่ที่ชนทั้งหลายทำพอน้ำไว้. บทว่า นิปุริเสหิ คือไม่มีผู้ชาย. อธิบายว่า ก็ที่ปราสาทนี้มีไชคนตรีอย่างเดียวเท่านั้นที่ไม่มีผู้ชาย. แม้สถานที่ทั้งหมดก็ไม่มีผู้ชายเหมือนกัน. แม้คนเฝ้าประตูก็เป็นผู้หญิง. แม้คนทำบริกรรมมีอาบนำเป็นต้น ก็เป็นผู้หญิงทั้งนั้น. ได้ยินว่า พระราชาทรงดำริว่า ความรังเกียจบุรุษ เพราะเห็นบุรุษย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้สวय อิศริยสมบัติและสุขสมบัติเห็นปานนั้น ความรังเกียจบุรุษนั้นอย่าได้มีแก่บุตรของเราเลยดังนี้ จึงทรงตั้งสตรีเท่านั้นในกิจการทั้งหมด.

จบอรรถกถาภาณวารที่หนึ่ง

พึงทราบในภาณวารที่สอง. บทว่า โคปานลิวงฺกํ คือมีชีโครงคคดุดกลอน. บทว่า ภคฺคํ ความว่า มีหลังอในที่ทั้ง ๓ คือที่ลำคอ สะเอว และเข่าทั้ง ๒. บทว่า ทณฺฑาปรายณฺ คือ ไปด้วยไม้เท้า มีไม้เท้าเป็นที่พึง. บทว่า อาตุริ คือ กระสับกระส่ายเพราะชรา. บทว่า คตโยพฺพณฺ คือ ล่วง

วัยหนุ่ม ตั้งอยู่ในปัจฉิมวัย. บพว่า **ทิสฺวา** ความว่า พระกุมารแวดล้อมด้วย หมู่พลประมาณถึงโยชน์ได้จัดอารักขาเป็นอย่างดี เสด็จไปทอดพระเนตรเห็น บุรุษนั้นอันพรหมชั้นสุทธาวาส และพรหมผู้เป็นจีณาสพแสดงปรากฏข้างหน้า รดด้วยอานุภาพของพระองค์ในโอกาสที่รุดอยู่ข้างหน้าหมู่พลอยู่ข้างหลัง. นัยว่า มหาพรหมชั้นสุทธาวาสดำริว่า พระมหาบุรุษทรงคิดในกามคุณทั้ง ๕ ดุจช้าง ดิดหล่ม เราจักยังสติให้เกิดแก่พระมหาบุรุษนั้นดังนี้ จึงได้แสดงบุรุษนั้น. อนึ่ง ทั้งพระโพธิสัตว์และสารถีก้ทอดพระเนตรเห็นและเห็นบุรุษที่ท้าวมหา- พรหมแสดงไว้แล้วอย่างนี้. จริงอยู่ แม้พรหมทั้งหลายได้แสดงบุรุษนั้นก็เพื่อ ความไม่ประมาทของพระโพธิสัตว์ และเพื่อการสนทนาของสารถิ. พระกุมาร ตรัสถามว่า ก็คนนี้เป็นอะไร. สารถิทูลว่า คนนี้เป็นคนแก่พระเจ้าข้า ท่าน กล่าวไว้อย่างไร. พระกุมารตรัสถามว่า นี่แน่เราไม่เคยเห็นบุรุษเห็นปานนี้ มาก่อนเลย. บพว่า **เตนฺหิ** ความว่า ถ้าเช่นนั้น แม้เราก็จะพึงมีผมเห็นปานนี้ มีกายเห็นปานนี้. หลายบพว่า ถ้าเช่นนั้นสหายสารถิ วันนี้พอแล้วสำหรับภาค พื้นสวน ความว่า พระกุมารตรัสว่า วันนี้เราพอแล้วสำหรับภาคพื้นสวนที่เรา เห็น เรากลับกันเถิดดังนี้ ทรงสลดพระทัยตรัสอนุรูปแก่ความสังเวช. บพว่า **อนฺเตปฺปรี คโต** ความว่า พระกุมารทรงสละสตรีประทับนั่งพระองค์เดียวใน ห้องสิริ. บพว่า **ยตุรฺ หิ นาม** ความว่าเมื่อมีชาติ ชราย่อมปรากฏ จงดำหนิ เกลียชงชาติ ชาติ ชื่อว่าเป็นสิ่งนี้เกลียด เพราะเหตุนั้น พระกุมารประทับนั่ง ชุครากของชาติ ดุจถูกศรลูกแรกแทงพระทัยฉะนั้น.

บพว่า **สารถิ อามนฺตาเปตฺวา** ความว่า นัยว่า พระราชาตั้งแต่พวก พราหมณ์นักพยากรณ์กราบทูล ทรงเงี้ยพระโสดสดับอยู่ตลอดเวลา. พระราชา ทรงสดับว่า พระกุมารนั้นเสด็จประพาสพระอุทยาน เสด็จกลับในระหว่างทาง จึงรับสั่งให้เรียกสารถิมา. ในบพว่า **มาหฺวโช** เป็นต้น ความว่า พระราชาทรง

คำรืออย่างนี้ว่า กุมารโอรสของเรา จงครองราชสมบัติ จงอย่าบวช ถ้อยคำของพวกพราหมณ์จงอย่าเป็นจริงดังนี้.

บทว่า **อทุทสา โข** ความว่า กุมารได้ทอดพระเนตรเห็นบุรุษที่ท้าวสุทธาواسมหาพรหมแสดงโดยนัยที่กล่าวแล้วในตอนต้นนั้นแล. บทว่า **อาพาธิก** ความว่า มีความเจ็บป่วยด้วยอาพาธต่างกันอันทำลายอิริยาบถ. บทว่า **ทุกุจิต** คือถึงทุกข์ด้วยทุกข์คือโรค. บทว่า **พาพุหคิลาน** คือไข้หนัก. บทว่า **ปลิปนุ** คือจม. แม้ในบทนี้ว่าชราจักปรากฏ พยาธิจักปรากฏ ความว่า เมื่อมีชาติ ชราพยาธิทั้งสองนี้ย่อมปรากฏ ชาติที่น่ารังเกียจไม่มีชาติจะปลอดโปร่ง เพราะเหตุนี้ พระกุมารประทับนั่งชุกรากของชาติ ดูถูกศรลูกที่สองแท่ง.

บทว่า **วิลาต** คือวอ. บทว่า **เปต** คือละไปจากโลกนี้. บทว่า **กาลกต** คือตาย. อธิบายว่าอันคนเรากระทำสิ่งทั้งปวงตลอดกาล ที่เป็นอยู่ ครั้นเสร็จแล้วก็ตาย. พรหมทั้งหลายแสดงแม้เรื่องนี้แก่พระกุมารโดยนัยก่อนนั้นแล. แม้ในบทว่า **ยตุร หิ นาม** นี้ก็มีอธิบายว่า เมื่อมีชาติ ชราพยาธิมรณะทั้ง ๓ นี้ ย่อมปรากฏ ชาติเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ เมื่อไม่มีชาติก็ปลอดโปร่ง เพราะเหตุนี้ พระกุมารประทับนั่งชุกรากของชาติดูถูกศรลูกที่ ๓ แท่ง.

บทว่า **ภณฺฑุ** คือโล้น. พรหมทั้งหลายแสดงแม้เรื่องนี้แก่พระกุมารโดยนัยก่อนนั้นแล.

ในบทว่า **สาธุ ฐมฺมจริยา** เป็นต้น ความว่า สารถิตูลพระกุมารว่า ข้าแต่ท้าวความเป็นผู้ประพฤตินี้เป็นความดีดังนี้ พึงทราบการประกอบบทหนึ่ง ๆ อย่างนี้ว่า **ปพฺพชิต** ดังนี้. อนึ่งบททั้งหมดนี้เป็นไวพจน์ของกุศลกรรมบถ ๑๐ นั้นเอง. ก็ในที่สุดบทว่า **อวิหิตา** เป็นส่วนเบื้องต้นของกรรณา. บทว่า **อนุกมฺปา** เป็นส่วนเบื้องต้นของเมตตา. บทว่า **เตนฺหิ** เป็นนิบาตในความว่าเร่งเร้า. เพราะพระกุมารทอดพระเนตรเห็นบรรพชิตแล้วมีพระทัยน้อม

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 132
ไปในบรรพชา. ลำดับนั้น พระกุมารมีพระประสงค์จะตรัสกับสารถินั้น เมื่อจะ
ทรงส่งสารถึกลับจึงตรัสคำเป็นอาทิว่า เตนหิ ดังนี้.

บทว่า อลโฆ ภิกขเว ความว่า พระกุมารทรงสดับคำเป็นต้นว่า การ
ประพฤติธรรมเป็นความดีของบรรพชิต และคำอื่นอีกมากอันเป็นธรรมกถา
ประกอบด้วยโทษของผู้ครองเรือนอันคับแคบด้วยบุตรและภรรยาที่หม่อมหา-
ชนรักษาอยู่และประกอบด้วยอานิสงส์แห่งวิเวก ของบรรพชิตผู้อยู่ในป่าตาม
สบาย มีใจเป็นเช่นมฤคแล้วมีพระประสงค์จะบรรพชา ดูกรภิกษุทั้งหลาย ครั้ง
นั้นแล วิปัสสิกุมารจึงได้เรียกสารถึมา. ชื่อว่าการเห็นเทวทูตทั้ง ๒ เหล่านี้
แล้วบวชเป็นวงศ์ เป็นแบบแผน เป็นประเพณีของพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์.
อนึ่งพระโพธิสัตว์แม่เหล่าอื่นก็ย่อมเห็นสิ้นกาลนานเหมือนพระวิปัสสิกุมารพระ-
องค์นี้ทรงเห็นแล้วตลอดกาลนาน. แต่พระโพธิสัตว์ของเราทั้งหลายทรงเห็น
เทวทูตทั้ง ๔ วันเดียวเท่านั้น ก็เสด็จออกมหาภิเนษกรรมตั้งบรรพชาที่ฝั่ง
แม่น้ำอโนมา จากนั้นเสด็จถึงกรุงราชคฤห์ ณ ที่นั้นพระราชามีพิสารทูลถาม
ว่า ท่านบัณฑิต ท่านบวชเพื่ออะไร ตรัสว่า

มหาพิตรอาตมาเห็นคนแก่คนเจ็บ

ได้รับทุกข์ และคนตายถึงอายุขัย

กับได้เห็นบรรพชิตนุ่งห่มผ้ากาสายะ

เพราะฉะนั้นจึงบวช ถวายพระพร

บทว่า สุตวาน เตถิ ความว่า มหาชน ๘๔,๐๐๐ คนนั้น ได้สดับแล้ว
"ได้มีคำนี้. บทว่า โอรโก คือพร่อง ลามก. บทว่า อนุปพฺพชิสฺสุ คือ
บวชตาม. ก็เพราะเหตุใดในที่นี้ท่านจึงไม่กล่าวเหมือนที่ท่านกล่าวไว้ข้างต้นว่า
พระกุมารเสด็จออกจากราชธานีพันธุมดี โดยท่านขันฑะและท่านติสสะออก
บวชตาม. เพราะออกไปแล้วจึงได้สดับ. ได้ยินว่า มหาชนแม่ทั้งหมดเหล่านี้

เป็นบุรุษอุปฐากของพระวิปัสสีกุมาร. มหาชนเหล่านั้นมาอุปฐากแต่เช้าตรู่ ครั้นไม่เห็นพระกุมาร จึงพากันกินอาหารเช้า ครั้นกินอาหารเช้าเสร็จแล้วจึงมาถามว่า พระกุมาร ไปไหน ครั้นสดับว่าพระกุมารเสด็จไปพระอุทยานจึงพากันออกไปด้วยคิดว่า พวกเราจักเฝ้าพระกุมารในพระอุทยานนั้น ครั้นเห็นสารถึกลับ ได้สดับคำของสารถึนั้นว่า พระกุมารทรงบรรพชาแล้วจึงเปลื้องอาภรณ์ทุกอย่างไว้ในที่ที่ได้สดับแล้วนั่นเอง ให้คนนำผ้ากาสายะสีเหลืองจากตลาดมาแล้วปลงผมและหนวดบวชแล้ว. ด้วยเหตุดังนี้ ในที่นี้จึงไม่กล่าวว่าจะออกจากราชธานี พันธุมดี เพราะออกจากนครแล้วจึงได้สดับนอกนคร.

บทว่า **จาริก จรติ** ความว่า พระวิปัสสีโพธิสัตว์สร้างมณฑปใหญ่ในที่ที่ไปแล้ว ตระเตรียมทานมารับนิมนต์ในวันรุ่งขึ้นรับภิกษาที่มหาชนขอ ร้องไว้ เที่ยจาริกไปตลอด ๔ เดือน. บทว่า **อาภิญโญ** คือถูกแวดล้อมด้วยคณะนี้. ก็ความวิตกนี้เกิดขึ้นแก่พระโพธิสัตว์เมื่อไร. ในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เพราะวันพรุ่งนี้จักเป็นวันเพ็ญเดือน ๖. ได้ยินว่า ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า พวกนี้เมื่อก่อนแวดล้อมเราผู้เป็นคฤหัสถ์เที่ยวไปอย่างไร แม้เดี๋ยวนี้ก็เป็นอย่างนั้นอยู่อีก ประโยชน์อะไรด้วยคณะนี้ ทรงรังเกียจด้วยการปะปนอยู่กับคณะทรงดำริว่า เราจะไปวันนี้แหละ แล้วทรงดำริต่อไปว่า วันนี้ยังไม่ถึงเวลา หากเรจักไปเดี๋ยวนี้ พวกนี้ทั้งหมดก็จะรู้ เรจักไปวันพรุ่งนี้. อนึ่ง ในวันนั้น ชาวบ้านในหมู่บ้านเช่นกับหมู่บ้านอุรุเวลาได้นิมนต์พระโพธิสัตว์เพื่อฉันในวันรุ่งขึ้น. ชาวบ้านเหล่านั้นตระเตรียมข้าวปายาสสำหรับบรรพชิต ๘๔,๐๐๐ รูป และสำหรับพระมหามุรุษ. ขณะนั้น พระมหามุรุษได้ฉันอาหารกับบรรพชิตเหล่านั้นในบ้านนั้น ในวันรุ่งขึ้นแล้วได้ไปที่อยู่. ณ ที่นั้นพวกบรรพชิตได้ปรนนิบัติพระมหามุรุษเสร็จแล้วเข้าไปที่พักกลางคืนและกลางวันของตน ๆ. แม้พระโพธิสัตว์ก็เสด็จเข้าไปประทับนั่ง ณ บรรณศาลา ทรงรำพึงว่า

เมื่อถึงเวลาเที่ยง นกทั้งหลายมารวมกัน

ป่าใหญ่จะมีเสียงอีกกะทีก ภัยนั้นจะส่งถึงเรา

ในคราวมีภัยแก่ผู้ยินดีในความสงัด ในคราวมีความวุ่นวายแก่สัตว์
ทั้งปวง เห็นปานนี้ พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า นี่ถึงเวลาแล้วจึงเสด็จออกปิดประตู
บรรณศาลา บ่ายพระพักตร์สู่โพธิมณฑล. แม้ในกาลอื่นพระโพธิสัตว์เที่ยวไปใน
ที่นั่น ทรงเห็นโพธิมณฑล. แต่พระทัยพระโพธิสัตว์นั้นไม่เคยยอมไปเพื่อประทับ
นั่งเลย. แต่วันนั้นพระญาณของพระโพธิสัตว์ถึงความแก่กล้า เพราะฉะนั้น
เกิดจิตเพื่อทอดพระเนตร โพธิมณฑลที่ตกแต่งแล้วเสด็จขึ้นไป. พระโพธิสัตว์นั้น
เสด็จเข้าไปโดยส่วนทิศใต้ทรงกระทำปทักษิณปูบัลดังกว้าง ๑๔ ศอกในส่วน
ทิศตะวันออก ทรงอธิษฐานความเพียรประกอบด้วยองค์ ๔ ประทับนั่งทรงตั้ง
ปณิธานว่า เราจะไม่ลุกจากที่นั่งตลอดเวลาที่เรายังมีได้เป็นพุทธะ. ท่านกล่าว
บทนี้ว่า พระโพธิสัตว์พระองค์เดียวหลีกออกจากคณะอยู่ หมายถึงการหลีก
ออกจากพระโพธิสัตว์พระองค์นี้.

บทว่า **อญฺเณว ตานิ** ความว่า นัยว่า บรรพชิตเหล่านั้นมาอุปฐาก
พระโพธิสัตว์ตอนเย็นแล้วนั่งล้อมบรรณศาลากล่าวว่า เกินเวลาไปมากแล้ว
พวกท่านจงเข้าไปสังเกตการณ์ ครั้นเปิดบรรณศาลา แม้เมื่อไม่เห็นพระโพธิ-
สัตว์นั้น ก็มีได้ติดตามให้รู้ว่า พระโพธิสัตว์เสด็จไปไหน. พวกบรรพชิตคิดว่า
พระมหาบุรุษทรงเบื้อในการอยู่ร่วมคณะ เห็นจะมีพระประสงค์จะประทับอยู่
พระองค์เดียว พวกเราจักเห็นพระโพธิสัตว์ตอนได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้วนั้น
แหละ แล้วพากันมุ่งหน้าไปภายในชมพูทวีปหลีกออกจาริกไป.

บทว่า **วาสูปคตฺส** ความว่า เข้าไปอยู่ราตรีหนึ่ง ณ โพธิมณฑล.

บทว่า **รโหคตฺส** คือไปในที่ลับ. บทว่า **ปฐิสฺสลินฺตฺส** คือเร็นอยู่ด้วย
สามารถแห่งความเป็นผู้เดียว. บทว่า **กัจจัน** คือ ยาก. ก็ทั้งสองบทนี้คือ **จวติ จ**

อุปปชฺชติ จ ท่านกล่าวหมายถึงจุดและปฏิสนธิต่อ ๆ ไป. ในบทว่า **ชรา-
มรณสต** นี้ความว่า เพราะพระโพธิสัตว์เมื่อทรงผนวชทอดพระเนตรเห็น คน
แก่ คนเจ็บ และคนตายนั้นแลจึงทรงผนวช ฉะนั้น ชราและมรณะนั้นแลย่อม
ปรากฏแก่พระโพธิสัตว์นั้น. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วว่า **ชรา
มรณสต** ดังนี้.

ด้วยประการดังนี้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล ความปริวิตกนี้ได้
มีแก่พระวิปัสสีโพธิสัตว์ผู้กระทำชราและมรณะ ให้เป็นข้อมูลตั้งมั่นเฉพาะแล้ว
ดุจดั่งลงจากภักคพรหม. บทว่า **โยนิโสมนสิการา** ความว่า กระทำไว้ใน
ใจโดยอุบาย คือ ทำทางไว้ในใจ. อธิบายว่า จริงอยู่ เมื่อกระทำไว้ในใจซึ่ง
ลักษณะมีความไม่เที่ยง เป็นต้น โดยลักษณะมีความไม่เที่ยง เป็นต้น ชื่อว่า
ผู้กระทำไว้ในใจโดยอุบายแยบคาย. อนึ่ง **โยนิโสมนสิการ** นี้ย่อมเป็นอย่างไร
อย่างหนึ่งของบรรดาอภิสมัชเหล่านั้น เพราะความเป็นไปด้วยสามารถแห่งปริชา
ค่านิ่งเห็นทั้งความเกิดทั้งความดับว่า เมื่ออะไรหนอมืออยู่ ชาติเป็นต้นย่อมมี เมื่อ
อะไรไม่มีชาติ เป็นต้นย่อมไม่มีดังนี้ เพราะฉะนั้น การตรัสรู้ด้วยปัญญาได้มีแก่
พระโพธิสัตว์นั้น เพราะกระทำไว้ในใจโดยแยบคายจากนี้ คือด้วยการกระทำไว้
ในใจโดยอุบายนี้ ดังนั้นเมื่อสิ่งใดมี ชรามรณะย่อมมี การรวมกันเข้ากับเหตุ คือ
ชราและมรณะนั้นได้มีด้วยพระปัญญาของพระโพธิสัตว์. ก็ชราและมรณะนั้นมี
เพราะอะไร. เพราะชาติ. เพราะฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าเมื่อชาติมี
ชรามรณะจึงมีการรวมกันเข้ากับปัญญากำหนดเหตุแห่งชราและมรณะได้มีแก่
พระโพธิสัตว์นี้เป็นอธิบายในข้อนี้. พึงทราบบททั้งหมดโดยทำนองนี้.

ก็ในบทว่า เมื่อนามรูปมีวิญญาณจึงมีนี้ ความว่า ควรจะกล่าวว่า เมื่อ
สังขารมี วิญญาณจึงมี และเมื่ออวิชชามี สังขารจึงมี แม้ทั้งสองนั้น เชื้อถือไม่ได้.
เพราะอะไร. เพราะอวิชชา กับสังขารเป็นอดีตภพ. วิปัสสนานี้ไม่ต่อกับ อวิชชา

และสังขารเหล่านั้น. จริงอยู่ พระมหาบุรุษทรงตั้งมั่นอยู่แล้วด้วยสามารถแห่งปัจจุบัน. อันผู้ไม่เห็นอวิชชาและสังขารไม่อาจเป็นพระพุทธรเจ้าได้มิใช่หรือ. จริงไม่อาจเป็นได้. แต่ธรรมเหล่านั้น อันพระมหาบุรุษนี้เห็นแล้วด้วย สามารถแห่งภพ อุปาทานและตัณหา. ก็ในที่นี้ควรกล่าวถึงปฏิจสุมุขบาทโดยพิสดาร. ปฏิจสุมุขบาทนั้นท่านกล่าวไว้แล้วในวิสุทธิมรรค.

บทว่า **ปจฺจุทาวตฺตติ** คือกลับเวียนมา. ก็ในบทนี้วิญญาณกลับเวียนมาเป็นไฉน. วิญญาณนั้นได้แก่ ปฏิสนธิวิญญาณบ้าง วิปีสสนา. วิญญาณบ้าง ในวิญญาณทั้งสองนั้น ปฏิสนธิวิญญาณกลับเวียนมาแต่ปัจฉัย. วิปีสสนาวิญญาณกลับเวียนมาแต่อารมณ. แม้ทั้งสองก็ไม่พินนามรูป อื่นจากนามรูปย่อมไปไม่ได้. ในบททั้งหลายมีอาทิว่า **เอตฺตาวตฺตา ชาเยถ วา** ความว่า ท่านแสดงบททั้ง ๕ พร้อมด้วยจตุติและปฏิสนธิอื่นๆ อย่างที่ว่า เมื่อวิญญาณเป็นปัจฉัย แก่นามรูป และเมื่อนามรูปเป็นปัจฉัย แก่วิญญาณ แม้เมื่อทั้งสองก็เป็นปัจฉัยของกันและกัน ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ สัตว์โลกพึงเกิดบ้าง พึ่งแก่บ้าง พึ่งตายบ้าง พึ่งจตุติบ้าง พึ่งอุบัติบ้าง ก็นอกจากนี้อย่างอื่นยังมีอีกหรือ สัตว์พึงเกิดบ้าง ฯลฯ พึ่งอุบัติบ้าง นี้เท่านั้นมิใช่หรือสัตว์ย่อมเกิด ฯลฯ และย่อมอุบัติ เมื่อจะขยายความที่ท่านกล่าวคำนั้นอีกว่า **เอตฺตาวตฺตา** จึงกล่าววว่า เพราะนามรูปเป็นปัจฉัย จึงมีวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจฉัย จึงมีรูปนาม ต่อจากนั้นเพื่อจะแสดงชาติชราและมรณะ แต่ต่อไป อันมีนามรูปเป็นรากเหง้า เพราะวิญญาณเป็นปัจฉัย ด้วยสามารถปัจฉยาการโดยอนุโลม จึงกล่าวคำเป็นอาทิว่า เพราะนามรูปเช่นปัจฉัย จึงมีสพายตนะ. ในบททั้งหลายเหล่านั้น บทว่า **เกวลสุสฺส ทฺถุขกฺขนุสฺสสุสฺส สฺมฺท-โย โหติ** ความว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลมีประเภทเป็นต้นว่า ชาติชรามรณะโสกะปริเทวะทุกข์ โทมนัสและอุปายาส ย่อมมีได้. พระมหาบุรุษได้เห็นความเกิดแห่งวิภูฏทุกข์ ทั้งมวลด้วยประการฉะนี้.

บทว่า สมุทโย สมุทโยติ โข ความว่า เกิดขึ้นเกิดขึ้นดังนี้แล. บทว่า

อนนุสสุเตสุ ความว่า ไม่ได้ดับมาแล้วคือไม่เคยฟังมาแล้ว. ในบททั้งหลาย
ว่า จักขุเกิดขึ้นแล้ว เป็นต้น ความว่า ก็ปัญญาเห็นความเกิดนี้ท่านกล่าวว่าเป็น
จักขุ ด้วยอรรถว่าเห็น เป็นญาณด้วยอรรถว่าทำให้รู้ เป็นปัญญาด้วยอรรถ
ว่ารู้ทั่ว เป็นวิชาด้วยอรรถว่ารู้แจ้ง ทางตลอดเกิดขึ้นแล้ว เป็นอาโลกะ ด้วย
อรรถว่าเป็นแสงสว่างดังนี้. เหมือนอย่างท่านกล่าวแล้วว่า จักขุเกิดขึ้นแล้ว
โดยอรรถว่าเห็นญาณเกิดขึ้นแล้วโดยอรรถว่ารู้แล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้วโดยอรรถ
ว่ารู้ทั่ว วิชาเกิดขึ้นแล้วโดยอรรถว่าทางตลอด อาโลกะเกิดขึ้นแล้วโดยอรรถ
ว่าแสงสว่าง จักขุเป็นเหตุ อรรถว่าเห็นเป็นผล ญาณเป็นเหตุ อรรถว่า รู้แล้ว
เป็นผล ปัญญาเป็นเหตุ อรรถว่ารู้ชัดเป็นผล วิชาเป็นเหตุ อรรถว่าทาง
ตลอดเป็นผล อาโลกะเป็นเหตุ อรรถว่าแสงสว่างเป็นผลดังนี้. ท่านกล่าวด้วย
บทเพียงเท่านั้นหรือ. ท่านกล่าวเพียงให้กำหนดรู้ปัจจัยว่า เมื่อสิ่งนี้มีอยู่ สิ่งนี้ย่อม
มีดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง. ท่านกล่าวถึง ตรุณวิปัสสนา อันเป็นแนวทางปฏิบัติ.

บทว่า อธิคโต โข มยายิ ความว่า มรรคนี้อันเราบรรลุแล้ว. บท
ว่า มลฺโค คือ วิปัสสนามรรค. บทว่า โปธาย ความว่า เพื่อรู้ورىสัง ๔ หรือ
เพื่อรู้นิพพาน. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อ โปธิเพราะรู้. นี้เป็นชื่อของอริยมรรค.
เป็นอันท่านกล่าวหาเพื่อประโยชน์แก่อริยมรรคนั้นบ้าง. เพราะอริยมรรคมี
วิปัสสามรรคเป็นมูล. บัดนี้เมื่อจะขยายความมรรคนั้นจึงกล่าวคำเป็นอาทิว่า
ยทิท นามรูปนิโรธา ดังนี้. อนึ่งในบทนี้ท่านกล่าวถึงนิพพานเท่านั้นด้วยบท
ปฐมาวักตติว่า วิญฺเฐณนิโรโธ เป็นต้น ด้วยประการฉะนี้ พระมหาบุรุษ
ได้ทรงเห็นการดับคือความไม่เกิดขึ้นแห่งวัฏฏ์ทุกข์ทั้งมวล.

บทว่า นิโรโธ นิโรโธติ โข ความว่า ไม่เกิด ไม่เกิดแล. บทว่า
จกฺขุ เป็นต้น มีความอันท่านกล่าวไว้แล้วนั้นแล. แต่ในที่นี้ ด้วยบททั้งหมดนี้

ท่านกล่าวเพียงให้รู้ถึงความดับเท่านั้นว่า เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ ย่อมไม่มี ดังนี้ อีกอย่างหนึ่ง. ท่านกล่าวถึงวิปัสสนาแก่กล้าอันจะให้ถึงความพ้นไป.

บทว่า **อปเรน สมเยน** ความว่า พระโพธิสัตว์ทรงรู้ปัจจัยและความดับแห่งปัจจัยอย่างนี้ในสมัยอื่นจากนั้น. บทว่า **อุปาทานกฺขนเรสุ** คือในขั้นอันเป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน. บทว่า **อุทฺทพฺพยานุปลฺลตี** ความว่า พิจารณาเห็นความเกิดและความเสื่อมที่เห็นแล้วครั้งแรกนั้นแหละ. บทว่า **วิหาสิ** ความว่า พระโพธิสัตว์ทรงเจริญวิปัสสนาอันเป็นเหตุให้ถึงความพ้นสุดยอดอยู่. ท่านกล่าวข้อนี้ไว้เพราะเหตุไร. เพราะพระโพธิสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงทรงบำเพ็ญบารมีในปัจฉิมภพเสด็จออกมหาภิเนษกรรมในวันพระโอรสประสูติทรงผนวชทรงประกอบความเพียรเสด็จขึ้นโพธิบัลลังก์ทรงกำจัดมารและเสนามารในยามต้นทรงระลึกถึงขั้นที่เคยอยู่อาศัยภพก่อน ในยามที่สองทรงชำระทิพยจักขุ ในยามที่สามทรงพิจารณาปัจจัยการ ทรงออกจากจุดตถุตาณกำหนดลมหายใจเข้าออก ทรงเพ่งพินิจในขั้น ๕ ทรงเห็นลักษณะ ๕๐ ถ้วน ด้วยสามารถความเกิดและความเสื่อมทรงเจริญวิปัสสนา จนกระทั่งถึงโคตรภูญาณแล้วทรงแทงตลอดพุทธคุณทั้งสิ้นด้วยอริยมรรค. อนึ่ง พระมหาบุรุษแม้พระองค์นี้ก็ได้บำเพ็ญบารมีแล้ว. พระองค์ทรงกระทำตามลำดับ ทั้งหมดดังที่กล่าวแล้วในปัจฉิมยาม ทรงออกจากจุดตถุตาณกำหนดลมหายใจเข้าออก ทรงเพ่งพินิจในขั้น ๕ ทรงปรารภการเห็นแจ้งความเกิดและความเสื่อมมีประการดังที่กล่าวแล้ว. ท่านกล่าวถึงความเห็นแจ้งอันจะให้ถึงความพ้นนี้ เพื่อแสดงถึงความเห็นแจ้งความเกิดและความเสื่อมนั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อิติรูปี** ความว่า รูปนี้ รูปมีประมาณเท่านั้น รูปเบื้องบนจากนี้ย่อมไม่มี เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวถึงการกำหนดรูปอันไม่มีส่วนเหลือด้วยสามารถแห่งลักษณะรสปัจจุบันและปทัฏฐาน กระทำสภาวะ

แห่งการสลายไป และประเภทแห่งการอาศัยเกิดเป็นอาทิ. ท่านกล่าวความเห็น
เหตุเกิดแห่งรูปที่กำหนดไว้แบบนี้ ด้วยบทนี้ว่า **อติ รูปสุต สมุทโย** ดังนี้.
ในบทเหล่านั้น บทว่า **อติ** ความว่า อย่างนี้เป็นเหตุเกิด. ฟังทราบความ
พิสดารของบท **สมุทโย** นั้นอย่างนี้ว่า เพราะอวิชาเกิด รูปจึงเกิด เพราะ
ค้นหาเกิด รูปจึงเกิด เพราะกรรมเกิด รูปจึงเกิด เพราะอาหารเกิด รูปจึงเกิด
เพราะเหตุนั้น แม้เห็นลักษณะแห่งการเกิดอยู่ก็ย่อมเห็นเหตุเกิดของรูปชั้นนี้.
แม้ในความดับก็ฟังทราบความพิสดารอย่างนี้ว่า เพราะอวิชาดับ รูปจึงดับ
 ฯลฯ แม้เห็นลักษณะแห่งความเปลี่ยนแปลงอยู่ก็ย่อมเห็นความดับแห่งรูปชั้นนี้.
แม้ในบททั้งหลายว่า **อติ เวทนา เป็นต้น** ก็มีความว่า เวทนา **นี้** เวทนามี
ประมาณเท่านี้ เวทนาเบื้องบนจากนี้ย่อมไม่มี สัญญา **นี้** สังขารเหล่านี้ วิญญาณ **นี้**
วิญญาณมีประมาณเท่านี้ วิญญาณเบื้องบนจากนี้ย่อมไม่มีดังนี้ ท่านกล่าว
กำหนด เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณไม่เหลือด้วยสามารถแห่งลักษณะรส
ปัจจุปัจฐานและปทัชฐานกระทำสภาพแห่งความเสวยอารมณ์ ความรู้สึก การปรุง
และความเข้าใจ และประเภทแห่งสุขเป็นต้น รูปสัญญาเป็นต้น ผัสสะเป็นต้น
จักขุวิญญาณเป็นต้น ให้เป็นอาทิ. ก็แต่ที่ท่านกล่าวถึงความเห็นเหตุเกิดแห่ง
เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณทั้งหลายที่กำหนดไว้แบบนี้ด้วยบทว่า **อติ**
เวทนาย สมุทโย เป็นต้น. บทว่า **อติ** แม้ในบทนั้นก็มีความว่า อย่างนี้เป็น
เหตุเกิดดังนี้. ความพิสดารแม้ของบทเหล่านั้นว่า เพราะอวิชาเกิด เวทนาจึง
เกิด ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในรูปนั้นและ. แต่มีความแปลออกไปดังนี้.
ในชั้นนี้ ๓ ไม่ควรกล่าวว่า เพราะอาหารเกิด ควรกล่าวว่า เพราะผัสสะเกิด.
ในวิญญาณชั้นนี้ ควรกล่าวว่า เพราะนามรูปเกิด. แม้บทว่าความดับฟัง
ประกอบด้วยสามารถแห่งบทเหล่านั้นนั้นแล. นี้เป็นสังเขปในบทนี้. ข้อวินิจฉัย
ความเกิดและความเสื่อมอย่างพิสดารบริบูรณ์ด้วยประการทั้งปวง ท่านกล่าวไว้

แล้วในวิสุทธิมรรค. บทว่า เมื่อพระโพธิสัตว์นั้นทรงพิจารณาเห็นความเกิด และความเสื่อมในอุปาทานขันธ ๕ อยู่ ความว่า เมื่อพระวิปัสสีโพธิสัตว์นั้น พิจารณาเห็นความเกิดและความเสื่อมด้วยสามารถลักษณะ ๕๐ ถ้วน ในอุปาทานขันธ ๕ มีรูปเป็นต้นเหล่านี้อยู่ เมื่อวิปัสสนาญาณเจริญแล้วตามลำดับ จิตไม่ยึดมั่นเพราะไม่เกิด ย่อมพ้นจากกิเลสทั้งหลายกล่าวคือ อาสวะดับสนิท ด้วยอนุภาทนิโรธ. จิตนั้นชื่อว่าย่อมพ้นในขณะมรรค ชื่อว่าพ้นแล้วในขณะผล หรือว่าพ้นแล้วและจะพ้นในขณะมรรค เป็นอันพ้นแล้วในขณะผลนั่นเอง. ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล พระมหาบุรุษทรงพ้นแล้วจากเครื่องผูกมัดทั้งปวง มีพระสันดานเบิกบานคจประทุมต้องแสงอาทิตย์ฉะนั้น มีพระดำริบริบูรณ์ประทับนั่ง ณ โพธิบัลลังก์ ทรงกระทำมรรคญาณ ๔ ผลญาณ ๔ ปฏิสัมภिता ๔ ญาณกำหนดกำเนิด ๔ ญาณกำหนด ๕ อสาทรรณญาณ ๖ และพระพุทธานุภาพทั้งหมดให้อยู่ในเงื้อมพระหัตถ์. ทรงกระทำไว้ในพระทัยอย่างนี้ว่า

เราเล่นไปสิ้นสงสารหลายชาติ แสวงหา

ช่างทำเรือนไม่พบ การเกิดบ่อย ๆ เป็นทุกข์

ดูก่อนช่างทำเรือน เราพบท่านแล้ว ท่าน

จะไม่ทำเรือนอีก เราหักซี่โครงของท่านหมดแล้ว

เราเรือเรือนยอดเสียแล้ว จิตของเราไม่ได้

ปรุงแต่งแล้ว เราได้บรรลุความสิ้นตัณหาแล้ว

ไม่มีคติเพื่อประกาศแก่ผู้ที่พ้นโดยชอบ

ผู้ข้ามโอฆะอันผูกมัดด้วยกาม ผู้บรรลุ

สุขอันไม่หวั่นไหว เหมือนอันใคร ๆ ไม่รู้

คติของผู้ทำลายท่อนเหล็กอันรุ่งเรือง

ด้วยพระเวท เป็นผู้สงบโดยลำดับฉะนั้น

ทรงรุ่งเรื่องคุณพระอาทิตย์ในสารทกาลและคุณพระจันทร์ในวันเพ็ญ.

จบภาณวารกถาที่ ๒

ฟังทราบในภาณวารที่ ๓. บทว่า **ยนฺนุนาหิ ฐมฺมํ เทเสยฺยํ** ความว่า
"ในหนอ เราจะฟังแสดงธรรม. ก็วิตกนี้เกิดขึ้นแล้วเมื่อไร. เกิดขึ้นในสัปดาห์
ที่ ๘ ของผู้เป็นพระพุทธรเจ้า.

ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า **วิปัสสี**นั้นเป็นพระพุทธรเจ้า
แล้วประทับนั่ง ณ โขทิลบัลลังก์ตลอดสัปดาห์ ประทับยืนฟังดูโขทิลบัลลังก์ตลอด
สัปดาห์ เสด็จจงกรม ณ เรือนแก้วตลอดสัปดาห์ ประทับนั่งฟังพระธรรม
ณ เรือนแก้วตลอดสัปดาห์ ประทับนั่ง ณ อชปาลนิโครธตลอดสัปดาห์ ประทับ
นั่ง ณ โคนมูจลินท์ตลอดสัปดาห์ ประทับนั่ง ณ ราชายตนะตลอดสัปดาห์
เสด็จลุกจากราชายตนะนั้น พอพระองค์เสด็จมาในสัปดาห์ที่ ๘ ประทับนั่ง ณ
อชปาลนิโครธอีก ความวิตกนี้และความวิตกนอกเหนือจากนี้ที่พระพุทธรเจ้า
ประพุดติและพระพุดติมาอย่างสม่าเสมอเกิดขึ้นแล้วแก่พระพุทธรเจ้าทั้งปวง.

ในบททั้งหลายเหล่านั้น บทว่า **อธฺคโต** คือแทงตลอดแล้ว. บทว่า
ฐมฺโม ได้แก่ ธรรมคืออริยสัจ ๔. บทว่า **คฺมุทฺติโร** นี้ เป็นชื่อของการปฏิเสธ
ความเป็นของดีนั้น. บทว่า **ทุทฺทโส** ความว่า เป็นธรรมที่เห็นได้ยาก คือเป็น
ธรรมอันบุคคลเห็นโดยยาก คือไม่สามารถเห็นง่าย เพราะเป็นธรรมลึกซึ้ง.
เพราะเป็นธรรมที่เห็นได้ยาก จึงเป็นธรรมที่รู้ตามยากอันบุคคลพึงตรัสรู้โดยยาก
คือไม่สามารถตรัสรู้ได้โดยง่าย. บทว่า **สนฺโต** คือดับสนิทแล้ว. บทว่า
ปณฺนิโต คือไม่เร่าร้อน ทั้งสองบทนี้ท่านกล่าวหมายถึง โลกุตระนั่นเอง.
บทว่า **อตฺตภาวโจ** ความว่า ไม่ควรคาดคะเน คือไม่ควรหยั่งลงด้วยการ
ตรึก ควรคาดคะเนด้วยญาณเท่านั้น. บทว่า **นิปฺปฺโน** คือละเอียด. บทว่า

ปณฺฑิตเวทนีโย ความว่า อันบัณฑิตผู้ปฏิบัติปฏิบัติทาขอบพึงรู้ได้. บทว่า **อาลยรามา** ความว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมคิดในกามคุณ ๕ เพราะฉะนั้น สัตว์เหล่านั้นท่านกล่าวว่า อาลยา. สัตว์ทั้งหลายย่อมอยู่กับความพัวพันวิปริตของตัณหา ๑๐๘ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า อาลยา. สัตว์ทั้งหลายย่อมยินดีด้วยอาลัยเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อาลยรามา คือมีอาลัยเป็นที่ยินดี. สัตว์ทั้งหลายยินดีแล้วในอาลัย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อาลยรตา คือยินดีแล้วในอาลัย. สัตว์ทั้งหลายเบิกบานแล้วด้วยดีในอาลัยทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **อาลยสมฺมุทฺตา** คือเบิกบานแล้วในอาลัย. สัตว์ทั้งหลายย่อมยินดีด้วยอาลัยในกามและอาลัยในตัณหาแม้เหล่านี้ เป็นผู้เบิกบานกระสันในสังสารวิฏอยู่เหมือนพระราชเสด็จประพาสพระราชอุทยาน อันสมบุรณ์ด้วยรุกขชาติที่เต็มไปด้วยดอกและผลเป็นต้น ซึ่งตกแต่งไว้เป็นอย่างดี ทรงรื่นรมย์เบิกบานชื่นชมเพลิดเพลินด้วยสมบัตินั้น ๆ ไม่ทรงเบื่อหน่าย ไม่ทรงพระประสงค์จะเสด็จกลับแม้เย็นแล้วฉะนั้น. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงความอาลัยแม้ ๒ อย่าง คุณภาคพื้นอุทยานแก่สัตว์เหล่านั้น จึงตรัสว่า **อาลยรามา** คือมีอาลัยเป็นที่ยินดีดังนี้เป็นต้น. บทว่า **ยทิทํ** เป็นนิบาต. พึงทราบความอย่างนี้ว่า บทว่า **ยํ อิทํ** หมายถึงฐานะของบทนั้น. บทว่า **โย อยํ** หมายถึง **ปฏิจฺจสมุปฺบาท**. ปัจจัยของบททั้งสองนี้ว่า **อิทปฺปจฺจยตา** **ปฏิจฺจสมุปฺปาโท** ชื่อ **อิทปฺปจฺจยา** คือสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้. ชื่อว่า **อิทปฺปจฺจยตา** และ **ปฏิจฺจสมุปฺปาโท** เพราะความที่สิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้ และปัจจัยอันเป็นที่อาศัยกันเกิดขึ้น. บทนี้เป็นชื่อของ **อวิขุชา** เป็นต้น อันเป็นปัจจัยแห่งสังขารเป็นต้น. บททั้งหมดว่า **สพฺพสขฺขารสมฺโถ** เป็นต้น เป็นนิพพานอย่างเดียว. เพราะความคึนรนของสังขารทั้งปวงอาศัยนิพพานนั้นย่อมสงบย่อมระงับ ฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า **สพฺพสขฺขารสมฺโถ** คือ เป็นที่ระงับแห่งสังขารทั้งปวงดังนี้.

อนึ่ง เพราะกิเลสทั้งปวงเป็นอันสลัดทิ้งไปได้ ตัณหาทั้งปวงสิ้นไป กิเลสราคะ ทั้งปวงคลายไป ทุกข์ทั้งปวงดับไป เพราะอาศัยนิพพานนั้น ฉะนั้น ท่านจึง กล่าวว่ **สพฺพอุปธิปฺปนิสฺสํกุโ** คือ เป็นที่สลัดกิเลสทั้งปวง **ตณฺหุขโย** เป็นที่สิ้นไปแห่งตัณหา **วิราโค** คลายความกำหนัด **นิโรธो** ดับทุกข์ ดังนี้. ก็ตัณหานั้นย่อมนำไป คือร้อยรัดภพด้วยภพหรือกรรมกับด้วยผลกรรม เพราะ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ตัณหาการทำกรรร้อยรัด. ชื่อนิพพานเพราะออกจาก เครื่องร้อยรัดนั้น บทว่า **โส มมตฺส กิลมโ** ความว่า การแสดงธรรมแก่ ผู้ไม่รู้พึงเป็นความลำบากของเรา. เป็นอันท่านกล่าวว่า พึงเป็นความลำบาก ทางกาย และพึงเป็นการเบียดเบียนทางกาย. ก็แต่ว่าทั้งสองนี้มีได้มีในดวงจิต ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

บทว่า **อปีสุสุ** เป็นนิบาตในอรรถว่า พอกพูน. นิบาตนั้น แสดงว่า มิใช่ได้มีความวิตกนี้อย่างเดียว แม้คาถาเหล่านี้ก็แจ่มแจ้งแล้ว. ในบททั้งหลาย ว่า **วิปสฺสี** เป็นอาทิวาทว่า พระวิปัสสีพระผู้มีพระภาค เป็นพระอรหันต สัมมาสัมพุทธเจ้า.

บทว่า **อนจฺจนฺริยา** คือ อัจจรรย่น้อย. บทว่า **ปฏฺฐิํ สุ** ความว่า ธรรมเป็นโคจรทั้งหลายได้เกิดแก่ญาณกล่าวคือปฏิภาณ ถึงซึ่งความเป็นธรรม พึงปรีวิตก.

บทว่า **กิจฺเจณ** ความว่า โดยยาก คือ มิใช่เพื่อปฏิบัติยาก. เพราะ แม้มรรค ๔ ก็ย่อมเป็นข้อปฏิบัติง่ายของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย. บทนี้ท่านกล่าว หมายถึงการปฏิบัติเพื่อได้คุณวิเศษมาของท่านที่ยังมีราคะ มีโทสะ และมีโมหะ ในเวลาบำเพ็ญบารมีนั่นเองให้สิ่งเป็นต้น อย่างนี้ คือ ตัดศรัษะที่ประดับ ตกแต่งแล้ว เอาเลือดออกจากคอ ควักดวงตาทั้งสองข้างที่หยอดยาไว้อย่างดี สละบุตรผู้จะดำรงวงศ์ตระกูล สละภรรยา ผู้มีความประพฤติเป็นที่พอใจ แก่

ผู้ขอทั้งหลายที่พากันมา และถึงอย่างอื่นมีการตัดและทำลายในอัตภาพ เช่น กับ
ขันติวาทีดาบสเป็นต้น. ห อักษรในบทว่า หลี้ นี้เป็นเพียงนิบาต แปลว่า ควร.
บทว่า ปกาลิตุ คือเพื่อแสดง คือเมื่อคนบรรลุนิยามได้ยากอย่างนี้ ก็ไม่ควร
ควรแสดง คือควรแสดงกับคนฉลาด ท่านอธิบายว่า ประโยชน์อะไรด้วยการ
แสดง. บทว่า รากโทสปเรเทหิ คืออุกราคะโทสะครอบงำ หรือราคะโทสะ
ติดตามไป. บทว่า ปฏิสถิตคามิ ความว่าสังฆกรรม ๔ อันถึงแล้วอย่างนี้ว่า
เป็นธรรมทวนกระแสแห่งความเที่ยงเป็นต้น คือ ความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ไม่
มีตัวตนและไม่งาม. บทว่า ราครตุตา ความว่า ถูกกามราคะ ภวราคะและ
ทิวราคะข้อมไว้. บทว่า น ทกฺขนฺติ ความว่า สัตว์ทั้งหลายจักไม่เห็น
ตามความเป็นจริงนี้ว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตนไม่งามดังนี้
ใครเล่าจักอาจเพื่อให้ผู้ที่ไม่เห็นเหล่านั้น ถือเอาอย่างนี้ได้. บทว่า ตโมกฺขนุ
เชน อารุणा ความว่า ถูกกองอวิชชาหุ้มห่อไว้.

บทว่า อปฺปิสุตฺตูกตฺตย ความว่า เพราะไม่ประสงค์จะทรงแสดง
โดยความเป็นผู้ไม่มีความขวนขวาย. ก็เพราะเหตุไร พระทัยของพระองค์จึงน้อม
ไปอย่างนี้เล่า พระองค์ทรงการทำความปรารถนาไว้ว่า เรานั้นพ้นแล้ว
จักปลดเปลื้องสัตว์ เราข้ามได้แล้วจักให้สัตว์ข้ามบ้าง

จะได้ประโยชน์อะไร ด้วยเราผู้รู้แจ้งธรรมในโลกนี้แล้วจะ
ไม่ให้ผู้อื่นรู้บ้าง เราบรรลุสัพพัญญุตญาณแล้ว จักยังสัตว์พร้อมด้วย
เทวดาให้ข้ามพ้นไป ดังนี้ มิใช่หรือ แล้วทรงบำเพ็ญบารมีจนได้บรรลุ
พระสัพพัญญุตญาณ. ข้อนี้เป็นความจริง แต่จิตของพระองค์ทรงน้อมไป
อย่างนั้นด้วยอำนาจแห่งการพิจารณา. จริงอยู่เมื่อพระองค์บรรลุสัพพัญญุตญาณ
แล้ว ทรงพิจารณาถึงความที่สัตว์ทั้งหลายยังยึดถือกิเลสอยู่ และความที่พระธรรม
เป็นธรรมลึกซึ้ง ความที่สัตว์ทั้งหลายยังยึดถือถือกิเลสอยู่ และความที่พระธรรม

เป็นธรรมลิกซึ่ง ปรากฏโดยอาการทั้งปวง. เมื่อเป็นเช่นนั้น เมื่อพระองค์ ทรงดำริว่า สัตว์เหล่านี้แลเต็มไปด้วยกิเลสเศร้าหมองยิ่งนัก ถูกระคายเคือง ถูก โทสะครอบงำ ลุ่มหลงไปด้วยโมหะ คุณน้ำเต้าเต็มไปด้วยน้ำส้ม คุณถาดเต็มไปด้วย เบรียง คุณผืนผ้าจีวรชุ่มไปด้วยมันเหลวและน้ำมัน คุณมือเปื้อนไปด้วยยา หยอดตา เขาเหล่านั้นจู้จี้แฉะแฉะไปได้อย่างไร ดังนี้ จิตจึงน้อมไป อย่างนั้น ด้วยอำนาจแห่งการยึดถือกิเลสและการพิจารณา. อนึ่ง พระธรรมนี้ ลิกซึ่งคุณน้ำหนูนแผ่นดินไว้ เห็นได้ยาก คุณเมล็ดฝักกาดที่ถูกภูเขากำบังไว้ ตั้งอยู่ และรู้ตามได้ยาก คุณการแยกปลายด้วยปลายของขนสัตว์ที่ฟุ้งออก ๑๐๐ ส่วน. จริงอยู่ เราพยายามเพื่อรู้แจ้งแทงตลอด ธรรมนี้ไม่มีทานที่ไม่ได้ให้ ไม่มีศีลที่ไม่ได้รักษา ไม่มีบารมีที่ไม่ได้บำเพ็ญมิใช่หรือ แม้เมื่อเรากำจัดมาร และเสนามารควรรู้ความอดุสหาะ แผ่นดินก็ไม่หวั่นไหว แม้เมื่อเราระลึกถึง จันท์ที่เคยอยู่อาศัยในชาติก่อนในปฐมยามได้ก็ไม่หวั่นไหว แม้เมื่อเราชำระ ทิพพจักขุในมัชฌิมยาม ก็ไม่หวั่นไหว แต่เมื่อเรารู้แจ้งแทงตลอดปฏิจจสมุ- ปบาทในปัจจุบันยาม แผ่นดินหมื่นโลกธาตุได้หวั่นไหวแล้ว ด้วยประการดังนี้ แม้เช่นเช่นเรายังรู้แจ้งแทงตลอดธรรมนี้ด้วยญาณอันกล้าได้โดยยากถึงเพียงนี้ แล้ว มหาชนชาวโลกจู้จี้แฉะแฉะไปได้อย่างไร เพราะเหตุนี้ ฟังทราบวา จิตของพระองค์น้อมไปแล้วอย่างนั้น แม้ด้วยอำนาจแห่งความที่ พระธรรมเป็นธรรมลิกซึ่งและด้วยการพิจารณาดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง เมื่อพระ- พรหมทูลวิงวอน จิตของพระองค์ก็น้อมไปอย่างนี้ เพราะมีพระประสงค์จะแสดง. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคยอมทรงทราบว่า เมื่อจิตของเราน้อมไปเพราะความที่ เราเป็นผู้มีความปรารถนาน้อย มหาพรหมวิงวอนเราเพื่อขอให้แสดงธรรม ก็สัตว์เหล่านี้เป็นผู้เคารพพรหม เมื่อรู้ว่ามิข่าว่า พระศาสดาไม่มีพระประสงค์ จะแสดงธรรมแก่พวกเรา ที่นั่น มหาพรหมทูลวิงวอนพระองค์ให้แสดงแล้ว

ผู้เจริญทั้งหลาย พระธรรมสงฆนอ ประณิดหนอดังนี้ จักตั้งใจฟัง ดังนี้.
ฟังทราบว่า อาศัยเหตุนี้ จิตของพระองค์จึงโน้มไป เพื่อความที่พระองค์เป็นผู้มีความชวนชวายน้อย ไม่น้อมไปเพื่อจะทรงแสดงธรรม.

ในบทว่า **อญฺญตรสุต** นี้ ท้าวกล่าวว่ **อญฺญตรโ** ก็จริง ถึงคั้งนั้น
ฟังทราบว่า นั่นคือมหาพรหมผู้ใหญ่ในจักรวาลนี้. บทว่า **นสฺสตี วัต โภ โล โลก**
ความว่า นัยว่มหาพรหมนั้นเปล่งเสียงนี้ โดยที่หมู่พรหมใน หมั้นโลกธาตุ
สดับแล้ว ทั้งหมดประชุมกัน. บทว่า **ยตุร หี นาม** คือในโลกชื่อใด. บทว่า
ปุโรโต ปาตุโรหสิ ความว่า มหาพรหมได้ปรากฏพร้อมกับพรหมหนึ่งหมั้น
เหล่านั้น. บทว่า **อปฺปรชฺกฺขชาติกา** ความว่า ชูรี คือราคะโทสะและโมหะ
เบาบาง คือนิดหน้อย ในดวงตาอันสำเร็จด้วยปัญญา สภาพอย่างนี้ของสัตว์
ทั้งหลายเหล่านั้นยังมีอยู่ เพราะเหตุนั้น สัตว์ทั้งหลายชื่อว่า **อปฺปรชฺกฺขชาติกา**
คือ มีกิเลสเพียงดังชูลีในจักขุเบาบาง. บทว่า **อสุสฺวนตา** คือเพราะมิได้ฟัง.
บทว่า **ภวิสฺสนฺติ** ความว่า ท่านแสดงว่ สัตว์ทั้งหลายผู้สร้างสมบุญไว้แล้ว
ถึงความแก่กล้าในพระพุทธรเจ้าองค์ก่อน ด้วยสามารถบุญกิริยาวัตตุ ๑๐ หวัง
พระธรรมเทศนาอย่างเดียวมเหมือนประทุมชาติหวังแสงอาทิตย์ เป็นผู้ควรหยั่ง
ลงสู่อริยภูมิ ในเมื่อจบคาถา ๔ บท ไม่ใช่คนเดียว ไม่ใช่สองคน มีหลายแสน
จักเป็นผู้รู้ธรรม ดังนี้.

บทว่า **อชฺเชสนฺ** คือวิงวอนอย่างนี้ ๓ ครั้ง. บทว่า **พุทฺธจกฺขฺญา**
ความว่า ด้วยปริชากำหนดรู้ความหย่อนและยัง แห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย
และด้วยอาสยานุสยญาณ. บทว่า **พุทฺธจกฺขฺ** เป็นชื่อแห่งญาณทั้งสองนี้. บทว่า
สมนฺตจกฺขฺ เป็นชื่อแห่งพระสัพพัญญุตญาณ. บทว่า **ธมฺมจกฺขฺ** เป็นชื่อแห่ง
มรรคญาณ ๓. ในบทว่า **อปฺปรชฺกฺเข** เป็นต้น ความว่า สัตว์ที่มีชูลีมีราคะ
เป็นต้น ในปัญญาจักขุน้อยโดยนัยที่กล่าวนั้นแล. ชื่อว่า **อปฺปรชฺกฺขา** คือมี

กิเลสเพียงดั่งฐลีในจักขุน้อย. สัตว์ที่มีฐลีมีรากจะเป็นต้นนั้นในปัญญาจักขุมาก
ชื่อว่า**หารชกฺขา** คือมีกิเลสเพียงดั่งฐลีในจักขุมาก. สัตว์ที่มีอินทรีย์มีศรัทธา
เป็นต้น แก่กล้า ชื่อว่า **ติกฺขินุทฺริยา** คือ มีอินทรีย์แก่กล้า. สัตว์ที่มีอินทรีย์
เหล่านั้นอ่อน ชื่อว่า **มุทฺนุทฺริยา** คือ มีอินทรีย์อ่อน. สัตว์ที่มีอาการมีศรัทธา
เป็นต้น เหล่านี้ดี ชื่อ **สุวาการ** คือมีอาการดี. สัตว์ที่กำหนดเหตุที่กล่าว
สามารถให้รู้ได้ง่าย ชื่อว่า **สุวิญญาปยา** คือให้รู้แจ้งได้ง่าย. สัตว์ที่เห็นปรโลก
และโทษโดยความเป็นภัยชื่อว่า **ปรโลกวชฺชภยทิสาวิน** คือมักเห็นปรโลก
และโทษโดยความเป็นภัย.

ก็ในเรื่องที่มีบาลีดังนี้ บุคคลที่มีศรัทธามีกิเลสเพียงดั่งฐลีในจักขุน้อย
บุคคลผู้ไม่มีศรัทธามีกิเลสเพียงดั่งฐลีในจักขุมาก บุคคลผู้ปรารถนาความเพียรมี
กิเลสเพียงดั่งฐลีในจักขุน้อย บุคคลผู้เกียจคร้านมีกิเลสเพียงดั่งฐลีในจักขุมาก
บุคคลผู้มีสติตั้งมั่นมีกิเลสเพียงดั่งฐลีในจักขุน้อย บุคคลผู้มีสติลุ่มหลง มีกิเลส
เพียงดั่งฐลีในจักขุมาก บุคคลผู้มีจิตตั้งมั่น มีกิเลสเพียงดั่งฐลีในจักขุน้อย บุคคล
ผู้มีจิตไม่ตั้งมั่นมีกิเลสเพียงดั่งฐลีในจักขุมาก บุคคลผู้มีปัญญามีกิเลสเพียงดั่งฐลี
ในจักขุน้อย บุคคลผู้มีปัญญาทรามมีกิเลสเพียงดั่งฐลีในจักขุมาก เช่นเดียวกัน
บุคคลผู้มีศรัทธามีอินทรีย์แก่กล้า ฯลฯ บุคคลผู้มีปัญญามักเห็นโลกอื่นและโทษ
ด้วยความเป็นภัย บุคคลผู้มีปัญญาทรามมักไม่เห็นโลกอื่นและโทษโดยความ
เป็นภัย.

บทว่า **โลก** ได้แก่ **ชั้นขุโลก ชาติโลก อายตนโลก สมบัติภวโลก**
วิบัติภวโลก สมบัติและวิบัติภวโลก วิบัติสัมปติภวโลก โลกหนึ่ง คือ สัตว์
ทั้งหลายทั้งปวงอยู่ได้ด้วยอาหาร **โลก ๒** คือ นามและรูป **โลก ๓** คือ เวทนา ๓
โลก ๔ คืออาหาร ๔ **โลก ๕** คือ อู่ปาทานชั้น ๕ **โลก ๖** คืออายตนะภายใน
๖ **โลก ๗** คือภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ **๗** **โลก ๘** คือ โลกธรรม ๘ **โลก ๙** คือ

ภพเป็นที่อยู่ของสัตว์ ๕ โลก ๑๐ คือ อายตนะ ๑๐ โลก ๑๒ คือ อายตนะ ๑๒ โลก ๑๘ คือ ธาตุ ๑๘.

บทว่า **วชฺช** ได้แก่ กิเลสทุกชนิด เป็นโทษทุจริตทุกชนิดเป็นโทษ อภิสังขารทุกชนิดเป็นโทษ กรรมคือการไปสู่ภพทุกชนิดเป็นโทษ ด้วยประการ ฉะนั้น ทั้งในโลกนี้ทั้งโทษนี้ เป็นอันปรากฏความหมายรู้โดยความเป็นภัยอย่าง แรงกล้าเหมือนเพชรฆาตเงี้ยวคอบ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ทรงรู้ ทรงเห็น ทรงรู้อย่าง ทรงแทงตลอดอินทรีย์ ๕ เหล่านี้ ด้วยอาการ ๕๐ เหล่านี้ นี้เป็นพระปริชากำหนดรู้ความหย่อนและยิ่งของอินทรีย์ทั้งหลายของพระตถาคต.

บทว่า **อุปลินิย** คือ ในกอบัว. แม้ในบถนอกนี้ก็มิฉะนั้นเหมือนกัน.

บทว่า **อนฺโตนิมฺมฺกฺโปสฺสินิ** คือ ดอกบัวแม่เหล่าอื่นใดจมอยู่ในน้ำอันน้ำเลี้ยงไว้.

บทว่า **อุทกํ อจฺจุคฺคฺมฺม ติฏฺฐนฺตติ** คือบัวบางเหล่าตั้งขึ้นพ้นน้ำ. ในบถนั้น อธิบายว่า บัวบางเหล่าที่ตั้งขึ้นพ้นน้ำคอรอสัมผัสแสงอาทิตย์แล้วบานในวันนี้. บางเหล่าตั้งอยู่เสมอน้ำจักบานในวันพรุ่งนี้. บางเหล่ายังจมอยู่ภายในน้ำอันน้ำเลี้ยงไว้จักบานในวันที่ ๓. แต่ยังมีดอกบัวเป็นต้นที่มีโรคแม่เหล่าอื่นไม่ขึ้นพ้นจากน้ำแล้ว ดอกบัวเหล่าใด จักไม่บาน จักเป็นภักษาแห่งปลาและเต่าอย่างเดียว ดอกบัวเหล่านั้น ท่านไม่ควรนำขึ้นสู่บาฬีได้แสดงไว้ชัดแล้ว.

บุคคล ๔ จำพวก คือ **อุคฺคฺมฺมฺกิตฺตฺยญฺญ วิปจิตฺตฺยญฺญ เนยฺยะ ปทปฺรมะ** ก็เปรียบเหมือนดอกบัว ๔ เหล่านี้แล.

ในบุคคล ๔ จำพวกนั้น บุคคลที่ตรัสรู้ธรรมพร้อมกับเวลาที่ท่านยกขึ้นแสดง ชื่อ **อุคฺคฺมฺมฺกิตฺตฺยญฺญ**. บุคคลที่ตรัสรู้ธรรมเมื่อท่านแจกความแห่งคำย่อโดยพิสดาร ชื่อว่า **วิปจิตฺตฺยญฺญ**. บุคคลที่ตรัสรู้ธรรมโดยลำดับด้วยความพากเพียรท่องจำ ด้วยการไต่ถาม ด้วยทำไว้ในใจโดยแยบคาย ด้วยคบหาสมาคมกับภิกษุสามเณร ชื่อว่า **เนยฺยะ**. บุคคลที่ไม่ตรัสรู้ธรรมได้ในชาตินั้น แม้เรียนมาก ทรงไว้มาก สอนเขามาก ชื่อว่า **ปทปฺรมะ**.

ในบทนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดู หมิ่นโลกธาตุ เช่นกับ ดอกบัว เป็นต้น ได้ทรงเห็นแล้วว่า บุคคลจำพวก อุกมฤตัญญู คุจดอกบัว จะบานในวันนี้ บุคคลจำพวก วิปจิตัญญู คุจดอกบัวจักบานในวันพรุ่งนี้ บุคคลจำพวกเนยยะ คุจดอกบัวจักบานในวันที่ ๓ บุคคลจำพวกปทปรมะ คุจดอกบัวอันเป็นภักษาแห่งปลาและเต่า. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงตรวจดู ได้ทรงเห็นโดยอาการทั้งปวงอย่างนี้ว่า สัตว์มีกิเลสเพียงดังธูลีในจักษุน้อย มีประมาณเท่านี้ สัตว์มีกิเลสเพียงดังธูลีในจักษุมากมีประมาณเท่านี้ แม้ในสัตว์ เหล่านั้นจำพวกที่เป็น อุกมฤตัญญู มีประมาณเท่านี้ ดังนี้. ในสัตว์ ๔ จำพวก นั้น การแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมสำเร็จประโยชน์แก่บุคคล ๓ จำพวกในอรรถภาพนี้แล. พวกปทปรมะจะมีวาสนาเพื่อประโยชน์ในอนาคต.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศพระธรรมเทศนา อันนำมา ซึ่งประโยชน์แก่บุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้แล้ว ยังความเป็นผู้มีพระประสงค์จะ ทรงแสดงให้เกิดขึ้น ได้ทรงจัด สัตว์แม่ทั้งปวงในภพ ๓ ใหม่ ให้เป็นสองส่วน ด้วยสามารถแห่งภพสัตว์ และอกภพสัตว์ สัตว์ที่ท่านกล่าวหมายถึงนั้นคือ สัตว์เหล่าใดประกอบด้วย กัมมวารณะ วิปากวารณะ กิเลสวารณะ ไม่มี ศรัทธา ไม่มี ความพยายาม มีปัญญาทราม เป็นผู้ไม่ควรก้าวล่วงสู่ความชอบ ในธรรมทั้งหลาย ที่เป็นกุศลอย่างแน่นอน สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้เป็นอกภพสัตว์ อกภพสัตว์เป็นไฉน สัตว์เหล่าใดไม่ประกอบด้วย กัมมวารณะ ฯลฯ สัตว์ทั้งหลาย เหล่านี้เป็นภพสัตว์ ดังนี้. ในบทนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละ อกภพบุคคล แม่ทั้งหมด ทรงกำหนดภพบุคคลอย่างเดียวด้วยพระญาณ ได้ทรงจัดให้เป็น ๖ ส่วน คือ สัตว์จำพวกราคะจริตประมาณเท่านี้ สัตว์จำพวกโทสะจริต โมหะจริต วิตกกะจริต ศรัทธาจริต พุทธิจริต มีประมาณเท่านี้. ครั้นทรงจัดอย่างนี้แล้ว จึงทรงพระดำริว่า เราจักแสดงธรรม ดังนี้.

พรหมครันทราบดงนั้นแล้ว เกิดโสมนัส ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาหลายคาถา.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **อลโข โส ภิกขเว มหาพुरुหฺมา** เป็นต้น ทรงหมายถึงข้อนี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า **อชฺฌภาสิ** ตัดบทเป็น **อธิภาสิ**. อธิบายว่า ได้กราบทูลปรารภยังในรูปแบบ.

บทว่า **เสเล ยถา ปพฺพตมฺพุทฺธนิฏฺฐิโต** คือเหมือนคนยืนอยู่บนภูเขาหินล้วน. จริงอยู่ เมื่อคนยืนอยู่บนยอดภูเขานั้นก็ไม่มีกิจเป็นต้นว่า ยก และ ยึดคอก แม้เพื่อจะดู. บทว่า **ตถูปมํ** ความว่า เปรียบด้วยสิ่งนั้น คือ เปรียบด้วยภูเขาหินล้วน. ก็ความสังเขปในเรื่องนี้มีดังนี้. บุรุษผู้มีจักขุยืนอยู่บนยอดเขาหินล้วนพึงเห็นหมูชนโดยรอบนั้นใด ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์เป็นผู้มีปัญญาดี มีจักขุโดยรอบด้วยพระสัพพัญญุตญาณก็ฉนั้นนั่น เสด็จขึ้นสู่ปราสาทสำเร็จด้วยธรรมสำเร็จด้วยปัญญา เป็นผู้ปราศจากความโศกด้วยพระองค์เอง ทรงพิจารณา ทรงใคร่ครวญ ทรงตรวจตรา หมูชนผู้เกลือกกลิ้งไปด้วยความโศก ถูกชาติชราครอบงำแล้ว.

ในบทนี้มีอธิบายดังนี้ เหมือนอย่างว่า มนุษย์ทั้งหลาย กระทำที่ดินผืนใหญ่โดยรอบเชิงภูเขา แล้วปลูกกระท่อมในแนวพื้นที่เหมาะแก่การเพาะปลูก ณ ที่ดินผืนนั้น จุดไฟในเวลากลางคืน อนึ่ง ที่ดินนั้นพึงมีความมืดประกอบด้วยของค์ ๔ ขณะนั้น เมื่อบุรุษผู้มีจักขุยืนอยู่บนยอดภูเขานั้น มองดูพื้นที่ที่ดิน ไม่ปรากฏ แนวพื้นที่เพาะปลูก ไม่ปรากฏ กระท่อม ไม่ปรากฏ พวกมนุษย์ที่นอนในกระท่อมนั้น ไม่ปรากฏ แต่ปรากฏเพียงเปลวไฟในกระท่อมทั้งหลาย เท่านั้น ฉนั้นใด เมื่อพระตถาคตเสด็จขึ้นสู่ธรรมปราสาททรงตรวจดูหมูสัตว์ สัตว์ทั้งหลายที่ไม่ได้ทำความดี แม้นัง ฌ ข้างพระชนาเบื้องขวา ในที่อยู่แห่งเดียวกัน ก็ฉนั้นนั่น ก็ไม่มาถึงคลองแห่งพุทธจักขุ ย่อมเป็นเหมือน

ลูกศรที่ซัดไปในเวลากลางคืน แต่สัตว์ทั้งหลายที่ทำความดี เป็นเวไนยบุคคล แม้ยืนอยู่ไกลพระตถาคตนั้น ย่อมมาสู่คล่องได้. สัตว์เหล่านั้นย่อมเป็นคูไฟ และคูภูเขาคิมพานต์. สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

สัตว์บุรุษทั้งหลายย่อมปรากฏ ที่ไกล

เหมือนภูเขาคิมพานต์ อสัตว์บุรุษทั้งหลาย

ย่อมไม่ปรากฏ ณ ที่นี้ เหมือนลูกศร

ที่เขาซัดไปในเวลากลางคืน ฉะนั้น.

บทว่า **ออุเจหิ** ความว่า พรหมกราบทูลวิงวอนถึงการเสด็จจาริก เพื่อโปรดแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า. พึงทราบในบทว่า **วีร** เป็นต้นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า วีระ เพราะพระองค์มีความเพียร ชื่อว่าเป็นผู้ชนะ สงครามเพราะพระองค์ทรงชนะ เทวบุตรมาร มัจจุมาร และกิเลสมาร ชื่อว่าเป็นผู้นำพวก เพราะพระองค์ทรงข้ามชาติกันดารเป็นต้นได้ คือ เพราะพระองค์สามารถแนะนำแล้วนำพวกไปได้ ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีหนี้ เพราะไม่มีหนี้ คือ กามฉันทะ ดังนี้.

บทว่า **อปารุตา** คือ เปิดเผย. บทว่า **ประตุอมตะ** ได้แก่ **อริยมรรค**. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ว่า เพราะเราได้เปิดประตูนิพพาน กล่าวคือ อมตะ ตั้งไว้แล้ว. บทว่า **ปมฺมุจฺจนฺต สทฺธิ** ความว่า ผู้มีโสต ทั้งปวง จงปล่อย คือ สละศรัทธาของตนเถิด. ในสองบทหลังมีเนื้อความว่า ด้วยว่า เราเป็นผู้มีความรู้สึกลำบากด้วยกายและวาจา จึงมิได้กล่าวธรรมอันประณีต คือสูงสุดนี้ ซึ่งตนทำให้คล่องแคล่ว คือ เป็นไปด้วยดีแล้ว ก็บัดนี้ ชนทั้งปวง จงน้อมนำภษณะคือศรัทธาเข้าไปเถิด เราจักยังความดำริของชนเหล่านั้นให้บริบูรณ์ ดังนี้.

บทว่า โพรธิรุกขมุเล ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ได้หายพระองค์ที่ต้นอชปาลนิโครธไม้ไผ่โพรธิพฤกษ์. บทว่า เขมมิกทาย ความว่า อธิปตนมฤคทายวัน โดยสมัยนั้นเป็นสวนชื่อว่า เขมะก็สวนนั้นท่านให้ชื่อว่า มฤคทายวัน เพราะเป็นที่ที่ท่านให้เพื่อยู่โดยปลอดภัยแก่เนื้อทั้งหลาย. ท่านกล่าวว่า เขมมิกทาย หมายถึงสวนนั้น.

แม้พระพุทธเจ้าพระองค์อื่น ๆ ก็เหมือนพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนาม วิปัสสี เสด็จไปเพื่อทรงแสดงธรรมเป็นครั้งแรก ได้เสด็จไปทางอากาศแล้ว เสด็จลง ณ ที่นั้นเหมือนกัน. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ทอดพระเนตรเห็นอุปนิสัยของอุปกาชีวก ทรงทราบว่ อุปกะเดินมาทางนี้ เห็นเรา จักสนทนากับเราแล้วไป แต่แล้วอุปกะเมื่อหน้าจักมาหาเราอีก แล้วจักทำให้แจ้งซึ่งพระอรหัตต์ ดังนี้ ได้เสด็จด้วยพระบาทเปล่าสิ้นทาง ๑๘ โยชน์.

บทว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกคนเฝ้ามฤคทายวัน ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทอดพระเนตรดูคนเฝ้าสวนมฤคทายวันหลายครั้งแล้ว ตรัสเรียกให้เข้าไปหา ตรัสสั่งให้ไปบอกขัณฑราชบุตรและติสสบุตรปุโรหิตว่า ท่านผู้เจริญ พระผู้เป็นเจ้าของเราทั้งหลายเสด็จมาแล้ว.

บทว่า อนุพุพุกัลล ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสกล่าวตามลำดับอย่างนี้ คือ ทานกถา สีล ในลำดับทาน สวรรค์ ในลำดับศีล มรรค ในลำดับสวรรค์. กถาปฏิสังขตด้วยคุณของท่านมีอาทิอย่างนี้ว่า ในบทเหล่านั้น บทว่า ทานกถิ ความว่า ชื่อว่า ทานนี้เป็นเหตุของความสุขทั้งหลาย เป็นบ่อเกิดแห่งสมบัติทั้งหลาย เป็นที่ตั้งแห่งโภคะทั้งหลาย เป็นความดีของท่านเป็นที่อาศัย เป็นคติ เป็นเครื่องค้ำจุนของผู้ที่ถึงความสงบวิเศษ ที่พึง ที่ตั้งอารมณ์ ความดีของท่าน ที่อาศัยค้ำจุน เช่นกับทานย่อมไม่มีในโลกนี้ และในโลกหน้า. จริงอยู่ ทานนี้ชื่อว่า เช่นกับ สีหาคัน สำเร็จด้วยแก้วเพราะอรรถว่า

เป็นที่ฟัง ชื่อว่า เช่นกับ แผ่นดินใหญ่ เพราะอรรถว่าเป็นที่ตั้ง ชื่อว่า เช่นกับ เชือกรัด เพราะอรรถว่า เป็นเครื่องยึดเหนี่ยว ชื่อว่า เช่นกับ เรือ เพราะ อรรถว่า ข้ามไปจากทุกข์ ชื่อว่า เช่นกับ ความกล้าในสงคราม เพราะอรรถว่า เป็นเครื่องปลดปล่อย ชื่อว่า เช่นกับ นครที่ปรับปรุงดีแล้วเพราะอรรถว่า ป้องกันภัย ชื่อว่า เช่นกับ ประทุม เพราะอรรถว่า ไม่คิดด้วยมลทิน คือ ความตระหนี่เป็นต้น ชื่อว่า เช่นกับ ไฟ เพราะอรรถว่า เผากิเลสเหล่านั้น ชื่อว่า เช่นกัน อสรพิษ เพราะอรรถว่า เข้าไปใกล้ได้ยาก ชื่อว่า เช่นกับ สีหะ เพราะอรรถว่า ไม่สะอึ้ง ชื่อว่า เช่นกับ ช้าง เพราะอรรถว่า มีกำลัง ชื่อว่า เช่นกับ วัวผู้เผือก เพราะอรรถว่า เห็นเป็นมงคลยิ่ง ชื่อว่า เช่นกับ พญาม้าลาหะ เพราะอรรถว่า ให้ถึงภาคพื้นแห่งความปลอดภัย จริงอยู่ ท่านยอมให้สักกสมบัติในโลก ย่อมให้มารสมบัติ พรหมสมบัติ จักรพรรดิ-สมบัติ สาวกปารมีญาณ ปัจเจกโพธิญาณ อภิสัมโพธิญาณ. ก็เพราะเมื่อให้ ทาน จึงสามารถสมาทานศีลได้ ฉะนั้น พระองค์จึงตรัส สัตกถา ในลำดับ ทานนั้น.

บทว่า สัตกถ ความว่า กถาปฏิสังยุต ด้วยคุณของศีล มีอาทิ อย่างนี้ว่า ชื่อว่าศีลนี้ เป็นที่ฟัง เป็นที่ตั้ง เป็นอารมณ์ เป็นเครื่องป้องกัน เป็นที่อาศัย เป็นคติ เป็นเครื่องค้ำจุน จริงอยู่ ที่ฟัง ที่ตั้ง อารมณ์ เครื่อง ป้องกัน ที่อาศัย คติ เครื่องค้ำจุน เช่นกับศีล ย่อมไม่มี แก่สมบัติในโลก นี้และโลกหน้า เครื่องประดับเช่นกับศีล ย่อมไม่มี ดอกไม้ เช่นกับ ดอกไม้ คือศีล ย่อมไม่มี กลิ่น เช่นกับกลิ่นศีล ย่อมไม่มี จริงอยู่ โลกพร้อมด้วย เทวโลก แลดูการประดับด้วยเครื่องประดับคือศีล การตกแต่งด้วยดอกไม้ คือศีล การดูบไล้ด้วยกลิ่นคือศีล ย่อมไม่ถึงความอ้อม. เพื่อจะแสดงว่า คนได้ สวรรค์ เพราะอาศัยศีลนี้ พระองค์จึงตรัส สัตกถา ในลำดับศีล.

บทว่า **สคฺคกถิ** ความว่า **กถาปฏิสังยุต** ด้วยสววรรคมีอาทิอย่าง
นี้ว่า ชื่อว่า สวรรคนี้ นำปรารถนา นำใคร นำพอใจ ก็พาอันเป็นทิพย์-
สมบัติ ย่อมได้ในสวรรคนี้เป็นนิจ เหล่าเทวดาชั้นจาตุมมหาราชิกา ย่อมได้
ทิพย์สุขและทิพย์สมบัติตลอดเก้าล้านปี เหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ ย่อมได้ทิพย์สุข
และทิพย์สมบัติตลอดสามโกฏิปี และหกล้านปี. จริงอยู่ เมื่อพระพุทธเจ้า
ทั้งหลายตรัสถึงสมบัติสววรรคยังไม่พอปาก. ดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า คุณก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เราพึงกล่าว **สคฺคกถา** โดยปริยายไม่น้อยแล ดังนี้เป็นต้น. พระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงล่อด้วยตรัสถึงสววรรคอย่างนี้แล้ว เพื่อทรงแสดงว่า แม้สวรรคนี้
ก็ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่ควรทำความกำหนดด้วยความพอใจในสวรรคนี้ เหมือน
ประดับช้างแล้วตัดวงช้างนั้น จึงตรัสถึงโทษ ความเลวทราม ความเศร้าหมอง
ของกามทั้งหลาย โดยนัยเป็นต้นว่า กามทั้งหลายมีความชื่นชมน้อย มีทุกข์มาก
มีความคับใจมาก โทษในกามนี้ยิ่งยิ่งนัก ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อาทินโว** คือ โทษ. บทว่า **โอกาโร** คือ
ความเลวทราม ความลามก. บทว่า **ตํ กิเลโส** ความว่า ความเศร้าหมอง
ในสงสารของสัตว์ทั้งหลาย มีขึ้นด้วยกามทั้งหลายนั้น. เหมือนอย่างที่ท่าน
กล่าวว่า ผู้เจริญทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายจักเศร้าหมอง ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงคุกคามด้วยโทษของกามอย่างนี้แล้ว ทรงประกาศอานิสงส์ในเนกขัมมะ
อธิบายว่า ทรงประกาศคุณของบรรพชา. บทที่เหลือมีดังกล่าวแล้วใน
อรรถกถาอัมพัฏฐสูตร และมีใจความง่าย.

บทว่า **อลคฺคถุ** คือ ได้แล้วอย่างไร. ได้แล้วโดยความเป็นเอหิภิกขุ.
ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูการสั่งสมบาตรและจิ๋วสำเร็จด้วยฤทธิ์
ทรงเห็นการถวายเป็นต้น ในชาติไม่น้อยของหมู่ชนเหล่านั้นจึงตรัสคำเป็น
อาทิว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย จงมาเถิด ดังนี้. หมู่ชนเหล่านั้นมีศีรษะโล้น

นุ่งห่มผ้ากาสาเยะ มีภิกขุบริจาร ๘ สวมในร่างกาย นั่งถวายนมัสการพระผู้มีพระภาคเจ้าดูพระเถระมีพรรษา ๒๐.

ในบทว่า **สนุทสุเสติ** เป็นต้น ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้า. เมื่อทรงแสดงถึงประโยชน์ในโลกนี้ทรงแสดงว่า **อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา** ดังนี้ ทรงแสดง ชั้นทั้งหลาย ชาติทั้งหลาย อายตนะทั้งหลายปฏิจสมุปบาท เมื่อทรงแสดงความเกิดขึ้นแห่งรูปชั้นทรงแสดงถึงลักษณะ ๕ เมื่อทรงแสดงความเสื่อมแห่งเวทนาชั้นเป็นต้น ก็อย่างนั้น เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงลักษณะ ๕๐ ด้วยสามารถความเกิดขึ้นและความเสื่อม. เมื่อทรงแสดงถึงประโยชน์ในโลกหน้า ทรงแสดงถึงนรกกำเนิดเดียรัจฉาน เปตวิสัย อสุรกาย ทรงแสดงอันเป็นวิบากแห่งกุศล ๓ อย่าง สมบัติแห่งเทวโลก ๖ ชั้น พรหมโลก ๕ ชั้น.

บทว่า **สมาทเปติ** ความว่า ให้ถือกัลยาณธรรมมีปาริสุทธิศีล ๔ ชุวงศ์กถาวัตถุ ๑๐ เป็นต้น.

บทว่า **สมุตฺเตเชติ** คือ ให้อาจหาญด้วยดี ให้อุตสาหะยิ่ง ๆ ขึ้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้หวาดสะดุ้งให้หวาดกลัวประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้าครัสทำดูบรรลุแล้ว. ก็เมื่อพระพุทธเจ้าผู้มีพระภาคทรงทำให้สัตว์หวาดสะดุ้งหวาดกลัวแล้วครัสถึงประโยชน์โลกนี้ อันมีประเภท เช่น กัมมกรรม ๓๒ และมหาภัย ๒๕ ย่อมทำให้เกิดความหวาดสะดุ้ง ดูถูกมัดแขนไพล่หลังจนแน่นแล้วโบย ๑๐๐ ครั้ง ที่ทาง ๔ แพร่ง นำออกไปทางประตูทิศใต้ ดูวางศิระที่ระฆังสำหรับประหาร ดูเสียบบนหลาวและดูถูกช้าง ชับมันเหยียบ. และเมื่อทรงกล่าวถึงประโยชน์ในโลกนี้ย่อมเป็นดูเกิดในนรกเป็นต้นและดูเสวยสมบัติในเทวโลก.

บทว่า สมฺปหิ เสดติ คือให้รื่นเริงด้วยคุณที่ตนได้แล้ว. อธิบายว่า ทรงกล่าวทำให้มีอานิสงส์มาก.

บทว่า สั ขารานํ อาทีนํ ความว่า ตรัสถึงโทษของกามทั้งหลายเพื่อบรรลุปฐมมรรคขึ้นค้ำ. แต่ในบทนี้เพื่อบรรลุมรรคเบื้องสูงพระองค์จึงทรงประกาศโทษของสังขารทั้งหลาย และความที่สังขารทั้งหลายลามกและความลำบากอันมีสังขารเป็นปัจจัยโดยนัยเป็นต้นว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่ปลอดภัย คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อันนี้เพียงพอเพื่อความเบื่อหน่ายในสังขารทั้งหลาย เพียงพอเพื่อคลายกำหนด เพียงพอเพื่อความหลุดพ้นดังนี้. ทรงประกาศอานิสงส์ในนิพพานโดยนัยเป็นต้นว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่านิพพานนี้มีอยู่ในเนกขัมมะเหมือนกัน เป็นสิ่งประณีต เป็นเครื่องป้องกัน เป็นที่อาศัยดังนี้.

บทว่า มหาชนกาโย ความว่า หม่อมมหาชนผู้เป็นอุปฐากของกุมารทั้งสองนั้นนั่นแล. บทว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าและพระธรรมเป็นที่พึ่งดังนี้ ความว่า หม่อมชนเหล่านั้นได้กล่าววาจาสองหน [คือกล่าวถึงพระพุทธเจ้าหนหนึ่งพระธรรมหนหนึ่ง] เป็นสรวณะ เพราะยังไม่ครบพระสงฆ์. บทว่า อลคตุํ คือ ได้แล้วโดยความเป็นเอหิภิกขุ โดยนัยที่กล่าวแล้วในตอนก่อน. แม้ในคราวที่บวชแล้วในลำดับจากนี้ก็มิมีนัยนี้แล.

บทว่า ปรีวิตกโก อุตฺปาติ ความว่า ความปรีวิตกเกิดขึ้นเมื่อไร. เกิดขึ้นเมื่อล่วง ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน จากการตรัสรู้.

ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำการสงเคราะห์พระชนกอยู่แล้ว. แม้พระราชาก็ทรงดำริว่า โอโรสคนโตของเราออกบวชเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว โอโรสคนที่สองของเราออกบวชเป็นอัครสาวก บุตรบุโรหิตเป็นสาวกรูปที่สอง อนึ่ง ภิกษุทั้งหลายที่เหลือเหล่านี้แม้ในเวลาเป็นคฤหัสถ์ก็ได้แวดล้อมโอโรส

ของเราเที่ยวไป ภิภุเหล่านั้น เมื่อก่อนเป็นภาระของเราแม่เดียนี่ก็ยังเป็นภาระ
ของเราอยู่นั่นเอง เราจักบำรุงภิภุเหล่านั้นด้วยปัจจัย ๔ เราจักไม่ให้โอกาส
แก่ผู้อื่นดังนี้. พระราชารับสั่งให้สร้างกำแพงทำด้วยไม้ตะเคียนทั้งสองข้างตั้งแต่
ซุ้มประตูพระวิหารจนถึงพระทวารเมืองราชคฤห์ คลุมด้วยเสื่อลำแพนมุงด้วยผ้า
และปกปิดในเบื้องบนทรงให้ทำเพดานมีพวงดอกไม้หลายชนิดประมาณเท่าลำตาล
ห้อยย้อยลงมาวิจิตรด้วยดวงทอง ข้างล่างพื้นลาดด้วยเครื่องลาดอันสวยงาม รับ
สั่งให้จัดดอกไม้ในลำดับกลั่น และกลั่นในลำดับดอกจนเต็มหม้อน้ำ ในสวนดอก
ไม้ ในข้างทั้งสองภายในเพื่อให้อยู่ในทางเดียวกันทั้งสิ้น แล้วรับสั่งให้กราบทูล
เวลาแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าแควล้อมด้วยหมู่ภิภุเสด็จไป
เมืองราชคฤห์ ภายในม่านนั่นเองเสวยพระอาหารเสร็จแล้วเสด็จกลับพระวิหาร.
ใคร ๆ อื่น ย่อมไม่ได้แม้แต่เห็น ก็การถวายภิกษาที่ดี การทำการบูชาที่ดี การ
ฟังธรรมที่ดีจะมีแต่ไหนเล่า. ชาวเมืองคิดกันว่า วันนี้เมื่อพระศาสดาทรงอุบัติ
ขึ้นในโลกแล้ว พวกเราไม่ได้แม่เพื่อเห็นตลอด ๗ ปี ๗ เดือน จะกล่าวไปโยถึง
การถวายภิกษา การทำการบูชา หรือการฟังธรรม พระราชาทรงรักใคร่หวงแหน
ว่า พระพุทธเจ้าของเราผู้เดียว พระธรรมของเราผู้เดียว พระสงฆ์ของเราผู้
เดียวแล้ว ทรงบำรุงเพียงองค์เดียวก็พระศาสดาเมื่อทรงอุบัติได้อุบัติเพื่อประ-
โยชน์เพื่อเกื้อกูลแก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก จริง อยู่นรกของพระราชาไม่พึงร้อน
ของคนเหล่าอื่นเช่นกับกอบัวขาบ เพราะฉะนั้น พวกเราจะกราบทูลพระราชา
หากพระราชาไม่ทรงให้พระศาสดาแก่พวกเรา ก็ดีละ หากไม่ทรงให้
พวกเราแม่ต้องรบกับพระราชาที่จะพาส่งไปแล้วทำบุญมีทาน เป็นต้น แต่ชาว
เมืองผู้บริสุทธ์คงไม่อาจทำอย่างนั้น พวกเราจะยึดถือบุรุษผู้เจริญคนหนึ่งดังนี้.
ชาวเมืองเหล่านั้นเข้าไปหาเสนาบดีบอกความนั้นแก่เสนาบดีแล้ว กล่าวว่า นาย
ฝ่ายของพวกเรายังมีอยู่หรือ หรือจะมีแค่พระราชา. เสนาบดีนั้นกล่าวว่า เรา

เป็นฝ่ายของพวกท่าน ก็แต่ว่า วันแรกควรให้เราก่อน ภายหลังจึงถึงวาระของพวกท่าน. พวกชาวเมืองเหล่านั้นรับคำ. เสนาบดีนั้นเข้าไปเฝ้าพระราชาทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ชาวเมืองเขาพากันโกรธพระองค์ พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสถามว่า โกรธเรื่องอะไรเล่าพ่อ. กราบทูลว่า นัยว่า พระองค์ท่านนั้นทรงบำรุงพระศาสนา พวกข้าพระพุทธเจ้าไม่ได้เลย หากว่าชาวเมืองได้ในบัดนี้บ้าง พวกเขาก็จะไม่โกรธ เมื่อไม่ได้พวกเขาประสงค์จะรบกับพระองค์ พระเจ้าข้า. ครั้นว่านี้แน่เจ้า เราจะรบ เราจะไม่ให้หมู่สงฆ์. ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ชาวเมืองเป็นทาสของพระองค์ พวกข้าพระองค์จะรบกับพระองค์. ครั้นว่า พวกเจ้าจักจับใครรบ. เจ้าเป็นเสนาดิมีไชหรือ. กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ข้าพระองค์เว้นชาวเมืองเสียแล้วไม่สามารถจะรบได้ พระเจ้าข้า. แต่ฉัน พระราชาทรงทราบ ว่า ชาวเมืองมีกำลังมากแม้เสนาดิมีไชหรือ. กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ข้าพระองค์เว้นชาวเมืองจึงให้หมู่ภิกษุแก่เราตลอด ๗ ปี ๗ เดือนต่อไป พวกชาวเมืองไม่ยอมรับพระราชาทรงลดมา ๖ ปี ๕ ปี ๓ ปี ๒ ปี ๑ ปี. แม้ให้ลดอย่างนี้ชาวเมืองก็ไม่ยอมรับ. พระราชาทรงขอ ๗ วันอื่น. พวกชาวเมืองคิดกันว่า บัดนี้พวกเราไม่ควรทำความรุนแรงกับพระราชาจึงอนุญาต. พระราชาทรงเตรียมทานमुखที่พระองค์เตรียมไว้แล้วถึง ๗ ปี ๗ เดือน เหลือเพียง ๗ วันเท่านั้นตลอด ๖ วัน ทรงให้ทานแก่คนบางพวกผู้ยังไม่เห็นเท่านั้น ในวันที่ ๗ ตรัสเรียกชาวเมืองมาตรัสว่า พวกท่านจักสามารถให้ทานเห็นปานนี้ได้หรือ. แม้พวกชาวเมืองก็พากันกราบทูลว่า ทานนั้นอาศัยพวกข้าพระองค์นั้นแหละจึงเกิดขึ้นแต่พระองค์แล้วมิใช่หรือ กราบทูลว่า พวกข้าพระองค์จักสามารถพระเจ้าข้า. พระราชาทรงเช็ดพระอัสสุชลด้วยหลังพระหัตถ์ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์คิดแล้วว่า ข้าพระองค์จักไม่ทำภิกษุหกล้านแปดแสนรูปให้เป็นภาระของผู้อื่น จักบำรุงด้วยปัจจัย ๔ จนตลอด

ชีวิต บัดนี้ ข้าพระองค์อนุญาตแก่ชาวเมืองแล้ว เพราะชาวเมืองพากันโกรธว่า พวกเราไม่ได้เพื่อถวายทาน ตั้งแต่วันพรุ่งนี้ พวกพระคุณเจ้าทั้งหลายจงกระทำอนุเคราะห์แก่ชาวเมืองเหล่านั้นเถิด. ครั้นถึงวันที่สอง เสนาบดีตระเตรียมมหาทานแล้วกล่าวว่า วันนี้พวกท่านจงรักษาโดยที่คนอื่นบางคนจะไม่ถวายแม้ภิกษาอย่างเดียวได้ ได้ตั้งบุรุษไว้โดยรอบ. ในวันนี้ภรรยาเศรษฐีร้องให้พุดกะลูกสาวว่า ลูกเอ๋ย หากบิดาของลูกยังมีชีวิตอยู่ วันนี้แม่คงจะยังพระทศพลให้เสวยก่อน. ลูกสาวพุดกะแม่ว่า แม่จ๋าอย่าคิดไปเลย ลูกจักกระทำโดยที่หมูกิษุมิ พระพุทธเจ้าเป็นประมุขจักเสวยภิกษาของพวกเราก่อน. แต่นั้นในถาดทองคำมีค่าประมาณหนึ่งแสน เต็มไปด้วยข้าวปายาสไม่มีน้ำ นางได้ปรุงเนยใส่น้ำผึ้ง น้ำตาลกรวดเป็นต้น เอาถาดใบอื่นครอบถาดทองคำล้อมถาดนั้นด้วยสายพวงดอกมะลิกระทำคล้ายเชือกร้อยดอกไม้ ในเวลาพระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าสู่บ้านนางยกขึ้นเอง แวดล้อมด้วยหมู่ที่เลี้ยงออกจากเรือน. ในระหว่างทางพวกคนใช้ของเสนาบดีกล่าวว่า ลูกก่อนแม่นาง เจ้าอย่ามาทางนี้. ธรรมดาหญิงผู้มีบุญมากย่อมมีคำพูดน่าพอใจ. เมื่อคนใช้ของเสนาบดีเหล่านั้นพูดบ่อย ๆ ก็ไม่อาจห้ามถ้อยคำของนางได้. นางกล่าวว่า ออเจ้า ลุงจ๋า น้ำจ๋า เพราะเหตุไร พวกท่านจึงไม่ให้ฉันไปเล่า. คนรับใช้เหล่านั้นกล่าวว่า เสนาบดีตั้งเราไว้ว่า พวกท่านจงอย่าให้ใคร ๆ อื่นถวายของเคี้ยวของบริโภคได้. นางกล่าวว่า ก็พวกท่านเห็นของเคี้ยวของบริโภคในมือของฉันหรือ. คนใช้ตอบว่า พวกเราเห็นพวงดอกไม้. นางถามว่า เสนาบดีของพวกท่านไม่ให้เพื่อทำแม่การบูชาด้วยพวงดอกไม้ดอกหรือ. คนใช้ตอบว่า ให้ซิแม่นาง. นางกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นพวกท่านจงหลีกไปเถิด แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ากราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์ทรงให้รับพวงดอกไม้นี้เถิด พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแลดูคนใช้ของเสนาบดีคนหนึ่งให้รับพวงดอกไม้. นางถวายบังคมพระผู้มีพระภาค

เจ้าแล้ว ตั้งความปรารถนาว่า เมื่อข้าพเจ้ามีอันต้องเกิดในภพน้อยภพใหญ่ ของ
อย่ามีชีวิตหวาดสะดุ้งเลย ขอให้ข้าพเจ้าจงเป็นที่รัก เป็นที่ชบใจ และขอให้ชื่อ
ว่าสมนาในที่ที่เกิด ดอกพวงดอกมะลิเกิด แล้วพระศาสดาตรัสว่า ขอนางจงมี
ความสุขเถิด แล้วนางถวายบังคมกระทำประทักษิณหลีกไป. พระผู้มีพระภาค
เจ้าเสด็จไปเรือนเสนาบดีประทับนั่ง ณ อาสนะที่เขาปูไว้ เสนาบดีถือข้าวยา
เข้าไปถวาย. พระศาสดาทรงปิดบาตร. เสนาบดีกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ หมุกินุ่แล้ว พระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสว่า พวกเรามีบิณฑบาตอย่าง
หนึ่งซึ่งได้ในระหว่าง. เสนาบดีนำพวงดอกไม้ ออก ได้เห็นบิณฑบาตแล้ว จุพฺ-
ฐากกล่าวว่า มาดูคามกล่าวแก่ข้าพเจ้าว่า นาย ดอกไม้ได้หลอกลวงเสียแล้ว. ข้า
วปายาสเพียงพอแก่ภิกษุทั้งหมด ตั้งแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นต้น. แม้เสนาบดี
ก็ได้ถวายไทยธรรมของตน. พระศาสดาเสวยภัตตาหารเสร็จแล้ว ตรัสมงคล
เสด็จกลับ. เสนาบดีถามว่า หญิงถวายบิณฑบาตนั้นชื่ออะไร. เป็นลูกสาว
เศรษฐีจะนาย. เสนาบดีคิดว่า หญิงนั้นมีปัญญา เมื่อหญิงเห็นปานนี้อยู่ในเรือน
ชื่อว่าสมบัติคือสวรรค์ของบุรุษจะหาได้ไม่ยาก จึงนำหญิงนั้นมาตั้งไว้ในตำแหน่ง
ที่ใหญ่.

วันรุ่งขึ้น ชาวเมืองพากันถวายทาน ได้ปรารถนาเพื่อถวายโดยสลับกันไป
อย่างนี้ ว่าแม้พระราชาก็จะทรงถวายในวันรุ่งขึ้น. พระราชาทรงตั้งजारบุรุษ
ไว้แล้ว ทรงถวายให้อีกว่าทานที่ชาวเมืองถวาย. แม้ชาวเมืองก็กระทำอย่างนั้น
เหมือนกัน ถวายยิ่งกว่าทานที่พระราชาทรงถวาย.

หญิงพื่อนทั้งหลายในเมืองราชคฤห์ กล่าวแก่สามเณรหนุ่มว่า พ่อสาม-
เณรทั้งหลาย นิมนต์รับทานที่ไม่ได้กระทำด้วยมือที่เช็ดที่ผ้าเช็ดตัวของคฤหบดี
ทั้งหลายแล้วชำระล้างน้ำลายและน้ำมูกเป็นต้นของเด็กอ่อน กระทำให้เป็นทาน
สะอาดประณีต. วันรุ่งขึ้น แม้ชาวเมืองทั้งหลายก็กล่าวแก่สามเณรหนุ่มทั้งหลาย

ว่า พ่อสามเณรทั้งหลาย นิมนต์รับทาน ที่ไม่ทำด้วยข้าวสารน้ำมันน้ำส้มและเนย
ใสที่คร่ำมาในเมืองในบ้านและนิคมเป็นต้น ไม่ได้ทำด้วยการทำลายแข่งศีรษะ
และหลังของผู้อื่นแล้วนำมาถวาย กระทำด้วยเนยใสและน้ำมันอย่างแท้เป็นต้น
ทีเดียว. ครั้นเมื่อล่วงไป ๗ ปี ๗ เดือนและ ๗ วัน อย่างนี้แล้ว ที่นั่นความ
วิตกนี้ได้เกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า. ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ล่วงไป ๗ ปี ๗
เดือน ๗ วัน จากวันตรัสรู้ ความวิตกได้เกิดขึ้นแล้วดังนี้.

บทว่า **อณฺฺตโร มหาปุรหุมา** ความว่า พรหมทูลวิงวอนให้ทรง
แสดงธรรม. บทว่า **จตุราสีติ อาวาสสสุตฺตานิ** คือ วิหาร ๘๔,๐๐๐ หลัง.
วิหารเหล่านั้นทั้งหมดเป็นวิหารใหญ่รับภิกษุได้ถึงหนึ่งล้านสองแสนรูป ได้เป็น
เช่นกับมหาวิหารอภัยคีรี เจดีย์บรรพตและจิตตบรรพต.

บทว่า **ขมฺมุติ ปรมํ ตโป** ความว่า ขันติคือความอดกลั้นเป็นตบะ
อย่างยิ่ง. บทว่า **ตฺติศึกษา** เป็นไวยากรณ์ของขันตินั้นแหละ. อธิบายว่า อธิวาสน-
ขันติ กล่าวคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างสูงสุด. บทว่า **นิพฺพานํ ปรมํ** ความ
ว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นธรรมอย่างยิ่งโดยอาการทั้งปวง.
บทว่า **น หิ ปพฺพชฺชิตो ปรุปรมาตี** ความว่า ผู้ใดเข้าไปทำร้ายรบกวนและ
เบียดเบียนผู้อื่น เพราะเว้นจากอธิวาสนขันติ ผู้นั้นไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต.
ก็บาทที่ ๔ เป็นไวยากรณ์ของบทนี้นั่นเอง. บทว่า **น สมโณ โหติ** เป็นไวยากรณ์
ของบทนี้ว่า **น หิ ปพฺพชฺชิตो**. บทว่า **ปรี วิหฺเรนฺนโต** เป็นไวยากรณ์ของบท
นี้ว่า **ปรุปรมาตี**. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ปรุปรมาตี** คือ ทำลายศีล. เพราะ
ศีลท่านกล่าววว่า **ปรี** โดยอรรถว่าสูงสุด อธิบายว่า ก็ผู้ใดเป็นสมณะเบียด
เบียนสัตว์อื่นอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า เข้าไปทำร้ายผู้อื่น คือ ทำศีลของตนให้
พินาศ ผู้นั้นไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต. อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดเข้าไปทำร้ายผู้อื่น เพราะ
ไม่มีอธิวาสนขันติฆ่าสัตว์อื่น โดยที่สุดแม้เหลือบและยุง ผู้นั้นไม่ชื่อว่าเป็น

บรรพชิต. เพราะเหตุไร. เพราะยังเว้นมลทินไม่ได้. ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า เพราะเว้นมลทินของตนได้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่าบรรพชิตดังนี้ นี่คือ ลักษณะของบรรพชิต.

แม้ผู้ใด ไม่ทำร้าย ไม่ฆ่า แต่เบียดเบียนด้วยอาชญาเป็นต้น ผู้นั้นยัง เบียดเบียนผู้อื่นอยู่ ไม่เชื่อว่าเป็นสมณะ. เพราะเหตุไร. เพราะไม่สงบจากการ เบียดเบียน. ดังที่ท่านกล่าวว่า ผู้ที่เรียกว่า สมณะ เพราะบาปสงบดังนี้ นี่คือ ลักษณะของสมณะ.

พึงทราบในคาถาที่สอง. บทว่า สพุพปาปสุส ได้แก่กุศลทุกชนิด. บทว่า อกรรม คือไม่ให้เกิดขึ้น. บทว่า กุสสสุส ได้แก่กุศลอันมีในภูมิ ๔. บทว่า อุปสมุพทา คือได้เฉพาะ. บทว่า สจิตตปริโยทปนํ คือยังจิตของตนให้สว่าง. ก็บทนั้นย่อมมีได้โดยความเป็นพระอรหันต์ ด้วยประการดังนี้ บรรพชิตควรละบาปทั้งปวงด้วยศีลสังวร ยังกุศลให้ถึงพร้อมด้วยสมณะและ วิปัสสนาทั้งหลาย ยังจิตให้ผ่องแผ้วด้วยอรหัตผล นี่เป็นคำสอน คือ เป็น โอวาท คือ เป็นคำตักเตือนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.

พึงทราบในคาถาที่สาม บทว่า อรูปวาโท คือ ไม่เข้าไปกล่าวร้าย แก่ใคร ๆ ด้วยวาจา. บทว่า อรูปมาโต คือไม่ทำร้ายด้วยกาย. บทว่า ปาฐิมอกุเข แยกศัพท์เป็น ป อติ โมกข์ แปลว่า การพ้นทัวยัง คือศีลสูงสุด ย่อมรักษาด้วยความวิเศษคือสุคติและยอมให้พ้นจากภัยคือทุกคติ หรือยอม รักษาสุคติ ย่อมให้พ้นทุกคติ เพราะฉะนั้น ศีลนั้นท่านเรียกว่า ปาฐิมอกข์ ผู้ดำรงในปาฐิมอกข์นั้น.

บทว่า มตตญญตา คือ รู้ประมาณด้วยสามารถการรับและการบริโภค. บทว่า ปนฺตญจ สยนาสนํ ความว่า เว้นการเบียดเสียดที่นอนและที่นั่ง. ใน บทนั้นพึงทราบว่า เป็นอันท่านแสดงถึงความสันโดษในปัจจุบัน ด้วยปัจจัย ๒

เท่านั้น. บทว่า **เอตฺ พุทฺธาน สาสนํ** ความว่า การไม่เข้าไปว่าร้าย ไม่เข้าไป
ทำร้ายผู้อื่น การเข้าร่วมในปาฏิโมกข์ ความเป็นผู้รู้จัก ประมาณในการรับและ
การบริโภค การเสพเสนาสนะอันสังค เพราะความเป็นผู้ชำนาญในสมบัติ ๘ นี้
เป็นคำสอน เป็นโอวาท เป็นคำตักเตือนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย. ก็พึงทราบ
คาถาเหล่านี้เป็นคาถาแสดงหัวข้อธรรมของพระพุทธเจ้าทั้งหลายทั้งปวง. ก็ด้วย
เหตุมีประมาณเท่านี้ เพื่อทรงประกาศถึงความที่พระองค์ทรงรู้แจ้งแทงตลอด
ธรรมชาติ ที่พระองค์ตรัสไว้อย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตรู้แจ้งแทง
ตลอดธรรมชาติแล้วดังนี้แล้ว จึงทรงประกาศการวิงวอนของเทวดาที่ท่าน
กล่าวไว้ว่า บัดนี้ แม้เทวดาทั้งหลายก็ได้กราบทูลความนี้แด่พระตถาคตดังนี้
จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า **เอกมิตาหํ** ดังนี้ โดยกล่าวพิสดารตามความเป็นไปของ
เรื่องราว ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าวิปัสสี.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **สุทฺวเน** ในป่าชื่ออย่างนั้น. บทว่า **สาธราช-**
มุเต ได้แก่คางไม้ใหญ่เป็นไม้เจ้าป่า. คำว่า **คลายความพอใจในกาม**
ความว่า คลายด้วยสามารถถอนรากออกด้วยอนาคามีมรรค ก็พวกเทวดาผู้ประ-
พฤติธรรมอันประเสริฐอยู่แล้วในพระศาสนาได้พากันกราบทูล แม้แก่พระ
พุทธเจ้าที่เหลือเหมือนกราบทูลแด่พระวิปัสสี. แต่บาฬีมาด้วยสามารถแห่งพระ
วิปัสสี และแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย.

ในเทวดาเหล่านั้น เทวดาชื่อว่า **อาวิหา** เพราะไม่ละ คือไม่เสื่อมจาก
สมบัติของตน. เทวดาชื่อ **อตฺปปา** เพราะไม่เผาสัตว์ใด ๆ. ชื่อ **สุทฺตสา**
เพราะความสวยงามน่าเลื่อมใส. ชื่อว่า **สุทฺตสี** เพราะนำคูของผู้พบเห็น. ชื่อ
อกนิฏฐา เพราะเป็นใหญ่ด้วยคุณทั้งปวงและด้วยสมบัติในภพ ไม่มีความน้อย
ในภพนี้. ควรประชุมภาณวารทั้งหลายไว้ในที่นี้. ก็ในสูตรนี้ท่านกล่าว ๓
ภาณวารด้วยสามารถเรื่องราวของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าวิปัสสี ท่าน

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 164

กล่าวด้วยสามารถเรื่องราว แม้ของพระสิขีเป็นต้น, ก็เหมือนของพระวิปัสสี. แต่บาลีย่อไป. พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลายตรัส ๒๑ ภาณวาร ด้วยสามารถพระพุทฺธเจ้า ๗ พระองค์ด้วยประการฉะนี้ เทวดาชั้นอวิหา อคัปปา สุทัสสา สุทัสสี อกนิภูฐา ก็กล่าวเหมือนอย่างนั้น. แม้ทั้งหมดก็เป็น ๒๖๐๐ ภาณวาร. พระสูตรอื่นในพุทธวจนะอันเป็นไตรปิฎก ไม่มีจำนวน ๒๖๐๐ ภาณวาร. พึงทราบว่ พระสูตรนี้ชื่อว่าสุตตันตราชสูตร. พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงกำหนดเมื่อนุสนธิทั้งสองต่อจากนี้ จึงตรัสว่า อิติโย ภิกขเว ดังนี้ เป็นอาทิ. บททั้งหมดนั้นมีใจความง่ายอยู่แล้ว.

จบอรรถกถาหาปทานสูตรในทีฆนิกาย ซึ่ง สุมังคลวิลาสินีด้วย
ประการฉะนี้.

จบสูตรที่ ๑

๒. มหานิทานสูตร

เรื่อง พระอานนทเถระ

[๕๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาค ประทับอยู่ ณ กุรุชนบท มินิคมของชาว
กุรุนามว่า กัมมาสทัมมะ ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่
ประทับ ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้วถวายอภิवाทพระผู้มีพระภาค แล้วนั่ง ณ ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่ง ครั้นท่านพระอานนท์นั่งเรียบร้อยแล้ว ได้กราบทูลความข้อนี้
กะพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้าอัสจรรย ไม่เคยมีมา ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ปฏิจจสมุบาทนี้ ลึกซึ่งสุดประมาณ และปรากฏเป็นของลึก ก็
แหละถึงจะเป็นเช่นนั้น ก็ยังปรากฏแก่ข้าพระองค์ เหมือนเป็นของตื้นนัก.

ปฏิจจสมุปปาทกถา

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เธออย่าพูดอย่างนั้น อานนท์ เธออย่าพูด
อย่างนั้น อานนท์ ปฏิจจสมุบาทนี้ ลึกซึ่งสุดประมาณและปรากฏเป็นของลึก ดูกร
อานนท์ เพราะไม่รู้จริง เพราะไม่แทงตลอด ซึ่งธรรมอันนี้ หมุ่สัตว์นี้ จึงเกิด
เป็นผู้ยุ่งประคูด้ายของข้างหูก เกิดเป็นปมประหนึ่งกระจุกด้าย เป็นผู้เกิดมา
เหมือนหญ้ามุงกระต่ายและหญ้าปล้อง จึงไม่พ้นอบาย ทุกคติ วินิบาต สงสาร
ดูกรอานนท์ เมื่อเธอถูกถามว่า ชรามรณะ มีสิ่งนี้เป็นปัจจัยหรือ เธอพึงตอบ
ว่า มี ถ้าเขาถามว่า ชรามรณะมีอะไรเป็นปัจจัย เธอพึงตอบว่า มีชาติเป็น
ปัจจัย เมื่อเธอถูกถามว่า ชาติมีสิ่งนี้เป็นปัจจัยหรือ เธอพึงตอบว่า มี ถ้าเขา
ถามว่า ชาติมีอะไรเป็นปัจจัย เธอพึงตอบว่า มีภพเป็นปัจจัย เมื่อเธอถูกถามว่า

ภพมีสิ่งนี้เป็นปัจจัยหรือ เธอจึงตอบว่า มี ถ้าเขาถามว่า ภพมีอะไรเป็นปัจจัย เธอจึงตอบว่า มีอุปาทานเป็นปัจจัย เมื่อเธอถูกถามว่า อุปาทานมีสิ่งนี้เป็นปัจจัยหรือ เธอจึงตอบว่า มี ถ้าเขาถามว่า อุปาทานมีอะไรเป็นปัจจัย เธอจึงตอบว่า มีตัณหาเป็นปัจจัย เมื่อเธอถูกถามว่า ตัณหาสิ่งนี้เป็นปัจจัยหรือ เธอจึงตอบว่า มี ถ้าเขาถามว่า ตัณหามีอะไรเป็นปัจจัย เธอจึงตอบว่า มีเวทนาเป็นปัจจัย เมื่อเธอถูกถามว่า เวทนามีสิ่งนี้เป็นปัจจัยหรือ เธอจึงตอบว่า มี ถ้าเขาถามว่า เวทนามีอะไรเป็นปัจจัย เธอจึงตอบว่า มี เธอจึงตอบว่า มีผัสสะเป็นปัจจัย เมื่อเธอถูกถามว่า ผัสสะมีสิ่งนี้เป็นปัจจัยหรือ เธอจึงตอบว่า มี ถ้าเขาถามว่า ผัสสะมีอะไรเป็นปัจจัย เธอจึงตอบว่า มีนามรูปเป็นปัจจัย เมื่อเธอถูกถามว่า นามรูปมีสิ่งนี้เป็นปัจจัยหรือ เธอจึงตอบว่า มี ถ้าเขาถามว่า นามรูปมีอะไรเป็นปัจจัย เธอจึงตอบว่า มีวิญญาณเป็นปัจจัย เมื่อเธอถูกถามว่า วิญญาณมีสิ่งนี้เป็นปัจจัยหรือ เธอจึงตอบว่า มี ถ้าเขาถามว่า วิญญาณมีอะไรเป็นปัจจัย เธอจึงตอบว่า มีนามรูปเป็นปัจจัย คุกรอรานนํ เพราะนามรูปเป็นปัจจัยคั้งนี้แล จึงเกิดวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงเกิดนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงเกิดผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดภพ เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงเกิดชรามรณะ โสภปริเทวทุกขโทมนัสอุปายาส.

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ย่อมมีด้วยประการฉะนี้.

[๕๘] ก็คำนี้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงเกิดชรามรณะ เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้ :-

คุกรอรานนํ เธอพึงทราบความข้อนี้ โดยปริยายแม้นี้ เหมือนที่เราได้กล่าวไว้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงเกิดชรามรณะ คุกรอรานนํ ก็แลถ้าชาติ

มิได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน คือ มิได้มีเพื่อความเป็นเทพ
แห่งพวกเทพ เพื่อความเป็นคนธรรพ์แห่งพวกคนธรรพ์ เพื่อความเป็นยักษ์
แห่งพวกยักษ์ เพื่อความเป็นภูตแห่งพวกภูต เพื่อความเป็นมนุษย์แห่งพวก
มนุษย์ เพื่อความเป็นสัตว์สี่เท้าแห่งพวกสัตว์สี่เท้า เพื่อความเป็นปักษีแห่งพวก
ปักษี เพื่อความเป็นสัตว์เลื้อยคลานแห่งพวกสัตว์เลื้อยคลาน ดูกรอานนท์ ก็
ถ้าชาติมิได้มีเพื่อความเป็นอย่างนั้น ๆ แห่งสัตว์พวกนั้น ๆ เมื่อชาติไม่มีโดย
ประการทั้งปวง เพราะชาติดับไป ชราและมรณะจะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลยพระเจ้าข้า.

เพราะเหตุนี้แหละ อานนท์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจยแห่งชราและ
ก็คือชาตินั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะภพเป็นปัจจย จึงเกิดชาติ เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้.-

ดูกรอานนท์ เธอพึงทราบข้อความนี้ โดยปริยายแม้นี้ เหมือนที่เรา
ได้กล่าวไว้ว่าเพราะภพเป็นปัจจยจึงเกิดชาติ ดูกรอานนท์ ก็ถ้าภพมิได้มีแก่ใคร ๆ
ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ เมื่อภพไม่มีโดย
ประการทั้งปวง เพราะภพดับไป ชาติจะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุนี้แหละ อานนท์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจยแห่งชาติ ก็
คือภพนั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะอุปาทานเป็นปัจจย จึงเกิดภพ เรากล่าวอธิบายดังต่อ
ไปนี้ :-

ดูกรอานนท์ เธอพึงทราบความข้อนี้ โดยปริยายแม้นี้ เหมือนที่เรา
ได้กล่าวไว้ว่า เพราะอุปาทานเป็นปัจจย จึงเกิดภพ ดูกรอานนท์ ก็ถ้าอุปาทานมิ

ได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน คือ กามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สีสัพพคูปาทาน อิตตวาหุอุปาทาน เมื่ออุปาทานไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะอุปาทานดับไป ภพจะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุนั้นแหละ อานนทฺ์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจยแห่งภพก็คืออุปาทานนั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะตัณหาเป็นปัจจย จึงเกิดอุปาทาน เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้ :-

ดูกรอานนทฺ์ เธอพึงทราบความข้อนี้ โดยปริยายแม้นี้ เหมือนที่เราได้กล่าวไว้ว่า เพราะตัณหาเป็นปัจจยจึงเกิดอุปาทาน ดูกรอานนทฺ์ ก็ถ้าตัณหามิได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน คือรูปตัณหา สัทตตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โสภณตัณหา ธรรมตัณหา เมื่อตัณหาไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะตัณหาดับไป อุปาทานจะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุนี้แหละ อานนทฺ์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจยแห่งอุปาทานก็คือตัณหานั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจย จึงเกิดตัณหา เรากล่าวอธิบายไว้ดังต่อไปนี้ :-

ดูกรอานนทฺ์ เธอพึงทราบความข้อนี้ โดยปริยายแม้นี้ เหมือนที่เราได้กล่าวไว้ว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจย จึงเกิดตัณหา ดูกรอานนทฺ์ ก็ถ้าเวทนามิได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน คือ เวทนาที่เกิดเพราะจักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส เมื่อเวทนาไม่มี โดยประการทั้งปวง เพราะเวทนาดับไป ตัณหาจะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุที่นั่นแหละ อานนท์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจัยแห่งตัณหา ก็อเวทนานั่นเอง.

[๕๕] ดูกรอานนท์ ก็ด้วยประการดังนี้แล คำนี้ คือ เพราะอาศัย เวทนาจึงเกิดตัณหา เพราะอาศัยตัณหาจึงเกิดการแสวงหา เพราะอาศัยการแสวงหาจึงเกิดลาภ เพราะอาศัยลาภจึงเกิดการตกลงใจ เพราะอาศัยการตกลงใจจึงเกิดการรักใคร่พึงใจ เพราะอาศัยการรักใคร่พึงใจ จึงเกิดการพะวง เพราะอาศัยการพะวงจึงเกิดความยึดถือ เพราะอาศัยความยึดถือจึงเกิดความตระหนี่ เพราะอาศัยความตระหนี่จึงเกิดการป้องกัน เพราะอาศัยการป้องกันจึงเกิดเรื่อง ในการป้องกันขึ้น อกุศลธรรมอันชั่วช้าลามกมีใช้น้อย คือการถือไม้ ถือมิด การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การกล่าวว่า มึง มึง การพูดคำส่อเสียด และการพูดเท็จ ย่อมเกิดขึ้น คำนี้เรากล่าวไว้ด้วยประการดังนี้แล ดูกรอานนท์ เธอพึงทราบความข้อนี้ โดยปริยายแม้นี้ เหมือนที่เราได้กล่าวว่า เรื่องในการ ป้องกันอกุศลธรรมอันชั่วช้าลามกมีใช้น้อย คือการถือไม้ ถือมิด การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การกล่าวว่า มึง มึง การพูดคำส่อเสียด และการพูดเท็จ ย่อมเกิดขึ้น ดูกรอานนท์ ก็ถ้าการป้องกันมิได้มีแก่ใครๆ ในภพไหนๆ ทั่วไปทุกแห่งหนเมื่อไม่มีการป้องกันโดยประการทั้งปวง เพราะหมดการป้องกัน อกุศลธรรมอันชั่วช้าลามกมีใช้น้อย คือการถือไม้ ถือมิด การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การกล่าวว่า มึง มึง การพูดคำส่อเสียด และการพูดเท็จ จะพึงเกิดขึ้นได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุที่นั่นแหละ อานนท์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจัยแห่งการเกิดขึ้นแห่งอกุศลธรรมอันชั่วช้าลามกเหล่านี้ คือ การถือไม้ ถือมิด การ

ทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การกล่าวว่ามี มีง การกล่าวคำส่อเสียด และการพูดเท็จก็เป็นการป้องกันนั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะอาศัยความตระหนี่จึงเกิดการป้องกัน เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้ :-

ดูกรอานนท์ เธอพึงทราบความข้อนี้ โดยปริยายแม้นี้ เหมือนที่เราได้กล่าวไว้ว่า เพราะอาศัยความตระหนี่จึงเกิดการป้องกัน ดูกรอานนท์ ก็ถ้าความตระหนี่มิได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน เมื่อไม่มีความตระหนี่โดยประการทั้งปวง เพราะหมดความตระหนี่ การป้องกันจะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุฉะนั้นแหละ อานนท์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจัยแห่งการป้องกัน ก็คือความตระหนี่นั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะอาศัยความยึดถือจึงเกิดความตระหนี่ เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้ :-

ดูกรอานนท์ เธอพึงทราบความข้อนี้ โดยปริยายแม้นี้ เหมือนที่เราได้กล่าวไว้ว่า เพราะอาศัยความยึดถือจึงเกิดความตระหนี่ ดูกรอานนท์ ก็ถ้าความยึดถือมิได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน เมื่อไม่มีความยึดถือโดยประการทั้งปวง เพราะดับความยึดถือเสียได้ ความตระหนี่จะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุฉะนั้นแหละ อานนท์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจัยแห่งความตระหนี่ ก็คือความยึดถือนั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะอาศัยการพะวงจึงเกิดความยึดถือ เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้ :-

ดูกรอานนท์ เธอพึงทราบความข้อนี้ โดยปริยายแม้นี้ เหมือนที่เราได้กล่าวไว้ว่า เพราะอาศัยการพะวงจึงเกิดความยึดถือ ดูกรอานนท์ ก็ถ้าการพะวงมิได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน เมื่อไม่มีการพะวงโดยประการทั้งปวง เพราะดับการพะวงเสียได้ ความยึดถือจะพึงปรากฏได้บ้างไหม. ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุฉะนั้นแหละ อานนท์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจัยแห่งความยึดถือ ก็คือการพะวงนั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะอาศัยความรักใคร่พึงใจจึงเกิดการพะวง เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้-

ดูกรอานนท์ เธอพึงทราบความข้อนี้โดยปริยายแม้นี้ เหมือนที่เราได้กล่าวไว้ว่า เพราะอาศัยความรักใคร่พึงใจจึงเกิดการพะวง ดูกรอานนท์ ก็ถ้าความรักใคร่พึงใจมิได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน เมื่อไม่มีความรักใคร่พึงใจโดยประการทั้งปวง เพราะดับความรักใคร่พึงใจเสียได้ การพะวงจะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุฉะนั้นแหละ อานนท์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจัยแห่งการพะวงก็คือความรักใคร่พึงใจนั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะอาศัยความตกลงใจจึงเกิดความรักใคร่พึงใจ เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้ :-

ดูกรอานนท์ เธอพึงทราบความข้อนี้โดยปริยายแม้นี้ เหมือนที่เราได้กล่าวไว้ว่าเพราะอาศัยความตกลงใจจึงเกิดความรักใคร่พึงใจ ดูกรอานนท์ ก็

ถ้าความตกลงใจมิได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน เมื่อไม่มี
ความตกลงใจโดยประการทั้งปวง เพราะดับความตกลงใจเสียได้ความรักใคร่
พึงใจจะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุนั้นแหละ อานนท์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจัยความรัก
ใคร่ พึงใจ ก็คือความตกลงใจนั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะอาศัยลาภจึงเกิดความตกลงใจ เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้ :-

คุณอรานนท์ เธอพึงทราบความข้อนี้โดยปริยายแม้นี้ เหมือนที่เราได้
กล่าวไว้ว่า เพราะอาศัยลาภจึงเกิดความตกลงใจ คุณอรานนท์ ก็ถ้าลาภมิได้มี
แก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน เมื่อไม่มีลาภโดยประการทั้งปวง
เพราะหมดลาภ ความตกลงใจจะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุนี้แหละ อานนท์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจัยแห่งความ
ตกลงใจ ก็คือลาภนั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะอาศัยการแสวงหาจึงเกิดลาภ เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้ :-

คุณอรานนท์ เธอพึงทราบความข้อนี้ โดยปริยายแม้นี้ เหมือนที่เรา
ได้กล่าวไว้ว่า เพราะอาศัยการแสวงหาจึงเกิดลาภ คุณอรานนท์ ก็ถ้าการแสวง
หามิได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน เมื่อไม่มีการแสวงหาโดย
ประการทั้งปวง เพราะหมดการแสวงหา ลาภจะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุ นั้นแหละ อานนท์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจัยของลาภ
ก็คือ การแสวงหานั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะอาศัยตัณหาจึงเกิดการแสวงหา เรากล่าวอธิบายดัง
ต่อไปนี้ :-

ดูกรอานนท์ เธอพึงทราบความข้อนี้โดยปริยายแม้ นี้ เหมือนเราได้
กล่าวไว้ว่า เพราะอาศัยตัณหาจึงเกิดการแสวงหา ดูกรอานนท์ ก็ถ้าตัณหา
ได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน คือ กามตัณหา ภวตัณหา
วิภวตัณหา เมื่อไม่มีตัณหาโดยประการทั้งปวง เพราะดับตัณหาโดยประการทั้ง
ปวง เพราะดับตัณหาเสียได้ การแสวงหาจะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้ พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุ นั้นแหละ อานนท์ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจัยของการแสวง
หา ก็คือตัณหานั่นเอง.

[๖๐] ดูกรอานนท์ ธรรมทั้งสองเหล่านี้ รวมเป็นอันเดียวกันกับ
เวทนาโดยส่วนสองด้วยประการดังนี้แล.

ก็คำนี้ว่า เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงเกิดเวทนา เรากล่าวอธิบายดังต่อ
ต่อไปนี้ :-

ดูกรอานนท์ เธอพึงทราบความข้อนี้โดยปริยายแม้ นี้ เหมือนที่เราได้
กล่าวไว้ว่า เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงเกิดเวทนา ดูกรอานนท์ ก็ถ้าผัสสะมิได้
มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วไปทุกแห่งหน คือ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆาน-
สัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส เมื่อไม่มีผัสสะโดยประการทั้งปวง
เพราะดับผัสสะเสียได้ เวทนาจะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุที่นั่นแหละ อานนทฺ์ เหตุ นิทาน สมุทฺย ปัจจยแห่งเวทนาก็
คือผัสสะนั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจยจึงเกิดผัสสะ เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้ :-

คุณอรานนทฺ์ เธอพึงทราบความข้อนี้โดยปริยายแม่นี้ เหมือนที่เราได้
กล่าวไว้ว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจยจึงเกิดผัสสะ คุณอรานนทฺ์ การบัญญัตินาม
กายต้องพร้อมด้วยอาการ เพศ นิमित อุเทศ เมื่ออาการ เพศ นิमित และอุเทศ
นั้น ๆ ไม่มี การสัมผัสเพียงแต่ชื่อในรูปกายจะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

คุณอรานนทฺ์ การบัญญัติรูปกาย ต้องพร้อมด้วยอาการ เพศ นิमित
อุเทศ เมื่ออาการ เพศ นิमित อุเทศนั้น ๆ ไม่มี การสัมผัสโดยการกระทบ จะ
พึงปรากฏในนามกายได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

คุณอรานนทฺ์ การบัญญัตินามก็ดี รูปกายก็ดี ต้องพร้อมด้วยอาการ
เพศ นิमित อุเทศ เมื่ออาการ เพศ นิमित อุเทศนั้น ๆ ไม่มี การสัมผัสเพียงแต่
ชื่อก็ดี การสัมผัสโดยการกระทบก็ดี จะพึงปรากฏได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

คุณอรานนทฺ์ การบัญญัตินามรูปต้องพร้อมด้วยอาการ เพศ นิमित
อุเทศ เมื่ออาการ เพศ นิमित อุเทศนั้น ๆ ไม่มี ผัสสะจะพึงปรากฏได้บ้าง
ไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุที่นั่นแหละ อานนทฺ์ เหตุ นิทาน สมุทฺย ปัจจยแห่งผัสสะก็
คือนามรูปนั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงเกิดนามรูป เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้ :-

คุณอรอนนทฺ์ เธอพึงทราบความข้อนี้โดยปริยายแม่นี้ เหมือนที่เราได้กล่าวไว้ว่า เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงเกิดนามรูป คุณอรอนนทฺ์ ก็วิญญาณจักไม่หยั่งลงในท้องแห่งมารดา นามรูปจักขาดในท้องแห่งมารดาได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า

คุณอรอนนทฺ์ ก็ถ้าวิญญาณหยั่งลงในท้องแห่งมารดาแล้วจักล่วงเลยไป นามรูปจักบังเกิดเพื่อความเป็นอย่างนี้ได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

คุณอรอนนทฺ์ ก็ถ้าวิญญาณ ของกุมารก็ดี ของกุมาริกาที่ดี ผู้ยังเยาว์ วยอยู่จักขาดความสืบต่อ นามรูปจักถึงความเจริญงอกงามไปบุคลฺ์ ได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุที่นั่นแหละ อานนทฺ์ เหตุ นิทาน สมุทฺทัย ปัจจัยแห่งนามรูป ก็คือวิญญาณนั่นเอง.

ก็คำนี้ว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงเกิดวิญญาณ เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้ :-

คุณอรอนนทฺ์ เธอพึงทราบความข้อนี้โดยปริยายแม่นี้ เหมือนที่เราได้กล่าวไว้ว่า เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงเกิดวิญญาณ คุณอรอนนทฺ์ ก็ถ้าวิญญาณจักไม่ได้อาศัยในนามรูปแล้ว ความเกิดขึ้นแห่งชาติขรามณะและกองทุกข์ พึงปรากฏต่อไปได้บ้างไหม.

ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุที่นั่นแหละ อานนทฺ์ เหตุ นิทาน สมุทฺทัย ปัจจัยแห่งวิญญาณ ก็คือนามรูปนั่นเองด้วยเหตุผลเพียงเท่านั้นแหละ อานนทฺ์ วิญญาณและนามรูปจึง

ยังเกิด. แก่ ตาย จุติ หรืออุบัติทางแห่งชื่อ ทางแห่งนิรุตติ ทางแห่งบัญญัติ ทางที่กำหนดรู้ด้วยปัญญาและวิภูฏสังขาร ย่อมเป็นไปด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ๆ ความเป็นอย่างนี้ ย่อมมีเพื่อบัญญัติ คือนามรูปกับวิญญาณ.

อรรถบัญญัติกถา

[๖๑] อานนท บุคคลเมื่อจะบัญญัติอตตยา ย่อมบัญญัติด้วยเหตุ ประมาณเท่าไร ก็เมื่อบุคคลจะบัญญัติอตตยา มีรูปเป็นกามาวจร ย่อมบัญญัติว่า อตตยาของเรามีรูปเป็นกามาวจร เมื่อบัญญัติอตตยา มีรูปหาที่สุดมิได้ ย่อมบัญญัติว่า อตตยาของเรามีรูปหาที่สุดมิได้ เมื่อบัญญัติอตตยา ไม่มีรูปเป็นกามาจิวร ย่อม บัญญัติว่า อตตยาของเรามีรูปเป็นกามาวจร เมื่อบัญญัติอตตยา ไม่มีรูปหาที่สุด มิได้ ย่อมบัญญัติว่า อตตยาของเรามีรูปหาที่สุดมิได้.

อานนท บรรดาความเห็น ๔ อย่างนั้น ผู้ที่บัญญัติอตตยา มีรูปเป็น กามาวจรนั้น. ย่อมบัญญัติในกาลบัดนี้ หรือบัญญัติซึ่งสภาพที่เป็นอย่างนั้น หรือมีความเห็นว่า เราจักยังสภาพอันไม่เที่ยงแท้ที่มีอยู่ให้สำเร็จ เพื่อเป็นสภาพ ที่เที่ยงแท้ อานนท การลงความเห็น ว่าอตตยาเป็นกามาวจร ย่อมคิดสันดานผู้ มีรูปที่เป็นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงควรกล่าวไว้ด้วย.

อานนท บรรดาความเห็น ๔ อย่างนั้น ผู้ที่มีบัญญัติอตตยา มีรูปหา ที่สุดมิได้นั้น ย่อมบัญญัติในกาลบัดนี้ หรือบัญญัติซึ่งสภาพที่เป็นอย่างนั้น หรือมีความเห็นว่า เราจักยังสภาพที่ไม่เที่ยงแท้ อันมีอยู่ให้สำเร็จ เพื่อเป็น สภาพที่เที่ยงแท้ อานนท การลงความเห็น ว่า อตตยาหาที่สุดมิได้ ย่อมคิดสันดาน ผู้มีรูปที่เป็นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงควรกล่าวไว้ด้วย.

อานนท บรรดาความเห็น ๔ อย่างนั้น ผู้ที่บัญญัติอตตยา ไม่มีรูป เป็นกามาวจรนั้น ย่อมบัญญัติในกาลบัดนี้ หรือบัญญัติสภาพที่เป็นอย่างนั้น

หรือมีความเห็นว่า เราจักยังสภาพอันไม่เที่ยงแท้ที่มีอยู่ให้สำเร็จ เพื่อเป็นสภาพที่เที่ยงแท้ อานนท์ การลงความเห็นว่า อัตตาเป็นกามาวจร ย่อมติดสันดานผู้มีรูปที่เป็นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงควรกล่าวไว้ด้วย.

ดูกรอานนท์ บรรดาความเห็น ๔ อย่างนั้น ส่วนผู้ที่บัญญัติอัตตาไม่มีรูปทั้งหาที่สุดมิได้นั้น ย่อมบัญญัติในกาลบัดนี้ หรือบัญญัติซึ่งสภาพที่เป็นอย่างนั้น หรือมีความเห็นว่า เราจักยังสภาพที่ไม่เที่ยงแท้อัน มีอยู่ให้สำเร็จ เพื่อเป็นสภาพที่เที่ยงแท้ อานนท์ การลงความเห็นว่า อัตตาหาที่สุดมิได้ ย่อมติดสันดานผู้มีรูป เพราะฉะนั้น จึงควรกล่าวไว้ด้วย.

ดูกรอานนท์ บุคคลเมื่อจะบัญญัติอัตตา ย่อมบัญญัติด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล.

กล่าวด้วยการไม่บัญญัติอัตตา

[๖๒] ดูกรอานนท์ บุคคลเมื่อไม่บัญญัติอัตตา ย่อมไม่บัญญัติด้วยเหตุมีประมาณเท่าไร อานนท์ ก็เมื่อบุคคลไม่บัญญัติอัตตามีรูปเป็นกามาวจร ย่อมไม่บัญญัติว่า อัตตาของเรามีรูปเป็นกามาวจร เมื่อไม่บัญญัติอัตตามีรูปอันหาที่สุดมิได้ย่อมไม่บัญญัติว่า อัตตาของเรามีรูปหาที่สุดมิได้ หรือเมื่อไม่บัญญัติอัตตาไม่มีรูปเป็นกามาวจร ย่อมไม่บัญญัติว่า อัตตาของเราไม่มีรูปเป็นกามาวจร เมื่อไม่บัญญัติอัตตาไม่มีรูปหาที่สุดมิได้ ย่อมไม่บัญญัติว่า อัตตาของเราไม่มีรูปหาที่สุดมิได้ อานนท์ บรรดาความเห็น ๔ อย่างนั้น ผู้ที่ไม่บัญญัติอัตตามีรูปเป็นกามาวจรนั้น ย่อมไม่บัญญัติในกาลบัดนี้ หรือไม่บัญญัติซึ่งสภาพที่เป็นอย่างนั้น หรือไม่มีความเห็นว่า เราจักยังสภาพอันไม่เที่ยงแท้ที่มีอยู่ให้สำเร็จ เพื่อเป็นสภาพที่เที่ยงแท้ อานนท์ การลงความเห็นว่า อัตตาเป็นกามาวจร ย่อมไม่ติดสันดานผู้มีรูปที่เป็นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงควรกล่าวไว้ด้วย.

ผู้ที่ไม่บัญญัติอิตตามีรูปหาที่สุดมิได้นั้น ย่อมไม่บัญญัติในกาลบัดนี้ หรือไม่บัญญัติซึ่งสภาพที่เป็นอย่างนั้น หรือไม่มีความเห็นว่า เราจักยังสภาพอันไม่เที่ยงแท้ที่มีอยู่ให้สำเร็จ เพื่อเป็นสภาพที่เที่ยงแท้ อานนท การลงความเห็นว่ายัตตหาที่สุดมิได้ ย่อมไม่คิดสันดานผู้มีรูปที่เป็นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงควรกล่าวไว้ด้วย.

ส่วนผู้ที่ไม่บัญญัติอิตตาไม่มีรูปเป็นกามาวจรนั้น ย่อมไม่บัญญัติในกาลบัดนี้ หรือไม่บัญญัติซึ่งสภาพที่เป็นอย่างนั้น หรือไม่มีความเห็นว่า เราจักยังสภาพอันไม่เที่ยงแท้ที่มีอยู่ให้สำเร็จ เพื่อเป็นสภาพที่เที่ยงแท้ อานนท การลงความเห็นว่ายัตตเป็นกามาวจร ย่อมไม่คิดสันดานผู้มีรูปที่เป็นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงควรกล่าวไว้ด้วย.

ผู้ที่ไม่บัญญัติอิตตาไม่มีรูปหาที่สุดมิได้นั้น ย่อมไม่บัญญัติในกาลบัดนี้ หรือไม่บัญญัติซึ่งสภาพที่เป็นอย่างนั้น หรือไม่มีความเห็นว่า เราจักยังสภาพอันไม่เที่ยงแท้ที่มีอยู่ให้สำเร็จ เพื่อเป็นสภาพที่เที่ยงแท้ อานนท การลงความเห็นว่ายัตตหาที่สุดมิได้ ย่อมไม่คิดสันดานผู้มีรูปที่เป็นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น จึงควรกล่าวไว้ด้วย.

ดูกรอานนท บุคคลเมื่อไม่บัญญัติอิตตา ย่อมไม่บัญญัติด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล.

อิตตสมนุสสนากถา

[๖๓] ดูกรอานนท บุคคลเมื่อเล็งเห็นอิตตา ย่อมเล็งเห็นด้วยเหตุมีประมาณเท่าไร ก็บุคคลเมื่อเล็งเห็นเวทนาเป็นอิตตา ย่อมเล็งเห็นว่า เวทนาเป็นอิตตาของเรา ถ้าเวทนาไม่เป็นอิตตาของเราแล้ว อิตตาของเราก็ไม่ต้องเสวยเวทนา อานนท หรือเล็งเห็นอิตตา ดังนี้ว่า เวทนาไม่เป็นอิตตาของเราเลย

จะว่าอิตตาของเราไม่ต้องเสวยเวทนาก็ไม่ใช่ อิตตาของเรายังต้องเสวยเวทนาอยู่ เพราะฉะนั้น อิตตาของเรามีเวทนาเป็นธรรมดา อานนท์ บรรดาความเห็น ๓ อย่างนั้น ผู้ที่กล่าวอย่างนี้ว่า เวทนาเป็นอิตตาของเรา เขาจะพึงถูกซักถาม อย่างนี้ว่า อาวุโส เวทนามี ๓ อย่างนี้ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา บรรดาเวทนา ๓ ประการนี้ ท่านเล็งเห็นอันไหนโดยความเป็น อิตตา อานนท์ ในสมัยใด อิตตาเสวยสุขเวทนา ในสมัยนั้น ไม่ได้เสวย ทุกขเวทนา ไม่ได้เสวยอทุกขมสุขเวทนา คงเสวยแต่สุขเวทนาอย่างเดียวเท่านั้น ในสมัยใด อิตตาเสวยทุกขเวทนาไม่ได้เสวยสุขเวทนา ไม่ได้เสวยอทุกขมสุขเวทนา คงเสวยแต่ทุกขเวทนาอย่างเดียวเท่านั้น ในสมัยใด อิตตาเสวยอทุกขมสุขเวทนา ในสมัยนั้นไม่ได้เสวยสุขเวทนาไม่ได้เสวยทุกขเวทนาเลย เสวยแต่อทุกขมสุขเวทนาอย่างเดียวเท่านั้น.

ดูกรอานนท์ เวทนาแม้ที่เป็นสุขก็ดี แม้ที่เป็นทุกข์ก็ดี แม้ที่เป็น อทุกขมสุขก็ดี ล้วนไม่เที่ยงปัจจุปัจปรุงแต่งขึ้น เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัย มีความสิ้นความเสื่อม ความคลาย และความดับไปเป็นธรรมดา เมื่อเขาเสวย สุขเวทนา ย่อมมีความเห็นว่าเป็นอิตตาของเรา ต่อสุขเวทนาอันนั้นดับไป จึงมีความเห็นว่าเป็นอิตตาของเราดับไปแล้ว เมื่อเสวยทุกขเวทนา ย่อมมีความ เห็นว่าเป็นอิตตาของเรา ต่อทุกขเวทนาอันนั้นแลดับไป จึงมีความเห็นว่าเป็น อิตตาของเราดับไปแล้ว เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา ย่อมมีความเห็นว่าเป็น อิตตาของเรา ต่ออทุกขมสุขเวทนาอันนั้นแลดับไป จึงมีความเห็นว่าเป็น อิตตาของเราดับไปแล้ว ผู้ที่กล่าวอย่างนี้ว่า เวทนาเป็นอิตตาของเรานั้น เมื่อ เล็งเห็นอิตตา ย่อมเล็งเห็นเวทนาอันไม่เที่ยงเคลื่อนกลับไปด้วยสุขและทุกข์ มีความเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา เป็นอิตตาในปัจจุบันเท่านั้น เพราะเหตุ นั้นแหละ อานนท์ ข้อนี้จึงยังไม่ควรที่จะเล็งเห็นว่า เวทนาเป็นอิตตาของเรา

แม้ด้วยคำดังกล่าวแล้วนี้ ผู้ที่กล่าวอย่างนี้ว่า ถ้าเวทนาไม่เป็นอตตาของเราแล้ว อตตาของเราก็ไม่ต้องเสวยเวทนา เขาจะพึงถูกชกอย่างนี้ว่า ในรูปขันธุ์ล้วน ๆ ก็ยังมีได้มีความเสวยอารมณ์อยู่ทั้งหมด ในรูปขันธุ์นั้น ยังจะเกิดอหังการว่า เป็นเราได้หรือ.

ไม่ได้ พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุนั้นแหละ อานนท์ ข้อนี้อันยังไม่ควรที่จะเล็งเห็นว่า ถ้า เวทนาไม่เป็นอตตาของเราแล้ว อตตาของเราก็ไม่ต้องเสวยเวทนา แม้ด้วยคำ ดังกล่าวแล้วนี้ ส่วนผู้ที่กล่าวอย่างนี้ว่า เวทนาไม่เป็นอตตาของเราเลย อตตา ของเราไม่ต้องเสวยเวทนามิใช่ อตตาของเรายังต้องเสวยเวทนาอยู่ เพราะว่า อตตาของเรามีเวทนาเป็นธรรมดา เขาจะพึงถูกชกอย่างนี้ว่า อาวุโส ก็เพราะ เวทนาจะต้องดับไปทั้งหมดทั้งสิ้น ไม่เหลือเศษ เมื่อเวทนาไม่มีโดยประการ ทั้งปวง เพราะเวทนาดับไปยังจะเกิดอหังการว่า เป็นเราได้หรือ ในเมื่อขันธุ์ นั้น ๆ ดับไปแล้ว.

ไม่ได้ พระเจ้าข้า.

เพราะเหตุนี้แหละ อานนท์ ข้อนี้อันยังไม่ควรที่จะเล็งเห็นว่า เวทนา "ไม่เป็นอตตาของเราแล้ว อตตาของเราก็ไม่ต้องเสวยเวทนาเลยก็มิใช่ อตตา ของเรายังต้องเสวยเวทนาอยู่ เพราะว่าอตตาของเรามีเวทนาเป็นธรรมดา แม้ ด้วยคำดังกล่าวแล้วนี้.

วิมุตตจิตตตา

[๖๔] อูกรอานนท์ คราวใดเล่า ภิกษุไม่เล็งเห็นเวทนาเป็นอตตา "ไม่เล็งเห็นอตตาว่าไม่ต้องเสวยเวทนามิใช่ ไม่เล็งเห็นอตตายังต้องเสวย เวทนาอยู่ เพราะว่า อตตาของเรามีเวทนาเป็นธรรมดา ภิกษุนั้น เมื่อเล็ง

เห็นอยู่อย่างนี้ย่อมไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลก และเมื่อไม่ยึดมั่น ย่อมไม่สะทกสะท้าน เมื่อไม่สะทกสะท้านย่อมปรินิพพานได้เฉพาะตน ทั้งรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี อานนทฺ์ ผู้ใดกล่าวอย่างนี้ว่า ทิฐิวาเบื้องหน้าแต่ตาย สัตว์ยังมีอยู่ ว่าเบื้องหน้าแต่ตายสัตว์ไม่มีอยู่ ว่าเบื้องหน้าแต่ตาย สัตว์มีอยู่ด้วย ไม่มีอยู่ด้วย ว่าเบื้องหน้าแต่ตาย สัตว์มีอยู่ก็หาไม่ได้ ไม่มีอยู่ก็หาไม่ได้ ดังนี้ กะภิกษุผู้หลุดพ้นแล้วอย่างนี้ การกล่าวของบุคคลนั้นไม่สมควร.

ข้อนั้น เพราะเหตุไร.

ดูกรอานนทฺ์ ชื่อ ทางแห่งชื่อ ทางแห่งนิรุตติ บัญญัติ ทางแห่งบัญญัติการแต่งตั้ง ทางที่กำหนดรู้ด้วยปัญญา วัฏฏะยังเป็นไปอยู่ตราบใด วัฏฏสงสารยังคงหมุนเวียนอยู่ตราบนั้น เพราะรู้อย่าง วัฏฏสงสารนั้น ภิกษุจึงหลุดพ้น ข้อที่มีทิฐิวา ใคร ๆ ย่อมไม่รู้ ย่อมไม่เห็นภิกษุผู้หลุดพ้น เพราะรู้อย่างวัฏฏสงสารนั้น ข้อนั้นไม่สมควร.

สัตตวิญญาณัญญุติกถา ทวยตนกถา

[๖๕] ดูกรอานนทฺ์ วิญญาณฐิติ ๗ อย่างตนะ ๒ เหล่านี้ วิญญาณฐิติ ๗ เป็นไฉน คือ-

๑. สัตว์มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน ได้แก่พวกมนุษย์ และพวกเทพบางพวก พวกวินิบาตบางพวก นี่เป็นวิญญาณฐิติที่ ๑

๒. สัตว์มีกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน ได้แก่พวกเทพผู้ดับเนื่องในชั้นพรหมผู้บังเกิดด้วยปฐมฌาน และสัตว์ผู้เกิดในอบาย ๔ นี่เป็นวิญญาณฐิติที่ ๒

๓. สัตว์มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาต่างกัน ได้แก่พวกเทพชั้นอาภัสสร นี่เป็นวิญญาณฐิติที่ ๓

๔. สัตว์ที่มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน ได้แก่พวกเทพชั้นสุภกนิหะ นี้เป็นวิญญานฐิติที่ ๔

๕. สัตว์ที่เข้าถึงชั้นอากาศาณัญญายตนะด้วยมนสิการว่า อากาศหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงรูปสัญญา เพราะดับปฏิกสัญญา เพราะไม่ใส่ใจถึงนันทตสัญญาโดยประการทั้งปวง นี้เป็นวิญญานฐิติที่ ๕

๖. สัตว์ที่เข้าถึงชั้นวิญญานัญญายตนะด้วยมนสิการว่า วิญญานหาที่สุดมิได้ เพราะล่วงชั้นอากาศาณัญญายตนะโดยประการทั้งปวง นี้เป็นวิญญานฐิติที่ ๖

๗. สัตว์ที่เข้าถึงชั้นอภิญญายตนะ ด้วยมนสิการว่า ไม่มีอะไร เพราะล่วงชั้นวิญญานัญญายตนะโดยประการทั้งปวง นี้เป็นวิญญานฐิติที่ ๗

ส่วนอายุตนะอีก ๒ คือ อสังขีตตายตนะ (ข้อที่ ๑) และข้อที่ ๒ คือ เนวสัญญานาสัญญายตนะ

คุกรอนนท์ บรรดาวิญญานฐิติทั้ง ๗ ประการนั้น วิญญานฐิติข้อที่ ๑ มีว่า สัตว์มีกายต่างกันมีสัญญาต่างกัน ได้แก่พวกมนุษย์และพวกเทพบางพวก พวกวินิบาตบางพวก ผู้ที่รู้ชัดวิญญานฐิติข้อนั้น รู้ความเกิดและความดับ รู้คุณและโทษ แห่งวิญญานฐิติข้อนั้น และรู้อุบายเป็นเครื่องออกไปจากวิญญานฐิติข้อนั้น เขายังจะควรเพื่อผลิตเพลินวิญญานฐิตินั้นอีกหรือ.

ไม่ควร พระเจ้าข้า. ฯลฯ

วิญญานฐิติที่ ๗ มีว่า สัตว์ผู้เข้าถึงชั้นอภิญญายตนะ ด้วยมนสิการว่า ไม่มีอะไร เพราะล่วงชั้นวิญญานัญญายตนะโดยประการทั้งปวง ผู้ที่รู้ชัดวิญญานฐิติข้อนั้น รู้ความเกิดและความดับ รู้คุณและโทษ แห่งวิญญานฐิติข้อนั้น และรู้อุบายเป็นเครื่องออกไปจากวิญญานฐิติข้อนั้น เขายังจะควรผลิตเพลินวิญญานฐิตินั้นอีกหรือ.

ไม่ควร พระเจ้าข้า.

ดูกรอานนท์ ส่วนบรรดาอายตนะทั้ง ๒ นั้นเล่า ข้อที่ ๑ คือ อสัณฺณิ-
สตัตตายนะ ผู้ที่รู้จักอัสัณฺณิสตัตตายนะข้อนั้น รู้ความเกิดและความดับ รู้คุณ
และโทษ แห่งอัสัณฺณิสตัตตายนะข้อนั้น และรู้อุบายเป็นเครื่องออกไปจาก
อัสัณฺณิสตัตตายนะข้อนั้น เขายังจะควรเพื่อเพลิดเพลินอัสัณฺณิสตัตตายนะข้อนั้นอีก
หรือ.

ไม่ควร พระเจ้าข้า.

ส่วนข้อที่ ๒ คือ เนวสัณฺณานาสูณฺณายตนะ ผู้ที่รู้จักเนวสัณฺณานา
สัณฺณายตนะข้อนั้น รู้ความเกิดและความดับ รู้คุณและโทษแห่งเนวสัณฺณานา
สัณฺณายตนะข้อนั้น และรู้อุบายเป็นเครื่องออกไปจากเนวสัณฺณานาสัณฺณายตนะ
ข้อนั้น เขายังจะควรเพื่อเพลิดเพลินเนวสัณฺณานาสัณฺณายตนะข้อนั้นอีกหรือ.

ไม่ควร พระเจ้าข้า.

ดูกรอานนท์ เพราะภิกษุมาทราบชัดความเกิดและความดับทั้งคุณและ
โทษและอุบายเป็นเครื่องออกไปจากวิญญาณฐิติ ๘ และอายตนะ ๒ เหล่านี้ ตาม
เป็นจริงแล้ว ย่อมเป็นผู้หลุดพ้นได้ เพราะไม่ยึดมั่น อานนท์ ภิกษุนี้เราเรียก
ว่า ปัญญาวิมุตติ.

อัญญวิโมกขกถา

[๖๖] ดูกรอานนท์ วิโมกข์ ๘ ประการเหล่านี้ ๘ ประการเป็นไฉน คือ

๑. ผู้ได้รูปฌานย่อมเห็นรูป นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๑
๒. ผู้ไม่มีความสำคัญในรูปในภายใน ย่อมเห็นรูปในภายนอก นี่
เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๒
๓. ผู้ที่น้อมใจเชื่อว่า กสณฺเป็นของงาม นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๓

๔. ผู้ที่บรรลุอากาศาณัญญาตนะด้วยมโนมยิการว่า อากาศหาที่สุคติได้ เพราะล่วงรูปสัญญา เพราะดับปฏิมสัญญา เพราะไม่ใส่ใจถึงมามันตสัญญา โดยประการทั้งปวง นี้เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๔

๕. ผู้ที่บรรลุวิญญาณัญญาตนะ ด้วยมโนมยิการว่า วิญญาณหาที่สุคติได้ เพราะล่วงชั้นอากาศาณัญญาตนะ โดยประการทั้งปวง นี้เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๕

๖. ผู้ที่บรรลุอากิญจัญญาตนะ ด้วยมโนมยิการว่า ไม่มีอะไร เพราะล่วงวิญญาณัญญาตนะโดยประการทั้งปวง นี้เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๖

๗. ผู้ที่บรรลุเนวสัญญานาสัญญาตนะ เพราะล่วงอากิญจัญญาตนะ โดยประการทั้งปวง นี้เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๗

๘. ผู้ที่บรรลุสัญญาเวทิตนโรธ เพราะล่วงเนวสัญญานาสัญญาตนะ โดยประการทั้งปวง นี้เป็นวิโมกข์ข้อที่ ๘

ดูรอนันท์ เหล่านี้แล วิโมกข์ ๘ ประการ ภิกษุเข้าวิโมกข์ ๘ เป็นอนุโลมบ้าง เป็นปฏิโลมบ้าง เข้าทั้งอนุโลมและปฏิโลมบ้าง เข้าบ้างออกบ้าง ตามคราวที่ต้องการตามสิ่งที่ปรารถนา และตามกำหนดที่ต้องประสงค์ จึงบรรลุเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้เพราะอาสวะสิ้นไป เพราะทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบัน อนันท์ ภิกษุนี้ เราเรียกว่า อุกโตภาควิมุตติ อุกโตภาควิมุตติอื่นจากอุกโตภาควิมุตตินี้ที่ยังหรือประณีตไปกว่าเดิม พระผู้มีพระภาคตรัสพระพุทธรพจน์นี้แล้ว ท่านพระอนันท์ยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล้วแล.

จบมหานิทานสูตรที่ ๒

อรรถกถาหมานิทานสูตร

หมานิทานสูตรมีบทเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กुरुชนบท ดังนี้.

ต่อไปนี่เป็นการพรรณานาบทที่ยากในพระสุตตรนั้น บทว่า กुरुสู วิหริตี ความว่า พระราชกุมารชาวชนบท ชื่อว่า กुरु ที่ประทับของพระราชกุมารนั้น เป็นชนบทหนึ่ง ท่านกล่าวว่า กुरुสู ด้วยศัพท์ที่เพิ่มขึ้นมา ในชนบทชื่อกुरुสูนั้นก็พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้ว่า ในรัชกาลพระเจ้ามันธาคู พวกมนุษย์ใน ๓ ทวีปได้ยินมาว่า ชมพูทวีปเป็นที่เกิดของบุรุษผู้สูงสุด นับแต่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้า พระมหาสาวก และพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นทวีปอุดม นำรื่นรมย์ยิ่งนัก จึงพากันมากับพระเจ้าจักรพรรดิมันธาคูราช ผู้ปล่อยจักรแก้วแล้วมุ่งติดตามไปยังทวีปทั้ง ๔ ลำดับนั้น พระราชาตรัสถามปริณายกแก้วว่า ยังมีที่รื่นรมย์กว่ามนุษย์โลกหรือไหมหนอ ปริณายกแก้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ เพราะเหตุไร พระองค์จึงตรัสอย่างนั้นเล่า พระเจ้าข้า พระองค์ไม่ทรงเห็นอานุภาพของพระจันทร์และพระอาทิตย์ หรือ ฐานะของพระจันทร์ และพระอาทิตย์เหล่านั้น นำรื่นรมย์กว่านี้มิใช่หรือ พระเจ้าข้า พระราชาได้ทรงปล่อยจักรแก้วไป ณ ที่นั้น.

ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ได้สดับว่า พระเจ้ามันธาคูราชเสด็จมาแล้ว คิดว่า พระราชาทรงฤทธิ์มาก เราไม่สามารถจะห้ามการรบได้ จึงมอบราชสมบัติของตนให้ พระเจ้ามันธาคูราชทรงรับราชสมบัตินั้นแล้วตรัสถามต่อไปว่า ยังมีที่นำรื่นรมย์ยิ่งกว่านี้อีกไหม ลำดับนั้น ท้าวมหาราชเหล่านั้น กราบทูลถึงภพดาวดึงส์ แก่พระองค์ว่า ข้าแต่พระองค์ ภพดาวดึงส์นำรื่นรมย์กว่านี้ มหาราชทั้ง ๔

เหล่านี้เป็นผู้รับใช้ของท้าวสักกเทวราช ณ พิกพนั้น ยืนอยู่ ณ พื้นของผู้รักษา
ประตู ท้าวสักกเทวราชมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ท้าวสักกเทวราชนั้นมีสถานที่
สำหรับบำรุงบำเรอเหล่านี้ คือ เวชยันตปราสาทสูง ๑,๐๐๐ โยชน์ เทวสภา
ชื่อสุธัมมาสูง ๕๐๐ โยชน์ เวชยันตรถสูง ๑๕๐ โยชน์ ช้างเอราวัณก็เหมือนกัน
สวนนันทวัน จิตรลดาวัน ปารุสกวัน มิสสกวันประดับด้วยต้นไม้ทิพย์ ๑,๐๐๐ ต้น
ต้นทองเหลือง ต้นทองกวาวสูง ๑๐๐ โยชน์ ภายใต้น้ต้นไม้มีแท่นบัณทุกัมพล
ศิลาอาสน์ยาว ๖๐ โยชน์ กว้าง ๕๐ โยชน์ สูง ๑๕ โยชน์ มีสีเหมือนดอก
ชัยพฤกษ์ เพราะความอ่อนของบัณทุกัมพลศิลาอาสน์นั้น เมื่อท้าวสักกะประทับ
นั่ง พระวรกายครึ่งหนึ่งฟูปลงไป พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้ว มีพระประสงค์
จะเสด็จไป ณ สักกเทวโลกนั้น จักรแก้วได้พุ่งขึ้นไปแล้ว จักรแก้วนั้นตั้งอยู่
บนอากาศพร้อมกับเสนาประกอบด้วยองค์ ๔ ต่อแต่นั้น จักรแก้วก็ได้ลง
ท่ามกลางเทวโลกทั้งสอง ประดิษฐานอยู่บนแผ่นดิน พร้อมกับเสนาประกอบ
ด้วยองค์ ๔ มีปริมาณแก้วเป็นหัวหน้า พระราชาพระองค์เดียวเท่านั้นได้เสด็จ
ไปสู่ภพดาวดึงส์.

ท้าวสักกเทวราชสดับว่า พระเจ้ามณฑาตุราชเสด็จมาแล้ว กระทำการ
ต้อนรับพระเจ้ามณฑาตุราชนั้น ตรัสว่า ข้าแต่มหाराช พระองค์เสด็จมาดีแล้ว
ข้าแต่มหाराช สมบัติเป็นของพระองค์ ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์จงทรง
ปกครองเถิด แล้วทรงแบ่งราชสมบัติพร้อมด้วยนางระบำให้เป็นสองส่วน ได้
ประทานให้ส่วนหนึ่ง เมื่อพระราชมณฑาตุราชพอเสด็จประทับอยู่บนภพดาว-
ดึงส์เท่านั้น ความเป็นมนุษย์ได้หายไปแล้ว ความเป็นเทพได้ปรากฏทันที
ได้ยินว่า เมื่อพระราชาประทับนั่ง ณ บัณทุกัมพลศิลาอาสน์กับท้าวสักกะ
พวกเทวดามีได้สังเกตพระราชนั้นว่า ความต่างกันย่อมปรากฏโดยเพียงหลับตา
ย่อมหลงลืมในความต่างกันของท้าวสักกะ และของพระราชนั้น พระราชา-

มันธาตราชทรงเสวยทิพยสมบัติ ณ ภพดาวดึงส์นั้นทรงครองราชสมบัติ จน
ทำวสัฏกะทรงอุปบัติแล้วจุติแล้วถึง ๓๖ องค์ ไม่ทรงอิมด้วยกาม ครั้นจุติจาก
ภพดาวดึงส์แล้วตกลงในพระอุทยานของพระองค์ พระวรกายถูกลมและแดด
สัมผัสได้เสด็จสวรรคตเสียแล้ว.

ก็เมื่อจักรแก้วตั้งอยู่บนแผ่นดิน ปริณายกแก้วให้เขียนรองพระบาท
ของพระเจ้ามันธาตราชที่แผ่นทองคำ แล้วประกาศราชสมบัติว่า นี่คือราชสมบัติ
ของพระเจ้ามันธาตราช แม้พวกมนุษย์ที่มาจากทวีปทั้ง ๓ เหล่านั้น ก็ไม่
สามารถจะกลับไปได้ จึงเข้าไปหาปริณายกแก้ววิงวอนว่า ข้าแต่ท่าน พวกข้าพเจ้า
มาด้วยอานุภาพของพระราชา บัดนี้ไม่สามารถกลับไปได้ ขอท่านได้โปรดให้
ที่อยู่แก่พวกข้าพเจ้าเถิด ปริณายกแก้วได้ให้ชนบทหนึ่ง ๆ แก่มนุษย์เหล่านั้น
ในประเทศเหล่านั้น ประเทศที่พวกมนุษย์มาจากบุพพิเทหะทวีปอาศัยอยู่ได้
ชื่อว่า วิเทหรัฐ ตามความหมายเดิมที่นั่นนั่นเอง ประเทศที่พวกมนุษย์มาจาก
อมรโคยานทวีปอาศัยอยู่ได้ชื่อว่า อปรันตชนบท ประเทศที่พวกมนุษย์มาจาก
อุตตรกุรวิปได้ชื่อว่า กุรุรัฐ ท่านกล่าวโดยเป็นพหูพจน์ประสงค์เอาบ้านและ
นิคมเป็นต้นมาก เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าว กุรุสุ วิหริติ ประทับอยู่ ณ
กุรุชนบท.

ในบทว่า **กมุมาสรมุมิ** นี้ อาจารย์บางพวกพรรณนาความด้วยแปลง
ธ เป็น ท. ชื่อว่า **กมุมาสรมุม** เพราะ **กัมมาสะ** ถูกกรรมานในเพราะ
เหตุนี้. บทว่า **กมุมาโส** ท่านกล่าววว่า **กมุมาสบาท** เป็นมนุษย์กินคน.
เล่ากันมาว่า ผลพุงขึ้นที่เท้าของกัมมาสบาทนั้น ในที่ที่ถูกต่อคำได้พุงขึ้นเป็น
เช่นกับไม้เจตมูลเพลิง เพราะฉะนั้น กัมมาสะได้ปรากฏชื่อว่า **กมุมาสบาท**.
ก็กัมมาสบาทถูกกรรมานในโอกาสนั้น จึงได้เลิกจากการเป็นมนุษย์กินคน. ใคร
กรรมาน. พระมหาสัตว์. กล่าวไว้ในชาดกไหน. อาจารย์บางพวกกล่าววว่าใน

มหาสุตตโสมชาดก. แต่พระเถระเหล่านี้กล่าวว่า ในชยทิสชาดก. ก็ครั้งนั้น
กัมมาสบาทได้ถูกพระมหาสัตว์ทรมาน ดังที่พระโพธิสัตว์ตรัสไว้ว่า

**เราเป็นโอรสของพระเจ้าชยทิสะผู้เป็นใหญ่
ในแคว้นปัญจาล เราได้สละชีวิตให้กัมมาส-
บาทปล่อยพระชนก และเราได้ให้แม่กัมมาส-
บาทเลื่อมใสแล้ว ดังนี้.**

แต่อาจารย์บางพวกพรรณนาด้วย ฐ อักษรเท่านั้น ได้ย่นว่า กุรุธรรม
ของชาวแคว้นกุรุ เกิดค้างพร้อยขึ้นแล้วในแคว้นนั้น เพราะฉะนั้น ที่นั่นเป็น
ที่มีธรรมค้างพร้อยเกิดขึ้นแล้ว ท่านจึงเรียกว่า กัมมาสธัมมะ กัมมาสธัมมะ
นี้เป็นชื่อของนิคมที่ชาวกุรุอาศัยอยู่ ณ ที่นั่น เพราะเหตุไร ท่านจึงไม่กล่าว
ด้วยสัตตมีวิรัตติ เพราะไม่ใช่โอกาสเป็นที่อยู่ นับว่า โอกาสเป็นที่อยู่ในนิคมนั้น
ของพระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้เป็นพระวิหารแต่อย่างไร แต่ถอยออกไปจากนิคม
ได้มีดงป่าใหญ่ ในภาคพื้นอันนารันรมย์สมบูรณ์ด้วยน่าย่างใดอย่างหนึ่ง
พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ ณ ที่นั้นทรงกระทำนิคมนั้นให้เป็นโคจรคาม
เพราะฉะนั้น พึงทราบความในบทนี้เป็นอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่
ณ กุรุชนบท มีนิคมของชาวกุรุ ชื่อว่า กัมมาสธัมมะ ทรงกระทำนิคมนั้นให้
เป็นโคจรคาม.

บทว่า **อายุสุมา** นี้ เป็นคำกล่าวด้วยความรัก เป็นคำกล่าวด้วย
ความเคารพ. บทว่า **อานนุโท** เป็นชื่อของพระเถระเจ้าองค์นั้น. บทว่า
เอกมเหตุ แสดงถึงความเป็นนปุงสกสิงค์ คุณในบทมีอาทิว่า พระจันทร์และ
พระอาทิตย์ทั้งหลายย่อมเดินไม่สม่าเสมอดังนี้ เพราะฉะนั้น พึงทราบความใน
บทนี้เป็นอย่างนี้ว่า พระอานนท นิ่งแล้ว โดยอาการที่พระอานนทนั้น ย่อมเป็น
นิ่งแล้ว ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง หรือว่า บทนี้เป็นเหตุยวิรัตติลงในอรรถแห่ง
สัตตมีวิรัตติ.

บทว่า นิสีทิ คือเข้าไปอยู่แล้ว จริงอยู่ บัณฑิตทั้งหลายเข้าไปหาผู้ที่อยู่ในฐานะอันเป็นที่เคารพ ย่อมนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง เพราะความเป็นผู้ฉลาดในการนั่ง ก็พระอานนตน์นี้เป็นบัณฑิตรูปหนึ่งของบรรดาบัณฑิตเหล่านั้น เพราะฉะนั้น จึงนั่งแล้ว ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ก็นั่งอย่างไรจึงเป็นอันนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง นั่งเว้นโทษของการนั่ง ๖ อย่าง คือ ไกลเกินไป ๑ ใกล้เกินไป ๑ เหนือลม ๑ สูงไป ๑ ตรงหน้าเกินไป ๑ หลังเกินไป ๑ เพราะนั่งไกลเกินไป หากประสงค์จะถาม ก็จะต้องพูดด้วยเสียงดัง นั่งใกล้เกินไป ก็จะไปเบียดเสียด นั่งเหนือลมย่อมรบกวนด้วยกลิ่นตัว นั่งสูงไปย่อมแสดง ความไม่เคารพ นั่งตรงหน้าเกินไป หากประสงค์จะมองดู ย่อมเป็นการจ้องตา ต่อตากัน นั่งหลังเกินไป หากประสงค์จะมองดู ก็จะต้องยัดคอคดู เพราะฉะนั้น แม้พระอานนตน์นี้ ก็กระทำประทักษิณพระผู้มีพระภาคเจ้า ๓ ครั้ง แล้วถวาย บังคมด้วยความเคารพเว้นโทษของการนั่ง ๖ อย่างเหล่านี้ เข้าไปภายในของ พระพุทธรัศมี มีวรรณ ๖ อย่าง ในที่เฉพาะเบื้องหน้าของมณฑลพระชานูข้าง ขวา ท่านพระอานนตน์ผู้เป็นภิกษุคาริกของพระธรรมได้นั่งแล้ว จุลลงสู่รส ครั้งที่สองใส่ จุกห่มแผ่นทองคำ และจุกเข้าไปสู่ท่ามกลางเพดานแห่งดอกอุบล สีแดง เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า พระอานนตน์นั่งแล้ว ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ก็พระอานนตน์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าในเวลาไร ด้วยเหตุไร ในเวลาเย็น ด้วยเหตุคือการถามปัญหาเรื่องปัจฉยาการ ในวันนั้น ท่านพระอานนตน์เที่ยวไปยัง บ้านกัมมาธัมมะเพื่อบิณฑบาต จุกเข้าไปสู่บ้านอันมีภิกษุ ๑,๐๐๐ ณ ประตุน เรือนเพื่อสงเคราะห์ตระกูลกลับจากบิณฑบาตแล้ว จุกแลปรนนิบัติพระศาสดา เมื่อพระศาสดาเสด็จเข้าไปยังพระคันธกุฎี ถวายบังคมพระศาสดาแล้วไปสู่ที่พัก กลางวันของตน เมื่อลูกศิษย์ทั้งหลายจุกแลปรนนิบัติแล้วกลับไปแล้ว ได้กวาด ที่พักกลางวันปูแผ่นหนัง ตักน้ำจากตุ่มน้ำเอาน้ำชำระมือและเท้าให้เย็นนั่งขัด

สมาธิ เข้าสมาบัติชั้นโศคาปัตติผล ครั้นออกจากสมาบัติตามกาลเวลาที่กำหนดไว้แล้ว
หยั่งลงสู่ญาณในปัจฉยาการ.

พระอานนทนั้น ถึงบทที่สุดตั้งแต่บทต้นว่า เพราะอวิชาเป็นปัจจัย
มีสังขารดังนี้ บทต้นตั้งแต่บทที่สุด บทท่ามกลางตั้งแต่บทที่สุดทั้งสอง บทที่
สุดทั้งสองตั้งแต่บทท่ามกลาง พิจารณาปัจฉยาการ ๑๒ บท ๓ ครั้ง เมื่อพิจารณา
อยู่อย่างนี้ ปัจฉยาการแจ่มแจ้งยิ่งนัก ปรากฏดูง่ายแสนง่าย จากนั้นพระอานนท
ดำริว่า ปัจฉยาการนี้พระพุทธรเจ้าทั้งปวงตรัสว่าลึกซึ้งและปรากฏเป็นของลึกซึ้ง
ก็เมื่อเราผู้เป็นสาวกตั้งอยู่แล้วในความรู้เรื่อง พื้นที่ความง่ายยังปรากฏชัดแจ้ง
ความง่ายนั้นเป็นความง่ายปรากฏแก่เราเท่านั้นหรือ หรือแม่แก่ผู้อื่นด้วย ลำดับ
นั้น พระเถระได้มีความดำริว่า ถ้ากระไร เราจะนำปัญหานี้ไปทูลถามพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าจักทรงทำเรื่องนี้เป็นเหตุเกิดขึ้นแล้ว จักตรัสพระ
สุตตันตหมวดหนึ่ง จักทรงแสดงแก่เราแน่นอนอนาคตรัยกเขาสาลินทสิเนรุจัน
ฉะนั้น จริงอยู่ พระญาณที่พระพุทธรเจ้าทั้งหลายทรงถึงฐานะ ๔ อย่างเหล่านี้
คือ การบัญญัติพระวินัย ลำดับพื้นที่ ปัจฉยาการ ลำดับสมัยเป็นญาณที่ลึกก้อง
ไกลอย่างยิ่งใหญ่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าถึงพระญาณ ย่อมปรากฏความ
เป็นพุทธญาณอันยิ่งใหญ่ เทศนาเป็นความลึกซึ้งกำจัดด้วยพระไตรลักษณ์
ปฏิบัติด้วยความเป็นของสูญดังนี้ พระอานนทนั้นตามปกติในวันหนึ่งเมื่อ
เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ๑๐๐ ครั้งบ้าง ๑,๐๐๐ บ้าง ก็จริง ย่อมไม่เข้าไป
เฝ้าโดยไม่มีเหตุการณ์ แต่วันนั้น พระอานนทนำปัญหานี้ไปแล้วคิดว่า เราจัก
นั่งใกล้พระพุทธรเจ้าดูคันธหัตถิ แล้วฟังพระสุรเสียงกึกก้องด้วยพระญาณ
จักนั่งใกล้พระพุทธรเจ้าดูสีหะ ฟังการบันคือพระสุรเสียงดูสีหะด้วยพระญาณ
จักนั่งใกล้พระพุทธรเจ้าดูสินธพ แล้วจักเห็นการก้าวไปสู่ทางแห่งพระญาณดังนี้
แล้วลุกจากที่พักกลางวันพับแผ่นหนัง ถือไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าในเวลาเย็น

เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า พระอนันต์เข้าไปเฝ้าด้วยเหตุคือการถามปัญหาเกี่ยวกับปัจจัยการในเวลาเช่นดังนี้.

ชาวศัพทในบทว่า ยาว คมฺภีโร นี้ เป็นไปในความว่า เกินประมาณ อธิบายว่า ล่วงประมาณ ลึกซึ่งยิ่งนัก. บทว่า คมฺภีราวภาโส ความว่า ปรากฏคือเห็นเป็นของลึก เพราะว่าข้อหนึ่งง่ายโดยแท้แต่เป็นของลึกซึ่ง เหมือน น้ำเก่ามีสีดำด้วยอำนาจสของใบไม้เน่า ก็น้ำนั้นแม้แก่เขา ก็ปรากฏจุก ๑๐๐ ชั่วโมง บทหนึ่งลึกซึ่งปรากฏเป็นของง่ายจนน้ำใสในมณิกงคา ด้วยว่าน้ำนั้น แม้ชั่ว ๑๐๐ บุรุษ ก็ปรากฏเหมือนแก่เขา บทหนึ่งง่ายปรากฏเป็นของง่ายเหมือน น้ำในภาชนะมีตุ่มเป็นต้น บทหนึ่งง่ายปรากฏเป็นของลึกซึ่ง ย่อมเห็นเหมือน น้ำในมหาสมุทรเชิงเขาสิเนรุ น้ำนั้นแหละย่อมได้ชื่อ ๔ อย่าง อย่างนี้ แต่ข้อ นี้ไม่มีในปฏิจาสุมุปบาท เพราะปฏิจาสุมุปบาทนี้ย่อมได้ชื่ออย่างเดียวเท่านั้นว่า ลึกซึ่ง และปรากฏเป็นของลึกซึ่งดังนี้ ปฏิจาสุมุปบาทนี้มีอยู่เห็นปานนี้ ก็ แต่ว่าปรากฏแก่เราเหมือนง่ายแสนง่าย พระอนันต์เมื่อจะประกาศความประหลาดใจของตนอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นำอัสจรรย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ไม่เคยมีมาก่อน ดังนี้ จึงทูลถามปัญหาแล้วนั่งนิ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับคำของพระอนันต์นั้นแล้วทรงดำริว่า อนันท์กล่าวปัญหาอันเป็นพุทธวิสัยว่าเป็นของง่ายของตน คุณเหยียดมือเพื่อ จับภวัคคพรหม คุณพยายามเพื่อทำลายเขาสิเนรุแล้วนำเชื้อออก คุณประสงค์ จะข้ามมหาสมุทรโดยไม่มีเรือ และคุณพยายามพลิกแผ่นดินถือเอาโอชะของ แผ่นดินดังนี้ แล้วตรัสว่า มา เหว เป็นอาทิ ห อักษรในบทว่า มา เหว นั้น เป็นเพียงนิบาต อธิบายว่า เธออย่ากล่าวอย่างนั้น อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อ จะยังท่านพระอนันต์ให้เลิกละบั้ง ให้หมดความพอใจบ้าง จึงตรัสว่า มา เหว

ดังนี้ ในบทนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่เมื่อจะยังพระอนันท์ให้เลิกละจึงตรัสว่า
ดูก่อนอนันท์ เธอเป็นผู้มีปัญญามากมีความฉลาด เพราะเหตุที่นั่นปฏิจสุมุปบาท
ลิกซึ่งและปรากฏเป็นของลิกซึ่ง เธอไม่ควรเข้าใจว่า ปฏิจสุมุปบาทแม้ลิกซึ่ง
ก็ปรากฏเป็นของง่ายแก่เธอ ทั้งเป็นของง่ายแก่ผู้อื่นด้วยดังนี้.

ในเรื่องนั้นอาจารย์ทั้งหลายย่อมกล่าวถึงอุปมา ๔ ข้อ ชนทั้งหลายมองดู
หินของนักมวยปล้ำ ในระหว่างนักมวยปล้ำใหญ่ผู้สูงใหญ่ ผู้สัมผัสกับรสอาหาร
ที่ดีตลอด ๖ เดือน กระทำการออกกำลังสะสมหินของนักมวยปล้ำซึ่งแสดง
คราวมีมรสพ ผู้ไปสู่ยุทธภูมินักมวยปล้ำกล่าวว่า นี่อะไร หินของนักมวยปล้ำ
พวกท่านจงนำหินนั้นมา เมื่อชนทั้งหลายพูดว่า พวกเราไม่สามารถขึ้นได้ เขาไป
ด้วยตนเอง กล่าวว่าที่หนักของหินนี้อยู่ที่ไหน แล้วยกหิน ๒ แผ่นขึ้นด้วยมือ
ทั้ง ๒ แล้วเหวี่ยงไปจุดเล่นลูกกลมแล้วก็ไป ในเรื่องนั้นควรพูดได้ว่า หินของ
นักมวยปล้ำ เป็นของเบาแก่นักมวยปล้ำไม่เบาแก่คนพวกอื่น จริงอยู่ ท่านพระ-
อนันท์ถึงพร้อมแล้วด้วยอภินิหารตลอดแสนกัป คุณนักมวยปล้ำผู้สัมผัสกับรส
อาหารที่ดีตลอด ๖ เดือน หินของนักมวยปล้ำเป็นของเบาเพราะนักมวยปล้ำ
เป็นผู้มีกำลังมากฉันใด ปฏิจสุมุปบาทเป็นของง่าย เพราะพระเถระเป็นผู้มี
ปัญญามากฉันนั้น ไม่ควรกล่าวว่าปฏิจสุมุปบาทง่ายแก่คนเหล่าอื่นด้วย.

อนึ่ง ในมหาสมุทร ปลาชื่อติมิใหญ่ ๒๐๐ โยชน์ ชื่อติมิงคลใหญ่ ๓๐๐
โยชน์ ชื่อติมิติมิงคลใหญ่ ๔๐๐ โยชน์ ชื่อติมิริมิงคลใหญ่ ๕๐๐ โยชน์ ปลา
๔ ชนิดนี้คือ ปลาอนันทะ ปลาติมินทะ ปลาอชฌาโรหะ ปลามหาติมิใหญ่
๑,๐๐๐ โยชน์ ในบทนั้น อาจารย์ทั้งหลายแสดงถึงปลาชื่อติมิริมิงคลอย่างเดียว
เล่ามาว่า เมื่อปลาติมิริมิงคลนั้นกระดิกหูขวา น้ำกระเพื่อมไปถึง ๕๐๐ โยชน์
กระดิกหูซ้าย หาง หัว ก็เหมือนกัน แต่ถ้าปลาชื่อติมิริมิงคลนั้นกระดิกหู
ทั้งสองข้าง เอาหางฟาดน้ำ สายหัวไปมาปรารถเพื่อจะเล่นน้ำในที่ ๗-๘ ร้อย

โยชน์ ข้อมเคียดพาด่านเหมือนน้ำที่ใสในภาชนะแล้วยกขึ้นบนเตา ฉะนั้น น้ำ ในที่ประมาณ ๓๐๐ โยชน์ ไม่สามารถจะท่วมหลังได้ เขาจึงกล่าวอย่างนี้ว่า ชนทั้งหลายพากันพูดว่า มหาสมุทรนี้ ลึก ลึก แต่ไหนแต่ไรมา พวกเรา ไม่ได้น้ำ แม้แค่ท่วมหลัง เพราะมหาสมุทรนั้นลึกมาก ในข้อนั้นควรกล่าวว่า สำหรับปลาชื่อติมิริมิงคละจมไปทั้งตัว มหาสมุทรตื้น สำหรับปลาเล็ก ๆ เหล่าอื่น มหาสมุทรไม่ตื้น ควรกล่าวว่า สำหรับ พระเถระผู้เข้าถึงญาณปฏิจัสมุปปาท เป็นของตื้น สำหรับคนเหล่านี้ไม่ตื้น อย่างนั้นเหมือนกัน.

อนึ่ง พญาครุฑ ใหญ่ประมาณ ๑๕๐ โยชน์ ปีกขวาของพญาครุฑ ประมาณ ๕๐ โยชน์ ปีกซ้ายกะเหมือนกัน แผ่นหางประมาณ ๖๐ โยชน์ คอ ประมาณ ๓๐ โยชน์ ปาก ๙ โยชน์ เท้าทั้งสองประมาณ ๑๒ โยชน์ เมื่อ พญาครุฑนั้นแสดงลมของพญาครุฑ ที่ ๗-๘ ร้อยโยชน์ไม่เพียงพอ เขาจึง กล่าวอย่างนี้ว่า เขาทั้งหลายพูดกันว่า อากาศนี้ไม่มีที่สุด อากาศนี้ไม่มีที่สุด แต่ไหนแต่ไรมา พวกเราไม่ได้ แม้โอกาสที่จะกระพือปีก เพราะอากาศนั้นไม่มี ที่สุด ในข้อนั้นจึงกล่าวว่า อากาศของพญาครุฑตัวเข้าไปถึงทั้งตัวนิคหน้อย ของ นกเล็ก ๆ เหล่าอื่น ไม่นิคหน้อย จึงกล่าวว่า ปฏิจัสมุปปาทของพระเถระ ผู้เข้าถึงญาณนั้นแล ตื้น แม้ของพวกอื่นไม่ตื้นอย่างนั้นเหมือนกัน.

อนึ่ง อสุรินทรานู จากเส้นผมถึงปลายเท้า ๔,๘๐๐ โยชน์ ระหว่าง แขนทั้งสองข้างของอสุรินทรานู ๑,๒๐๐ โยชน์ โดยส่วนหนา ๖๐๐ โยชน์ ฝ่ามือ ฝ่าเท้าโดยส่วนหนา ๒๐๐ โยชน์ จมูก ๓๐๐ โยชน์ ปากก็เหมือนกัน ข้อมนิ้ว มือข้อหนึ่ง ๆ ๕๐ โยชน์ ระหว่างคิ้วก็เหมือนกัน หน้าผาก ๓๐๐ โยชน์ ศีรษะ ๕๐๐ โยชน์ เมื่ออสุรินทรานูนั้นหยั่งลงไปสู่มหาสมุทร น้ำลึกประมาณ แค่เขา เขาจึงกล่าวอย่างนี้ว่า ชนทั้งหลายพากันกล่าวว่า มหาสมุทรนี้ลึก ลึก แต่ไหนแต่ไรมา พวกเราไม่ได้น้ำแม้แค่ปิดเขา เพราะมหาสมุทรนั้นลึกสำหรับ

ราหูผู้ลงไปทั้งตัว ในมหาสมุทรนั้นตั้ง สำหรับคนเหล่าอื่นไม่ตั้ง ฟังกล่าวว่า ปฏิจสมุปบาทของพระเถระผู้เข้าถึงญาณเป็นของง่าย แม้ของคนอื่นไม่ง่าย ดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนอาณนที เธออย่าได้กล่าวนั้น คู่ก่อนอาณนที เธออย่าได้กล่าวอย่างนั้น ดังนี้ ทรงหมายถึงความนั้น.

จริงอยู่ ปฏิจสมุปบาท แม้ลึกซึ่งปรากฏว่าเป็นของง่ายแก่พระเถระ ด้วยเหตุ ๔ ประการ เหตุ ๔ ประการเป็นไฉน ด้วยการถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ในชาติก่อน ด้วยการอยู่ในสำนักครู ด้วยความเป็นพระโสดาบัน ด้วยความเป็นพหูสูต ได้ยินว่า จากนี้ไปแสนกัป พระศาสดาพระนามว่า ปทุมุตตระ ทรงอุบัติขึ้นในโลก ได้มีนครของพระองค์ชื่อหังสวดี พระราชบิดาพระนามว่าอาณนที พระราชมารดาพระนามว่า สุเมธาเทวี พระโทธิสัตว์ได้มีพระนามว่าอุตตรกุมาร พระโทธิสัตว์นั้นในวันที่พระโอรสประสูติเสด็จออกมหาภิเนษกรรมตั้งทรงผนวช ทรงประกอบความเพียรบรรลุพระสัพพัญญุตญาณโดยลำดับ ทรงเปล่งอุทานว่า อเนชาติธัมมัสสริ ดังนี้ เป็นต้น ยังสัจคำหนึ่งให้ล่วงไป ณ โทธิบัลลังก์แล้ว ทรงดำริว่า เราจักเหยียบบนแผ่นดินดังนี้แล้วทรงย่างพระบาท ทันใดนั้น ประทุมใหญ่ทำลายแผ่นดินผุดขึ้นแล้ว กลีบของประทุมนั้น ๕๐ สอก เกสร ๓๐ สอก ฝักบัว ๑๒ สอก ละอองประมาณ ๕ หม้อน้ำ ก็พระศาสดาได้มีโดยส่วนสูง ๕๘ สอก ระหว่างพระบาททั้งสองของพระองค์ ๑๘ สอก พระนลาฏ ๕ สอก พระหัตถ์และพระบาท ทั้งสอง ๑๑ สอก เมื่อพระศาสดาพอทรงเหยียบที่ฝักบัว ๑๒ สอก ด้วยพระบาท ๑๑ สอก ละอองประมาณ ๕ หม้อน้ำ ผุดพุ่งขึ้นสู่ที่อยู่ประมาณ ๕๘ สอก เรี่ยรายดังผงของมโนสิลาที่เรี่ยราย อาศัยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงปรากฏพระนามว่า พระปทุมุตตระ.

พระองค์ได้มีอัครสาวก ๒ รูป คือ พระเทวิละและพระสุชาตะ อัครสาวิก ๒ คือ นางอมิตาและนางอสมมา อุปฐากชื่อ พระสุมนะ พระผู้มีพระ-

ภาคเจ้า พระนามว่าปทุมุตตระ มีภิกษุแสนรูป เป็นบริวาร ทรงกระทำการ สงเคราะห์พระชนกประทับอยู่ ณ ราชธานีหังสวดี.

ส่วนพระกนิษฐาของพระปทุมุตตระนั้น พระนามว่า สุมณกุมาร พระ ราชาก็พระราชทานบ้านส่วยแก่พระราชกุมาร ในท้องที่ประมาณ ๒,๐๐๐ โยชน์ จากหังสวดีนคร พระสุมณกุมารนั้น บางครั้งบางครั้งเสด็จมาเฝ้าพระชนก และสาสคา อยู่มาวันหนึ่ง ชายแดนกำเริบ สุมณกุมารทรงส่งข่าวให้พระราชบิดา ทรงทราบว่า ชายแดนกำเริบ พระราชบิดาทรงส่งกลับไปว่า เราตั้งเธอไว้ ณ ที่นั้นเพราะอะไร พระราชกุมารนั้นเสด็จออกปราบโจรจนสงบ แล้วจึงทรงส่ง ข่าวให้พระราชบิดาทรงทราบว่า โจรสงบแล้ว พระเจ้าข้า พระราชบิดาทรง พอพระทัย ตรัสว่า โอรสของเราจะมาโดยเร็วเถิด พระโอรสนั้นได้มีอำมาตย์ ประมาณ ๑,๐๐๐ ในระหว่างทาง พระองค์ได้ทรงปรึกษากับอำมาตย์เหล่านั้นว่า พระชนกของเราทรงพอพระทัย หากพระชนกจะพระราชประทานพรแก่เรา เราจะเอาอะไรดี ลำดับนั้น อำมาตย์บางพวกทูลว่า ขอพระองค์จงรับ ช้าง ม้า ชนบท แก้ว ๗ ประการเถิด อีกพวกหนึ่งทูลว่า พระองค์เป็นโอรสของผู้ เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ทรัพย์ของพระองค์ก็หาได้ไม่ยาก อนึ่ง แม้พระองค์ได้ ทรัพย์แล้วก็ควรสละทรัพย์ทั้งหมดนั้นไป พระองค์ควรทรงถือเอาบุญเท่านั้น ไป เพราะฉะนั้น เมื่อพระราชพาพระราชประทานพร ขอพระองค์จงทรงรับพร เพื่อบำรุงพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า ปทุมุตตระ ตลอด ๓ เดือนเถิด พระเจ้าข้า พระราชกุมารนั้น ตรัสว่า พวกท่านเป็นกัลยาณมิตรของเรา เรามิได้มีความคิดนี้เลย ก็พวกท่านทำให้เราเกิดความคิด เราจักทำอย่างนั้น แล้วเสด็จไปกราบบังคมพระชนก พระชนกทรงกอด แล้วจุมพิตที่พระเศียร ตรัสว่า ลูกรัก พ่อจะให้พรแก่ลูก ดังนี้ ทูลว่า ข้าแต่พระทูลกระหม่อมดีแล้ว พระเจ้าข้า ข้าพระองค์จะบำรุงพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยปัจจัย ๔ ตลอด ๓ เดือน

ปรารถนากระทำชีวิตไม่ให้หมัน ขอพระองค์จงพระราชประทานพรนี้แก่ข้าพระองค์เถิด พระเจ้าข้า พระราชบิดาตรัสว่า พ่อไม่อาจให้พรนั้นได้ดอกลูก พ่อจะให้พรอื่น พระสุมนราชกุมารทูลว่า ข้าแต่พระบิดา ธรรมดาภยัตริย์ทั้งหลาย ไม่มีพระคำรัสเป็นสอง ขอทูลกระหม่อมพระราชทานพรนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ ไม่ต้องการพรอย่างอื่น พระราชบิดาตรัสว่า ลูกรัก ธรรมดาพระพุทเจ้าทั้งหลายมีพระทัยรู้ได้ยาก หากพระผู้มีพระภาคเจ้าจักไม่ทรงปรารถนา แม้เราให้พรจักมีได้อย่างไร พระสุมนราชกุมารนั้นทูลว่า ข้าแต่พระบิดา ดิละ ข้าพระองค์ จักทราบบพระทัยของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ แล้วเสด็จไปสู่พระวิหาร.

ก็โดยสมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเสวยพระกระยาหารแล้วได้เสด็จเข้าคันธกุฎี พระสุมนราชกุมารนั้นได้ไปยังสำนักของภิกษุทั้งหลาย ซึ่งนั่งอยู่ ณ ปะรำ ภิกษุเหล่านั้นกล่าวกะพระสุมนราชกุมารว่า ท่านราชบุตร พระองค์เสด็จมาเพื่ออะไร พระสุมนราชกุมารตรัสว่า เพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระคุณเจ้าทั้งหลาย จงแสดงพระผู้มีพระภาคเจ้าแก่ข้าพเจ้าเถิด ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า ท่านราชบุตร พวกอาตมาไม่เห็นพระศาสดา ในขณะที่ปรารถนาแล้วปรารถนาอีก พระสุมนราชกุมารตรัสว่า พระคุณเจ้า ก็ใครเล่าได้เพื่อจะเห็น ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า ท่านราชบุตร พระสุมนเถระได้เพื่อจะเห็น พระสุมนราชกุมารตรัสถามว่า พระคุณเจ้า พระเถระอยู่ที่ไหนขอรับ แล้วครัสถามถึงที่พระเถระนั่งได้เสด็จไปไหว้ แล้วตรัสว่า พระคุณเจ้าขอรับ ข้าพเจ้าปรารถนาจะเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระคุณเจ้าโปรดแสดงแก่ข้าพเจ้าเถิด พระเถระกล่าวว่า มาเถิด ท่านราชบุตร แล้วพาพระสุมนราชกุมารไปพักที่บริเวณพระคันธกุฎี ตัวท่านขึ้นไปสู่พระคันธกุฎี ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า สุมนะ เธอมาเพราะอะไร กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ

ราชโอรสมาเฝ้าพระองค์ พระเจ้าข้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ ถ้าเช่นนั้นเธอจงปฐาสนะ
เถิด พระเถระได้ปฐาสนะแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนอาสนะที่ปู
แล้ว พระราชโอรสถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ทรงได้กระทำการปฏิ-
สังขาร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า เธอมาเมื่อไรเล่า ราชบุตรกราบทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพระองค์เสด็จเข้าคันทกุกี แต่ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่า
พวกเราก็มองไม่เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ในขณะที่ปรารธนาแล้วปรารธนาอีก
แล้ว ส่งข้าพระองค์ไปหาพระเถระ แต่พระเถระได้ชี้แจงเพียงคำเดียวเท่านั้น
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระเถระเห็นจะเป็นผู้โปรดปรานในศาสนาของพระองค์
กระมัง พระเจ้าข้า ตรัสว่า ถูกแล้ว कुमार ภิกษุ นั้น เป็นผู้โปรดปรานในศาสนา
ของเรา กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุทั้งหลายจะทำอะไร จึงเป็น
ผู้โปรดปรานในศาสนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ตรัสว่า ราชกุมาร บุคคลให้ทาน
สมาทานศีล รักษาอุโบสถ จะเป็นผู้โปรดปรานในศาสนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ประสงค์จะเป็นผู้โปรดปราน
ในพระพุทธศาสนาของพระเถระ ขอพระองค์จงทรงรับนิมนต์อยู่จำพรรษา
ตลอด ๓ เดือน แก่ข้าพระพุทธเจ้าเถิด พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
ตรวดดูว่า การไป ณ ที่นั้นจะมีประโยชน์หรือหนอ ทรงเห็นว่ามิ จึงตรัสว่า
ราชกุมาร พระตถาคตทั้งหลายย่อมยินดีในสุญญาการ พระกุมารกราบทูลว่า
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ทราบแล้ว ข้าแต่พระสุคต ข้าพระองค์
ทราบแล้ว แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จะกลับไปก่อน
แล้วสร้างที่ประทับ เมื่อข้าพระองค์ส่งข่าวมาแล้ว ขอพระองค์จงเสด็จมาพร้อม
ด้วยภิกษุแสนรูป ครั้นรับปฏิญญาแล้วจึงเสด็จไปเฝ้าพระชนกกราบทูลว่า
ข้าแต่พระบิดา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้ปฏิญญาแก่ข้าพระองค์แล้ว เมื่อข้า
พระองค์ส่งข่าวมา ขอพระบิดาพึงส่งพระผู้มีพระภาคเจ้าไปเถิด พระเจ้าข้า ดังนี้

แล้วถวายบังคมพระชนกเสด็จออกไปสร้างพระวิหารในที่โยชน์หนึ่ง โยชน์หนึ่ง
เสด็จไปทางไกลถึง ๒,๐๐๐ โยชน์ ทรงเลือกสถานที่สร้างวิหารในพระนครของ
พระองค์ ทอดพระเนตรเห็นสวนของกุฎุมพีชื่อ โสภะ ทรงซื้อหนึ่งแสน ทรงสละ
หนึ่งแสน สร้างพระวิหาร ณ พระวิหารนั้น พระสุนทรราชกุมารทรงสร้าง
คันชกฏีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า และกุฎีที่เร็นลับและมณฑป เพื่อเป็นที่พัก
กลางคืนและกลางวันของภิกษุที่เหลื่อทำกำแพงล้อม และสร้างซุ้มประตูสำเร็จ
แล้ว จึงส่งข่าวให้พระชนกทรงทราบว่า กิจของข้าพระองค์สำเร็จแล้ว ขอพระ
บิดาจงทรงส่งพระศาสดาไปเถิด พระเจ้าข้า.

พระราชาทรงอังคาสพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มี
พระภาคเจ้า กิจของสมณะสำเร็จแล้ว เธอหวังการเสด็จไปของพระองค์ดังนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้ามีภิกษุหนึ่งแสนเป็นบริวาร ประทับอยู่ในพระวิหารทั้งหลาย
ในที่โยชน์หนึ่ง โยชน์หนึ่งได้เสด็จไปแล้ว พระกุมารทรงสดับว่าพระศาสดา
กำลังเสด็จมา จึงเสด็จไปต้อนรับล้นทางโยชน์หนึ่ง ทรงบูชาด้วยของหอมและ
ดอกไม้เป็นต้น ทูลอัญเชิญพระผู้มีพระภาคเจ้าให้เสด็จเข้าไปสู่พระวิหารแล้ว
กราบทูลว่า

ข้าแต่พระมหามุนี ขอพระองค์จงทรงรับ

สวนชื่อโสภนะ ซึ่งข้าพระองค์ซื้อมาด้วยทรัพย์

หนึ่งแสน สร้างอีกด้วยทรัพย์หนึ่งแสน พระเจ้าข้า

แล้วถวายมอบพระวิหาร.

สุนทรราชกุมารนั้น ในวันเข้าพรรษาถวายทานแล้ว ตรัสเรียก
โอรสและชายาของพระองค์ และอำมาตย์ทั้งหลายมาแล้ว ตรัสว่าพระศาสดา
พระองค์นี้มาสู่สำนักของเราแต่ไกลทีเดียว อนึ่ง ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
เป็นผู้หนักในธรรมไม่เพ่งต่ออามิส เพราะฉะนั้น เราจะนุ่งห่มผ้าสาฎก ๒ ผืน

สมาทานศีลแล้วอยู่ ณ ที่นี้แหละตลอด ๓ เดือนนี้ พวกท่านทั้งหลายจงถวายทาน แก่พระจีณาสพหนึ่งแสนรูป โดยทำนองนี้แหละตลอด ๓ เดือน.

สุมนราชกุมารนั้น ประทับนั่งอยู่ ณ ที่อันมีส่วนเสมอกันกับที่อยู่ของพระสุมนเถระ ทรงเห็นข้อวัตรปฏิบัติที่พระเถระกระทำแต่พระผู้มีพระภาคทั้งหมด จึงทรงดำริว่า พระเถระนี้เป็นผู้โปรดปรานโดยส่วนเดียวในที่นี้ ณ ที่ควรปรารถนาฐานันดรของพระเถระนี้เกิด เมื่อใกล้ถึงวันปวารณาเสด็จเข้าไปสู่บ้านทรงบริจาคนานใหญ่ตลอด ๗ วัน ในวันที่ ๗ ทรงตั้งไตรจีวรไว้ ณ ที่ใกล้เท้าของภิกษุหนึ่งแสนรูป ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุญอันใดที่ข้าพระองค์กระทำแล้ว จำเดิมแต่การสร้างพระวิหาร อันมีในระหว่างโยชน์หนึ่ง ๆ ในหนทางบุญอันนั้น ข้าพระองค์มิได้ปรารถนา สักคสมบัติ มารคสมบัติ และพรหมสมบัติ แต่ปรารถนาความเป็นอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าจึงได้กระทำ เพราะฉะนั้น จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้ข้าพระองค์ก็จะพึงเป็นอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้า ในอนาคตคุณพระสุมนเถระ แล้วหมอบถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูว่า จิตยิ่งใหญ่ของกุลบุตรจักสำเร็จหรือไม่หนอ ทรงทราบว่าเป็นอนาคตในกัปที่แสนจากนี้ไป พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดมจักทรงอุบัติ สมณะนี้จักเป็นอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น จึงทรงประทานพรว่า

ขอความปรารถนาที่ตั้งไว้นั้นทั้งหมดแล

จงสำเร็จแก่ท่าน ขอความดำริทั้งหลายทั้ง

ปวงจงเต็ม เหมือนดวงจันทร์ในวันเพ็ญ

ฉะนั้นเถิด ดังนี้.

พระกุมารทรงสดับคั่งนั้นจึงดำริว่า ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมมีพระคำรัสไม่เป็นสองคั่งนี้ ในวันที่สองนั่นเอง ทรงรับบาตรและจีวรของพระ

ผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นแล้ว ได้ทำเป็นอุทฺทงคดำเนินไปข้างหลัง ๆ พระ
กุมารนั้นถวายทานในพุทฺธรูปาทนั้นตลอดหนึ่งแสนปี ทรงไปบังเกิดในสวรรค์
แม้ในครั้งศาสนาของพระพุทฺธกัศสปก็ได้ถวายผ้าสาฎกเนื้อดี เพื่อรับบาตรของ
พระเถระผู้เที่ยวไปบิณฑบาตแล้วได้ทรงทำการบูชา ได้ไปบังเกิดบนสวรรค์อีก
จุติจากนั้นแล้วได้เป็นพระเจ้าพาราณสี ทรงสร้างบรรณศาลาแด่พระปัจเจก
พุทฺธเจ้า ๘ องค์ ตั้งหม้อน้ำใสจุจแก้วมณีไว้ ได้ทรงกระทำการบำรุงด้วย
ปัจจัย ๔ ตลอดหมื่นปี เหตุเหล่านี้เป็นที่ปรากฏชัดแล้ว.

ก็พระสมณราชกุมารนั้นทรงบริจาคนานอย่างเดียว ตลอดหนึ่งแสนกับ
ทรงบังเกิดในภพดุสิตพร้อมกับพระโพธิสัตว์ของเรา ครั้นจุติจากภพดุสิตนั้น
ได้ถือปฏิสนธิในพระคาน้ำของเจ้าศากยะพระนามว่า อมิโตทนะ. เมื่อพระผู้มี
พระภาคเจ้าเสด็จออกทรงผนวชโดยลำดับ ได้บรรลุดัมมาสัมโพธิญาณแล้ว
เสด็จสู่กรุงกบิลพัสดุ์โดยเสด็จไปเป็นครั้งแรก แล้วเสด็จออกจากกรุงกบิลพัสดุ์
เมื่อพระราชากุมารทั้งหลายพากันทรงผนวช เพื่อเป็นบริวารของพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าได้เสด็จออกพร้อมกับเจ้าศากยะทั้งหลายมีท่านภัททิยะเป็นต้น ทรง
ผนวชในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่นานนัก ได้ลำดับธรรมกถาในสำนัก
ของท่านปุลณณมันตานีบุตรแล้วตั้งอยู่ในโศคาปัตติผล ท่านพระเถระนี้เป็นผู้ถึง
พร้อมด้วยอุปนิสัยในชาติก่อนด้วยประการฉะนี้ ปฏิจจสมุปปาทแม่ลิกซึ่งก็
ปรากฏเป็นของง่าย เพราะความถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยในชาติก่อนของพระเถระ
นั้น.

เกจิอาจารย์กล่าวถึงการเรียน การฟัง การสอบถาม และการทรงไว้ใน
สำนักครุทั้งหลายบ่อย ๆ ด้วยบทว่า **ติตุถวาโส** คือการอยู่ในสำนักครุ การอยู่
ในสำนักครุนั้นของพระเถระบริสุทธอย่างยิ่ง แม้ด้วยเหตุนี้ ปฏิจจสมุปปาทนี้
แม่ลิกซึ่ง ก็ปรากฏแก่พระเถระเป็นคุณเป็นของง่าย อนึ่ง ปัจจยาการปรากฏ
เป็นของง่ายของผู้เป็นโศคาบัน ก็พระเถระนี้ได้เป็นพระโศคาบันแล้ว.

การกำหนดนามรูป ย่อมปรากฏแก่ท่านผู้เป็นพหูสูตคนเดียวและตั้งย่อมปรากฏ เมื่อดวงประทีปส่องสว่างในห้องนอนประมาณ ๔ ศอก ก็ท่านพระเถระนี้เป็นผู้เลิศของผู้เป็นพหูสูตทั้งหลาย ปัจจัยการแม้ลึกลับซึ่งก็ปรากฏแก่พระเถระนั้น คือเป็นของง่ายด้วยอนุภาพแห่งความเป็นพหูสูตด้วยประการฉะนี้.

ในความง่ายและความลึกลับซึ่งของปฏิจัสมุปปาทนั้น ปฏิจัสมุปปาทชื่อว่า เป็นของลึกลับซึ่งด้วยอาการ ๔ อย่างคือ ด้วยความลึกลับซึ่งโดยอรรถ ด้วยความลึกลับซึ่งโดยธรรม ด้วยความลึกลับซึ่งโดยเทศนา ด้วยความลึกลับซึ่งโดยปฏิเวธ ในความลึกลับซึ่ง ๔ อย่างนั้น ปฏิจัสมุปปาทเป็นของลึกลับซึ่ง มีอรรถว่า มีและเกิดขึ้น เพราะชาติเป็นปัจจัยแห่งขราและมรณะเป็นของลึกลับซึ่ง มีอรรถว่า มีและเกิดขึ้นเพราะอวิชาเป็นปัจจัยแห่งสังขารทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ นี้คือความที่ปฏิจัสมุปปาทมีความลึกลับซึ่ง โดยอรรถปฏิจัสมุปปาทเป็นของลึกลับซึ่ง มีอรรถคืออวิชาเป็นปัจจัยแห่งสังขารทั้งหลาย เป็นของลึกลับซึ่ง มีอรรถคือชาติเป็นปัจจัยแห่งขราและมรณะ เพราะเหตุนี้ นี้ชื่อว่าความที่ปฏิจัสมุปปาทมีความลึกลับซึ่งโดยธรรม ในบางสูตรท่านแสดงปฏิจัสมุปปาทโดยอนุโลม ในบางสูตรโดยปฏิโลม ในบางสูตรทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลม ในบางสูตรโดยอนุโลมหรือโดยปฏิโลมตั้งแต่ตอนกลาง ในบางสูตรโดยอนุโลมหรือโดยปฏิโลมตั้งแต่ตอนท้าย ในบางสูตรมีสนธิ ๓ สังเขป ๔ ในบางสูตรมีสนธิ ๒ สังเขป ๓ ในบางสูตรมีสนธิ ๑ สังเขป ๒ เพราะเหตุนี้ นี้ชื่อว่าความที่ปฏิจัสมุปปาทมีความลึกลับซึ่งโดยเทศนา อนึ่ง ปฏิจัสมุปปาทเป็นของลึกลับซึ่ง มีอรรถว่า ไม่รู้ ไม่เห็น ไม่แทงตลอดสังขารแห่งอวิชา เป็นของลึกลับซึ่ง มีอรรถว่า ประุ่งแต่งรวบรวมสังขารทั้งหลายมีกำหนดและคลายความกำหนด มีอรรถว่า ความเป็นของสูญ ความไม่ชวนชวาย ความไม่เคลื่อนที่และความปรากฏแห่งปฏิสนธิของวิญญาณ มีอรรถ

ว่า เกิดหนเดียว การแยกกัน การไม่แยกกัน การน้อมไป การทำลายของนาม รูป มีอรรถว่า เป็นใหญ่เป็นทวาร และเขตของโลก และความเป็นธรรมมี อารมณ์ของอายตนะ ๖ มีอรรถว่า สัมผัส เสียดสีไปร่วมและประชุมของผัสสะ มีอรรถว่า การเสวยอารมณ์และรส และการเสวยสิ่งไรชีวิตคือความเป็นสุข เป็น ทุกข์และกลางๆ ของเวทนา มีอรรถว่า ยินดียิ่ง พะวงยิ่ง สายน้ำ แม่น้ำคือคณหา มหาสมุทรคือคณา เต็มได้ยากของคณา มีอรรถว่า ถูกรับยึดถูกล้างไป ได้ยากของอุปาทาน มีอรรถว่า ประมวลปรุงแต่งการซัดไปใน โยนิ คติ ฐิติ และนิवासสถานทั้งหลายของภพ มีอรรถว่า ความปรากฏชาติสัญญาติความก้าว ลงการเกิดขึ้นของชาติ มีอรรถว่า ลื่นไป เสื่อมไป แดกไป และแปรปรวน ของ ชราและมรณะด้วยประการอย่างนี้ สภาวะแห่งวิชาเป็นต้นใด ธรรมทั้งหลาย มีวิชาเป็นต้น เป็นอันรู้แจ้งแทงตลอดโดยลักษณะอันมีรสด้วยปฏิเวธใด สภาวะและปฏิเวธนั้นเป็นของลึกซึ้ง เพราะเหตุนี้ พึงทราบว่าเป็นความที่ ปฏิจจสมุปบาท มีความลึกซึ้งโดยปฏิเวธ.

ปฏิจจสมุปบาทแม้ทั้งหมดนั้น ปรากฏแก่พระเถระคุณเป็นของง่าย ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะยังท่านพระอานนท์ให้คลายความคิด จึงตรัสว่า มา เหว่ ดังนี้เป็นต้น ก็ในข้อนี้มีอธิบายว่า คุณก่อนอานนท์ เธอเป็นผู้มีปัญญามาก มีปัญญาเฉลียวฉลาด ด้วยเหตุนี้ ปฏิจจสมุปบาท แม้เป็นของ ลึกซึ้งย่อมปรากฏแก่เธอคุณเป็นของง่าย เพราะฉะนั้น เธออย่าได้กล่าวอย่างนี้ว่า ปฏิจจสมุปบาทนี้ปรากฏเป็นของง่ายแก่เราเท่านั้นหรือ หรือว่าแม่แก่ผู้อื่นด้วย ในบทที่ท่านกล่าวว่า อปสาทนุโต นั้นมีอธิบายว่า คุณก่อนอานนท์ เธออย่า ได้กล่าวอย่างนี้ว่า ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น ปฏิจจสมุปบาทนี้ย่อมปรากฏแก่เราคุณเป็น ของง่าย ๆ ก็ชื่อว่าปฏิจจสมุปบาทนี้ ย่อมปรากฏแก่เธอคุณเป็นของง่าย ๆ ไชริ เพราะเหตุไร เธอจึงมิได้เป็นโศคาบันตามธรรมคาของตน เธอตั้งอยู่ในนัยที่เรา

ให้แล้วจึงบรรลุโสดาปัตติมรรค คุณก่อนอนันท์ นิพพานนี้เท่านั้นเป็นของลึกซึ้ง แต่ปัจฉยาการเป็นของง่ายของท่าน เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร เธอถอนกิเลส ๔ เหล่านี้คือ กามราคสังโยชน์ (การผูกจิตด้วยกามราคะ) ปฏิฆสังโยชน์ (การผูกจิตด้วยความแค้น) อย่างหยาบ กามราคานุสัย (กิเลสอันนอนเนื่องอยู่ในสันดานคือกามราคะ) ปฏิฆานุสัยอย่างหยาบ (กิเลสอันนอนเนื่องอยู่ในสันดานคือความแค้น) ได้แล้ว จึงไม่ทำให้แจ้งซึ่งสกทาคามิผล เธอถอนกิเลส ๔ อันเกี่ยวเนื่องเหตุนี้ได้แล้ว ไม่ทำให้แจ้งซึ่งอนาคามิผล เธอถอนกิเลส ๘ อย่างเหล่านี้คือ สังโยชน์ ๕ มีรูปราคะ (ความกำหนดในรูป) เป็นต้น ภวราคานุสัย (กิเลสอันนอนเนื่องในสันดานคือความกำหนดในภพ) มานานุสัย (กิเลสอันนอนเนื่องในสันดานคือมานะ) อวิชชานุสัย (กิเลสอันนอนเนื่องในสันดานคืออวิชา) ได้แล้ว ไม่ทำให้แจ้งซึ่งพระอรหัต อนึ่ง เพราะเหตุไร เธอจึงไม่บรรลุสาวกปารมีญาณ คุณพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะผู้บำเพ็ญบารมีตลอดสองขัวยิ่งด้วยแสนกัป และเธอไม่บรรลุปัจเจกโพธิญาณคุณพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายผู้บำเพ็ญบารมีตลอด ๒ อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป ก็หรือคิดว่าปฏิจัสมุปบาทนั้นปรากฏเป็นของง่าย โดยประการที่ปวงแก่เธอ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร เธอจึงไม่ทำให้แจ้งซึ่งพระสัมพัญญัตถญาณ คุณพระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้บำเพ็ญบารมีมาแล้วตลอด ๔ อสงไขย ๘ อสงไขยหรือ ๑๖ อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป เธอเป็นผู้ไม่มีประโยชน์อะไรด้วยการบรรลุคุณพิเศษเหล่านี้ เธอจงมองดูความผิดพลาดของเธอโดยตลอด สาวกเช่นเธอตั้งอยู่ในความรู้พื้น ๆ ย่อมพุดถึงปัจฉยาการอันลึกซึ้งยิ่งนักกว่าปรากฏเป็นของง่ายแก่เรา ดังนี้ คำพุดนี้ของเธอนั้นเป็นคำพุดตรงกันข้ามกับพระคำรัสของพระพุทเจ้าทั้งหลาย ถ้อยคำอันภิกษุเช่นเธอจะฟังกล่าวตรงกันข้ามกับพระคำรัสของพระพุทเจ้าทั้งหลายไม่สมควรดังนี้ คุณก่อนอนันท์ เมื่อเราเพียรเพื่อบรรลุปัจฉยา-

การนี้ล่วงไปถึง ๔ อสงไขยยิ่งด้วยแสนกัป ก็และชื่อว่าทานอันเราไม่ให้แล้ว เพื่อบรรลุปัจจัยการไม่มี ชื่อว่าบารมีอันเราไม่บำเพ็ญแล้วไม่มี ก็และเมื่อเรากำจัดมารและเสนามาร จงไม่หายใจด้วยคิดว่า วันนี้เราจักบรรลุปัจจัยการแผ่นดินผืนใหญ่นี้ ไม่วันไหนไหวแม่แค่ ๒ นิ้ว เมื่อเราบรรลุบุพเพนิวาส (ชั้นปัญญาที่อยู่อาศัยในชาติก่อน) ในปฐมยาม บรรลุทิพยจักขุในมัชฌิมยามก็เหมือนกัน แต่ในปัจฉิมยามตอนใกล้รุ่ง พอเราเห็นว่าวิฆาเป็นปัจจัยของสังขารทั้งหลายโดยอาการ ๘ อย่างดังนี้เท่านั้น หมั่นโลกธาตุเปล่งเสียงร้องก้องกังวานเป็นพัน ๆ เสียง จงกังวลสตาลูกเกาะด้วยท่อนเหล็ก หวันไหวจงหยาดน้ำที่ใบบัวเมื่อต้องลมฉะนั้น คู่ก่อนอาณนที ก็ปฏิบัติสมุปบาทนี้ เป็นของลึกซึ้งถึงอย่างนี้และปรากฏว่าเป็นของลึกซึ้ง คู่ก่อนอาณนที การไม่รู้ตาม ไม่บรรลุธรรมนี้ ย่อมไม่ล่วงพ้นสงสารไปได้ดังนี้.

บทว่า **เอตสฺส ธมฺมสฺส** คือแห่งปัจจัยธรรมนั้น. บทว่า **อนนฺุโพธา** คือไม่รู้ตาม ด้วยสามารถญาณปริญา (การกำหนดรู้แล้ว). บทว่า **อปฺปฏิเวธา** คือไม่แทงตลอดด้วยสามารถแห่งการพิจารณาการละและการกำหนดรู้. บทว่า **ตฺนฺตฺตฺกฺกฺกฺกฺกฺก** คือเกิดเป็นผู้ยุ่งด้าย อธิบายว่า สัตว์ทั้งหลายพลาดในปัจจัยการนี้ ย่อมเป็นผู้ร่นวายยุ่งเหยิง ไม่อาจทำปัจจัยการให้ตรงได้เหมือนด้ายของช่างหูกเก็บไว้ไม่ดีถูกหนูกัด ย่อมยุ่งในที่นั้น ๆ จึงเป็นการยากที่จะทำปลายให้เสมอปลาย ทำคันให้เสมอดันได้ เพราะไม่รู้นี้ปลายนี้ฉะนั้น ในความยุ่งของด้ายนั้นบุคคลวางด้ายไว้ในกรงงานของบุรุษเฉพาะตัว ก็พึงสามารถทำให้ตรงได้ ก็สัตว์ทั้งหลายอื่นเว้นพระโพธิสัตว์ทั้งสองเสียชื่อว่าสามารถจะกระทำปัจจัยการให้ตรงได้ตามธรรมดาของตนย่อมไม่มี สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้พลาดในปัจจัยทั้งหลายไม่สามารถทำปัจจัยให้ตรงได้ ย่อมยุ่งเหยิงผูกเป็นปมด้วยสามารถทิลู ๖๒ เหมือนด้ายยุ่งผสมน้ำข้าวบุคคลทุบด้วยหว่าย ย่อม

มะเกลือผูกเป็นปมในที่นั้นๆ ฉะนั้น กิ๊สตัวพวกใดพวกหนึ่ง อาศัยทิลีทั้งหลาย ทั้งหมด ไม่สามารถทำปัจจัยการให้ตรงได้แน่แท้. บทว่า **คุณคณฺธิชชาตา** คือด้ายผสมน้ำข้าวของช่างหูก ท่านกล่าวว่า เป็นปมจุกกลุ่มด้าย อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า รังของสกุณีนั่นชื่อคุณะ (เครื่องผูก) ดั่งนี้บ้าง ของขุ่นแม่ ทั้งสองอย่างนั้นพึงประกอบโดยนัยก่อนนั้นแล้ว เป็นการยากที่จะทำลายให้เสมอปลาย ท่านให้เสมอต้นได้ ดังนี้. บทว่า **มฺลฺลชปฺพพชฺชุตฺตา** คือ เป็นคุดหญ้ามุงกระต่ายและคุดหญ้ายูปล้อม หมูสัตว์นี้ไม่สามารถทำปัจจัยการให้ตรงได้ เป็นผู้มีปมด้วยอำนาจของทิลี ย่อมไม่พัน อบาย ทุกคติ วินิบาต สงสาร เหมือนถือเชือกที่เขาทาบหญ้าเหล่านั้นแล้วทำเป็นเชือก ครั้นถึงคราวเชือกแก่ก็จะตกลงในที่ไหนๆ จึงเป็นการยากที่จะทำให้ปลายเสมอปลาย ทำโคนให้เสมอโคนได้ เพราะไม่รู้ว่าเป็นปลาย นี้โคน ของเชือกเหล่านั้น ฉะนั้น บุคคลวางเชือกเมื่อนั้นไว้ในการงานของบุรุษเฉพาะตัว พึงสามารถทำให้ตรงได้ กิ๊สตัวเหล่านี้ เว้นพระโพธิสัตว์ทั้งสององค์เสีย ชื่อว่าสามารถจะทำปัจจัยการให้ตรงตามธรรมดาของตน ย่อมไม่มี.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อปาโย** ได้แก่ นรก กำเนิดเดียรัจฉาน เปรตวิสัย และอสุรกายทั้งหลาย จริงอยู่ แม้ทั้งหมดเหล่านั้นท่านกล่าวว่า อบาย เพราะไม่มีความเจริญกล่าวคือ วุฒิ หนึ่ง ชื่อว่าทุกคติ เพราะเป็นทางไปแห่งทุกข์ ชื่อว่าวินิบาต เพราะตกจากการตั้งขึ้นแห่งความสุข. ส่วนท่านนอกนี้กล่าวว่า

ลำดับแห่งขันธ ชาติ และอายตนะ

ยังเป็นไปไม่ขาดสาย ท่านกล่าวว่า สงสาร.

หมูสัตว์ย่อมไม่พัน คือไม่ก้าวล่วง แม้ทั้งหมดนั้น ลำดับนั้นแล หมูสัตว์ ถือจตุตถะและปฏิสนธิบ่อยๆ อย่างนี้ คือ จากจตุตถะ ถึง ปฏิสนธิ จากปฏิสนธิถึงจตุตถะ ย่อมหมุนเวียนเปลี่ยนไปในภพทั้งหลาย ๓ ในกำเนิดทั้งหลาย ๔

ในคติทั้งหลาย ๕ ในวิญญานจิตทั้งหลาย ๗ ในสัตตาวาสทั้งหลาย ๘ จุจเรือ ถูกลมซัดไปในมหาสมุทรและจุจโคที่ถูกเทียมนในเครื่องยนต์ ด้วยประการดังนี้ ฟังทราบทั้งหมดนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะยังท่านพระอานนท์ให้คลาย ความคิดจึงตรัสแล้ว.

บัดนี้ เพราะสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเริ่มด้วยบททั้งสองนี้แล้วว่า คุณก่อนอานนท์ ปฏิจจสมุปบาทนี้เป็นของลิกซึ่งและสัตว์ทั้งหลายเกิดเป็นผู้ขุ่น จุจด้วยของช่างหูก ดังนี้ ฉะนั้น เมื่อทรงปรารภเทศนาเพื่อเห็นความลิกซึ่งของ ปัจจยาการ โดยสืบเนื่องนี้ก่อนว่า คุณก่อนอานนท์ ปฏิจจสมุปบาทนี้เป็นของลิกซึ่ง จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า ชราและมรณะมีสิ่งนี้เป็นปัจจัยดังนี้.

ปัจจัยแห่งชราและมรณะนี้ ชื่อ **อิทัปปัจจย** (มีสิ่งนี้เป็นปัจจัย) เพราะฉะนั้น ชราและมรณะจึงมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย คุณก่อนอานนท์ มีบุคคลผู้เป็น บัณฑิตถามแล้วอย่างนี้ว่า ปัจจัยของชราและมรณะมีอยู่หรือ ชราและมรณะ ฟังมีสิ่งใดเป็นปัจจัย ไม่ควรปฏิบัติโดยอาการที่ฟังเป็นผู้นั่งต่อปัญหา เพราะ เมื่อมีผู้กล่าวว่า นั่นชีวิตะ นั่นสรีระ แล้วควรกำหนดไว้ หรือควรจะกล่าวว่า ข้อนี้พระตถาคตไม่ทรงพยากรณ์ ดังนี้ ฉะนั้น ควรกล่าวแก่เขาว่า มิโดยส่วน เดียวเท่านั้น เหมือนอย่างเมื่อมีผู้กล่าวว่า จักขุเที่ยง หรือไม่เที่ยง ควรกล่าว โดยส่วนเดียวเท่านั้นว่าไม่เที่ยง เมื่อมีผู้กล่าวอีกว่า ชราและมรณะมีอะไรเป็น ปัจจัย ชราและมรณะ ย่อมมีเพราะปัจจัยอะไร ดังนี้ ควรกล่าวแก่เขาดังนี้ว่า ชราและมรณะมีชาติเป็นปัจจัย อธิบายว่า ควรกล่าวอย่างนี้ ในบททั้งหมด มีนัยอย่างนี้ ก็บทนี้ว่า ผัสสะ มีนามรูปเป็นปัจจัย เพราะเมื่อกล่าวว่ามี สฬายตนะเป็นปัจจัย เป็นอันรับสัมผัสอันเป็นผล ๖ มีจักขุสัมผัส เป็นต้น แต่ ในที่นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระประสงค์จะแสดงความวิเศษของปัจจัยที่เกิดขึ้น รับบ้าง ไม่รับบ้าง ด้วยบทนี้ว่ามี สฬายตนะ เป็นปัจจัย ดังนี้ และปัจจัย

อันวิเศษ แม้อย่างอื่นของผัสสะ มากเกินกว่า สพายตนะ ฉะนั้น ฟังทราบวา
พระองค์ตรัสไว้แล้ว ถามว่า ก็ด้วยวาระนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอะไรไว้
ตอบว่า ตรัสเหตุแห่งปัจจัยทั้งหลายไว้ จริงอยู่ พระสูตรที่ท่านกล่าวว่า มหา-
นิทาน เพราะกระทำปัจจัยทั้งหลาย ให้ไม่มีปัจจัย ไม่ให้มีความพัวพัน ไม่
ให้มีกมลแล้ว จึงกล่าวไว้ บัดนี้ เพื่อจะทรงแสดงความเป็นปัจจัยเหล่านั้น เป็น
ปัจจัยแท้จริง ไม่เป็นอย่างอื่น จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า ชราและมรณะ มีชาติ
เป็นปัจจัย เรากล่าวอธิบายคำนี้ไว้ด้วยประการดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ปริยาเยน คือโดยเหตุ. บทว่า สพุเพน สพุพ
สพุพลา สพุพ (ทั่วทุกหนแห่ง) ทั้งสองบทนี้เป็นนิบาต อธิบายบทนั้นว่า
คือว่าชาติทั้งหมด ไม่เพียงมีโดยอาการทั้งหมด ไม่เพียงมีโดยสภาวะทั้งหมด
ดังนี้ แม้นภพเป็นต้น ฟังทราบโดยนัยนี้แล. บทว่า กสุตฺถิ นี้ เป็นคำ
ไม่แน่นอน คือ แก่ใครๆ ในเทวโลกเป็นต้น แม้นบทนี้ว่า กิมุหิจิ ก็เป็นคำ
ไม่แน่นอนเหมือนกัน คือ ในที่ไหนๆ ในภพทั้ง ๕ มี กามภพเป็นต้น. บทว่า
เสยฺยลิตฺถิ เป็นนิบาต ในอรรถว่า กำหนดในความไม่แน่นอน และขยาย
ความย่อออกไป บทนั้นมีอธิบายว่า เราจักขยายความแห่งบทที่เรากล่าวไว้แก่
ใครๆ ในที่ไหนๆ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงขยายความนั้น จึงตรัสคำเป็น
อาทิว่า เพื่อความเป็นเทวดาแห่งพวกเทวดา.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เพื่อความเป็นเทวดาแห่งเทวดาทั้งหลาย พวก
เทวดาท่านกล่าวว่า เทวา โดยกำเนิดของชั้นเพื่อความเป็นเทวดาแห่งเทวดา
ทั้งหลาย ฟังทราบความในบททั้งปวงโดยนัยนี้แล้ว ก็หากว่า ชาติจักไม่มี
ทั่วไปทุกหนแห่ง ดังนี้ ก็ในบทเหล่านี้บทว่า เทวา คืออุปปีตติเทพ (ผุด
เกิดขึ้น). บทว่า คนุสฺสุพฺพา คือเทวดาที่ล่องอยู่ตามโคนไม้และต้นไม้เป็นต้น.
บทว่า ยกฺขา คือ พวกอมมนุษย์. บทว่า ภูตา คือสัตว์ที่เกิดแล้ว พวกใด

พวกหนึ่ง. บทว่า ปกฺขิโน คือ นกพวกใดพวกหนึ่ง มีกระดูกเป็นปีกก็ดี มีหนังเป็นปีกก็ดี มีขนเป็นปีกก็ดี. บทว่า สิริสฺปา คือสัตว์พวกใดพวกหนึ่ง เลื้อยคลานไปบนแผ่นดิน. บทว่า เตสฺ เตสฺ คือ บรรดาเทวดาและคนธรรพ์ เป็นต้นเหล่านั้นๆ. บทว่า ตตฺตตาย คือ เพื่อความเป็นเทวดาและคนธรรพ์ เป็นต้น. บทว่า ชาตินิโรธา ความว่า เพราะปราศจากชาติ เพราะไม่มีชาติ.

แม้บททั้งหมดมีอาทิว่า เหตุดังนี้เป็นไวยากรณ์ของเหตุนั้นแล จริงอยู่ เพราะเหตุ ย่อมปรารถนา ย่อมเป็นไป เพื่อต้องการผลของตน ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า เหตุดังนี้ เพราะมอบผลนั้นให้ดูจมอบให้ด้วยคำว่า ท่านทั้งหลายจงรับผลนี้นั้นเถิด ดังนี้ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวนิทาน เพราะผลย่อมตั้งขึ้น คือ ย่อมเกิดขึ้นจากเหตุนั้นและอาศัยเหตุนั้น ย่อมถึง คือ ย่อมเป็นไป ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า สมุทัย และ ปัจจัย ดังนี้ ในบททั้งหมดมีนัยนี้ อีกอย่างหนึ่ง บทว่า ยทิทํ ในบทนี้ว่า ยทิทํ ชาติ ดังนี้เป็นนิบาต ฟังทราบความแห่งนิบาตนั้น โดยอนุรูปแก่ลึงค์ในบททั้งหมด ก็ในที่นี้มีอธิบายบทนี้โดยที่ว่า ยา เอสา ดังนี้ จริงอยู่ ความเกิดแห่งชราและมรณะ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งที่สุดของอุปนิสัย

ท่านกระทำการกำหนดโอกาสในบทแห่งภพด้วยบทนี้ว่า กิมฺหิจิ (ในภพ ไหนๆ) ในบทนั้นฟังทราบว่า กามภพ ในภายใน กระทำที่สุดอเวจีในเบื้องต้น กระทำเทวโลกชั้นปรนิมมิตวสวัตตีในเบื้องบน ในอุปปัตติภพก็มีนัยนี้ แต่ในบทนี้ควรเป็นกรรมภพ เพราะกรรมภพนั้นเป็นปัจจัยแห่งที่สุดของอุปนิสัยของชาติ แม้ในบทแห่งอุปาทาน เป็นต้น ฟังทราบว่าท่านกระทำการกำหนดโอกาสด้วยบทนี้ว่า กิมฺหิจิ ดังนี้

ในบทว่า เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพนี้ ความว่า กามุปาทาน เป็นปัจจัยแห่งกรรมภพ ๓ และอุปปัตติภพ ๓ แม้บทที่เหลือก็อย่างนั้น ฟังทราบภพ ๒๔ มีอุปาทานเป็นปัจจัย กรรมภพ ๑๒ ย่อมได้ในบทนี้โดยตรง

อุปาทานแห่งกรรมภพเหล่านั้น เป็นปัจจัยแห่งที่สุดของสหชาติบ้าง แห่งที่สุดของอุปนิสัยบ้าง.

บทว่า **รูปตณฺหา** คือความอยากในรูปารมณ์ ในสัททตัมหาเป็นต้น ก็มีนัยนี้ ก็ตัมหานี้ย่อมเป็นปัจจัย แห่งที่สุดของสหชาติบ้าง แห่งที่สุดของอุปนิสัยบ้าง ของอุปาทาน.

ในบทว่า ปัจจัยแห่งตัมหา ก็คือเวทนานี้ ความว่า วิบากเวทนาย่อมเป็นปัจจัยแห่งที่สุดของอุปนิสัยของตัมหา เวทนาอย่างอื่นก็เป็นปัจจัยแม้โดยประการอื่น.

ก็ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงตัมหาเบื้องต้นอันมีวิภูฏะเป็นมูล บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงถึงตัมหาอันเป็นความฟุ้งซ่าน ด้วยบททั้งหลาย ๕ จุบุคคฺลทฺฐที่หลัง หรือจับที่ผมแล้วผลัดคนที่กำลังร้องขอชีวิต ออกจากทาง จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า คุณก่อนอานนท ก็ด้วยประการดังนี้แล คำนี้คือเพราะอาศัยเวทนาจึงเกิดตัมหาดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ตณฺหา** ความว่าตัมหา มี ๒ อย่างคือ เอสนาตัมหา และ เอสีตตัมหา บุคคลเดินไปสู่ทางแพะและทางขวากเป็นต้นแล้ว เสาะแสวงหาโภคะทั้งหลายด้วยตัมหาใด ตัมหานี้ชื่อเอสนาตัมหา ตัมหาใดแม้เมื่อบุคคลเสาะแสวงหาได้แล้ว ตัมหานี้ก็ชื่อว่าเอสีตตัมหา แม้ทั้งสองคำนั้นก็ชื่อของตัมหาอันเป็นความฟุ้งซ่านนั่นเอง เพราะฉะนั้น ตัมหา ๒ อย่างนี้ อาศัยเวทนาจึงชื่อว่าเกิดตัมหา. บทว่า **ปริเยสนา** คือการแสวงหาอารมณ์มีรูปเป็นต้น เพราะว่าการแสวงหานั้นย่อมเป็นการระลึกลงถึงตัมหา. บทว่า **ลาโภ** คือการได้อารมณ์มีรูปเป็นต้น เพราะว่าการได้นั้นย่อมเป็นการระลึกลงด้วยการแสวงหา.

วินิจฉัยมี ๔ อย่างคือ ญาณ ตัณหา ทิฐิและวิตก. ในวินิจฉัยเหล่านั้น
พึงรู้วินิจฉัย อันเป็นความสุข ครั้นรู้วินิจฉัย อันเป็นสุขแล้วพึงเพียรหาความสุข
ในภายใน นี่ก็อญาณวินิจฉัย. ความวิปริตแห่งตัณหา ๑๐๘ มาแล้วอย่างนี้ว่า
บทว่าวินิจฉัย ได้แก่วินิจฉัย ๒ อย่างคือตัณหาวินิจฉัยและทิวินิจฉัย ชื่อว่า
ตัณหาวินิจฉัย. ทิวินิจฉัย ชื่อว่าทิวินิจฉัย. วิตกที่ท่านกล่าวว่าวินิจฉัย ในที่นี้มา
แล้วในสักกปัญหสูตรนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้เป็นใหญ่กว่าทวยเทพ ฉันทะ คือความ
พอใจแล มีวิตกเป็นเหตุดังนี้ ก็คนทั้งหลายได้ลากแล้วย่อมตัดสินว่า น่าพอใจ
และไม่น่าพอใจ ดีและไม่ดีด้วยวิตกอย่างเดียว บุคคลดำริว่า เราจักมีลาภเท่านี้
เพื่อต้องการรูปรามณ์ เราจักมีลาภเท่านี้เพื่ออรรถมีสัตถารมณเป็นต้น จักมี
แก่เราเท่านี้ จักมีแก่ผู้อื่นเท่านี้ เราจักใช้สอยเท่านี้ เราจักเก็บเท่านี้ดังนี้
ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า อาศัยลาภ จึงตัดสิน.

บทว่า **ฉนุทธาโค** ความว่า ราคะอย่างอ่อนและราคะอย่างแรง ย่อม
เกิดขึ้นในวัตถุที่ตรึงแล้ว ด้วยอกุศลวิตกก็บทนี้เป็นตัณหาในที่นี้. บทว่า
ฉนุโท เป็นชื่อของราคะอย่างอ่อน. บทว่า **อชโณสถาน** คือการลงความ
เห็นอย่างแรงว่า เราของเราดังนี้. บทว่า **ปริคคโห** คือทำการยึดถือด้วยสามารถ
ตัณหาและทิวินิจฉัย. บทว่า **มจฺฉริย** ความว่า เพราะทนไม่ได้ต่อความเป็นของ
ทั่วไปด้วยคนอื่น ด้วยเหตุนี้ตนเอง ท่านโบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวอรรถ
แห่งคำของบทนี้ว่า ท่านกล่าวว่า **มจฺฉริย** เพราะความที่ตั้งใจว่าสิ่ง
อัศจรรย์นี้จึงเป็นของเราผู้เดียว จงอย่าเป็นของผู้อื่นเลยดังนี้. บทว่า **อารกฺโข**
คือ การป้องกัน อย่างดีด้วยสามารถการปิดประตูและใส่ไว้ในหีบเป็นต้น.

ชื่อว่าอริกรณาเพราะอรรถว่าทำให้ยัง บทนี้เป็นชื่อของเหตุ. บทว่า
อารกฺษาธิกรณ (เรื่องราวในการป้องกัน) เป็นภาวนาปุงสกะ (ไม่มีเพศ)
อธิบายว่า เหตุแห่งการป้องกัน ในการถือไม้เป็นต้น การถือท่อนไม้ เพื่อห้าม

ผู้อื่น ชื่อ **ทณฺฑาทาน** การถือมิดมีคมข้างเดียวเป็นต้น ชื่อ **สตถาทาน** . บทว่า **กลโห** คือทะเลาะทางกายบ้าง ทะเลาะทางวาจาบ้าง ความพิโรธมีมาก่อน ๆ ชื่อว่า **วิคคหะ** (ความทะเลาะกัน) มีมาตอนหลัง ๆ ชื่อ **วิวาท** (การโต้เถียงกัน). บทว่า **ตุวั ตุวั** เป็นคำไม่เคารพ คือพูด มึงมึง.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อทรงแสดงตณฺหาอันเป็นความฟุ้งเฟือนั้น แม้โดยนัยปฏิโลมจึงทรงปรารภ บทว่า **อารกฺขาธิกรณ** (เหตุแห่งการป้องกัน) ทรงกลับการแสดง. ในบทเหล่านั้น บทว่า **กามตณฺหา** ได้แก่ความอยาก ในรูปเป็นต้น อันเกิดขึ้นแล้วด้วยสามารถระคะอันประกอบด้วยกามคุณ ๕. บทว่า **ภวตณฺหา** คือระคะสหระคต ด้วยสัสสตทิจฺฐิ (ความเห็นว่ายั่งยืน). บทว่า **วิภวตณฺหา** คือระคะสหระคตด้วยอุจฺเจททิจฺฐิ (ความเห็นว่ายสูญ).

บทว่า **อิเม เทว ธมฺมา** คือธรรม ๒ อย่างเหล่านี้ คือ ตณฺหามีวิภูฏะ เป็นราก และตณฺหาอันฟุ้งเฟือ. บทว่า **ทฺวยเนน** ความว่า ธรรม ๒ อย่างเหล่านี้ แม้ถึงความเป็นอันเดียวกันโดยลักษณะของตณฺหา ก็ย่อมเป็นการรวมเป็นอันเดียวกันกับเวทนา โดยส่วน ๒ ด้วยสามารถตณฺหามีวิภูฏะเป็นราก และตณฺหาอันฟุ้งเฟือ อธิบายว่า ธรรมทั้งหลายเหล่านี้มีปัจจัยร่วมกัน โดยมีเวทนา เป็นปัจจัย จริงอยู่ การรวมกันมี ๓ อย่างคือ การประชุมรวมกัน การรวมสหชาติ การรวมปัจจัย ในบทเหล่านั้น บทนี้ว่า ครั้งนั้นแล การรวมชาวบ้านเหล่านั้น ทั้งหมดย่อมมีขึ้นดังนี้ ชื่อว่า การประชุมรวมกัน ถ้อยคำนี้ว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้ มีฉันทะเป็นราก มีผัสสะเป็นที่เกิด มีเวทนาเป็นที่รวม ซึ่งรวม สหชาติ ก็พึงทราบบทนี้ว่า การรวมเป็นอันเดียวกันกับเวทนาโดย ๒ ส่วน ชื่อว่ารวมปัจจัย.

ผัสสะทั้งหมดมีจักขุสัมผัสเป็นต้น เป็นผัสสะอันเป็นผลอย่างเดียวใน
ผัสสะเหล่านั้น เว้นผัสสะอันเป็นผลแห่งโลกุตตระ ๔ ที่เหลือย่อมเป็นผัสสะ
๓๒ ก็ในบทว่า ยทิทํ ผลุโส นี้ โดยมากผัสสะย่อมเป็นปัจจัยแห่งเวทนา.

ท่านกล่าวอาการทั้งหลาย ในบทว่า เยหิ อานนุท อากาเรหิ เป็น
ต้น เป็นสภาพไม่ใช่เช่นเดียวกัน และกันแห่งเวทนาเป็นต้น ท่านแสดงอาการ
เหล่านั้นไว้ด้วยดี ชื่อว่าลึงค์ (เพศ) เพราะถึงความเสื่อมโทรม ชื่อว่านิमित
เพราะเหตุคือรู้เรื่องนั้น ๆ ชื่ออุเทศ เพราะควรแสดงอย่างนั้น ๆ เพราะฉะนั้น
ในบทนี้มีอธิบายดังต่อไปนี้ คู่ก่อนอานนทํ การบัญญัตินามกาย อันเป็นที่ประชุม
ของนามย่อมมิได้ด้วยอาการเพศ นิमित อุเทศ เมื่อมีอุเทศแห่งเวทนาว่าเวทนา
ในอาการรู้สึก ในเพศรู้สึก ในนิमितรู้สึก เมื่อมีอุเทศแห่งสัญญาว่า สัญญาใน
อาการรู้พร้อม ในเพศรู้พร้อม ในนิमितรู้พร้อม เมื่อมีอุเทศแห่งสังขารทั้ง
หลายว่า เจตนาแห่งสังขารทั้งหลาย ในอาการแห่งเจตนา ในเพศแห่งเจตนา
ในนิमितแห่งเจตนา เมื่อมีอุเทศแห่งวิญญาณว่า วิญญาณในอาการรู้แจ้ง ใน
เพศรู้แจ้ง ในนิमितรู้แจ้งดังนี้ ย่อมเป็นการบัญญัตินามกายว่านี้เป็นนามกาย
เมื่อไม่มีอาการเป็นต้น ในเวทนาเป็นต้น อันเป็นเหตุให้บัญญัตินามกาย การ
สัมผัสเพียงแต่ชื่อในรูปกาย จึงพึงปรากฏได้บ้างไหม มโนสัมผัสอันใดที่เป็น
ไวพจน์ของการสัมผัสเพียงแต่ชื่อในมโนทวาร กระทำขั้น ๔ ให้เป็นวัตถุแล้ว
จึงเกิดขึ้น มโนสัมผัสนั้นจะพึงปรากฏในรูปกาย พึงกระทำประสาททั้ง ๕ ให้
เป็นวัตถุแล้วพึงเกิดขึ้นได้บ้างไหมดังนี้ ลำดับนั้น ท่านพระอานนทํเมื่อไม่ยอม
รับการเกิดขึ้นแห่งสัมผัสนั้นจากรูปกาย คุณเมื่อไม่มีต้นมะม่วงก็ไม่รับการเกิดขึ้น
ของผลมะม่วงสุกจากต้นชมพู ฉะนั้น จึงกราบทูลว่า โน เหตํ ภูเต ดังนี้.

ในปัญหาที่ ๒ พึงทราบความแห่งอาการเป็นต้น ด้วยสามารถอาการ
แห่งความสลาย เพศแห่งความสลาย นิमितแห่งความสลาย และด้วยสามารถ

แห่งการยกขึ้นว่ารูปดังนี้. บทว่า **ปฏิสนธิสมุสโส** คือ การสัมผัสการทำรูป
ขั้นธันเป็นไปกับด้วยความกระทบให้เป็นวัตถุแล้วเกิดขึ้น แม้ในบทนี้พระเถระ
เมื่อไม่รับการเกิดขึ้นแห่งสัมผัสนั้นจากนามกาย คุณเมื่อไม่มีต้นชมพูก็ไม่รับการ
เกิดขึ้นแห่งผลชมพูสุก จากต้นมะม่วง ฉะนั้น จึงกราบทูลว่า โน เหน็ด ภูต
ดังนี้.

ในปัญหาที่ ๓ ท่านกล่าวไว้เหมือนปัญหาทั้งสองนั้นแล ในปัญหาที่
๓ นั้น พระเถระเมื่อจะไม่รับความเกิดขึ้นแห่งผัสสะแม่ทั้งสอง ในความไม่มี
แห่งนามรูป คุณไม่รับการเกิดขึ้นของผลมะม่วงสุก และผลชมพูสุกบนอากาศ
ฉะนั้น จึงกราบทูลว่า โน เหน็ด ภูต ดังนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงปัจจัย
แต่ละอย่าง ๆ แห่งผัสสะทั้งสองอย่างนี้ บัดนี้ เพื่อทรงแสดงความที่ผัสสะแม่
ทั้งสองเหล่านั้น เป็นปัจจัยแห่งนามรูปโดยไม่ต่างกัน จึงทรงปรารภปัญหาที่ ๔
ว่า **เยหิ อานนุท อากาเรหิ** (ลูกก่อนอานนที่ด้วยอาการเหล่าใด) ดังนี้.

บทว่า **ยทิต्ถิ นามรูป** คือ นามรูปนี้ใด อธิบายว่า นามรูปในทวาร
แม่ทั้ง ๖ นี้ใด นี้แล เป็นเหตุ นี้แล เป็นปัจจัย ดังนี้ จริงอยู่ จักขุเป็นต้น
และรูปารมณเป็นต้น ในจักขุทวารเป็นต้น เป็นรูป ธรรมที่ประกอบกันเป็น
นาม ผัสสะนั้นแม่ ๕ อย่าง อย่างนี้ด้วยประการดังนี้ เพราะนามรูปเป็นปัจจัย
จึงมีผัสสะ แม่ในมโนทวาร หทยวัตถุและรูปย่อมเป็นอารมณ์เป็นรูป สัมป-
ยุตธรรม และสิ่งไม่มีรูปย่อมเป็นอารมณ์เป็นนาม ด้วยประการฉะนี้
แม้มโนสัมผัสก็พึงทราบว่าเป็นนามรูปเป็นปัจจัย จึงเกิดสัมผัส ก็แต่ว่า
นามรูปโดยมากย่อมเป็นปัจจัยแห่งผัสสะนั้น.

บทว่า **น โอกุณมิสสุต** ความว่า วิญญาณจักไม่เป็นไปด้วยสามารถ
แห่งปฏิบัติ คุณเข้าไปแล้วเป็นไปอยู่. บทว่า **สมุจฺฉิสสุต** ความว่า เมื่อ
ปฏิบัติวิญญาณไม่มี นามรูปส่วนที่เหลือบริสุทธิเป็นนามรูปที่ตัดขาดเจือปน

จักเป็นไปด้วยความเป็นกละเป็นต้น ภายในท้องของมารดาได้บ้างไหม. บทว่า **โอกกมิตฺวา โอกกมิตฺสส** ความว่า วิญญาณจักหยั่งลงด้วยสามารถปฏิสนธิ แล้วล่วงเลยไปคือดับไปด้วยสามารถจติ. ก็ความดับแห่งวิญญาณนั้น ย่อมไม่มี ด้วยความดับแห่งจิตนั้นแล จากนั้นวิญญาณย่อมไม่มีด้วยความดับแห่งจิตดวงที่ ๒ และที่ ๓. จริงอยู่ กรรมรูป ครอบ ๓๐ อันตั้งขึ้นพร้อมกับปฏิสนธิจิตย่อม เกิด เมื่อกรรมรูปเหล่านั้นตั้งอยู่นั่นเอง ภวังคจิต ๑๖ เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป. ไม่มีอันตรายแก่ทารกผู้ถือปฏิสนธิในระหว่างนั้น หรือแก่มารดาของทารกนั้น เพราะอันตรายนี้ชื่อว่ายังไม่มีโอกาส. ก็หากว่ารูปที่ปรากฏขึ้นพร้อมกับปฏิสนธิจิต สามารถเพื่อให้ปัจจัยแก่ภวังคจิตดวงที่ ๑๗ ได้ ความเป็นไปย่อมดำเนินต่อไป ประเวณีย่อมสืบต่อ. ก็หากว่าไม่สามารถ ความเป็นไปย่อมไม่ดำเนินต่อไป ประเวณีย่อมไม่สืบต่อ ชื่อว่าล่วงเลยไป. ท่านหมายถึง การล่วงเลยไปนั้น จึง กล่าวว่ **โอกกมิตฺวา โอกกมิตฺสส** (หยั่งลงแล้วล่วงเลยไป) ดังนี้. บทว่า **อิตฺถตฺตตาย** คือเพื่อความเป็นอย่างนี้ อธิบายว่า เมื่อความเป็นขั้น ๕ บริบูรณ์แล้วอย่างนี้.

บทว่า **ทหฺรสฺเสว สโต** คือยังอ่อนนั่นเอง. บทว่า **โวจฺฉิขฺชิสฺสตี** คือขาดความสืบต่อ. บทว่า **วฺจฺจตี วิรุพฺพี เวปฺพลฺลํ** (ความเจริญงอกงาม ไพบูลย์) ความว่า เมื่อวิญญาณขาดความสืบต่อ นามรูปบริสุทธิจักตั้งขึ้น แล้วถึงความเจริญในปฐมวัย ความงอกงามในมัชฌิมวัย ความไพบูลย์ในปัจฉิมวัยบ้างได้ไหม อธิบายว่า นามรูปจักถึงความเจริญ ความงอกงาม ความไพบูลย์ โดยมีอายุถึง ๑๐ ปี ๒๐ ปี ฯลฯ ๑,๐๐๐ ปี ได้บ้างไหม.

บทว่า **ตฺสฺมาติหฺนฺนฺน** ความว่า เพราะวิญญาณนั้นแลเป็นปัจจัย แห่งนามรูปนั้น ในการถือปฏิสนธิในท้องมารดาบ้าง ในขณะที่อยู่ในท้องบ้าง ในขณะที่ออกจากท้องบ้าง ในเวลาที่มีอายุ ๑๐ ปี ในการเป็นไปบ้าง ฉะนั้น

นี่เป็นเหตุ. นี่เป็นปัจจัยแห่งนามรูป คือ วิญญาณ วิญญาณย่อมเป็นปัจจัยแห่งนามรูป คุณบุคคลกล่าวถึงนามรูปอย่างนี้โดยความว่า ท่านชื่อนาม ท่านชื่อรูป ท่านชื่อนามรูปดังนี้ ใครทำนามรูปนั้น เราทำมิใช่หรือ ก็หากว่า เมื่อเราเป็นปุเรจาริกไม่ถึงปฏิสนธิในท้องของมารดา ท่านฟังเป็นนาม ฟังเป็นรูป หรือฟังเป็นนามรูป พวกเราฟังรู้กำลังของท่านเหมือนอย่างว่า พระราชาเมื่อจะทรงชมชู้บริษัของพระองค์ ฟังตรัสว่า เจ้าเป็นอุปราช เจ้าเป็นเสนาบดี ดังนี้ ใครตั้งเจ้า เราตั้งเจ้ามิใช่หรือ ก็หากว่าเมื่อเราไม่ตั้งเจ้า เจ้าจะฟังเป็นอุปราชหรือฟังเป็นเสนาบดี ตามธรรมดาของตน เราฟังรู้กำลังของเจ้า ฉะนั้นก็วิญญาณนี้นั้น โดยมากย่อมเป็นปัจจัยแห่งนามรูป.

บทว่า **ทุกขสมุทยสมฺภโว** คือความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์. บทว่า **ยทิทํ นามรูป** ความว่า นามรูปนี้ใด นี่เป็นเหตุ นี่เป็นปัจจัย แม้นามรูปก็คุณบุคคลกล่าวถึงวิญญาณอย่างนี้โดยความว่า ท่านเป็นปฏิสนธิวิญญาณ ใครทำปฏิสนธิวิญญาณ เราทำมิใช่หรือ ก็หากท่านไม่อาศัยขันธ์ ๓ และทหวัตถุ จะฟังชื่อว่าปฏิสนธิวิญญาณ เราฟังเห็นความที่ท่านเป็นปฏิสนธิวิญญาณ ดังนี้เหมือนอย่างว่า ราชบุรุษทั้งหลายฟังทูลกะพระราชาผู้ทรงชมชู้ว่า พระองค์เป็นพระราชา ใครตั้งพระองค์ พวกข้าพระพุทธเจ้าพระองค์มิใช่หรือ ก็หากว่าเมื่อข้าพระพุทธเจ้าไม่ดำรงอยู่ในตำแหน่งอุปราช ในตำแหน่งเสนาบดี พระองค์ฟังเป็นพระราชาพระองค์เดียวเท่านั้น พวกข้าพระพุทธเจ้าฟังเห็นความเป็นพระราชาของพระองค์ ดังนี้ ฉะนั้น ก็และนามรูปนี้นั้น โดยมากย่อมเป็นปัจจัยแห่งวิญญาณ. บทว่า **เอตฺตาวตา โข** ความว่า เมื่อวิญญาณเป็นปัจจัยแห่งนามรูป เมื่อนามรูปเป็นปัจจัยแห่งวิญญาณ เมื่อทั้งสองเป็นไปด้วยสามารถแห่งความเป็นปัจจัยของกันและกัน ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ วิญญาณและ

นามรูป จึงยังเกิด แต่ ดาย จุติหรืออุบัติ ชาติเป็นต้น หรือจุติปฏิสนธิอื่นๆ
พึงปรากฏ.

บทว่า อธิวจนปโต (ทางแห่งชื่อ) ความว่า ทางแห่งโวหาร ซึ่งไม่
เห็นความของคำเป็นต้นว่า สิริวิฑฒกะ ธนวิฑฒกะ ตั้งขึ้นไว้เพียงเรียก
ชื่อเท่านั้น. บทว่า นิรุตุติปโต (ทางแห่งนิรุติ) ความว่า เป็นทางแห่ง
โวหารซึ่งเป็นไปด้วยสามารถการอ้างเหตุแห่งคำเป็นต้นว่า ผู้มีสติเพราะระลึกได้
ผู้มีสัมปชัญญะเพราะรู้ตัว. บทว่า ปญฺญตุติปโต (ทางแห่งปัญญา) ความว่า
ทางแห่งโวหารซึ่งเป็นไปด้วยสามารถแห่งการให้รู้โดยประการต่าง ๆ ของคำเป็น
อาทิว่า ผู้รู้ ผู้ฉลาด ผู้มีปัญญา ผู้ชำนาญ ผู้คัดค้าน แม้ชั้นทั้งหลาย
อันเป็นวัตถุแห่งชื่อเป็นต้น ท่านก็กล่าวด้วยบททั้ง ๓ ด้วยประการฉะนี้. บทว่า
ปญฺญาวจริ (การคาดคะเนด้วยปัญญา) ความว่า พึงคาดคะเนคือพึงรู้. บทว่า
ปัญญา. บทว่า วญฺญุ วญฺญุติ คือ สังสารวัฏ ย่อมเป็นไป. บทว่า อิตฺตตุตฺต
คือความเป็นอย่างนี้ คำนี้เป็นชื่อของชั้นธัญจก (หมวด ๕ แห่งชั้นธ). บทว่า
ปญฺญาปนาย คือเพื่อปัญญา ชื่อ อธิบายว่า แม้ชั้นธัญจกก็ย่อมปรากฏ
ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น เพื่อต้องการปัญญาดีนาม ด้วยบทว่า เวทนา สยฺยุธา
เป็นต้น. บทว่า ยทิท นามรูป สหวิญญาณน ความว่า นี้คือนามรูปกับ
วิญญาณย่อมเป็นไป เพราะเป็นปัจจัยของกันและกัน ท่านอธิบายว่าด้วยเหตุ
เพียงเท่านั้นดังนี้ นี่เป็นคำที่ถูกนำออกไปในบทนี้.

ด้วยประการดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงอนุสนธิแห่งบทว่า
ดูก่อนอานนท์ ก็ปฏิจสสมุบาทนี้เป็นของลึกลับ และปรากฏเป็นของลึกลับ ดังนี้
แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงอนุสนธิแห่งบทว่า ตนฺตาทกฺกชาตา (ยุ่งคูด้าย
ของช่างหูก) ดังนี้ ทรงปรารภเทศนามีอาทิว่า กิตฺตาวตา จ (ด้วยเหตุมี
ประมาณเท่าใด) ดังนี้ ในบทเหล่านั้น ในบทว่า รูปี วา หิ อานนฺท ปริตฺตํ

อตฺตานิ ดังนี้ ความว่า ผู้ที่บัญญัติอัตตามีรูปนิคหน้อย ย่อมถือว่า กลิณนิมิต
ที่ยังไม่เจริญเป็นอตตา ดังนี้ อนึ่ง ผู้ที่บัญญัติอัตตานั้นว่า บางคราวเขียว
บางคราวเหลือง ดังนี้ ย่อมเป็นผู้มีปกติได้กลิณต่าง ๆ ผู้ที่บัญญัติอัตตามี
รูปหาที่สุดมิได้ ย่อมถือว่า กลิณนิมิต ที่เจริญแล้วเป็นอตตา ดังนี้ ก็หรือ
ผู้ที่บัญญัติอัตตาไม่มีรูปนิคหน้อย เพิกถอนกลิณนิมิตที่ยังไม่เจริญแล้วถือโอกาส
ที่นิมิตสัมผัสแล้ว หรือชั้น ๔ อันเป็นไปในนิมิตนั้น หรือเพียงวิญญาณใน
ชั้น ๔ เหล่านั้นเท่านั้นว่า เป็นอตตาดังนี้ ผู้ที่บัญญัติอัตตาไม่มีรูปไม่มีที่สุด
เพิกถอนกลิณนิมิตที่เจริญแล้ว ย่อมถือโอกาสที่นิมิตสัมผัสแล้ว หรือชั้นอัน
เป็นไปในนิมิตนั้น หรือเพียงวิญญาณในชั้น ๔ เหล่านั้นเท่านั้น ว่าเป็นอตตา
ดังนี้.

บทว่า ตตฺร ในบทว่า ตตฺรานนฺท นี้ คือในทักขิ ๔ อย่างนั้น. บท
ว่า เอตฺรหิวา คือ ในบัดนี้มีใช่อื่นจากนี้ ท่านกล่าวคำนี้ด้วยสามารถอุจเฉท
ทักขิ. บทว่า ตถาภาวี วา คือสภาพที่เป็นอยู่ในโลกที่อยู่อย่างนั้น ท่านกล่าว
คำนี้ด้วยสามารถสัสสตทักขิ. บทว่า อตฺถิ วา ปน สนฺตํ คือ หรือสภาวะอัน
ไม่เที่ยงแท้ มีอยู่ มีอยู่. บทว่า ตตฺตตฺตย คือเพื่อความเที่ยงแท้. บทว่า อุ-
ป-
กฺปฺเปตฺตสฺส มิ คือเราจักให้ถึงพร้อม พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงการแย้ง
แม้ด้วยบทนี้ เพราะผู้มีวาตะว่า สูญ คิดแล้วว่า เราจักยังอัตตาที่ไม่เที่ยงแท้
แม้ความจริงไม่สูญของผู้มีวาตะว่าเที่ยงให้สำเร็จ เพื่อเป็นสภาพที่เที่ยงแท้ คือ
มีสภาพสูญ และเราจักให้ผู้มีวาตะว่าเที่ยงรู้แล้วจักให้เขาถือวาตะว่าสูญอย่าง
เดียว แม้ผู้มีวาตะว่าเที่ยงก็คิดแล้วว่าเราจักยังอัตตาอันไม่เที่ยงแท้ แม้ความ
จริงไม่เที่ยงให้สำเร็จเพื่อเป็นสภาพที่แท้ คือเพื่อความเป็นสภาพที่เที่ยง และ
จักยังผู้มีวาตะว่าสูญให้รู้แล้วให้เขาถือวาตะว่าเที่ยงอย่างเดียวดังนี้. บทว่า เอว -
สนฺตํ โข ความว่า ให้บัญญัติอัตตาอันมีรูปนิคหน้อยมีอยู่อย่างนี้. บทว่า รูปี

คือมีปกติ ได้รูปเป็นกสิณ. บทว่า **ปริตตตตานุทิจฺจ อณุเสติ** ความว่า ความเห็นนี้ว่าอิตตานิดหน่อย ย่อมนอนเนื่องในสันดาน ก็พึงทราบความเห็นนั้นว่า ความเห็นนั้นย่อมไม่นอนเนื่องจุจเภาวัลย์และลดา คือชื่อว่าย่อมนอนเนื่องในสันดานโดยธรรมดาว่าละไม่ได้. บทว่า **อิจฺจาลํ วจนาย** ความว่า ควรเพื่อจะกล่าวถึงความเห็นเห็นปานนี้ ย่อมนอนเนื่องในบุคคลนั้น ในบททั้งหมด มีนัยนี้ ก็ในบทว่า **อรูปี** นี้คือมีปกติ ได้รูปเป็นกสิณ พึงทราบความอย่างนี้ว่า หรือมีอรุปจันท์เป็นโคจร.

ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น เป็นอันท่านแสดงพวกถือทิลุ ๑๖ จำพวกโดยเนื้อความว่า พวกมีลาก ๔ พวกลูกศิษย์ของผู้มีลาก ๔ พวกมีความเห็นผิด ๔ ลูกศิษย์ของพวกมีความเห็นผิด ๔ พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงถึงผู้บัญญัติอิตตอย่างนี้แล้ว บัดนี้เพื่อทรงแสดงถึงผู้ที่ไม่บัญญัติอิตตจึงตรัสคำเป็นอาทิว่า **กิตฺตาวตา จ อานนฺท** ดังนี้ ถาถามว่า ก็พวกไหนไม่บัญญัติ ตอบว่า โดยที่แท้พระอริยบุคคลทั้งหมดเท่านั้นไม่บัญญัติ อนึ่ง พระอริยบุคคลผู้ที่เป็นพหูสูต ทรง ๓ ปีฎก ๒ ปีฎก ๑ ปีฎก โดยที่สุควินิจฉัยเม้นิกายเดียว ด้วยดี บุคคลผู้แสดงธรรมตามที่ได้เรียนบ้าง ผู้ปรารภวิปัสสนาบ้าง ย่อมไม่บัญญัติ เพราะท่านเหล่านั้นมีสัญญาอยู่ว่า กสิณที่มีส่วนเปรียบเทียบในกสิณที่มีส่วนเปรียบเทียบดังนี้ อธิบายว่า อรูปจันท์ในอรุปจันท์นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงผู้ที่ไม่บัญญัติอย่างนี้แล้วบัดนี้ เพราะผู้ที่พิจารณาเห็นด้วยอำนาจทิลุยอมบัญญัติ ก็พิจารณาเห็นนั้นนั้นย่อมมิได้ เพราะยังไม่ละสัคกายทิลุมีวัตถุ ๒๐ ฉะนั้นเพื่อทรงแสดงถึงสัคกายทิลุมีวัตถุ ๒๐ นั้น จึงตรัสอีกว่า **กตฺตาวตา จ อานนฺท** ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้นท่านกล่าวสัคกายทิลุอันมีเวทนาจันท์เป็นวัตถุ ด้วยบทว่า **ว่าเวทณํ วา หิ** ดังนี้.

ท่านกล่าวสักกายทิจิอันมีรูปขันธเป็นวัตถุด้วยบทนี้ว่า **อปฺปฏิตฺต เวท-**
โน เม อตฺตา อตฺตาของเราไม่ต้องเสวยเวทนา ๆ ดังนี้ ท่านกล่าวสักกาย
ทิจิอันมี สัญญาสังขารวิญญาณเป็นวัตถุด้วยบทนี้ว่า อตฺตาของเรายังเสวยเวทนา
อยู่เพราะอตฺตาของเรามีเวทนาเป็นธรรมดา ดังนี้ ก็ขันธทั้ง ๓ หมวดนี้ยังเสวย
เวทนาอยู่เพราะสัมปยุตด้วยเวทนา อนึ่ง อตฺตามีเวทนาเป็นธรรมดาคือ ไม่มี
การประกอบเป็นสภาวะย่อมมีแก่ขันธทั้ง ๓ นั้น บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อ
จะทรงแสดงโทษ ในความเห็นเหล่านั้น จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า **ตฺตฺรานนุท**
ดังนี้.

บทว่า **ตฺตฺถ ตฺตฺร** คือในทิจิ ๓๐ เหล่านั้น ท่านกล่าวบทเป็นต้นว่า
ยสฺมึ อานนุท สมเย ดังนี้ เพื่อชี้โทษเป็นต้นอย่างนี้ว่า บางครั้งมี บางครั้ง
ไม่มี แห่งอตฺตาของผู้ที่พิจารณาเห็นว่าเวทนาเป็นอตฺตา.

ในบทว่า **อนิจฺจา** เป็นต้น ความว่า เวทนาชื่อว่าเป็นของไม่เที่ยง
เพราะมีแล้วไม่มี ชื่อว่าอันปัจจยปรุจแต่ง เพราะปรุจแต่งขึ้นด้วยเหตุอื่น ๆ ชื่อ
ว่าอาศัยกันเกิดขึ้น เพราะอาศัยปัจจยนั้น ๆ แล้วเกิดขึ้นด้วยเหตุอันชอบ บท
ทั้งหมดมีอาทิว่า **ขโย** เป็นไวยากรณ์ของการทำลาย จริงอยู่สิ่งใดย่อมแตก สิ่งนั้น
ย่อมสิ้นไปบ้าง เสื่อมไปบ้าง คลายไปบ้าง ดับไปบ้าง เพราะฉะนั้น ท่านจึง
กล่าวคำเป็นอาทิว่า **ขยธมฺมา** ดังนี้. บทว่า **พฺยคา เม** อธิบายว่า อตฺตาของ
เราถึงความเสื่อมโทรม คือ ปราศจากไปดับไปดังนี้.

พุทธพจน์ว่า นั่นตนของเราย่อมมีแก่คนคนเดียวเท่านั้น ในกาลแม้
ทั้ง ๓ หรือ จักไม่มีแก่คนที่มิทิจิหรือ เพราะธรรมดาเถวัลย์ย่อมไม่มีเป็น
นิจแก่ต่อไม้ที่เขาเก็บไว้ในกองเกลบ ดุจลิงป้าย่อมถือเอาสิ่งอื่นย่อมปล่อยสิ่ง
อื่น. บทว่า **อนิจฺจํ สุขํ ทุกฺขํ โวภินฺณ** ความว่า บุคคลเมื่อพิจารณาเห็น
เวทนานั้น ๆ โดยวิเศษว่าเป็นอตฺตา ย่อมพิจารณาเห็นอตฺตาไม่เที่ยงเป็นสุข

และเป็นทุกข์ เมื่อพิจารณาเห็นเวทนาโดยไม่วิเศษว่าเป็นอิตตาย่อมพิจารณาเห็นอิตตาเคลื่อนกล่นมีเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา จริงอยู่ เวทนามี ๓ อย่างและมีเกิดขึ้นมีเสื่อมไปเป็นธรรมดา ก็เขาย่อมพิจารณาเห็นเวทนานั้นว่าเป็นอิตตา ด้วยประการฉะนี้ อิตตาของเขาจึงไม่เที่ยง และความเกิดขึ้นแห่งเวทนาทั้งหลายมากย่อมถึงในขณะเดียวกัน แต่เขาย่อมรู้ตามอิตตานั้นแล้วว่าไม่เที่ยง ไม่มีเวทนาเป็นอันมากเกิดขึ้นในขณะเดียวกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายถึงความนี้จึงตรัสว่า เพราะเหตุฉะนั้นแหละ ข้อนี้จึงยังไม่ควรที่จะพิจารณาเห็นว่าเวทนาเป็นอิตตาของเราแม้ด้วยคำดังกล่าวแล้วนี้ดังนี้.

บทว่า ยตุล ปนาวุโส ความว่า ในรูปขันธ์ล้วนก็ยังไม่มีการเสวยอารมณ์ด้วยประการทั้งปวง. บทว่า อปิหุ โขตตุล ความว่า ในรูปขันธ์นั้นคือในต้นตาล หรือในหน้าต่างอันเว้นเวทนาแล้ว ยังจะพึงเกิดอหังการว่าเป็นเราอย่างนี้อีกหรือ. บทว่า ตสุมาติหานนุท ความว่า เพราะรูปขันธ์ล้วนตั้งขึ้นแล้วยังไม่กล่าวว่าเป็นเรา ฉะนั้น ข้อนี้จึงไม่ควรที่จะพิจารณาเห็นว่าเวทนาเป็นอิตตาของเรา แม้ด้วยคำดังกล่าวแล้วนี้ ในรูปขันธ์ยังจะเกิดอหังการว่าเป็นเราได้หรือ เพราะฉะนั้น ในเวทนาเหล่านั้นในขันธ์ ๓ แม้ขันธ์เดียวควรจะกล่าวอย่างนี้ว่า ข้อนี้เป็นเราดังนี้ได้หรือ อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า เมื่อขันธ์ ๓ เหล่านั้นดับ พร้อมกับเวทนาเพราะเวทนาดับ จะพึงเกิดอหังการว่านี่เป็นเราหรือเราเป็นนี้ ดังนี้ได้หรือ ถ้าดับนั้น ท่านพระอานนท์เมื่อจะไม่ยอมรับข้อนั้น คุณบุคคลไม่ยอมรับความคมกริบของเขากระต่าย ฉะนั้นจึงกราบทูลว่า โนหนตฺ ภนฺเต ดังนี้.

ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงอะไร ตรัสถึงวิภูษะจริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะตรัสถึงเรื่องวิภูษะ ในบางแห่งตรัสหัวข้อ อวิชา บางแห่งตรัสหัวข้อตัมหา บางแห่งตรัสหัวข้อทิลฺ ในหัวข้อเหล่านั้น

ตรัสหัวข้อวิชาอย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ที่สุดของอวิชาไม่ปรากฏมาก่อน ก่อนจากนี้อวิชามีได้มี แต่ว่าได้เกิดมีแล้วในภายหลัง เพราะเหตุนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตก้าวถึงหัวข้อวิชานี้อย่างนี้ ครั้นแล้วอวิชา ย่อมปรากฏ เพราะสิ่งนี้เป็นปัจจัย จึงมีอวิชา. ตรัสหัวข้อคณหาอย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ที่สุดของภวคณหาย่อมไม่ปรากฏมาก่อน ก่อนจากนี้ ภวคณหาได้มี แต่ว่าได้เกิดมีแล้วในภายหลัง เพราะเหตุนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตก้าวถึงหัวข้อคณหานี้ไว้อย่างนี้ ครั้นแล้วคณหาย่อมปรากฏ เพราะสิ่งนี้เป็นปัจจัย จึงมีคณา. ตรัสหัวข้อทิวไว้อย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ที่สุดแห่งทิวไม่ปรากฏมาก่อน ก่อนจากนี้ทิวได้มี แต่ว่าได้เกิดมีแล้วในภายหลัง เพราะเหตุนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลายตถาคต ก้าวถึงทิวนี้ อย่างนี้ ครั้นแล้ว ทิวย่อมปรากฏ เพราะสิ่งนี้เป็นปัจจัย จึงมีทิว ดังนี้ แม้ในทิวนี้ก็เป็นอันตรัสด้วยหัวข้อทิวเหมือนกัน จริงอยู่ ผู้มีทิวถือว่าเวทนามีสุขเวทนาเป็นต้น เป็นอตตะ ครั้นจตุตถจากภพนั้นๆ ในภพ กำเนิด คติ วิญญูณัฐิติ และสัตตาวาสทั้งปวง ด้วยสามารถการยึดถือว่าเรา ว่าของเรา แล้วไปเกิดในภพนั้นๆ ย่อมหมุนไปสู่ภูมิเนื่องๆ คุจเรื่อถูกลมซัดในมหาสมุทร ไม่สามารถยกศีรษะขึ้นจากวัฏฏะได้เลย.

ด้วยประการฉะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงวัฏฏะด้วยกลามรรคเพียงเท่านี้แก่ผู้มีทิวหลงในปัจฉยาการแล้ว บัดนี้ เมื่อจะตรัสถึงพระนิพพาน จึงตรัสคำมีอาทิว่า ยโต โข อานนท ภิกขุ ดังนี้.

ก็และพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะพระองค์เป็นผู้ฉลาดในเทศนา ไม่ทรงแต่ต้องวิวิฏฐกถา (เรื่องนิพพาน) กะบุคคลผู้ฟุ้งซ่านด้วยสามารถนวักรรมเป็นต้น ผู้ทอดทิ้งกรรมฐาน แล้วเมื่อจะทรงปรารภด้วยสามารถบุคคลผู้มี

ปกคิอยู่ด้วยสติปัญญา ผู้เป็นการบุคคล จึงตรัสคำเป็นอาทิว่า ภิกษุยอมไม่พิจารณาเห็นเวทนาว่าเป็นอตฺตา ดังนี้.

จริงอยู่ ภิกษุเห็นปานนี้ยอมไม่พิจารณาเห็นเวทนาว่าเป็นอตฺตา ย่อมไม่พิจารณาเห็นธรรมเหล่าอื่น เพราะความที่เป็นไปในธรรมทั้งปวง ด้วยสามารถแห่งสัมมสนญาณที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วโดยนัยมีอาทิว่า รูปอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ในภายในหรือในภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ ภิกษุยอมกำหนดรูปทั้งปวง โดยความเป็นของไม่เที่ยง พิจารณาครั้ง ๑ ย่อมกำหนดโดยความเป็นทุกข์ พิจารณาครั้ง ๑ ย่อมกำหนดโดยความเป็นอนัตตา พิจารณาครั้ง ๑ ดังนี้ ภิกษุนั้น เมื่อไม่พิจารณาอยู่เสมออย่างนี้ ว่าอะไรๆ ในโลกไม่น่ายึดมั่นดังนี้ อะไรๆ แม้ธรรมข้อหนึ่งในธรรมทั้งหลายมีรูปเป็นต้น ในโลก อันต่างด้วยจันทรโลกเป็นต้น ไม่น่ายึดมั่นว่าเป็นอตฺตาหรือเกิดในอตฺตา ดังนี้. บทว่า **อนุปาทิยจ น ปริตสฺสฺส** ความว่า ภิกษุเมื่อไม่ยึดมั่น ย่อมไม่สะดุ้ง แม้ด้วยความสะดุ้งคือ ตัณหา ทิฐิและมานะ. บทว่า **อปฺริตสฺสฺส** คือ เมื่อไม่สะดุ้ง. บทว่า **ปจฺจตุตฺถยฺลฺลว ปฺรินิพฺพายติ** ความว่า ย่อมปรินิพพานด้วยการดับกิเลสด้วยตนเอง. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **จีณา ชาติ** ดังนี้เป็นต้น เพื่อทรงแสดงถึงความเข้าไปแห่งปัจจเวกขณะของผู้ปรินิพพานแล้วอย่างนี้.

บทว่า **อิตฺติ สฺวา ทิฏฺฐิ** ความว่า ทิฐิของพระอรหันต์ผู้หลุดพ้นแล้ว อย่างนั้นชื่อว่าทิฐิอย่างนี้ บาลีว่า **อิตฺติสฺส ทิฏฺฐิ** ดังนี้บ้าง. อธิบายว่า ผู้นั้นเป็นผู้ไกลจากกิเลสเป็นผู้หลุดพ้นแล้วอย่างนั้น พึงมีทิฐิอย่างนี้. บทว่า **ตทกฺคฺคิ** คือ ข้อนั้นไม่สมควร. เพราะเหตุไร. เพราะเมื่อเป็นอย่างนั้นควรกล่าวว่ พระอรหันต์ยอมไม่รู้อะไรๆ ครั้นรู้อย่างนี้แล้วไม่ควรกล่าวว่พระอรหันต์

ผู้หลุดพ้นแล้วว่าไม่รู้อะไร ๆ. ด้วยเหตุนั้นแล ในที่สุดแห่งนัย แม้ ๘ อย่าง พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ต่ กิเลส เหตุ ดังนี้.

บทว่า ยาวตานุท อธิวจนํ ความว่า มีโวหาร กล่าวคือชื่อ ตราบใด. บทว่า ยาวตา อธิวจนปโต คือเป็นทางแห่งชื่อเป็นไปอยู่ตราบใด. จันท์ อยตนะ หรือธาตุ ยังมีอยู่. ในที่ทั้งหมดมีนัยนี้. บทว่า ปญญาจริ คือชั้นบัญญัติที่กำหนดรู้ด้วยปัญญา. บทว่า ตทภิญญา คือเพราะรู้ยิ่งวิญญูะนั้น. ด้วยเหตุเพียงเท่านี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอะไร. ทรงแสดงอนุสนธิของบทว่าด้วยความยุ่งคัจฉายของช่างหูก.

บัดนี้ ผู้ที่ท่านกล่าวว่า ไม่บัญญัติ เพราะไปอยู่ ๆ ชื่อว่าหลุดพ้นจาก ส่วนทั้งสอง อนึ่ง ผู้ที่ท่านกล่าวว่าไม่พิจารณาเห็นเพราะไปอยู่ ๆ ชื่อว่าพ้น ด้วยปัญญา ฉะนั้น เพื่อทรงแสดงบทสรุปและชื่อของภิกษุทั้ง ๒ พวกที่กล่าวแล้วเหล่านั้นจึงตรัสคำเป็นอาทิว่า คุณอนอนนท วิญญาณฐิติเหล่านี้ ๘ อย่าง.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สตุตา ท่านกล่าวด้วยสามารถปฏิสนธิ. วิญญาณฐิติ ๔ ท่านกล่าวไว้ด้วยสามารถแห่งอารมณ์ จักมาในสังคิติดสูตร. ชื่อว่าวิญญาณฐิติ เพราะมีวิญญาณตั้งอยู่. บทว่า วิญญาณฐิติ นี้เป็นชื่อของที่ตั้งอยู่แห่งวิญญาณ. บทว่า เทว อยตนาถิ คือ ที่อยู่อาศัยและที่ตั้ง ๒. ก็บทว่า อยตนะ ในที่นี้ท่านประสงค์เอาที่อยู่อาศัย. ด้วยเหตุนั้นแล ท่านจักกล่าวถึงอายตนะ ๒ คือ อสัณฺณิสัตตตายตนะ ที่อยู่ของสัตว์ผู้ไม่มีสัญญา เนวสัณฺณานาสัณฺณายตนะ ที่อยู่ของสัตว์มีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่. ถามว่า ก็เพราะเหตุไรท่านจึงถือเอาอายตนะนี้ทั้งหมด. ตอบว่า เพื่อควบคุมวิญญูะ. จริงอยู่วิญญูะย่อมไม่ถึงการควบคุมด้วยสามารถวิญญาณฐิตินันฺนบริสุทฺธิ หรือด้วยสามารถอายตนะบริสุทฺธิ แต่ย่อมถึงการควบคุมด้วยสามารถภพกำเนิดคติและสัตตตาวาส เพราะฉะนั้น ท่านจึงถือเอาอายตนะนี้ทั้งหมด. บัดนี้ พระ

ศาสดาเมื่อจะทรงจำแนกความนั้นโดยลำดับจึงตรัสคำเป็นอาทิว่า กตมา สตุต
ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทว่า นั้น บทว่า เสยฺยถาปี เป็นนิบาตในอรรถว่าตัวอย่าง.
อธิบายว่า เหมือนอย่างมนุษย์ดังนี้. จริงอยู่ในจักรวาลอันหาประมาณมิได้
เช่นกับหนึ่งไม่มีสอง ด้วยสามารถแห่งวรรณะและสัณฐานเป็นต้นของมนุษย์
อันหาประมาณมิได้. ความแปลกกันด้วยอาการเป็นต้นว่า การมองดู การเหลียว
ดู การพูด การหัวเราะ การเดินและการยืน ย่อมมีแก่นี้ นื่องฝาแฝดในที่ไหน ๆ
ย่อมเป็นเช่นเดียวกันโดยวรรณะหรือโดยทรวดทรง เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าว
ว่า นานตฺตกาเย. แต่ปฏิสนธิวิญญานของสัตว์เหล่านั้นมี ๓ เหตุบ้าง มี ๒
เหตุบ้าง ไม่มีเหตุบ้าง เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่ามีสัญญาต่างกัน.

บทว่า เอกจฺเจ จ เทวา คือเทวดาชั้นฉกมาพจร. ก็ในเทวดาเหล่านั้น
บางพวกมีตัวเขียว บางพวกมีวรรณะเหลือง เป็นต้น. แต่สัญญาของเทวดา
เหล่านั้น มี ๒ เหตุบ้าง มี ๓ เหตุบ้าง ไม่มีเหตุบ้าง.

บทว่า เอกจฺเจ จ วินิปาติกา ความว่า เวมานิกเปรต มีอาทิอย่างนี้
ว่า ยักษิณี ชื่อ อุตตรมาตา ปิยักรมาตา ปุสฺสमितฺตา ธรรมกุตฺตา ผู้จมนอยู่
ในอบาย ๔ ก็กายของเปรตเหล่านั้นมีต่าง ๆ กัน ด้วยสามารถสี่มีสี่เหลือง สีขาว
สีดำ สีทอง สีกรำ เป็นต้น และด้วยสามารถ ความหอม ความอ้วน สูงและต่ำ.
แม้สัญญาก็มีด้วยสามารถ ทวิเหตุกะ ดิเหตุกะ และอเหตุกะ เหมือนของมนุษย์
ทั้งหลาย. ก็เปรตเหล่านั้นไม่มีศักดิ์ใหญ่เหมือนเทวดา มีศักดิ์น้อยเหมือนคน
กำพร้า ของกิน เสื้อผ้าหาได้ยาก ถูกทุกข์บีบคั้นอยู่. บางพวกได้รับทุกข์ใน
ข้างแรมได้รับสุขในข้างขึ้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า วินิปาติกะ เพราะ
ความเป็นผู้ตกไปจากการสะสมความสุข. ก็ในเปรตเหล่านี้ แม้การตรัสรู้ธรรม
ก็ย่อมมิได้แก่เปรตจำพวกดิเหตุกะ. ก็ยักษิณีชื่อปิยักรมาตาได้สดับพระอนุรุธ
เถระผู้สาธยายธรรมอยู่ในเวลาใกล้รุ่ง ตักเตือนบุตรน้อยอย่างนี้ว่า

เจ้าปิยังกรอย่าเอ็ดไป ภิกษุกำลังกล่าว

บทธรรม อีกอย่าง เรารู้บทธรรมาแล้ว จะปฏิบัติ

เพื่อประโยชน์ของเรา ชื่อนั้นพึงมี เราพึง

ตำรวมในสัตว์ทั้งหลายไม่พึงกล่าวเท็จ ทั้ง ๆ รู้

พึงศึกษาความเป็นผู้มีศีลของตน เราก็จะพ้น

จากกำเนิดปีศาจ ดังนี้

แล้วได้บรรลุนิเวศน์ผลในวันนั้นเอง.

บทว่า **พुरुหมกยิกา** ได้แก่ พรหมปารีสัชชะ พรหมปุโรหิต มหาพรหม. บทว่า **ปรมาภินิพุตตา** ได้แก่พวกเทพทั้งหมดเหล่านั้น เกิดด้วยปฐมฌาน. ก็ในบรรดาเทพเหล่านั้น เทพพรหมปารีสัชชะ เกิดแล้ว ด้วยคุณเล็กน้อย. เทพพรหมปารีสัชชะเหล่านั้น อายุประมาณ ๑ ส่วนของกัป เทพพรหมปุโรหิต เกิดแล้วด้วยคุณปานกลาง. อายุประมาณกึ่งกัปและกายของ พราหมปุโรหิตนั้น ผึ่งผายกว่า. เทพมหาพรหมเกิดด้วยคุณอันประณีต. อายุ ประมาณ ๑ กัป. กายของเทพเหล่านั้นผึ่งผายยิ่งนัก. ด้วยประการดังนี้ พึงทราบว่ เทพเหล่านั้นมีกายต่างกันมีสัญญาอย่างเดียวกัน เพราะกายต่างกัน เพราะสัญญาอย่างเดียวกันด้วยสามารถปฐมฌาน. สัตว์ทั้งหลายในอบาย ๔ ก็ เหมือนเทพเหล่านั้น.

ก็ในนรกอรรถภาพของสัตว์บางพวก คาวตหนึ่ง บางพวกกึ่งโยชน์ บาง พวกโยชน์หนึ่ง. แต่ของพระเทวทัต ๑๐๐ โยชน์. แม้ในเดียรัจฉานทั้งหลาย บางพวกก็เล็ก บางพวกก็ใหญ่. ในเปรตวิสัย บางพวก ๖๐ สอก บางพวก ๗๐ สอก บางพวก ๘๐ สอก บางพวกผิวงาม บางพวกผิวไม่งาม. กาลัญ- ชิกาสุรก็เหมือนอย่างนั้น. อีกอย่างหนึ่ง ในบรรดาเปรตเหล่านี้ ทีฆปิฎกิก เปรตสูงถึง ๖๐ โยชน์. แต่สัญญาของเปรตแม้ทั้งหมดเป็นอเหตุกะฝ่ายอกุศล-

วิบาก. ด้วยประการดังนี้ แม้อัตว์ในอบายข้อมนับได้ว่า มีกายต่างกันมีสัญญาอย่างเดียวกันดังนี้.

บทว่า **อาภัสสร** ความว่า รัศมีจากสรีระของเทพเหล่านั้น ดุจเปลวคบเพลิงเป็นลำ สว่างออกจุกขาด ๆ แล้วตก เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า อาภัสสร. ในเทพเหล่านั้น เทพผู้เจริญคุณนิดหน่อย มี ๒ ฌานคือ ทุติยฌาน และตติยฌานในจตุกนัย และปัญจกนัย เกิดขึ้นแล้ว ชื่อว่า เทพปริตตภา. ประมาณอายุของเทพปริตตภา เหล่านี้ ๒ กัป. เทพผู้เจริญคุณปานกลาง เกิดขึ้นแล้วชื่อว่าเทพอัปมาณภา. ประมาณอายุของเทพอัปมาณภาเหล่านี้ ๔ กัป. เทพผู้เจริญคุณประณีตแท้เกิดขึ้นแล้ว ชื่อ เทพอาภัสสร. ประมาณอายุของเทพอาภัสสรเหล่านี้ ๘ กัป. ก็ในที่นี้ท่านกำหนดเอาเทพเหล่านั้นทั้งหมด ด้วยสามารถการกำหนดอย่างอุกกุญฎ์. กายของเทพเหล่านั้น แม้ทั้งหมดมีความผ่องแผ้วเป็นอย่างเดียวกันแท้. แต่สัญญาเพียงไม่มีวิตก แต่มีวิจารณ์หรือไม่มีทั้งวิตก ไม่มีทั้งวิจารณ์ เพราะเหตุนี้ จึงต่างกัน.

บทว่า **สุภกนิษฐา** คือ กระจัดกระจายเคลื่อนกล่นไปด้วยความงาม. อธิบายว่า มีความแน่นอนหนาเป็นอันเดียวด้วยแสงแห่งรัศมีในสรีระอันงาม ก็แต่ว่า รัศมีแห่งเทพสุภกนิษฐาเหล่านั้นไม่ขาด ๆ แล้วพุ่งไปเหมือนรัศมีของเทพอาภัสสร. แต่ในปัญจกนัย เทพบังเกิดเป็นเทพปริตตสุภา. เทพอัปมาณสุภา. เทพสุภกนิษฐา มีอายุ ๑๖ กัป ๓๒ กัป ๖๐ กัป ด้วยสามารถ จตุตถฌานนิดหน่อย ท่ามกลางและประณีต. ด้วยประการดังนี้ เทพเหล่านั้นแม้ทั้งหมด ฟังทราบว่ามีกายอย่างเดียวกัน และมีสัญญาอย่างเดียวกันด้วยสัญญาแห่งจตุตถฌาน ดังนี้. อนึ่ง แม้เทพเวหัพผลาก็รวมเข้ากับวิญญานฐิติที่ ๔ เหมือนกัน. สัตว์ไม่มีสัญญา เพราะไม่มีวิญญาน ไม่สงเคราะห์เข้าในวิญญานฐิตินี้ แต่สงเคราะห์เข้าในสัตตาวาส. แม้เทพสุทธาวาส ดำรงอยู่ใน

ฝ่ายวิภูฏะ ไม่กำหนดกาลทั้งปวงก็ไม่เกิดในโลกที่ว่างพระพุทธเจ้าแสนกัปข้างหนึ่งอสงไขยบ้าง เมื่อพระพุทธเจ้าทรงอุบัติในระหว่าง ๑๖,๐๐๐ กัปนั้นแล จึงเกิดข่อมเป็นเช่นเดียวกับที่ตั้งกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ยังธรรมจักรให้ เป็นไปแล้ว เพราะฉะนั้น เทพสุทธาวาสจึงไม่รวมเข้ากับวิญญานฐิติ ไม่รวมเข้ากับสัตตาวาส. แต่พระมหาสิวลเถระกล่าวว่า แม้เทพสุทธาวาสก็ยังรวมเข้ากับวิญญานฐิติที่ ๔ สัตตาวาสที่ ๔ นั้นแล ด้วยพระสูตรนี้ว่า ข้าแต่พระสารีบุตร สัตตาวาสที่กระผมไม่เคยอยู่ด้วยกาลยาวนานนี้เว้นเทพสุทธาวาส ไม่เป็นสิ่งที่หาได้ง่ายดังนี้. เห็นด้วยกับพระสูตรนั้น เพราะพระสูตรท่านไม่ห้ามไว้.

ความแห่งบทเป็นอาทิว่า **สพฺพโส รูปสญฺญาณํ** ท่านกล่าวไว้แล้ว ในวิสุทธิมรรค. ก็เนวสัจญานา สัจญายตนะ มีวิญญานก็ไม่ใช่ ไม่มีวิญญานก็ไม่ใช่ เพราะแม้วิญญานละเอียดเหมือนความละเอียดของสัจญา เพราะฉะนั้น ท่านจึงไม่กล่าวในวิญญานฐิติแล้วกล่าวไว้ใน อายตนะ.

บทว่า **ตตฺร** คือในวิญญานฐิติเหล่านั้น. บทว่า **ตลฺลจ ปชานาติ** คือข่อมรู้วิญญานฐิตินั้น. บทว่า **ตสฺสา จ สมฺมทํ** ความว่า ข่อมรู้ความเกิดขึ้นแห่งวิญญานฐิตินั้นโดยนัยเป็นอาทิว่า เพราะอวิชชาเกิดรูปจึงเกิดดังนี้. บทว่า **ตสฺสา จ อตฺถงฺกมํ** ความว่า ข่อมรู้ความดับแห่งวิญญานฐิตินั้นโดยนัยเป็นอาทิว่า เพราะอวิชชาดับรูปจึงดับดังนี้. บทว่า **อสุสาทํ** ความว่า ข่อมรู้ความพอใจของวิญญานฐิตินั้นอย่างนี้ว่า ความสุข ความโสมนัสข่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัย รูปเวทนา สัจญา สังขาร วิญญานใด นี่คือความพอใจแห่งวิญญาน. บทว่า **อาทินวํ** ความว่า ข่อมรู้โทษแห่งวิญญานฐิตินั้นอย่างนี้ว่า รูป เวทนา สัจญา สังขาร วิญญานใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา นี้คือโทษแห่งวิญญาน. บทว่า **นิสฺสรณํ** ความว่า การนำออกซึ่งฉันทราคะการละฉันทราคะ ในรูป เวทนา สัจญา สังขาร วิญญานใด

นี่คืออุบายเป็นเครื่องนำออกไปแห่งวิญญาณตั้งนั้น ข้อมรู้วิญญาณฐิตินั้นอย่าง
นี้. บทว่า **กถุถิ น เตน** ความว่า ภิกษุณั้นยังควรเพื่อเพติดเพติน วิญญาณ
ฐิตินั้นว่าเราว่าของเรา ด้วยอำนาจแห่งตณหามานะและทสิฐิอีกหรือ. ฟังทราบ
ความในที่ที่ฟังโดยอุบายนี้. ก็แต่ว่าฟังประกอบสมุทัยเป็นต้น ด้วยสามารถ
แห่งขันธทั้งหลาย ๔ ในที่ที่ไม่มีรูป ด้วยสามารถแห่งขันธหนึ่งในที่ที่ไม่มี
วิญญาณ. ในที่นี้ อนึ่งไม่ฟังประกอบบทนี้ว่า เพราะอาหารเกิด เพราะอาหาร
ดับ ดังนี้.

บทว่า **ยโต โข อานนุท ภิกขุ** ความว่า คู่ก่อนอานนท เมื่อใดแล
ภิกษุ. บทว่า **อนุปาทา วิมุตโต** ความว่า เป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ยึดมั่น
ด้วยอุปาทาน ๔. บทว่า **ปญญาวิมุตโต** ความว่า เป็นผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา.
อธิบายว่า ไม่ทำให้แจ้งซึ่งวิโมกข์ ๘ แล้วทำนามกายและรูปกายให้เป็นไปไม่
ได้ด้วยกำลังปัญญานั้นแล ชื่อว่าเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว. ภิกษุผู้หลุดพ้นแล้วนั้นมี
๕ อย่างคือ เป็นสุกขวิปัสสกและตั้งอยู่ในปฐมฌานเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง
แล้วบรรลุพระอรหัต ดังที่ท่านกล่าวข้อนี้ไว้ว่า ก็บุคคลพวกไหนเป็นปัญญา-
วิมุตติ บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่สัมพัสวิโมกข์ ๘ ด้วยกายอยู่ อาสวะทั้งหลาย
ของเขาเป็นอันสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้ท่านกล่าวว่าเป็นปัญญา-
วิมุตติดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงบทสรูปและนามของภิกษุรูปหนึ่ง
อย่างนี้แล้ว เพื่อทรงแสดงแก่ภิกษุ นอกนี้จึงตรัสว่า **อฏฐ โข อิม** ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **วิโมกโข** ถามว่า ชื่อว่าวิโมกข์ด้วยอรรถว่า
อะไร ตอบว่า ด้วยอรรถว่าพ้น ถามว่า วิโมกข์นี้มีอรรถว่าพ้นเป็นอย่างไร
ตอบว่า มีอรรถว่าพ้นด้วยดีจากกรรมเป็นข้าศึก และพ้นด้วยดีด้วยอำนาจความ
ยินดีในอารมณ์. ท่านอธิบายว่า วิโมกข์ย่อมเป็นไปในอารมณ์ เพราะหมด
ความสงสัยด้วยความไม่ยึดถือ คุณทากรผู้ปล่อยอวัยวะน้อยใหญ่บนบดักของ
บิดา. ก็ความนี้มีได้มีในวิโมกข์ตอนหลัง แต่มีในตอนต้นทั้งหมด.

ในบทว่า **รูปี รูปานิ ปสฺสตี** นี้มีความว่า รูปเป็นรูปฉนที่ทําให้เกิดขึ้นด้วยอํานาจนิลกสฺนเป็นต้น ในผมเป็นต้นในภายในชื่อว่ารูปี. เพราะมีรูปฉนด้วยบทนี้ ท่านแสดงรูปาวจรฉน ๔ แก่บุคคลผู้ทําฉนให้เกิด ในกสฺนทั้งหลายอันมีวัตถุในภายใน.

บทว่า **อชฺชตฺตํ อรูปสฺสณฺณ** คือ ไม่มีความสําคัญในรูปในภายใน. ความว่า ไม่ทํารูปาวจรฉนให้เกิดในอการ ๓๒ มีผมเป็นต้นของตน. บทว่า **พหิทฺฐา รูปานิ ปสฺสตี** ความว่า ย่อมเห็นรูปมีนิลกสฺนเป็นต้น แม้ในภายในด้วยญาณจักษุ. ด้วยบทนี้ท่านกระทำบริกรรมในภายนอกแล้วแสดงรูปาวจรฉน ๔ แห่งฉนที่ทําให้เกิดแล้วในภายนอก.

ท่านแสดงฉนในวัณณกสฺนมีสีเขียวเป็นต้น อันบริสุทฺธิดีแล้วด้วยบทนี้ว่า **สุภนฺตเว อธิมุคฺโตโหตี** ดังนี้. ในบทนั้นไม่มีความผูกใจว่างามในอัปนาในภายในก็จริง. แต่ถึงดังนั้น เพราะผู้ที่กระทำกสฺนอันงามบริสุทฺธิดีแล้วอยู่ ย่อมถึงความเป็นผู้ควรกล่าวได้ว่า ผู้ที่น้อมใจเชื่อว่ากสฺนเป็นของงามดังนี้ ฉะนั้นท่านจึงแสดงอย่างนี้. แต่ในปฏิสํกิทามรรคท่านกล่าวว่า วิโมกข์ในบทว่าผู้ที่น้อมใจเชื่อว่ากสฺนงามเป็นอย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีจิตสหรคด้วยเมตตาแผ่ไปยังทิศหนึ่งอยู่ ฯลฯ เพราะเป็นผู้เจริญเมตตาสัตว์ทั้งหลายจึงไม่เป็นผู้นํากลียดมีจิตสหรคด้วยกรุณามูทิตาอุเบกขา แผ่ไปยังทิศหนึ่งอยู่ ฯลฯ เพราะเป็นผู้เจริญอุเบกขาสัตว์ทั้งหลายจึงเป็นผู้ไม่นํากลียด วิโมกข์ในบทว่าผู้ที่น้อมใจเชื่อว่ากสฺนเป็นของงามเป็นอย่างนี้ดังนี้.

ในบทว่า **สพฺพโส รูปสฺสณฺณํ** เป็นต้น บททั้งหมดที่ควรกล่าวท่านกล่าวไว้แล้วในวิสุทฺธิมรรคนั้นแล. บทว่า **อโย อภฺฐโม วิโมกฺโข** ความว่า นี้ชื่อวิโมกข์อันสูงสุดข้อที่ ๘ เพราะความที่ขันธ ๔ บริสุทฺธิโดยประการทั้งปวง เพราะความที่พ้นแล้ว. บทว่า **อนฺุโลมํ** คือตั้งแต่บทต้นจนถึงบท

สุดท้าย. บทว่า **ปฏิโลม** คือตั้งแต่บทสุดท้ายจนถึงบทต้น. บทว่า **อนูโลม** **ปฏิโลม** นี้ ท่านกล่าวด้วยสามารถแห่งการที่สมาบัติไม่ตั้งมั่น เพราะคล่องเกินไปวนไปทางโน้นวนไปทางนี้. บทว่า **ยตุจฉก** คือแสดงถึงโอกาส. ความว่าปรารถนาในโอกาสใด ๆ. บทว่า **ยทิจฉก** คือแสดงถึงสมาบัติได้แก่ปรารถนาสมาบัติใด ๆ. บทว่า **ยาวติฉก** คือแสดงถึงกำหนดทางไกล. ได้แก่ปรารถนาทางไกลประมาณเพียงใด. บทว่า **สมาปชชติ** คือเข้าสู่สมาบัตินั้น ๆ. บทว่า **วฏฐาติ** คือออกจากสมาบัตินั้นแล้วตั้งอยู่.

บทว่า **อุกโตภาควิมุตโต** ความว่า พันโดยส่วนสอง คือพันจากรูปกายด้วยรูปสมาบัติ พันจากนามกายด้วยมรรค. ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **ดูก่อนอุปสีวะ**
มุนีพันแล้วจากนามกาย ย่อมถึงซึ่งการตั้งอยู่
ไม่ได้ ย่อมไม่เข้าถึงซึ่งการนับ เหมือนเปลวไฟ
ถูกกำลังลมพัดไป ย่อมถึงซึ่งการตั้งอยู่ไม่ได้
ย่อมไม่เข้าถึงซึ่งการนับ ดังนี้.

ก็ภิกษุนี้พันแล้วโดยส่วนสองออกจากอากาสนัญญาตนะเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วบรรลुพระอรหัต และเป็นอนาคามีออกจากนิโรธแล้วบรรลुพระอรหัต รวมเป็น ๕ อย่าง. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า เพราะแม้รูปาวจรจตุตถฌาน ก็สหระคด้วยอุเบกขามือองศ์สอง แม้อรูปาวจรฌานก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน ฉะนั้น ภิกษุออกจากรูปาวจรจตุตถฌาน แม้บรรลुพระอรหัตก็ชื่อว่าอุกโตภาควิมุตตังนี้. ก็ปัญหาอุกโตภาควิมุตตังนี้ตั้งขึ้นแม้ในภายในโลหปราสาทาศัยการพรรณนาของพระจุลลสมณเถระ ผู้ทรงพระไตรปิฎกใช้เวลานาน จึงถึงการชี้ขาด.

มีเรื่องว่าในกิริวิหารอันเตวสิกของพระเถระสดับปัญหานั้น จากปากของภิกษุผู้ถือปณทปาติกวัตรรูปหนึ่งแล้วกล่าวว่า คุณก่อนอาวุโส เมื่ออาจารย์ของเราอธิบายธรรม ณ ภายใต้โลหปราสาทอันใคร ๆ ไม่เคยฟังแล้ว พวกภิกษุจึงถามว่า ท่านผู้เจริญก็พระเถระได้กล่าวอย่างไร อันเตวสิกตอบว่า คุณก่อนอาวุโส พระเถระได้กล่าวว่า รูปาจรจตุตถฌานสหรัคด้วยอุเบกขามีองค์สองย่อมข่มกิเลสได้ก็จริง แต่ถึงอย่างนั้นรูปาจรจตุตถฌานย่อมกำเริบในฐานะแห่งรูปารมณ์ แม้เป็นฝ่ายใกล้แห่งกิเลสทั้งหลาย เพราะธรรมคากิเลสเหล่านี้เข้าไปอาศัยอารมณ์ในนิลกสิณเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ในภพชั้นต่ำทั้ง ๕ ย่อมกำเริบ อนึ่ง รูปาจรฌานย่อมไม่ก้าวไปสู่อารมณ์นั้น เพราะฉะนั้น ภิกษุเปลี่ยนรูปโดยประการทั้งปวง แล้วข่มกิเลสด้วยอำนาจรูปฌานแล้วจึงบรรลุพระอรหัตเป็นอุกโตภาควิมุตติดังนี้ ก็และพระเถระครั้งกล่าวคำนี้แล้วจึงนำสูตรนี้มาว่า ก็บุคคลพวกไหนเป็นอุกโตภาควิมุตติ บุคคลบางคนในโลกนี้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยกายแล้วอยู่ และอาสวะของบุคคลนั้นเป็นอันสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญาบุคคลนี้ ท่านกล่าวว่า เป็นอุกโตภาควิมุตติดังนี้ บทว่า อานนุท อิมาย จ อุกโตภาควิมุตติยา ความว่า คุณก่อนอานนท อุกโตภาควิมุตติอื่นจากอุกโตภาควิมุตตินี้ บทที่เหลือมีความง่ายในที่ทั้งปวง.

๓. มหาปรินิพพานสูตร

เรื่อง พระเจ้าอชาตศัตรูประสงค้ปราบแคว้นวัชชี

[๖๗] ข้าพเจ้า ได้สดับมาแล้วอย่างนี้:-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จอยู่บนภูเขากิษฌณภู ใกล้เคียงกรุง-
ราชคฤห์. ก็สมัยนั้นแล พระราชาอชาตศัตรู ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นมคธ พระ
โอรสของพระนางเวเทหี มีพระราชประสงค์จะเสด็จไปปราบปรามแคว้นวัชชี
พระองค์ตรัสอย่างนี้ว่า เพราะพวกเจ้าวัชชีทั้งหลายเหล่านี้ มีฤทธิ์มากอย่างนั้น
มีอำนาจมากอย่างนั้น เราจักถอนทำลายแคว้นวัชชีเสีย จักทำแคว้นวัชชีให้
พินาศ จักทำแคว้นวัชชีให้ถึงความย่อยยับ.

ครั้งนั้นแล พระราชาอชาตศัตรู ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นมคธ พระโอรส
ของพระนางเวเทหี ตรัสกะวัสสการพราหมณ์ ผู้เป็นมหาอำมาตย์ของแคว้นมคธ
ว่า ขอเชิญท่านพราหมณ์จงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วถวายบังคมพระ
ยุคลบาทพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยเศียรเกล้า กราบทูลถามถึงความไร้พระ
โรคาพาธ ความคล่องพระองค์ พระกำลัง การทรงพระสำราญตามคำของ
เราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระราชาอชาตศัตรูผู้เป็นใหญ่ในแคว้นมคธ
พระโอรสของพระนางเวเทหี ถวายบังคมพระยุคลบาทพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วย
เศียรเกล้า ทูลถามถึงความไร้พระโรคาพาธ ความคล่องพระองค์ พระกำลัง
การทรงพระสำราญ และท่านจงกราบทูลอย่างนี้ด้วยว่า พระราชาอชาตศัตรู
ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นมคธ พระโอรสพระนางเวเทหี มีพระราชประสงค์จะเสด็จ

๑. ดู- อธิ สุตตก. ๒๓/๑๗ - ๒๕

ไปปราบปรามแคว้นวัชชี พระองค์มีพระดำรัสอย่างนี้ว่า เพราะพวกเจ้าวัชชีทั้งหลายเหล่านี้ มีฤทธิ์มากอย่างนั้น มีอำนาจมากอย่างนั้น เราจักถอนทำลายแคว้นวัชชีเสีย จักทำแคว้นวัชชีให้พินาศ จักทำแคว้นวัชชีให้ถึงความย่อยยับ และพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์แก่ท่านอย่างไร ท่านจงจำเอาคำพยากรณ์นั้นให้ดี แล้วมาบอกแก่เรา เพราะว่า พระตถาคตเจ้าทั้งหลาย หากตรัสสิ่งที่ปราศจากความจริงไม่ วัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธ กราบทูลรับพระดำรัสพระราชอาชตศัตรู ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นมคธ พระโอรสพระนางเวเทหิว่า อย่างนั้นพระเจ้าข้า แล้วเทียบยานทั้งหลายที่ใหญ่ ๆ แล้วขึ้นยานใหญ่ ๆ° (คันหนึ่ง) ออกจากกรุงราชคฤห์ ด้วยยานทั้งหลายที่ใหญ่ ๆ ไปถึงภูเขาคิชฌกูฏ ไปด้วยยานตลอดพื้นที่ยานไปได้ แล้วลงจากยาน เดินเท้าขึ้นไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นขึ้นพบกับพระผู้มีพระภาคเจ้า กล่าวถ้อยคำนำขึ้นชมควรรำลึกถึงกันแล้วจึงนั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่ง วัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธ ผู้นั่งแล้ว ณ ด้านหนึ่ง ได้กราบทูลคำต่อไปนี้กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระราชาอาชตศัตรู ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นมคธ พระโอรสของพระนางเวเทหิ ถวายบังคมพระยุคลบาทพระโคตมผู้เจริญด้วยพระเศียรเกล้า ทูลถามถึงความไร้พระโรคาพาธ ความคล่องพระองค์ พระกำลัง การทรงพระส้าราญ ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระราชาอาชตศัตรู ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นมคธ พระโอรสของพระนางเวเทหิ มีพระราชประสงค์จะเสด็จไปปราบปรามแคว้นวัชชี พระองค์ตรัสอย่างนี้ว่า เพราะพวกเจ้าวัชชีทั้งหลายเหล่านี้ มีฤทธิ์มากอย่างนั้น มีอำนาจมากอย่างนั้น เราจัก

๑. ยาน หมายถึงรถ มี ๒ ชนิด คือ โยธรรถ-รถศึก ล้วนฐาน ๔ เหลี่ยม ไม่ใหญ่มากจน

ได้ ๒ หรือ ๓ คน ชนิด ๑. อลังการรถ-รถประดับ ใหญ่ ยาวและกว้าง จุนคน ๘-๑๐ คน สามารถขึ้นหรือนั่ง หรือนอนไปบนรถได้สบาย ชนิด ๑. ที่ว่า ยานใหญ่ ๆ คงหมายถึง อลังการรถ (ปปัญจสูทนี ทุติย ๒๖๑)

ถอนทำลายแคว้นวัชชีเสีย จักทำแคว้นวัชชีให้พินาศ จักทำแคว้นวัชชีให้ถึงความย่อยยับ ดังนี้.

กล่าวด้วยอุปทานิยธรรมของเจ้าวัชชี ๗

[๖๘] สมัยนั้นแล ท่านพระอานนท์ ยืนถวายงานพักอยู่เบื้องพระ
ปฤษฎางค์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสกะท่าน
พระอานนท์ว่า

(๑) คุณก่อนอานนท์ เธอได้ยินว่าอย่างไร เจ้าวัชชีทั้งหลายยังประชุม
กันเนื่อง ๆ ยังประชุมกันมากอยู่หรือ

อา. ข้อนี้น้าพระองค์ได้ยินว่า เจ้าวัชชีทั้งหลาย ประชุมกันเนื่อง ๆ
ประชุมกันมาก พระเจ้าข้า

พ. คุณก่อนอานนท์ ก็เจ้าวัชชีทั้งหลาย ยังจักประชุมกันเนื่อง ๆ ยัง
จักประชุมกันอยู่มากตลอดกาลเพียงไร คุณก่อนอานนท์ เจ้าวัชชีทั้งหลายพึงหวัง
ความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้

พ. (๒) คุณก่อนอานนท์ เธอได้ยินว่าอย่างไร เจ้าวัชชีทั้งหลายยัง
พร้อมเพียงกันประชุมพร้อมเพียงกันเลิกประชุม พร้อมเพียงกันทำกิจที่พวก
เจ้าวัชชีพึงทำอยู่หรือ.

อา. ข้อนี้น้าพระองค์ได้ยินว่า เจ้าวัชชีทั้งหลาย ยังพร้อมเพียงกัน
ประชุม พร้อมเพียงกันเลิกประชุม พร้อมเพียงกันทำกิจที่พวกเจ้าวัชชีพึง
ทำ พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนอานนท์ ก็เจ้าวัชชีทั้งหลาย ยังจักพร้อมเพียงกันประชุม
พร้อมเพียงกันเลิกประชุม พร้อมเพียงกันทำกิจที่พวกเจ้าวัชชีพึงทำอยู่ตลอด
กาลเพียงไร คุณก่อนอานนท์ เจ้าวัชชีทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หาก
ความเสื่อมมิได้.

พ. (๓) คุณก่อนอนนทฺ์ เธอได้ยินว่าอย่างไร เจ้าวัชชีทั้งหลายยังไม่บัญญัติข้อที่ไม่เคยบัญญัติไว้ ไม่เพิกถอนข้อที่บัญญัติไว้แล้ว ยังสมทานวัชชีธรรมแบบโบราณ ตามที่บัญญัติไว้แล้ว ประพฤติกันอยู่หรือ.

อา. ข้อนี้ ข้าพระองค์ได้ยินว่า เจ้าวัชชีทั้งหลายยังไม่บัญญัติข้อที่ไม่เคยบัญญัติไว้ ไม่เพิกถอนข้อที่บัญญัติไว้แล้ว ยังสมทานวัชชีธรรมแบบโบราณตามที่บัญญัติไว้แล้ว ประพฤติกันอยู่ พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนอนนทฺ์ ก็เจ้าวัชชีทั้งหลาย ยงจักไม่บัญญัติข้อที่ไม่เคยบัญญัติไว้ ไม่เพิกถอนข้อที่บัญญัติไว้แล้ว ยังจักสมทานวัชชีธรรมแบบโบราณตามที่บัญญัติไว้แล้ว ประพฤติกันอยู่ ตลอดกาลเพียงไร คุณก่อนอนนทฺ์ เจ้าวัชชีทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

พ. (๔) คุณก่อนอนนทฺ์ เธอได้ยินว่าอย่างไร เจ้าวัชชีทั้งหลาย ยังสักการะ เคารพนับถือบูชา เจ้าวัชชีผู้ใหญ่ผู้เฒ่าของเจ้าวัชชีทั้งหลายและยังเชื่อถ้อยคำที่ควรฟังของเจ้าวัชชีผู้ใหญ่ผู้เฒ่าทั้งหลายเหล่านั้นอยู่หรือ.

อา. ข้อนี้ ข้าพระองค์ได้ยินว่า เจ้าวัชชีทั้งหลาย ยังสักการะ เคารพนับถือ บูชา เจ้าวัชชีผู้ใหญ่ผู้เฒ่าของเจ้าวัชชีทั้งหลายและยังเชื่อถ้อยคำที่ควรฟังของเจ้าวัชชีผู้ใหญ่ ผู้เฒ่าทั้งหลายเหล่านั้นอยู่ พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนอนนทฺ์ ก็เจ้าวัชชีทั้งหลาย ยังสักการะ เคารพนับถือบูชา เจ้าวัชชีผู้ใหญ่ผู้เฒ่าของเจ้าวัชชีทั้งหลาย และยังเชื่อถ้อยคำที่ควรฟังของเจ้าวัชชีผู้ใหญ่ ผู้เฒ่าทั้งหลายเหล่านั้นอยู่ ตลอดกาลเพียงไร คุณก่อนอนนทฺ์ เจ้าวัชชีทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

พ. (๕) คุณก่อนอนนทฺ์ เธอได้ยินอย่างไร เจ้าวัชชีทั้งหลาย ไม่นุคคร่า ข่มเหง กักขังกุลสตรีทั้งหลาย (และ) กุมารีของสกุลทั้งหลายอยู่หรือ.

อา. ข้อนี้ ข้าพระองค์ได้ยินว่า เจ้าวัชชีทั้งหลายไม่ถูคร่ำ ข่มเหง กักขังกุกกักทั้งหลาย (และ) กุมารีของสกุลทั้งหลาย พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนอนนทฺ์ เจ้าวัชชีทั้งหลาย ไม่ถูคร่ำ ข่มเหงกักขังกุกกักทั้งหลาย (และ) กุมารีของสกุลทั้งหลาย ตลอดกาลเพียงไร คุณก่อนอนนทฺ์ เจ้าวัชชีทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

พ. (๖) คุณก่อนอนนทฺ์ เธอได้ยินว่าอย่างไร เจ้าวัชชีทั้งหลายยัง สักการะ เคารพนับถือบูชาเจดีย์ วัชชีทั้งหลายทั้งภายในและภายนอก(พระนคร) ของเจ้าวัชชีทั้งหลาย และยังไม่ลดพลีประกอบด้วยธรรมที่เคยถวายแล้ว เคยทำแล้วแก่เจดีย์วัชชีทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกเหล่านั้นอยู่หรือ.

อา. ข้อนี้ ข้าพระองค์ได้ยินว่า เจ้าวัชชีทั้งหลายยังสักการะ เคารพ นับถือ บูชาเจดีย์ วัชชีทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกของเจ้าวัชชีทั้งหลาย และยังไม่ลดหย่อนพลีประกอบด้วยธรรมที่เคยถวายแล้ว เคยทำแล้ว แก่เจดีย์ วัชชีทั้งหลายภายในและภายนอกเหล่านั้น พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนอนนทฺ์ ก็เจ้าวัชชีทั้งหลายยังจักสักการะ เคารพนับถือ บูชาเจดีย์วัชชีทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกของเจ้าวัชชีทั้งหลายและจักยังไม่ ลดหย่อนพลีประกอบด้วยธรรมที่เคยถวายแล้ว เคยทำแล้ว แก่เจดีย์วัชชี ทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกเหล่านั้น ตลอดกาลเพียงไร คุณก่อนอนนทฺ์ เจ้า วัชชีทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

พ. (๗) คุณก่อนอนนทฺ์ เธอได้ยินว่าอย่างไร เจ้าวัชชีทั้งหลายยัง จัดอารักขา ป้องกันและคุ้มครองประกอบด้วยธรรมด้วยดีในพระอรหันต์ทั้ง หลาย ด้วยตั้งใจว่าทำอะไร พระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังไม่มา พึงมาสู่แคว้น และพระอรหันต์ทั้งหลายที่มาแล้ว ขอให้อยู่สบายในแคว้น ดังนี้ หรือ.

อา. ขื่อนี้ ข้าพระองค์ได้ยินว่า เจ้าวัชชีทั้งหลายยังจัดอารักขา ป้องกัน และคุ้มครองประกอบด้วยธรรมด้วยดีในพระอรหันต์ทั้งหลาย ด้วยตั้งใจว่า ทำอย่างไร. พระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังไม่มา ฟังมาสู่แคว้น และพระอรหันต์ทั้งหลายที่มาแล้ว ขอให้ยู่สบายในแคว้นดังนี้ พระเจ้าข้า.

พ. คุณก่อนอานนท์ ก็เจ้าวัชชีทั้งหลายยังจักเป็นผู้จัดอารักขา ป้องกัน และคุ้มครองประกอบด้วยธรรมด้วยดีในพระอรหันต์ทั้งหลาย ด้วยตั้งใจว่า ทำอย่างไร. พระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังไม่มา ฟังมาสู่แคว้น และพระอรหันต์ทั้งหลายที่มาแล้ว ขอให้ยู่สบายในแคว้น ดังนี้ ตลอดกาลเพียงไร คุณก่อนอานนท์ เจ้าวัชชีทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้ ฉะนั้นแล.

[๖๕] ครั้นนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสกะวัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธว่า คุณก่อนท่านพราหมณ์ สมัยหนึ่ง ตถาคตอยู่ ณ วิหารสารันทปะเจติย์ในนครเวสาลี ณ ที่นั้น ตถาคตได้แสดงอภิธานิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้แก่เจ้าวัชชีทั้งหลาย คุณก่อนท่านพราหมณ์ ก็อภิธานิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้ยังจักตั้งอยู่ในเจ้าวัชชีทั้งหลายและเจ้าวัชชีทั้งหลายยังจักเห็นดีร่วมกัน ในอภิธานิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้ ตลอดกาลเพียงไร คุณก่อนพราหมณ์ เจ้าวัชชีทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้^๑

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว วัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธได้กราบทูลค่านี กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตม ผู้เจริญ เจ้าวัชชีทั้งหลายประกอบด้วยอภิธานิยธรรมแม้เพียงข้อหนึ่งข้อเดียว ก็พึงหวังความเจริญได้โดยแท้ หากความเสื่อมมิได้ แต่ว่าจะกล่าวอะไร ถึงเจ้าวัชชีทั้งหลายประกอบด้วยอภิธานิยธรรม ๗ ประการ ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ

๑. ทรงหมายถึง สารันทปะสูตร วัชชีวัคค, ดู - อี สตุตถก. ๒๓/๑๕-๑๖

และพระราชอาชาตศัตรู ผู้เป็นใหญ่ในแคว้นมคธ พระโอรสพระนางเวเทหิ
ไม่ควรทำกะเจ้าวัชชีทั้งหลายด้วยการรบ นอกจากเจรจาปรองดอง นอกจาก
ทำให้แตกกันและกัน ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญสมควรแล้ว ข้าพระองค์จะไป
บัดนี้ ข้าพระองค์มีกิจมาก มีเรื่องจะฟังท่ามาก.

(พระผู้มีพระภาคเจ้า) คุณก่อนท่านพราหมณ์ บัดนี้ ท่านจงพิจารณา
เห็นเป็นกาลสมควรเถิด.

ครั้งนั้นแล วัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธซึ่งชมนอนุ-
โมทนาพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วลุกจากอาสนะกลับไป.

ภิกขุอุปหานियธรรม ๗

[๗๐] ครั้งนั้นแล เมื่อวัสสการพราหมณ์ มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธ
กลับไปแล้วไม่นาน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อน
อานนท์ เจริญไป ภิกษุทั้งหลายมีจำนวนเท่าใดอยู่อาศัยกรุงราชคฤห์ เจริญ
ให้ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมดประชุมกันในอุปัฏฐานศาลา ท่านพระอานนท์กราบทูล
รับแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อย่างนั้นพระเจ้าข้า แล้วให้พระภิกษุตามจำนวน
ที่อาศัยกรุงราชคฤห์อยู่ทั้งหมดประชุมกันในอุปัฏฐานศาลา แล้วเข้าไปเฝ้าพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้ว ยืนอยู่ ณ ด้านหนึ่ง ท่านพระอานนท์ผู้ยืน
อยู่แล้ว ณ ด้านหนึ่งแล ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ พระภิกษุสงฆ์ประชุมกันแล้ว บัดนี้ เป็นเวลาซึ่งทรงเห็นเป็นกาล
สมควร พระเจ้าข้า. ครั้นนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงลุกจากอาสนะเสด็จ
ดำเนินเข้าอุปัฏฐานศาลา ประทับนั่งบนอาสนะที่ปูไว้แล้ว ครั้นประทับนั่งแล้ว
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตจัก

แสดงอธิทานิยธรรม ๗ ประการแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงทำให้
ในใจให้ดี ตถาคตจักกล่าวดังนี้ ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบทูลแต่พระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า พร้อมแล้ว พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงพระดำรัส
ต่อไปนี้.

(๑) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุทั้งหลายยังจักประชุมกันเนื่อง ๆ จัก
ประชุมกันอยู่มาก ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว
หาความเสื่อมมิได้.

(๒) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลาย ยังจักพร้อมเพรียงกัน
ประชุม จักพร้อมเพรียงกันเลิกประชุม จักพร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์พึงทำ
ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หาความเสื่อม
มิได้.

(๓) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลาย ยังจักไม่บัญญัติสิ่งที่
ตถาคตมิได้บัญญัติไว้ จักไม่เพิกถอนสิ่งที่ตถาคตบัญญัติไว้แล้ว ยังจักสมาทาน
ประพฤติอยู่ในสิกขาบททั้งหลายตามที่ตถาคตบัญญัติไว้แล้ว ตลอดกาลเพียงไร
ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หาความเสื่อมมิได้.

(๔) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลาย ยังจักสักการะและเคารพ
นับถือ บูชา พระภิกษุทั้งหลายผู้เป็นพระเถระผู้รู้กาลนาน ผู้บวชมาแล้วนาน
ผู้เป็นบิดาของสงฆ์ เป็นปริณายกของสงฆ์ และยังจักเชื่อถือโอวาทที่พึงฟังของ
ท่านด้วย ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หา
ความเสื่อมมิได้.

(๕) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลาย ยังจักไม่ลุอำนาจของ
ตัณหา อันมีปกติให้เกิดในภพใหม่ ที่เกิดขึ้นตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลาย
พึงหวังความเจริญอย่างเดียว หาความเสื่อมมิได้.

(๖) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลาย ยังเป็นผู้มีความหวังใจในเสนาสนะตามราวป่า ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๗) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเข้าไปตั้งสติไว้เฉพาะตนว่า ทำอย่างไร เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ผู้มีศีลเป็นที่รัก ที่ยังไม่มาขอให้มาและเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายผู้มีศีลเป็นที่รัก ที่มาแล้ว ขอให้ให้อยู่สบาย ดังนี้ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก่อปหานิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้ ยังจักตั้งอยู่ในภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเห็นดีร่วมกันในอปหานิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

อปหานิยธรรมอีก ๗ ประการ

[๗๑] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตจักแสดงอปหานิยธรรม ๗ ประการ อีกหมวดหนึ่งแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงทำในใจให้ดี ตถาคตจักกล่าว. ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบทูลรับว่า พร้อมแล้ว พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระดำรัสต่อไปนี้ .-

(๑) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุทั้งหลายยังจักไม่เป็นผู้มีภาระงานเป็นที่มายินดี จักไม่ยินดีในภาระงาน ไม่ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความมีภาระงานเป็นที่มายินดี ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๒) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลาย ยังจักไม่มีการพุดคุยกันเป็นที่มายินดี จักไม่ยินดีในการพุดคุยกัน ไม่ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการพุดคุยกัน ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๓) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลาย ยังจักไม่มีการหลับเป็นที่มายินดี จักไม่ยินดีในการหลับ จักไม่ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความหลับตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๔) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักไม่มีการคลุกคลีด้วยหมู่คณะเป็นที่มายินดี จักไม่ยินดีในการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ จักไม่ประกอบเนื่อง ๆ ในความคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๕) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักไม่เป็นผู้มีความปรารถนาลามก จักไม่ลุ่มอำนาจของความปรารถนาลามก ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๖) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักไม่มีคนชั่วเป็นมิตร จักไม่มีคนชั่วเป็นสหาย จักไม่มีคนชั่วเป็นเพื่อน ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๗) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักไม่หยุดเสียในระหว่างด้วยการบรรลุธรรมวิเศษเพียงขั้นต่ำ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญ อย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก่อปหานิชธรรม ๘ ประการเหล่านี้ ยังจักตั้งอยู่ในภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายจักเห็นดีร่วมกันในอปหานิชธรรม ๘ ประการเหล่านี้ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

อภิธานิยธรรมอีก ๗ ประการ

[๗๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตจักแสดงอภิธานิยธรรม ๗ ประการอีกหมวดหนึ่ง แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงทำในใจให้ดี ตถาคตจักกล่าวดังนี้. ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นกราบทูลรับว่า พร้อมแล้ว พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงมีพระดำรัสต่อไปนี้

(๑) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุทั้งหลายยังจักเป็นผู้มีศรัทธา ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๒) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเป็นผู้มีใจมีหิริ. . .^(๑)

(๓) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย. . . ยังจักเป็นผู้มีโอตตปะ. . .

(๔) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย. . . ยังจักเป็นผู้เป็นพหูสูตร. . .

(๕) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย. . . ยังจักเป็นผู้ปรารภความเพียร. . .

(๖) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย. . . ยังจักเป็นผู้มีสติเข้าไปตั้งไว้. . .

(๗) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย. . . ยังจักเป็นผู้มีปัญญา ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อภิธานิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้ ยังจักตั้งอยู่ในภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายจักเห็นดีร่วมกันในอภิธานิยธรรม ๗ ประการเหล่านั้น ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

อภิธานิยธรรมอีก ๗ ประการ

[๗๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตจักแสดงอภิธานิยธรรม ๗ ประการอีกหมวดหนึ่ง แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงทำในใจให้ดี

๑. ในพระสูตรนี้ บาลีว่า "หิริมนา" แต่ในที่อื่นว่า "หิริมนุโต-ผู้มีหิริ" อ . สดุดก ๒๓/๒๓.

ตถาคตจักกล่าวดังนี้. ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบทูลรับว่า พร้อมแล้ว
พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระดำรัสต่อไปนี้.-

(๑) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุทั้งหลายยังจักเจริญสติสัมโพชฌงค์
ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๒) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเจริญธรรมวิยสัม-
โพชฌงค์.....

(๓) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย. . .ยังจักเจริญวิยสัมโพชฌงค์. . .

(๔) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย. . .ยังจักเจริญปีติสัมโพชฌงค์. . .

(๕) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย. . .ยังจักเจริญปีสัทธสัมโพชฌงค์. . .

(๖) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย. . .ยังจักเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์. . .

(๗) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเจริญอุเบกขา
สัมโพชฌงค์ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว
หากความเสื่อมมิได้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อธิทานิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้ ยังจักตั้ง
อยู่ในภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเห็นศีร์ร่วมกันในอธิทานิยธรรม ๗
ประการเหล่านี้ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว
หากความเสื่อมมิได้.

อธิทานิยธรรมอีก ๗ ประการ

[๗๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตจักแสดงอธิทานิยธรรม ๗
ประการอีกหมวดหนึ่ง แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงทำไว้ในใจให้ดี
ตถาคตจักกล่าวดังนี้. ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบทูลรับว่า พร้อมแล้ว
พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระดำรัสต่อไปนี้.-

(๑) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุทั้งหลายยังจักเจริญอนิจจสัญญา (ความหมายรู้สังขารไม่เที่ยง) ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๒) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเจริญอนัตตสัญญา. . .

(๓) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย. . .ยังจักเจริญสุภสัญญา. . .

(๔) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย. . .ยังจักเจริญอาทีนวสัญญา. . .

(๕) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย. . .ยังจักเจริญปหานสัญญา. . .

(๖) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย. . .ยังจักเจริญวิราคสัญญา. . .

(๗) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเจริญนิโรธสัญญา (ความหมายรู้ว่านิพพานเป็นที่ดับ) ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อธิการนิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้ ยังจักตั้งอยู่ในภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเห็นดีร่วมกันในอธิการนิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

อธิการนิยธรรมอีก ๖ ประการ

[๗๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตจักแสดงอธิการนิยธรรม ๖ ประการอีกหมวดหนึ่ง* แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงทำไว้ในใจ ให้ดี ตถาคตจักกล่าวดังนี้. ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นกราบทูลรับว่า พร้อมแล้ว พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระดำรัสตอบไปนี้.-

๑. คู่- สारณियธรรม ๖ ใน อ . นก. ๒๒/๑๒๒

(๑) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุทั้งหลายยังจักเข้าไปตั้งกายกรรมมีเมตตาคาในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๒) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเข้าไปตั้งวจีกรรมมีเมตตาคาในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๓) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเข้าไปตั้งมโนกรรมมีเมตตาคาในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๔) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายยังจักเป็นผู้บริโภคน้ำจืดที่แบ่งปันกันโดยลาภทั้งหลายที่เกิดขึ้นโดยชอบธรรม^(๑) ได้มาโดยชอบธรรม โดยที่สุดแม้เพียงภิกษานับเนื่องในบาตร เป็นผู้บริโภคร่วมกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายผู้มีศีล ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๕) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และศีลทั้งหลาย ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไทย ท่านผู้รู้สรรเสริญ ตัณหาและทิฐิไม่แปลเป็นอื่น นำไปสู่สมาธิ ภิกษุทั้งหลายยังจักถึงความเป็นผู้เสมอกัน กับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย อยู่ในศีลเห็นปานนั้น ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ ตลอดกาลเพียงไร ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่างเดียว หากความเสื่อมมิได้.

(๖) คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย และทิฐิที่เป็นอริยะเป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ ภิกษุทั้งหลายยังจักถึงความเป็นผู้เสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ด้วยทิฐิเห็นปานนั้น ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับเพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์ทั้งปวง

๑. บาลีในพระสุตตันตปิฎก "....น อปปฏิวิกตโตโก...." แต่ใน อ . นก. ๒๒/๓๒๒ ไม่มี "น".

ของผู้กระทำนั้น ตลอดกาลเพียงไร ภิภุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่าง เดียวหาความเสื่อมมิได้.

ดูก่อนภิภุทั้งหลาย ก่อปหานิยธรรม ๖ ประการเหล่านี้ ยังจักตั้ง อยู่ในภิภุทั้งหลาย และภิภุทั้งหลายยังจักเห็นดีร่วมกัน ในอปหานิยธรรม ๖ ประการเหล่านี้ ตลอดกาลเพียงไร ภิภุทั้งหลายพึงหวังความเจริญอย่าง เดียว หาความเสื่อมมิได้ ฉะนี้แล.

เล่ากันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อเสด็จอยู่บนภูเขาชิลมกุฎโกสัฏฐิ กรุงราชคฤห์ กระทำธรรมิกถานี่แลเป็นอันมากแก่ภิภุทั้งหลายด้วยพระ- คำรัสว่า ศีล มีอยู่ด้วยประการฉะนี้, สมาธิ มีอยู่ด้วยประการฉะนี้, ปัญญา มีอยู่ด้วยการฉะนี้, สมาธิอันศีลอบรมแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก, ปัญญาอัน สมาธิอบรมแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก, จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ก็หลุดพ้น ด้วยดีโดยแท้จากอาสวะทั้งหลาย กล่าวคือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ดังนี้.

พระราชอุทยานอัมพลัญจิกา

[๗๖] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ในกรุงราชคฤห์ ตาม พระอชยาศัยแล้ว จึงตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า มาเถิด อานนท์ เราจักเข้าไป พระราชอุทยานอัมพลัญจิกา ท่านพระอานนท์กราบทูลรับแต่พระผู้มีพระภาค- เจ้าว่า พระเจ้าข้า. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิภุสงฆ์ หมูใหญ่เสด็จถึงพระราชอุทยานอัมพลัญจิกาแล้ว เล่ากันว่า ณ ที่นั้น พระผู้มี- พระภาคเจ้า ประทับที่พระตำหนักในพระราชอุทยานอัมพลัญจิกา ทราบว่า แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ ณ พระตำหนักในสวนอัมพลัญจิกานั้น ก็ ทรงทำธรรมิกถานี่แล เป็นอันมากแก่ภิภุทั้งหลายว่า ศีล มีอยู่แม้ด้วยประ-

พระสูตรต้นปิฎก ที่มณีกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 248
การละนี้ สมาธิ มีอยู่แม้ด้วยประการละนี้ ปัญญา มีอยู่แม้ด้วยประการละนี้
สมาธิอันศีลอบรมแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันสมาธิอบรมแล้ว
มีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันปัญญาอบรมแล้วก็หลุดพ้นด้วยดีโดยแท้ จาก
อาสวะทั้งหลายกล่าวคือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ดังนี้.

เมืองนาลันทา

[๑๗] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จอยู่ในพระราชอุทยาน
อัมพลกุฎฐิกา ตามพระอชฺฐาศัยแล้ว จึงตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า มาเถิด
อานนท์ เราจักเข้าไปเมืองนาลันทา ท่านพระอานนท์กราบทูลรับแต่พระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุ
สงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จถึงเมืองนาลันทา เล่ากันว่า ในเมืองนาลันทานั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าเสด็จอยู่ในปาวาริกัมพวัน.^(๑)

พระสารีบุตรมาเฝ้า

ครั้งนั้นแล^(๒) ท่านพระสารีบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถวาย
บังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่ง ณ ด้านหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรได้กราบทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า อย่างนี้ว่า สมณะหรือพราหมณ์อื่น ผู้มีปัญญารู้ยิ่ง ยิ่งกว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้า ในพระสัมโพธิญาณ ไม่เคยมีมาแล้ว (ในอดีต) และจักไม่มี
(ในอนาคต) อีกทั้งไม่มีอยู่ในปัจจุบันนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนสารีบุตร วาจาอันอาจหาญโอฬาร
นี้ บันลือสีหนาทที่เชื่อถือโดยแท้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เลื่อมใส
๑. ใน ส . มหาวาร. ๑๕/-๒๑๑ ว่า ว่า เสด็จอยู่ในปาวาริกัมพวัน-สวนมะม่วงของทุสสปาวาริก

เศรษฐีดู. สารตถุปกาสินี. ตติภาค. น. ๓๐๕.

๒. บาลีพระสูตรต่อไปนี้ มีกล่าวไว้เบื้องต้นของสัมปสาทนียสูตร ที. ปา. ๑๑/๑๐๘-๑๑๐
และ ส .

มหาวาร. ๑๕/ ๒๑๑-๒๔๑.

ในพระผู้มีพระภาคเจ้า อย่างนี้ว่า สมณะหรือพราหมณ์อื่น ผู้มีปัญญาซึ่งยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า ในพระสัมโพธิญาณ ไม่เคยมีแล้ว (ในอดีต) และจักไม่มี (ในอนาคต) อีกทั้งไม่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ นี้เรากล่าวแล้ว คุณก่อนสารีบุตร พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นใด ได้มีแล้วในอดีตกาล เธอกำหนดใจรู้แล้วด้วยใจ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น ทุกพระองค์ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น ได้เป็นผู้มีศีลอย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ มีธรรมอย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ เป็นผู้มียุญาอย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ เป็นผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ เป็นผู้พ้นพิเศษแล้วอย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ ดังนี้หรือหนอ.

พระสารีบุตรกราบทูลว่า ข้านี้ หามิได้ พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า คุณก่อนสารีบุตร แต่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นใด จักมีในอนาคตกาล เธอกำหนดใจรู้แล้วด้วยใจ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น ทุกพระองค์ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น จักเป็นผู้มีศีลอย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ เป็นผู้มียุญาอย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ เป็นผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ เป็นผู้พ้นพิเศษแล้วอย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ ดังนี้หรือ.

พระสารีบุตร... ข้านี้ หามิได้ พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า... คุณก่อนสารีบุตร แต่เธอกำหนดใจรู้แล้วด้วยใจ ซึ่งเรา(ตถาคต)ผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ในกาลบัดนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้มีศีลอย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ เป็นผู้มียุญาอย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ เป็นผู้มียุญาอย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ เป็นผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้พ้นพิเศษแล้วอย่างนี้ แม้ด้วยประการฉะนี้ ดังนี้หรือ.

พระสารีบุตร... ข้อนี้ หามิได้ พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า... คู่ก่อนสารีบุตร และเพราะเธอไม่มีญาณเพื่อกำหนดรู้ด้วยใจในพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ในอดีต ในอนาคต และในปัจจุบันนี้ และเมื่อเป็นอย่างนั้น เหตุไร เธอจึงกล่าววาจาอันอาจหาญโอฬารนี้ บันลือสีหนาทที่เชื่อถือได้โดยแท้ ในบัดนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เสื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า สมณะหรือพราหมณ์อื่น ผู้มีปัญญารู้ยิ่ง ยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าในพระสัมโพธิญาณ ไม่เคยมีแล้ว (ในอดีต) และจักไม่มี (ในอนาคต) อีกทั้งไม่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ ดังนี้.

พระสารีบุตร... ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่มีญาณเพื่อกำหนดรู้ด้วยใจในพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ในอดีต ในอนาคต และในปัจจุบัน ก็แต่ว่าข้าพระองค์รู้ว่าการดำเนิน (โดยอนุमान) ไปตามทางธรรม พระเจ้าข้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เปรียบเหมือน นครที่ตั้งอยู่ชายแดนของพระราชามี ประตูมั่นคง มีกำแพงและเสาค้ำยันหนา มีประตูเดียว นายประตูของเมืองนั้น เป็นบัณฑิตฉลาด มีปัญญา คอยห้ามคนทั้งหลายที่ตนไม่รู้จัก อนุญาตคนทั้งหลายที่ตนรู้จักให้เข้าไปในเมืองนั้น นายประตูนั้นเดินไปตามทางโดยเที่ยวสำรวจไปโดยรอบนครนั้น ไม่เห็นรอยต่อของกำแพง หรือช่องว่างของกำแพง แม้เพียงโดยที่สุดแมวลอดออกได้ นายประตูนั้น จึงมีความคิดอย่างนี้ว่า สัตว์มีชีวิตขนาดเชิงไร ๆ เหล่าใดแล เข้ามาในเมืองนี้ก็ดี ออกไปก็ดี สัตว์มีชีวิตเหล่านั้นทั้งหมด เข้าหรือออกโดยประตูนี้ ดังนี้ แม้นั้นใด ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ ก็ฉันนั้นนั่นแล รู้การดำเนินไปตามทางธรรมว่า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นใด ได้มีแล้วในอดีตกาล พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น ทุกพระองค์ทรงละนิวรณ์ ๕ ประการ ซึ่งเป็นอุปกิเลสของใจ เป็นเครื่องทำปัญญาให้ทุรพล เป็นผู้มิจิตเข้าไปตั้งอยู่ด้วยดีใน

สติปัฏฐาน ๔ ทรงเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามเป็นจริง ได้ตรัสรู้ยิ่งแล้วซึ่งพระ-
สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้พระอรหันตสัมมา-
สัมพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นใด จักมีในอนาคตกาล พระผู้มีพระภาคเจ้า
เหล่านั้น ทุกพระองค์ จักทรงละนิวรณ์ ๕ ประการ ซึ่งเป็นอุปกิเลสของใจ
เป็นเครื่องทำปัญญาให้ทุรพล เป็นผู้มึนจิตเข้าไปตั้งมั่นด้วยดีในสติปัฏฐาน ๔
ทรงเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามเป็นจริง จักตรัสรู้ยิ่งซึ่งพระสัมมาสัมโพธิญาณอัน
ยอดเยี่ยม ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า องค์อรหันตสัมมา-
สัมพุทธเจ้าในบัดนี้ ก็ทรงละแล้วซึ่งนิวรณ์ ๕ ประการ ซึ่งเป็นอุปกิเลสของ
ของใจ เป็นเครื่องทำปัญญาให้ทุรพล เป็นผู้มึนจิตเข้าไปตั้งอยู่ด้วยดีในสติ
ปัฏฐาน ๔ ทรงเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามเป็นจริง ตรัสรู้ยิ่งแล้ว ซึ่งพระสัมมา
สัมโพธิญาณ อันยอดเยี่ยม ดังนี้^(๑)

กล่าวกันว่า แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จอยู่ ณ ปาวาริกัมพวัน
ในเมืองนาลันทานั้น ก็ทรงทำธรรมมีกถาแล้ว เป็นอันมากแก่ภิกษุทั้งหลายว่า
ศีลมีอยู่ด้วยประการฉะนี้ สมาธิ มีอยู่ด้วยประการฉะนี้ ปัญญา มีอยู่ด้วย
ประการฉะนี้ สมาธิอันศีลอบรมแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอัน
สมาธิอบรมแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ก็หลุดพ้น
ด้วยดี โดยแท้จากอาสวะทั้งหลาย กล่าวคือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ
ดังนี้.

ปาฏลิกาม

[๗๘] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จอยู่ในเมืองนาลันทา
ตามพระอัครราชสหายแล้ว ตรัสกะพระอานนท์ว่า มาเถิด อานนท์ เราจักเข้าไปหมู่
๑. มีเรื่องเล่าถึงเหตุที่ท่านพระสารีบุตรเถระมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าและกราบทูลเรื่องนี้ไว้
ใน
สัมปสาทนียสูตร ใน ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ๑๑/๑๐๘-๑๑๐ และดู-สุมงฺคลวิธานินี, ตติย
ภาค, น. ๗๔-๗๖

บ้านปาฏลิกาม. ท่านพระอนนทกราบทูลรับแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า.

(๑) ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จดำเนินถึงหมู่บ้านปาฏลิกามนั้นแล้ว (๒) อุบาสกทั้งหลายชาวบ้านปาฏลิกาม ได้ยินว่า ข้าว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จดำเนินถึงปาฏลิกามแล้ว ครั้งนั้นแล อุบาสกทั้งหลายชาวบ้านปาฏลิกาม เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ด้านหนึ่ง อุบาสกทั้งหลายชาวบ้านปาฏลิกามได้กราบทูล พระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า โปรดทรงรับอาการรับรองเถิด พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับด้วยคุณิภาพ ครั้งนั้นแล อุบาสกทั้งหลายชาวบ้านปาฏลิกามทราบว่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับแล้ว จึงลุกจากที่นั่งถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วกระทำประทักษิณ แล้วเข้าสู่อาคารรับรอง ปูลาดสถานที่ปูลาดไว้ทุกแห่ง แล้วปูอาสนะทั้งหลายไว้ จัดตั้งหมอนน้ำ ยกประทีปน้ำมันขึ้นตั้งไว้ แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วยืนอยู่ ณ ด้านหนึ่ง อุบาสกทั้งหลายชาวบ้านปาฏลิกาม ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อาคารรับรอง ข้าพระองค์ทั้งหลายได้ปูลาดสถานที่ปูลาดไว้ทุกแห่งแล้ว ปูอาสนะทั้งหลายไว้แล้ว จัดตั้งหมอนน้ำไว้แล้ว ยกประทีปน้ำมันขึ้นตั้งไว้ บัดนี้ เป็นเวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดพิจารณากาลสมควร พระเจ้าข้า ดังนี้.

ครั้งนั้นแล ในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนุ่งสบง ทรงถือบาตร และจีวรเสด็จดำเนินไปยังอาคารรับรอง พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ทรงล้าง

๑. บาลีพระสูตรแต่ขึ้นไปมีกล่าวถึงใน วินย.มหาวคค. ทุคย. ๕/๘๖-๘๘.

๒. บาลีพระสูตร แต่ขึ้นไป มีกล่าวถึงใน ขุ.อุ. ๒๕/๒๑๕-๒๒๒.

พระบาทแล้ว เสด็จเข้าอาคารรับรอง ประทับนั่งฟังเสากลาง ทรงผินพระพักตร์ไปทางทิศบูรพา แม้พระภิกษุสงฆ์ก็ล้างเท้าแล้วเข้าสู่อาคารรับรองแล้ว นั่งฟังผนังด้านตะวันตก หันหน้าไปทางทิศตะวันออก คือ หันหน้าไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเอง แม้อุบาสกทั้งหลายชาวบ้านปาฏลिकาม ก็พากันล้างเท้าแล้วเข้าสู่อาคารรับรอง แล้วนั่งฟังผนังด้านตะวันออก หันหน้าไปทางทิศตะวันตก คือ หันหน้าไปทางพระผู้มีพระภาคเจ้า เช่นกัน.

โทษ ๕ ประการของศีลวิบัติ

[๗๕] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสกะอุบาสกทั้งหลายชาวบ้านปาฏลิกามว่า

ดูก่อนคหบดีทั้งหลาย โทษของศีลวิบัติของบุคคลทศศีลมี ๕ ประการ ๕ ประการเป็นไฉน

(๑) ดูก่อนคหบดีทั้งหลาย บุคคลทศศีล ผู้ปราศจากศีลในโลกนี้ ประสบความเสื่อม โภคะเป็นอันมาก เพราะมีความประมาทเป็นเหตุ นี่เป็นโทษข้อที่ ๑ ของศีลวิบัติของบุคคลทศศีล.

(๒) ดูก่อนคหบดีทั้งหลาย และยังมีข้ออื่นอีก กิตติศัพท์ชั่วของบุคคลทศศีล ผู้ปราศจากศีลก็อื้อฉาวไป นี่เป็นโทษข้อที่ ๒ ของศีลวิบัติ ของบุคคลทศศีล.

(๓) ดูก่อนคหบดีทั้งหลาย และยังมีข้ออื่นอีก บุคคลทศศีล ผู้ปราศจากศีล เข้าสู่บริษัทใด ๆ คือขัตติยบริษัทก็ดี พราหมณบริษัทก็ดี คหบดีบริษัทก็ดี สมณบริษัทก็ดี เป็นผู้ไม่องอาจ ขวยเงิน เข้าไป นี่เป็นโทษข้อที่ ๓ ของศีลวิบัติ ของบุคคลทศศีล.

(๔) คู่ก่อนคบหิตั้งหลาย และยังมีข้ออื่นอีก บุคคลผู้ศีล ผู้ปราศจากศีล เป็นคนหลง ทำกาละ (ตาย) นี้เป็นโทษข้อที่ ๔ ของศีลวิบัติ ของบุคคลผู้ศีล

(๕) คู่ก่อนคบหิตั้งหลาย และยังมีข้ออื่นอีก บุคคลผู้ศีล ผู้ปราศจากศีล ครั้นร่างกายแตกภายหลังมรณะ จะเข้าไปถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก นี้เป็นโทษข้อที่ ๕ ของศีลวิบัติ ของบุคคลผู้ศีล

คู่ก่อนคบหิตั้งหลาย โทษ ๕ ประการของบุคคลผู้ศีล ผู้ปราศจากศีล เหล่านี้แล.

อานิสงส์ ๕ ประการของศีลสัมปทา

[๘๐] คู่ก่อนคบหิตั้งหลาย อานิสงส์ของความถึงพร้อมด้วยศีล ของผู้มีศีล มี ๕ ประการ ๕ ประการเป็นไฉน

(๑) คู่ก่อนคบหิตั้งหลาย บุคคลผู้มีศีล ผู้ถึงพร้อมด้วยศีลในโลกนี้ ได้ประสบโภคะกองใหญ่เพราะมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ นี้เป็นอานิสงส์ข้อที่ ๑ ของความถึงพร้อมด้วยศีล ของบุคคลผู้มีศีล

(๒) คู่ก่อนคบหิตั้งหลาย และยังมีข้ออื่นอีก กิตติศัพท์อันดีงามของบุคคลผู้มีศีล ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล กระทบไป นี้เป็นอานิสงส์ข้อที่ ๒ ของความถึงพร้อมด้วยศีล ของบุคคลผู้มีศีล

(๓) คู่ก่อนคบหิตั้งหลาย และยังมีข้ออื่นอีก บุคคลผู้มีศีล ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล เข้าสู่บริษัทใด ๆ ก็คือ ขัตติยบริษัทก็ดี พราหมณบริษัทก็ดี คหบดีบริษัทก็ดี สมณบริษัทก็ดี เป็นผู้องอาจไม่ขวยเขินเข้าไป นี้เป็นอานิสงส์ข้อที่ ๓ ของความถึงพร้อมด้วยศีล ของบุคคลผู้มีศีล

(๔) คู่ก่อนคบหิตทั้งหลาย และยังมีข้ออื่นอีก บุคคลผู้มีศีล ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล เป็นผู้ไม่หลงทำกาละ (ตาย) นี้เป็นอนิสงส์ข้อที่ ๔ ของความถึงพร้อมด้วยศีล ของบุคคลผู้มีศีล

(๕) คู่ก่อนคบหิตทั้งหลาย และยังมีข้ออื่นอีก บุคคลผู้มีศีล ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ครั้นร่างกายแตกภายหลังมรณะ จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ นี้เป็นอนิสงส์ข้อที่ ๕ ของความถึงพร้อมด้วยศีล ของบุคคลผู้มีศีล

คู่ก่อนคบหิตทั้งหลาย อนิสงส์ ๕ ประการของความถึงพร้อมด้วยศีล ของบุคคลผู้มีศีล เหล่านี้แล.

[๘๑] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังอุบาสกทั้งหลาย ชาวบ้านปาฏลิกามให้เห็นแจ้ง ให้สมทาน ให้อาหาญ ให้รื่นเริงด้วยธรรมิกถา ผ่านราตรีไปเป็นจำนวนมากแล้ว ทรงส่งกลับ ด้วยพระดำรัสว่า คู่ก่อนคบหิตทั้งหลาย ราตรีผ่านไปมากแล้วแล บัดนี้ ท่านทั้งหลายจงพิจารณาเห็นเป็นกาลสมควรเถิด อุบาสกทั้งหลาย ชาวบ้านปาฏลิกาม กราบทูลรับแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อย่างนั้น พระเจ้าข้า แล้วพากันลุกจากที่นั่ง ถวายบังคม พระผู้มีพระภาคเจ้า กระทำประทักษิณแล้ว พากันกลับไป ครั้งนั้นแล เมื่ออุบาสกทั้งหลาย ชาวบ้านปาฏลิกามกลับไปแล้วไม่นาน พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็เสด็จเข้าสู่สุญญาคาร.

บ้านปาฏลิกาม

[๘๒] ก็สมัยนั้นแล พรหมณ์สุนิระและวัสสการะ มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธกำลังให้สร้างเมืองอยู่ในหมู่บ้านปาฏลิกาม เพื่อป้องกันเจ้าชชีทั้งหลาย. แต่ทว่า สมัยนั้นแล เทวดาทั้งหลายเป็นอันมากจำนวนพัน ๆ พากันหวงแหนพื้นที่ในหมู่บ้านปาฏลิกาม. ในภูมิประเทศใด เทวดาทั้งหลายผู้มี

ศักดิ์ใหญ่แห่งพื้นที่ จิตก็น้อมไปเพื่อให้สร้างนิเวศน์ทั้งหลาย แก่ราชาและ
ราชมหาอำมาตย์ทั้งหลาย ผู้มีศักดิ์ใหญ่ ในภูมิประเทศนั้น ในภูมิประเทศใด
เทวดาทั้งหลายชั้นกลางๆ พากันหวงแหวนพื้นที่ จิตก็น้อมไปเพื่อให้สร้างนิเวศน์
ทั้งหลาย แก่ราชาและราชมหาอำมาตย์ทั้งหลายชั้นกลางๆ ในภูมิประเทศนั้น
ในภูมิประเทศใด เทวดาทั้งหลายชั้นต่ำพากันหวงแหวนพื้นที่ จิตก็น้อมไปเพื่อ
ให้สร้างนิเวศน์ทั้งหลาย แก่ราชาและราชมหาอำมาตย์ทั้งหลายชั้นต่ำ ในภูมิประ-
เทศนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นเทวดาทั้งหลายเหล่านั้น
จำนวนพันๆ ต่างหวงแหวนพื้นที่ในหมู่บ้านปาฏลิกาม ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์
เหนือดวงตามนุษย์ ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จลุกขึ้นในเวลาใกล้รุ่ง
แห่งราตรี แล้วตรัสแก่พระอานนท์ว่า ดูก่อนอานนท์ ไครหนอให้สร้างเมือง
อยู่ในหมู่บ้านปาฏลิกาม.

พระอานนท์กราบทูลว่า พราหมณ์สุนิระและวัสสการะ มหาอำมาตย์
ของแคว้นมคธ กำลังให้สร้างเมืองอยู่ในหมู่บ้านปาฏลิกาม เพื่อป้องกันเจ้า
วัชชีทั้งหลาย พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้า.. ดูก่อนอานนท์ พราหมณ์สุนิระและวัสสการะ
มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธให้สร้างเมืองในหมู่บ้านปาฏลิกาม เพื่อป้องกันเจ้า
วัชชีทั้งหลาย เหมือนอย่างท้าวสักกะทรงปรึกษารือกับเทวดาทั้งหลายชั้น
ดาวดึงส์ ดูก่อนอานนท์ ณ ที่นี้ ตถาคตได้เห็นเทวดาทั้งหลายเป็นอันมาก
จำนวนพันๆ ต่างหวงแหวนพื้นที่ในหมู่บ้านปาฏลิกาม ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์
เหนือดวงตามนุษย์ ในภูมิประเทศใด เทวดาทั้งหลายผู้มีศักดิ์ใหญ่พากัน
หวงแหวนพื้นที่ จิตก็น้อมไปเพื่อให้สร้างนิเวศน์ทั้งหลาย แก่ราชาและราช
มหาอำมาตย์ทั้งหลาย ในภูมิประเทศนั้น ในภูมิประเทศใด เทวดาทั้งหลาย
ชั้นกลางๆ พากันหวงแหวนพื้นที่ จิตก็น้อมไปเพื่อให้สร้างนิเวศน์ทั้งหลาย แก่

ราชาและแคว้นมหาอำมาตย์ทั้งหลายชั้นกลาง ๆ ในภูมิภาคนั้น ในภูมิภาคใด เทวดาทั้งหลายชั้นต่ำ พวกกันหวงแหวนพื้นที่ จิตก็น้อมไปเพื่อให้สร้างนิเวศน์ทั้งหลาย แคว้นราชาและแคว้นมหาอำมาตย์ทั้งหลาย ในภูมิภาคนั้น คุณก่อนอนนท์ เมืองนี้ยังเป็นที่ยุมนุมชนอารยะอยู่ตราบใด ยังเป็นทางผ่านของพ่อค้าอยู่ตราบใด จักเป็นนครชั้นเลิศ ชื่อปาฏลิบุตร^(๑) เป็นที่แก้ห่อสินค้า คุณก่อนอนนท์ นครปาฏลิบุตร จักมีอันตราย ๓ ประการ คือ จากไฟ ๑ จากน้ำ ๑ หรือด้วยแตกสามัคคี ๑

พราหมณ์สุณีระและวัสสการะถวายเป็นภัตตาหาร

[๘๓] ครั้งนั้นแล พราหมณ์สุณีระและวัสสการะ มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นชื่นชมกับพระผู้มีพระภาคเจ้า กล่าวถ้อยคำนำชื่นชมควรรำลึกถึงกันแล้ว จึงนั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่ง พราหมณ์สุณีระและวัสสการะ มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธ ผู้นั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่งแล ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ว่า ขอพระโคตมผู้เจริญ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ โปรดรับภัตตาหาร สำหรับวันนี้เถิด พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงรับด้วยคหณิภาพ พราหมณ์สุณีระและวัสสการะมหาอำมาตย์ของแคว้นมคธ ครั้นทราบว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับแล้ว จึงเข้าไปยังเรือนรับรองของตน แล้วสั่งให้ตกแต่งของควรเคี้ยวของควรบริโภคอย่างประณีตไว้ในเรือนรับรองของตน แล้วให้กราบทูลกาลเวลาแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ได้เวลาแล้ว ภัตตาหารเสร็จแล้ว.

ครั้งนั้นแล ในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนุ่งสบง ทรงถือบาตรและจีวร พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เสด็จดำเนินเข้าไปเรือนรับรองของ

๑. นครปาฏลิบุตรนี้ ต่อมาเป็นราชธานีของอาณาจักรมคธ ในรัชสมัยของพระเจ้ากาลาโศก

หรือในรัชสมัยของพระเจ้าอุเทน พระราชโอรสของพระเจ้าอชาตศัตรูและเป็นนครหลวงที่เจริญรุ่งเรืองที่สุดในรัชสมัยของพระเจ้าโศก ธรรมาธิราช และสมัยราชวงศ์คุปตะ.

พราหมณ์สุณีระและวัสสการะ มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธแล้วประทับนั่งบน
อาสนะที่เขาปูไว้ ครั้งนั้นแล พราหมณ์สุณีระและวัสสการะ มหาอำมาตย์ของ
แคว้นมคธองค์าส เลี้ยงดูภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขด้วยของควรเคี้ยว
ควรบริโภคอย่างประณีตด้วยมือของตน ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยเสร็จ
ทรงวางพระหัตถ์ลงจากบาตร พราหมณ์สุณีระและวัสสการะมหาอำมาตย์ของ
แคว้นมคธ ถือนำอาสนะดำที่ใดที่หนึ่งแล้วนั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่ง พระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงอนุโมทนาแก่พราหมณ์สุณีระและวัสสการะ มหาอำมาตย์ของ
แคว้นมคธผู้นั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่ง ด้วยพระคาถาเหล่านี้ ว่า

[๘๔] บุรุษผู้มีเชื้อชาติบัณฑิต เข้าไปอยู่ใน

ประเทศใด พึงเชิญท่านพรหมจารี

ทั้งหลายผู้มีศีล ผู้สำรวจให้บริโภคนใน

ประเทศนั้น แล้วอุทิศทักษิณาให้แก่

เทวดาทั้งหลาย ซึ่งมีอยู่ในประเทศนั้น

เทวดาทั้งหลายเหล่านั้น อันบุรุษนั้นบูชา

แล้ว ย่อมบูชาตอบ นับถือแล้ว ย่อม

นับถือตอบ ซึ่งบุรุษนั้น เพราะเหตุนั้น

เทวดาทั้งหลายจะอนุเคราะห์บุรุษเชื้อชาติ

บัณฑิตนั้น เหมือนมารดาอนุเคราะห์บุตร

ของตน บุรุษผู้ซึ่งเทวดาอนุเคราะห์แล้ว

จะประสบแต่สิ่งเจริญทั้งหลายในกาล

ทุกเมื่อ.

โคตมทวาร

[๘๕] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงอนุโมทนาพราหมณ์
สุณีชะและวัสสการมหาอำมาตย์ของแคว้นมคธ ด้วยพระคาถาเหล่านี้แล้ว เสด็จ
กลับ ก็สมัยนั้นแล พราหมณ์สุณีชะและวัสสการะ มหาอำมาตย์ของแคว้นมคธ
ตามเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตามเสด็จไปโดยเบื้องพระปฤษฎางค์ ด้วย
คิดว่า วันนี้ พระสมณโคตมจักเสด็จออกจากประตูโค ประตูนั้นจักมีชื่อว่า
โคตมทวาร จักเสด็จข้ามแม่น้ำคงคา โดยท่าใด ท่านนั้นจักมีชื่อว่า โคตมติตตะ^(๑)
ครั้งนั้นแล ประตูที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออก ได้มีนามว่า โคตมทวาร
ครั้นแล้วพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดำเนินไปยังแม่น้ำคงคา ก็สมัยนั้นแล แม่น้ำ
คงคา น้ำเต็มฝั่งเสมอขอบฝั่ง กาคืบกินได้ มนุษย์ทั้งหลายผู้ปรารถนาข้ามจาก
ฝั่งหนึ่งไปยังอีกฝั่งหนึ่ง บางพวกก็ใช้เรือ บางพวกก็ใช้แพ บางพวกก็ผูกท่อน
ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหายพระองค์บนฝั่งข้างนี้ของ
แม่น้ำคงคาแล้วประทับยืนเฉพาะอยู่บนฝั่งข้างโน้น เหมือนบุรุษผู้มีกำลังพึง
เหยียดแขนที่คู้ไว้ออกไป หรือคู้แขนที่เหยียดไว้เข้ามา ผู้ปรารถนาข้ามจากฝั่ง
หนึ่งไปยังฝั่งหนึ่ง บางพวกก็ใช้เรือ บางพวกก็ใช้แพ บางพวกก็ผูกท่อน
ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความหมายนั้นแล้ว ทรงเปล่งอุทานนี้ ใน
เวลานั้นว่า

ชนทั้งหลายเหล่าใด จะข้ามสระ คือ
ห้วงน้ำ (แม่น้ำ) ชนเหล่านั้น ต้องทำ
สะพานผ่านเปือกตมข้ามไป ประชาชน

๑. โคตมติตตะ ไม่มี เพราะมิได้เสด็จลงท่า.

ยังผูกพันกันอยู่ แต่ชนทั้งหลายผู้มีปัญญา

ข้ามกันไปไม่ต้องผูกพัน^(๑)

จบภาณวารที่ ๑^(๒)

โกฏิกาม

[๘๖] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า
มาเถิด อานนท์ เราจักเข้าไปหมู่บ้านโกฏิกามกันเถิด ท่านพระอานนท์กราบทูล
รับแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า.

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จ
ดำเนินถึงหมู่บ้านโกฏิกามนั้นแล้ว เล่ากันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ใน
หมู่บ้านโกฏิกามนั้น ในหมู่บ้านโกฏิกามนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะ
ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะมิได้ตรัสรู้ เพราะมิได้แทงตลอด
อริยสัจ ๔ เราตถาคตและเธอทั้งหลายด้วย จึงโลดแล่นไป เร่รอนไป
ตลอดกาลยาวนานนี้ อย่างนี้ อริยสัจ ๔ เป็นโฉน. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
เพราะมิได้ตรัสรู้ เพราะมิได้แทงตลอดอริยสัจ คือ ทุกข์ เราตถาคตและเธอ
ทั้งหลายด้วย จึงโลดแล่นไป เร่รอนไป ตลอดกาลยาวนานนี้ อย่างนี้.
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะมิได้ตรัสรู้ เพราะมิได้แทงตลอดอริยสัจ คือ
เหตุเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ เราตถาคตและเธอทั้งหลายด้วย จึงโลดแล่นไป
เร่รอนไปตลอดกาลยาวนานนี้ อย่างนี้. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะมิได้ตรัสรู้
เพราะมิได้แทงตลอดอริยสัจ คือ ความดับทุกข์ เราตถาคตและเธอทั้งหลาย

๑. ดู- ขุ. อ. ๒๕/๒๒๒ ด้วย

๒. ภาณวารแปลว่า วาระแห่งการสวด ตามธรรมดา ๑ ภาณวาร ประกอบด้วยคาถา ๒๕๐
คาถา

๑ คาถา มี ๔ บาท มี ๘ อักษร รวม ๑ คาถา มี ๓๒ อักษร เพราะฉะนั้น ๒๕๐ คาถา
จึงเท่ากับ ๘,๐๐๐ อักษร (หรือ ๘,๐๐๐ พยางค์) เป็น ๑ ภาณวาร.

ด้วย จึงโลดเล่นไป เร่ร้อนไปตลอดกาลยาวนานนี้ อย่างนี้. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะมิได้ตรัสรู้ เพราะมิได้แทงตลอด อริยสัจ คือ ทางปฏิบัติไปสู่ความดับทุกข์ เราตถาคตและเธอทั้งหลายด้วย จึงโลดเล่นไป เร่ร้อนไปตลอดกาลยาวนานนี้ อย่างนี้. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ คือ ทุกข์นี้นั้น เราตถาคตตรัสรู้แล้ว แแทงตลอดแล้ว อริยสัจ คือ เหตุเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ เราตถาคตตรัสรู้แล้ว แแทงตลอดแล้ว อริยสัจ คือ ความดับทุกข์ เราตถาคตตรัสรู้แล้ว แแทงตลอดแล้ว อริยสัจ คือ ทางปฏิบัติไปสู่ความดับทุกข์ เราตถาคตตรัสรู้แล้ว แแทงตลอดแล้ว ตัณหาในภพ เราตถาคตถอนขึ้นแล้ว ตัณหานำไปสู่ภพสิ้นไปแล้ว บัดนี้ภพต่อไปไม่มี พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไวยวาทณภายิตนี้แล้ว จึงตรัสบทประพันธ์ ต่อไปว่า .-

[๘๗] เพราะไม่เห็นอริยสัจ ๔ ตามความเป็นจริง เราตถาคตและเธอทั้งหลายจึงเร่ร้อนไปในชาติทั้งหลายเหล่านั้น นั่นแลตลอดกาลยาวนาน.
บัดนี้ อริยสัจ ๔ นั้น เราตถาคตเห็นแล้ว ตัณหานำไปสู่ภพ เราก็ดถอนได้แล้ว รากเหง้าของทุกข์เราก็ดถอนทิ้งแล้ว บัดนี้ จะไม่มีเกิดอีกต่อไป.^(๑)

[๘๘] ทราบว่า แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ในหมู่บ้านโกฏฐคามนั้น ก็ทรงทำธรรมมีกถานี้แลเป็นอันมากแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ศีล มีอยู่ด้วย ประการฉะนี้ สมาธิมีอยู่ด้วยประการฉะนี้ ปัญญามีอยู่ด้วยประการฉะนี้ สมาธิอันศีลอบรมแล้ว ข่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันสมาธิอบรมแล้ว

ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ก็หลุดพ้นด้วยดี โดย
แท้จากอาสวะทั้งหลาย กล่าวคือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ดังนี้.

หมู่บ้านนาทิกะ^(๑)

[๘๕] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ในบ้านโกฏิกาม ตาม
พระอัครชายแล้ว ตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า มาเถิด อานนท์ เราจะเข้าไป
ยังหมู่บ้านนาทิกะกันเถิด ท่านพระอานนท์กราบทูลรับแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า
พระเจ้าข้า ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่
เสด็จดำเนินถึงหมู่บ้านนาทิกะแล้ว เล่ากันว่า ในหมู่บ้านนาทิกะนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าเสด็จอยู่ในเรือนรับรองก่อด้วยอิฐ.

ครั้งนั้นแล^(๒) ท่านพระอานนท์ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่ง ท่านพระอานนท์ผู้นั่ง
อยู่ ณ ด้านหนึ่งแล ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ว่า.-

คติภพหน้าของผู้ทำกาละแล้ว

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุชื่อว่าสาพะหะ ทำกาละแล้วในหมู่บ้าน
นาทิกะ เขามีคติอย่างไร มีภพไปถึงภพหน้าอย่างไร.

ภิกษุณี ชื่อว่า นันทา ทำกาละแล้ว ในหมู่บ้านนาทิกะ เขามีคติ
อย่างไร มีภพไปถึงภพหน้าอย่างไร พระเจ้าข้า.

อุบาสก ชื่อว่า สุทัตตะ...

อุบาสิกา ชื่อว่า สุชาดา...

๑. ในลั . มหาวาร. ๑๕/๔๔๖...ระบุว่า "ญาติเ-ในหมู่บ้านญาติเ"

๒. บาลีพระสูตร แต่นี้ไป มีกล่าวถึงใน ลั . มหาวาร. ๑๕/๔๔๗-๔๕๑ แต่ละนามบุคคล

แพก

เขียนเพิ่มเติมบ้าง และมีละเอียดออกไปบ้าง.

อุบาสก ชื่อว่า กุฑฐะ...

อุบาสก ชื่อว่า การพิมภะ...

อุบาสก ชื่อว่า นิกภะ...

อุบาสก ชื่อว่า กภูิสสหะ...

อุบาสก ชื่อว่า ตฤฐะ...

อุบาสก ชื่อว่า สันตฤฐะ...

อุบาสก ชื่อว่า ภุฐะ...

อุบาสกชื่อ สุภุฐะ ทำกาลละแล้วในหมู่บ้านนาทิกะ เขามีคคืออย่างไร มีภพไป
ถึงภพหน้าอย่างไร พระเจ้าข้า.

แวนธรรม

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงมีพระดำรัสว่า คุณก่อนอนนท์ ภิกษุสาพพะ
ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ หาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลาย
สิ้นไป ด้วยปัญญาซึ่งด้วยตนเองแล้ว เข้าถึงอยู่ในทิฏฐธรรมแล้วแล

คุณก่อนอนนท์ ภิกษุณีชื่อนันทา เพราะสัจฉิโยชน์ อันเป็นส่วนเบื้อง
ต่ำ ๕ สิ้นไป เป็นผู้ผุดเกิดขึ้น ปรินิพพาน ในชั้นสุทธาวาสนั้น เป็นผู้ไม่
กลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา.

คุณก่อนอนนท์ อุบาสกสุทัตตะ เพราะสัจฉิโยชน์ ๓ อย่างสิ้นไป
เพราะราคะ โทสะและโมหะทั้งหลายบางเบา เป็นสกทาคามี จักมาสู่โลกนี้
อีก ครั้งเดียวเท่านั้น แล้วจักทำที่สุดทุกข์

คุณก่อนอนนท์ อุบาสกิสสาชดา เพราะสัจฉิโยชน์ ๓ อย่างสิ้นไป เป็น
โสดาบัน เป็นผู้ไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้แน่นอนแล้ว จะตรัสรู้ในภพหน้า

คู่ก่อนอนนทฺ์ อุบาสกกฤช เพราะ (เขา) สิ้นสัจญ์โทษส่วนเบื่อง
ต่ำ ๕ อย่าง เป็นผู้ผุดเกิดขึ้น ปรินิพพานในชั้นสุทธาวาสนี้ เป็นผู้ไม่กลับ
มาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา

คู่ก่อนอนนทฺ์ อุบาสกการพิมกะ...

คู่ก่อนอนนทฺ์ อุบาสกนิกฤช...

คู่ก่อนอนนทฺ์ อุบาสก กฤษสสะ...

คู่ก่อนอนนทฺ์ อุบาสก ตฤช...

คู่ก่อนอนนทฺ์ อุบาสก สันตฤช...

คู่ก่อนอนนทฺ์ อุบาสก ภฤช...

คู่ก่อนอนนทฺ์ อุบาสก สฤช เพราะ (เขา) สิ้นสัจญ์โทษส่วน
เบื่องต่ำ ๕ อย่าง เป็นผู้ผุดเกิดขึ้น ปรินิพพานในชั้นสุทธาวาสนั้น เป็นผู้ไม่
กลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา

คู่ก่อนอนนทฺ์ อุบาสกทั้งหลาย ในหมู่บ้านนาทิกะกว่า ๕๐ คน ทำ
กาละแล้ว เพราะ (เขา) สิ้นสัจญ์โทษส่วนเบื่องต่ำ ๕ อย่าง เป็นผู้ผุดเกิดขึ้น
ปรินิพพานในชั้นสุทธาวาสนั้น เป็นผู้ไม่กลับมาจากโลกนั้นเป็นธรรมดา

คู่ก่อนอนนทฺ์ อุบาสกทั้งหลายในหมู่บ้านนาทิกะ ๘๖ คน ทำกาละ
แล้ว เพราะสัจญ์โทษ ๑ อย่างในรูป เพราะราคะ โทสะและโมหะบางเบา
เป็นสกทาคามี จักมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวเท่านั้น แล้วจักทำที่สุดทุกข์

คู่ก่อนอนนทฺ์ อุบาสกทั้งหลาย ในหมู่บ้านนาทิกะ ๕๑๐ คน ทำ
กาละแล้ว เพราะสัจญ์โทษ ๑ อย่างสิ้นไป เป็นโสดาบันเป็นผู้ไม่ตกต่ำเป็น
ธรรมดา เป็นผู้แน่นอน เป็นผู้จะตรัสรู้ในภพหน้า ข้อนั้นไม่เป็นสิ่งอัศจรรย์
เป็นมนุษย์พึงทำกาละ เมื่อบุคคลนั้น ๆ ทำกาละแล้ว เธอทั้งหลายก็จักเข้ามาหา
ตถาคต แล้วถามเนื้อความนี้ว่า คู่ก่อนอนนทฺ์ ข้อนี้นี้เป็นการเบียดเบียนแก่

ตลาคโดยแท้ คู่ก่อนอนนท์ เพราะเหตุนี้แหละเรา ตลคตจักแสดงธรรม
บรรยายชื่อว่าแวนธรรมไว้ ซึ่งอริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรมบรรยายชื่อว่าแวน
ธรรมแล้ว เมื่อปรารถนาพึงพยากรณ์ตนด้วยตนเองว่า ฉันมีนรกสิ้นแล้ว มี
กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานสิ้นแล้ว มีวิสัยแห่งปรตสิ้นแล้ว เป็นผู้มื่อบายทุกติและ
วินิบาตสิ้นแล้ว ฉันเป็นพระโศดาบัน เป็นผู้ไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้
แน่นอนแล้ว จะตรัสรู้ในภายหน้า.

คู่ก่อนอนนท์ ก็ธรรมบรรยาย ชื่อว่า แวนธรรม ซึ่งอริยสาวก ผู้
ประกอบด้วยธรรมบรรยายชื่อว่าแวนธรรมแล้ว เมื่อปรารถนาพึงพยากรณ์ตน
ด้วยตนเองว่า ฉันมีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานสิ้นแล้ว มีวิสัยแห่ง
ปรตสิ้นแล้ว เป็นผู้มื่อบายทุกติและวินิบาตสิ้นแล้ว ฉันเป็นพระโศดาบัน
เป็นผู้ไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้แน่นอนแล้ว จะตรัสรู้ในภายหน้านั้นเป็น
โฉน

คู่ก่อนอนนท์ อริยสาวกในพระศาสนานี้

(๑) เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า
แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ เป็นผู้
ตรัสรู้โดยชอบด้วยพระองค์เอง เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เป็นผู้
เสด็จไปได้แล้ว เป็นผู้รู้โลก เป็นสารถิผู้ฝึกคนที่ควรฝึกไม่มีผู้ข้อยิ่งกว่า เป็น
พระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้ทรงจำแนก
ธรรม ดังนี้.

(๒) เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า
พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ดีแล้ว ผู้บรรลุพึงเห็นด้วยตนเอง ไม่
ประกอบด้วยกาล เรียกคนอื่นมาดูได้ น้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนทั้งหลาย
พึงรู้เฉพาะตน ดังนี้.

(๓) เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า

พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติ เป็นผู้ปฏิบัติตรง เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อรู้ เป็นผู้ปฏิบัติสมควร พระสงฆ์สาวกนี้ คือ โคร คู่แห่งบุรุษ ๔ คู่ บุรุษบุคคล ๘ ท่าน นี้คือพระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ควรแก่ของนำมาค้ำับ เป็นผู้ควรแก่ของต้อนรับ เป็นผู้ควรแก่ของทำบุญ เป็นผู้ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า ดังนี้.

(๔) เป็นผู้ประกอบด้วยอริยกันตศีลทั้งหลาย ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ค้าง ไม่พร้อย เป็นไท อัญญาชนสรรเสริญ อันตณหาและทิฏฐิไม่แปดเปื้อน ดำเนินไปเพื่อได้สมาธิ คู่ก่อนอนนท์ ธรรมบรรยายชื่อว่าแว่นธรรมนี้แล ซึ่งพระอริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรมบรรยายชื่อว่าแว่นธรรมแล้ว เมื่อปรารถนาพึงพยากรณ์ตนได้ด้วยตนเองว่า ฉันมีนรกสิ้นแล้ว มีกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานสิ้นแล้ว มีวิสัยแห่งเปรตสิ้นแล้ว เป็นผู้มื่อบาย ทุกคติและวินิบาตสิ้นแล้ว ฉันเป็นพระโสดาบัน เป็นผู้ไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้แน่นอนแล้ว จะตรัสรู้ในภายหน้า ดังนี้.

ได้ยินว่า แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ ณ เรือนรับรองก่อด้วยอิฐในหมู่บ้านนาทิกะนั้น ก็ทรงทำธรรมิกถานี้แลเป็นอันมาก แก่ภิกษุทั้งหลาย ว่า ศีล มีอยู่ด้วยประการฉะนี้ สมาธิ มีอยู่ด้วยประการฉะนี้ ปัญญา มีอยู่ด้วยประการฉะนี้ สมาธิอันศีลอบรมแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันสมาธิอบรมแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ก็หลุดพ้นด้วยดีโดยแท้จากอาสวะทั้งหลาย กล่าวคือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ดังนี้.

นครเวสาลี

[๕๐] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จอยู่ในหมู่บ้านนาทิกะ ตามพระอชยาศัยแล้วตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า มาเถอะ อานนท์ เราจะเข้าไปนครเวสาลีกันเถิด. ท่านพระอานนท์ กราบทูลแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จดำเนินถึงนครเวสาลีนั้นแล้ว. ทราบว่าในนครเวสาลีนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จประทับในอัมพปาลีวัน.

สติปัญญา-อนุสาสนี

ในอัมพปาลีวันนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่ นี้เป็น
อนุสาสนีของเรา (มอบให้) แก่เธอ (ทั้งหลาย)*
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้มีสติอย่างไร.
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระศาสนานี้พิจารณาภายในกายเป็นผู้มี
ความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติอยู่ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้.
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระศาสนานี้ พิจารณาเวทนาใน
เวทนา . . .
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระศาสนานี้ พิจารณาจิตในจิต . . .
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระศาสนานี้ พิจารณาธรรมในธรรม
มีสัมปชัญญะ มีสติอยู่ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้.
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้มีสติอยู่อย่างนี้แล.
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุเป็นผู้มีสัมปชัญญะเป็นอย่างไร.
๑. ตรงนี้ เป็น เต - แก่เธอ แต่ข้างหน้า เป็น โว - แก่เธอทั้งหลาย

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระศาสนานี้ เป็นผู้ทำความรู้ตัวอยู่
เสมอ ในการก้าวไปข้างหน้า ในการถอยกลับ

เป็นผู้ทำความรู้ตัวอยู่เสมอ ในการแลดู ในการเหลียวดู

เป็นผู้ทำความรู้ตัวอยู่เสมอ ในการคู้เข้า ในการเหยียดออก

เป็นผู้ทำความรู้ตัวอยู่เสมอ ในการทรงไว้ ซึ่งสังขาริ บาตรและจีวร

เป็นผู้ทำความรู้ตัวอยู่เสมอ ในการกิน ในการดื่ม ในการเคี้ยว ใน
การลุ่ม

เป็นผู้ทำความรู้ตัวอยู่เสมอ ในการถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ

เป็นผู้ทำความรู้ตัวอยู่เสมอ ในการเดิน ในการยืน ในการนั่ง ใน
การหลับ ในการตื่น ในการพูด ในการนิ่ง.

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้มีสัมปชัญญะอยู่อย่างนี้แล.

ลูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่ นี้เป็น
อนุศาสนีของเรา แก่เธอทั้งหลาย ฉะนั้นแล.

นางอัมพาลีคณิกามาเฝ้า

[๕๑] นางอัมพาลี^(๑) คณิกา ได้ยินแล้วแล้วว่า พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าเสด็จดำเนินถึงนครเวสาลีแล้ว เสด็จประทับอยู่ในสวนมะม่วงของเรา
ใกล้นครเวสาลี ครั้งนั้นแล นางอัมพาลี คณิกา ตั้งให้เทียมยานทั้งหลาย
ที่ดี ๆ แล้ว ตนเอง ขึ้นยานดี ๆ คันหนึ่ง ออกจากนครเวสาลีด้วยยาน
ทั้งหลายคันดี ๆ เข้าไปยังสวนของตน ไปด้วยยานตลอดพื้นที่ยานไปได้
แล้วลงจากยาน เดินเท้าไป เข้าไปเฝ้าพระผู้มีภาคเจ้า ถวายบังคมพระผู้มี
พระภาคเจ้าแล้ว นั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ยังนางอัมพาลี
คณิกา ผู้นั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่ง ให้เห็นแจ้ง ให้รื่นเริง ให้สมาทาน ให้อาภาย
๑. บาลีพระสูตรแต่ไป มีกล่าวถึงใน วินย. มหาวัคค์, ทุติยภาค ๕/๕๔-๕๗.

ด้วยธรรมิกถา ครั้งนั้นแล นางอัมพาลีคณิกา ผู้ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้อริเริ่ม ด้วยธรรมิกถาแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์โปรดรับภัตตาหารของหม่อมฉัน สำหรับวันพรุ่งนี้ด้วยเถิด พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับด้วยคหณิภาพ. ครั้งนั้นแล นางอัมพาลีคณิกา ครั้นทราบข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับแล้ว ก็ลุกจากอาสนะถวายเป็นภคินีพระผู้มีพระภาคเจ้า ทำประทักษิณแล้วกลับไป.

[๕๒] เจ้าลิจฉวีทั้งหลายชาวเมืองเวสาลี ได้ยินแล้วแล้วว่า เขาว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จดำเนินถึงเมืองเวสาลีแล้ว เสด็จประทับอยู่ในอัมพปาลีวัน ใกล้เมืองเวสาลี. ครั้งนั้นแล เจ้าลิจฉวีทั้งหลายเหล่านั้น สั่งให้เทียมยานทั้งหลายคันใหญ่ ๆ แล้วต่างก็ขึ้นยานใหญ่ ๆ ออกจากนครเวสาลี ด้วยยานทั้งหลายใหญ่ ๆ ในบรรดาเจ้าลิจฉวีทั้งหลายเหล่านั้น เจ้าลิจฉวีบางพวกสีนิต มีวรรณสีนิต มีฝ้านุ่งห่มสีนิต เครื่องประดับสีนิต เจ้าลิจฉวีบางพวกสีเหลือง มีวรรณสีเหลือง มีฝ้านุ่งห่มสีเหลือง เครื่องประดับสีเหลือง เจ้าลิจฉวีบางพวกสีแดง มีวรรณสีแดง มีฝ้านุ่งห่มสีแดง เครื่องประดับสีแดง เจ้าลิจฉวีบางพวกสีขาว มีวรรณสีขาว มีฝ้านุ่งห่มสีขาว เครื่องประดับสีขาว.

ครั้งนั้นแล นางอัมพาลีคณิกา ให้เพลลา กระทบกับเพลลา ให้ล้อ กระทบกับล้อ ให้แอกกระทบกับแอก ของเจ้าลิจฉวีทั้งหลายหนุ่ม ๆ. ครั้นแล้ว เจ้าลิจฉวีทั้งหลายเหล่านั้น ได้กล่าวกะนางอัมพาลีคณิกาว่า แม่อัมพาลีเหตุไร เจ้าจึงให้เพลลากระทบเพลลา ล้อกระทบล้อ แอกกระทบแอก ของเจ้าลิจฉวีทั้งหลายที่หนุ่ม ๆ เถา. นางอัมพาลีคณิกา ตอบว่า จริงอย่างนั้นเจ้าค่ะ ข้าแต่ลูกท่าน หม่อมฉันได้กราบทูลนิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ทรงรับภัตตาหารสำหรับวันพรุ่งนี้ไว้แล้ว. เจ้าลิจฉวีทั้งหลาย นี้แน่

แม่อำพาลี โปรดยกภัตตาหารมือนี้อันนี้ให้แก่เรา ด้วยกำหนดหนึ่งแสนเถิด. อำพาลี
ลลิตาตอบว่า ข้าแต่ลูกท่าน หากเป็นจริง จักทรงประทานนครเวสาลีรวม
ทั้งรายได้ในชนบทแก่หม่อมฉัน แม้ถึงอย่างนั้น หม่อมฉันก็จักไม่ยกภัตตาหาร
ยิ่งใหญ่ถวาย. ครั้งนั้นแล เจ้าลิจฉวีทั้งหลายเหล่านั้น ต่างส่ายของคูลีกกล่าวว่า
ท่านผู้เจริญเอ๋ย พวกเราพ่ายแพ้ นางอำพาลีลลิตาเสียแล้ว ท่านผู้เจริญเอ๋ย
พวกเราถูกนางอำพาลีลลิตาลวงเสียแล้ว. ครั้งนั้นแล เจ้าลิจฉวีทั้งหลายเหล่านี้นั้น
ก็เข้าไปยังอำพาลีวัน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นเจ้าลิจฉวีทั้งหลายมาแต่ไกล
จึงตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลายเหล่าใด ไม่เคย
เห็นเทวดาทั้งหลายชั้นดาวดึงส์ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะดูบริษัท
ของเจ้าลิจฉวี เหลียวดูบริษัทของเจ้าลิจฉวีจึงเปรียบเทียบบริษัทของเจ้าลิจฉวี
เหมือนเช่นเทวดาชั้นดาวดึงส์. ครั้งนั้นแล เจ้าลิจฉวีทั้งหลายเหล่านั้นไปด้วย
ยานตลอดพื้นที่ยานไปได้แล้วลงจากยาน ดำเนินไป เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค
เจ้า ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่ง พระผู้มีพระภาค
เจ้าทรงยังเจ้าลิจฉวีทั้งหลายเหล่านั้น ซึ่งนั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่ง ให้เห็นแจ้ง
ให้สมทาน ให้โอกาสให้รับแจ้ง ด้วยธรรมีกถา. ครั้งนั้นแล เจ้าลิจฉวี
ทั้งหลายเหล่านั้น ผู้อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้เห็นแจ้ง ให้สมทาน ให้โอกาส
ให้รับแจ้งแล้วด้วยธรรมีกถา ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ว่า ขอพระผู้มี
พระภาคเจ้า พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์โปรดรับภัตตาหารของหม่อมฉันทั้งหลาย
สำหรับวันพรุ่งนี้เถิด พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนลิจฉวี
ทั้งหลาย ตถาคตรับภัตตาหารของนางอำพาลีลลิตา สำหรับวันพรุ่งนี้ไว้
แล้วแล. ครั้งนั้นแล เจ้าลิจฉวีทั้งหลายเหล่านั้น ต่างส่ายของคูลีกกล่าวว่า ท่าน
ผู้เจริญเอ๋ย พวกเราพ่ายแพ้ นางอำพาลีลลิตาเสียแล้ว. ท่านผู้เจริญเอ๋ย พวก

เราถูกนางอัมพาลีคณิกาลวงเสียแล้ว. ครั้งนั้นแล เจ้าลิจฉวีทั้งหลายเหล่านั้น
ซึ่งชมอนุโมทนาพระพุทธานุภาพของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วลุกจากอาสนะ
ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ทำประทักษิณ แล้วหลีกไป.

ครั้งนั้นแล นางอัมพาลีคณิกา ตั้งให้เตรียมของควรเคี้ยว ของควร
บริโภคอันประณีต ในสวนของตนจนสิ้นราตรีนั้น แล้วให้กราบทูลกาลเวลา
แก่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ได้เวลาแล้ว พระเจ้าข้า ภัตตาหารเสร็จแล้ว. ครั้ง
นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนุ่งสบง ทรงถือบาตรและจีวร ในเวลาเช้า
พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เสด็จเข้าไปสู่ที่อากาศของนางอัมพาลีคณิกา ครั้นแล้ว
ประทับนั่งบนอาสนะที่ปูไว้. ครั้งนั้นแล นางอัมพาลีคณิกา อากาศเลี้ยงดู
ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นองค์ประมุข ด้วยของควรเคี้ยว ของควรบริโภค
อันประณีตด้วยมือของตน. ครั้งนั้นแล ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยแล้ว
ทรงวางพระหัตถ์ลงจากบาตรแล้ว^(๑) นางอัมพาลีคณิกา ถือเอาอาสนะต่ำ นั่ง
อยู่ ณ ด้านหนึ่ง ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ว่า หม่อมฉันขอถวาย
อาราม^(๒) นี้ แต่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นองค์ประมุข พระเจ้าข้า.
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับพระอารามแล้ว. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า
ยังนางอัมพาลีคณิกาให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้รื่นเริงด้วย
ธรรมิกถาแล้ว ทรงลุกจากอาสนะ เสด็จกลับไป.(๓)

๑. ในที่นี้ แปลคำทศยวิภคติ เป็นสัตตมวิภคติ แต่ในวินัย. มหาวัคค์ ทศยภาค ๕/๕๗ มี
พุทธโศคนีว่า "อภิวาทควา-ถวายบังคม" ต่อคำว่า "โอนิตปตฺตปาณี-วางพระหัตถ์ลงจาก
บาตรแล้ว" ถ้าอย่างนี้ เป็นทศยวิภคติ

๒. ใน วินัย. มหาวัคค์ ทศยภาค ๕/๕๗ ว่า "อมฺพาลีวัน - สวนนางอัมพาลี"

๓. ใน วินัย. มหาวัคค์ ทศยภาค ๕/๕๗ ว่า "อุฏฺฐายาสนา เชน มหาวนฺ เตนุปสงฺกมิ.
ตตฺร สุทฺถิ ภควา เวสาลีขิ วิหฺรติ มหาวเน กุฏฺฐาคารศาลายิ -ทรงลุกจากอาสนะ เสด็จเข้า
ไปป่ามหาวนฺ ทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จประทับ ณ กุฏฐาคารศาลา ในป่ามหาวน
ใกล้นครเวสาลีนั้น"

ได้ยินว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จจรณในอัมพปาลีวัน ใกล้ นครเวสาลีนั้น ก็ทรงทำธรรมิกถานี้แลเป็นอันมาก แก่ภิกษุทั้งหลายว่า สัตถ์ มีอยู่ด้วยประการฉะนี้ สมาธิ มีอยู่ด้วยประการฉะนี้ ปัญญา มีอยู่ด้วยประการ ฉะนี้ สมาธิอันศีลอบรมแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันสมาธิอบรม แล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ก็หลุดพ้นด้วยดี โดยแท้จากอาสวะทั้งหลาย กล่าวคือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ดังนี้.

เวพुकาม^(๑)

[๕๓] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ในอัมพปาลีวัน ตาม พระอชยาศัยแล้ว ตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า มาเถอะ อานนท์ เราจักเข้าไป ยังหมู่บ้านเวพुकามกันเถิด. ท่านพระอานนท์ทูลรับแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จดำเนินถึงหมู่บ้านเวพुकามนั้น. ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ หมู่บ้านเวพुकามนั้น.

^(๒) ในหมู่บ้านเวพुकามนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงไปเถิด จงไปจำพรรษาตามมิตรสหาย ตามบุคคลที่เคยพบเห็นกัน ตามบุคคลที่เคยคบหากัน โดยรอบนครเวสาลีเถิด ส่วนเรา ตถาคตจะเข้าจำพรรษาในหมู่บ้านเวพुकามนี้แล. ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น กราบทูลรับแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า. แล้วไปจำพรรษาตาม มิตรสหาย ตามบุคคลที่เคยพบเห็นกัน ตามบุคคลที่เคยคบหากัน โดยรอบ นครเวสาลี. ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเข้าจำพระวัสสา^(๓) ในหมู่บ้าน เวพुकามนั่นเอง.

๑. บางแห่งเป็น "เวลुकามก" และเป็น "เพลुकามก" ก็มี

๒. บาลีพระสูตรแต่ขึ้นไป มีกล่าวถึงใน ส . มหาวาร. ๑๕/๒๐๓-๒๐๖

๓. พระพรรษาที่ ๔๕ เป็นพรรษาสุดท้าย

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระประชวร

ครั้งนั้นแล เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าจำพระวัสสาแล้ว ก็เกิดทรงพระอาพาธแรงกล้า มีเวทนาหนักเป็นไกล้สิ้นพระชนม์. กล่าวกันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระสติสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้นเวทนานั้น มิได้ทรงกระวนกระวาย. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้มีพระดำริว่า การที่เราไม่บอกกล่าวแก่ผู้เป็นอุปัฏฐาก ไม่บอกลาภิกษุสงฆ์แล้วปรินิพพานนั้น เป็นการไม่สมควรแก่เรา อย่างไรก็ตาม เราควรขับไล่อาพาธนี้ให้ถอยไป ด้วยพระวิริยะแล้วอธิษฐานชีวิตสังขารดำรงอยู่. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงขับไล่พระโรคาพาธนั้นให้ถอยไปด้วยพระวิริยะแล้ว ทรงอธิษฐานชีวิตสังขารดำรงพระชนม์อยู่. ครั้นแล้วพระโรคาพาธนั้นของพระผู้มีพระภาคเจ้าก็สงบไป.^(๑)

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหายจากพระประชวรแล้ว ทรงหายจากพระประชวรแล้วไม่นาน เสด็จออกจากวิหารไปประทับนั่งบนอาสนะที่เขาปูไว้ในร่มด้านหลังวิหาร. ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนที่ได้เข้าไปเฝ้าถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่ง ท่านพระอานนที่ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าตั้งนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระตำราญแล้ว ข้าพระองค์ได้เห็นความมอดทนของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระเจ้าข้า และแม้กระนั้น ร่างกายของข้าพระองค์ประคองหนักอึ้ง ทิศทั้งหลายก็ไม่ปรากฏแก่ข้าพระองค์ อีกทั้งธรรมทั้งหลายก็มีแจ่มแจ้งแก่ข้าพระองค์ เพราะพระอาการทรงประชวรของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็แต่ว่า ข้าพระองค์ได้มีความเบาใจบางประการว่า ตราบเท่าที่พระองค์ยังไม่

๑. ในอรรถกถา (ทั้งสมุญจลวิลาสินี, ทุติยภาค, น. ๑๕๑ และสารตถุปลกาสินี, ตติยภาค, น. ๓๐๐) ว่า พระพุทธองค์ทรงเข้าผลสมาบัติข่มเวทนาขับไล่พระโรคาพาธให้สงบ ไม่เกิดขึ้นตลอด ๑๐ เดือน จนเสด็จปรินิพพาน แสดงว่าทรงพระประชวรครั้งนี้ ราวปลายเดือน ๘ หรือ ต้นเดือน ๙.

ทรงปรารถนากิภุสงฆ์แล้วทรงมีพระดำรัสอย่างใดอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าจักยังไม่เสด็จดับขันธปรินิพพาน ดังนี้ พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอนนทฺ์ ก็กิภุสงฆ์ยังหวังอะไร ในเรตถาคตเล่า คุณก่อนอนนทฺ์ ธรรมที่ตถาคตแสดงแล้ว ได้ทำมิให้มีใน มิให้มีนอก คุณก่อนอนนทฺ์ ตถาคตมิได้มีกำมืออาจารย์ (ปิดบังซ่อนเร้น) ในธรรมทั้งหลาย คุณก่อนอนนทฺ์ ผู้ใดพึงมีความดำริอย่างนี้ว่าฉันจักบริหาร กิภุสงฆ์ ดังนี้ก็ดี หรือว่า กิภุสงฆ์พึงยกย่องฉัน ดังนี้ก็ดี คุณก่อนอนนทฺ์ แน่นนอน เขาผู้นั้นพึงปรารถนากิภุสงฆ์แล้ว กล่าวถ้อยคำบางประการ. คุณก่อนอนนทฺ์ ตถาคตมิได้มีความดำริอย่างนี้ว่า เราแลจักบริหารกิภุสงฆ์หรือว่า กิภุสงฆ์พึงยกย่องเรา ตถาคต ดังนี้. คุณก่อนอนนทฺ์ ตถาคตนั้น ยังจักปรารถนากิภุสงฆ์แล้วกล่าวถ้อยคำไร ๆ คราวเดียว. คุณก่อนอนนทฺ์ ก็ในกาลบัดนี้ เรา ตถาคตแก่เฒ่าแล้ว เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยโดยลำดับแล้ว วัยของตถาคต ก็กำลังดำเนินเข้าเป็น ๘๐ ปีอยู่. คุณก่อนอนนทฺ์ เกวียนคร่ำคร่าเดินไปได้ด้วยการแซมด้วยไม้ไผ่แม้ฉันใด ร่างกายของตถาคตก็ดำเนินไปได้ เหมือนด้วยการแซมด้วยไม้ไผ่ ฉันนั้นนั่นแล คุณก่อนอนนทฺ์ ในสมัยใด ตถาคตเข้าถึง เจโตสมาธิ หานิมิตมิได้อยู่ เพราะไม่มนสิการนิมิตทั้งปวง เพราะเวทนาทั้งหลายบางอย่างดับไป ในสมัยนั้น ร่างกายของตถาคตมีความผาสุกยิ่ง.^(๑) เพราะเหตุนั้นแหละ อนนทฺ์ เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นสรณะ อยู่เถิด อย่ามีสิ่งอื่นเป็นสรณะ จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นสรณะ อย่ามีสิ่งอื่นเป็นสรณะเลย

ทรงแสดงเรื่องมีตนเป็นเกาะมีตนเป็นสรณะ

คุณก่อนอนนทฺ์ ก็กิภุเป็นผู้มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นสรณะอยู่ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ เป็นผู้ที่มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นสรณะอยู่ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ อย่างไร.

๑. แต่จนถึงจบภาณวารที่ ๒ ตรงกับ ส . มหาวาร. ๑๕/๒๑๗

ดูก่อนอานนท์ ภิกษุในพระศาสนานี้พิจารณาภายในกาย เป็นผู้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติอยู่ กำจัดอกิขมาและโทมนัสในโลกเสียได้. พิจารณาเวทนาในเวทนาทั้งหลาย...

พิจารณาจิตในจิต...

พิจารณาธรรมในธรรมทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติอยู่ กำจัดอกิขมาและโทมนัสในโลกเสียได้.

ดูก่อนอานนท์ ภิกษุเป็นผู้มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ เป็นผู้มิธรรมเป็นเกาะ มิธรรมเป็นสรณะอยู่ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ ด้วยอาการอย่างนี้แล.

ดูก่อนอานนท์ เพราะว่า ในกาลบัดนี้ก็ดี โดยการที่เราตถาคต ถ่วงลับไปแล้วก็ดี ภิกษุทั้งหลายพวกใดพวกหนึ่ง จักเป็นผู้มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นสรณะอยู่ ไม่เป็นผู้มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ จักมิธรรมเป็นเกาะมิธรรมเป็นสรณะอยู่ ไม่เป็นผู้มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ ภิกษุทั้งหลายพวกใดพวกหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ใคร่ในการศึกษาเหล่านี้ จักเป็นผู้ประเสริฐสุดยอด ดังนี้แล.

จบ ความกัมมัท ในมหาปรินิพพานสูตร

จบภาณวารที่ ๒

ว่าด้วยอนุภาพของอิทธิบาท ๔

(๑)[๕๔] ครั้งนั้นแล ในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนุ่งสบง ทรงถือบาตรและจีวรแล้ว เสด็จดำเนินเข้านครเวสาลี เพื่อบิณฑบาต^(๒) ครั้น เสด็จดำเนินเพื่อบิณฑบาตในนครเวสาลีแล้ว เสด็จกลับจากบิณฑบาตในเวลา ๑. บาลีพระสูตรต่อไปนี้ มีกล่าวไว้ใน สํ . มหาวาร. ๑๕/๓๐๒ อธ. อฎุจก. ๒๓/๓๑๘ -๓๒๔, พุ.อุ. ๒๕/๑๓๖.

๒. ความในมหาปรินิพพานสูตร ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถกถา สุมงฺคฺลวิสาสินี, ทุคฺติยภาค, น. ๕๓๑-๕๓๖ และสารตฺถุปฺปกาสินี, ตติยภาค, น. ๓๑๒-๓๑๘.

ปัจฉาภัต ทรงมีพระดำรัสกะท่านพระอนนทว่า คุณอนนท เธอจงถือนิสีทนะ (ที่ร่อนนั่ง) เราจักเข้าไปยังป่าวาลเจดีย์กันเถิด ท่านพระอนนท กราบทูลรับว่า พระเจ้าข้า แล้วถือนิสีทนะตามเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าไป โดยเบื้องพระปฤษฎางค์. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดำเนินเข้าไปยังป่าวาลเจดีย์ แล้วประทับนั่งบนอาสนะที่ปูไว้แล้ว แม้ท่านพระอนนท ก็ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสกะท่านพระอนนท ซึ่งนั่งอยู่ ณ ด้านหนึ่ง ดังนี้ว่า คุณอนนท นครเวสาลี เป็นที่รื่นรมย์ อุเทนเจดีย์ก็เป็นที่รื่นรมย์ โคตมกเจดีย์ ก็เป็นที่รื่นรมย์ สัตตัมพเจดีย์ก็เป็นที่รื่นรมย์ พหุปุตตเจดีย์ก็เป็นที่รื่นรมย์ สารันทพเจดีย์ ก็เป็นที่รื่นรมย์ ปาวาลเจดีย์ ก็เป็นที่รื่นรมย์ คุณอนนท ผู้หนึ่ง ผู้ใดเจริญอุทฺธิบาท ๔ ทำให้มาก ทำให้เป็นประหนึ่งยาน ทำให้เป็นประหนึ่งวัตถุที่ตั้ง ตั้งไว้เนื่อง ๆ อบรมไว้ ปรารภด้วยดี โดยชอบ คุณอนนท ผู้นั้น เมื่อปรารภนา ก็พึงดำรง (ชนมชีพ) อยู่ได้ตลอดกัป เกินกว่ากัป คุณอนนท ตถาคตแลได้เจริญอุทฺธิบาท ๔ แล้ว ได้ทำให้มาก แล้ว ได้ทำให้เป็นประหนึ่งยานแล้ว ได้ทำให้เป็นประหนึ่งวัตถุที่ตั้งแล้ว ตั้งไว้เนื่อง ๆ แล้ว อบรมแล้ว ปรารภด้วยดี โดยชอบแล้ว คุณอนนท ตถาคต นั้น เมื่อปรารภนา ก็พึงดำรง (ชนมชีพ) อยู่ได้ ตลอดกัป หรือเกินกว่ากัป ดังนี้.

แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทำนิมิตหยาบ ทรงทำโอภาสหยาบ อย่างนี้แล ท่านพระอนนท ก็มีสามารรู้ได้ มิได้กราบทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงดำรงอยู่ตลอดกัปเถิด ขอพระสุคตเจ้าจงดำรงอยู่ตลอดกัปเถิด เพื่อเกื้อกูลแก่ชนจำนวนมาก เพื่อความสุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์

เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้ คล้ายกับท่านมีจิตถูกมารสิงไว้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่านพระอานนท์ แม้ครั้งที่ ๒ แลฯลฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะท่านพระอานนท์ แม้ครั้งที่ ๓ แล ดังนี้ว่า คุณก่อนอานนท์ นครเวสาลี เป็นที่รื่นรมย์ อุเทนเจดีย์ก็เป็นที่รื่นรมย์ โคตมกเจดีย์ก็เป็นที่รื่นรมย์ สัตตัมพเจดีย์ก็เป็นที่รื่นรมย์ พหุปุตตเจดีย์ก็เป็นที่รื่นรมย์ สารันททเจดีย์ก็เป็นที่รื่นรมย์ ปาวาลเจดีย์ก็เป็นที่รื่นรมย์^(๑) คุณก่อนอานนท์ ผู้หนึ่งผู้ใด เจริญอุทฺธิบาท ๔ ทำให้มาก ทำให้เป็นประหนึ่งยาน ทำให้เป็นประหนึ่งวัตถุที่ตั้ง ตั้งไว้เนื่อง ๆ อบรมไว้ ปรารภด้วยดี โดยชอบ ผู้นั้นเมื่อปรารภนา ก็พึงดำรง (ชนมชีพ) อยู่ได้ ตลอดกัป หรือเกินกว่ากัป คุณก่อนอานนท์ ตถาคตแลได้เจริญอุทฺธิบาท ๔ แล้ว ได้ทำให้มากแล้ว ได้ทำให้เป็นประหนึ่งยานแล้ว ได้ทำให้เป็นประหนึ่งวัตถุที่ตั้งแล้ว ตั้งสมแล้ว ปรารภเสมอแล้วด้วยดี คุณก่อนอานนท์ ตถาคตนั้นเมื่อปรารภนา ก็พึงดำรง อยู่ได้ตลอดกัป หรือเกินกว่ากัป ดังนี้ แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำนิมิตหยาบ ทรงทำโอภาสหยาบ อย่างนี้แล ท่านพระอานนท์ก็มีสามารธุ มีได้กราบทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงดำรงอยู่ตลอดกัปเถิด ขอพระสุคตเจ้าจงดำรงอยู่ตลอดกัปเถิด เพื่อเกื้อกูลแก่ชนจำนวนมาก เพื่อความสุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ชนจำนวนมาก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้.

คล้ายกับท่านมีจิตถูกมารสิงไว้ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกท่านพระอานนท์มีพระดำรัสว่า คุณก่อนอานนท์ เธอจงไป บัดนี้ เธอจงสำคัญกาลอันควรเถิด. ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า ลูกจากอาสนะถวายเป็นขมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว กระทำประทัภยิณฺเณงแล้วที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่งในที่ไม่ไกล.

๑. คุประวัตติยอ ๆ ของเจดีย์เหล่านี้ ใน ปรมตฺถทีปนี อุทานวณฺณนา, น. ๔๐๘.

มารทูลขอให้ปรีนิพพาน

[๕๕] ครั้งนั้นแล มารผู้มีบาป เมื่อท่านพระอานนท์หลีกไปไม่นาน เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ยืน ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรีนิพพาน ขอพระสุคตจงปรีนิพพาน ในบัดนี้เถิด บัดนี้เป็นเวลาปรีนิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุณก่อนมารผู้มีบาป ภิกษุผู้เป็นสาวกของเรา จักยังไม่ฉลาด ไม่ได้รับแนะนำ ยังไม่แก่ล้า ล้า ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตน จักบอก จักแสดง จักบัญญัติ จักแต่งตั้ง จักเปิดเผย จักจำแนก จักทำให้ตื่น จักแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ข่มขี้ปรีปวาทที่เกิดขึ้นให้เรียวร้อยโดยสหธรรมไม่ได้ เพียงใด คุณก่อนมารผู้มีบาป เรา จักยังไม่ปรีนิพพานเพียงนั้น ก็บัดนี้ ภิกษุผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ฉลาด ได้รับแนะนำดีแล้ว เป็นผู้แก่ล้า ล้า เป็นพหูสูต เป็นผู้ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เป็นผู้ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้วจักบอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่น แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ข่มขี้ปรีปวาทที่เกิดขึ้นโดยสหธรรม เรียวร้อย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรีนิพพาน ขอพระสุคตจงปรีนิพพาน ในบัดนี้เถิด บัดนี้เป็นเวลาปรีนิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็แล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า คุณก่อนมารผู้มีบาป ภิกษุผู้เป็นสาวกของเราจักยังไม่ฉลาด... ก็บัดนี้ ภิกษุผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ฉลาด...จักแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ข่มขี้ปรีปวาทที่เกิดขึ้นให้เรียวร้อยโดยสหธรรมได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าปรีนิพพาน ขอพระสุคตจงปรีนิพพานในบัดนี้เถิด บัดนี้เป็นเวลา

ปรีนิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า คุณก่อนมารผู้มีบาป อุบาสกผู้เป็นสาวกของเราจักยังไม่ฉลาด... ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็บัดนี้ อุบาสกผู้เป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้เป็นฉลาดแล้ว... แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ข่มขี้ปรีปวาทที่เกิดขึ้นเรียบริ้อยโดยสหธรรมได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรีนิพพาน ขอพระสุคตจงปรีนิพพาน ในบัดนี้เกิด บัดนี้เป็นเวลาปรีนิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า อุบาสิกาผู้เป็นสาวิกาของเราจักยังไม่ฉลาด... ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็บัดนี้ อุบาสิกา ผู้เป็นสาวิกาของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ฉลาดแล้ว ได้รับแนะนำดีแล้ว เป็นผู้แก่กล้า เป็นพหูสูต ทรงธรรมปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เป็นผู้ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้ว บอก แสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่น แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ข่มขี้ปรีปวาทที่เกิดขึ้นเรียบริ้อย โดยสหธรรมได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรีนิพพาน ขอพระสุคตจงปรีนิพพานในบัดนี้เกิด บัดนี้เป็นเวลาปรีนิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็แลพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า คุณก่อนมารผู้มีบาป พรหมจรรย์นี้ของเราจักยังไม่สมบูรณ์ แพร่หลาย กว้างขวาง ชนรู้กันโดยมากเป็นปึกแผ่น ทรายเท่าที่พวกเทวดาและมนุษย์ประกาศได้ดีแล้ว เพียงใด เราจักไม่ปรีนิพพานเพียงนั้น ก็บัดนี้พรหมจรรย์นี้ของพระผู้มีพระภาคเจ้าสมบูรณ์แล้ว... ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรีนิพพาน ขอพระสุคตจงปรีนิพพานในบัดนี้เกิด บัดนี้เป็นเวลาปรีนิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

ทรงปลงอายุสังขาร

เมื่อมารกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสกะมารผู้มีบาปว่า คุณก่อนมารผู้มีบาป ท่านเป็นผู้ชวนชวนน้อยเกิด ไม่ช้าพระตถาคตจัก

ปรินิพาน จากนี้ล่วงไปสามเดือน ตถาคตจักปรินิพาน. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระสติสัมปชัญญะ ทรงปลดอายุสังขาร ณ ปาวาลเจดีย์. เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงปลดสมาธิแล้ว ได้เกิดแผ่นดินไหวใหญ่ นากลัว ขนพอง สยองเกล้า กลองทิพกัมบันลือลั่น. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบความนั้น ทรงเปล่งอุทานนี้ ในเวลานั้นว่า

[๕๖] พระมุนีได้ปลงเสีย ซึ่งกรรมอันชั่ว

และกรรมอันไม่ชั่วได้ อันเป็นเหตุให้เกิด

ปรุแง่งภพ ยินดีในภายใน ตั้งมั่นได้

ทำลายกิเลสที่เกิดขึ้นในตนเสีย เหมือน

ทำลายเกราะฉะนั้น.

[๕๗] ลำดับนั้น ท่านอานนทคิดว่า น้าอัสจรรย์จริงหนอ สิ่งที่ไม่เคยมีก็เกิดขึ้น แผ่นดินไหวใหญ่นี้ไหวได้หนอ แผ่นดินไหวใหญ่นี้ไหวได้จริงหนอ นากลัว ขนพองสยองเกล้า ทั้งกลองทิพกัมบันลือลั่น อะไรหนอเป็นเหตุ อะไรหนอเป็นปัจจัย ทำให้แผ่นดินไหวปรากฏได้. ลำดับนั้น ท่านพระอานนท เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ครั้นท่านพระอานนทนั่งแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้าอัสจรรย์ เหตุไม่เคยมีก็มีขึ้น แผ่นดินไหวใหญ่นี้ไหวได้หนอ แผ่นดินไหวใหญ่นี้ไหวได้จริงหนอ นากลัว ขนพองสยองเกล้า ทั้งกลองทิพกัมบันลือลั่น อะไรหนอเป็นเหตุ อะไรหนอเป็นปัจจัย ทำให้แผ่นดินไหวได้.

เหตุทำให้แผ่นดินไหว ๘ อย่าง

[๕๘] พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอานนท เหตุ ๘ อย่าง ปัจจัย ๘ อย่าง ทำให้แผ่นดินไหวได้. เหตุ ๘ อย่าง ปัจจัย ๘ อย่าง

เป็นไฉน. คุณก่อนอนนท์ แผ่นดินใหญ่ตั้งอยู่บนน้ำ น้ำตั้งอยู่บนลม ลมตั้งอยู่บนอากาศ สมัยที่ลมใหญ่พัด เมื่อลมใหญ่พัด ย่อมทำน้ำให้ไหว ครั้นน้ำไหวแล้ว ทำให้แผ่นดินไหว นี่เป็นเหตุเป็นปัจจัยข้อที่หนึ่ง ทำให้แผ่นดินใหญ่ไหวได้.

คุณก่อนอนนท์ ยังมีอีกข้อหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ถึงความชำนาญทางจิต หรือเทวดาผู้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก เขาเจริญปลงวิสัยญาณเล็กน้อย เจริญอาบัสัญญามาก เราทำแผ่นดินให้ไหว สะเทือน กำเริบ หวั่นไหว นี่เป็นเหตุเป็นปัจจัย ข้อที่สอง ทำให้แผ่นดินใหญ่ไหวได้.

ยังมีอีกข้อหนึ่ง เมื่อใดพระโพธิสัตว์เคลื่อนจากคฤสถิต มีสติสัมปชัญญะ ก้าวลงสู่พระกรรม์พระมารดา เมื่อนั้นแผ่นดินนี้ ย่อมไหว สะเทือน กำเริบ หวั่นไหว นี่เป็นเหตุ เป็นปัจจัยข้อที่สามทำให้แผ่นดินใหญ่ไหวได้.

ยังมีอีกข้อหนึ่ง เมื่อใดพระโพธิสัตว์ มีสติสัมปชัญญะ ประสูติจากพระกรรม์พระมารดา เมื่อนั้น แผ่นดินนี้ ย่อมไหว สะเทือน กำเริบ หวั่นไหว นี่เป็นเหตุเป็นปัจจัยข้อที่สี่ ทำให้แผ่นดินใหญ่ไหวได้.

ยังมีอีกข้อหนึ่ง เมื่อใด ตถาคตตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เมื่อนั้น แผ่นดินนี้ ย่อมไหว สะเทือน กำเริบ หวั่นไหว นี่เป็นเหตุเป็นปัจจัย ข้อที่ห้า ทำให้แผ่นดินใหญ่ไหวได้.

ยังมีอีกข้อหนึ่ง เมื่อใดตถาคต ยังธรรมจักรอันยอดเยี่ยมให้เป็นไป เมื่อนั้นแผ่นดินนี้ ย่อมไหว สะเทือน กำเริบ หวั่นไหว นี่เป็นเหตุเป็นปัจจัยข้อที่หก ทำให้แผ่นดินใหญ่ไหวได้.

ยังมีอีกข้อหนึ่ง เมื่อใดตถาคต มีสติสัมปชัญญะ ปลงอายุสังขาร เมื่อนั้น แผ่นดินนี้ ย่อมไหว สะเทือน กำเริบ หวั่นไหว นี่เป็นเหตุเป็นปัจจัย ข้อที่เจ็ด ทำให้แผ่นดินใหญ่ไหวได้.

ยังมีอีกข้อหนึ่ง เมื่อใด ตถาคตย่อมปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ เมื่อนั้น แผ่นดินนี้ ย่อมไหว สะเทือน กำเริบ หวั่นไหว นี่เป็นเหตุเป็นปัจจัย ข้อที่แปด ทำให้แผ่นดินใหญ่ไหวได้.

บริษัท ๘

[๕๕] คู่ก่อนอาณนที บริษัท ๘ เหล่านี้เป็นโฉน. คือ ขัตติยบริษัท พราหมณบริษัท คหบดีบริษัท สมณบริษัท จาคุมมหาราชิกบริษัท ดาวดึงส์บริษัท มารบริษัท พรหมบริษัท. เรายังจำได้ว่า เราเข้าไปหาขัตติยบริษัทหลายร้อยครั้ง ณ ขัตติยบริษัทนั้น เราเคยนั่งร่วม เคยปราศรัย เคยสนทนา. วรรณะของพวกนั้นเป็นเช่นใด ของเราเป็นเช่นนั้น เสียงของพวกนั้นเป็นเช่นใด ของเราเป็นเช่นนั้น. เราให้พวกนั้นเห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้ร่าเริง ด้วยธรรมิกถา พวกนั้นไม่รู้จักเราผู้พูดว่า ผู้นี้ใครหนอพูดอยู่จะเป็นเทวดาหรือมนุษย์. ครั้นเราให้พวกนั้นเห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้ร่าเริง แล้วก็หายไป พวกนั้นไม่รู้จักเราหายไปแล้วว่า ผู้นี้ใครหนอหายไปแล้วจะเป็นเทวดาหรือมนุษย์ดังนี้.

คู่ก่อนอาณนที เรายังจำได้ว่า เราเข้าไปหาพราหมณบริษัทหลายร้อยครั้ง...คหบดีบริษัท... สมณบริษัท... จาคุมมหาราชิกบริษัท... ดาวดึงส์บริษัท... มารบริษัท... พรหมบริษัทหลายร้อยครั้ง. แม้ในบริษัทนั้นเราก็เคยฟังร่วม เคยปราศรัย เคยสนทนา. วรรณะของพวกเขาก็เป็นเช่นใด ของเราก็คือเป็นเช่นนั้น... ผู้นี้ใครหนอแล หายไปแล้วจะเป็นเทวดาหรือมนุษย์ดังนี้ อาณนที บริษัท ๘ เหล่านี้แล.

๔

อภิกายณะ ๘ อย่าง

[๑๐๐] คู่ก่อนอนนท์ อภิกายณะ ๘ อย่างเหล่านี้แล เป็นไฉน. คือ
ผู้หนึ่งมีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกที่เล็กมีผิวพรรณดี และมีผิว
พรรณทราม ครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญอย่างนี้ว่า เราดูเราเห็น นี้
เป็นอภิกายณะข้อที่หนึ่ง. ผู้หนึ่งมีความสำคัญในรูปภายในเห็นรูปภายนอกใหญ่
มีผิวพรรณดีและมีผิวพรรณทราม ครอบงำรูปเหล่านั้นมีความสำคัญอย่างนี้ว่า
เราดูเราเห็น นี้เป็นอภิกายณะข้อที่สอง. ผู้หนึ่งมีความสำคัญในรูปภายใน
เห็นรูปภายนอกเล็กมีผิวพรรณดีและมีผิวพรรณทราม ครอบงำรูปเหล่านั้นมี
ความสำคัญอย่างนี้ว่าเราดูเราเห็น นี้เป็นอภิกายณะข้อที่สาม. ผู้หนึ่งมีความ
สำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกใหญ่มีผิวพรรณดีและมีผิวพรรณทราม
ครอบงำรูปเหล่านั้น มีความสำคัญอย่างนี้ว่าเราดูเราเห็น นี้เป็นอภิกายณะข้อที่
สี่. ผู้หนึ่งมีความสำคัญในรูปภายในเห็นรูปภายนอกเขียว สีเขียว แสงเขียว รัศมี
เขียว ดอกผักตบเขียว สีเขียว แสงเขียว มีรัศมีเขียว หรือผ้าที่ทำในกรุงพาราณสี
มีเนื้อเกลี้ยงทั้งสองข้างเขียว สีเขียว แสงเขียว รัศมีเขียวแม้ฉันใด ผู้หนึ่ง
มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอก เขียว สีเขียว แสงเขียว รัศมี
เขียว ฉะนั้นเหมือนกัน ครอบงำรูปเหล่านั้น มีความสำคัญอย่างนี้ว่าเราดู
เราเห็น นี้เป็นอภิกายณะข้อที่ห้า. ผู้หนึ่งมีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูป
ภายนอกเหลือง สีเหลือง แสงเหลือง มีรัศมีเหลือง ดอกกรรณิการ์เหลือง
สีเหลือง แสงเหลือง มีรัศมีเหลือง หรือว่าผ้าที่ทำในกรุงพาราณสี มีเนื้อเกลี้ยง
ทั้งสองข้างเหลือง สีเหลือง แสงเหลือง มีรัศมีเหลือง แม้ฉันใด ผู้หนึ่งมี
ความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกเหลือง สีเหลือง แสงเหลือง มีรัศมี
เหลือง ฉะนั้นเหมือนกัน ครอบงำรูปเหล่านั้น มีความสำคัญอย่างนี้ว่าเราดู
เราเห็น นี้เป็นอภิกายณะข้อที่หก. ผู้หนึ่งมีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูป

ภายนอกแดง สีแดง แสงแดง มีรัศมีแดง ดอกชะบาแดง สีแดง แสงแดง มีรัศมีแดง หรือว่าผ้าทำในกรุงพาราณสี มีเนื้อเกลี้ยงทั้งสองข้างแดง สีแดง แสงแดง มีรัศมีแดง แม้นั้นใด ผู้หนึ่งมีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกแดง สีแดง แสงแดง มีรัศมีแดง ฉะนั้นเหมือนกัน ครอบงำรูปเหล่านั้น มีความสำคัญอย่างนี้ว่าเรารู้เราเห็น นี่เป็นอภิกายคณะข้อที่เจ็ด. ผู้หนึ่งมีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกขาว สีขาว แสงขาว มีรัศมีขาว ดาวประกายพริกขาว สีขาว แสงขาว มีรัศมีขาว หรือว่าผ้าทำในกรุงพาราณสี มีเนื้อเกลี้ยงทั้งสองข้างขาว สีขาว แสงขาว มีรัศมีขาว แม้นั้นใด ผู้หนึ่งมีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกขาว สีขาว แสงขาว มีรัศมีขาว ฉะนั้นเหมือนกัน ครอบงำรูปเหล่านั้น มีความสำคัญอย่างนี้ว่าเรารู้เราเห็น นี่เป็นอภิกายคณะข้อที่แปด. อานนท อภิกายคณะ ๘ อย่างเหล่านี้แล.

วิโมกข์ ๘ อย่าง

[๑๐๑] คู่ก่อนอานนท วิโมกข์ ๘ อย่างเหล่านี้เป็นไฉน. คือภิกษุ มีรูป ย่อมเห็นรูป นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่หนึ่ง. ภิกษุมีความสำคัญในรูปภายใน ย่อมเห็นรูปภายนอก นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่สอง. ภิกษุน้อมใจไปว่า นี่งาม นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่สาม. เพราะล่องรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง ดังปฐมิสัญญา ไม่กระทำนันทตสัญญาไว้ในใจ ภิกษุเข้าถึงอากาसानัญญาตนะว่าอากาศ ไม่มีที่ สุดอยู่ นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่สี่. ล่องอากาसानัญญาตนะ โดยประการทั้งปวง เข้าถึงวิญญาตัญญาตนะว่า วิญญาตไม่มีที่ สุดอยู่ นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่ห้า. ล่องวิญญาตัญญาตนะ โดยประการทั้งปวง เข้าถึงอาภิญญาตนะว่า ไม่มีอะไร อยู่ นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่หก. ล่องอาภิญญาตนะ โดยประการทั้งปวง เข้าถึง เนวสัญญานาสัญญาตนะอยู่ นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่เจ็ด. ล่องเนวสัญญานาสัญญา-

ยณะ โดยประการทั้งปวง เข้าถึงสัญญาเวทิตนโรธอยู่ นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่แปด. อานนท์ วิโมกข์ ๘ อย่างเหล่านี้แล.

เรื่องมาร

[๑๐๒] คุณก่อนอานนท์ สมัยหนึ่ง เราแรกตรัสรู้ พักอยู่ที่ต้นไม้ อดขาลนิโครธ ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ในอุรุเวลาประเทศ. ครั้งนั้น มารผู้มีบาป ได้เข้าไปหาเรา ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. มารผู้มีบาปได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรินิพพาน ขอพระสุคตจงปรินิพพานในบัดนี้เถิด บัดนี้เป็นเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อมารกล่าวอย่างนี้แล้ว เราได้กล่าวกะมารผู้มีบาปนั้นว่า มารผู้มีบาป ภิกษุผู้เป็นสาวกของเรา จักเป็นผู้ฉลาดได้รับแนะนำ แกล้วกล้า พหุสูต ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เป็นผู้ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้ว จักบอก แสดงบัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื่นได้แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ข่มขี้ปรับปวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อย โดยสัทธรรม ยังไม่ได้เพียงใด เราจักยังไม่ปรินิพพานเพียงนั้น. ภิกษุณีผู้เป็นสาวกของเรา ... อุบาสกผู้เป็นสาวกของเรา ... อุบาสิกาผู้เป็นสาวกของเรา ... จักยังไม่ฉลาด ... เพียงใด เราจักยังไม่ปรินิพพานเพียงนั้น.

มารผู้มีบาป พรหมจรรย์นี้ของเรา จักยังไม่บริบูรณ์กว้างขวางแพร่หลายรู้กันโดยมาก เป็นปีกแผ่นตราบเท่าที่พวกเทวดาและมนุษย์ประกาศได้ดีแล้วเพียงใด เราจักยังไม่ปรินิพพานเพียงนั้น.

พุทธบริษัท ๔

อานนท์ วันนี้เดี๋ยวนี้แล มารผู้มีบาปเข้าไปหาเราที่ป่าवालเจดีย์ ได้ ยืนอยู่ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง. ได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ

ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรินิพพาน ขอพระสุคตจงปรินิพพานในบัดนี้เกิด
บัดนี้เป็นเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า
มารผู้มีบาป ภิกษุผู้เป็นสาวกของเรา... ภิกษุณีผู้เป็นสาวิกาของเรา... อุบาสก
ผู้เป็นสาวกของเรา... อุบาสิกาผู้เป็นสาวิกาของเรา... จักยังไม่ฉลาด...
...พรหมจรรย์ของเรานี้ จักไม่บริบูรณ์ กว้างขวางแพร่หลาย รู้กันมากเป็น
ปีกแผ่นตราบเท่าที่พวกเทวดาและมนุษย์ประกาศได้ดีแล้ว ยังไม่ได้เพียงใด เรา
จักยังไม่ปรินิพพานเพียงนั้น. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ในกาลบัดนี้ พรหมจรรย์
ของพระผู้มีพระภาคเจ้าสมบูรณ์แล้ว กว้างขวางแพร่หลายรู้กันโดยมาก เป็น
ปีกแผ่นตราบเท่าที่พวกเทวดาและมนุษย์ประกาศได้ดีแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้
เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจะปรินิพพาน ขอพระสุคตจงปรินิพพานในกาล
บัดนี้เกิด บัดนี้เป็นเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้า. เมื่อมารกล่าว
อย่างนี้แล้ว เราได้กล่าวกะมารผู้มีบาปนั้นว่า มารผู้มีบาป ท่านจงมีความขวน
ขวายน้อยเถิด ไม่นานตลาคจักปรินิพพาน จากนี้ล่วงไปสามเดือน ตลาค
จักปรินิพพาน อานนท์ ในวันนี้เดี๋ยวนี้แล ตลาคตมัสติสัมปชัญญะปลงอายุ
สังขารที่ปาวาลเจดีย์.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนท์ ได้กราบทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรง
ดำรงอยู่ตลอดกัป ขอพระสุคตจงทรงดำรงอยู่ตลอดกัป เพื่อประโยชน์แก่ชน
เป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประ-
โยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า อ๋อเลย อานนท์ อย่าวิงวอนตลาคเลย บัดนี้ไม่ใช่เวลาที่จะวิงวอน
ตลาค. แม้ครั้งที่สอง... แม้ครั้งที่สาม... ท่านพระอานนท์ยังกราบทูลว่า
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงดำรงอยู่ตลอดกัป... เพื่อ

ความสุขแก่เทวดาและมนุษย์. อานนท์ เธอเชื่อความตรัสรู้ของตถาคตหรือ. ข้าพระองค์เชื่อ. เมื่อเชื่อ โฉนจึงได้รับเร้าตถาคตถึงสามครั้งเล่า.

ข้าพระองค์ได้ฟังมา ได้รับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อานนท์ อิทธิบาท ๔ อันผู้ใดผู้หนึ่งเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นคฺยฺยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ให้ตั้งมั่นแล้วอบรมปรารภดีแล้ว ตถาคตนั้น เมื่อจำนงอยู่ จะพึงดำรงอยู่ได้ตลอดกัป หรือเกินกว่ากัป. อานนท์ อิทธิบาท ๔ ตถาคตเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นคฺยฺยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ให้ตั้งมั่นแล้ว อบรมแล้ว ปรารภดีแล้ว อานนท์ ตถาคตเมื่อจำนงอยู่ พึงดำรงอยู่ได้ตลอดกัป หรือเกินกว่ากัป. อานนท์ เธอเชื่อหรือ. ข้าพระองค์เชื่อ.

อานนท์ เพราะฉะนั้น เรื่องนี้เป็นการทำไม่ดีเป็นความผิดพลาดของ เธอผู้เดียว เพราะเมื่อตถาคตทำนิมิตอันหยาบ ทำโอภาสอันหยาบอย่างนี้ เธอไม่สามารถรู้เท่าทันได้ จึงมิได้วิงวอนตถาคตว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงดำรงอยู่ตลอดกัป ขอพระสุคตจงทรงดำรงอยู่ตลอดกัป เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ชนมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์. ถ้าเธอวิงวอนตถาคต ตถาคตจะพึงห้ามวาจาเธอสองครั้งเท่านั้น ครั้งที่สามตถาคตพึงรับ เพราะเหตุนั้นแหละ อานนท์ เรื่องนี้เป็นการทำไม่ดีเป็นความผิดพลาดของเธอผู้เดียว.

อิทธิบาทภavana

[๑๐๓] คู่ก่อนอานนท์ สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ ใกล้กรุงราชคฤห์. แม้ที่นั่นเราเรียกเธอมาบอกว่า อานนท์ กรุงราชคฤห์น่ารื่นรมย์ ภูเขา คิชฌกูฏน่ารื่นรมย์...เพราะเหตุนั้นแหละ อานนท์ เรื่องนี้เป็นการทำไม่ดี เป็นความผิดพลาดของเธอผู้เดียว.

[๑๐๔] อานนท์ เราอยู่ที่โคตมนิโครธ ในกรุงราชคฤห์นั้น...เรา
อยู่ที่หเวเป็นที่ทังโจร...เราอยู่ที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ข้างภูเขาเวภารบรรพต
...เราอยู่ที่กาฬสลา ข้างภูเขาอิสิคิลิ...เราอยู่ที่เงื่อมชื่อสัปโปสถิก ฌ
สิตวัน...เราอยู่ที่ตโปทาราม...เราอยู่ที่เวฬุวันกัณทกนิวาปสถาน...เรา
อยู่ที่ชีวกัมพวัน...เราอยู่ที่มัททกุจิมถุคทายวัน ในกรุงราชคฤห์นั้น. ฌ
ที่นั่นเราเรียกเธอมาบอกว่า อานนท์ กรุงราชคฤห์ นารีนรมย์ ภูเขาพิมณภูฏ
โคตมนิโครธ หเวที่ทังโจร ถ้ำสัตตบรรณคูหา ข้างภูเขาเวภารบรรพต กาฬ-
สลา ข้างภูเขาอิสิคิลิ เงื่อมชื่อสัปโปสถิกสิตวัน ตโปทาราม เวฬุวัน
กัณทกนิวาปสถาน ชีวกัมพวัน มัททกุจิมถุคทายวัน ต่างนารีนรมย์ อิทธิ
บาท ๔ อันผู้ใดผู้หนึ่งเจริญแล้ว...เพราะเหตุนี้แหละ อานนท์ เรื่องนี้เป็น
การทำไม่ดีเป็นความผิดพลาดของเธอผู้เดียว.

[๑๐๕] คู่ก่อนอานนท์ สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่อุเทนเจดีย์ ในกรุงเวสาลินี
ฌ ที่นั่นเราเรียกเธอมาบอกว่า กรุงเวสาลินี นารีนรมย์ อุเทนเจดีย์ นารีนรมย์
...อานนท์ อิทธิบาท ๔ อันผู้ใดผู้หนึ่งเจริญแล้ว...เพราะเหตุนี้แหละ
อานนท์ เรื่องนี้เป็นการทำไม่ดีเป็นความผิดพลาดของเธอผู้เดียว.

สังเขปนียกถา

[๑๐๖] คู่ก่อนอานนท์ สมัยหนึ่ง. เราอยู่ที่โคตมกเจดีย์ในกรุงเวสาลินี
นี้...เราอยู่ที่สัตตัมพเจดีย์...เราอยู่ที่พหูปัตตเจดีย์...เราอยู่ที่สารันท-
เจดีย์ ในกรุงเวสาลินี. ในวันนี้เอง เรบอกเธอที่ปาวาลเจดีย์ว่า กรุงเวสาลินี
นารีนรมย์ อุเทนเจดีย์ โคตมกเจดีย์ สัตตัมพเจดีย์ พหูปัตตเจดีย์ สารันท
เจดีย์ ปาวาลเจดีย์ ต่างนารีนรมย์ อิทธิบาท ๔ อันผู้ใดผู้หนึ่งเจริญแล้ว
ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นคัจฉาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ให้ตั้งมั่นแล้ว อบรมแล้ว

ปรารถดีแล้ว ผู้นั้นเมื่อจำนงอยู่ พึงดำรงอยู่ตลอดกัป หรือเกินกว่ากัป.
อิทธิบาท ๔ ตถาคตเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง
ให้ตั้งมั่นแล้ว อบรมแล้ว ปรารถดีแล้ว ตถาคตนั้นเมื่อหวังอยู่ พึงดำรงอยู่
ได้ตลอดกัปหรือเกินกว่ากัป อานนท์ ตถาคตทำนิมิตอันหยาบ ทำโอกาสอัน
หยาบ แม้อย่างนี้แล เธอไม่สามารถรู้เท่าทันได้ จึงมิได้วิงวอนตถาคตว่า
ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงทรงดำรงอยู่ตลอดกัปเถิด ขอพระสุคตจงทรงดำรงอยู่
ตลอดกัปเถิด เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ชนมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก
เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่พวกเทวดาและมนุษย์. อานนท์ ถ้าเธอพึง
วิงวอนตถาคต ตถาคตจะพึงห้ามวาจาเธอเสียสองครั้งเท่านั้น ครั้งที่สามตถาคต
พึงรับ เพราะเหตุนี้แหละ อานนท์ เรื่องนี้เป็นการทำไม่ดีเป็นความผิดพลาด
ของเธอผู้เดียว.

เราได้บอกก่อนแล้วไม่ใช่หรือว่า ความเป็นต่าง ๆ กัน ความพลัด
พราก ความเป็นอย่างอื่น จากสิ่งและบุคคลเป็นที่รักและที่ชบใจทั้งหมดนั้นแล
มีอยู่ เพราะฉะนั้น จะหาได้ในสิ่งและบุคคลนั้นแต่ที่ไหน สิ่งใดเกิดแล้วเป็นแล้ว
ปรุ่งแต่งแล้ว มีความทำลายเป็นธรรมดา ความปรารถนาว่าขอสิ่งนั้นอย่าทำลาย
ไปเลย นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้. ก็สิ่งใดที่ตถาคตสละแล้วคายแล้ว พ้นแล้ว
ละแล้ว วางแล้ว อายุสังขารตถาคตปลงแล้ว วาจาที่ตถาคตกล่าวไว้แล้วโดย
ส่วนเดียวว่า ไม่ช้าตถาคตจักปรินิพพาน จากนี้ล่วงไปสามเดือน ตถาคตจัก
ปรินิพพาน ตถาคตจักกลับคืนสิ่งนั้น เพราะเหตุชีวิตอีก นั้นไม่เป็นฐานะที่จะ
มีได้. มาเถิด อานนท์ เราจักเข้าไปยังกุฎาคารศาลาปามหาวัน. ท่านพระอานนท์
ทูลรับ พระคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
พร้อมกับท่านพระอานนท์ เข้าไปยังกุฎาคารศาลาปามหาวัน ครั้นแล้วตรัส
กะท่านพระอานนท์ว่า ไปเถิด อานนท์ เธอจงให้พวกภิกษุที่อาศัยกรุงเวสาลีอยู่

ทั้งหมดประชุมกันที่อุปัฏฐานศาลา. ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงให้ภิกษุที่อาศัยกรุงเวสาลีอยู่ทั้งหมดประชุมกันแล้วที่อุปัฏฐานศาลาแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมยืน ณ ที่สมควร ส่วนข้างหนึ่ง. ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุสงฆ์ประชุมพร้อมกันแล้ว ขอพระองค์ทรงทราบกาลอันควรในบัดนี้เถิด.

อภิญาทลิตชรรคถา

[๑๐๗] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จไปยังอุปัฏฐานศาลา ประทับนั่งบนอาสนะที่จัดถวาย. ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ชรรคเหล่าใดที่เราแสดงแล้วเพื่อความรู้ยิ่ง ชรรคเหล่านั้นพวกเธอเรียนแล้ว ฟังสั่งเสพ ฟังเจริญ ฟังกระทำให้มากด้วยดี โดยที่พรหมจรรย์นี้ ฟังยั่งยืน ฟังดำรงอยู่ได้นาน เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ชรรคที่เราแสดงแล้วเพื่อความรู้ยิ่งเป็นไฉน... คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฃงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ชรรคเหล่านี้ที่เราแสดงแล้วเพื่อความรู้ยิ่งแก่พวกเธอ... ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนพวกเธอ สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมเป็นธรรมดา ขอท่านทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด. ไม่ช้าตถาคตจักปรินิพพานจากนี้ล่วงไปสามเดือนตถาคตจักปรินิพพาน. พระผู้มีพระภาคเจ้าสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณภายิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

[๑๐๘] คนเหล่าใด ทั้งเด็กผู้ใหญ่ ทั้งพาล ทั้ง
บัณฑิต ทั้งมั่งมีทั้งขัดสน ล้วนมีความ

ตายเป็นเบื้องหน้า. ภาชนะดิน ที่ช่าง
หม้อทำ ทั้งเล็กทั้งใหญ่ ทั้งสูงทั้งดิบ
ทุกชนิดมีความแตกเป็นที่สุดอันใด ชีวิต
ของสัตว์ทั้งหลาย ก็ฉนั้น.

พระศาสดาได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

วัยของเราแก่หง่อมแล้ว ชีวิตของเรา
เป็นของน้อย เราจักละพวกเธอไป เรา
ทำที่พึ่งแก่ตนแล้ว.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงไม่
ประมาทมีสติ มีศีลด้วยดีเถิด จงเป็นผู้มี
ความดำริตั้งมั่นด้วยดี จงตามรักษาจิต
ของตนเถิด.

ผู้ใดจักเป็นผู้ไม่ประมาทอยู่ในธรรม
วินัยนี้ ผู้นั้นจักละชาติสงสาร แล้วการทำ
ที่สุดทุกขได้.

จบตติยภาณวาร

จตุราริยธรรมกถา

[๑๐๕] ครั้งนั้น เวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนุ่งแล้ว ทรงถือ
บาตรและจีวร เสด็จเข้าไปยังกรุงเวสาลีเพื่อบิณฑบาต เสด็จเที่ยวบิณฑบาต
ในกรุงเวสาลี ภายหลังภัต เสด็จกลับจากบิณฑบาต ทอดพระเนตรกรุงเวสาลี
เป็นนาคาวโลกแล้ว ตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า อานนท์ การเห็นกรุงเวสาลี
ของตถาคตครั้งนี้ จักเป็นครั้งสุดท้าย มากันเถิด อานนท์ เราจักไปยังบ้านภัณฑ-

ถาม. ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จถึงบ้านกัณฑคามแล้ว. ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ ณ บ้านกัณฑคามนั้น. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่รู้แจ้ง เทงตลอดกรรม ๔ ประการ เราและพวกเธอเร่ร่อนเที่ยวไปสิ้นกาลนานอย่างนี้. ๔ ประการเป็นไฉน. เพราะไม่รู้แจ้งเทงตลอดศีลอันเป็นอริยะ เราและพวก เธอเร่ร่อนเที่ยวไปสิ้นกาลนาน เพราะไม่รู้แจ้งเทงตลอดสมาธิอันเป็นอริยะ... ปัญญาอันเป็นอริยะ... วิมุตติอันเป็นอริยะ เราและพวกเธอ จึงเร่ร่อนเที่ยว ไปสิ้นกาลนานอย่างนี้. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราได้รู้แจ้งเทงตลอด ศีลอัน เป็นอริยะ สมาธิ ปัญญา วิมุตติ อันเป็นอริยะแล้ว ภาวตัณหาราดอนเลี้ยวแล้ว ตัณหานั้นจะนำไปสู่ภพสิ้นแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มี. พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุค ศาสดา ครั้นได้ตรัสไวยากรณภาษิตนี้แล้ว จึงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

[๑๐๐] **กรรมเหล่านี้คือ ศีล สมาธิ ปัญญา
วิมุตติอันยอดเยี่ยม อันพระโคตมผู้มียศ
ตรัสรู้แล้ว ดั่งนั้นพระพุทธเจ้าทรงบอก
กรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย เพื่อความรู้ยิ่ง
พระศาสดาผู้กระทำ ซึ่งที่สุดแห่งทุกข์
มีพระจักขุปรินิพพานแล้ว.**

[๑๐๑] ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อประทับ ณ บ้านกัณฑคามนั้น ทรงกระทำธรรมิกถานี้แหละเป็นอันมากแก่ภิกษุทั้งหลายว่า อย่างนี้ศีล อย่าง นี้สมาธิ อย่างนี้ปัญญา สมาธิอันศีลอบรมแล้วมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันสมาธิอบรมแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะ โดยชอบคือ กามาสวะ ภาวาสวะ อวิชชาสวะ.

[๑๑๒] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ตามความพอพระทัย
ในบ้านภัณฑคามแล้ว ตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า มาเถิด อานนท์ เรจักไปยัง
บ้านหัตถิคาม อัมพคาม ชัมพูคาม และโกคนคร. ท่านพระอานนท์ทูลรับ
พระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

เรื่องมหาปเทศ ๔ อย่าง

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จ
ถึงโกคนครแล้ว. ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ อานันทเจดีย์ใน
โกคนครนั้น. ณ ที่นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย เรจักแสดงมหาปเทศ ๔ เหล่านี้ พวกเธอจงฟัง จงตั้งใจ
ฟังให้ดี เรจักกล่าว. ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสดังต่อไปนี้.

[๑๑๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ฟังกล่าวอย่างนี้
ว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย ข้อนี้ข้าพเจ้าได้สดับมา ได้รับมาเฉพาะพระพักตร์ พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นคำสอนของพระศาสดา
พวกเธอไม่ฟังชั้นชม ไม่ฟังคัดค้านคำกล่าวของภิกษุนั้น. ครั้นไม่ชั้นชม ไม่
คัดค้านแล้ว ฟังเรียนบทพญูชนะเหล่านั้นให้ดีแล้ว สอบสวนในพระสูตร
เทียบเคียงในพระวินัย. ถ้าสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ลง
ในพระสูตรไม่ได้ เทียบเคียงในพระวินัยไม่ได้. ฟังถึงความตกลงใจในข้อนี้ว่า
นี่ไม่ใช่คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น และภิกษุนี้จามาผิดแล้ว
แน่นอน ดังนั้น พวกเธอพึงฟังคำกล่าวนั้นเสีย. ถ้าเมื่อสอบสวนในพระสูตร

เทียบเคียงในพระวินัย ลงในพระสูตรได้ เทียบเคียงในพระวินัยได้. ฟังถึงความตกลงใจในข้อนี้ว่า นี่คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น และภิกษุนี้จำมาถูกต้องแล้วแน่นอน ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงทรงจำหาปเทศข้อที่หนึ่งนี้ไว้.

[๑๑๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า สงฆ์พร้อมทั้งพระเถระ พร้อมทั้งปาโมกข์อยู่ในอาวาสโน้น ข้าพเจ้าได้สดับมา ได้รับมาเฉพาะหน้าของสงฆ์นั้นว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นคำสอนของพระศาสดาดังนี้ พวกเธอไม่ฟังชื่นชม ไม่ฟังคัดค้าน คำกล่าวของภิกษุนั้น. ครั้นไม่ชื่นชม ไม่คัดค้านแล้ว ฟังเรียนบทพญฺชนะเหล่านั้นให้ดี สอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย. ถ้าเมื่อสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ลงในพระสูตรไม่ได้ เทียบเคียงในพระวินัยไม่ได้. ฟังถึงความตกลงใจในข้อนี้ว่า นี่ไม่ใช่คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น และภิกษุสงฆ์จำมาผิดแล้วแน่นอน ดังนั้น พวกเธอพึงฟังคำกล่าวนั้นเสีย. ถ้าบทพญฺชนะเหล่านั้น สอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ลงในพระสูตรได้ เทียบเคียงในพระวินัยได้. ฟังถึงความตกลงใจในข้อนี้ว่า นี่เป็นคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น และภิกษุสงฆ์นั้นจำมาถูกต้องแล้วแน่นอน ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงทรงจำหาปเทศข้อที่สองนี้ไว้.

[๑๑๕] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ฟังกล่าวอย่างนี้ว่า ภิกษุเป็นพระเถระมากรูปอยู่ในอาวาสโน้น เป็นพหูสูต มีอาคมอันมาถึงแล้ว เป็นผู้ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมคฺคา ข้าพเจ้าได้สดับมา ได้รับมาเฉพาะหน้าพระเถระเหล่านั้นว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นคำสอนของพระศาสดาดังนี้ พวกเธอไม่ฟังชื่นชม...เทียบเคียงในพระวินัยไม่ได้. ฟังถึงความตกลงใจในข้อนี้ว่า นี่ไม่ใช่คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น และ

พระเถระเหล่านั้นจำมาคิดแล้วแน่นอน ดังนั้น พวกเธอพึงทึ่งคำกล่าวนั้นเสีย. ถ้าบทพยัญชนะเหล่านั้นสอบสวนในพระสูตร... เทียบเคียงในพระวินัยได้. พึงถึงความตกลงใจในข้อนี้ว่า เป็นคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น และพระเถระเหล่านั้น จำมาถูกต้องแล้วแน่นอน ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงทรงจำมหาปเทศข้อที่สามนี้ไว้.

[๑๑๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า ภิกษุผู้เป็นเถระอยู่ในอวาสโน้น เป็นพหูสูตร มีอาคมอันมาถึงแล้ว ทรงธรรม ทรงวินัย ทรงมาติกา ข้าพเจ้าได้สดับมา ได้รับมาเฉพาะหน้าพระเถระนั้นว่า นี่เป็นธรรม นี่เป็นวินัย นี่เป็นคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ พวกเธอไม่พึงชื่นชม ไม่พึงคัดค้านคำกล่าวของภิกษุนั้น. ครั้นไม่ชื่นชม ไม่คัดค้านแล้ว เรียบบทพยัญชนะเหล่านั้นให้ดีแล้ว สอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย. ถ้าบทพยัญชนะเหล่านั้นสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ลงในพระสูตรไม่ได้ เทียบเคียงในพระวินัยไม่ได้. พึงถึงความตกลงใจในข้อนี้ว่า... นี้คำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น และพระเถระนั้นจำมาถูกต้องแล้วแน่นอน ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงทรงจำมหาปเทศข้อที่สี่นี้ไว้. พวกเธอพึงทรงจำมหาปเทศ ๔ เหล่านี้ไว้ ด้วยประการฉะนี้.

ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ อานันทเจดีย์ในโกศนครนั้น ทรงกระทำธรรมีกถาอันนี้แหละเป็นอันมากแก่ภิกษุทั้งหลายว่า อย่างนี้คือ อย่างนี้สมาธิ อย่างนี้ปัญญา สมาธิอันศีลอบรมแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันสมาธิอบรมแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะโดยชอบคือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ.

เรื่องนายจุนทกัมมารบุตร

[๑๑๗] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ในโกศนครตามความ พอพระทัยแล้วตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า มาเถิด อานนท์ เราจักไปยังปาวานคร. ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จถึงปาวานครแล้ว. ได้ยิน ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ อัมพวันของนายจุนทกัมมารบุตร ในเมืองปาวานั้น.

นายจุนทกัมมารบุตรได้สดับว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จถึงเมืองปาวา ประทับอยู่ ณ อัมพวันของเราในเมืองปาวา จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้านั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังนายจุนทกัมมารบุตร ผู้นั่งเรียบร้อยแล้วให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ใ้รื่นเริงด้วยธรรมิกถา. ลำดับนั้น นายจุนทกัมมารบุตร อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ใ้รื่นเริงด้วยธรรมิกถาแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ จงทรงรับภัตของข้าพระองค์ เพื่อเสวยในวันพรุ่งนี้เถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงรับด้วยคฺุณภาพ.

ลำดับนั้น นายจุนทกัมมารบุตรทราบการรับของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วลุกจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า กระทำประทักษิณแล้วหลีกไป. นายจุนทกัมมารบุตรให้เตรียมของเคี้ยวของฉันอันประณีต และสุกรมัททวะเป็นอันมากในนิเวศน์ของตน โดยล่วงราตรีนั้นไปให้กราบทลกาล แต่ พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ได้เวลาแล้ว ภัตตอาหารสำเร็จแล้ว.

ถวายสุกรมัททววิณฑาท

ครั้งนั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนั่งแล้ว ทรงถือบาตรและ จีวร พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จเข้าไปยังนิเวศน์ของนายจุนทกัมมารบุตร ประทับนั่งบนอาสนะที่เขาจัดถวาย. ตรัสกะนายจุนทกัมมารบุตรว่า คุณก่อนจุนท ท่านจงอ้างศาสเราด้วยสุกรมัททวะที่ท่านตระเตรียมไว้ จงอ้างศาสนิกษุสงฆ์ด้วย ของเคี้ยวของฉันอย่างอื่นที่ท่านตระเตรียมไว้. นายจุนทกัมมารบุตรทูลรับ พระคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงอ้างศาสนิกษุสงฆ์ด้วยสุกรมัททวะที่ตนตระเตรียมไว้ อ้างศาสนิกษุสงฆ์ด้วยของเคี้ยวของฉันอย่างอื่นที่ตนตระเตรียมไว้. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะนายจุนทกัมมารบุตรว่า จุนท ท่านจงฟังสุกรมัททวะที่เปลือยในหลุม เรายังไม่เห็นบุคคลในโลกพร้อม ทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ ซึ่งบริโภคนิสฺสุมัททวะนั้นแล้ว จะพึงให้ย่อยไปด้วยดินออกจาก ตถาคต. นายจุนทกัมมารบุตรทูลรับพระคำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ฟังสุกรมัททวะที่ยังเหลือในหลุมเสีย เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไป เฝ้าถวายบังคมแล้ว ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงยังนาย จุนทกัมมารบุตรผู้นั่งเรียบร้อยแล้วให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจาญ ให้ รื่นเริงด้วยธรรมิกถาแล้ว เสด็จลุกจากอาสนะหลีกไป.

ลำดับนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยภัตตาหารของนายจุนทกัมมาร- บุตร เกิดอาพาธอย่างแรงกล้า มีเวทนากล้าเกิดแต่การประชวรลงพระโลหิต ไกล่ลิ้นพพาน. ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีสติสัมปชัญญะ ทรงอดกลั้น เวทนาเหล่านั้นไว้ มิได้ทรงพรันพรึง. รับสั่งกะท่านพระอานนท์ว่า มาเถิด อานนท์ เราจักไปกรุงกุสินารา. พระอานนท์ทูลรับพระคำรัสของพระผู้มีพระ- ภาคเจ้าแล้ว.

เรื่องโลหิตปักขันทิกาพาธ

[๑๑๘] ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วว่า พระผู้มีพระ-

ภาคเจ้าเสวยภัตตาหารของนายจุนทกัมมาร

บุตรทรงอาพาธหนักใกล้นิพพาน.

เมื่อพระศาสดาเสวยสุกรมัททวะแล้วเกิด

อาพาธหนัก พระผู้มีพระภาคเจ้าลงพระ-

บึงคน ได้ตรัสว่าเราจะไปเมืองกุสินารา

กาลาเหล่านี้ พระสังคีติกาจารย์กล่าวไว้ในเวลาสังคายนา.

[๑๑๙] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหลีกออกจากทาง เสด็จ
เข้าไปยังโคนต้นไม้ต้นหนึ่ง ตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อนอานนท์ เอง
ช่วยปูผ้าสังฆาฏิพับเป็น ๔ ชั้นให้เรา เราเหนื่อยจักนั่ง. ท่านพระอานนท์
ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงปูผ้าสังฆาฏิพับเป็น ๔ ชั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนอาสนะที่จัดถวายแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับนั่งแล้ว ตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า อานนท์ เองจงนำน้ำมาให้เราดื่ม
เรากระหายจักดื่มนี้. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระ-
อานนท์กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อคืนนี้เกี่ยวน ๕๐๐ เล่มเข้าไป
น้ำนั้นมิใช่น้อยถูกล้อเกี่ยวนบดชุ่มมัวไหลไปอยู่ แม่น้ำกกุชานที่อยู่ไม่ไกล มีน้ำ
ใส จืด เย็น ขาว มีท่าเรียบน่ารื่นรมย์ พระองค์ทรงดื่มนี้และทรงสรรงพระ-
องค์ในแม่น้ำนั้น. แม้ครั้งที่สองพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ตรัสกะท่านพระ-
อานนท์... แม้ครั้งที่สาม... ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มี
พระภาคเจ้าแล้ว ถือบาตรไปยังแม่น้ำนั้น. ครั้งนั้น แม่น้ำนั้นมิใช่น้อย ถูกล้อ
เกี่ยวนบดชุ่มมัวไหลไปอยู่ เมื่อท่านพระอานนท์เข้าไปใกล้ น้ำก็กลับใสสะอาด

ไม่ขุ่นมัวไหลไป. ท่านพระอนนทีได้มีความดำริว่า น้าอัศจรรย์หนอ เหตุไม่เคยมีก็มีมาแล้ว ความที่พระตถาคตมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ความจริง แม่น้ำนี้นั้นมีน้ำน้อย ถูกลื้อเกวียนบดขุ่นมัวไหลไปอยู่ เมื่อเราเข้าไปใกล้กลับใสสะอาดไม่ขุ่นมัวไหลไปอยู่ ตักน้ำด้วยบาตรแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ากราบทูลว่า น้าอัศจรรย์หนอ เหตุไม่เคยมี ก็มีมาแล้วความที่พระตถาคตมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก. เมื่อก็นี้แม่น้ำนั้นน้ำน้อย ถูกเกวียนบดขุ่นมัวไหลไปอยู่ เมื่อข้าพระองค์เข้าไปใกล้กลับใสสะอาดไม่ขุ่นมัวไหลไปอยู่ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงดื่ม น้ำ ขอพระสุกตจงทรงดื่ม น้ำ เกิด พระเจ้าข้า. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงดื่ม น้ำแล้ว.

ปุกกุสมัลลบุตร

[๑๒๐] สมัยนั้นแล ปุกกุสมัลลบุตร เป็นสาวกของอาหารดาบสกาลามโคตร ออกจากเมืองกุสินาราเดินทางไปยังเมืองปาวา. ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่ง ณ. โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถวายบังคมแล้วนั่ง ณ. ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง. ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้าอัศจรรย์ เหตุไม่เคยมี ก็มีมาแล้ว พวกบรรพชิตย่อมอยู่ด้วยวิหารธรรมอันสงบหนอ เรื่องเคยมีมาแล้วอาหารดาบสกาลามโคตรเดินทางหลักออกจากทาง นั่งพักกลางวันโคนต้นไม้ต้นหนึ่งในที่ไม่ไกล ครั้งนั้นเกวียนประมาณ ๕๐๐ เล่ม ติดกันได้ผ่านอาหารดาบสกาลามโคตรไปแล้ว บุรุษคนหนึ่งเดินตามหลังหมู่เกวียนมา จึงเข้าไปหาอาหารดาบสกาลามโคตร ได้ถามว่า ท่านได้เห็นเกวียนประมาณ ๕๐๐ เล่ม ผ่านไปบ้างหรือ. เราไม่เห็นเลย. ได้ยินเสียงบ้างหรือ. เราไม่ได้ยิน ท่านกลับไปหรือ. เราไม่ได้กลับ. ท่านมีสัญญาอยู่หรือ. เป็นอย่างนั้น ท่านนั้นมีสัญญาตื่นอยู่ ไม่เห็นเกวียนประมาณ ๕๐๐

เล่ม ผ่านคิดกันไป ทั้งไม่ได้ยินเสียง ก็ฟ้าสังฆาฏิกของท่านเปื้อนด้วยธุลีบ้าง หรือ. เป็นอย่างนั้น.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ลำดับนั้น บุรุษนั้นได้มีความคิดว่าน่าอัศจรรย์ หนอ เหตุไม่เคยเป็นก็ได้เป็นแล้ว พวกบรรพชิตอยู่ด้วยวิหารธรรมอันสงบ หนอ อาหารคาบสกาลามโคตรมีสัญญาตื่นอยู่ ย่อมไม่เห็นเกวียนประมาณ ๕๐๐ เล่ม ผ่านคิดกันไป ทั้งไม่ได้ยินเสียง บุรุษนั้นประกาศความเลื่อมใสอันยิ่ง ในอาหารคาบสกาลามโคตรแล้วหลีกไป. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะปุ๊กกุสมัลลบุตรว่า คุณก่อนปุ๊กกุสะ ท่านจะสำคัญข้อนั้นเป็นไฉน ผู้มีสัญญาตื่นอยู่ไม่พียงเห็น เกวียนประมาณ ๕๐๐ เล่ม ผ่านคิดกันไป ทั้งไม่ได้ยินเสียงอย่างหนึ่ง ผู้มีสัญญาตื่นอยู่เมื่อฝนกำลังตก ตกอย่างหนักฟ้าแลบ ฟ้าผ่าอยู่ไม่พียงเห็น ทั้งไม่พียงได้ยินเสียงอย่างหนึ่ง อย่างไฉนจะทำได้ยากกว่ากัน หรือทำให้เกิดยากกว่ากัน. ปุ๊กกุสมัลลบุตรกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เกวียน ๕๐๐ เล่ม ๖๐๐ เล่ม ๗๐๐ เล่ม ๘๐๐ เล่ม ๙๐๐ เล่ม ๑,๐๐๐ เล่ม...แสนเล่ม จักทำอะไรได้ ผู้มีสัญญาตื่นอยู่เมื่อฝนกำลังตก ตกหนัก ฟ้าแลบ ฟ้าผ่าอยู่ไม่พียงเห็น ทั้งไม่พียงได้ยินเสียงอย่างนี้แหละ ทำได้ยากกว่าและทำให้เกิดยากกว่า.

อัฏฐธรรมกถา

[๑๒๑] คุณก่อนปุ๊กกุสะ สมัยหนึ่ง เราอยู่ในโรงกระเดื่องในเมืองอาตุมา. สมัยนั้น เมื่อฝนกำลังตก ตกอยู่อย่างหนัก ฟ้าแลบ ฟ้าผ่าอยู่ ชาวนาสองพี่น้องและโคผู้ ๔ ตัว ถูกสายฟ้าฟาดในที่ใกล้โรงกระเดื่อง. ปุ๊กกุสะ ลำดับนั้น หม่อมหาชนในเมืองอาตุมาออกมาแล้ว เข้าไปหาชาวนาสองพี่น้องนั้นและโคผู้ ๔ ตัว ถูกสายฟ้าฟาด. สมัยนั้น เราออกจากโรงกระเดื่อง จงกรมอยู่ในที่แจ้ง

ใกล้ประตูโรงกระเดื่อง. ครั้งนั้น บุรุษคนหนึ่งออกจากหมู่มหาชนนั้น เข้ามาหาเรา อภิวัตเราแล้ว ยืนอยู่ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง. เราได้กล่าวกะบุรุษนั้นว่า คุณก่อนผู้มีอายุ หมู่มหาชนนั้น ประชุมกันทำไมหนอ.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อคืนนี้ เมื่อฝนกำลังตก ก็อย่างหนัก ฟ้าแลบ ฟ้าผ่าอยู่ ชวานาสองพี่น้องและโคผู้ ๔ ตัว ถูกสายฟ้าฟาด หมู่มหาชนประชุมกันแล้วในที่นี้ ก็พระองค์อยู่ในที่ไหนเล่า. เราอยู่ในที่นี้เอง. ก็พระองค์ได้เห็นอะไรหรือ. เราไม่ได้เห็น. ก็พระองค์ได้ยินเสียงอะไรหรือ. เราไม่ได้ยิน. ก็พระองค์หลับหรือ. เราไม่ได้หลับ. ก็พระองค์ยังมีสติปัญญาอยู่หรือ. อย่างนั้นท่านผู้มีอายุ. ก็พระองค์มีสติญาตื่นอยู่เมื่อฝนกำลังตก ตกอย่างหนัก ฟ้าแลบอยู่ ฟ้าผ่าอยู่ ไม่ได้เห็นทั้งไม่ได้ยินเสียงหรือ. อย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ.

คุณก่อนปุถุภุสะ บุรุษนั้นได้มีความคิดอย่างนี้ว่า นำอัสจรรยหนอ เหตุไม่เคยมี ก็มีมาแล้ว พวกบรรพชิตย่อมอยู่ด้วยวิหารธรรมอันสงบหนอ ดังผู้มีสติญาตื่นอยู่ เมื่อฝนกำลังตก ตกอย่างหนัก ฟ้าแลบอยู่ ฟ้าผ่าอยู่ ไม่ได้เห็น ไม่ได้ยินเสียง. ประกาศความเลื่อมใสอย่างยิ่งในเรา กระทำประทักษิณแล้ว หลีกไป.

ปุถุภุสมัลลบุตรเป็นอุบาสก

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ปุถุภุสมัลลบุตรได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์โปรดความเลื่อมใสในอาฬารดาบสกาลามโคตร ลงในพายุใหญ่ หรือลอยเสียในแม่น้ำมีกระแสเชี่ยว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภายตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภายตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก บุคคลหงายของทีกล่าว เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืด ผู้มีจักษุจักเห็นรูปแม้ฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้า

ทรงประกาศธรรมโดยอนกปริยายฉนั้นเหมือนกัน ข้าพระองค์นี้ ขอลถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า พระธรรมและภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสวณะ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสก ผู้ถึงสวณะตลอดชีวิตตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป.

ลำดับนั้น ปุกกุสมัลลบุตร ตั้งบุรุษคนหนึ่งว่า คุณก่อนพนายท่านจงช่วยนำกุฬานื้อเกลี้ยง มีสีดงทองสิงคิซึ่งเป็นผ้าทรงของเรา. บุรุษนั้นรับคำของปุกกุสมัลลบุตรแล้ว นำกุฬานื้อเกลี้ยงมีสีดงทองสิงคิ ซึ่งเป็นผ้าทรงมาแล้ว. ปุกกุสมัลลบุตรน้อมกุฬานื้อเกลี้ยงมีสีดงทองสิงคิ ซึ่งเป็นผ้าทรงนั้นเข้าไปถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กุฬานื้อเกลี้ยงนี้มีสีดงทองสิงคิ เป็นผ้าทรง ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงอาศัยความอนุเคราะห์ทรงรับกุฬานื้อของข้าพระองค์เถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนปุกกุสะถ้าเช่นนั้น ท่านจงให้เราครองผืนหนึ่ง ให้อานนทครองผืนหนึ่ง. ปุกกุสมัลลบุตรทุลรับพระดำรัสพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว น้อมถวายพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงครองผืนหนึ่ง ถวายท่านพระอานนทครองผืนหนึ่ง. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังปุกกุสมัลลบุตรให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้อริณเริงด้วยธรรมิกถาแล้ว ปุกกุสมัลลบุตรอันพระผู้มีพระภาคเจ้า ให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้อริณเริง ด้วยธรรมิกถาแล้วลุกจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้ากระทำประทักษิณแล้วหลีกไป.

ผิวกายพระตถาคตส่องไสยงใน ๒ กาล

[๑๒๒] ครั้งนั้น ท่านพระอานนท เมื่อปุกกุสมัลลบุตรหลีกไปแล้วไม่นาน ได้น้อมกุฬานื้อเกลี้ยงมีสีดงทองสิงคิ ซึ่งเป็นผ้าทรงนั้น เข้าไปสู่พระกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ผ้าที่พระอานนทน้อมเข้าไปสู่พระกายของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ย่อมปรากฏดังถ่านไฟที่ปราศจากเปลวฉนั้น. ท่านพระอานนท

ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้าอัศจรรย์ เหตุไม่เคยมี ก็มีมาแล้ว พระฉวีวรรณของพระตถาคตบริสุทธิผุดผ่องยิ่งนัก คู่ผ้าเนื้อเกลี้ยงมีสีดั่งทองสิงคี ซึ่งเป็นผ้าทรงนี้ ข้าพระองค์น้อมเข้าไปสู่พระกายของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ย่อมปรากฏดังถ่านในที่ปราศจากเปลวฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ข้อนี้เป็นอย่างนั้น อานนท์ในกาลทั้ง ๒ กายของตถาคต ย่อมบริสุทธิ ฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนัก ในกาลทั้ง ๒ เป็นไฉน คือ ในเวลารাত্রีที่ตถาคตตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ๑ ในเวลารাত্রีที่ตถาคตปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ ๑ ในกาลทั้ง ๒ นี้แล กายของตถาคต ย่อมบริสุทธิ ฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนัก คู่ก่อนอานนท์ ในปัจฉิมยามแห่งราตรีวันนี้แล ตถาคตจักปรินิพพานในระหว่างไม้สาละทั้งคู่ ในศาลวันแห่งมัลลกะศรัยทั้งหลาย เป็นที่เวะเวียนไป ณ เมืองกุสินารา มาเถิด อานนท์ เราจักไปยังแม่น้ำกุชานที. ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว.

[๑๒๓] ปุ่กกุสะนำคู่ผ้าเนื้อเกลี้ยงมีสีดั่งทองสิงคี
เข้าไปถวาย พระศาสดาทรงครองคู่ผ้านั้น
แล้วมีวรรณดั่งทอง งดงามแล้ว.

แม่น้ำกุชานที

[๑๒๔] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ไปยังแม่น้ำกุชานที เสด็จลงสู่แม่น้ำกุชานที ทรงสร่งแล้ว ทรงดื่มแล้ว เสด็จขึ้นเสด็จไปยังอัมพวันตรัสกะท่านพระจุนทกะว่า คู่ก่อนจุนทกะ ท่านจงช่วยปูผ้าสังฆาฏิพับเป็น ๔ ชั้นให้เรา เราเหนื่อยนัก จักนอน. ท่านพระจุนทกะทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ปูผ้าสังฆาฏิพับเป็น ๔ ชั้น. ลำดับนั้น

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 304
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสำเร็จสีหไสยา โดยพระปรีศว์เบื้องขวา ทรงซ้อนพระ-
บาทด้วยพระบาท มีสติสัมปชัญญะ ทรงมนสิการอุภูฐานสัญญา ส่วนท่าน
พระจุนทกะนั่งเฝ้าอยู่เบื้องพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าในที่นั้นแหละ.

[๑๒๕] พระพุทธเจ้าผู้ศาสดา ผู้พระตถาคตหา
ผู้เปรียบมิได้ในโลก ทรงเหนื่อยเสด็จถึง
แม่น้ำกุชานที มีน้ำใสจืด สะอาด เสด็จ
ลงแล้ว.

ทรงสงรงและทรงดื่มน้ำแล้ว อันหมู่
ภิกษุแวดล้อมเสด็จไปในท่ามกลาง พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าผู้ศาสดา ทรงแสวงหาคุณ
อันยิ่งใหญ่ ทรงเป็นไปในธรรมนี้ เสด็จถึง
อัมพวันแล้ว.

ตรัสกะภิกษุชื่อจุนทกะว่า เธอจง
ช่วยปลดผ้าสังฆาฏิพับเป็น ๔ ชั้นให้เรา
เราจะนอน พระจุนทกะนั้นมีคนอบรมแล้ว
อันพระองค์ทรงตื่นแล้ว รีบปลดผ้า
สังฆาฏิพับเป็น ๔ ชั้นถวาย พระศาสดา
ทรงบรรทมแล้ว หายเหนื่อย แม้พระ-
จุนทกะก็นั่งเฝ้าอยู่เฉพาะพระพักตร์ในที่
นั้น.

บิณฑบาตทาน ๒ คราวมีผลเสมอกัน

[๑๒๖] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะท่านพระอนนทว่า
คุณอันอนนท บางทีใคร ๆ จะทำความร้อนใจให้เกิดแก่นายจุนทกะมมารบุตรว่า

ดูก่อนจุนทกะ ไม่เป็นลาภของท่าน ท่านได้ไม่ดีแล้ว พระตถาคตได้บริโภค
บิณฑบาตของท่านเป็นครั้งสุดท้ายแล้ว เสด็จปรินิพพานดังนี้ เธอพึงช่วยบันเทา
ความเดือดร้อนของนายจุนทกัมมารบุตรเสียอย่างนี้ว่า จุนทกะเป็นลาภของท่าน
ท่านได้ดีแล้ว พระตถาคตได้บริโภคบิณฑบาตของท่านเป็นครั้งสุดท้ายแล้ว
เสด็จปรินิพพาน เรื่องนี้เราได้ยินมาได้รับมาเฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า บิณฑบาตสองคราวนี้ มีผลสม่าเสมอกัน มีวิบากสม่าเสมอกัน
มีผลใหญ่กว่าและมีอานิสงส์ใหญ่กว่าบิณฑบาตอื่น ๆ ยิ่งนัก. บิณฑบาตสอง
คราวเป็นไฉน. ก็ พระตถาคตบริโภคบิณฑบาตใดแล้ว ตรัสรู้อนุตรสัมมา-
สัมโพธิญาณอย่างหนึ่ง พระตถาคตบริโภคบิณฑบาตใดแล้ว เสด็จปรินิพพาน
ด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุอย่างหนึ่ง บิณฑบาตสองคราวนี้ มีผลสม่าเสมอกัน
มีวิบากสม่าเสมอกัน มีผลใหญ่กว่าและมีอานิสงส์ใหญ่กว่าบิณฑบาตอื่น ๆ ยิ่ง
นัก กรรมที่นายจุนทกัมมารบุตรสั่งสมก่อสร้างแล้วเป็นไปเพื่ออายุ...วรรณะ
...สุขะ...ยศ... สวรรค์... และเป็นไปเพื่อความเป็นใหญ่ยิ่ง ดูก่อน
อานนท์ เธอพึงช่วยบันเทาความร้อใจของนายจุนทกัมมารบุตรเสียด้วยประการ
ดังนี้.

พุทธอุทาน

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความนั้นแล้ว ทรงเปล่ง
พระอุทานนี้ในเวลานั้นว่า

[๑๒๗] บุญย่อมเจริญแก่ผู้ให้ เวย่อมไม่ก่อแก่ผู้
ตำรวมอยู่ คนฉลาดเที่ยว ย่อมละกรรมอัน
ลามก เขาดับแล้วเพราะราคะ โทสะ โมสะ
สิ้นไป.

จบภาณวารที่ ๔

บรรทมอนุฐานไสยา

[๑๒๘] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า มาเถิด อานนท์ เราจักไปยังฝั่งโน้นแห่งแม่น้ำหิรัญวดี เมืองกุสินาราและสาละวัน อันเป็นที่แหวะพักแห่งมัลลกษัตริย์. ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ เสด็จไปยังฝั่งโน้นแห่งแม่น้ำหิรัญวดี เมืองกุสินาราและสาละวันอันเป็นที่แหวะพักแห่งมัลลกษัตริย์ รับสั่งกะท่านพระอานนท์ว่า เธอจงช่วยตั้งเตียงให้เรา หันศีรษะไปทางทิศอุดรระหว่างไม้สาละทั้งคู่ เราเหนื่อยแล้วจักนอน. ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ตั้งเตียงหันพระเศียรไปทางทิศอุดรระหว่างไม้สาละทั้งคู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสำเร็จสรีไสยา โดยปรศรีเบื่องขวา ทรงซ้อนพระบาทด้วยพระบาท มีพระสติสัมปชัญญะ.

ทรงปรารถนัการบูชา

[๑๒๙] สมัยนั้น ไม้สาละทั้งคู่ผลัดดอกบานสะพรั่งนอกฤดูกาล ดอกไม้เหล่านั้น ร่วงหล่นโปรยปรายลงยังพระศรีระของพระตถาคตเพื่อบูชาพระตถาคต. แมื่อดอกมณฑารพอันเป็นของทิพย์ก็ตกลงมาจากอากาศ ดอกมณฑารพเหล่านั้น ร่วงหล่นโปรยปรายลงยังพระศรีระของพระตถาคตเพื่อบูชาพระตถาคต. แม้อันแห่งจันท์อันเป็นของทิพย์ ก็ตกลงจากอากาศ จันท์แห่งจันท์เหล่านั้น ร่วงหล่นโปรยปรายลงยังพระศรีระของพระตถาคต เพื่อบูชาพระตถาคต. คนตรีอันเป็นทิพย์เล่า ก็ประโคมอยู่ในอากาศ เพื่อบูชาพระตถาคต. แม้อันสิ่งอันเป็นทิพย์ ก็เป็นไปในอากาศ เพื่อบูชาพระตถาคต.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะท่านพระอานนท์ว่าดูก่อนอานนท์ ไม้สาละทั้งคู่ ผลัดดอกบานสะพรั่งนอกฤดูกาล ร่วงหล่นโปรยปรายลงยังพระ-

สรีระของพระตถาคตเพื่อบูชาพระตถาคต. แม้ออกมณฑลพอันเป็นของทิพย์ ... แม้อันแห่งจันทอันเป็นของทิพย์... แม้อันตรีอันเป็นทิพย์เล่า... แม้สังคีตอันเป็นทิพย์ ย่อมเป็นไปในอากาศ เพื่อบูชาพระตถาคต คุณอนานนท์ พระตถาคตจะชื่อว่าอันบริษัฏสักการะ เคารพ นับถือ บูชานอบน้อมด้วยเครื่องสักการะประมาณเท่านี้หามิได้ ผู้ใดและจะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ก็ตาม เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ พระพฤติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นย่อมชื่อว่าสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง เพราะเหตุ นั้นแหละ อนานนท์ พวกเธอพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรมอยู่.

เรื่องอุปวาณเถระ

[๑๓๐] สมัยนั้น ท่านอุปวาณะขึ้นถวายงานพัดพระผู้มีพระภาคเจ้า เฉพาะพระพักตร์. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงขับท่านอุปวาณะว่า คุณก่อนภิกษุ เรงหงหลีกไป อย่ายืนตรงหน้าเรา. ท่านพระอนานนท์ได้มีความดำริว่า ท่านอุปวาณะรูปนี้เป็นอุปัฏฐากอยู่ใกล้ชิด พระผู้มีพระภาคเจ้ามาช้านาน ก็แหละเมื่อเป็นเช่นนั้นในกาลครั้งสุดท้าย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงขับท่านอุปวาณะว่า คุณก่อนภิกษุ เรงหงหลีกไป อย่ายืนตรงหน้าเราดังนี้ อะไรหนอ เป็นเหตุ อะไรหนอเป็นปัจจัย ให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงขับท่านอุปวาณะว่า คุณก่อนภิกษุ เรงหงหลีกไป อย่ายืนตรงหน้าเรา. ท่านพระอนานนท์ได้กราบทูล พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านอุปวาณะรูปนี้ เป็นอุปัฏฐาก อยู่ใกล้ชิดพระผู้มีพระภาคเจ้ามาช้านาน...พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณอนานนท์ เทวดาในหมื่นโลกธาตุมาประชุมกันโดยมากเพื่อจะเห็นตถาคต เมืองกุสินาราสาวันอันเป็นที่แหวะพักแห่งมัลลกษัตริย์เพียงเท่าใด โดยรอบถึง ๑๒

ตลอดที่เพียงเท่านี้ จะหาประเทศแม้มาตรว่าเป็นจรดลงแห่งปลายขนทรายอัน
เทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่ มิได้ถูกต้องแล้วมิได้มี พวกเทวดายกโทษอยู่ว่า เรามา
แต่ที่ไกลเพื่อจะเห็นพระตถาคต พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า จะเสด็จ
อุบัติในโลก ในบางครั้งบางคราว ในปัจฉิมยามแห่งราตรีวันนี้แหละ พระ-
ตถาคตจักปรินิพพาน ภิกษุผู้มีศักดิ์ใหญ่รูปนี้ ยืนบังอยู่เบื้องพระพักตร์พระผู้
มีพระภาคเจ้า เราไม่ได้เพื่อเห็นพระตถาคตในกาลเป็นครั้งสุดท้าย. ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ก็พวกเทวดา กระทำไว้ในใจเป็นอย่างไร อานนท์ มีเทวดา
บางพวกสำคัญอากาศว่าเป็นแผ่นดิน สยายผมประคองแขนทั้งสองคร่ำครวญอยู่
ล้มลงถึงเกลือกไปมา เหมือนเท้าขาดแล้ว รำพันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจัก
ปรินิพพานเสียเร็วนัก พระสุตตจักปรินิพพานเสียเร็วนัก พระองค์ผู้มีพระจักขุ
ในโลกจักอันตรธานเสียเร็วนักดังนี้ เทวดาบางพวกสำคัญแผ่นดินว่าเป็นแผ่น-
ดิน... พระองค์ผู้มีพระจักขุในโลกจักอันตรธานเสียเร็วนักดังนี้ ส่วนเทวดา
ที่ปราศจากราคะแล้ว มีสติสัมปชัญญะ ออกคั่นโดยธรรมสังเวชว่า สังขารทั้ง
หลายไม่เที่ยง ชื่อนั้น จะหาได้ในสังขารนี้แต่ที่ไหน.

สังเวชนียสถาน ๔ ตำบล

[๑๓๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในกาลก่อน พวกภิกษุอยู่จำพรรษา
ในทิศทั้งหลายพากันมาเพื่อเห็นพระตถาคต พวกข้าพระองค์ ย่อมได้เห็น
ได้เข้าไปนั่งใกล้ ภิกษุผู้ให้เจริญใจเหล่านั้น พวกข้าพระองค์ โดยล่องไปแห่ง
พระผู้มีพระภาคเจ้า จักไม่เห็น จักไม่ได้เข้าไปนั่งใกล้ภิกษุผู้ให้เจริญใจ.

คู่ก่อนอานนท์ สังเวชนียสถาน ๔ แห่งเหล่านี้ เป็นที่ควรเห็นของ
กุลบุตรผู้มีศรัทธา. สังเวชนียสถาน ๔ เป็นไฉน. สังเวชนียสถานเป็นที่ควร
เห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยระลึกว่า พระตถาคตประสูติในที่นี้ ๑ สังเวชนีย-

สถานเป็นที่ควรเห็นของกัลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยระลึกว่า พระตถาคตตรัสรู้อนาคต-
ตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้ ๑ สังเวชนียสถานเป็นที่ควรเห็นของกัลบุตรผู้มี
ศรัทธาด้วยระลึกว่า พระตถาคตยังธรรมจักรอันขวิดยั้งให้เป็นที่นี้ ๑
สังเวชนียสถานเป็นที่ควรเห็นของกัลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยระลึกว่า พระตถาคต
เสด็จปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุในที่นี้ ๑ อานนท์ สังเวชนียสถาน
๔ แห่งเหล่านั้นแล เป็นที่ควรเห็นของกัลบุตรผู้มีศรัทธา ภิกษุ ภิกษุณี
อุบาสก อุบาสิกา ผู้มีศรัทธาจักมาด้วยระลึกถึงว่า พระตถาคตประสูติในที่นี้
บ้าง พระตถาคตตรัสรู้อนาคตตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้บ้าง พระตถาคตยัง
ธรรมจักรอันขวิดยั้งให้เป็นที่นี้บ้าง พระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้วด้วย
อนุปาติเสสนิพพานธาตุในที่นี้บ้าง ดูก่อนอานนท์ ชนเหล่าใดเที่ยวจาริกไปยัง
เจดีย์มีจิตเลื่อมใส จักกระทำกาละ ชนเหล่านั้นทั้งหมดเบื้องหน้าแต่ตาย
เพราะกายแตก จักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์.

วิธีปฏิบัติในสตรี และพระพุทธรีระ

[๑๓๒] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์จะปฏิบัติในมาตุคาม
อย่างไร. ไม่ดู อานนท์. เมื่อมีการดูจะพึงปฏิบัติอย่างไร. ไม่พูดด้วยอานนท์.
เมื่อมีการพูดจะพึงปฏิบัติอย่างไร. พึงตั้งสติไว้ อานนท์.

[๑๓๓] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์จะปฏิบัติในพระสตรีระ
ของพระตถาคตอย่างไร. อานนท์พวกเธออย่าขวนขวายเพื่อบูชาสตรีระของพระ-
ตถาคตเลย พวกเธอจงสืบต่อในประโยชน์ตน ประกอบตามในประโยชน์ตน
ไม่ประมาทในประโยชน์ตน มีตนส่งไปแล้วอยู่เถิด อานนท์ กษัตริย์ผู้เป็น
บัณฑิตบ้าง พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตบ้าง คฤหบดีผู้เป็นบัณฑิตบ้าง เลื่อมใส
ในพระตถาคตมีอยู่ เขาเหล่านั้น จักกระทำการบูชาสตรีระของพระตถาคตเอง.

ก็ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พึงปฏิบัติในพระสรีระของพระตถาคตอย่างไร.

พึงปฏิบัติในพระสรีระของพระตถาคต เหมือนที่เขาปฏิบัติในพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิ. เขาปฏิบัติในพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิเป็นอย่างไร. อานนท์ เขาห่อพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าไหม ครั้นห่อแล้วซับด้วยสำลี ครั้นซับด้วยสำลีแล้ว ห่อด้วยผ้าไหม โดยอุบายนี้ ห่อพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้า ๕๐๐ กุ่ เหยียดลงในรางเหล็กอันเต็มด้วยน้ำมัน กรอบด้วยรางเหล็กอื่น กระทำจิตกาธานด้วยของหอมทุกชนิด ถวายพระเพลิงพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิ สร้างพระสถูปของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ในทางใหญ่ ๔ แพร่ง อานนท์ เขาปฏิบัติในพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิอย่างนี้แล้ว พึงปฏิบัติในพระสรีระของพระตถาคตเหมือนเขาปฏิบัติในพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิฉะนั้น พึงสร้างพระสถูปของพระตถาคตไว้ในทางใหญ่ ๔ แพร่ง ชนเหล่าใด จักยกขึ้นซึ่งมาลัยของหอมหรือจุก จักอภิวัต หรือยังจิตให้เลื่อมใสในพระสถูปนั้น ชื่อนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ชนเหล่านั้น ตลอดกาลนาน.

อุปารหุคค ๔

[๑๓๔] ดูก่อนอานนท์ อุปารหุคค ๔ เหล่านี้. อุปารหุคค ๔ เป็นไฉน. คือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๑ พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า ๑ สาวกของพระตถาคต ๑ พระเจ้าจักรพรรดิ ๑.

ดูก่อนอานนท์ เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไร พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงเป็นอุปารหุคค. ชนเป็นอันมาก ย่อมยังจิตให้เลื่อมใส ว่า นี่เป็นพระสถูปของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ชนเหล่านั้น ยังจิตให้เลื่อมใสพระสถูปนั้นแล้ว เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อม

เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ อานนท์ เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์นี้แล พระตถาคต
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงเป็นอุปรหุคค.

ดูก่อนอานนท์ เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไร ๆ พระปัจเจกสัม-
พุทธเจ้า จึงเป็นอุปรหุคค. ชนเป็นอันมาก ยังจิตให้เลื่อมใสว่า นี่เป็น
สถูปของพระปัจเจกสัมพุทธเจ้านั้น ชนเหล่านั้นยังจิตให้เลื่อมใสในสถูปนั้นแล้ว
เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ อานนท์ เพราะ
อาศัยอำนาจประโยชน์นี้แล พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าจึงเป็นอุปรหุคค.

ดูก่อนอานนท์ เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไร สาวกของพระ-
ตถาคตจึงเป็นอุปรหุคค. ชนเป็นอันมาก ยังจิตให้เลื่อมใสว่า นี่เป็นสถูป
สาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ชนเหล่านั้น
ยังจิตให้เลื่อมใสในสถูปนั้นแล้ว เบื้องหน้าแต่ตาย เพราะกายตาย ย่อมเข้าถึง
สุคติโลกสวรรค์ อานนท์ เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์นี้แล สาวกของพระ-
ตถาคตจึงเป็นอุปรหุคค.

ดูก่อนอานนท์ เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์อะไร พระเจ้าจักรพรรดิ
จึงเป็นอุปรหุคค. ชนเป็นอันมาก ยังจิตให้เลื่อมใสว่า นี่เป็นพระสถูป
ของพระธรรมราชา ผู้ทรงธรรมพระองค์นั้น ชนเหล่านั้น ยังจิตให้เลื่อมใส
ในพระสถูปนั้นแล้ว เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์
อานนท์ เพราะอาศัยอำนาจประโยชน์นี้แล พระเจ้าจักรพรรดิจึงเป็นอุปรหุ-
คค. อานนท์ อุปรหุคค. ๔ เหล่านี้แล.

ประทานโอวาทแก่พระอานนท์

[๑๓๕] ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์เข้าไปสู่วิหาร ยืนเหนี่ยวสลักเพชร
ร้องให้อยู่ว่า เรายังเป็นเสขบุคคลมีกิจที่จะต้องทำอยู่ แต่พระศาสดาของเรา

ซึ่งเป็นผู้อนุเคราะห์เรา ก็จักปรินิพพานเสีย ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งถามภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อานนทอยู่ที่ไหน. พวกภิกษุกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระอานนทน์นั้นเข้าไปสู่วิหาร ยืนเหนี่ยวสลักเพชร ร้องไห้อยู่ว่าเรายังเป็นเสขบุคคลมีกิจที่จะต้องทำอยู่ แต่พระศาสดาของเรา ซึ่งเป็นผู้อนุเคราะห์เราก็จักปรินิพพานเสีย. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงรับสั่งกะภิกษุรูปหนึ่งว่า เธอจงไปเถิด ภิกษุ จงบอกอานนทตามคำของเราว่า ท่านอานนทพระศาสดารับสั่งหาท่าน. ภิกษุนั้นทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เข้าไปหาท่านพระอานนท ครั้นเข้าไปหาแล้ว บอกท่านพระอานนทว่า ท่านอานนท พระศาสดารับสั่งหาท่าน. ท่านพระอานนทรับคำภิกษุนั้นแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้า รับสั่งกะท่านพระอานนทผู้นั่งเรียบร้อยแล้ว อย่าเลย อานนท เธออย่าเศร้าโศกร่ำไรไปเลย เราได้บอกไว้ก่อนแล้วไม่ใช่หรือว่า ความเป็นต่าง ๆ ความพลัดพราก ความเป็นอย่างอื่นจากรักของชอบใจทั้งสิ้นต้องมี ชื่อนั้นจะหาได้ในของรักของชอบใจนี้แต่ที่ไหนเล่า สิ่งใดเกิดแล้ว มีแล้ว ปัจจัยปรุงแต่งแล้ว มีความทำลายเป็นธรรมดา ความปรารถนาว่า ขอสิ่งนั้นอย่าทำลายไปเลยดังนี้ นั้นไม่เป็นฐานะที่จะมีได้ อานนท เธอได้เป็นอุปัฏฐากตถาคต ด้วยกายกรรม วาจกรรม มโนกรรม อันประกอบด้วยเมตตา เป็นประโยชน์เกื้อกูล เป็นความสุขไม่มีสอง หาประมาณมิได้มาช้านาน เธอได้กระทำบุญไว้แล้ว อานนท จงประกอบความเพียรเถิด เธอจักเป็นผู้ไม่มีอาสวะโดยฉับพลัน.

ตรัสสรรเสริญพระอานนท

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายใด ได้มีแล้ว.

ในอดีต ภิกษุผู้อุปฐากของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเป็นอย่างยิ่ง เหมือน
อาณัติผู้เป็นอุปฐากแห่งเรา แม้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายได้จักมี
ในอนาคตกาล ภิกษุผู้อุปฐากของผู้พระมีพระภาคเจ้านั้นเป็นอย่างยิ่ง เหมือน
อาณัติผู้เป็นอุปฐากแห่งเรา อาณัติเป็นบัณฑิต ย่อมรู้ว่านี่เป็นกาลเพื่อจะ
เข้าเฝ้าพระตถาคต นี่เป็นกาลของพวกภิกษุ นี่เป็นกาลของพวกภิกษุณี นี่เป็น
กาลของพวกอุบาสก นี่เป็นกาลของพวกอุบาสิกา นี่เป็นกาลของพระราชา
นี่เป็นกาลของพระราชามหาอำมาตย์ นี่เป็นกาลของพวกเดียรถีย์ นี่เป็นกาลของ
สาวกเดียรถีย์.

อัပ္ภุตธรรม ๔

[๑๓๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อัပ္ภุตธรรมนำอัสจรรย ๔ อย่างเหล่านี้
มีอยู่ในพระอาณัติ. อัပ္ภุตธรรม ๔ อย่างเป็นไฉน. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
ถ้าภิกษุบริษัท เข้าไปใกล้เพื่อจะเห็นอาณัติ ภิกษุบริษัทนั้น ย่อมยินดีด้วย
การที่ได้เห็น ถ้าอาณัติแสดงธรรมในภิกษุบริษัทนั้น ภิกษุบริษัทนั้น ก็ย่อม
ยินดี แม้ด้วยธรรมที่แสดงแล้ว ภิกษุบริษัทยังไม่อิ่มเลย อาณัติย่อมนั่งไป
ในเวลานั้น ถ้าภิกษุณีบริษัท. . .อุบาสกบริษัท. . .อุบาสิกาบริษัท เข้าไปใกล้
เพื่อจะเห็นอาณัติ อุบาสิกาบริษัทนั้น ย่อมยินดีด้วยการที่ได้เห็น ถ้าอาณัติ
แสดงธรรมในอุบาสิกาบริษัทนั้น อุบาสิกาบริษัทนั้น ก็ยินดีแม้ด้วยธรรมที่
แสดงแล้ว อุบาสิกาบริษัทยังไม่อิ่มเลย อาณัติย่อมนั่งไปในเวลานั้น ภิกษุ
ทั้งหลาย อัပ္ภุตธรรมนำอัสจรรย ๔ อย่างเหล่านี้แล มีอยู่ในอาณัติ.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อัပ္ภุตธรรมนำอัสจรรย ๔ อย่างเหล่านี้ มีอยู่
ในพระเจ้าจักรพรรดิ. ถ้าขัตติยบริษัทเข้าไปเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิ ขัตติยบริษัท
นั้น ย่อมยินดีด้วยการที่ได้เข้าเฝ้า ถ้าพระเจ้าจักรพรรดิมีพระดำรัสในขัตติย-

บริษัทนั้น ขัดติยบริษัทนั้น ก็ยินดีแม้ด้วยพระดำรัส ขัดติยบริษัทยังไม่อึม
เลย พระเจ้าจักรพรรดิยอมทรงนั่งในเวลานั้น. ถ้าพราหมณบริษัท...คฤห-
บดีบริษัท...สมณบริษัท เข้าไปเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิ สมณบริษัทนั้น
ยอมยินดีด้วยการที่ได้เข้าเฝ้า ถ้าพระเจ้าจักรพรรดิมีพระดำรัสในสมณบริษัท
นั้น สมณบริษัทนั้นก็ยินดี. แม้ด้วยพระดำรัส สมณบริษัทนั้นยังไม่อึมเลย
พระเจ้าจักรพรรดิยอมทรงนั่งไปในเวลานั้น.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อัญมณธรรมนำอัสจรรย ๔ อย่าง มีอยู่ในอานนท
นั้นนั่นเหมือนกัน ถ้าภิกษุบริษัทเข้าไปใกล้เพื่อจะเห็นอานนท ภิกษุบริษัทนั้น
ยอมยินดีด้วยการที่ได้เห็น ถ้าอานนทแสดงธรรมในภิกษุบริษัทนั้น ภิกษุ
บริษัทนั้นยอมยินดี แม้ด้วยธรรมที่แสดงแล้ว ภิกษุบริษัทยังไม่อึมเลย
อานนทยอมนั่งไปในเวลานั้น. ถ้าภิกษุณีบริษัท...อุบาสกบริษัท...อุบาสิกา
บริษัทเข้าไปหาได้เห็นอานนท อุบาสิกาบริษัทนั้น ย่อมยินดีด้วยการที่ได้เห็น
ถ้าอานนทแสดงธรรมในอุบาสิกาบริษัทนั้น อุบาสิกาบริษัทนั้น ก็ยินดีแม้ด้วย
ธรรมที่แสดงแล้ว อุบาสิกาบริษัทยังไม่อึมเลย อานนทยอมนั่งไปในเวลานั้น.
ภิกษุทั้งหลาย อัญมณธรรมนำอัสจรรย ๔ อย่างเหล่านี้แล มีอยู่ในอานนท.

ครุสเรื่องเมืองกุสินารา

[๑๓๗] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนท
ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้า
อย่าเสด็จปรินิพพานในเมืองเล็ก เมืองดอน กิ่งเมืองนี้เลย เมืองใหญ่เหล่านี้
มีอยู่คือ เมืองจัมปา เมืองราชคฤห์ เมืองสาวัตถี เมืองสาเกต เมืองโกสัมพี
เมืองพาราณสี ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานในเมืองเหล่านี้เถิด
กษัตริย์มหาศาล พราหมณมหาศาล คฤหบดีมหาศาลที่ล้อมใสในพระตถาคต
มีอยู่มากในเมืองเหล่านี้ ท่านเหล่านั้นจักกระทำสักการะบูชาสรีระของพระตถาคต.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอนนทฺ์ เธออย่าได้กล่าวอย่างนี้ เธออย่าได้กล่าวอย่างนี้ว่า เมืองเล็ก เมืองคอน กิ่งเมืองคังนี้เลย แต่ปางก่อน มีพระเจ้าจักรพรรดิ ทรงพระนามว่ามหาสุทฺ์สสนะ ผู้ทรงธรรมเป็นพระราชา โดยธรรมเป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ทรงชนะแล้ว มีพระราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ เมืองกุสินารานี้ มีนามว่า กุสาวดี เป็นราชธานีของพระเจ้ามหาสุทฺ์สสนะ โดยยาวด้านทิศบูรพา และทิศประจิม ๑๒ โยชน์ โดยกว้างด้านทิศอุดรและทิศทักษิณ ๗ โยชน์ กุสาวดีเป็นราชธานี เป็นเมืองที่มั่งคั่งรุ่งเรืองมีชนมาก มนุษย์หนาแน่น และมีศึกษาหาได้ง่าย ดูก่อนอนนทฺ์ อาลกมณฑลราชธานีแห่งเทพเจ้าทั้งหลาย เป็นเมืองที่มั่งคั่งรุ่งเรืองมีชนมาก ยัษย์หนาแน่น และมีศึกษาหาได้ง่าย แม้นั้นใด กุสาวดีราชธานีก็ฉนั้นเหมือนกัน เป็นเมืองที่มั่งคั่งรุ่งเรืองมีชนมาก มนุษย์หนาแน่น และมีศึกษาหาได้ง่าย กุสาวดีราชธานีมิได้เงียบจากเสียงทั้ง ๑๐ ทั้งกลางวันและกลางคืน คือ เสียงช้าง เสียงม้า เสียงรถ เสียงกลอง เสียง ตะโพน เสียงพิณ เสียงขั้บร้อง เสียงกั้งสตาล เสียงประโคมและเสียงเป็นที่ ๑๐ ว่า ท่านทั้งหลายจงบริโลก จงคัม จงเคี้ยวกิน จงไปเถิด อนนทฺ์ เธอจงเข้าไปในเมืองกุสินาราแล้ว บอกแก่พวกมัลลกษั้ตรีย์เมืองกุสินาราว่า ดูก่อน วาสัญญ์ทั้งหลาย พระตถาคตจักปรินิพพานในปัจฉิมยามแห่งราตรีในวันนี้ พวกท่านจงรีบออกไปเถิด พวกท่านอย่าได้มีความร้อนใจในภายหลังว่า พระตถาคตได้ปรินิพพานในคามเขตของพวกเรา พวกเราไม่ได้เข้าไปเฝ้า พระตถาคต ในกาลครั้งสุดท้าย. ท่านพระอนนทฺ์ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปในเมืองกุสินารา ลำพังผู้เดียว.

แจ้งข่าวมัลลกษั้ตรีย์

สมัยนั้น มัลลกษั้ตรีย์เมืองกุสินาราประชุมกันอยู่ที่สั้ฐาคาร ด้วยกรณีกิจบางอย่าง. ลำคั้บนั้น ท่านพระอนนทฺ์เข้าไปยังสั้ฐาคารของ

มัลลกษัตริย์เมืองกุสินารา ได้บอกแก่พวกมัลลกษัตริย์เมืองกุสินาราว่า คุณก่อน วาสิฏฐ์ทั้งหลาย พระตถาคตจักปรินิพพานในปัจฉิมยามแห่งราตรีในวันนี้แหละ พวกท่านจงรีบออกไปเถิด พวกท่านอย่าได้มีความร้อใจในภายหลังว่า พระตถาคตได้ปรินิพพานในคามเขตของพวกเรา พวกเราไม่ได้เฝ้าตถาคตในกาลครั้งสุดท้าย. พวกมัลลกษัตริย์ พระโอรส สุณิสาและปชาบดีได้สดับคำนี้ของท่านพระอานนท์แล้ว เป็นทุกข์เสียพระทัย เปี่ยมไปด้วยความทุกข์ใจ บางพวกสยายพระเกศา ประคองหัตถ์ทั้งสองคร่ำครวญอยู่ สัมลنگลิ่งเกลือกไปมา เหมือนมีพระบาทอันขาดแล้ว ทรงรำพันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจักปรินิพพานเร็วนัก พระสุตตจักปรินิพพานเร็วนัก พระองค์ผู้มีพระจักขุในโลก จักอันตรธานเสียเร็วนัก.

ครั้งนั้น พวกมัลลกษัตริย์ พระโอรส สุณิสาและปชาบดีเป็นทุกข์เสียพระทัย เปี่ยมไปด้วยความทุกข์ใจ เสด็จเข้าไปยังศาลวัน อันเป็นที่แหวะพักของพวกมัลลกษัตริย์ เสด็จเข้าไปหาท่านพระอานนท์. ท่านพระอานนท์ได้มีความดำริว่า ถ้าเราให้พวกมัลลกษัตริย์เมืองกุสินาราดวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าทีละองค์ ๆ พวกมัลลกษัตริย์เมืองกุสินาราก็มิได้ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าทั่วกัน ราตรีนี้จักสว่างเสีย ถ้ากระไรเราควรจัดให้พวกมัลลกษัตริย์เมืองกุสินาราดวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยลำดับสกุล ๆ ด้วย กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มัลลกษัตริย์มีนามอย่างนี้ พร้อมด้วยโอรสชายา บริษัทและอำมาตย์ถวายบังคมพระบาททั้งสองของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า. โดยอุบายเช่นนี้ท่านพระอานนท์ ยังพวกมัลลกษัตริย์เมืองกุสินาราให้ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าเสร็จโดยปฐมยามเท่านั้น.

เรื่องสุกัถพริพาชก

[๑๓๘] สมัยนั้น สุกัถพริพาชก อาศัยอยู่ในเมืองกุสินารา. สุกัถพริพาชกได้ฟังว่า พระสมณโคดม จักปรินิพพานในปัจฉิมยามแห่งราตรีวันนี้. ลำดับนั้น สุกัถพริพาชกได้มีความดำริว่า เราได้ฟังคำนั้นของพวกเขา ปริพาชกผู้เฒ่าผู้แก่ ซึ่งเป็นอาจารย์และปาจารย์ กล่าวอยู่ว่า พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมอุบัติขึ้นในโลกในบางครั้งบางคราว พระสมณโคดมจักปรินิพพานในปัจฉิมยามแห่งราตรีวันนี้แหละ อนึ่ง ธรรมอันเป็นที่สงสัยนี้ซึ่งบังเกิดขึ้นแก่เราก็มียู่ เราเลื่อมใสในพระสมณโคดมอย่างนี้ว่า พระสมณโคดม ย่อมสามารถเพื่อแสดงธรรมแก่เรา ที่เราจะฟังละธรรมอันเป็นที่สงสัยนี้ได้.

ลำดับนั้น สุกัถพริพาชก เข้าไปหาท่านพระอานนท์ที่ศาลวันอันเป็นที่แหว่งพักของพวกมัลลกะศัตรี ครั้นเข้าไปหาแล้ว จึงได้กล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า ท่านอานนท์ ข้าพเจ้าได้ฟังคำของพวกเขาปริพาชก...ที่เราจะฟังละธรรมอันเป็นที่สงสัยนี้ได้ ท่านอานนท์ ข้าพเจ้านั้น ขอได้เฝ้าพระสมณโคดม. เมื่อสุกัถพริพาชกกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนท์กล่าวว่า อย่าเลยสุกัถทะ อย่าเบียดเบียนพระตถาคตเลย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเหน็ดเหนื่อย. แม้ครั้งที่สอง...แม้ครั้งที่สามสุกัถพริพาชกก็กล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า...

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงสดับคำเจรจาของท่านพระอานนท์กับสุกัถพริพาชกแล้ว. จึงตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า อย่าเลย อานนท์ อย่าห้ามสุกัถทะเลย สุกัถทะจงได้เฝ้าพระตถาคตเถิด สุกัถทะจักถามปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่งกะเรา มุ่งเพื่อความรู้ มิใช่มุ่งเพื่อความเบียดเบียน อนึ่ง เราอันสุกัถทะถามแล้วจักพยากรณ์ข้อความแก่สุกัถทะนั้นได้ เขาจักรู้ข้อความนั้นได้โดยฉับพลัน.

ท่านพระอานนที่ได้กล่าวกะท่านสุภัททปริพาชกว่า ไปเถิด สุภัททะ
พระผู้มีพระภาคเจ้าประทานโอกาสแก่ท่าน. สุภัททปริพาชกจึงเข้าไปเฝ้าพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า ชื่นชมกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ให้ถ้อยคำเป็นที่ชื่นชมให้ระลึก
ถึงกันผ่านพ้นไปแล้ว นิ่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. สุภัททปริพาชกกราบทูล
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ สมณพราหมณ์เหล่าใด เป็น
เจ้าหมู่ เป็นเจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ มีชื่อเสียง มียศ เป็นเจ้าลัทธิ ชนเป็น
อันมากสมมติว่าเป็นคนดี คือ บุรณกัสสปะ มกขลิโคสาละ อชิตเสกสัมพละ
ปฤชกัจจายนะ สัตถุชยเวถ์ฐบุตร นิครณฐนาฏบุตร สมณพราหมณ์เหล่านั้น
ทั้งหมดตรัสรู้แล้ว ตามปฏิญญาของตน หรือทั้งหมดไม่ได้ตรัสรู้ หรือว่าบาง
พวกไม่ได้ตรัสรู้. อย่าเลยสุภัททะขอนั้นหยุดไว้ก่อน...

ทรงแสดงธรรมแก่สุภัททะ

เราจะแสดงธรรมแก่ท่าน ท่านจงฟังธรรมนั้น จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว.
สุภัททปริพาชกทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว. พระผู้มีพระภาค-
เจ้าตรัสว่า ดูก่อนสุภัททะ. อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ หาไม่ได้ในธรรม
วินัยใด แม้สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ก็หาไม่ได้ในธรรมวินัยนั้น
สุภัททะ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ หาได้ในธรรมวินัยใด แม้สมณะที่ ๑
ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ หาได้ในธรรมวินัยนั้น สุภัททะ อริยมรรคอันประกอบด้วย
องค์ ๘ หาได้ในธรรมวินัยนี้ สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ก็มีอยู่ในธรรม
วินัยนี้ ลัทธิอื่น ๆ วางจากสมณะผู้รู้ สุภัททะ ก็ภิกษุเหล่านี้ พึงอยู่โดยชอบ
โลกจะไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย.

[๑๓๕] ดูก่อนสุภัททะเรามีวัย ๒๕ ปีบวชแล้ว

แสวงหาว่าอะไรเป็นกุศล ตั้งแต่เราบวชแล้ว

นับได้ ๕๑ ปี แม้สมณะเป็นไปในประเทศแห่ง

ธรรมเป็นเครื่องนำออก ไม่มีในภายนอกแต่

ธรรมวินัยนี้.

สมณะที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ไม่มี ลัทธิอื่นว่างจากสมณะผู้รู้. สุภัททะ
ภิกษุเหล่านั้นพึงอยู่โดยชอบ โลกไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย.

ติตถียปริวาส

[๑๔๐] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว สุภัททปริพาชก
กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภามิตของพระองค์แจ่ม
แจ่มนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภามิตของพระองค์แจ่มแจ่มนัก บุคคลหงาย
ของทีลว่า เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืด
ผู้มีจักขุจักเห็นรูปฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศธรรม โดยอนก
ปริยายฉันนั้นเหมือนกัน ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า พระธรรม
พระภิกษุสงฆ์ว่า เป็นสรณะ ข้าพระองค์พึงได้บรรพชา อุปสมบทในสำนักของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนสุภัททะ ผู้ใดเคยเป็นอัญญเดียรฉัตร
หวังบรรพชาอุปสมบทในธรรมวินัยนี้ ผู้นั้นต้องอยู่ปริวาส ๔ เดือน. ต่อล่วง ๔
เดือนแล้ว ภิกษุทั้งหลายมีจิตยินดีแล้ว จึงให้บรรพชาอุปสมบทเพื่อความเป็น
ภิกษุ แต่เราสู้บุคคลต่างกันในเรื่องนี้. สุภัททปริพาชกกราบทูลว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ หากผู้เคยเป็นอัญญเดียรฉัตร หวังบรรพชาอุปสมบทในธรรม
วินัยนี้ จะต้องอยู่ปริวาส ๔ เดือน ต่อล่วง ๔ เดือนแล้ว ภิกษุทั้งหลายมีจิต
ยินดีแล้ว จึงให้บรรพชาอุปสมบทเพื่อความเป็นภิกษุ ข้าพระองค์จักอยู่ปริวาส
๔ ปี ต่อล่วง ๔ ปีแล้ว ขอภิกษุทั้งหลายมีจิตยินดีแล้ว จงให้บรรพชาอุปสม-
บทเพื่อความเป็นภิกษุเถิด.

สุภัททสำเร็จอรหัต

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อนอานนท์ ถ้าเช่นนั้น เธอจงให้สุภัททปริพาชกบวชเถิด. ท่านพระอานนท์ทูลรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว. สุภัททปริพาชกได้กล่าวกะท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อนท่านอานนท์ผู้มีอายุ ลากของท่าน ท่านได้ดีแล้ว ที่พระศาสนา ทรงอภิเษกด้วยอันเตวาสิกาภิเษก ที่เฉพาะพระพักตร์ในพระศาสนานี้. สุภัททปริพาชก ได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว. ก็ท่านสุภัททอุปสมบทแล้วไม่นาน หลีกออกไปอยู่แต่ผู้เดียวเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีตนส่งไปแล้วอยู่ไม่ช้านานนัก ทำให้แจ้งที่สุดพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยมที่กุลบุตรทั้งหลาย ผู้มีความต้องการออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต โดยชอบด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเอง ในทิฏฐธรรมเข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำเสร็จแล้ว กิจเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มี. ท่านสุภัททรูปหนึ่งได้เป็นพระอรหันต์. ท่านเป็นสักกิสาวกองค์สุดท้ายของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

จบภาณวารที่ ๕

ประทานโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์

[๑๔๑] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะท่านพระอานนท์ว่า คุณก่อนอานนท์ บางทีพวกเธอจะพึงมีความคิดอย่างนี้ว่า ปาพจน์มีพระศาสดาล่วงแล้ว พระศาสดาของพวกเราไม่มี ชื่อนี้พวกเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมก็ดี วินัยก็ดีอันใดอันเราแสดงแล้ว ได้บัญญัติไว้แล้วแก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้นจักเป็นศาสดาแห่งพวกเธอ โดยกาลล่วงไปแห่งเราคุณก่อนอานนท์ บัดนี้พวกภิกษุเรียกกันและกันด้วยวาตะว่า อาวุโสฉันใด โดยล่วงไปแห่งเรา ไม่ควร

เรียกกันฉันนั้น ภิกษุผู้แก่กว่า ฟังเรียกภิกษุผู้อ่อนกว่าโดยชื่อหรือโดยโคตร หรือโดยวาตะว่าอาวุโส ภิกษุผู้อ่อนกว่า ฟังเรียกภิกษุผู้แก่กว่าว่า ภนุเต หรืออายุสุมา คุณก่อนอนันท์ ถ้าสงฆ์ปรารธนาจะถอนสิกขาบทเล็กน้อยเสียบ้างจงถอนเถิด โดยล่วงไปแห่งเรา ฟังลงพรหมทัณฑ์แก่ฉันนภิกษุ โดยล่วงไปแห่งเรา. ท่านพระอนันท์กราบทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พรหมทัณฑ์เป็นไฉน. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ฉันนภิกษุฟังพูดได้ตามที่ตนปรารธนา ภิกษุทั้งหลายไม่ฟังว่า ไม่ฟังโอวาท ไม่ฟังสั่งสอน.

[๑๔๒] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ความสงสัยเคลือบแคลงในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ มรรค หรือในข้อปฏิบัติจะมีแก่ภิกษุแม้รูปหนึ่ง พวกเธอจงถามเถิด อย่าได้มีความร้อนใจภายหลังว่า พระศาสดาอยู่เฉพาะหน้าเราแล้ว เรายังมีอาจทูลถาม พระผู้มีพระภาคเจ้าที่เฉพาะพระพักตร์. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว พวกภิกษุเหล่านั้นก็พากันนิ่งอยู่. แม้ครั้งที่สอง... แม้ครั้งที่สามภิกษุเหล่านั้นก็พากันนิ่งอยู่.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย บางทีพวกเธอไม่ถามแม้เพราะความเคารพในพระศาสดา แม้ภิกษุผู้เป็นสหายนจบอกแก่ภิกษุผู้สหายนเถิด. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ แล้วพวกภิกษุเหล่านั้นก็พากันนิ่งอยู่ ท่านพระอนันท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้าอัสจรรย ไม่เคยมีมาแล้ว ข้าพระองค์เลื่อมใสในภิกษุสงฆ์อย่างนี้ว่า ความสงสัยเคลือบแคลงในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ มรรค หรือในข้อปฏิบัติไม่มีแม้แก่ภิกษุรูปหนึ่ง ในภิกษุสงฆ์หมู่หนึ่ง. คุณก่อนอนันท์ เธอพูดเพราะความเลื่อมใส ตถาคตหยั่งรู้ในข้อนี้เหมือนกันว่า ความสงสัยเคลือบแคลงในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ มรรค หรือข้อปฏิบัติไม่มีแม้

แก่ภิกษุรูปหนึ่ง ในภิกษุสงฆ์หมู่หนึ่ง บรรดาภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านี้ ภิกษุรูปที่ต่ำที่สุด ก็เป็นโสดาบัน มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง มีอันจะตรัสรู้ในภายหน้า.

พระปัจฉิมวาจา

[๑๔๓] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนพวกเธอว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อม
ไปเป็นธรรมดา พวกเธอจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด. นี้เป็นพระ-
ปัจฉิมวาจาของพระตถาคต.

ปรินิพพาน

[๑๔๔] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าปฐมฌาน ออกจาก
ปฐมฌานแล้ว เข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌานแล้ว เข้าตติยฌาน ออกจาก
ตติยฌานแล้ว เข้าจตุตถฌาน ออกจากจตุตถฌานแล้ว ทรงเข้าอากาสาณัญ-
จายตนะ ออกจากอากาสาณัญจายตนสมาบัติแล้ว เข้าวิญญาณัญจายตนะ ออกจาก
วิญญาณัญจายตนสมาบัติแล้ว เข้าอากิญจัญญายตนะ ออกจากอากิญจัญญา-
ยตนสมาบัติแล้ว เข้าเนวสัณญานาสัณญายตนะ ออกจากเนวสัณญานาสัณญา-
ยตนสมาบัติแล้ว ทรงเข้าสัณญาเวทิตนิโรธ.

ครั้งนั้น ท่านพระอานนที่ได้ถามท่านพระอนุรุทธะว่า พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้วหรือ ท่านพระอนุรุทธะกล่าวว่า อานนที่ผู้มีอายุ
พระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่เสด็จปรินิพพานทรงเข้าสัณญาเวทิตนิโรธ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงออกจากสัณญาเวทิตนิโรธสมาบัติ
แล้ว เข้าเนวสัณญานาสัณญายตนะ ออกจากเนวสัณญานาสัณญายตนสมาบัติแล้ว
เข้าอากิญจัญญายตนะ ออกจากอากิญจัญญายตนสมาบัติแล้ว เข้าวิญญาณัญจา-

ยณะ ออกจากวิญญาณัญจายตนสมาบัติแล้ว เข้าอากาศัญจายณะ ออกจากอากาศัญจายตนสมาบัติแล้ว เข้าจตุตถฌาน ออกจากจตุตถฌานแล้ว เข้าตติยฌาน ออกจากตติยฌานแล้ว เข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌานแล้ว เข้าปฐมฌาน ออกจากปฐมฌานแล้ว เข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌานแล้ว เข้าตติยฌาน ออกจากตติยฌานแล้ว เข้าจตุตถฌาน. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง ออกจากจตุตถฌานแล้ว เสด็จปรินิพพานในลำดับ (แห่งการพิจารณาองค์ จตุตถฌานนั้น).

[๑๘๕] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้ว พร้อมกับการปรินิพพานได้เกิดแผ่นดินไหวใหญ่ เกิดความขนพองสยองเกล้าน่าฟังกลัว ทั้งกลองทิพย์ก็บันลือขึ้น.

พรหมกล่าวสังเวชธรรม

[๑๘๖] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้ว พร้อมกับการปรินิพพาน ท้าวสหัมบดีพรหมได้กล่าวคาถานี้ว่า

สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง จักต้องทอด-
ทิ้งร่างกายไว้ในโลก แต่พระตถาคตผู้เป็น
ศาสดาเช่นนั้น หาบุคคลจะเปรียบเทียบ
มิได้ในโลก เป็นพระสัมพุทธเจ้า ทรงมี
พระกำลัง ยังเสด็จปรินิพพาน.

[๑๘๗] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้ว พร้อมกับการปรินิพพาน ท้าวสักกจอมเทพ ได้ตรัสพระคาถาว่า

สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความ
เกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา ย่อมเกิด

ขึ้นและดับไป ความเข้าไปสงบสังขารเหล่านี้
นั้นได้เป็นสุข.

[๑๔๘] ...ท่านพระอนุรุธะ ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

ลมอัสสาสะปัสสาสะของพระผู้มีผู้มี
พระทัยตั้งมั่น คงที่ ไม่หวั่นไหว ปราปรภ
สันติทำกาละมิได้มีแล้ว.

พระองค์มีพระทัยไม่หวั่นไหว ทรงอด-
กลั้นเวทนาได้แล้ว ความพินแห่งจิตได้มี
แล้ว เหมือนดวงประทีปดับไปจะนี้.

[๑๔๙] ...ท่านพระอานนท์ ได้กล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

เมื่อพระสัมพุทธเจ้า ประกอบด้วย
อาการอันประเสริฐทั้งปวง ปรีนิพพาน
แล้ว ในครั้งนั้นได้เกิดอัศจรรย์ นำฟังกล่าว
และเกิดความขนพองสยองเกล้า.

[๑๕๐] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าปรีนิพพานแล้ว บรรดาภิกษุเหล่านั้น
พวกภิกษุยังมีราคะไม่ไปปราศแล้ว บางพวกประคองแขนทั้งสองคร่ำครวญอยู่
สั่นลงกลิ้งเกลือกไปมาเหมือนเท้าขาด ราวกันว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าปรีนิพพาน
เร็วนัก พระสุคตปรีนิพพานเร็วนัก พระองค์ผู้มีพระจักขุในโลกอันตรธาน
เร็วนัก. ส่วนพวกภิกษุที่มีราคะไปปราศแล้ว มีสติสัมปชัญญะอดกลั้นอยู่ว่า
สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ ชื่อนั้น จะหาได้ในสังขารนี้แต่ที่ไหน.

[๑๕๑] ครั้งนั้น ท่านพระอนุรุธะเตือนภิกษุทั้งหลายว่า อย่าเลยผู้มี
อายุทั้งหลาย พวกท่านอย่าเศร้าโศกอย่ารำไรไปเลย เรื่องนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสบอกไว้ก่อนแล้วไม่ใช่หรือว่า ความเป็นต่าง ๆ ความพลัดพราก ความ

เป็นอย่างอื่นจากสิ่งและบุคคลอันเป็นที่รักที่ชอบใจทั้งสิ้นต้องมี ชื่อนั้น จะหาได้
ได้ในสิ่งและบุคคลอันเป็นที่รักที่ชอบใจนี้แต่ที่ไหน สิ่งใดเกิดแล้วมีแล้วปัจจัย
ปรุงแต่งแล้ว มีความทำลายเป็นธรรมดา ความปรารถนาว่า ขอสิ่งนั้นอย่าทำ
ลายไปเลยดังนี้ ไม่เป็นฐานที่จะมีได้ พวกเทวดาพากันยกโทษอยู่. ท่านพระ-
อานนท์ถามว่า ท่านอนุรุทธะ พวกเทวดาการทำไว้ในใจเป็นอย่างไร. พระ
อนุรุทธะตอบว่า อานนท์ มีเทวดาบางพวกสำคัญอากาศว่าเป็นแผ่นดิน สยายผม
ประคองแขนทั้งสองคร่ำครวญอยู่ ล้มลงกลิ้งเกลือกไปมาเหมือนเท้าขาดแล้ว
รำพันว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานเร็วนัก พระสุคตปรินิพพานเร็วนัก
พระองค์ผู้มีพระจักขุในโลกอันตรธานเร็วนัก มีเทวดาบางพวกสำคัญแผ่นดินว่า
เป็นแผ่นดินสยายผมคร่ำครวญอยู่...อันตรธานเร็วนัก. ส่วนเทวดาที่ปราศ
จากราคะแล้ว มีสติสัมปชัญญะอดกลั้นอยู่ว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ
ชื่อนั้นจะหาได้ในสังขารนี้แต่ที่ไหน.

ลำดับนั้น ท่านอนุรุทธะและท่านพระอานนท์ยังราตรีที่เหลือนั้น ให้
ถ่วงไปด้วยธรรมิกถา. ท่านพระอนุรุทธะสั่งท่านพระอานนท์ว่า ไปเถิด อานนท์
ท่านจงเข้าไปเมืองกุสินารา บอกแก่พวกมัลลกะษัตริย์เมืองกุสินาราว่า คุณก่อน
วาสิฏฐะทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้ว ขอพวกท่านจงทราบกาล
อันควรในบัดนี้เถิด. ท่านพระอานนท์รับคำท่านพระอนุรุทธะแล้ว เวลา
เช้านุ่งแล้ว ถือบาตรและจีวรเข้าไปเมืองกุสินาราลำพังผู้เดียว.

แจ้งข่าวปรินิพพาน

[๑๕๒] สมัยนั้น พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินารา ประชุมกันที่สัณฐคาร
ด้วยเรื่องพระนิพพานนั้น. ลำดับนั้น ท่านพระอานนท์ไปยังสัณฐคารของเจ้า
มัลละเมืองกุสินารา ได้บอกแก่เจ้ามัลละเมืองกุสินาราว่า คุณก่อนวาสิฏฐะทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้ว ขอท่านทั้งหลายจงสำคัญกาลอันควร
ในบัดนี้เถิด. เจ้ามัลละ โอรส สุนิสา และปชาบดีพึงคำนึงของท่านพระอานนท์
แล้ว มีความทุกข์ เสียพระทัยเปี่ยมด้วยทุกข์ใจ บางพวกสหายผมประคอง
พระหัตถ์ทั้งสองคร่ำครวญ ล้มลงถึงเกลือกไปมาเหมือนมีพระบาทขาดแล้ว
ทรงรำพันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานเร็วนัก พระสุตตปรินิพพานเร็วนัก
พระองค์ผู้มีจักขุในโลกอันตรธานเร็วนัก.

ครั้งนั้น เจ้ามัลละเมืองกุสินารารับสั่งกะพวกบุรุษว่า พวกท่านจง
เตรียมของหอมดอกไม้ และเครื่องดนตรีทุกชนิดในเมืองกุสินาราให้พร้อม.
เจ้ามัลละเมืองกุสินารา ถือเอาของหอมดอกไม้เครื่องดนตรีทุกชนิดและผ้า
๕๐๐ คู่ เสด็จไปยังศาลวันอันเป็นที่แวะพักของพวกเจ้ามัลละ เสด็จเข้าถึงสระ
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า สักการะ เคารพ นับถือ บูชาพระสระของพระผู้มี
พระภาคเจ้าด้วยการพ้อนรำ ขับร้อง ประโคม ของหอม ดอกไม้ ดาดเพดานผ้า
ตกแต่งโรงมณฑล ยังวันนั้นให้ล่วงไปด้วยประการอย่างนี้. พวกเจ้ามัลละมี
พระดำริว่า การถวายพระเพลิงพระสระของพระผู้มีพระภาคเจ้าในวันนี้หมด
เวลาเสียแล้ว พຽงนี้พวกเราจักถวายพระเพลิงพระสระของพระผู้มีพระภาคเจ้า.
พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินารา สักการะ เคารพ นับถือ บูชาพระสระของพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าด้วยการพ้อนรำ ขับร้อง ประโคม ของหอมดอกไม้ ดาดเพดานผ้า
ตกแต่งโรงมณฑล ยังวันแม้ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ที่ ๕ ที่ ๖ ให้ล่วงไปแล้ว
ครั้นถึงวันที่ ๗ พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินารามีพระดำริว่า พวกเราสักการะ
เคารพ นับถือ บูชาพระสระของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยการพ้อนรำ ขับร้อง
ประโคม ของหอมดอกไม้ จักเชิญไปทางทิศทักษิณแห่งพระนครเชิญไปภาย
นอกพระนคร ถวายพระเพลิงพระสระของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทางทิศทักษิณ
แห่งพระนคร.

มัลลปาโมกษ์ ๘

[๑๕๓] สมัยนั้น มัลลปาโมกษ์ ๘ องค์ สระสรงเกล้าแล้วทรงงู่งผ้าใหม่ด้วยทรงดำริว่า เราจักยกพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมไม่อาจจะยกขึ้นได้. พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินาราได้ถามท่านพระอนรุทธะว่า ท่านอนรุทธะอะไรหนอเป็นเหตุ อะไรหนอเป็นปัจจัย มัลลปาโมกษ์ ๘ องค์นี้ ผู้สระสรงเกล้าแล้ว ทรงงู่งผ้าใหม่ด้วยดำริว่า เราจักยกพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมไม่อาจจะยกขึ้นได้. พระอนรุทธะกล่าวว่า คุณก่อนวาสิฏฐะทั้งหลาย พวกท่านมีความประสงค์อย่างหนึ่ง พวกเทวดามีความประสงค์อย่างหนึ่ง. เจ้ามัลละถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พวกเทวดามีความประสงค์อย่างไร.

พระอนรุทธะกล่าวว่า คุณก่อนวาสิฏฐะทั้งหลาย พวกท่านมีความประสงค์ว่า เราสักการะ เคารพ นับถือ บูชาพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยการพ้อนรำ ขับร้อง ประโคม ดอกไม้ ของหอม จักเชิญไปทางทิศทักษิณแห่งพระนคร แล้วเชิญไปภายนอกพระนคร ถวายพระเพลิงพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทางทิศทักษิณแห่งพระนคร เทวดามีความประสงค์ว่า เราสักการะ เคารพ นับถือ บูชาพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยการพ้อนรำ ขับร้อง ประโคม ดอกไม้ ของหอม อันเป็นทิพย์จักเชิญไปทางทิศอุดรแห่งพระนคร แล้วเข้าสู่พระนครโดยทวารทิศอุดร เชิญไปท่ามกลางพระนคร แล้วออกโดยทวารทิศบูรพา แล้วถวายพระเพลิงพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า ที่มกุฏพันธนเจดีย์ของพวกเจ้ามัลละ ทางทิศบูรพาแห่งพระนคร. เจ้ามัลละกล่าวว่า ขอให้เป็นไปตามความประสงค์ของพวกเทวดาเถิด.

สมัยนั้น เมืองกุสินาราดาราชายไปด้วยดอกมณฑารพ โดยถ่องแฉวประมาณแก่เท่า จนตลอดที่ต่อแห่งเรือนบ่อของโสโครกและกองหยากเชื้อ ครั้งนั้น พวกเทวดาและพวกเจ้ามัลละเมืองกุสินารา สักการะ เคารพ นับถือ บูชาพระ

สรณะของพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคม ดอกไม้ ของหอม ทั้งที่เป็นทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ เชิญไปทางทิศอุดรแห่งพระนคร แล้วเชิญไปสู่พระนครโดยทวารทิศอุดร เชิญไปท่ามกลางพระนคร แล้วออกไปโดยทวารทิศบูรพา แล้ววางพระสรณะพระผู้มีพระภาคเจ้า ณ มกุฏพันธเจดีย์ของพวกเจ้ามัลละ ทางทิศบูรพาแห่งพระนคร. ลำดับนั้น พวกเจ้ามัลละได้ถามท่านพระอานนท์ว่า พวกข้าพเจ้าจะพึงปฏิบัติในพระสรณะของพระตถาคตอย่างไร. ท่านพระอานนท์กล่าวว่า คุณก่อนวาสิฏฐะทั้งหลาย พวกท่านพึงปฏิบัติในพระสรณะพระตถาคต เหมือนที่เขาปฏิบัติในพระสรณะของพระเจ้าจักรพรรดิฉะนั้น. เขาปฏิบัติในพระสรณะของพระเจ้าจักรพรรดิเป็นอย่างไรเล่า.

คุณก่อนวาสิฏฐะทั้งหลาย เขาห่อพระสรณะของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าไหม แล้วซับด้วยสำลี แล้วห่อด้วยผ้าไหม โดยอุบายนี้ห่อพระสรณะของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้า ๕๐๐ กู่แล้ว เชิญพระสรณะลงในรางเหล็กอันเต็มด้วยน้ำมันครอบด้วยรางเหล็กอื่น แล้วกระทำจิตกาธานด้วยไม้หอมทุกชนิด ถวายพระเพลิงพระสรณะของพระเจ้าจักรพรรดิแล้ว สร้างพระสถูปของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ที่ทางใหญ่ ๔ แพร่ง เขาปฏิบัติในพระสรณะของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยประการฉะนี้แล พวกท่านพึงปฏิบัติในพระสรณะพระตถาคต เหมือนที่เขาปฏิบัติในพระสรณะของพระเจ้าจักรพรรดิฉะนั้น พึงสร้างพระสถูปพระตถาคตไว้ในหนทางใหญ่ ๔ แพร่ง ชนเหล่าใดจักยกขึ้นซึ่งพวงมาลัยของหอมหรือจุกจกอภิวัต หรือจักยังจิตให้เลื่อมใสในพระสถูปนั้น ชื่อนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเหล่านั้นตลอดกาลนาน.

ลำดับนั้น พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินารารับสั่งกะพวกบุรุษว่า คุณก่อนพนาย ถ้าอย่างนั้น พวกท่านจงเตรียมสำลีไว้พร้อมเถิด. พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินาราห่อพระสรณะพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยผ้าไหม แล้วซับด้วยสำลี แล้วห่อ

ด้วยผ้าไหมโดยอุบายนี้ ห่อพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยผ้า ๕๐๐ กุ แล้วเชิญลงในรางเหล็กอันเต็มด้วยน้ำมัน กรอบด้วยรางเหล็กอื่น แล้วกระทำจิตภาชานด้วยไม้หอมทุกชนิด แล้วจึงเชิญพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้าขึ้นสู่จิตภาชาน.

เรื่องพระมหากัสสปเถระ

[๑๕๔] สมัยนั้น พระมหากัสสปะพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เดินทางจากเมืองปาวาสู่เมืองกุสินารา. ลำดับนั้น ท่านมหากัสสปะแหวะออกจากทางแล้วนั่งพักที่โคนไม้ต้นหนึ่ง.

สมัยนั้น อาชีวกคนหนึ่ง ถีอดอกมณฑารพในเมืองกุสินาราเดินทางไกลมาสู่เมืองปาวา. ท่านมหากัสสปะได้เห็นอาชีวกนั้นมาแต่ไกล จึงถามอาชีวกนั้นว่า คุณก่อนผู้มีอายุ ท่านยังทราบข่าวพระศาสดาของเราบ้างหรือ. อาชีวกตอบว่า เราทราบอยู่ พระสมณโคดมปรินิพพานได้ ๗ วัน เข้าวันนี้ นี้ดอกมณฑารพเรานำมาแต่ที่นั่น บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุเหล่าใดยังไม่ปราศจากราคะ ภิกษุเหล่านั้นบางพวกประคองแขนทั้งสองคร่ำครวญอยู่ ล้มลงกลิ้งเกลือกไปมาเหมือนเท้าขาดแล้ว รำพันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานเร็วนัก พระสุตตปรินิพพานเร็วนัก พระองค์ผู้มีพระจักขุในโลกอันตรธานเร็วนัก. ส่วนภิกษุเหล่าใดปราศจากราคะ ภิกษุเหล่านั้นมีสติสัมปชัญญะอดกลั้นอยู่ว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ ชื่อนั้นจะหาได้ในสังขารนี้แต่ที่ไหน.

เรื่องสุภัททภูทกบวรพจิต

[๑๕๕] สมัยนั้น บวรพจิตผู้บวชเมื่อแก่ชื่อสุภัททะ นั่งอยู่ในบริษัทนั้น. สุภัททภูทกบวรพจิตได้กล่าวกะพวกภิกษุว่า อย่าเลยผู้มีอายุ พวกท่านอย่าเสรำโศก อย่ารำไรไปเลย เราพ้นดีแล้ว ด้วยว่าพระมหาสมณะนั้นเบียด

เขียนพวกเรายู่ ว่า สิ่งนี้ควรแก่เธอ สิ่งนี้ไม่ควรแก่เธอ ก็บัดนี้พวกเรา
ปรารถนาสิ่งใด ก็จักกระทำสิ่งนั้น ไม่ปรารถนาสิ่งใด ก็จักไม่กระทำสิ่งนั้น.

ลำดับนั้น พระมหากัสสปะเตือนภิกษุทั้งหลายว่า อย่าเลยผู้มีอายุ พวก
ท่านอย่าเศร้าโศก อย่ารำไรไปเลย พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสอนไว้
ก่อนแล้วไม่ใช่หรือว่า ความเป็นต่าง ๆ ความพลัดพราก ความเป็นอย่างอื่น
จากสิ่งและบุคคลเป็นที่รักที่ชอบทั้งหมดต้องมี ข้อนั้นจะหาได้ในสิ่งและบุคคล
ที่รักที่ชอบใจนี้แต่ที่ไหน สิ่งใดเกิดแล้ว มีแล้ว ปัจจัยปรุงแต่งแล้ว มีความ
ทำลายเป็นธรรมดา ความปรารถนาว่าขอสิ่งนี้ อย่าทำลายไปเลยดังนี้ ไม่เป็น
ฐานะที่จะมีได้.

มัลลปาโมกษ์ ๔

[๑๕๖] สมัยนั้น มัลลปาโมกษ์ ๔ องค์ สรรงเกล้าแล้วทรงนุ่งผ้า
ใหม่ด้วยคำริว่า เราจักยังไฟให้ติดจิตกาธารของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ยอมไม่
อาจให้ติดได้. ลำดับนั้น พวกเจ้ามัลลละเมืองกุสินาราได้ถามท่านพระอนุรุทธะ
ว่า ท่านอนุรุทธะอะไรหนอเป็นเหตุ อะไรหนอเป็นปัจจัย ที่มัลลปาโมกษ์
๔ องค์เหล่านี้ ผู้สรรงเกล้าแล้วทรงนุ่งผ้าใหม่ด้วยคำริว่า เราจักยังไฟให้
ติดจิตกาธาร ย่อมไม่อาจให้ติดได้. ท่านพระอนุรุทธะกล่าวว่า คุก่อนวาสิฏฐะ
ทั้งหลาย พวกเทวดามีความประสงค์อย่างหนึ่ง. มัลลปาโมกษ์ถามว่า ข้าแต่ท่าน
ผู้เจริญ พวกเทวดามีความประสงค์อย่างไร. ท่านพระอนุรุทธะตอบว่า
พวกเทวดามีความประสงค์ว่า ท่านพระมหากัสสปะนี้ พร้อมด้วยภิกษุ
สงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เดินทางไกลจากเมืองปาวามาสู่เมืองกุสินารา
จิตกาธารของพระผู้มีพระภาคเจ้าจักยังไม่ลุกโพล่งขึ้น จนกว่าท่านพระมหา
กัสสปะจะถวายบังคมพระบาททั้งสองของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยมือของตน.

มัลลปาโมกข์กล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอให้เป็นไปตามความประสงค์ของพวกเทวดาเถิด.

ถวายพระเพลิง

ลำดับนั้น ท่านพระมหากัสสปะเข้าไปถึงมกุฏพันธเจดีย์ของพวกเจ้ามัลละในเมืองกุสินารา และถึงจิตกาธานของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ครั้นเข้าไปแล้ว กระทำจิวรเวียงบ่าข้างหนึ่งประนมอัญชติ กระทำประทักษิณจิตกาธาน ๓ รอบ แล้วเปิดทางพระบาท ถวายบังคมพระบาททั้งสองของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า. แม้อภิกขุ ๕๐๐ รูปเหล่านั้น กระทำจิวรเวียงบ่าประนมอัญชติ กระทำประทักษิณ ๓ รอบแล้ว ถวายบังคมพระบาททั้งสองของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า. เมื่อท่านพระมหากัสสปะและอภิกขุ ๕๐๐ รูปนั้นถวายบังคมแล้ว จิตกาธานของพระผู้มีพระภาคเจ้าก็โพลงขึ้นเอง. เมื่อพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้าถูกเพลิงไหม้อยู่ พระอวยวะส่วนใด คือ พระฉวี พระจัมมะ พระมังสะ พระนหารุ หรือพระลสิกา ถ้าเข้ามาแห่งพระอวยวะส่วนนั้น มิได้ปรากฏเลย เหลืออยู่แต่พระสรีระอย่างเดียว. เมื่อเนยใสและน้ำมันถูกเพลิงไหม้อยู่ ถ้าเข้ามามิได้ปรากฏอันใด เมื่อพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้าถูกเพลิงไหม้อยู่...เหลืออยู่แต่พระสรีระอย่างเดียวอันนั้นเหมือนกัน. บรรดาผ้า ๕๐๐ คู่เหล่านั้น เพลิงไหม้เพียง ๒ ผืนเท่านั้น คือผืนในที่สุกกับผืนนอก. เมื่อพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้าถูกเพลิงไหม้แล้ว ท่อน้ำก็ไหลหลั่งมาจากอากาศดับจิตกาธานของพระผู้มีพระภาคเจ้า. น้ำพุ่งขึ้นแม้จากไม้สาละ ดับจิตกาธานของพระผู้มีพระภาคเจ้า. พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินารา ดับจิตกาธานของพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยน้ำหอมทุกชนิด. ลำดับนั้น พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินารา ทำสัตตบิณฑุช ในสัตตาคาร แวดล้อมด้วยธนูปราการสักการะ เคารพ นับถือ บูชาพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้าตลอด ๗ วัน ด้วยการพ้อนรำ ขับร้อง ประโคม ดอกไม้ ของหอม.

เรื่องพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นต้น

[๑๕๗] พระเจ้าแผ่นดินมครพระนามว่าอชาตศัตรู เวเทหิบุตรได้
ทรงสดับแล้วว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้ว ในเมืองกุสินารา จึงทรง
ส่งทูตไปหาพวกเจ้ามัลละเมืองกุสินาราว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เป็นกษัตริย์ แม้
เราก็เป็นกษัตริย์ เราควรจะได้ส่วนพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้าบ้าง จักได้
ทำพระสถูปและการฉลองพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้า. พวกกษัตริย์ลิจฉวี
เมืองเวสาลีได้ทราบข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้วในเมืองกุสินารา.
จึงทรงส่งทูตไปหาพวกเจ้ามัลละเมืองกุสินาราว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ากษัตริย์
แม้เราก็เป็นกษัตริย์ เราควรจะได้ส่วนพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้าบ้าง เรา
ก็จักได้ทำพระสถูปและการฉลองพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้า. พวกกษัตริย์
สากยะกบิลพัสดุ์ได้สดับว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานในเมืองกุสินารา
จึงทรงส่งทูตไปหาพวกเจ้ามัลละเมืองกุสินาราว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระ
ญาติอันประเสริฐของพวกเรา... พวกกษัตริย์คูลีเมืองอัลถกัปปะ... พระผู้มี
พระภาคเจ้าเป็นกษัตริย์... แม้เราก็เป็นกษัตริย์... พวกกษัตริย์โกถิยะเมือง
รามคาม... พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นกษัตริย์ แม้เราก็เป็นกษัตริย์... พราหมณ์
ผู้ครองเมืองเวณฐทีปะ... พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เป็นกษัตริย์ แม้เราก็เป็น
พราหมณ์... พวกกษัตริย์มัลละเมืองปาวา ได้ทรงสดับแล้วว่าพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า ปรินิพพานในเมืองกุสินารา จึงทรงส่งทูตไปหาพวกเจ้ามัลละเมือง
กุสินาราว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เป็นกษัตริย์ แม้เราก็เป็นกษัตริย์ เราควร
จะได้ส่วนพระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้าบ้าง จักได้กระทำพระสถูปและการฉลอง
พระสรีระพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อกษัตริย์และพราหมณ์กล่าวแล้วอย่างนี้ พวก
เจ้ามัลละเมืองกุสินาราได้ตรัสกะหมู่ คณะเหล่านั้นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ปรินิพพานในคามเขตของพวกเรา พวกเราจักไม่ให้ส่วนพระสรีระพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า.

เรื่องโทณพราหมณ์

[๑๕๘] เมื่อพวกเจ้ามัลละเมืองกุสินารাত্রัสอย่างนี้แล้ว โทณพราหมณ์ได้พูดกะหมู่คณะเหล่านั้นว่า

ดูก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย ขอพวก
ท่านจงฟังคำอันเอกของข้าพเจ้า พระพุทธ
เจ้าของเราทั้งหลาย เป็นผู้กล่าวสรรเสริญ
ขันติ การจะสัมปหารกันเพราะส่วนพระ
สรีระชาตุของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นอุดม
บุคคลเช่นนี้ ไม่ดีเลย.

ขอเราทั้งหลายทั้งปวง จงยินยอม
พร้อมใจยินดีแบ่งพระสรีระออกเป็น ๘
ส่วนเถิด ขอพระสถูปจงแพร่หลายไปใน
ทิศทั้งหลาย ชนผู้เลื่อมใสต่อพระพุทธเจ้า
ผู้มีพระจักขุมีอยู่มาก.

การแบ่งพระสรีระชาตุ

[๑๕๙] หมู่คณะเหล่านี้กล่าวว่า ข้าแต่พราหมณ์ ถ้าเช่นนั้นของท่าน
นั้นแหละ. จงแบ่งพระสรีระชาตุพระผู้มีพระภาคเจ้าออกเป็น ๘ ส่วนเท่า ๆ กัน
ให้เรียบร้อยเถิด. โทณพราหมณ์รับคำของหมู่คณะเหล่านั้นแล้ว แบ่งพระสรีระ-
ชาตุพระผู้มีพระภาคเจ้าออกเป็น ๘ ส่วนเท่ากันเรียบร้อย จึงกล่าวกะหมู่คณะ
เหล่านั้นว่า ดูก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย ขอพวกท่านจงให้ทะนານนี้แก่ข้าพเจ้า
เถิด ข้าพเจ้าจักการทำพระสถูปและการฉลองทะนານบ้าง. ทูตเหล่านั้นได้ให้
ทะนานแก่โทณพราหมณ์.

[๑๖๐] พวกเจ้าโมริยะะเมืองปีปผลิวันได้สดับว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานในเมืองกุสินารา จึงทรงส่งทูตไปหาพวกเจ้ามัลละเมืองกุสินาราว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เป็นกษัตริย์ แม้เราก็เป็นกษัตริย์ เราควรจะได้ส่วนพระสรีระชาตฺพระผู้มีพระภาคเจ้าบ้าง จักได้กระทำพระสถูปและการฉลองพระสรีระชาตฺพระผู้มีพระภาคเจ้า. พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินารากล่าวว่า ส่วนพระสรีระชาตฺพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่มี เราได้แบ่งพระสรีระชาตฺของพระผู้มีพระภาคเจ้าเสียแล้ว ขอพวกท่านจงนำพระอังคารไปแต่ที่นี้เถิด. พวกทูตนั้นนำพระอังคารไปจากที่นั้นแล้ว.

[๑๖๑] ครั้งนั้น พระเจ้าแผ่นดินมคธพระนามว่าอชาตศัตรูเวเทหิบุตร ได้กระทำพระสถูปและการฉลองพระสรีระชาตฺพระผู้มีพระภาคเจ้าในกรุงราชคฤห์. พวกกษัตริย์ลิจนวิเมืองเวสาลี ได้กระทำพระสถูป... ในเมืองเวสาลี. พวกกษัตริย์ศากยะเมืองกบิลพัสดุ์ ได้กระทำพระสถูป... ในเมืองกบิลพัสดุ์. พวกกษัตริย์ถูลีเมืองอัลลกัปปะ ได้กระทำพระสถูป... ในเมืองอัลลกัปปะ. พวกกษัตริย์โกติยะเมืองรามคาม ได้กระทำพระสถูป... ในเมืองรามคาม. พราหมณ์ผู้ครองเมืองเวฐฐทีปะ ได้กระทำพระสถูป... ในเมืองเวฐฐทีปะ. พวกเจ้ามัลละเมืองปาวา ได้กระทำพระสถูป... ในเมืองปาวา. พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินารา ได้กระทำพระสถูป... ในเมืองกุสินารา. โทณพราหมณ์ได้กระทำพระสถูปและการฉลองพระอังคาร. พวกกษัตริย์โมริยะะเมืองปีปผลิวัน ได้กระทำพระสถูปและการฉลองพระอังคารในเมืองปีปผลิวัน.

พระสถูปบรรจุพระสรีระชาตฺมี ๘ แห่ง เป็น ๘ แห่งทั้งบรรจุพระอังคารเป็น ๑๐ แห่งทั้งพระสถูปบรรจุพระอังคารด้วยประการฉะนี้ การแจกพระธาตุและการก่อพระสถูปเช่นนี้ เป็นแบบอย่างมาแล้ว.

พุทธสารีริกธาตุ

[๑๖๒] พระสรีรธาตุของพระพุทธเจ้าผู้มี
พระจักขุ ๘ ทะนาน ๗ ทะนาน บุษากัน
อยู่ในชมพูทวีป ส่วนพระสรีรธาตุอีก
ทะนานหนึ่งของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นบุรุษ
ที่ประเสริฐอันสูงสุด พวกนาคราชบุษากัน
อยู่ในรามคาม.

พระเจี๊วแก้วองค์หนึ่งเทวดาชั้นดาว
ดึงส์บูชาแล้ว ส่วนอีกองค์หนึ่ง บุษากันอยู่
ในคันธารปุระ อีกองค์หนึ่งบุษากันอยู่ใน
แคว้นของพระเจ้ากาลิงคะ อีกองค์หนึ่ง
พระยานาคบุษากันอยู่.

ด้วยพระเดชแห่งพระสรีรธาตุนั้น
แหละ แผ่นดินประดับแล้วด้วยนักพรตผู้
ประเสริฐที่สุด พระสรีรธาตุของพุทธ-
เจ้าผู้มีจักขุนี้ ชื่อว่าอันเขาสักการะ ๆ สัก-
การะดีแล้ว.

พระพุทธเจ้าพระองค์ใดอันจอมเทพ
พญานาคและจอมนระ บูชาแล้ว อันจอม
มนุษย์ผู้ประเสริฐสุดบูชาแล้วเหมือนกัน
ของท่านทั้งหลายจงประนมมือถวายบังคม

พระสูตรต้นปิฎก ที่มณีกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 336

พระสรีรชาตุนั้น ๆ ของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายหาได้ยาก
โดยร้อยแห่งกับ.

พระทนต์ ๔๐ องค์บริบูรณ์ พระ
เกศา และพระโลมาทั้งหมด พวกเทวดา
นำไปองค์ละองค์นำสืบต่อกันในจักรวาล
ดังนี้แล.

จบมหาปรินิพพานสูตรที่ ๓

อรรถกถาหาปรินิพพานสูตร

มหาปรินิพพานสูตร เริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้.

พรรณนาความตามลำดับบทในมหาปรินิพพานสูตรนั้น ดังต่อไปนี้.

บทว่า **คิษณุกุญ** ความว่า บนภูเขาชื่อว่า **คิษณุกุญ** เพราะมีฝูงแร้งอยู่บนยอด หรือมียอดคล้ายแร้ง. บทว่า **อภิยาตุกาโม** ได้แก่มีพระประสงค์จะเสด็จยাত্রา-
ทัพยัคแคว้นวัชชี. บทว่า **วชฺช** ได้แก่เหล่าเจ้าวัชชี. บทว่า **เอวั มหิทฺธิเก**
ได้แก่ประกอบด้วยราชฤทธิ์ใหญ่อย่างนี้. พระเจ้าอชาตศัตรู ตรัสถึงภาวะที่
เจ้าวัชชีเหล่านั้น สัมผัสกัน ด้วยพระดำรัสนี้. บทว่า **เอวั มหานุภาเว** ได้แก่
ประกอบด้วยอานุภาพมากอย่างนี้. พระเจ้าอชาตศัตรูตรัสถึงภาวะที่เจ้าวัชชี
เหล่านั้น ทรงศึกษาหัตถศิลป์เป็นต้น ที่ท่านหมายเอาคำว่าไว้ว่า พวกเจ้า
ลิจฉวีราชกุมารเหล่านี้ศึกษาฝึกฝนชำนาญดีแล้วหนอ ที่สามารถยิงลูกศร เข้า
ทางช่องคาลถี่ ๆ ได้ ลูกศรที่ติดพู่ทั้งใหญ่ทั้งเล็กไม่ผิดพลาดเป้าเลย. บทว่า
อจุเจชฺชามิ แปลว่า จักตัดขาด. บทว่า **วินาสสุตฺตานิ** แปลว่า จักทำให้ถึง
ความไม่ปรากฏ. ในคำว่า **อนนฺยพฺยสนํ** นี้ ความเจริญหามีได้เหตุนั้นจึงชื่อว่า
อนนฺย. คำว่า **อนนฺย** นี้ เป็นชื่อของความไม่เจริญ ความไม่เจริญนั้น ย่อม
ขจัดทิ้งซึ่งประโยชน์เกื้อกูลและความสุข เหตุนี้จึงชื่อว่า **พฺยสน**. คำว่า
พฺยสน นี้ เป็นชื่อของความเสื่อมมีเสื่อมญาติเป็นต้น. บทว่า **อาปาเทสุตฺตานิ**
แปลว่า จักให้ถึง.

ได้ยินว่า พระเจ้าอชาตศัตรูนั้น ตรัสเฉพาะการยุทธ์อย่างนี้ ในอิริยา-
บถมีขึ้นและนั่งเป็นต้น จึงสั่งกองทัพอย่างนี้ว่า พวกเจ้าจงเตรียมยাত্রาทัพ.

เพราะเหตุไร. ได้ยินว่าตรงตำบลปัญฐานคามตำบลหนึ่งแห่งแม่น้ำคงคา พระเจ้า
อชาตศัตรูทรงมีอำนาจถึงโยชน พวกเจ้าลิจฉวีมีอำนาจถึงโยชน. อธิบายว่า
ก็ในตำบลนี้เป็นสถานที่ที่ตกอยู่ภายใต้อำนาจปกครอง. อีกอย่างหนึ่งในที่นั้น
สิ่งที่มีค่ามากตกจากเชิงเขา. เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูทรงทราบดังนั้นแล้ว ทรง
พระดำริว่า ไปวันนี้ ไปพรุ่งนี้ จึงตระเตรียมทันที เหล่าเจ้าลิจฉวีทรงสมัคร
สมานกันอยู่ จึงพากันไปก่อนยืดยอของมีค่ามากเอาไว้มาก. พระเจ้าอชาตศัตรู
เสด็จไปที่หลัง ทรงทราบเรื่องนั้น แล้วทรงกริ้ว เสด็จไป. เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น
ก็กระทำอย่างนั้นแหละแม้ในปีต่อมา. ดังนั้นพระเจ้าอชาตศัตรูจึงทรงอาฆาต
อย่างรุนแรง ได้ทรงกระทำอย่างนั้นในคราวนั้น. แต่นั้นทรงดำริว่า ชื่อว่าการ
ต่อยุทธ์กับคณะเจ้าเป็นเรื่องหนัก ชื่อว่าการต่อตีที่ไร้ประโยชน์แม้ครั้งเดียวก็
มีไม่ได้ แต่เมื่อปรึกษากับบัณฑิตสักคนหนึ่งย่อมไม่พลาด. ก็บัณฑิตเช่นพระ
ศาสดา ไม่มี ทั้งพระศาสดาก็ประทับอยู่ในวิหารใกล้ ๆ นี้เอง. เอาเถิด เราจะ
ส่งคนไปทูลถาม ถ้าเราไปเอง จักมีประโยชน์อะไร พระศาสดาก็จักทรงคุณิ
ภาพ ก็เมื่อไม่เป็นประโยชน์เช่นนี้ พระศาสดาจักตรัสว่า พระราชาเสด็จไป
ในที่นั้น จะมีประโยชน์อะไร. ท้าวเธอจึงส่งวัสสการพราหมณ์ไป. พราหมณ์
ไปแล้วก็กราบทูลความชื่อนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าว
ว่า **อถ โข ราชา ๑เป ๑ อาปาเทสุตถมิ วชชี** ดังนี้.

บทว่า **ภควนุตฺติ วิชยมาโน** ความว่า พระเถระขึ้นถวายงานพัดพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าตามธรรมเนียม แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงหนาวหรือทรงรื้อน
ก็ห้ามมิได้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับคำของพราหมณ์แล้ว ไม่ทรงปรึกษ
ากับพราหมณ์นั้น กลับมีประสงค์จะปรึกษากับพระเถระ จึงตรัสคำว่า **กีนฺติ เต
อาณนฺท สุตฺติ** ดังนี้เป็นอาทิ.

บทว่า **อภินุสนุณีปาตา** ความว่า ประชุมกันวันละ ๓ ครั้งบ้าง
ประชุมกันเป็นระยะบ้าง ชื่อว่า ประชุมกันเนื่อง ๆ. บทว่า **สนุณีปาตพหุลา**
ความว่า เมื่อไม่หยุดพักว่าเมื่อวาน ก็ประชุมกันแล้ว ทั้งวันก่อนก็ประชุมกัน
แล้ว วันนี้จะประชุมกันทำไมอีก ชื่อว่า มากด้วยการประชุม. บทว่า **ยาว-**
กัณฺณจ แปลว่า ตลอดกาลเพียงใด. บทว่า **วุฑฺฒิเยว อานนุท วชฺชิน์**
ปาฏิกงฺขาโน ปริทานิ ความว่า เพราะเมื่อไม่ประชุมกันเนื่อง ๆ ไม่ฟังข่าว
ที่มาแต่ทุกทิศทุกทางก็ไม่รู้เรื่องวุ่นวายที่เกิดขึ้น จากเขตบ้านหรือเขตนิคมโน้น
หรือโจรมั่วสุมนในที่โน้น. แม้เหล่าโจรรู้ว่า พวกเจ้าพากันประมาท จึงปล้นบ้าน
และนิคมเป็นต้น ทำชนบทให้พินาศ. พวกเจ้ายอมเสื่อมด้วยประการฉะนี้.
แต่เมื่อประชุมกันเนื่อง ๆ รู้ข่าวนั้น ๆ แต่นั้นก็จะส่งกำลังไปปราบฝ่ายที่ไม่ใช่
มิตร แม้โจรทั้งหลายรู้ว่าพวกเจ้าไม่ประมาท พวกเราก็มองอาจจะคุมกันเป็น
หมู่เที่ยวไปได้ แล้วก็แตกหนีไป. เจ้าทั้งหลายยอมเจริญด้วยประการฉะนี้.
ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ชาววัชชีพึงหวังความเจริญถ่ายเดียว
ไม่เสื่อมเลย. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปาฏิกงฺขา** แปลว่า ฟังปรารณา
อธิบายว่า ฟังเห็นอย่างนี้ว่า ความเจริญจักมีแน่แท้.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **สมคฺคา** เป็นต้น ดังนี้.

เมื่อกลองเรียกประชุมลั่นขึ้น พวกเจ้าลิจฉวีการทำการบายเบียงว่า
วันนี้เรามีกิจ วันนี้ มงคล ดังนี้ ชื่อว่าไม่พร้อมเพรียงกันประชุม. แต่พอได้
ยินเสียงกลอง กำลังกินก็ดี กำลังแต่งตัวก็ดี กำลังนุ่งผ้าก็ดี กินได้ครึ่งหนึ่งบ้าง
แต่งตัวได้ครึ่งหนึ่งบ้าง กำลังนุ่งผ้าบ้าง ก็เข้าประชุม ชื่อว่า พร้อมเพรียงกัน
ประชุม. ส่วนเข้าประชุมแล้ว ก็คิดก็ปรึกษากัน ทำกิจที่ควรทำ ไม่เลิกพร้อม
กัน ชื่อว่า ไม่พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม. ก็เมื่อเลิกประชุมกันอย่างนี้แล้ว
พวกที่ไปก่อนมีความคิดอย่างนี้ว่า พวกเราได้ยินแต่พูดกันนอกเรื่อง บัดนี้ จะ

พูดแต่เรื่องที่มีข้อยุติ. แต่เมื่อเลิกพร้อมกัน ก็ชื่อว่าพร้อมเพรียงกันเลิก. อนึ่ง ได้ยินว่า ความวุ่นวาย หรือโจรมั่วสุมกัน แต่เขตบ้านหรือเขตนิคม ในที่โน้น เมื่อไต่ถามกันว่า ใครจักไปกระทำการปราบฝ่ายที่ไม่ใช่มิตรเล่า ต่างจึงกันอาสาพูดว่า ข้าก่อน ข้าก่อน แล้วพากันไปก็ดี ชื่อว่าพร้อมเพรียงกันเลิก. แต่เมื่อการงานของเจ้าองค์หนึ่ง ต้องงดไป เหล่าเจ้าที่เหลือก็ส่งบุตรและพี่น้องไปช่วยการงาน ของเจ้าองค์นั้นก็ไม่ต้องง้อเจ้าผู้เป็นอาคันตุกะว่า โปรดเสด็จไปวังของเจ้าองค์โน้นเถิด หากสงเคราะห์พร้อมกันทั้งหมดก็ดี และเมื่องานมงคล โรค หรือสุขทุกข์เช่นนั้น อย่างอื่น เกิดขึ้นแก่เจ้าองค์นั้น ก็พากันไปช่วยเหลือในเรื่องนั้น ทั้งหมดก็ดี ชื่อว่าพร้อมเพรียงกัน กระทำกิจที่ชาววัชชีพึงทำ.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **อปญยุตฺต** เป็นต้นดังนี้. ไม่ตั้งภายีอากร หรือ พลี หรืออาชญาที่ไม่เคยทำ ชื่อว่า ไม่บัญญัติข้อที่ยังไม่บัญญัติ. ส่วนใช้ข้อที่มาโดยโบราณประเพณี ชื่อว่า ไม่ถอนข้อที่ท่านบัญญัติไว้แล้ว. เมื่อบุคคลถูกเขาจับมาแสดงว่าเป็นโจร. ไม่ยอมวินิจฉัย ส่งลงโทษโดยเด็ดขาดเลย ชื่อว่า ไม่ถือวัชชีธรรมโบราณประเพณี. เมื่อเจ้าเหล่านั้นบัญญัติข้อที่ยังไม่บัญญัติ พวกผู้คนที่ถูกบีบบังคับด้วยภายีใหม่เอี่ยมเป็นต้น รู้สึกว่าเราถูกบีบบังคับ ใครจักอยู่ในแคว้นของเจ้าเหล่านั้นได้ แล้วก็พากันไปชายแดนเป็นโจรบ้าง เป็นพรรคพวกของโจรบ้าง ปล้นชนบท. เมื่อพวกเขาเลิกถอนข้อที่บัญญัติไว้ ไม่เก็บภายี เป็นต้น ที่มีมาตามประเพณีเรื้อนคั่งก็เสื่อมเสีย แต่นั่นกองทัพ ช้าง ม้าและไพร่พล เมื่อไม่ได้วัตถุเนื่องนิศย์เหมือนพนักงานดันห้องเป็นต้น ก็จะเสื่อมทางกำลังใจกำลังกาย พวกเขาก็ไม่ควรจะรบ ไม่ควรจะบำรุงได้. เมื่อไม่ยึดถือวัชชีธรรมโบราณประเพณี ผู้คนในแคว้น ก็พากันโกรธว่า พวกเขาทำบุตรบิดา พี่น้องของเราผู้ไม่เป็นโจรว่าเป็นโจรตัดทำลายกัน แล้วพากันไปชายแดน เป็น

โจรบ้าง เป็นพรรคพวกของโจรบ้าง โจมตีชนบท. พวกเขาย่อมเสื่อมด้วยอาการ
อย่างนี้. แต่เมื่อพวกเจ้าบัญญัติข้อที่บัญญัติแล้ว พวกผู้คนก็จะพากันรำเริงยินดี
ว่าพวกเจ้ากระทำแต่ข้อที่มาตามประเพณี ดังนี้แล้ว ต่างก็จะทำการงาน มีกสิ-
กรรมและพาณิชย์กรรมเป็นต้นให้เกิดผลสมบูรณ์. เมื่อไม่เพิกถอนข้อที่บัญญัติ
ไว้แล้วเก็บภาษีเป็นต้น ที่มีมาตามประเพณี เรือนคลังก็เจริญ แต่นั้นทัพช้าง
ม้าและไพร่พล เมื่อได้วัตถุเนื่องนิตย เหมือนพนักงานดันห้อง สมบูรณ์ด้วย
กำลังใจ กำลังกายแล้ว ควรรบได้ ควรบำรุงได้.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า โปราณ วชิรมมม นี้ดังต่อไปนี้เขาว่า
พวกเจ้าวัชชีแต่ก่อน ไม่ตรัสว่า เมื่อตนถูกเขานำมาแสดงว่าผู้นี้เป็นโจร พวก
ท่านจงจับโจรนั้น แล้วมอบให้มหาอำมาตย์ฝ่ายสอบสวน. ฝ่ายอำมาตย์เหล่านั้น
สอบสวนแล้ว ถ้าหากว่าไม่ใช่โจรก็ปล่อยไป ถ้าเป็นโจรก็ไม่พูดอะไร ๆ ด้วย
ตนเอง แล้วมอบให้มหาอำมาตย์ฝ่ายผู้พิพากษา. มหาอำมาตย์ผู้พิพากษาวินิจฉัย
แล้ว ถ้าไม่ใช่โจรก็ปล่อยตัวไป ถ้าเป็นโจร ก็มอบให้แก่มหาอำมาตย์ฝ่ายที่
ชื่อว่าลูกขุน. ลูกขุนเหล่านั้นวินิจฉัยแล้ว หากไม่ใช่โจรก็ปล่อยตัวไป หาก
เป็นโจร ก็มอบให้มหาอำมาตย์ ๘ ตระกูล. มหาอำมาตย์ ๘ ทรกุลนั้น ก็
กระทำอย่างนั้นเหมือนกัน แล้วมอบให้เสนาบดี. เสนาบดีก็มอบให้แก่อุปราช
อุปราชก็มอบถวายแต่พระราชา. พระราชา วินิจฉัยแล้ว หากว่าไม่ใช่โจรก็
ปล่อยตัวไป หากว่าเป็นโจร ก็จะโปรดให้เจ้าหน้าที่อ่านคัมภีร์ กฎหมาย
ประเพณี. ในคัมภีร์กฎหมายประเพณีนั้นเขียนไว้ว่า ผู้ใดทำความผิดชื่อนี้
ผู้นั้นจะต้องมีโทษชื่อนี้. พระราชา ทรงนำการกระทำของผู้นั้นมาเทียบกับตัว
บทกฎหมายนั้นแล้ว ทรงลงโทษตามสมควรแก่ความผิดนั้น ดังนั้นเมื่อพวกเจ้า
ยึดถือวัชชีธรรมโบราณประพฤติ ผู้คนทั้งหลายย่อมไม่ดิเตียน. พวกเจ้าทั้งหลาย
ย่อมทำงาน ตามประเพณีโบราณ เจ้าเหล่านั้นย่อมไม่มีโทษ ย่อมมีโทษ

แต่เราเท่านั้น เพราะฉะนั้น เขาจึงไม่ประมาททำงาน. เจ้าทั้งหลายย่อมเจริญด้วยอาการอย่างนี้. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า อานนท์ พวกเจ้าวัชชี พึงหวังความเจริญถ่ายเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย.

บทว่า **สกุโรนุติ** ได้แก่ เมื่อกระทำสักการะแก่เจ้าวัชชีเหล่านั้น อย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมกระทำแต่ดี ๆ เท่านั้น. บทว่า **ครุโรนุติ** ได้แก่ กระทำการเชิดชูความเป็นผู้ควรเคารพ. บทว่า **มานนุติ** ได้แก่ รักด้วยใจ. บทว่า **ปุชนุติ** ได้แก่ แสดงการนอบน้อม. บทว่า **โสตพุฒิ มนุญฺญนุติ** ได้แก่ ไปปรนนิบัติวันละ ๒-๓ ครั้ง ย่อมสำคัญถ้อยคำของเจ้าวัชชีเหล่านั้น ว่าควรฟังควรเชื่อ. พึงทราบวินิจฉัยในข้อนี้ ดังนี้. ชนเหล่าใด ไม่ทำสักการะแก่เจ้าผู้เฒ่า ผู้แก่อย่างนี้ และไม่ไปปรนนิบัติเจ้าเหล่านั้น เพื่อฟังโอวาท ชนเหล่านั้นถูกเจ้าเหล่านั้นสลดทิ่มไม่โอวาท ใฝ่ใจแต่การเล่น ก็ย่อมเสื่อมจากความ เป็นพระราชา. ส่วนเจ้าเหล่าใด ปฏิบัติตามอย่างนั้น เจ้าผู้เฒ่าผู้แก่ ย่อมสอนประเพณีโบราณแก่เจ้าเหล่านั้นว่า สิ่งนี้ ควรทำ สิ่งนี้ไม่ควรทำ แม้ถึง สมัยทำสงคราม ก็ย่อมแสดงอุบายว่า ควรเข้าไปอย่างนี้ ควรออกไปอย่างนี้. เจ้าเหล่านั้นรับโอวาท ปฏิบัติตามโอวาท ย่อมสามารถดำรงราชประเพณีไว้ได้. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า อานนท์ เหล่าเจ้าวัชชี พึงหวัง ความเจริญถ่ายเดียวไม่เสื่อมเลย.

บทว่า **กุกกุสฺสึ** ได้แก่หญิงแม่เรือนของตระกูล. บทว่า **กุกกุมา- รีย** ได้แก่ธิดาของหญิงแม่เรือนเหล่านั้น ผู้ยังไม่เป็นอิสสระ. ในคำว่า **โอกุกุสฺส ปสฺสฺห** นี้คำว่า **โอกุกุสฺส** ก็คือ **ปสฺสฺห** ก็คือนี้เป็นชื่อของอาการ ข่มขืน. ศาสนิกชนสวดว่า **อูกุกุสฺส** ดังนี้ก็มี. ในบทเหล่านั้น บทว่า **โอกุกุสฺส** แปลว่า ขูดคร่ำ. บทว่า **ปสฺสฺห** แปลว่า ข่มขืน. ก็เมื่อเจ้าเหล่านั้น กระทำ อย่างนี้ พวกผู้คนในแคว้นแคว้น ก็พากันโกรธว่า พวกเจ้าเหล่านี้ จับบุตร

และมารดา ในเรือนของเราบ้าง จับธิดาที่เรา เอาปากคูดน้ำลายน้ำมูกเป็นดิน เลี้ยงเติบโตมา โดยพลการให้อยู่ ในเรือนของตนบ้าง แล้วเข้าไปในปลายแดน เป็นโจรบ้าง เป็นพรรคพวกโจรบ้าง โจมตีชนบท. แต่เมื่อไม่กระทำอย่างนั้น พวกผู้คนในแคว้นแคว้น ก็ชวนขวายน้อย ทำการงานของตน ย่อมทำคลังหลวง ให้เจริญ พึงทราบความเจริญและความเสื่อมในข้อนี้ ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **วขุชีน** **วขุชิจิตฺยานิ** ความว่า สถานที่ยักษ์ ได้นามว่าเจดีย์ เพราะอรรถว่าเขาทำไว้อย่างงดงาม ในแคว้นแคว้น คือรัฐของพวกเจ้าวัชชี. บทว่า **อพฺภนฺตฺรานิ** คือตั้งอยู่ภายในพระนคร. บทว่า **พาหิรานิ** คือตั้งอยู่ภายนอกพระนคร. บทว่า **ทินฺนปฺพุทฺ** แปลว่า ที่เขาเคยให้. บทว่า **กตฺปฺพุทฺ** คือ ที่เขาเคยทำ. บทว่า **โน ปริหาเปตฺตฺสนฺติ** ความว่า จักไม่ให้เกิดลง กระทำตามเดิมนั่นเอง. จริงอยู่ เมื่อเจ้าวัชชีลดพลีกรรมที่ชอบธรรมเสีย เหล่าเทพดาช่วยไม่กระทำอาโรกษาที่จัดไว้อย่างดี ทั้งไม่สามารถที่จะยังทุกข์ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทำโรคไอโรคนในศรัทธาเป็นต้น ที่เกิดขึ้นแล้วให้กำริบ เมื่อมีสงครามก็ไม่ช่วย แต่เมื่อพวกเจ้าวัชชีไม่ลดพลีกรรม เทพดาทั้งหลาย ย่อมการทำอาโรกษาที่จัดไว้เป็นอันดี ถึงไม่สามารถทำสุขที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น แต่ก็กำจัดโรคไอโรคนในศรัทธาเป็นต้น ที่เกิดขึ้นแล้วได้ ทั้งจะช่วยในยามสงคราม ด้วยพึงทราบความเจริญ และความเสื่อมในข้อนี้ ดังกล่าวมานี้.

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า **ธมฺมิกา รุกฺขาวรณคฺคฺติ** ดังต่อไปนี้
ชื่อว่า อวารณะ เพราะป้องกันโดยประการที่ สิ่งซึ่งไม่น่าปรารถนา ยังไม่มาถึง.
ชื่อว่าคฺคฺติ เพราะคุ้มครองโดยประการที่ สิ่งซึ่งปรารถนามีอยู่แล้ว ยังไม่เสียหาย ชื่อว่ารักษาเหมือนกัน. ในคํานั้น การล้อมรักษาด้วยกองเพลิง ไม่ชื่อว่า ธมฺมิการักขาวรณคฺคฺติ เพื่อบรรพชิต แต่การกระทำโดยที่ไม่ตัดต้นไม้ ในป่าใกล้วิหาร ไม่จับเนื้อด้วยดาบ ไม่จับปลาในสระโปกขรณิ ชื่อว่า

ธัมมิการักขาวรรณคฤตติ. ก็ด้วยคำว่า **กิณฺติ อนาคตา จ** นี้ ท่านถามความ
ในใจของเจ้าวัชชีเหล่านั้นว่า มีจิตสันดานปรากฏอย่างนี้. ฟังทราบวินิจฉัย
ในคำนั้น ดังต่อไปนี้. เจ้าวัชชีเหล่าใด ไม่ปรารถนากรรมมาของพระอรหันต์
ทั้งหลายที่ยังไม่มา เจ้าวัชชีเหล่านั้น ชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใส
เมื่อบรรพชิต มาถึงแล้ว ก็ไม่ไปต้อนรับ ไม่ไปเยี่ยม ไม่กระทำให้ปฏิสันถาร
ไม่ถามปัญหา ไม่ฟังธรรม ไม่ให้ทาน ไม่ฟังอนุโมทนา ไม่จัดที่อยู่อาศัย
เมื่อเป็นเช่นนั้น เสียคติเดียนเจ้าวัชชีเหล่านั้น ก็จะกระฉ่อนไปว่า เจ้าชื่อนั้น
ไม่เชื่อ ไม่เลื่อมใส เมื่อบรรพชิตมาถึงก็ไม่ต้อนรับ ฯลฯ ไม่จัดที่อยู่อาศัย.
เหล่าบรรพชิตฟังเรื่องนั้นแล้ว แม้ผ่านทางประตูพระนคร ของเจ้าองค์นั้น
ก็ไม่เข้าไปยังพระนคร. เหล่าพระอรหันต์ที่ยังไม่มา ก็ย่อมไม่มาด้วยประการ
ฉะนี้. เมื่อที่อยู่อย่างผาสุก สำหรับพระอรหันต์ที่มาแล้วไม่มี. แม้เหล่าพระ-
อรหันต์ที่ไม่รู้มาถึง ก็คิดว่าก่อนอื่น เราคิดจะมาอยู่ แต่ใครเล่าจักอยู่ได้
โดยความไม่ไยดี ของเจ้าเหล่านี้ ดังนี้แล้วก็พากันออกไปเสีย. โดยประการ
ดังกล่าวมานี้ เมื่อเหล่าพระอรหันต์ที่ยังไม่มา ก็ไม่มา ที่มาแล้วก็อยู่ลำบาก
ถึนั้นย่อมไม่ใช่เป็นที่อยู่สำหรับบรรพชิต. แต่นั้นการอารักขาของเทวดา ก็
ย่อมไม่มี เมื่อเป็นดังนั้น เหล่ามนุษย์ก็ได้โอกาส. เหล่ามนุษย์ก็แน่นอนหา
ยอมทำความป่วยไข้ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น. บุญอันมีที่ตั้ง เช่นการเห็นการถาม
ปัญหา เหล่าท่านผู้มีศีลเป็นต้น ก็ไม่มาถึง. แต่เมื่อว่าโดยปริยายกลับกัน
บุญอันเป็นฝ่ายขาว ที่ตรงกันข้ามกับบาปฝ่ายดำ ตามที่กล่าวแล้วย่อมเกิดพร้อม
ฟังทราบความเจริญและความเสื่อมในข้อนี้ ดังกล่าวมาฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสคำนี้ว่า **เอกมิทาหํ** ก็เพื่อทรงประกาศภาวะ
แห่งวัชชีสูตรนี้ ที่ทรงแสดงไว้แล้ว แก่เหล่าเจ้าวัชชีในกาลก่อน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สารนุทเท เจติเย** คือ วิหารที่มีชื่ออย่างนี้ ได้ยินว่า เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่อุบัติ สถานที่อยู่ของ สารนททักข์ ในที่นั้น ได้เป็นเจติย์. ครั้งนั้นเหล่าเจ้าวัชชี ให้สร้างวิหารถวายแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าลงในที่นั้น. วิหารนั้นก็นับได้ว่า สารนทเจติย์นั่นเอง เพราะทรงสร้างไว้ตรงที่สารนทเจติย์.

บทว่า **อภรณียา** แปลว่า ไม่พึงกระทำ อธิบายว่าไม่ควรยึดถือ. คำว่า **ยทิท** เป็นเพียงนิบาต. บทว่า **ยทุทสุส** เป็นนญฺฐีวิภक्ति ลงในอรรถตติยาวิภक्ति. ความว่าใคร ๆ ไม่อาจเผชิญหน้าต่อยุทธ์ได้. บทว่า **อญฺญตฺร อุปลาปนาย** ได้แก่ นอกจากการเจรจากัน. อธิบายว่า การส่งเครื่องบรรณาการมี ช้าง ม้า รถ เงิน และทองเป็นต้น สงเคราะห์กัน ด้วยกล่าวว่า พอกันทีสำหรับการขัดแย้งกัน พวกเราสามัคคีกันเดี๋ยวนี้เถิด ดังนี้ ชื่อว่าการเจรจากัน. กระทำการสงเคราะห์กันอย่างนี้ ก็อาจยึดเหนี่ยวกันไว้ได้ ด้วยความสนิทสนมอย่างเดียว. บทว่า **อญฺญตฺร มิถุเกทาย** ได้แก่ นอกจากทำให้แตกกันเป็นสองฝ่าย ด้วยคำนี้ ท่านแสดงว่า แม้กระทำการแตกซึ่งกันและกัน ก็อาจจับเหล่าเจ้าวัชชีเหล่านั้นได้. พราหมณ์ได้นัย แห่งพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงกล่าวคำนี้. ถามว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบที่พราหมณ์ได้นัย แห่งพระดำรัสนี้หรือ. ตอบว่าทรงทราบสิ. ถามว่า เมื่อทรงทราบ เหตุไรจึงตรัส. ตอบว่า เพราะทรงอนุเคราะห์. ได้ยินว่าพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงพระดำรัสว่า แม้เมื่อเราไม่กล่าว ๒-๓ วัน พราหมณ์จักไปจับเจ้าวัชชีเหล่านั้น แต่เมื่อเรากล่าว พราหมณ์ เมื่อจะทำลายสามัคคี ก็ต้องใช้เวลาลงถึง ๓ ปี จักมีชีวิตอยู่เพียงเท่านี้ก็ประเสริฐแล้ว ด้วยว่าเหล่าเจ้าวัชชีเป็นอยู่ได้เพียงนี้ ก็จักทำบุญเป็นที่พึงของคนกันได้. บทว่า **อภิณหุตฺตวา** แปลว่า บรรเทิงจิต.

บพว่า อนุโมทิตวา ได้แก่นุโมทนาด้วยวาจาว่า ท่านพระโคตม คำนี้เป็น
วาจาสุภายิตแท้. บพว่า ปกุกามิ ได้แก่ไปยังราชสำนัก.

ลำดับนั้น พระราชา (อชาตศัตรู) ตรัสถามพราหมณ์นั้นว่า อาจารย์
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่ากระไร. พราหมณ์ทูลว่า พระคำรัสของท่านพระสมณ-
โคตม บ่งชี้ว่า ใคร ๆ ไม่อาจจับเหล่าเจ้าวัชชีได้ แต่ว่า อาจจับได้ด้วยการ
เจรจา ๑ ด้วยการทำให้แตกสามัคคี ๑. พระราชาตรัสถามพราหมณ์นั้นว่า
ซึ่ง ม้า เป็นต้นของเรา จักพินาศด้วยการเจรจา เราจักจับเหล่าเจ้าวัชชี
ด้วยการทำลายสามัคคีเท่านั้น เราจักทำอย่างไร. พราหมณ์ทูลว่า พระมหา-
ราชาเจ้า ถ้าอย่างนั้น ขอได้โปรดปรารภแคว้นวัชชี ยกเรื่องขึ้นตรัสในที่ประชุม
แต่นั้น ข้าพระองค์จักทูลว่าพระมหाराชาเจ้า พระองค์จะทรงประสงค์อะไรด้วย
สมบัติของเจ้าเหล่านั้น เจ้าเหล่านั้น จงทำสิกรรมและพานิชยกรรมเป็นต้น
เลี้ยงชีพอยู่เถิด แล้วทำที่จะหลบหนีไป ต่อ นั้น พระองค์พึงตรัสว่า เหตุไรหนอ
ท่านพราหมณ์ผู้นี้ จึงคัดค้านเรื่องแคว้นวัชชีที่ปรารภกัน. ตอนกลางวันข้า
พระองค์จักส่งเครื่องบรรณาการไปถวายเจ้าวัชชีเหล่านั้น แม้พระองค์ก็จงให้
จับข้าพระองค์นั้น ยกโทษของข้าพระองค์ ไม่ทำการจองจำและเชียนตีเป็นต้น
หากแต่โกนหัวอย่างเดียว เนรเทศออกไปจากพระนคร เมื่อเป็นดั่งนั้น ข้าพระ
องค์จักกล่าวว่า ข้าพระองค์ให้สร้างกำแพงและคูในพระนครของพระองค์
ข้าพระองค์จะรู้ถึงสถานที่มั่นคงและอ่อนแอ และสถานที่ตื่นและลึกลับนี้
ข้าพระองค์จักทำพระนครนั้นให้ตรงไม่นานเลย พระองค์ฟังคำนั้น พึงตรัส
สั่งไล่ให้ไปดั่งนี้. พระราชาก็ได้ทำทุกประการ.

เหล่าเจ้าลิจฉวี ทรงสดับการเนรเทศพราหมณ์นั้นแล้วตรัสว่า
พราหมณ์โธ้อวด ท่านทั้งหลายอย่าให้พราหมณ์นั้นข้ามแม่น้ำคงคาไปได้.
บรรดาเจ้าลิจฉวีเหล่านั้น เมื่อเจ้าลิจฉวีบางพวกกล่าวว่า เขาว่าพราหมณ์นั้น

ถูกเขาทำอย่างนี้ เพราะเขาพูดปรารภพวกเรา เจ้าวัชชีอิกพวกหนึ่งกล่าวว่า
พนาย ท่านอย่าได้ให้พราหมณ์เข้ามา. พราหมณ์นั้นไปพบพวกเจ้าลิจฉวีถูก
ถามว่า ท่านได้ทำผิดอะไรจึงเล่าเรื่องนั้น. พวกเจ้าลิจฉวี กล่าวว่าพราหมณ์
ทำผิดเล็กน้อย ไม่ควรลงโทษหนักอย่างนี้แล้วจึงถามว่า ในนครนั้นท่านมี
ตำแหน่งอะไร. พราหมณ์ตอบว่า ข้าพระองค์เป็นอำมาตย์ฝ่ายวินิจฉัย. เจ้า
ลิจฉวี ตรัสว่าท่านจงดำรงตำแหน่งนั้นนั่นแล. พราหมณ์นั้นก็ทำหน้าที่วินิจฉัย
เป็นอันดี. ราชกุมารทั้งหลายพากันศึกษาศิลปะในสำนักของพราหมณ์นั้น.
พราหมณ์นั้นทรงคุณ วันหนึ่งพาเจ้าลิจฉวีองค์หนึ่งไปที่แห่งหนึ่ง ถามว่าเด็ก ๆ
ทำนากันหรือ. เจ้าลิจฉวีองค์หนึ่ง ตอบว่า เออ ทำนา ถามว่า เทียมโคคู่หรือ.
ตอบว่า เออ เทียมโคคู่. พราหมณ์กล่าวอย่างนี้แล้วก็กลับไป. ต่อนั้น เจ้าลิจ-
ฉวีองค์อื่น จึงถามเจ้าลิจฉวีองค์นั้นว่า อาจารย์พูดอะไรไม่เชื่อคำเจ้าลิจฉวี
องค์นั้นบอก คิดว่าเจ้าลิจฉวีองค์นั้นไม่บอกเราตามเป็นจริง ก็แตกกับเจ้า
ลิจฉวีองค์นั้น. แม้ในวันอื่น ๆ พราหมณ์ก็พาเจ้าลิจฉวีองค์หนึ่ง ไปที่แห่งหนึ่ง
ถามว่า ท่านเสวยกับอะไรแล้วก็กลับ. เจ้าลิจฉวีองค์อื่นไม่เชื่อก็แตกกันอย่างนั้น
เหมือนกัน. แม้ในวันต่อ ๆ มา พราหมณ์ก็พาเจ้าลิจฉวีอีกองค์หนึ่ง ไปที่แห่ง
หนึ่งแล้วถามว่า เขาว่าท่านจนนักหรือ. ย้อนถามว่าใครพูดอย่างนี้. พราหมณ์
ตอบว่า เจ้าลิจฉวีชื่อโน้น. พราหมณ์ก็พาเจ้าลิจฉวีองค์อื่น ๆ ไปที่แห่งหนึ่ง
แล้วถามว่า เขาว่าท่านฉลาดนักหรือ. ย้อนถามว่าใครพูดอย่างนั้น. ตอบว่า
เจ้าลิจฉวีชื่อโน้น. พราหมณ์กล่าว ถ้อยคำที่เจ้าลิจฉวีอีกองค์หนึ่ง มิได้กล่าว
ต่อเจ้าลิจฉวีอีกองค์หนึ่งด้วยอาการอย่างนี้ ๓ ปี จึงแยกเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นออก
จากกัน แล้วกระทำโดยประการที่เจ้าลิจฉวีทั้ง ๒ ฝ่าย ไม่เดินทางเดียวกันจึง
ให้ตีกลองเรียกประชุม. พวกเจ้าลิจฉวีกล่าวกันว่า ผู้เป็นใหญ่จงประชุมกัน

ผู้กล่าวจึงประชุมกันเถิด แล้วก็ไปประชุมกัน. พราหมณ์จึงส่งข่าวถวายพระราชาว่าบัดนี้ถึงเวลาแล้ว โปรดรีบเสด็จมาเถิด.

พระราชราชาสดับแล้ว ก็โปรดให้ตีกลองเรียกไพร่พล เสด็จกรีธาทัพออกไป. ชาวเมืองเวสาลี ก็ตีกลองประกาศว่า พวกเราจักไม่ยอมให้พระราชเสด็จข้ามแม่น้ำคงคา. ชาวเมืองเวสาลี ฟังประกาศนั้นแล้ว ก็พูดว่าคนเป็นใหญ่จะไปกันเถิด ดังนี้เป็นต้น แล้วก็ไปประชุมกัน. ชาวเมืองเวสาลี ก็ตีกลองประกาศว่า พวกเราจักไม่ให้พระราชเสด็จเข้าพระนครจะปิดประตูอยู่เสีย ไม่ไปประชุมแม้แต่คนเดียว. พระราชาเสด็จเข้าทางประตูตามที่เปิดไว้ ทรงทำเหล่าเจ้าวัชชีทั้งหลายให้ถึงความย่อยยับแล้วเสด็จไป.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **อลโข ภควา อจิรปกุณฺเต** เป็นต้น ดังต่อไปนี้. บทว่า **สนฺนิปาเตตฺวา** ความว่า พระอนันท์เรียกประชุมว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย จงส่งท่านผู้มีฤทธิ์ไปที่วิหารไกล ๆ จงไปประชุมกันเอง ที่วิหารไกล ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระประสงค์จะประชุมพวกท่าน. บทว่า **อปฺริหานิย** ความว่า ไม่กระทำความเหตุแห่งความเจริญให้เสื่อม. บทว่า **ธมฺเม เทเสสุตฺตมิ** ความว่า เราจักกล่าวให้แจ่มชัด ประหนึ่งยกพระจันทร์พ้นดวง พระอาทิตย์พ้นดวงขึ้น ประหนึ่งตามประทีปน้ำมันพ้นดวงที่สุมมร้อน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภิณฺหสนฺนิปาตา** นี้ ก็เช่นเดียวกับที่กล่าวไว้แล้ว ในการประชุมของเจ้าวัชชี นั่นเอง. อนึ่ง เพราะเหตุที่ไม่ประชุมกันเนื่อง ๆ ภิกษุทั้งหลายในธรรมวินัยนี้ ไม่ได้ยินข่าวที่มาในทิศต่าง ๆ แต่นั้น สี่มาของวัดโน้นก็ร่วนวาย อุโบสถและปวารณาถึงค ภิกษุทั้งหลายในที่โน้นกระทำอนุสนกรรมมีเวชกรรมและพุทฺถกรรมเป็นต้น เป็นผู้มากด้วยวิญญูติ ไม่รู้จักกิจเป็นต้นว่าเลี้ยงชีวิตด้วยอนุสนกรรมมีการให้ดอกไม้เขาเป็นต้น. แม้ภิกษุชั่วทั้งหลายรู้ว่าสงฆ์เปลอ รวมกันเป็นกลุ่มก้อน ย่อมทำ

ศาสนาให้เสื่อมถอย. แต่เพราะประชุมกันเนื่อง ๆ ภิภุทั้งหลายย่อมได้ยินเรื่องนั้น ๆ. แต่นั่นก็ส่งภิภุสงฆ์ ไปกระทำสมาให้ตรง ทำอุโบสถและปวารณาเป็นต้น ให้เป็นไป. ส่งภิภุผู้นับเนื่องในอริยวงศ์ไปในที่ ๆ เหล่าภิภุมิจฉาชีพหนาแน่น ให้กล่าวอริยวงศ์ ให้เหล่าพระวินัยธร กระทำนิคคะภิภุชั่วทั้งหลาย แม้ภิภุชั่วทั้งหลายรู้ว่าสงฆ์ไม่พลอ พวกเราไม่อาจรวมเป็นหมู่เป็นกลุ่มกันได้ ก็แตกหนีไป. ฟังทราบความเสื่อมและความเจริญ ในข้อนี้ด้วยประการฉะนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในคำว่า สมคฺคา เป็นต้นดังต่อไปนี้ เมื่อเขาติกลงหรือเคาะระฆังประกาศว่า สงฆ์จงประชุมกัน เพราะประสงค์จะแจ้ง วัตตคคิกา เพราะประสงค์จะให้โอวาท เพื่อปฏิบัติพระเจดีย์ ปฏิบัติลานโพธิ์ หรือ เพื่อมุงโรงอุโบสถ กระทำการหลีกเลียงว่า ผมมีกิจด้วยจิวร ผมสุมบาตร ผมมีการก่อสร้าง ชื่อว่าไม่พร้อมเพรียงกันกระทำ. ส่วนภิภุทั้งหลายเว้นกิจการนั้นทั้งหมด ประชุมกันโดยการปาวร้องครั้งเดียวเท่านั้นด้วยความสนใจว่า ผมก่อนผมก่อน ชื่อว่าพร้อมเพรียงกันประชุม. อนึ่งประชุมกันแล้ว คิดปริกษากัน กระทำกิจที่ควรทำไม่เลิกพร้อมกัน ไม่ชื่อว่าพร้อมเพรียงกันเลิก. ก็บรรดาภิภุทั้งหลายผู้เลิกกันแล้วอย่างนี้ พวกภิภุที่ไปก่อนคิดอย่างนี้ว่า พวกเราฟังแต่เรื่องนอกเรื่อง บัดนี้จักพูดกันแต่ข้อที่ยุติ. แต่เมื่อเลิกโดยพร้อมเพรียงกันก็ชื่อว่าพร้อมเพรียงกันเลิก อนึ่ง ภิภุทั้งหลายสดับว่า สมาของวิหารในที่ชื่อ โนนุ่นวายุอุโบสถ และปวารณาถึงค ภิภุชั่ว ผู้กระทำอนสนกรรมมีเวชชกรรมเป็นต้น ในที่ชื่อ โนนุ่นมีหนาแน่น เมื่อภิภุเหล่านั้น กล่าววว่า ใครจะไปทำการนิคคะภิภุเหล่านั้น จึงพูดรับอาสาว่า ผมก่อน ผมก่อน แล้วก็ไปชื่อว่าพร้อมเพรียงกันเลิก. ก็ภิภุทั้งหลายพบภิภุอาคันตุกะ ไม่พูดอะไรว่า จงไปบริเวณนี้ จงไปบริเวณนั้นทั้งหมดแม้กระทำวัตรอยู่ก็ดี พบภิภุผู้มีบาตรจิวรเก่าแสวงหา

บาตรจีวรด้วยภิกษุจารวัตร เพื่อภิกษุนั้นก็ดี แสวงหาคิลานเภสัช (ยา) เพื่อ
ภิกษุไข้ก็ดี ไม่พูดกะภิกษุไข้ผู้ไม่มีที่พึ่งว่า จงไปบริเวณโน้นซิ จงไปบริเวณ
โน้นซีกี้ดี ปฏิบัติในบริเวณของตน ๆ อยู่ก็ดี มีคัมภีร์เหลืออยู่คัมภีร์หนึ่ง ก็
สงเคราะห์ภิกษุ ผู้มีปัญหาให้ภิกษุนั้นยกคัมภีร์นั้นขึ้นก็ดี ชื่อว่าพร้อมเพรียง
กันกระทำกิจของสงฆ์ที่พึงกระทำ. พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **อปฺพลฺลตฺต** ดังนี้
เป็นต้น ดังต่อไปนี้. ภิกษุทั้งหลายแต่งวัดตถกคิกา หรือ สิกขาบทที่ไม่ชอบธรรม
ขึ้นมาใหม่ ชื่อว่าบัญญัติข้อที่พระพุทธเจ้า ไม่ได้บัญญัติ เหมือนพวกภิกษุ เมือง
สาวตถิ ในเรื่องหล่อสันถัดเก่า. พวกภิกษุที่แสดงคำสั่งสอนนอกธรรม นอก
วินัย ชื่อว่าถอดถอนข้อที่ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติแล้ว เหมือนพวกภิกษุ
วัชชีบุตรชาวเมืองเวสาลี เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานได้ ๑๐๐ ปี. ส่วนพวก
ภิกษุจงใจล่วงละเมิด อาบัติเล็ก ๆ น้อย ๆ ชื่อว่าไม่สมทานพระพฺพติ ในสิกขาบท
ทั้งหลาย ตามที่ทรงบัญญัติไว้ เหมือนอย่าง ภิกษุอัสสชิปนั้พพสุกะ. ส่วน
ภิกษุทั้งหลายไม่แต่งวัดตถกคิกา หรือสิกขาบทขึ้นมาใหม่ แสดงคำสั่งสอนจาก
ธรรมวินัย ไม่ถอดถอนสิกขาบทเล็ก ๆ น้อย ๆ ชื่อว่าไม่บัญญัติ ข้อที่ไม่ทรง
บัญญัติ ไม่ถอดถอนข้อที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว สมทานพระพฺพติในสิกขาบท
ตามที่ทรงบัญญัติไว้ เหมือนท่านพระอุปลเสนะ ท่านพระยสกาภิกขุบุตร และ
ท่านพระมหากัสสปะ ผู้ตั้งแบบแผนนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า
สิกขาบททั้งหลายของพวกเรา เป็นส่วนของคฤหัสถ์มีอยู่ แม้คฤหัสถ์ทั้งหลาย
ก็รู้ว่า สิ่งนี้ควรแก่สมณะศากยบุตรของพวกท่าน สิ่งนี้ไม่ควรแก่พวกท่าน ก็
ถ้าพวกเราจักถอดถอนสิกขาบทเล็ก ๆ น้อย ๆ กันไซ้ไร ก็จักมีผู้ว่ากล่าวเอาได้
ว่า สิกขาบทที่พระสมณโคดมบัญญัติแก่สาวกทั้งหลาย อยู่ได้ชั่วควันไฟ สาวก
เหล่านี้ ศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย トラบเท่าที่สาสดา ของสาวกเหล่านี้ยังดำรง
อยู่ เพราะสาสดาของสาวกเหล่านี้ปรินิพพานเสียแล้ว บัดนี้ สาวกเหล่านี้ก็ไม่

ยอมศึกษา ในสิกขาบททั้งหลาย ดังนี้ คือว่าความพร้อมพรังของสงฆ์ถึงที่แล้ว สงฆ์ไม่พึงบัญญัติข้อที่ไม่ได้ทรงบัญญัติไว้ ไม่พึงถอดถอนข้อที่ทรงบัญญัติไว้ แล้ว พึงสมาทานประพฤติ ในสิกขาบททั้งหลาย ตามที่ทรงบัญญัติไว้. บทว่า วุฑฺฒิเยว ได้แก่ ความเจริญด้วยคุณมีศีลเป็นต้น ไม่เสื่อมเลย.

บทว่า เถรา ได้แก่ผู้ถึงความเป็นผู้มั่นคง คือประกอบด้วยคุณอัน กระทำความมั่นคง. ชื่อว่า รัตตัญญู เพราะรู้ราตรามาก. ชื่อว่า จิรปพฺพชิตา เพราะบวชมานาน. ชื่อว่า สงฺฆปิตรโ เพราะตั้งอยู่ในฐานะเป็นบิดาของสงฆ์. ชื่อว่า สงฺฆปริณายกา เพราะบริหารสงฆ์เหตุตั้งอยู่ในฐานะเป็นบิดา เป็น หัวหน้าปฏิบัติในบทคือสิกขา ๓. ภิกษุเหล่าใด ไม่กระทำสักการะเป็นต้นแก่ พระเถระเหล่านั้น ไม่ไปปรนนิบัติวันละ ๒-๓ ครั้ง เพื่อรับโอวาท พระเถระ แม่เหล่านั้นยอมไม่ให้โอวาท ไม่กล่าวเรื่องประเพณี ไม่ให้ศึกษาธรรมบรรยาย อันเป็นสาระแก่ภิกษุเหล่านั้น. ภิกษุเหล่านั้น ถูพระเถระเหล่านั้นสลัดเสียแล้ว ย่อมเสื่อมจากคุณทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้คือ จากธรรมชั้น มีศีลชั้นเป็นต้น และจากอริยทรัพย์ ๗. ส่วนภิกษุเหล่าใดกระทำสักการะเป็นต้นไปปรนนิบัติ พระเถระเหล่านั้น พระเถระแม่เหล่านั้นยอมให้โอวาทแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า เธอ พึงก้าวไปอย่างนี้ พึงถอยกลับอย่างนี้ พึงแลอย่างนี้ พึงเหลียวอย่างนี้ พึงคู่เข้า อย่างนี้ พึงเหยียดออกอย่างนี้ พึงทรงบาตร และจีวรอย่างนี้ ย่อมสอนเรื่อง ประเพณี ย่อมให้ศึกษาธรรมบรรยายที่เป็นสาระ พรา้สอนด้วยธุดงค์ ๑๓ กถาวัตถุ ๑๐. ภิกษุเหล่านั้นอยู่ในโอวาทของพระเถระเหล่านั้นเจริญด้วยคุณ มีศีลเป็นต้น ย่อมบรรลุสามัญญผลโดยลำดับ. พึงทราบความเสื่อมและความ เจริญในข้อนี้ด้วยประการฉะนี้.

การให้การเกิดอีกชื่อว่าภพใหม่ ภพใหม่นั้นเป็นปกติของตัณหานั้น เหตุนั้น ตัณหานั้น จึงชื่อว่า โปโนพฺพชิตา. อธิบายว่าให้เกิดอีก. แห่งตัณหา

ผู้ให้ภพใหม่นั้น. พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า น วสฺส คจฺฉิสฺสณฺติ ดังต่อไปนี้
ภิกษุเหล่านี้ได้รับบิณฑบาตของอุปัฏฐากแล้ว จากบ้านหนึ่งไปบ้านหนึ่ง เพราะ
เหตุแห่งปัจจัย ๔ ภิกษุเหล่านั้นชื่อว่า อยู่ในอำนาจของคัมภีร์นั้น. ฝ่ายภิกษุ
ผู้ไม่ปฏิบัติอย่างนั้น ชื่อว่า ไม่อยู่ในอำนาจแห่งคัมภีร์. ความเลื่อมและความ
เจริญในข้อนั้นปรากฏชัดแล้ว.

บทว่า อารมฺณเณสุ ได้แก่ป่าช้า ๕๐๐ ธนุเป็นที่สุด. บทว่า สาเปกฺขา
ได้แก่มีคัมภีร์ มีอาลัย. ภิกษุแม้ยังไม่บรรลุนิเวศนาในเสนาสนะใกล้บ้าน พอ
ออกจากคัมภีร์นั้น ได้ยินเสียงหญิง ชาย และเด็กหญิงเป็นต้น เป็นเหตุเลื่อม
คุณวิเศษที่ภิกษุนั้นบรรลุแล้ว แต่เขนอนในป่า พอตื่นขึ้น ก็ได้ยินแต่เสียง
ราชสีห์ เสือ และนกยูงเป็นต้น อย่างที่เธอได้ปัดในป่า แล้วพิจารณาปัดนั้น
นั้นแล ตั้งอยู่ในผลอันเลิศ. ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงสรรเสริญภิกษุ
ผู้หลับอยู่ในป่าเท่านั้น ยิ่งกว่าภิกษุผู้ไม่บรรลุนิเวศนาในเสนาสนะใกล้บ้าน.
เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอาศัยอำนาจประโยชน์นั้นนั้นแล จึง
ตรัสว่า จักเป็นผู้อาลัยในเสนาสนะป่า.

บทว่า ปจฺจตุตฺติ เยว สติ อูปฺภุสฺสเปสฺสณฺติ ได้แก่จักไปตั้งสติไว้
ภายในของตน. บทว่า เปสฺสา แปลว่า ผู้น่ารัก. เหล่าภิกษุเจ้าถิ่นไม่ปรารถนา
ให้เพื่อนสหพรหมจารีมาในที่นี้ เป็นผู้ไม่ศรัทธาไม่เลื่อมใส ย่อมไม่ทำสามี
กิจกรรม มีไปต้อนรับ รับบาตร จีวร ปูอาสนะ พัดด้วยพัดใบตาลเป็นต้น
แก่เหล่าภิกษุผู้มาถึงแล้ว. ครั้งนั้น เสียงคติเตยนภิกษุเหล่านั้น ก็กระพือไปว่า
เหล่าภิกษุวัดโน้น ไม่มีศรัทธาไม่เลื่อมใส ไม่ทำวัตรปฏิบัติ แก่เหล่าภิกษุ
ผู้เข้าไปวัด. บรรพชิตทั้งหลายฟังเรื่องนั้นแล้ว ก็ผ่านประตูวัด ไม่ยอมเข้าวัด.
เหล่าภิกษุที่ยังไม่มา ย่อมไม่มา ด้วยประการฉะนี้. ส่วนสำหรับเหล่าภิกษุที่
มาแล้ว เมื่อไม่มีวัดอยู่ผาสุก เหล่าภิกษุที่ไม่รู้มาแล้ว ก็คิดก่อนว่าจะอยู่ แต่ก็

ต้องออกไปเสีย ด้วยเห็นว่าพวกเรามากันแล้ว แต่ด้วยความไม่นำพานี้ ของ
ภิกษุเจ้าถิ่นเหล่านี้ ใครจักอยู่ได้. เมื่อเป็นดังนั้น วัตน์นั้น ภิกษุอื่นๆ ก็มาอยู่
ไม่ได้. แต่นั้น เหล่าภิกษุเจ้าถิ่นเมื่อไม่ได้พบเหล่าภิกษุผู้มีศีล ก็พลอยไม่ได้
ภิกษุผู้ช่วยบรรเทาความสงสัย หรือผู้ให้ศึกษาธรรมบรรยาย หรือฟังธรรม
อันไพเราะ ภิกษุเจ้าถิ่นเหล่านั้น ก็เป็นอันไม่ได้รับธรรมที่ยังไม่ได้รับ ไม่ได้
กระทำการสาธยายธรรมที่รับไว้แล้ว. ดังนั้น ภิกษุเจ้าถิ่นเหล่านั้นจึงมีแต่ความ
เสื่อมถอยเดียว ไม่มีความเจริญเลย. ส่วนภิกษุเหล่าใด ประารถนาจะให้เพื่อน
สพรหมจารีมา ภิกษุเหล่านั้น มีศรัทธามีความเลื่อมใส กระทำการต้อนรับ
เป็นต้นแก่เพื่อนสพรหมจารีที่มากันแล้ว จัดเสนาสนะให้ พาเข้าไปศึกษาจาร
บรรเทาความสงสัย ได้ฟังธรรมอันไพเราะ เมื่อเป็นเช่นนั้น กิตติศัพท์ของ
ภิกษุเหล่านั้น ก็ฟุ้งจรไปว่าเหล่าภิกษุในวัดโน้น มีศรัทธาเลื่อมใส ถึงพร้อม
ด้วยวัตร สงเคราะห์อย่างนี้ ภิกษุทั้งหลายได้ฟังเรื่องนั้นแล้ว แม้ไกลก็พากันไป
เหล่าภิกษุเจ้าถิ่นกระทำวัตรแก่ภิกษุอาคันตุกะเหล่านั้น มาใกล้ ๆ แล้วไหว้
อาคันตุกะผู้แก่กว่าแล้วนั่ง ถืออาสนะนั่งใกล้ ๆ อาคันตุกะผู้อ่อนกว่า แล้ว
ถามว่า พวกท่านจักอยู่ในวัดนี้หรือจักไป เมื่ออาคันตุกะ ตอบว่าจักไป ก็
กล่าวว่า เสนาสนะสบาย ศึกษาก็หาได้ง่าย ไม่ยอมให้ไป. ถ้าอาคันตุกะเป็น
วินัยธร ก็สาธยายวินัยในสำนักของพระวินัยธร ถ้าอาคันตุกะทรงพระสูตร
เป็นต้น ก็สาธยายธรรมนั้นๆ ในสำนักของพระธรรมชนนนั้น อยู่ในโอวาทของ
พระอาคันตุกะ ผู้เป็นพระเถระ ย่อมบรรลुพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา.
เหล่าพระอาคันตุกะคิดจะอยู่สักวัน ๒ วันจึงกล่าวว่า พวกเรามากันแล้วก็จะอยู่
สัก ๑๐-๑๒ วัน เพราะภิกษุเหล่านี้ มีการอยู่ร่วมอย่างสบาย. ฟังทราบความ
เจริญและความเลื่อม ด้วยประการฉะนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในสัตตกะที่ ๒ ดังต่อไปนี้. ภิกษุชื่อว่ากัมมารามะ เพราะมีการทำงานเป็นที่ยินดี. ชื่อว่า กัมมระตะ เพราะยินดีในการทำงาน. บทว่า กัมมารามตํ อนุยตุตา ความว่า ประกอบแล้ว ประกอบทั่วแล้ว ประกอบตามแล้ว. ในบทเหล่านั้นงานที่จะฟังทำเรียกว่ากรรม. คืออะไรบ้าง. คือ เช่น จัดจีวร กระทำจีวร ช่วยเขาทำวัตรมีกลองเข้มน ถลกบาตร สายโยคประคค เอว เจริงรองบาตร เหยิงเท้า และไม้กวาดเป็นต้น. จริงอยู่ ภิกษุบางรูปเมื่อ กระทบกิจเหล่านั้น ย่อมกระทำกันทั้งวันที่เดียว. ท่านหมายเอาข้อนั้นจึงห้ามไว้ ดังนี้. ส่วนภิกษุใดกระทบกิจเหล่านั้น ในเวลาทำกิจเหล่านั้นเท่านั้น ในเวลา อุเทศก็เรียนอุเทศ ในเวลาสาชยาย ก็สาชยาย เวลากวาดลานพระเจดีย์ก็ทำวัตร ที่ลานพระเจดีย์ ในเวลามนสิการ ก็ทำมนสิการ ภิกษุนั้นไม่เชื่อว่ามีการทำงาน เป็นที่ยินดี.

ฟังทราบวินิจฉัย ในคำว่า น ภตฺตารามา นี้ดังต่อไปนี้ ภิกษุใด เมื่อกระทบการเจรจาปราศัย ด้วยเรื่องเพศหญิงเพศชายเป็นต้น หมดเวลาไป ทั้งกลางวันและกลางคืน คอยเช่นนั้นไม่จบ ภิกษุนี้ชื่อว่า มีการคอยเป็นที่มายินดี. ส่วนภิกษุใด พุทธธรรม แก่ปัญหา ชื่อว่า ไม่มีการคอยเป็นที่มายินดี ภิกษุนี้ชื่อว่า คอยน้อยคอยจบทีเดียว. เพราะเหตุไร เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่าภิกษุทั้งหลาย พวกเธอผู้ประชุมกันมีกรณียะ ๒ อย่าง คือ พุทธธรรม หรือนิ่งอย่าง อริยะ.

ฟังทราบวินิจฉัยในคำว่า น นิทฺตารามา นี้ดังต่อไปนี้ ภิกษุใดเดิน กี่ดี นิ่งก็ดี นอนก็ดี ถูกถื่นมิทระครอบงำแล้วก็หลับได้ทั้งนั้น ภิกษุนี้ชื่อว่า มีการหลับเป็นที่มายินดีส่วนภิกษุใดมีจิตหยั่งลงในภวังค์ เพราะความเจ็บป่วย ทางกรัชกาย เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คุณก่อนอัคริเวสสนะ

เรารู้ยิ่งว่า ปลายเดือนฤดูร้อนภายหลังกลับจากบิณฑบาต ปุสฺสจมาฏี ๔ ชั้น มีสติสัมปชัญญะ ก้าวลงสู่ความหลับโดยตะแคงข้างขวา.

ฟังทราบวินิจฉัยในคำว่า น สุกฺกณิการามา นี้ดังต่อไปนี้ ภิษุใด มีเพื่อน ๑ รูป ๒ รูป ๓ รูป ๔ รูป คลุกคลีอยู่อย่างนี้ ไม่ได้ได้รับความยินดีแต่ผู้เดียว ภิษุนี้เชื่อว่าการคลุกคลีเป็นที่มายินดี. ส่วนภิษุใดได้รับความยินดีในอิริยาบถ ทั้ง ๔ แต่ผู้เดียว ภิษุนี้ฟังทราบว่ามีใช้ผู้มีความคลุกคลีเป็นที่มา ยินดี.

เหล่าภิษุผู้ประกอบด้วยปรารถนา ความยกย่องคุณที่ไม่มีอยู่เป็นผู้ที่คิด เชื่อว่าเป็นผู้ปรารถนาลามกในคำว่า น ปาปิจฺจา นี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในปาปมิตรเป็นต้นดังต่อไปนี้. ชื่อว่า ปาปมิตร เพราะ มิมิตรชั่ว ชื่อว่า ปาปสหาย เพราะมีสหายชั่ว เหตุไปด้วยกันในอิริยาบถทั้ง ๔. ชื่อว่า ปาปสัมปวงกะ เพราะเป็นเพื่อนในหมู่ภิษุชั่ว เหตุเป็นผู้โอนอ่อน ผ่อนตามภิษุชั่วนั้น.

บทว่า โอรมตฺตเคน ได้แก่ มีประมาณต่ำมีประมาณน้อย. บทว่า อนฺตฺรา ได้แก่ในระหว่างยังไม่บรรลुพระอรหันต์นั้น. บทว่า โอสานํ ได้แก่ งดความเพียร ท้อถอยว่าพอละด้วยเหตุเพียงเท่านั้นนี้ ได้แก่หยุดกิจ. ท่านอธิบายไว้ดังนี้ว่า ภิษุทั้งหลายไม่ถึงที่สุด ด้วยผลเพียงมีศีลบริสุทธฺิเพียงวิปัสสนา เพียงฉาน เพียงเป็นพระโสดาบันเพียงเป็นพระสกทาคามี หรือเพียงเป็นพระ-อนาคามีเพียงใด ภิษุทั้งหลายพึงหวังแต่ความเจริญอย่างเดียวไม่เสื่อมเลย.

ฟังทราบวินิจฉัยในสัตตกะที่ ๓ ดังต่อไปนี้. บทว่า สทฺฐา ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยศรัทธา. ในความว่า สทฺฐา นั้น ศรัทธามี ๔ คือ อากมณีย-ศรัทธา อธิคมศรัทธา ปสาทศรัทธา โอกัปปนศรัทธา. บรรดาศรัทธา ทั้ง ๔ นั้น อากมณียศรัทธา ย่อมมีแก่พระโพธิสัตว์ผู้สัพพัญญู. อธิคมปสาท

ศรัทธา ย่อมมีแก่พระอรียบุคคลทั้งหลาย ส่วนเมื่อเขาว่า พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ
ก็เลื่อมใส ชื่อว่า ปสาทศรัทธา. ส่วนความปักใจเชื่อ ชื่อว่า โอลฺกปณ-
ศรัทธา. ความเชื่อทั้ง ๒ นั้น ท่านประสงคฺเอาในที่นี้. จริงอยู่ ภิกษุผู้ประกอบ
ด้วยศรัทธานั้น เป็นผู้โน้มไปในศรัทธาก็เป็นเช่นเดียวกับพระวักกเถระ.
ความจริง พระวักกเถระเป็นอันทำเจตยงฺกณวัตร หรือว่า โพรยงฺกณวัตร.
บำเพ็ญวัตรทุกอย่าง มีอุปัชฌายวัตรและอาจารย์วัตรเป็นต้น. บทว่า หิริมนา
ได้แก่ผู้มีจิตประกอบด้วย หิริ อันมีลักษณะเกลียดบาป. บทว่า โอลฺกตปฺปี
ได้แก่ผู้ประกอบด้วยโอลตตปปะอันมีลักษณะเกรงกลัวแต่บาป.

ก็ในบทว่า พหุสฺสุตฺตา นี้ พหุสฺสุตฺเต มี ๒ คือ ปริยัตติพหุสฺสุตฺเต

ปฏฺิวเฐพหุสฺสุตฺเต. ปิฎก ๓ ชื่อว่า ปริยัตติ. การแทงตลอดคําสัจจะ ชื่อว่าปฏฺิวเฐ.
ก็ในที่นี้ ท่านประสงคฺเอาปริยัตติ. ภิกษุผู้มีสุตฺเตมาก ชื่อว่า พหุสฺสุตฺเต. ก็ภิกษุ
พหุสฺสุตฺเตนี้นั้น มี ๔ คือ นิสัยมุตตคฺเต ปริสฺฐปฺญฺฐาปคฺเต ภิกษุโนวาทคฺเต
สัพพัตถพหุสฺสุตฺเต. ใน ๔ จำพวกนั้น. พหุสฺสุตฺเต ๓ จำพวก ฟังถึเอาได้
ตามนัยที่ท่านกล่าวไว้แล้วในโอวาทวรรค ในอรรถกถาวิญญู ชื่อ สมันตปา-
สาทิกา. จำพวกสัพพัตถพหุสฺสุตฺเต. ก็คล้ายกับพระอนนทเถระ. จำพวกสัพพัตถ
พหุสฺสุตฺเตนั้น ท่านประสงคฺเอาในที่นี้. ชื่อว่า อารฺททวิริยา ได้แก่เหล่าภิกษุที่
ปรารถนาความเพียรทางกายและทางใจ. ในภิกษุเหล่านั้น ภิกษุเหล่าใด บรรเทา
ความคลุกคลีด้วยหมู่ผู้เดียว ในอิริยาบถทั้ง ๔ โดยอารมฺภวัตฺถุ ๘ ภิกษุ
เหล่านั้น ชื่อว่าปรารถนาความเพียรทางกาย. ภิกษุเหล่าใดบรรเทาความคลุกคลี
ทางจิตอยู่ผู้เดียว โดยสมาบัติ ๘ ไม่ยอมย่นเมื่อกิเลสที่เกิดในขณะที่เดินอยู่ ไม่
ยอมนั่งเมื่อกิเลสที่เกิดในขณะที่ยืนอยู่ ไม่ยอมนอนเมื่อกิเลสที่เกิดในขณะที่นั่งอยู่
ข่มกิเลสที่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นอีก ภิกษุเหล่านั้น ชื่อว่าปรารถนาความเพียรทางจิต.

บทว่า **อุปลุกิตตติ** ได้แก่ระลึกถึง ตามระลึกถึงกิจที่ทำไว้แล้วเมื่อนานเป็นต้น เหมือนพระมหาคติมพอกัยเถระ พระทีฆกอกัยเถระ และพระติปิฎกจุฬายเถระ ได้ยินว่า พระมหาคติมพอกัยเถระ เห็นนกกากำลังยื่นจงอยปากไปที่ขำวมรุชปาเยสที่เป็นมงคล ในวันที่ ๕ นับแต่ตนเกิด ก็ร้องเสียง ฮู ฮู. ต่อมา เมื่อเป็นพระเถระ ถูกพวกภิกษุถามว่า ท่านขอรับ ท่านระลึกได้แต่เมื่อไร จึงกล่าวว่า ผู้มีอายุ ตั้งแต่ร้องขึ้น ในวันที่ ๕ นับแต่ตนเกิด. มารดาของพระทีฆกอกัยเถระ น้อมตัวลงหมายจะจุมพิต ตั้งแต่วันที่ ๕ นับแต่พระเถระเกิด. มวยผมของนางก็สยาย. ต่อนั้นดอกมะลิประมาณทนานหนึ่ง ก็ตกไปที่อกของทารกทำให้เกิดทุกข์. เมื่อเป็นพระเถระท่านถูกพวกภิกษุถามว่า ท่านขอรับ ระลึกได้ตั้งแต่เมื่อไรตอบว่า ตั้งแต่วันที่ ๕ นับแต่ตนเกิด. พระติปิฎกจุฬายเถระ เล่าว่าเราบิดประสูติ ๓ ด้าน ในอนุราชบุรี ให้ผู้คนออกประตูเดียวแล้วถามว่าท่านชื่อไร ท่านชื่อไร ถึงตอนเย็นก็ไม่ถามซ้ำสามารถระบุชื่อของผู้คนเหล่านั้นได้. ก็ท่านหมายเอาภิกษุเห็นปานนั้น จึงกล่าวว่า **อุปลุกิตตติ**. บทว่า **ปญฺญวนฺโต** ได้แก่ประกอบด้วยปัญญา กำหนดความเกิดดับของปัญจขันธ์เป็นอารมณ์. อีกอย่างหนึ่ง ด้วยสองบทนี้ ท่านกล่าวถึงสัมมาสติและวิปัสสนาปัญญา อันเป็นเหตุอุคคหนฺนวิปัสสนาของเหล่าภิกษุผู้เจริญวิปัสสนา.

พึงทราบวินิจฉัยในสัตตะกะที่ ๔ ดังต่อไปนี้. สัมโพชฌงค์คือสติชื่อว่า สติสัมโพชฌงค์. ในทุกบท ก็นัยนี้. ในสัมโพชฌงค์ สติสัมโพชฌงค์ มีความปรากฏเป็นลักษณะ รัมมวิจยสัมโพชฌงค์มีการเลือกเฟ้นเป็นลักษณะ วิริยะสัมโพชฌงค์มีการประกอบจิตเป็นลักษณะ ปิติสัมโพชฌงค์มีการซาบซ่านไปเป็นลักษณะ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์มีความสงบเป็นลักษณะ สมาริสัมโพชฌงค์มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นลักษณะ อุเปกขาสัมโพชฌงค์มีการพิจารณาเป็นลักษณะ.

บทว่า ภาวสุสนฺติ ความว่า ภิกษุทั้งหลายตั้งสติสัมโพชฌงค์ ด้วยเหตุ ๔ ตั้งธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ด้วยเหตุ ๖ ตั้งวิริยสัมโพชฌงค์ ด้วยเหตุ ๕ ตั้งปีติสัมโพชฌงค์ ด้วยเหตุ ๑๐ ตั้งปีสัทธสัมโพชฌงค์ ด้วยเหตุ ๗ ตั้งสมาธิสัมโพชฌงค์ ด้วยเหตุ ๑๐ ตั้งอุปกษสัมโพชฌงค์ ด้วยเหตุ ๕ จักทำให้เจริญ. ท่านกล่าวสัมโพชฌงค์เหล่านั้นทั้งโลกิยะทั้งโลกุตระประกอบด้วยวิปัสสนาและมรรคผลด้วยบทนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในสัดถะที่ ๕ ดังต่อไปนี้. สัตถุญาที่เกิดขึ้นพร้อมกับอนิจจานุปัสสนา ชื่อว่า อนิจจสัตถุญา. แม้ในอนัตตสัตถุญาเป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน. ฟังทราบวาทสัตถุญา ๗ นี้ เป็นโลกิยวิปัสสนาก็มี สัตถุญา ๒ ในที่นี้ เป็นโลกุตรวิปัสสนาก็มี โดยบาลีที่ว่านิพพานนี้สงบประณีต คือ ธรรมที่ระงับสังขารทั้งปวง ฯลฯ นิโรธ.

ฟังทราบวินิจฉัยในลักกะดังต่อไปนี้. บทว่า เมตฺตํ กายกมฺมํ ได้แก่ กายกรรมที่พึงทำด้วยเมตตาจิต. แม้ในวจีกรรมและมโนกรรมก็นัยนี้เหมือนกัน. กักรรมทั้ง ๓ นี้มาโดยเป็นของเหล่าภิกษุ แม้ในเหล่าคฤหัสถ์ก็ใช้ได้ จริ่งอยู่สำหรับเหล่าภิกษุ การบำเพ็ญธรรมคือ อภิสมาจารด้วยเมตตาจิต ชื่อว่า เมตตาคารม. สำหรับคฤหัสถ์ก็มีเป็นต้นอย่างนี้ คือการไปไหว้พระเจดีย์ ไหว้ต้นโพธิ์ นิมนต์สงฆ์ การพบเหล่าภิกษุเข้าบ้านไปบิณฑบาตแล้วต้อนรับรับบาตรปูอาสนะ เดินตาม ทาน้ำมัน ชื่อว่า เมตตาคารม. สำหรับเหล่าภิกษุ การสอนอาจารย์ บัญญัติสิกขาบท และกัมมัฏฐาน การแสดงธรรม แม้พระไตรปิฎก พุทธวจนะ ด้วยเมตตาจิต ชื่อว่า เมตตาวจกรรม. สำหรับคฤหัสถ์ ในเวลากล่าวเป็นต้นว่า พวกเราไปไหว้พระเจดีย์ ไปไหว้ต้นโพธิ์ กระทำการฟังธรรม ให้ทำการบูชาด้วยดอกไม้ธูปเทียน สมาทานประพาศุจริต ๓ ถวายสลากภัตเป็นต้น ถวายผ้าอาบน้ำฝน วันนีถวายปัจจัย ๔ แก่สงฆ์ นิมนต์สงฆ์

จัดถวายของเคี้ยวเป็นต้น ปุอาสนะ ตั้งน้ำฉันต้อนรับสงฆ์นำมาให้นั่งเหนือ
อาสนะที่ปูไว้ เกิดนันทะ อุตสาหะ ทำการขวนขวาย ชื่อว่าเมตตาวจกรรม.
สำหรับภิกษุลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ปฏิบัติสรีระ และทำวัตรที่ลานพระเจดีย์เป็นต้น
นั่งเหนืออาสนะอันสงัดคิดว่า ขอภิกษุทั้งหลายในวัดนี้ จงมีสุข ไม่มีเวร ไม่
เบียดเบียนกันเป็นต้น ชื่อว่าเมตตามโนกรรม. สำหรับคฤหัสถ์คิดว่า ขอพระ-
ผู้เป็นเจ้า จงมีสุข ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ชื่อว่าเมตตามโนกรรม.

บทว่า **อาวิ เจว โรห จ** ได้แก่ในที่ต่อหน้าและลับหลัง. ในบทนั้น
การร่วมกันในจิวัตรกรรมเป็นต้น สำหรับภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่าเมตตาทกกรรม
ต่อหน้า. แต่สำหรับพระเถระ สามิวัตรกรรมทั้งหมด แม้ต่างโดยการล้างเท้าและ
พัควีเป็นต้น ก็ชื่อว่าเมตตาทกกรรมต่อหน้า. ไม่ทำการคูหมั่นในภิกษุเหล่านั้น
แล้วเก็บงำสิ่งของมีเครื่องไม้เป็นต้น ที่แม้ภิกษุ ๒ ฝ่ายเก็บไว้ไม่ดี เหมือนอย่าง
ที่ตนเก็บไว้ไม่ดี ชื่อว่าเมตตาทกกรรมลับหลัง. การกล่าวขยออย่างนี้ว่า
ท่านพระเทวเถระ พระติสสเถระ. ชื่อว่าเมตตาวจกรรมต่อหน้า. การที่ภิกษุ
สอบถามถึงผู้ที่ไม่มีอยู่ในวัด กล่าวถ้อยคำที่น่ารักว่า พระเถระไปไหน พระ
ติสสเถระไปไหน เมื่อไรจักมาดังนี้ ชื่อว่าเมตตาวจกรรมลับหลัง การลืมนดา
ที่ส่องใสด้วยความหวังดีและความหวังใจ มองดูด้วยหน้าที่ส่องใส ชื่อว่าเมตตา
มโนกรรมต่อหน้า. การตั้งใจว่า ขอท่านพระเทวเถระ พระติสสเถระ จงเป็น
ผู้ไม่มีโรค ไม่มีอาพาธ ชื่อว่าเมตตามโนกรรมลับหลัง.

บทว่า **ลาภา** ได้แก่ปัจจัยที่ได้มา มีจิวัตรเป็นต้น. บทว่า **ชมุมิกา**
ความว่า เว้นมิจจาชีพต่างด้วยการหลอกลวงเป็นต้น เกิดด้วยภิกขาจารวัตร
โดยธรรมโดยเสมอ. บทว่า **อนุตมโต ปตฺตปฺริยาปฺนฺนมตฺตมุปี** ความว่า
โดยอย่างต่ำที่สุด แม้เพียงภิกษา ๒-๓ ทัพพีที่เนื่องในบาตร คือที่อยู่ภายใน
บาตร. ในคำว่า **อปฺปฏิวิภคฺตโภถิ** นี้ ปฏิวิภคฺตะ มี ๒ อย่าง คือ อามิส-

ปฏิวิรัตต์ บุคคลปฏิวิรัตต์. ใน ๒ อย่างนั้นการแบ่งด้วยจิตคิดอย่างนี้ว่า เราจักให้เท่านี้ จักไม่ให้เท่านี้ ชื่อว่าอามิสปฏิวิรัตต์. การแบ่งด้วยจิตคิดอย่างนี้ว่า เราจักให้องค์โน้น ไม่ให้แก่องค์โน้นดังนี้ ชื่อว่าบุคคลปฏิวิรัตต์. ภิกษุไม่กระทำแม้ทั้ง ๒ อย่าง บริโภคปัจจัยที่ยังไม่ได้แบ่ง ชื่อว่าอปปฏิวิรัตต์โกถิ. ในคำว่า สีลวันุเตหิ สพุรหุมจารีหิ สาชระณโกถิ นี้ เป็นลักษณะของภิกษุ ผู้บริโภคทั่วไป. ภิกษุได้ลาภใด ๆ อันประณีตให้ลาภนั้น แก่พวกคฤหัสถ์โดยมุข คือการต่อลาภด้วยลาภก็หามิได้ บริโภคด้วยตนเองก็หามิได้. เมื่อรับก็ถือว่าจาง ทั่วไปกับสงฆ์ เห็นลาภที่เขาเคาะระฆังแล้วบริโภคเหมือนของสงฆ์. ถามว่า ใคร ๆ บำเพ็ญ ใครไม่บำเพ็ญสาราณียธรรมนี้. ตอบว่า ภิกษุผู้รู้สึกไม่บำเพ็ญ. เพราะภิกษุผู้รู้สึกไม่ยอมรับของ ๆ ภิกษุนั้น. ส่วนภิกษุผู้รู้สึกบริสุทธี บำเพ็ญ วัตรไม่ขาด. วัตรในข้อนี้มีอุทาหรณ์ดังนี้

เรื่อง สาราณียธรรมแตก

ก็ภิกษุใด เจาะจงให้แก่มารดาบิดาหรืออาจารย์และอุปัชฌาย์เป็นต้น ภิกษุนั้นย่อมให้สิ่งที่ควรให้ ภิกษุนั้นไม่มีสาราณียธรรม ชื่อว่าปฏิบัติด้วยความกังวล. จริ่งอยู่สาราณียธรรมย่อมควรแก่บุคคลผู้พ้นความกังวลเท่านั้น. ก็ภิกษุนั้นเมื่อให้เจาะจงพึงให้แก่ภิกษุไข้ ภิกษุพยาบาลภิกษุไข้แก่ภิกษุผู้จรมา ภิกษุผู้เตรียมจะไปและภิกษุบวชใหม่ ผู้ไม่รู้การรับสังฆาฏิและบาตร. ควรให้แก่ชนเหล่านั้น ส่วนที่เหลือไม่ให้น้อย ๆ ตั้งแต่เถรอาสน์ แล้วพึงให้เท่าที่ ภิกษุจะรับได้. เมื่อส่วนที่เหลือไม่มี ไปเที่ยววิณฑบาตอีก ให้สิ่งที่ประณีต ๆ ตั้งแต่เถรอาสน์ แล้วบริโภคส่วนที่เหลือ. ไม่ควรให้แก่ภิกษุผู้สึกเพราะพระ- บาลีว่า สีลวันุเตหิ ดังนี้. ก็สาราณียธรรมนี้ บำเพ็ญยากสำหรับบริษัทผู้ยัง

ไม่ศึกษา บำเพ็ญไม่ยากสำหรับบริษัทผู้ที่ศึกษาแล้ว. ภิกษุใดได้ของโดยทางอื่น ภิกษุนั้นย่อมไม่ถือเอา.

แม้เมื่อไม่ได้โดยทางอื่นก็รับแต่ควรแก่ประมาณเท่านั้น ไม่รับให้เกินไป. ก็สาราณียธรรมนี้ ๑๒ ปี จึงจะบริบูรณ์ สำหรับภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาต บ่อย ๆ แล้วให้ของที่ได้มา ๆ ด้วยประการฉะนี้ ไม่ต่ำไปกว่านั้น. ก็ถ้าภิกษุ บำเพ็ญสาราณียธรรมครบปีที่ ๑๒ วางบาตรที่เต็มด้วยอาหารไว้ในโรงฉันแล้ว ไปสงรงน้ำ พระสังฆเถระถามว่า นันบาตรของใคร เมื่อภิกษุอื่นตอบว่า ของ ภิกษุผู้บำเพ็ญสาราณียธรรม จึงกล่าวว่านำบาตรนั้นมาซิแล้วแจกจ่ายอาหารใน บาตรทั้งหมดแล้วฉัน วางแต่บาตรเปล่าไว้ที่นั่น ภิกษุนั้นเห็นบาตรเปล่าเกิดความเสียใจว่า ภิกษุทั้งหลายฉันไม่เหลือไว้ให้เราเลย สาราณียธรรมก็แตก. ต้องบำเพ็ญ ๑๒ ปีใหม่. ก็สาราณียธรรม ก็เหมือนติดถียปริวาส เมื่อขาด ครั้งหนึ่ง ก็ต้องบำเพ็ญใหม่. ส่วนภิกษุใดเกิดความดีใจว่า เป็นลาภของเรา หนอ เราได้ดีแล้วหนอ ที่เราไม่ต้องบอกกล่าวถึงสิ่งที่อยู่ในบาตร เพื่อน สพรหมจารีก็พากันฉัน เป็นอันชื่อว่า สาราณียธรรมนั้นเต็มแล้ว. ก็ภิกษุผู้ มีสาราณียธรรมเต็มอย่างนี้แล้ว ย่อมไม่มีความริษยา ไม่มีความตระหนี่. ภิกษุนั้นย่อมเป็นที่รักของคนทั้งหลาย และย่อมมีปัจจัยหาได้ง่าย. ของที่อยู่ใน บาตรที่เขาถวายแก่ภิกษุนั้น ย่อมไม่สิ้นไป. เธอยอมได้แต่ของที่เลิศในที่ ๆ เขาแจกของ. เมื่อประสบภัยหรือความหิว เหล่าเทวดาก็ช่วยขวนขวาย. ใน ข้อนั้นมีเรื่องนี้เป็นอุทาหรณ์.

เรื่องสาราณียธรรมเต็ม

เขาเล่าว่า พระติสสเถระผู้อยู่ ณ เถนศิริ อาศัสมหาศิริคามอยู่. พระมหาเถระ ๕๐ รูป ไปยังนาคทวีป ประสงค์จะไหว้พระเจดีย์ เที่ยวบิณฑ-

บาดในสิริคาม ไม่ได้อะไร ๆ เลย ก็พากันออกไป. ก็พระเถระเมื่อเข้าไป
พบพระเถระเหล่านั้นแล้วถามว่า ท่านได้อาหารแล้วหรือขอรับ. ตอบว่า พวก
เราจะจาริกกันไปแล้วละผู้มีอายุ. พระเถระรู้ว่า พระเถระเหล่านั้นไม่ได้อาหาร
จึงกล่าวว่า ท่านขอรับ โปรครออยู่ที่นี้แหละ จนกว่าผมจะมา. ตอบว่า เรามีถึง
๕๐ รูปนะ ไม่ได้แม้เพียงน้ำขึ้นบาตร. พระเถระพูดว่า ท่านขอรับ ชรรมคาวา
ภิกษุประจำถิ่น ย่อมเป็นผู้สามารถแม้เมื่อไม่ได้ก็รู้จักภิกษุผู้เป็นเพื่อนทาง
ภิกษาจาร. พระเถระทั้งหลายมาทันแล้ว. พระเถระก็เข้ามาบ้าน. มหาอุบาสิกา
ในบ้านใกล้ ๆ ก็จัดน้ำนมและอาหารคอยพระเถระพอพระเถระมาถึงประตูบ้าน
ก็ถวายเต็มบาตร. พระติสสเถระนั้นก็นำบิณฑบาตไปยังสำนักพระเถระทั้งหลาย
กล่าวกะพระสังฆเถระว่า โปรครบเกิดขอรับ. พระเถระมองดูหน้าพระเถระอื่นๆ
ด้วยคิดว่า พวกเราถึงเท่านั้นไม่ได้อะไรเลย แต่พระเถระรูปนี้ไปเดี่ยวเดียวก็
กลับมา อะไรกันหนอ. พระติสสเถระรู้ด้วยอาการที่มองดูเท่านั้นกล่าวว่า ท่าน
ขอรับ พวกท่านอย่ารำคาญใจไปเลย โปรครบบิณฑบาตที่ได้มาโดยสมมาเสมอ
เถิด แล้วก็ถวายอาหารจนพอแก่ความต้องการแก่พระเถระทุกรูปตั้งแต่ต้น แม้
ตนเองก็ฉันพอต้องการ. เมื่อฉันเสร็จ พระเถระทั้งหลายก็ถามพระติสสเถระ
นั้นว่า ผู้มีอายุ บรรลุโลกุตตรธรรมเมื่อไร. พระติสสเถระ ตอบว่า โลกุตตร
ธรรมของผมไม่มีดอกขอรับ. ถามว่า ผู้มีอายุ โสท่านได้ฌานหรือ. ตอบว่า แม้
อย่างนี้ก็ไม่มี ขอรับ. ถามว่า ผู้มีอายุ นำอสังขารจริงหนอ. ตอบว่า ท่านขอรับ
ผมบำเพ็ญสาราณีธรรมนะ ตั้งแต่เวลาที่สาราณีธรรมของผมนั้นเต็มแล้ว
แม้ถ้ามีภิกษุแสนรูป ของที่อยู่ในบาตรก็ไม่หมดไป. พระเถระเหล่านั้นฟังแล้ว
ก็พากันกล่าวว่า สาธุ สาธุ ท่านสัตบุรุษ ข้อนี้ของท่านเหมาะสมจริง. ในคำว่า
ปตฺตคฺคํ น จียติ ของที่อยู่ในบาตรไม่หมดไปนี้ มีเรื่องเท่านั้นก่อน

อนึ่ง พระเถระองค์นี้แหละ ไปยังสถานที่ให้ทาน ด้วยศิริภัณฑ-
มหาบุชา ที่เจตียบรรพต ถามว่า ในทานนี้อะไรเป็นของเลิศ. ตอบว่า ผ้าสาฎก
๒ ผืนขอรับ. พระเถระพูดว่า ผ้าสาฎก ๒ ผืนเหล่านั้นจักต้องถึงเรา. อามาศย์
ได้ฟังดังนั้นแล้วจึงกราบทูลแก่พระราชว่า ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งพูดอย่างนี้. พระ-
ราชาตรัสว่า ภิกษุหนุ่มมีจิตคิดอย่างนี้ แต่ผ้าสาฎกเนื้อละเอียดควรแก่
พระมหาเถระทั้งหลายจึงตั้งไว้ด้วยหมายจะถวายพระเถระทั้งหลาย. พระราชา
เมื่อจะถวายอันเมื่อภิกษุสงฆ์ยืนเรียงกัน ผ้าสาฎก ๒ ผืนที่วางไว้ใกล้ ๆ ก็ไม่
ขึ้นสู่พระหัตถ์ ขึ้นแต่ผ้าผืนอื่น ๆ แต่ในเวลาที่จะถวายภิกษุหนุ่ม ผ้าสาฎก ๒ ผืน
นั้นขึ้นสู่พระหัตถ์ของพระราช. ท้าวเธอทรงวางไว้ในมือของภิกษุหนุ่มนั้น
มองหน้าของอามาศย์ให้ภิกษุหนุ่มนั่งถวายทาน ทรงละสงฆ์แล้วประทับนั่งใกล้
ภิกษุหนุ่ม ตรัสว่า ท่านเจ้าข้า ท่านบรรลुरुธรรมเมื่อไร. ภิกษุหนุ่มนั้นไม่ทูล
ถึงคุณที่ไม่มีอยู่แม้ทางอ้อม ทูลว่า ถวายพระพร โลกุตตรธรรมของอาตมภาพ
ไม่มีดอก. ตรัสว่า ท่านเจ้าข้า แต่ก่อนท่านได้พูดไว้มิใช่หรือ. ทูลว่า ถวายพระ-
พรจริง อาตมภาพบำเพ็ญสาราณียธรรม ตั้งแต่เวลาที่ธรรมนั้นของอาตมภาพ
เต็มแล้ว สิ่งของอันเลิศก็มาถึงในสถานที่แจก. พระราชาตรัสว่า สาธุ สาธุ
ท่านเจ้าข้า คุณข้อนี้ของพระคุณท่านเหมาะสมแล้วเสด็จกลับ. ในคำว่า ภา-
ษ-
นียฎฺฐาน อคฺคภณฺฑํ ปาณตฺติ สิ่งของอันเลิศถึงในสถานที่แจกจ่ายนี้ มี
เรื่องดังกล่าวมานี้.

อนึ่ง ชาวภคตคาม ในพราหมณตีสถกัณคร ไม่บอกกล่าวแก่พระ-
นาคเถรี พวกกันหนีไป. เวลาใกล้รุ่ง พระเถรีพูดกะเหล่าภิกษุณีสาวว่า หมูบ้าน
ช่างเงิบเหลือเกินช่วยกันดูสิ. ภิกษุณีสาวเหล่านั้นไปตรวจดู ก็รู้ว่า ชาวบ้าน
พากันอพยพไปหมดแล้ว จึงมาบอกแก่พระเถรี. พระเถรีนั้นฟังแล้วก็กล่าว
ว่า พวกท่านอย่าคิดว่าชาวบ้านเหล่านั้นอพยพไปกันเลย จงทำความเพียรใน

การเล่าเรียนบาลีอรรถกถาและโยนิโสมนสิการของตนเท่านั้น เวลาภิษาจารก็
ห่มผ้า รวมด้วยกัน ๑๒ รูปทั้งตนเอง แม้ยืนกันอยู่ที่โคนต้นไม้ไพรใกล้ประตู
บ้าน เทวดาที่สิงอยู่ที่ต้นไม้ ก็ถวายบิณฑบาตแก่ภิกษุณี ๑๒ รูป แล้วกล่าวว่า
พระแม่เจ้า อย่าไปที่อื่นเลยโปรดอยู่ที่นี้เป็นนิตย์เถิด. แต่พระเถรีมีน้องชาย
ชื่อพระนาคเถระ พระเถระคิดว่า มีภัยใหญ่เราไม่อาจอยู่ในที่นี่ได้ จักไปฝั่งโน้น
มีภิกษุ ๑๒ ทั้งหมด ออกจากสถานที่อยู่ของตนมายังภคตคามด้วยหมายใจจะ
พบพระเถรีแล้วจึงจักไป. พระเถรีทราบว่ เหล่าพระเถระมากันแล้ว จึงไป
สำนักของพระเถระเหล่านั้น ถามว่า อะไรกัน พระผู้เป็นเจ้า. พระเถระก็บอก
เรื่องนั้น. พระเถรีบอกว่า วันนี้พวกท่านจงอยู่ในวัดนี้เสียวันหนึ่ง พรุ่งนี้ ค่อย
ไป. พระเถระทั้งหลายก็พากันไปยังวัด. รุ่งขึ้นพระเถรีเที่ยวบิณฑบาตที่โคน
ไม้เข้าไปหาพระเถระพูดว่า ท่านฉันบิณฑบาตนี้เถิด. พระเถระกล่าวว่า จัก
ควรหรือพระเถรีแล้วก็ยืนนิ่ง. พระเถรีกล่าวว่า พ่อเอ๋ย บิณฑบาตนี้ ได้มา
ด้วยกรรมอย่างร้ายเกี่ยวโปรดฉันเถิด. พระเถระพูดว่า ควรหรือพระเถรี. พระ
เถรีจับบาตรได้ก็โยนไปในอากาศ. บาตรก็ตั้งอยู่ในอากาศ. พระเถระก็กล่าว
ว่า พระเถรี ภัยแม่ตั้งอยู่ในที่ ๗ ชั่วโมงตลอด ก็เป็นภัยสำหรับภิกษุณีนั่นเอง
แล้วกล่าวอีกว่า ชื่อว่าภัยไม่ใช่มีทุกเวลา เมื่อภัยสงบ เราก็กล่าวถึงอริยวงศ์
ถูกท่านตักเตือนด้วยจิตว่า คุณก่อนท่านผู้ถือบิณฑบาตดิกรุดงค์ พวกท่านโปรด
ฉันอาหารของภิกษุณีเห็นปานนี้ อยู่เรื่อยไปเถิดดังนี้ ข้าพเจ้าไม่อาจช่วยได้
ท่านภิกษุณีทั้งหลาย พวกท่านจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด แล้วออกเดินทาง. แม้
รุกขเทวดาก็คิดว่า ถ้าพระเถระฉันบิณฑบาตจากมือพระเถรี เราจักไม่นำพระ
เถระนั้นกลับ ถ้าพระเถระไม่ฉันก็จักนำกลับ ยืนเห็นพระเถระไปลงจากต้นไม้
พูดว่า โปรดให้บาตรเถิดเจ้าข้า แล้วรับบาตรนำพระเถระมาที่โคนไม้นั้นแล
ปุอาสนะถวายบิณฑบาต ให้พระเถระผู้ฉันเสร็จแล้วปฎิญาณ บำรุงภิกษุณี

๑๒ รูป ภิกษุ ๑๒ รูป ๗ ปี ในข้อนี้ว่า เทวตา อุตฺตรกั อปฺชชนฺติ
เทวตาช่วยเหลือนี้มีเรื่องดังกล่าวมานี้. จริงอยู่ ในข้อนั้นพระเถรก็ได้เป็น
ผู้บำเพ็ญสาราณียกรรม.

ฟังทราบวินิจฉัยในคำว่า อขณฺทานิ เป็นต้น ดังต่อไปนี้ ภิกษุใด
มีลักษณะทขาดในเบื้องต้นหรือที่สุดในกองอาบัติทั้ง ๗ ศีลของภิกษุนั้นชื่อว่า
เหมือนผ้าขาดที่ชาย. อนึ่ง ภิกษุใดมีลักษณะตรงกลางศีลของภิกษุนั้น
ชื่อว่าทะลุ เหมือนผ้าทะลุกลางผืน. ส่วนภิกษุใดมีลักษณะทขาด ๒-๓ ลักษณะ
ตามลำดับ ศีลของภิกษุนั้นชื่อว่าต่าง เหมือนแม่โคสีดำสีแดงเป็นต้นอย่างใด
อย่างหนึ่งโดยสีที่ต่างกัน อยู่ตรงหลังบ้าง ท้องบ้าง. ภิกษุใดมีลักษณะทขาด
ในระหว่าง ๆ ศีลของภิกษุนั้นชื่อว่าพร้อย เหมือนแม่โคมีลายจุดต่าง ๆ ใน
ระหว่าง ๆ. ส่วนภิกษุใดมีลักษณะไม่ขาดเลย ศีลเหล่านั้นของภิกษุนั้นชื่อว่า
ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย. ก็ศีลนั้น ๆ ชื่อว่าเป็นไท เพราะ
กระทำให้พ้นจากความเป็นทาสค้นหา กลับเป็นไท ชื่อว่าวิญญูชนสรเรตฺธิญแล้ว
เพราะวิญญูชนมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นทรงสรเรตฺธิญแล้ว ชื่อว่าอันกิเลสไม่ถูก
ต้องแล้วเพราะค้นหาและทักขุไม่ถูกต้องแล้ว และเพราะอันใคร ๆ ไม่อาจ
ปรามาสว่า ท่านเคยต้องอาบัติข้อนี้. ท่านเรียกว่า เป็นไปเพื่อสมาธิ เพราะ
ยังอุปจารสมาธิ หรือ อปัปนาสมาธิให้เป็นไป. บทว่า สีสสามณฺยคตา
วิหริสฺสณฺติ ได้แก่จักมีศีลเสมอกับภิกษุ ผู้อยู่ในทิสภาคานั้น ๆ อยู่. จริงอยู่
ศีลของพระโศคาบันเป็นต้น ย่อมเสมอกับศีลของพระโศคาบันเป็นต้นเหล่าอื่น
ผู้อยู่ในระหว่างสมุทรรกัดี ในเทวโลกก็ดี. ความแตกต่างกันในศีลที่ประกอบ
ด้วยมรรคผลไม่มี. ท่านหมายเอาข้อนี้ จึงกล่าวคำนี้.

บทว่า ยายิ ทิฏฺฐิ ได้แก่สัมมาทิฏฺฐิที่สัมปยุตด้วยมรรค. บทว่า
อริยา ได้แก่ไม่มีโทษ บทว่า นิยุยาติ ได้แก่ นำทุกข์ออกไป. บทว่า

ตกรสได้แก่ ผู้กระทำอย่างนั้น. บทว่า สัพพทูกุขกขยาย ได้แก่ เพื่อความสิ้นทุกข์ในวัฏฏะทั้งปวง. บทว่า ทิฏฐิสามณฺณคตา ความว่า จักเป็นผู้เข้าถึงความเป็นผู้มีทิฏฐิเสมอกันอยู่. บทว่า วุฑฺฒิเยว ความว่า ภิกษุผู้อยู่อย่างนี้ พึงหวังความเจริญถ่ายเดียว ไม่เสื่อมเลย.

บทว่า เอตเทว พหุลล ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงโอวาทภิกษุทั้งหลายจึงทรงทำธรรมีกถาอย่างนี้แหละบ่อยๆ เพราะใกล้ปรินิพพาน. บทว่า อิติ สิลล แปลว่า ศิลอย่างนี้ ศิลเท่านั้น. ในข้อนั้น พึงทราบว่ จตุปาริสุทธิศีล ชื่อว่าศีล. จิตเตกคคตา ชื่อว่าสมาธิ. วิปัสสนา ชื่อว่าปัญญา. พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า สิลปรีภาวิต ดังนี้ ภิกษุทั้งหลายทั้งอยู่ในศิลอันใด ย่อมบังเกิดสมาธิที่สัมปยุตด้วยมรรค สมาธิที่สัมปยุตด้วยผลสมาธินั้น อันศิลนั้นอบรมแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก. ภิกษุทั้งหลายตั้งอยู่ในสมาธิใด ย่อมบังเกิดปัญญาที่สัมปยุตด้วยมรรค ปัญญาที่สัมปยุตด้วยผลปัญญานั้น อันสมาธินั้นอบรมแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก. ภิกษุทั้งหลายตั้งอยู่ในปัญญาอันใด ย่อมบังเกิดมรรคจิต. ผลจิต จิตนั้นอันปัญญานั้นอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายโดยชอบทีเดียว. บทว่า ยถาภีรนฺต ความว่า ชื่อว่า ความไม่ยินดียิ่ง ความหวาดสะดุ้งของพระพุทธเจ้าเป็นต้น ไม่มี. แต่ท่านอธิบายว่า ตามความชอบใจ ตามอัธยาศัย. บทว่า อายาม แปลว่า มาไปกันเถิด ปาฐะว่า อยาม ก็มี. อธิบายว่า ไปกันเถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพระอานนท์ผู้ติดตามไปใกล้ๆ ว่า อานนท์. ฝ่ายพระเถระบอกภิกษุทั้งหลายว่า ผู้มีอายุ จงเตรียมถือบาตร จีวร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระประสงค์จะเสด็จไปที่โน้น. เรื่องการเสด็จมาอำมพลัญญิกาวน ง่ายทั้งนั้น. คำว่า อถ โข อายสุมา สารีปฺตุโต ครั้งนั้นแล ท่านพระสารีบุตร ดังนี้เป็นต้น ท่านกล่าวไว้พิสดารแล้วในสัมปสาทนียสูตร.

บทว่า ปาฐลิตาเม อวสธาคาริ ได้แก่ เรือนพักสำหรับคนจรมา.

เขาว่าในปาฐลิตาเม สหายของพระราชาสองพระองค์มักกันเป็นนิจ พากรอบครัว ออกจากบ้านมาพักกันเดือนหนึ่งบ้าง ครึ่งเดือนบ้าง. มนุษย์เหล่านั้นถูกรบกวน เสมอ คิดกันว่า ในเวลาที่คนเหล่านั้นมักกันก็มีที่อยู่ ดังนี้แล้วจึงสร้างศาลาใหญ่ กลางพระนคร สร้างที่เก็บสิ่งของไว้ส่วนหนึ่ง สร้างที่อยู่อาศัยไว้ส่วนหนึ่งของ ศาลานั้น. ผู้คนเหล่านั้นได้ทราบว่ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาแล้ว ก็มองเห็น ประโยชน์อย่างนี้ว่า แม้พวกเราที่พึงไปนำพระผู้มีพระภาคเจ้ามา พระองค์เสด็จ มาถึงสถานที่อยู่ของพวกเราด้วยพระองค์เองแล้ว วันนี้พวกเราจักอาราธนา พระผู้มีพระภาคเจ้าให้ตรัสมงคลในที่พัก เพราะฉะนั้นจึงกล่าวกันอย่างนี้. บทว่า เยนวสธาคาริ ความว่า ได้ยินว่า ผู้คนเหล่านั้น ไม่รู้พระทัยของ พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลาย มีพระอริยาศัยชอบป่า ยินดีป่า จะทรงประสงค์หรือไม่ประสงค์ประทับอยู่ในบ้าน จึงไม่จัดแจงเรือนพัก พากันมาคิดกันว่า บัดนี้พวกเรารู้พระทัยของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จักพา กันไปจัดแจงเสียก่อนดังนั้น จึงพากันไปยังเรือนพัก. บทว่า สพุทสนฺนุถริตฺตํ แปลว่า ปลูกเอาไม้ทุกสิ่งทุกอย่าง.

บทว่า ทุสฺสึโล ได้แก่ผู้ไม่มีศีล. บทว่า สีลวิปฺนฺโน ได้แก่มีศีล

วิบัติ มีสังวรสลาย. บทว่า ปมาทาธิกรณฺ์ ได้แก่เพราะความประมาทเป็นเหตุ. ก็พระสูตรนี้ ใช้สำหรับคฤหัสถ์ แม้บรรพชิตก็ใช้ได้. จริงอยู่ คฤหัสถ์เลี้ยงชีพ ด้วยการหมั่นศึกษาศีลปะไม่ว่าจะเป็นกสิกรรมวนิชกรรมพลั้งผลออกไปด้วยการทำ ปาณาติบาตเป็นต้น ก็ไม่สามารถจะทำศีลปะนั้น ๆ ให้สำเร็จตามกาล เมื่อเป็น เช่นนั้น รากฐานของเขาก็พินาศ. แต่ในเวลาคับแค้น กระทำปาณาติบาต และอทินนาทาน ย่อมเสื่อมโภคะอย่างใหญ่เพราะอำนาจโทษ. ฝ่ายบรรพชิต ทุสฺสึล ย่อมถึงความเสื่อมจากศีล จากพุทธวจนะ จากฌาน และจากอริยทรัพย์

๗ เพราะความประมาทเป็นเหตุ. สำหรับคฤหัสถ์นั้น เกียรติศัพท์อันชั่วย่อม
อ่อนจางไปในท่ามกลางบริษัท ว่าคนโน้นเกิดในตระกูลโน้น ทูศีล มีบาป
กรรม สละทั้งโลกนี้โลกหน้า ไม่ถวายนามแม้เพียงสลากภัต. หรือสำหรับ
บรรพชิต เกียรติศัพท์อันชั่วก็ฟุ้งไปอย่างนี้ว่า ภิกษุชื่อโน้น ไม่สามารถรักษา
ศีลได้ ไม่สามารถจะเรียนพระพุทธพจน์ได้เลี้ยงชีพด้วยขอเนสนกรรม มีเวช-
กรรมเป็นต้น ประกอบด้วยอการวะ ๖. บทว่า อวิสารโท ความว่า คฤหัสถ์
มีความกลัวว่า ก่อนอื่น คนบางพวกจักรู้เรื่องกรรมของเรา ดังนั้นก็จักข่มเรา
หรือแสดงตัวต่อราชสกุล ในที่ประชุมคนจำนวนมากแน่แท้ จึงเข้าไปหา
ประหมา คอตก หน้าคำว่า นั่งเอาหัวแม่มือไถพื้น ถึงเป็นคนกล้า ก็ไม่อาจ
พูดจาได้. ฝ่ายบรรพชิตมีความกลัวว่าภิกษุเป็นอันมากประชุมกัน บางรูป
จักรู้กรรมของเราแน่ ดังนั้น จักกดุโบสถบ้าง ปวารณบ้างแก่เรา จักครว่า
เราให้เคลื่อนจากเพศสมณะจึงเข้าไปหา ถึงเป็นคนกล้าก็ไม่อาจพูดจาได้. ส่วน
ภิกษุบางรูป แม้ทูลก็เที่ยวไปประดูผู้ไม่ทูล แม้ภิกษุนั้น ก็ยอมเป็นผู้
เก้อเงินโดยอหยาศัยทีเดียว. บทว่า สมมุโพรห กาลิ กโรติ ความว่า ก็เมื่อ
ภิกษุผู้ทูลนั้น นอนบนเตียงเป็นที่ตาย สถานที่ที่ยึดถือพระพฤติในกรรมคือ
ทูล ข่อมมาปรากฏ. ภิกษุผู้ทูลนั้น ลืมตาก็เห็นโลกนี้ หลับตาก็เห็นปรโลก
อธิบาย ๔ ก็ปรากฏ แก่ภิกษุผู้ทูลนั้น. ภิกษุผู้ทูลนั้นก็ประหนึ่งถูกหอก
๑๐๐ เล่ม ทางที่ศีรษะ เธอจะร้องว่า ห้ามที ห้ามที มรณะไป. ด้วยเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า สมมุโพรห กาลิ กโรติ หลงตาย ดังนี้. บทที่ ๕
ก็ง่ายเหมือนกัน. เรื่องอนิสงส์ ก็พึงทราบโดยปริยายตรงกันข้ามกับที่กล่าว
ไว้แล้ว.

บทว่า พหุเทว รตุตี ฐมฺมिया กถาย ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงให้อิ่มเอิบแล้ว ให้เห็นแจ้งแล้ว ให้สมทานแล้ว ให้อาจหาญแล้ว ให้

เข้าถึงความสิ้นและความเสื่อมแล้ว ตลอดราตรีเป็นอันมาก แล้วทรงส่งไปด้วย
ธรรมกาที่พ้นจากบาปอย่างอื่น และด้วยกถาอนุโมทนา การถวายเรือนพัก
ประหนึ่ง ทรงพาข้ามอากาศงกคา ประหนึ่ง ทรงค้ำค้ำรุ่งเรืองใหญ่ ขนาด
โยชน์หนึ่งแล้ว ให้มหาชนค้ำน้ำผึ้งฉะนั้น. บทว่า อภิกุณฑา ได้แก่ล่วงไป
แล้ว สิ้นไปแล้ว. บทว่า สุลุณณการี ความว่า ขึ้นชื่อว่า เรือนว่าง ที่แยก
เป็นส่วนหนึ่งต่างหากไม่มี. แต่ในที่นั้นนั่นแหละ เหล่าชาวบ้านปาฏลิกาม
ล้อมไว้ด้วยกำแพงคือม่านไว้ข้างหนึ่ง แล้วจัดเตียงไว้ด้วยประสงค้ำว่า พระ-
ศาสดาจักทรงพักผ่อนในที่นี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสำเร็จสีหไสยา บน
เตียงนั้นด้วยมีพระพุทธรูปประสงค้ำว่า เรือนพักนี้ ตลาคด ใช้สอยแล้วด้วยอิริยาบถ
แม่ทั้ง ๔ กุศลนั้น จักมีผลมากแก่ชาวปาฏลิกามเหล่านั้น ดังนี้. ท่านหมายเอา
เรือนพักนั้น จึงกล่าววว่า สุลุณณการี ปาวิสิ. เสด็จเข้าไปสู่เรือนว่างดังนี้.

บทว่า สุนิธวสุสการา ได้แก่พราหมณ์ ๒ คน คือ สุนิธะคนหนึ่ง
วัสสการะคนหนึ่ง. บทว่า มหามตฺตา ได้แก่แม่หมาตตะ คือมหาอำมาตย์
ของพระเจ้ากรุงมคธ อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่ามหาอำมาตย์แคว้นมคธ ก็เพราะ
มหาอำมาตย์ในแคว้นมคธ ประกอบด้วยมาตรคืออิสรียชยั้งใหญ่. บทว่า
ปาฏลิกาม นคร ได้แก่สร้างปาฏลิกามทำให้เป็นบาตร. บทว่า วขุชึน
ปฎิพาหยา ได้แก่ เพื่อตัดทางขยายตัวของราชวงศ์แคว้นวัชชี.

บทว่า สหสุเสว ได้แก่แต่ละพวกนับเป็นพัน ๆ. บทว่า วตฺตุนิ
ได้แก่ที่ปลูกเรือน. บทว่า จิตฺตานิ นมฺมุติ นิเวสนาหิ มาเปตฺติ ความว่า
จิตของมหาอำมาตย์ผู้ทำนายวิชาดูพื้นที่น้อมไปเพื่อสร้างคฤหาสน์สำหรับพระ-
ราชาและมหาอำมาตย์ของพระราชฯ. เล่ากันว่า มหาอำมาตย์เหล่านั้นใช้อาณูภาพ
แห่งศิลปะของตนมองเห็นภายใต้แผ่นดินประมาณ ๖๐ สอก ว่าที่นี้จักยึดไว้ ที่นี้
ยักษ์ถึง ที่นี้ภูตสิง มีหินหรือตอ. เวลานั้น อำมาตย์เหล่านั้นร้ายศิลปะ

สร้างขึ้นได้เหมือนปรียากับเทวดาทั้งหลาย. อีกอย่างหนึ่ง เทวดาลิงอยู่ในร่างของอำมาตย์เหล่านั้น น้อมจิตไปเพื่อสร้างภพในภพในที่นั้น ๆ พอเขาตอกหลักลงใน ๔ มุม เทวดาเหล่านั้นจึงเข้าสิงพื้นที่. เทวดาผู้มีศรัทธา ทำอย่างนั้นแก่ตระกูลผู้มีศรัทธา เทวดาผู้ไม่มีศรัทธาก็ทำอย่างนั้นแก่ตระกูลผู้ไม่มีศรัทธา. เพราะเหตุไร. เพราะผู้มีศรัทธามีความคิดอย่างนี้ว่า คนทั้งหลายในโลกนี้ ครั้นสร้างบ้านเรือนแล้ว ชั้นแรกนิมนต์ภิกษุสงฆ์ให้หนึ่ง ให้กล่าวแต่มงคลเมื่อเป็นเช่นนี้. พวกเราก็จักได้เห็นผู้มีศีล ฟังธรรมกถา การแก้ปัญหาและอนุโมทนา ผู้คนให้ทานแล้วจักให้ส่วนบุญแก่เรา.

บทว่า **ดาวตีสเหติ** ความว่า เสียงขจรไปว่า พวกมนุษย์ในตระกูลโน้น อาศัษมนุษย์ผู้เป็นบัณฑิตผู้หนึ่งในตระกูลหนึ่ง ย่อมเป็นบัณฑิต หรือภิกษุในวิหารโน้น อาศัษภิกษุผู้เป็นพหูสูตรูปหนึ่งในวิหารหนึ่ง ย่อมเป็นพหูสูตรูปหนึ่งในวิหารหนึ่ง ย่อมเป็นพหูสูตจันใด. เสียงขจรไปว่า เทวดาชั้นดาวดึงส์ อาศัษท้าวสักกเทวราช และวิษณุกรรมเทพบุตรย่อมเป็นบัณฑิต ฉะนั้นเหมือนกัน. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **ดาวตีสเหติ**. อธิบายว่า ย่อมสร้างเหมือนปรียากับเทวดาชั้นดาวดึงส์. บทว่า **ยาวตา อริย** อายตน์ ความว่า ชื่อว่าที่เป็นที่ประชุมของมนุษย์ เผ่าอริยกะมีประมาณเท่าใด. บทว่า **ยาวตา วณิปโต** ความว่า ชื่อว่าสถานที่เป็นที่ซื้อขายโดยกองสิ่งของที่พวกพ่อค้านำมา หรือสถานที่เป็นที่อยู่ของพวกพ่อค้าทั้งหลายมีประมาณเท่าใด. บทว่า **อิท อคฺคณฺคร** ความว่า อัครนครนี้จักเป็นเมืองเจริญ เป็นเมืองใหญ่ สำหรับพวกอริยกะและพวกพ่อค้านั้น ๆ. บทว่า **ปฺญ-เภทน** ได้แก่ ที่แก้ห่อสินค้า. ท่านอธิบายว่า เป็นที่ปล่อยสินค้าของเจ้าของสินค้าต่าง ๆ. อธิบายว่า ก็ชนทั้งหลายแม้ไม่ได้สิ่งของในสกลชมพูทวีป ก็จักได้ในที่นี้แหละ แม้ผู้ไม่ไปค้าขายในที่อื่น ก็จักไปในที่นี้ เพราะฉะนั้น พวก

เขาจักแก้ห่อสินค้ำในที่นี่เท่านั้น. ท่านแสดงว่า จริงอยู่ทุก ๆ วัน มูลค่าจักเกิดขึ้น ห้าแสน อย่างนี้คือ ที่ประตูประนกรทั้งสี่ด้านสี่แสน ที่ท่ามกลางพระนกรหนึ่งแสน.

วาท์ที่ในบทว่า อคฺคฺกิตฺ วา มีอรรถเท่ากับ จ ความว่า จักพินาศด้วยไฟ ด้วยน้ำ หรือด้วยการแตกกันเป็น ๒ ฝ่าย อธิบายว่า ส่วนหนึ่งพินาศด้วยไฟ ไม่สามารถจะดับได้ ส่วนหนึ่งแม่น้ำคงคาพัดไป ส่วนหนึ่งจักพินาศไป โดยความแตกแห่งกันและกันของพวกมนุษย์ ผู้แตกกัน ด้วยอำนาจ ปิสุณวาทีกกล่าวว่า คนนี้ไม่พูดกะคนโน้น คนโน้นไม่พูดกะคนนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสดังนี้แล้ว เวลาใกล้รุ่งเสด็จไปยังฝั่งแม่น้ำคงคา ทรงชำระพระพักตร์แล้ว ประทับนั่งรอเวลาภิกขาจารอยู่. ฝ่ายมหาอำมาตย์ มครชื่อสุนิระและวัสสการะคิดว่า พระราชาของพวกเราเป็นอุปัฏฐากของพระสมณโคดม พระองค์จักตรัสถามพวกเราว่า ได้ยินว่า พระศาสดาได้เสด็จไปปาฎลีคาม พวกท่านได้เข้าเฝ้าพระองค์หรือเปล่า เมื่อกราบทูลว่า ข้าพระองค์เข้าเฝ้าจึงตรัสถามอีกว่า พวกท่านได้นิมนต์หรือเปล่า เมื่อกราบทูลว่า ไม่ได้นิมนต์ จักยกโทษนิคคหะพวกเรา อนึ่งเล่าพวกเราก็จะสร้างพระนกรในที่ที่ยังไม่ได้สร้างก็ในที่ที่พระสมณโคดมเสด็จไปแล้ว ๆ พวกสัตว์กาลกิณีจักถอยกลับไป จึงคิดว่าพวกเราจักให้พระองค์ตรัสสิ่งที่เป็นมงคลแก่พระนกรดังนี้แล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลอาราธนา เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า อลฺโฆ สุนิระวุสสการา เป็นต้น. บทว่า ปุพฺพพฺนุหสมฺมํ แปลว่า ในเวลาเช้า. บทว่า นิเวเสตุวา แปลว่า ทรงอันตราวาสกาคาดประคดตามธรรมเนียมเข้าบ้าน. บทว่า ปตฺตจิวรมาทาย แปลว่า ทรงถือบาตรและจีวรแนบพระองค์.

บทว่า สีลวนฺตตฺตฺต ตัดเป็น สีลวนฺตฺตฺตฺตฺต. บทว่า สยฺยตฺตฺต ได้แก่ ผู้สำรวจด้วยกายวาจาใจ. บทว่า ตาสฺสํ ทกฺขิณฺมาทิสฺส ความว่า ฟัง

อุทิศปัจจัยสี่ที่ถวายสงฆ์คือพึงให้ส่วนบุญแก่เทวดาประจำเรือนเหล่านั้น. บทว่า **ปุชิตา ปุชยन्ตุ** ความว่า เทวดาย่อมอารักขาด้วยดี ด้วยสั่งว่าผู้คนเหล่านี้ แม้ไม่ใช่ญาติของเรา ก็ยังให้ส่วนบุญแก่พวกเราถึงอย่างนี้ เพราะฉะนั้น พวกท่านจงจัดการอารักขาด้วยดี. บทว่า **มานิตา มานยन्ตุ** ความว่า เทวดาทั้งหลายที่เหล่าผู้คนนับถือด้วยการทำพิธีกรรมตามกาลสมควร จึงนับถือ คือ กำจัดอันตรายที่เกิดขึ้น ด้วยเห็นว่าผู้คนเหล่านี้ แม้ไม่ใช่ญาติของพวกเราก็กังทำพิธีกรรมแก่พวกเราในช่วงสี่เดือนหกเดือน. บทว่า **ตโต น** ได้แก่ แต่นั้น เทวดาก็ย่อมอนุเคราะห์คนผู้บัณฑิตนั้น. บทว่า **โอรส** ได้แก่ วางไว้ที่อกให้เจริญเติบโต. อธิบายว่า ย่อมอนุเคราะห์เหมือนมารดาอนุเคราะห์บุตรผู้เกิดแต่อก พยายามกำจัดอันตรายที่เกิดขึ้นจะนั้น. บทว่า **ภนุราณี ปสฺสตี** แปลว่า เห็นสิ่งที่ดี.

บทว่า **อูลุมปี** ได้แก่ พาหนะที่เขาตกแต่งสร้างไว้เพื่อไปฝั่งโน้น (แพ).

บทว่า **กูลล** ได้แก่ พาหนะที่เขาใช้เกวัญเป็นต้นมัดไว้ (ท่อน).

คำว่า **อณฺณว** ในคาถาว่า **เย ตรฺนฺติ อณฺณว** นี้ เป็นชื่อแห่งสถานที่น้ำลึกและกว้างโดยกำหนดอย่างต่ำที่สุดประมาณโยชน์หนึ่ง. ในบทว่า **สร** นี้ ท่านประสงค์เอาแม่น้ำ. มีคำอธิบายว่า ผู้ที่ข้ามสระคือคัมภีร์ที่ทั้งลึกทั้งกว้าง สร้างสะพานกล่าวคืออริยมรรค ละเปลือกคือที่ลุ่มเต็มไปด้วยน้ำแต่ต้องไม่ได้ข้ามไป ส่วนคนผู้นี้แม้ต้องการจะข้ามแม่น้ำแม่น้ำคหนองนี้ ก็ต้องผูกแพ ส่วนผู้มีปัญญา คือพระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้าไม่ต้องใช้แพก็ข้ามได้.

จบกถาพรรณนาปฐมภาณวาร

บทว่า **โกฏฺฐคาโม** ได้แก่ บ้านที่สร้างไว้ทำปราสาทของพระเจ้ามหาปนาทะ. บทว่า **อริยสจฺจาน** ได้แก่ สัจจะที่กระทำให้เป็นพระอริยะ. บทว่า

อนนุโพธา ได้แก่เพราะไม่ตรัสรู้ คือ ไม่รู้. บทว่า **อปฺปฏิเวธา** แปลว่า เพราะไม่แทงตลอด. บทว่า **สนฺุชาวิต** ได้แก่ เล่นไปโดยไปจากภพสู่ภพ. บทว่า **สํ สริต** ได้แก่ท่องเที่ยวไปโดยไป ๆ มา ๆ ร้าไป. บทว่า **มม เจว-
ตุมฺหากณฺุจ** แปลว่า อันเราและพวกท่าน. อีกนัยหนึ่ง พึงทราบความในข้อนี้
อย่างนี้ว่า บทว่า **สนฺุชาวิต** **สํ สริต** แปลว่า ความเล่นไป ท่องเที่ยวไป.
ได้มีแล้ว ทั้งแก่เราและพวกท่าน.

บทว่า **สํ สริตพฺุพิ** แปลว่า ท่องเที่ยวไป. บทว่า **ภวเนตฺุติ สมฺุหตา**
ได้แก่ เชือกคือตัณหาอันสามารถนำสัตว์จากภพไปสู่ภพ อันเราและพวกท่าน
กำจัดแล้ว ตัดแล้ว ทำให้ไม่เป็นไปแล้วด้วยดี.

บทว่า **นาทิกา** ได้แก่บ้านสองตำบล ของบุตรของอาและลุงทั้งสอง
อาศัยสระเดียวกัน. บทว่า **นาทิก** ได้แก่หมู่บ้านญาติตำบลหนึ่ง. บทว่า
กิลฺุชกาเวสเส ได้แก่ที่พักอาศัยด้วยอิฐ. บทว่า **โอรฺมภาคิยาน** ได้แก่ ส่วนเบื้อง
ต่ำ อธิบายว่า ทำให้ถือปฏิสนธิในกามภพเท่านั้น. อีกอย่างหนึ่ง โอรัมภาคิย
สังโยชนํ ที่พึงละด้วยมรรคทั้งสามที่ได้ชื่อว่า **โอร**. ในสังโยชนํเหล่านั้น
สังโยชนํสองนี้ คือ กามฉันทะ พยาบาท ที่ข่มไม่ได้ด้วยสมาบัติ หรือตัดไม่ได้
ด้วยมรรค ไม่ให้ไปสู่รูปภพและอรุภพเบื้องสูง. สังโยชนํสามมี สักกายทิฏฐิ
เป็นต้น นำสัตว์ แม้ที่บังเกิดในภพนั้น ให้มาบังเกิดในภพนี้อีก เพราะฉะนั้น
สังโยชนํหมดทั้งสาม จึงชื่อว่าโอรัมภาคิยสังโยชนํ. บทว่า **อนาวตฺุติชฺชมา**
ได้แก่ มีการไม่กลับมาโดยปฏิสนธิเป็นสภาวะ. ในคำว่า **ราคะโทสะโมหาน**
ตฺุณฺุตฺุตา นี้ พึงทราบความที่ ราคะโทสะโมหะเบาบางลง โดยอาการทั้งสอง
อย่าง คือด้วยการเกิดขึ้นในบางครั้งบางคราวและมีปริยฐานกิเลสน้อย. กิเลส
มีราคะเป็นต้น ข่มไม่เกิดขึ้นเนื่อง ๆ แก่พระสกทาคามี เหมือนปุลฺุชน แต่
เกิดในบางครั้งบางคราว แต่เมื่อเกิดขึ้น ไม่เกิดขึ้นมากมาย เหมือนปุลฺุชน เกิดขึ้น

บาง ๆ เหมือนภาชนะใส่ปลา แต่พระมหาสิริธรผู้รจนาคัมภีร์ที่มณีนิยายกล่าวว่า เพราะพระสกทาคามียังมีบุตรธิดา และยังมีคนสนิท ฉะนั้นจึงยังมีกิเลสหนา แต่คำนี้ท่านกล่าวถึงกิเลสในภพเบาบาง. คำนั้น ในอรรถกถาท่านคัดค้านไว้ เพราะท่านกล่าวไว้ว่า พระโศดาบันเว้นภพเจ็ดเสียด กิเลสที่เบาบางในภพที่แปดไม่มี สำหรับพระสกทาคามี เว้นภพสองเสียด ไม่มีกิเลสเบาบางในภพทั้งห้า สำหรับพระอนาคามีเว้นรูปภพอรูปรูปภพ ไม่มีกิเลสเบาบางในกามภพ พระชีवासพไม่มีกิเลสเบาบางในภพไหน ๆ เลย. คำว่า **อิม โลก** นี้ท่านหมายเอากามาวจรโลก. ก็ในข้อนี้มีอธิบายดังต่อไปนี้ ก็ถ้าพระอริยบุคคลผู้บรรลุสกทาคามีผลในมนุษย์โลก แล้วบังเกิดในเทวโลกย่อมทำให้แจ้งซึ่งพระอรหัต ข้อนี้คืออย่างนี้ แต่เมื่อสามารถกลับมาสู่มนุษย์โลกแล้ว ย่อมทำให้แจ้งซึ่งพระอรหัต ฝ่ายพระอริยบุคคลผู้บรรลุสกทาคามีผลในเทวโลก ถ้ามาเกิดในมนุษย์โลกย่อมทำให้แจ้งซึ่งพระอรหัตได้ ข้อนี้คืออย่างนี้ แต่เมื่อสามารถไปสู่เทวโลก ย่อมทำให้แจ้งซึ่งพระอรหัตเป็นแน่. ความตกไปโดยไม่เหลือ ชื่อว่า วินิบาต ในคำว่า **อวินิปตมฺโม** นี้ อธิบายว่า ความตกไปโดยไม่เหลือของพระโศดาบันนั้นเป็นธรรมหามีได้ เหตุนั้น พระโศดาบันนั้น ชื่อว่า มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา คือมีอันไม่ตกไปโดยไม่เหลือในอภายสี่เป็นสภาวะ. บทว่า **นิยโต** ได้แก่ แน่นอน โดยกำหนดแห่งธรรม. บทว่า **สมฺโพธิปรายโน** ความว่า สัมโพธิกล่าวคือ มรรคสามในเบื้องบน เป็นที่ไป เป็นที่ดำเนิน เป็นที่พึ่งอาศัยของบุคคลนั้น คือ อันบุคคลนั้นพึงบรรลุแน่แท้เป็นเบื้องหน้า เหตุนั้นบุคคลนั้นชื่อว่า มีสัมโพธิเป็นที่ไปในเบื้องหน้า. ด้วยบทว่า **วิหสาเวสา** ทรงแสดงว่า คู่ก่อนอาณนท์ นั้นเป็นความลำบากกายของตถาคต ผู้ตรวจดูญาณคติญาณอุปบัติ ญาณอกิสัมปรายะ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ. แต่ความลำบากจิตไม่มีแก่พระพุทธรเจ้าทั้งหลาย.

บทว่า **ธมฺมาทาสฺ** ได้แก่แวน คือธรรม. บทว่า **เยน** ได้แก่ผู้ประกอบด้วยแวนธรรมอื่นใด. บทว่า **จีณาปายทุกฺคตฺวินิปาโต** นี้ ท่านกล่าวโดยไวพจน์ของนรกเป็นต้นเท่านั้น. จริงอยู่ นรกเป็นต้น ชื่อว่าอบาย เพราะปราศจากอโยะ คือความเจริญ ชื่อว่า ทุกฺคิ เพราะเป็นที่ดำเนินไป เป็นที่พึงอาศัยแห่งทุกข์ ชื่อว่า วินิบาต เพราะเป็นที่ตกไปโดยไม่เหลือของเหล่าชนผู้ทำชั่ว. บทว่า **อเวจฺจอุปฺปสาเทน** ได้แก่ ด้วยความเสื่อมใสอันไม่หวั่นไม่ไหว เพราะรู้ถึงพระพุทฺธคุณตามเป็นจริงนั้นแล. แม้ในสองบทข้างต้นก็นัยนี้เหมือนกัน. ส่วนความพิสดารของคำว่า **อิตฺปิ โส ภควา** เป็นต้น กล่าวไว้แล้วในกัมภีร์วิสุทฺธิมรรค. บทว่า **อริยกฺขฺเตหิ** ได้แก่เป็นที่ใคร เป็นที่รัก เป็นที่ขอบใจ ของพระอริยะทั้งหลาย. ศีลห้า ชื่อว่า เป็นที่ใคร ของพระอริยะทั้งหลาย เพราะท่านไม่ละแม้ในภพอื่น. ท่านหมายถึงศีลห้านี้จึงกล่าวคำนี้ไว้. แต่ในที่นี้ได้แก่สังวรทั้งหมด. คำว่า **โสตาปนฺโนหฺมสุตฺติ** นี้ เป็นหัวข้อเทศนาเท่านั้น. แต่แม้พระสกทาคามีเป็นต้น ย่อมพยากรณ์โดยนัยมีอาทิว่า **สกทาคามีหฺมสุตฺติ** เราเป็นสกทาคามีดังนี้แล. การพยากรณ์แห่งพระอริยสาวกทั้งปวงในฐานะที่ควรโดยไม่ผิดลิกขาบท (วินัย) เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาตแล้วแล.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **เวสาลี วิหฺรติ** นี้ ดังต่อไปนี้. พึงทราบความที่เมืองเวสาลีเป็นนครสมบุรณ์. โดยนัยที่กล่าวแล้วชั้นชกวินัยว่า **เตน โข ปน สมเยน เวสาลี อิทฺธาเจว โหติ ฝิตา จ** ดังนี้. บทว่า **อมฺพปาลีวเน** ได้แก่ ในป่ามะม่วงอันเป็นสวนของนางอัมพปาลีคณิกา. บทว่า **สโต ภิกฺขเว** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเริ่มสติปัญฺฐานเทศนาในที่นี้ โดยพิเศษเพื่อให้สติปรากฏในการทรงทอดทัสนาอัมพปาลีวัน. ในบทเหล่านั้น ชื่อว่า **สโต** เพราะระลึกได้ ชื่อว่า **สมฺปชาโน** เพราะรู้ตัว อธิบายว่า

พึงเป็นผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะอยู่. ข้าพเจ้าจักกล่าวคำที่ควรกล่าวในคำ เป็นต้นว่า กายะ กายานุปสุตี ไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร.

คำว่า นีลา เป็นต้นนี้ กล่าวรวมสีทั้งหมด. ส่วนคำว่า นีลวงฺคณา เป็นต้น เป็นการแสดงจำแนกสีนั้นนั่นแหละ. ก็ในคำนั้น ท่านกล่าวคำนี้ไว้ เพราะสีเหล่านั้น มิใช่สีเขียวปกติ หากผสมด้วยสีเขียว. บทว่า นีลวงฺคณา ความว่า ผ้าธรรมดาผ้าเปลือกไม้และผ้าไหม เป็นต้น ชื่อว่าเขียวสำหรับผ้า เหล่านั้น. บทว่า นีลาลงฺการา ได้แก่ประดับด้วยมณีเขียว ดอกไม้เขียว. แม้ธของเจ้าลิจจวีเหล่านั้น ก็จัดด้วยมณีเขียว ขลิบด้วยผ้าเขียว มีธงเขียว ประกอบด้วยทหารสวมเกราะเขียว อารมณ์เขียวเทียมด้วยม้าเขียว แม้ด้ามเส้ ก็เขียวเหมือนกันแล. เนื้อความในทุกบทก็พึงทราบโดยนัยนี้.

บทว่า ปฏิวญฺเฐติ แปลว่า ตี. คำว่า เซ ในคำว่า ก็ เซ อมฺพปาลี เป็นคำร้องเรียก. ท่านอธิบายว่า แม่ ammāpālī เหตุไรจะ? ปาฐะว่า กิณฺฉิ ก็มี. ในคำนี้ ความก็อย่างนี้เหมือนกัน. บทว่า สาหาริ ได้แก่พร้อมด้วย ชนบท. บทว่า อญฺคุลี โฝณฺธุสุ ได้แก่ สันนึ่งมือ. บทว่า อมฺพกาย ได้แก่ มายาหญิง. คำว่า เยถึ เป็นนิจฺฉิวินิฉิตติ ลงในอรรถตติยาวิภคติ. ท่านอธิบายว่า อันภิกษุเหล่าใดไม่เห็นแล้ว. บทว่า โอลฺลเกถ ได้แก่จงคูเสีย. บทว่า อวโลเกถ ได้แก่จงคูบ่อย ๆ. บทว่า อูปสึ หรถ ได้แก่น้อมเข้ามา. อธิบายว่า พวกเธอจงน้อมนำมาเปรียบเทียบกับบริษัทของเจ้าลิจจวีนี้ เช่นกับเทวดาชั้น ดาวดึงส์ด้วยจิตของพวกเขา จงคูเทียบกับเหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ว่า แม่เจ้า ลิจจวีเหล่านี้ก็เหมือนเหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ที่สะสวยน่าเลื่อมใส มีวรรณะต่างๆ กัน มีวรรณะเขียว เป็นต้น ฉะนั้น. ถ้ามว่า ก็เหตุไรพระผู้มีพระภาคเจ้าจึง ทรงห้ามอายตนะภายในมีจักขุ เป็นต้นยึดถือนิมิตในอายตนะภายนอกมีรูป เป็นต้น ด้วยสูตรหลายร้อยสูตร ในสูตรนี้กลับทรงประกอบภิกษุไว้ในการยึดถือนิมิต ด้วยอุตสาหะอย่างใหญ่. ตอบว่า เพราะทรงมุ่งประโยชน์แก่กุล.

ตั้งได้ขึ้นมา ภิภุบางพวกในเมืองเวสาลีนั้น ย่อหย่อนความเพียร. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงใช้สมบัติของเทวดาชั้นดาวดึงส์ปลอมประโลมจึงตรัสเพื่อให้ภิภุเหล่านั้นเกิดอุตสาหะในสมณธรรมว่า เมื่อภิภุกระทำสมณธรรมด้วยความไม่ประมาท ก็ได้อิสริยสมบัติเห็นปานนี้ง่าย. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ เพื่อความแจ่มแจ้งแห่งอนิจจลักษณะก็ได้. ความจริงอีกไม่นานเลยเจ้าลิจฉวีเหล่านี้แม่ทั้งหมด ก็จักถึงความพินาศ ด้วยอำนาจของพระเจ้าอชาตศัตรู. ครั้นนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเพื่อความแจ่มแจ้งแห่งอนิจจลักษณะด้วยพระพุทธประสงค์ว่า เหล่าภิภุที่ยืนคูสิริราชสมบัติของเจ้าลิจฉวีเหล่านั้น จักเจริญอนิจจลักษณะว่า ความพินาศแห่งสิริสมบัติเห็นปานนั้นจักปรากฏ แล้วจักบรรลुพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา. ในบทว่า อธิวาเสตุ ถามว่า เหตุไรพวกเจ้าลิจฉวี ทั้งที่รู้ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้ารับนิมนต์นางอัมพาลีไว้แล้ว จึงนิมนต์เล่า. แก้วเพราะไม่ทรงเชื่อ และเพราะเป็นธรรมเนียม. ก็พวกเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นคิดว่า หลวงนักเลงนั้นไม่นิมนต์ พุดว่านิมนต์. ก็เชื่อว่าการไปนิมนต์ในเวลาไปฟังธรรมเป็นธรรมเนียมของมนุษย์นั่นเอง.

บทว่า เวพุลคามโก ได้แก่ บ้านปาฐลิตคามใกล้กรุงเวสาลี. มิตร ก็คือมิตรในคำว่า ยถามิตุต เป็นต้น. บทว่า สมฺภตฺตฺตา มิตรที่เพียงพบเห็นกันในที่นั้น ๆ ชื่อว่า มิตรที่เคยเห็นกันมิใช่มิตรมั่นคง. บทว่า สนฺทฺธิญฺจา ได้แก่มิตรที่คบกันมาด้วยดีเป็นมิตรมั่นคง. อธิบายว่าพวกเธอจงเข้าไปจำพรรษาในที่ ๆ พวกภิภุเห็นปานนั้นมีอยู่. เพราะเหตุไรพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสอย่างนี้. เพราะมีพระพุทธประสงค์ให้ภิภุเหล่านั้นอยู่เป็นผาสุก. ความจริงเสนาสนะ. ในเวพุลคาม ไม่เพียงพอแก่ภิภุเหล่านั้นทั้งภิกษามีน้อย ส่วนรอบกรุงเวสาลีเสนาสนะก็มีมาก ทั้งภิกษาก็หาได้ง่าย เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสอย่างนี้. เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร จึงไม่ตรัสตอบว่า พวกท่านคง

ไปสบาย. เพื่อทรงอนุเคราะห์ภิกษุเหล่านั้น. ได้ยินว่า พระองค์ทรงพระดำริว่า เราอยู่ได้เพียง ๑๐ เดือนก็จักปรินิพพาน. ถ้าภิกษุเหล่านั้นจักไปไกล ก็ไม่อาจเห็นเราในเวลาปรินิพพาน เมื่อเป็นดังนั้น ภิกษุเหล่านั้นก็จะเกิดความร้อนใจว่าพระศาสดาเมื่อปรินิพพานก็ไม่ประทานแม่เพียงสติแก่เรา ถ้าพวกเราผู้เสียก็จะไม่พึงอยู่ไกลอย่างนี้ ไม่ตรัสตอบว่า ก็ภิกษุทั้งหลายอยู่รอบเมืองเวสาลี ก็จักมาฟังธรรมได้เดือนละ ๘ ครั้ง จักได้รับโอวาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า.

บทว่า **ขโร** แปลว่า หยาบ. บทว่า **อาพาโธ** ได้แก่โรคที่เป็นข้าศึกกัน. บทว่า **พาพุหา** แปลว่า รุนแรง. บทว่า **มรณนตिका** ได้แก่สามารถให้ถึงปางตาย คือใกล้ต่อความตาย. บทว่า **สโต สมุชชานอริวาสติ** ความว่า ได้แก่ตั้งสติให้มั่นกำหนดด้วยญาณอดกลั้น. บทว่า **อวิหุลมมาโน** ได้แก่ไม่กระทำอาการกระสับกระส่ายโดยคล้อยตามเวทนาไม่ถูกเวทนาเบียดเบียน ไม่ทรงทุกข์ร้อนเลย อดกลั้นได้. บทว่า **อนามนุเตตวา** ได้แก่ไม่ทรงให้อุปัญจากรู้. บทว่า **อนปฺโลเกตวา** แปลว่า ไม่ทรงบอกลาภิกษุสงฆ์. ท่านอธิบายว่า ไม่ประทานโอวาทานุสาสนี. บทว่า **วิริเยน** ได้แก่ด้วยความเพียรเบื้องต้น และด้วยความเพียรที่สัมปยุตด้วยผลสมาบัติ. บทว่า **ปฏฺิปปถาเมตวา** แปลว่า จับได้. แม้ชีวิตที่ชื่อว่าชีวิตสังขารในคำว่า ชีวิตสังขารนี้. ชีวิตอันธรรมใดปรุงแต่งถึงขาดก็สืบต่อตั้งอยู่ แม้ธรรมที่เป็นผลสมาบัตินั้นก็ชื่อว่าชีวิตสังขาร. ธรรมคือผลสมาบัตินั้นท่านประสงค์เอาในที่นี้. บทว่า **อริฎฺฐาย** ได้แก่อริฎฐานให้เป็นไปแล้ว. ความสังเขปในข้อนี้มีดังนี้ว่า เราพึงเข้าผลสมาบัติที่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้.

ถามว่า ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงเข้าผลสมาบัติในกาลก่อนแต่นี้หรือ. ตอบว่า เข้าซิ. แต่ว่า ผลสมาบัตินั้น เป็นขณิกสมาบัติ. จจริงอยู่ขณิกสมาบัติ ย่อมข่มเวทนาเฉพาะในภายในสมาบัติได้ทีเดียว. พอออกจากสมาบัติ

เวทนาย่อมครอบงำร่างกายอีกเหมือนสาหร่ายที่ขาดเพราะไม้หรือกระเบื้องตกลง
ไปกลับคลุมน้ำตามเดิม. อนึ่ง สมบัติของผู้กระทำหมวด ๗ แห่งรูปและหมวด
๗ แห่งรูปให้หมดพุ่มหมครกแล้วเข้าด้วยอำนาจแห่งมหาวิปัสสนา ชื่อว่าย่อม
ข่มได้ด้วยดี. เปรียบเหมือนสาหร่ายที่บุรุษลงน้ำแล้วเอามือและเท้าแหวกให้ดี
ต่อเวลานานจึงจะคลุมน้ำ ถัดไป ผู้ที่ออกจากผลสมบัตินั้น ต่อเวลานาน
เวทนาจึงจะเกิดขึ้น ฉะนั้น. ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงเป็นเสมือนทรงตั้ง
วิปัสสนาใหม่เอี่ยม ณ พระมหาโพธิบัลลังก์ในวันนั้น ทรงจ่อมลงด้วยอาการ
๑๔ กระทำหมวด ๗ แห่งรูป หมวด ๗ แห่งรูป ไม่ให้เป็นพุ่ม ไม่ให้รกร
แล้วทรงไม่สวดยเวทนา ด้วยมหาวิปัสสนา เข้าสมบัติด้วยทรงประสงค์ว่า
ขอเวทนาอย่าเกิดตลอด ๑๐ เดือน. เวทนาที่ทรงข่มด้วยสมบัติ จึงไม่เกิด
ตลอดเวลา ๑๐ เดือนเลย. เวทนาที่ทรงข่มด้วยสมบัติ จึงไม่เกิดตลอดเวลา.

บทว่า **กิลานา วุฏฺฐิโต** ได้แก่ประจวบแล้วหายอีก. บทว่า **มธุรก**
ชาโตวีย ได้แก่เหมือนบุรุษนอนหงายบนหลาว ที่เกิดภาวะเกร็งหนักรและแข็ง.
บทว่า **น ปกฺขายนฺติ** ได้แก่ไม่แข็ง คือไม่ปรากฏโดยวาจาต่าง ๆ. ด้วย
บทว่า **ธมฺมาปี น นปฺปฏิภนฺติ** ท่านแสดงว่าแม้ธรรม คือ สติปัญญาไม่
ปรากฏแก่เรา. แต่ธรรมคือพระบาลี พระเถระคล่องแคล่วดีแล้ว. บทว่า
อุทฺทหฺติ ได้แก่ไม่ประทานปัจฉิมโอวาท. ท่านพระอานนท์หมายเอาปัจฉิม
โอวาทนั้น.

บทว่า **อนนฺตรํ อพฺหาริ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า
เราไม่กระทำ ๒ อย่าง โดยธรรมหรือบุคคล แล้วจักแสดงธรรมเท่านั้นแก่บุคคล
อื่นก็หาไม่ ชื่อว่าทรงกระทำธรรมให้เป็นภายใน. ทรงพระดำริว่าเราจักแสดง
ธรรมเท่านั้นแก่บุคคลอื่น ชื่อว่าทรงกระทำธรรมภายนอก. อนึ่ง ทรงพระดำริ
ว่าเราจักแสดงแก่บุคคลนี้ ชื่อว่าทรงกระทำบุคคลภายใน. เมื่อทรงพระดำริว่า

เราจักไม่แสดงแก่บุคคลนี้ ชื่อว่าทรงกระทำบุคคลภายนอก. อธิบายว่าไม่ทรงทำอย่างนั้นแสดง. ด้วยบทว่า **อาจริยมุจฺจิ** ทรงแสดงว่า ชื่อว่า กำมือของอาจารย์ย่อมมีแก่ศาสดาภายนอกพระพุทธศาสนา. เหล่าศาสดาภายนอก ไม่กล่าวแก่ใคร ๆ ในเวลาเป็นหนุ่ม นอนบนเตียงสำหรับตายในเวลาปัจฉิมวัย ก็กล่าวแก่อันตเวาสิก (ศิษย์) ที่รักที่พอใจ โดยวิธีใด กิจกรรมอะไรที่เราบริหารตั้งไว้ทำเป็นกำมือว่า เราจักกล่าวข้อนี้ในเวลาแก่แต่่า ในเวลาปัจฉิมวัย ย่อมไม่มีแก่ตถาคต โดยวิธีนั้น. บทว่า **อหิ ภิกฺขุสงฺฆํ** ความว่า เราเท่านั้นจักบริหารภิกษุสงฆ์. บทว่า **มมฺพฺทเทสิโก** ความว่า เราเป็นที่พำนักของภิกษุสงฆ์นั้น เพราะอรรถว่า ภิกษุสงฆ์พึงอ้างเรา เหตุนั้น ภิกษุสงฆ์นั้น ชื่อว่ามีเราเป็นที่พำนัก. อธิบายว่า ภิกษุสงฆ์จงยกเราเท่านั้น จำนงเฉพาะเรา เมื่อเราล่วงลับไปหรือไม่มีเหล่าภิกษุแล้ว หรือมีอันเป็นไป ก็หรือว่าภิกษุสงฆ์ใด ๆ จะมีความคิดอย่างทีกล่าวมานี้. บทว่า **น เอว โหติ** ความว่า ข้อนั้นไม่เป็นอย่างนั้น เพราะความริษยาและความตระหนี่ เรากำจัดเสียแล้ว ณ โพธิบัลลังก์นั่นเอง. บทว่า **สกี** ตัดเป็น **โส กี**. บทว่า **อสีติโก** แปลว่ามีอายุ ๘๐ พรรษา. คำนี้ตรัสเมื่อทรงแสดงภาวะที่ถึงปัจฉิมวัยโดยลำดับ. บทว่า **เวพฺมุสิสุสฺสเกน** ได้แก่ คามด้วยไม้ไผ่สำหรับซ่อมมีผูกเท้าแขนผูกล้อเป็นต้น. บทว่า **มณฺเณ** ได้แก่ ยังอรรถภาพให้เป็นไปเหมือนเกวียนเก่าไปได้ด้วยไม้ไผ่คาม. ท่านแสดงว่าพระตถาคตสำเร็จอริยาบถ ๔ ด้วยเครื่องผูก คือ พระอรหัตผล. บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงความข้อนั้น จึงตรัสว่า **ยสุมี อานนฺท สมเย** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺพนิมิตฺตานิ** ได้แก่ กลาปะ มีรูปนิมิต เป็นต้น. บทว่า **เอกจฺจํ** เวทานํ ได้แก่ เวทนาที่เป็นโลกิยะ. ด้วยบทว่า **ตสมฺมาตีหานนฺท** ทรงแสดงว่า เพราะเหตุที่ความผาสุก ย่อมมีด้วยผลสมาบัติวิหาร ฉะนั้น แม้พวกเธอก็จงอยู่อย่างนี้ เพื่อประโยชน์แก่ความผาสุกเถิด.

บทว่า **อตุตทิปา** ความว่า พวกเธอจงทำตนให้เป็นที่พึงอาศัยเหมือนเกาะท่ามกลางมหาสมุทรอยู่เถิด. บทว่า **อตุตสรณา** ได้แก่ จงเป็นผู้มีตนเป็นคติเท่านั้น อย่ามีอย่างอื่นเป็นคติเลย. แม้ในบทว่า **ธมฺมทิปา** **ธมฺมสรณา** ก็นัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **ตมฺตฤเค** แปลว่ามีธรรมนั้นเป็นเลิศ ต อักษรตรงกลาง ท่านกล่าวด้วยบทสนธิ. ท่านกล่าวอธิบายว่า คุณก่อนอนันท์ เหล่าภิกษุของเรา นั้น ตัดการประกอบด้วยความสูงสุดทั้งหมดอย่างนี้ว่า พวกภิกษุเหล่านี้ก็สูงสุด เหล่านี้ก็สูงสุด แล้วจักมีอยู่ในธรรมอันเลิศอย่างยิ่ง คือในภาวะสูงสุด ได้แก่ จักมีธรรมอันสูงสุดอย่างยิ่งสำหรับภิกษุเหล่านั้น ภิกษุเหล่าใดเหล่าหนึ่ง เป็นผู้ใคร่ศึกษา คือภิกษุเหล่านั้นทั้งหมด มีสติปัญญา ๔ เป็นอารมณ์ จักมีในธรรมอันเลิศ. ทรงสรุปเทศนา ด้วยอรรถคือ พระอรหัตผล.

จบกถาพรรณนาทุกขิกขาณวาร.

บทว่า **เวสาลี ปิณฺฑทาย ปาวิสิ** เสด็จเข้าเมืองเวสาลีเพื่อบิณฑบาตถามว่า เสด็จเข้าไปเมื่อไหร่. ตอบว่า ในเวลาเสด็จออกจากอุกกเวฬคามไปยังเมืองเวสาลี. ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำพรรษาแล้ว ออกจากเวฬุคามแล้วเสด็จกลับโดยทางที่เสด็จมาแล้ว ด้วยพุทธประสงค์ว่า จะเสด็จไปยังกรุงสาวัตถี ถึงกรุงสาวัตถีโดยลำดับ เสด็จเข้าสู่พระเชตวัน.

พระธรรมเสนาบดี ทำวัตรแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วเข้าสู่ที่พักกลางวัน. เมื่อเหล่าอันเตวาสิกทำวัตรในพระเชตวันนั้นกลับไปแล้ว ท่านก็ปิดกวางที่พักกลางวัน ปูแผ่นหนัง ล้างเท้า นั่งขัดสมาธิเข้าผลสมาบัติ. ครั้นท่านออกจากผลสมาบัตินั้นตามกำหนดแล้ว เกิดปริวิตกอย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ปรีณิพพานก่อนหรือพระอัครสาวกก่อน. ก็รู้ว่าอัครสาวกก่อน. จึงสำรวจดูอายุสังขารของตน. ก็รู้ว่าอายุสังขารของตนจักเป็นไปได้เพียง ๗ วันเท่านั้น จึง.

ดำริว่า จักปรินิพพานที่ไหนหนอ. คิดอยู่รำไปว่า ท่านราหุลปรินิพพานในดาว
ดิงส์ ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะ ในสระฉัททันต์ เราเล่าจะปรินิพพาน ณ
ที่ไหน. ก็เกิดสติปรารภมารดาขึ้นว่า มารดาของเราแม้เป็นมารดาของพระ
อรหันต์ ๗ รูป ก็ไม่เลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ มารดานั้น
มีอุปนิสัยหรือไม่หนอ ระลึกได้แล้วก็เห็นอุปนิสัยแห่งโศคาปัตติมรรค พิจารณา
ว่ามารดาจักบรรลุด้วยเทศนาของใคร ก็รู้ว่าจักบรรลุด้วยเทศนาของเรา ไม่ใช่
ของผู้อื่น ก็ถ้าหากว่าเราพึงเป็นผู้ชวนขวนขวายน้อยเสียไซ้ร้ คนทั้งหลายก็จักว่า
กล่าวเราเอาได้ว่า พระสารีบุตรเป็นที่พึงได้แม้แก่ชนอื่น ๆ จริงอย่างนั้น ในวัน
เทศนาสมจิตตสูตรของท่าน เทวดาแสนโกฏิก็บรรลुพระอรหัต เทวดาที่บรรลु
มรรค ๓ นับไม่ถ้วน และในที่อื่นปรากฏว่ามีการบรรลुकันมากมาย หนึ่งเล่า
เพราะทำจิตให้เลื่อมใสในพระเถระ ตระกูลถึง ๘๐,๐๐๐ ตระกูล บังเกิดใน
สวรรค์ บัดนี้ พระเถระไม่อาจเพื่อกำจัดแม้เพียงความเห็นผิดของมารดาได้
เพราะฉะนั้น จึงตกลงใจว่า เราจักเปลื้องมารดาออกจากมิจฉาทิฎฐิ แล้วจัก
ปรินิพพานในห้วงน้อยที่เกิด ดำริต่อไปว่า เราจักทูลลาพระผู้มีพระภาคไปในวัน
วันนี้แหละ จึงเรียกพระจุนทะเถระมาว่า มาไปกันเถิดท่านจุนทะ ท่านจงบอก
ภิกษุบริษัท ๕๐๐ รูปของเราว่า อาวุโส ท่านจงถือบาตรและจีวร พระธรรม
เสนาบดี ประสงค์จะไปนาลกคาม. พระเถระได้ทำอย่างนั้น. ภิกษุเก็บเสนา-
สนะถือบาตรจีวรมายังสำนักพระเถระ.

พระเถระก็เก็บเสนาสนะ. ปัดกวาดที่พักกลางวัน ยืนอยู่ที่ประตูมองดู
ที่พักกลางวัน ดำริว่า บัดนี้ นี่เป็นการเห็นครั้งสุดท้าย ไม่มีการกลับมา ผู้อัน
ภิกษุ ๕๐๐ รูป แวดล้อมแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้ว
กราบทูลเป็นคำร้อยกรองกะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ฉินโนทานิ ภวิสฺสามิ	โลกนาถ มหามุนิ
คมนาคนัน นตุถิ	ปจฺจมา วนทนา อัย
ชีวิตํ อปฺปกํ มยฺหํ	อิโต สตุตาหฺมจฺเจย
นิกฺขิเปยฺยามหํ เทหํ	ภารโวโรปนํ ยถา
อนฺุชานาตุ เม ภนฺุเต (ภควา)	อนฺุชานาตุ สฺุคโต
ปรินิพฺพานกาโล เม	โอสฺสุภฺโง อายฺุสฺสงฺขโร

ข้าแต่พระมหามุนีโลกนาถเจ้า บัดนี้ ข้า
พระองค์ตัดสิ้นแล้ว ไม่มีการไปการมานี้เป็นการ
ถวายเป็นครั้งสุดท้าย ชีวิตของข้าพระองค์
น้อย ต่อไปนี้ล่วงไป ๗ วัน ข้าพระองค์จะทอด
ทิ้งเรือนร่าง เหมือนวางภาระลง ขอพระผู้มี
พระภาคเจ้าโปรดอนุญาต ขอพระสุคติโปรด
อนุญาต แก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด นี่เป็นเวลาปริ-
นิพพาน ข้าพระองค์ปลงอายุสังขารแล้ว
พระเจ้าข้า.

ก็เพราะเหตุที่พวกมิถนาคทิฎฐิ ชอบยกโทษว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า จงปรินิพพานเถิด ก็จะกลายเป็นว่า พรรณนาคุณของความตายไป
เมื่อตรัสว่าอย่าปรินิพพานเลย ก็จะกลายเป็นกล่าวคุณของวิภูฏสงสารไป เพราะ
ฉะนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายจึงไม่ตรัสแม้คำทั้งสอง. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสกะท่านว่า สารีบุตร เธอจักปรินิพพานที่ไหน. เมื่อท่าน
กราบทูลว่า ห้องน้อย ในนาลกคาม แคว้นมคธมีอยู่ ข้าพระองค์จักปรินิพพาน
ในห้องนั้น พระเจ้าข้า. จึงตรัสว่า สารีบุตร บัดนี้ เธอสำคัญกาลอันควรเกิด
เวลานี้ การเห็นภิกษุเช่นนั้น สำหรับพี่น้องของเธอจักหาได้ยาก เพราะฉะนั้น
เธอจงแสดงธรรมแก่พี่น้องเหล่านั้นเถิด.

พระเถระรู้ว่า พระศาสดาทรงมีพระประสงค์จะให้เราแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ เสียก่อนแสดงธรรม จึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วโผดสูง ๗ ชั่วโมง ตาล กลับลงมาถวายบังคมแล้วยืนอยู่ท่ามกลางอากาศชั่ว ๗ ชั่วโมง แสดง ฤทธิ์ต่าง ๆ อย่าง แล้วแสดงธรรม. ชาวนครทั้งสี่ประชุมกัน. พระเถระลงมา แล้วถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลว่า ถึงเวลาไปของข้าพระองค์แล้ว พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งเหนือธรรมาสน์ ทรงพระดำริว่า จักให้สารีบุตรแสดงฤทธิ์แล้วจึงลุกจากธรรมาสน์ เสด็จบ้ายพระพักตร์ไปยัง พระคันธกุฎี แล้วประทับยืนบนบัลลังก์แก้วมณี. พระเถระกระทำประทักษิณ (เวียน ๓) ๓ ครั้ง แล้วถวายบังคมในที่ ๔ แห่ง กราบทูลว่า เหนือขึ้นไปแต่ กับนี้ ได้ ๑ อสงไขย ถ้าใครแสนกับ ข้าพระองค์หมอบอยู่แทบบาทมูลของ พระอินทร์สี่สัสมมาสัมพุทธเจ้า ปรารถนาจะพบพระองค์ ความปรารถนานั้น ของข้าพระองค์สำเร็จแล้ว ข้าพระองค์เห็นพระองค์แล้ว นั่นเป็นการเห็นครั้งแรก นี่เป็นการเห็นครั้งสุดท้าย จะไม่มีการเห็นพระองค์อีก แล้วประคอง อัญชลีอันรุ่งเรืองด้วยทศนขสโมธาน แล้วกลับบ้ายหน้าไปจนพ้นทัศนวิสัย ตั้งแต่ บัดนี้ไป ขึ้นชื่อว่า การไป การมา ในฐานะใด ๆ โดยอำนาจจิตปฏิสนธิไม่มีดังนี้ แล้วจึงถวายบังคมลาไป. แผ่นมหาปฐพีก็ไหวจนถึงน้ำรองแผ่นดิน. พระผู้มี พระภาคเจ้าก็ตรัสกะเหล่าภิกษุผู้ยืนล้อมอยู่ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจง ตามไปส่งพี่ชายของพวกเธอเถิด. ภิกษุทั้งหลายพากันไปจนถึงชุ้มประตู. พระ เถระกล่าวว่า หยุคเถิดผู้มีอายุ พวกเธอจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด แล้วให้ภิกษุ เหล่านั้นกลับไป ตนเองก็ไปพร้อมกับบริษัท.

พวกผู้คนที่พากันติดตามรำไรรำพันว่า แต่ก่อนพระผู้เป็นเจ้า จาริกไป ก็กลับมา แต่ครั้งนี้ไปลับไม่กลับมา. พระเถระกล่าวว่า ผู้มีอายุ พวกท่านอย่า ประมาท สังขารทั้งหลายก็เป็นอย่างนี้แหละ แล้วให้ผู้คนที่เหล่านั้นกลับไป.

ครั้งนั้น พระสารีบุตร อนุเคราะห์ผู้คนตลอด ๗ วัน ในระหว่างหนทาง ถึง นาลกคามในเวลาเย็น แล้วหยุดพักอยู่ที่โคนต้นไทร ใกล้ประตูบ้าน.

ครั้งนั้น หลานชายของพระเถระชื่อว่า อุประเวตะ ไปนอกบ้านพบ พระเถระเข้าไปหาแล้วไหว้ยืนอยู่. พระเถระพูดกะหลานชายว่า ย่าของเจ้าอยู่ในเรือนหรือ. หลานชายก็ตอบว่า ขอรับกระผม. พระเถระบอกว่า เจ้าจงไป บอกว่าเรามาที่นี่แล้ว และเมื่อเขาถามว่าเพราะเหตุไรจึงบอกว่า ได้ยินว่า ท่าน จะพักอยู่ในบ้านนี้วันเดียวจงจัดห้องน้อยที่เราเกิด และจัดที่อยู่สำหรับภิกษุ ๕๐๐ รูป. หลานไปบอกว่า ย่า จำ ลุงฉันมาแล้ว. ย่า ถามว่า เดี่ยวนี้อยู่ที่ ไหนล่ะ. ตอบว่าอยู่ใกล้ประตูบ้าน ก็ถามว่ามาองค์เดียวหรือว่ามีภิกษุอื่นมาด้วย. หลานก็ตอบว่ามีภิกษุ ๕๐๐ รูปมาด้วย. เมื่อถามว่ามาทำไม. หลานก็บอกเรื่อง นั้น. นางพราหมณ์คิดว่า ทำไมหนอจึงต้องสั่งให้จัดสถานที่อยู่สำหรับภิกษุถึง เพียงนั้น เขาบวชเมื่อหนุ่มอยากเป็นคฤหัสถ์เมื่อแก่ จึงให้จัดห้องที่เกิด ให้ทำ ที่อยู่สำหรับภิกษุ ๕๐๐ รูป ตามประทีปไว้ต้อนรับพระเถระ.

พระเถระกับภิกษุทั้งหลายขึ้นไปยังปราสาทเข้าไปสู่ห้องที่เกิดแล้วนั่ง ครั้นแล้วก็ส่งภิกษุทั้งหลายไปด้วยกล่าวว่าจะไปที่อยู่ของพวกท่านกันเถิด. พอภิกษุ ทั้งหมดไปแล้ว อาพาธกล้าก็เกิดขึ้นแก่พระเถระ. โรคลงโลหิตเกิดเวทนาใกล้ ตาย. ภาชนะหนึ่งรอง ภาชนะหนึ่งชักออก. นางพราหมณ์คิดว่า ความไปแห่ง บุตรของเราไม่เป็นที่พอใจ ยืนฟังประตูห้องที่อยู่ของตน. ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ตรวจสอบว่าพระธรรมเสนาบดีอยู่ที่ไหน ก็รู้ว่านอนบนเตียงที่ปรินิพพานในห้อง น้อยที่เกิดในนาลกคาม เราจักไปดูเป็นปัจฉิมทัสสนะ แล้วพากันมาไหว้ยืนอยู่ แล้ว. พระเถระถามว่าท่านเป็นใคร. ตอบว่า พวกเราเป็นท้าวมหาราชเจ้าข้า. ถามว่ามาทำไม. ตอบว่ามาเป็นศิลาณุปฏิฐาก. พระเถระส่งไปด้วยกล่าวว่าช่าง เถิด ศิลาณุปฏิฐากมีอยู่ไปเสียเถิดท่าน. ครั้นท้าวมหาราชไปแล้วท้าวสักกะ

จอมเทพก็มาโดยนัยนั้นเหมือนกัน. เมื่อท้าวสักกะเสด็จไปแล้ว ท้าวสุยามะ เป็นต้น และท้าวมหาพรหมก็พากันมา. พระเถระส่งเทพและพรหมเหล่านั้นไป อย่างนั้นเหมือนกัน.

นางพราหมณ์เห็นพวกเทวดามาและไป คิดว่าพวกเหล่านั้นเป็นใคร หนอ จึงมาไหว้แล้วไหว้อีกซึ่งบุตรของเราแล้วก็ไป จึงไปยังประตูห้องของ พระเถระ ถามว่าเป็นอย่างไร พ่อจุนทะพระเถระบอกเรื่องนั้นแล้ว กล่าวว่ มหาอุบาสิกามาแล้วขอรับ. พระเถระถามว่าทำไมจึงมาผิดเวลา. นางพราหมณ์ ตอบว่า มาเยี่ยมเจ้าชิลูก แล้วถามว่าพวกใครมาก่อนพ่อ. พระเถระตอบว่า ท้าวมหาพรหมทั้ง ๔ อุบาสิกา. นางพราหมณ์ถามว่า พ่อ เจ้าเป็นใหญ่กว่าท้าว มหาพรหมทั้ง ๔ หรือ. ตอบว่าอุบาสิกา ท้าวมหาพรหมเหล่านั้นก็เหมือนคนวัด ทรงถือพระขรรค์อาร์กษา ตั้งแต่พระศาสดาของเราทรงถือปฏิสนธิ. ถามว่า ครั้นท้าวมหาพรหมเหล่านั้นกลับไปแล้ว ใครมาอีกละลูก. ตอบว่าท้าวสักกะ จอมเทพ. ถามว่าเจ้าเป็นใหญ่กว่าท้าวเทวราชหรือลูก. ตอบว่าอุบาสิกา ท้าว สักกะนั้นก็เหมือนสามเณรถือของ เมื่อพระศาสดาของเราลงจากดาวดึงส์ ก็ทรง ถือบาตรและจีวรลงมา. ถามว่า ครั้นท้าวสักกะนั้นเสด็จกลับแล้ว ใครสว่างจ้า มาละลูก. ตอบว่าอุบาสิกาผู้นั้นชื่อท้าวมหาพรหม ชั้นสุทธาวาส เป็นทั้งผู้มี บุญคุณ ทั้งครูของแม่ จ๊ะ. ถามว่าเจ้ายังเป็นใหญ่กว่าท้าวมหาพรหมอีกหรือ. ตอบว่า จ๊ะ อุบาสิกา. ได้ยินว่า ในวันที่พระศาสดาของเราประสูติ ท้าวมหา- พรหมทั้ง ๔ ชื่อนี้ ใช้ข่ายทองมารับพระมหาบุรุษ ครั้งนั้น เมื่อนางพราหมณ์ คิดว่า บุตรของเรายังมีอนุภาพถึงเพียงนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าศาสดาของบุตร เรา จะมีอนุภาพสักเพียงไหน. ปีติ ๕ อย่างเกิดขึ้นแผ่ไปทั่วเรือนร่างอย่าง จับปล้น.

พระเถระคิดว่า มารดาของเราเกิดปีติโสมนัส บัดนี้เป็นเวลาเหมาะที่จะแสดงธรรมจึงกล่าวว่า จะคิดไปทำไมมหากุบาสิกา. นางพราหมณ์กล่าวว่า บุตรของเรามีคุณถึงเพียงนี้ พระศาสดาของบุตรเรายังมีคุณสักเพียงไหน ดังนั้นแม่จึงคิดอย่างนี้นะลูก. พระเถระกล่าวว่า ท่านมหากุบาสิกา สมัยพระศาสดาของเราประสูติ ออกมหาภิเนษกรมณ์ตรัสรู้ และประกาศพระธรรมจักร หมิ่นโลกธาตุก็หวั่นไหว ขึ้นชื่อว่าผู้เสมอด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติญาณทัสสนะไม่มีแล้วกล่าวพระธรรมเทศนาอันประกอบด้วยพระพุทธคุณอย่างพิสดาร ว่าแม่เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็นต้น. เวลาจบพระธรรมเทศนาของบุตรที่รัก นางพราหมณ์ก็ดำรงอยู่ในโศดาปีตติผล แล้วกล่าวกะบุตรว่า พ่ออุปติสสะ เหตุไร เจ้าจึงได้กระทำอย่างนี้ล่ะลูก เจ้าไม่ให้อมตธรรมชื่อนี้แก่แม่ ตลอดเวลาถึงเพียงนี้.

พระเถระคิดว่า บัดนี้ค่าน้ำนมข้าวป้อน ที่นางสารีพราหมณ์มารดาของเราให้ไว้ ก็ได้รับชดใช้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ จึงส่งนางพราหมณ์ไปด้วยกล่าวว่าไปเถิดมหากุบาสิกา แล้วถามว่าจวนสว่างหรือยัง. ตอบว่าจวนสว่างแล้วขอรับ. ตั้งว่าถ้าอย่างนั้น จงประชุมพระภิกษุสงฆ์เถิด. ตอบว่าพระสงฆ์ประชุมกันแล้วขอรับ. ตั้งว่ายกเราขึ้นนั่งที่ชั. พระจุนทะ ก็ยกขึ้นให้นั่ง. พระเถระเรียกภิกษุทั้งหลายว่าผู้มีอายุ พวกท่านอยู่กับเรามาถึง ๔๔ ปี ไม่ชอบใจกรรมทางกาย หรือกรรมทางวาจาของเราอันใด ผู้มีอายุจงจดโทษนั้นเสียเถิด. ภิกษุทั้งหลายกล่าวว่าท่านขอรับ พวกเราเที่ยวไปไม่ละท่านเหมือนเงาชื่อว่ากรรมที่ไม่ชอบใจถึงเพียงนี้ย่อมไม่มีแก่พวกเรา แต่ขอท่านโปรดจดโทษแก่พวกเราเสียด้วย. ครั้นแสงอรุณปรากฏ พระเถระยังมหาปฐพีให้เลื่อนถัน แล้วปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ. เทพดาและมนุษย์เป็นอันมากพากันกระทำสักการะในสถานที่ปรินิพพาน.

ท่านพระจุนทะถือบาตรและจีวรและผ้าห่อพระธาตุไปยังพระเชตุวันพา พระอานนทเถระเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือผ้า กรองน้ำห่อพระธาตุกล่าวคุณของพระเถระด้วยคาถา ๕๐๐ คาถา โปรดให้สร้าง พระธาตุเจดีย์ ได้ประทานสัญญาแก่พระอานนทเถระเพื่อเสด็จไปยังกรุงราช- คฤห์. พระเถระก็บอกภิกษุทั้งหลาย.

ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้ามีภิกษุสงฆ์เป็นบริวาร ได้เสด็จไปยังกรุง ราชคฤห์. ในเวลาเสด็จไปยังกรุงราชคฤห์นั้น. พระมหาโมคคัลลานเถระก็ ปรีนิพพาน. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาพระธาตุของพระมหาโมคคัลลานะ แม่นั้น โปรดให้สร้างเจดีย์แล้วออกจากกรุงราชคฤห์ บ่ายพระพักตร์ไปทาง แม่น้ำคงคา เสด็จถึงบ้านอุกกเวลคามโดยลำดับ. ณ ริมฝั่งแม่น้ำคงคาในอุกก- เวลคามนั้นทรงมีพระภิกษุสงฆ์เป็นบริวารประทับนั่ง ณ ที่นั้นทรงแสดงพระ สุตฺรที่เกี่ยวกับการปรีนิพพานของพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ออกจาก อุกกเวลคามเสด็จถึงกรุงเวสาลี. เมื่อเสด็จเข้าไปอย่างนั้น ครั้งนั้นพระผู้มีพระ ภาคเจ้า ในเวลาเช้าทรงอันตรวาสกถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยัง กรุงเวสาลี. กถาแสดงตามลำดับในเรื่องนี้มีดังกล่าวมานะนี้.

ในบทว่า **นีสิทน** นี้ ท่านประสงค์เอาแผ่นหนัง. บทว่า **อุเทนเจติย** ท่านกล่าวถึงวัดที่สร้างตรงที่เจดีย์ของอุเทนยักษ์. แม้ในโคตมกเจดีย์เป็นต้น ก็นัยนี้เหมือนกัน. บทว่า **ภาวิตา** แปลว่า เจริญแล้ว. บทว่า **พหุลีกตา** แปลว่า ทำบ่อย ๆ. บทว่า **ยานีกตา** แปลว่า กระทำเหมือนยานที่เทียมแล้ว. บทว่า **วตุลุกตา** แปลว่า ทำเหมือนพื้นที่ เพราะอรรถว่าเป็นที่ตั้ง. บทว่า **อนุญฺจिता** แปลว่า ตั้งไว้แล้ว. บทว่า **ปรีจิตา** แปลว่า ก่อไว้โดยรอบ คือทำ ให้เจริญด้วยดี. บทว่า **สุตฺมารทฺธา** แปลว่า ริเริ่มด้วยดี. พระผู้มีพระภาค- เจ้า ครั้นตรัสโดยไม่จำกัดดังกล่าวมานะนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงไม่จำกัดอีกจึง ตรัสว่า **ตถาคตฺตฺส โข** เป็นต้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในเรื่องนี้ต่อไปนี้. บทว่า กบฺปิ ได้แก่อายุกัป.

พระตถาคตเมื่อกระทำอายุประมาณของเหล่ามนุษย์ในกาลนั้น ๆ ให้บริบูรณ์ฟัง
ดำรงอยู่. บทว่า กปฺปาวเสสฺส วา ได้แก่ เกินกว่าร้อยปี ที่ตรัสไว้ว่า อปฺปิ
วา ภัยโย น้อยกว่าร้อยปีหรือเกินกว่านั้น. ส่วนพระมหาสิวเถระกล่าวว่า
เชื่อว่าการบันลือในฐานะที่ไม่สมควรของพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มี. จริงอยู่
พระองค์ทรงข่มเวทนาปางตายที่เกิดขึ้นในเวฬุคามถึงสิบเดือนได้ฉันใด ก็ทรง
เข้าสมาบัตินั้นบ่อย ๆ ทรงข่มเวทนาได้ถึงสิบเดือนก็ฟังทรงดำรงอยู่ได้ตลอด
กัปกัปนี้ได้ฉันนั้น. ถ้ามว่าก็เพราะเหตุไร พระองค์จึงไม่ทรงดำรงอยู่.
ตอบว่า เพราะขึ้นชื่อว่าสรีระที่มีใจครอง ญกวิโรธิปัจฉิมมีพินหักเป็นต้นครอบ
งำอยู่. ความจริงพระพุทธรูปทั้งหลาย ยังไม่ถึงภาวะแห่งวิโรธิปัจฉิม มีพินหัก
เป็นต้นย่อมปรินิพพานเสียในเวลาที่ทรงเป็นที่รักที่ชบใจของมหาชนทีเดียว.
อนึ่ง เมื่อพระมหาสาวกผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ก็ฟังดำรงอยู่
เหมือนต่อแต่ละอัน ๆ แต่พระองค์เสด็จไปกับภิกษุหนุ่มและสามเณรเป็นบริวาร
ก็ฟังถูกเขาควมึนว่าไอ้โฮ บริษัของพระพุทธรูปทั้งหลาย. เพราะฉะนั้น จึงไม่
ทรงดำรงอยู่. แม้เมื่อถูกกล่าวอย่างนี้พระองค์ก็จะทรงชอบพระทัย. คำว่า
อายุกบฺปิ นี้ ท่านนิยามไว้ในอรรถกถาแล้ว.

ในคำว่า ยถา ตํ มาระณ ปริยญฺจติจฺจิตฺโต นี้ คำว่า ตํ เป็นเพียง
นิบาต. อธิบายว่า ปุณฺชนคนใดแม้อัน ถูกมารยัดจิต ครอบงำจิต ไม่ฟังอาจ
จะรู้แจ้งแทงตลอดได้ฉันใด ท่านพระอานนทก็ไม่อาจรู้แจ้งแทงตลอดฉันนั้น
เหมือนกัน. ความจริงมารย้อมยัดจิตของผู้ที่ยังละวิปัสสาส ๔ ไม่ได้ทุก ๆ
ประการ. พระเถระก็ยังไม่ละวิปัสสาส ไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ มารจึงยัดครองจิต
ท่านไว้. ถ้ามว่า ก็มารนั้น เมื่อยัดจิต กระทำอย่างไร. ตอบว่า มารแสดงอารมณ์
คือรูปหรือให้ได้ยินอารมณ์คือเสียงที่น่ากลัว แต่นั้น เหล่าสัตว์เห็นรูปหรือได้

ยินเสียงนั้นแล้ว ก็ละสติแล้ว อ้าปาก. มารก็สอดมือเข้าทางปากของสัตว์เหล่านั้น แล้วบีบหทัย. แต่นั้น เหล่าสัตว์ก็จะสลบสนิท. แต่สำหรับพระเถระ ไฉนมาร จักสามารถสอดมือเข้าทางปากพระเถระได้ ได้แต่แสดงอารมณ์ที่น่ากลัว. พระเถระเห็นมารนั้น ก็ไม่รู้แจ้งโอกาสคือนิมิต. ถ้ามาร พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อ ทรงทราบตรัสเรียกถึง ๓ ครั้ง เพื่อประโยชน์อะไร. ตอบว่า เพื่อทรงบรรเทา ความโศกด้วยการยกโทษไว้เบื้องหน้าว่า เมื่อเราถูกเธออ่อนวอนว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดดำรงอยู่เกิดพระเจ้าข้า. เธอทำไม่ใช้อย่างนั้น เธอทำผิดอย่างนี้.

ชื่อว่า มารในคำว่า **มารโ ปาปิมา** นี้ ชื่อว่ามาร เพราะประกอบสัตว์ ไว้ในความพินาศทำให้ตาย. บทว่า **ปาปิมา** เป็นไวพจน์ของคำว่า มารนั้น นั่นเอง. จริงอยู่ มารนั้น ท่านเรียกว่า มารเพราะประกอบด้วยบาปกรรม. แม้คำว่า **กัณเฑ อันทกะ นมุจิ ปมัตตพันรุ** ก็เป็นชื่อของมารนั้นเหมือนกัน. บทว่า **ภาสิตา โข ปเนสา** ความว่า ก็มารนี้ ติดตามมาที่โพธิมณฑลสถาน ในสัปดาห์ที่ ๘ นับแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ กล่าวว่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบรรลุประโยชน์ของพระองค์ ที่พระองค์ทรงบำเพ็ญ พระบารมีมาโดยลำดับแล้ว ทรงแทงตลอดพระสัมพุทธญาณแล้ว พระองค์จะ ทรงตรวจดูโลกไปทำไม จึงทูลวิงวอนว่า บัดนี้ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรด ปรีนิพพานเสีย เหมือนในวันนี้พระเจ้าข้า. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสปฏิเสธ แก่มารนั้นว่า เราจะไม่ปรีนิพพานก่อนดังนี้เป็นต้น. มารหมายเอาชื่อนั้นจึง กล่าวว่ **ภาสิตา โข ปเนสา ภนฺเต** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วียตุตา** ได้แก่ตลาดโดยมรรค. ภิกษุทั้งหลายถูกแนะนำอย่างนั้นเหมือนกัน แก่ล้าก้ำก็อย่างนั้น. บทว่า **พหุสูตฺตา** ชื่อว่า พหุสูต เพราะมีสุตะมาก โดยพระไตรปิฎก. ชื่อว่า **ธรรมชฺร** เพราะ ทรงธรรมนั้นแล. อีกอย่างหนึ่ง ฟังทราบความในชื่อนี้อย่างนี้ว่า เป็นพหุสูต

โดยประยัติ ๑ เป็นพหุสุตโดยปฏเสธ ๑ ชื่อว่า ธรรมธร เพราะทรงธรรม คือ
ปริยัติและปฏิบัติไว้แล้ว. บทว่า **ธมฺมานุสุมฺมปฏิปฺนุหา** ได้แก่ ปฏิบัติ
วิปัสสนาธรรม อันสมควรแก่จริยธรรม. บทว่า **สามิจิปฏิปฺนุหา** ได้แก่
ปฏิบัติปฏิบัติทำอันเหมาะสม. บทว่า **อนุสุมฺมจาริโน** แปลว่า มีปกติประพฤติ
ธรรมอันสมควร. บทว่า **สํ อจาริยํ** ได้แก่ วาทะอาจารย์ของตน. คำ
ทั้งหมดมีว่า **อจิขฺขุติ** เป็นต้น เป็นไวพจน์ของกันและกัน. บทว่า **สท**
ธฺมฺเนน ได้แก่ ถ้อยคำอันมีเหตุมีการณ์. บทว่า **สปฏิปฺนุหา** ความว่า
จักแสดงธรรม จนถึงธรรมอันนำสัตว์ออกจากทุกข์. บทว่า **พฺรหฺมจฺริยํ**
ได้แก่ ศาสนพหุสมจรย์ทั้งสิ้น อันสงเคราะห์ด้วยสิกขา ๓. บทว่า **อิทฺธํ**
ได้แก่ สำเร็จด้วยอำนาจเป็นต้น. บทว่า **ผิถํ** ได้แก่ ถึงความเจริญ
โดยถึงพร้อมด้วยอภิญญา เหมือนดอกไม้ที่บ้านเต็มที่แล้วเป็นต้น. บทว่า
วิทฺถาริํ ความว่า ได้แก่ แผลไปโดยประดิษฐานอยู่ในทิสภาคนั้น ๆ. บทว่า
พาหุชฺฌณํ ได้แก่ ชนเป็นอันมากรู้แจ้งแทงตลอดโดยตรัสรู้ของมหาชน.
บทว่า **ปฺลฺลุกฺติ** ได้แก่ ถึงความแน่นอนหนาโดยอาการทั้งปวง. แน่นหนาอย่างไร.
แน่นอนหนากว่าเทพดาและมนุษย์ประกาศด้วยดีแล้ว อธิบายว่า เทพดาและ
มนุษย์ผู้เป็นวิญญูชนมีอยู่ประมาณเพียงไร เทพดาและมนุษย์ทั้งหมดนั้นประกาศ
ดีแล้ว.

บทว่า **อโปสฺสุกฺโก** ได้แก่ ปราศจากความอาลัย. พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสว่า คู่ก่อนมารผู้มีบาป ตั้งแต่สัปดาห์ที่ ๘ ท่านเที่ยวไปเที่ยวมา
ร่ำร้องว่า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระสุคตโปรดปรินิพพานเสียบัดนี้เถิด
พระเจ้าข้า. บัดนี้ ตั้งแต่วันนี้ไป ท่านจงเลิกอุตสาหกรรม อย่าพยายามให้เรา
ปรินิพพานเลย. บทว่า **สโต สมฺปชาโน** อายุสงฺขาร โอสฺสุชฺชิ ความว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทำสติตั้งมั่นด้วยดี กำหนดด้วยพระญาณ ปลงสละ

อายุสังขาร. ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงปลงอายุสังขาร เหมือนเอา มือที่งัดก่อนคืน. ทรงเกิดจิตคิดว่า จักทรงเข้าสมบัติไม่ขาดระยะเพียง ๓ เดือน เท่านั้น ต่อแต่นั้นจักไม่เข้า. ท่านหมายเอาข้อนั้น จึงกล่าวว่า **โอสุสขุ** ปาฐะว่า **อุสุสขุ** ดังนี้ก็มี.

บทว่า **มหาภูมิจาโล** ได้แก่มหาปรุที่ห้วยไหว. ได้ยินว่าครั้งนั้น หมื่นโลกธาตูก็ห้วยไหว. บทว่า **ภีสนโก** ได้แก่เกิดความน่ากลัว. บทว่า **เทวทูนุททิวโย ผลีสุ** ได้แก่เหล่ากองทัพก็บันลือลั่น เมฆฝนก็กระหึ่ม ครีมีครางดังฤดูแล้ง สายฟ้ามิใช่ฤดูกาลก็แลบแปลบปลาบ. ท่านอธิบายว่า ฝนตกชั่วขณะ.

ในคำว่า **อุทาน** **อุทานติ** ถามว่า ทรงอุทานเพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะได้ยินว่า ชื่อว่าใคร ๆ จะพึงพูดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ถูกมารติดตามไป ข้างหลัง ๆ อ้อนวอนรบกวนว่า โปรดปรินิพพานเถิด พระเจ้าข้า ๆ ทรงปลง อายุสังขารเพราะกลัว จึงทรงเปล่งพระอุทานที่เปล่งด้วยกำลังปีติ เพื่อแสดงความข้อนีว่า ชื่อว่าคำอุทานย่อมไม่มีแก่ผู้กลัวว่า ขอมารอย่ามีโอกาสเลย.

ในอุทานนั้น ชื่อว่า **ตุละ** เพราะซึ่งกำหนดโดยภาวะที่ประจักษ์ของสัตว์ มีสุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอกเป็นต้นทั้งหมด. กรรมที่ซึ่งได้นั้นเป็นอย่างไร. ได้แก่ กรรมฝ่ายกามาวจร. ชื่อว่า **ตุละ** เพราะซึ่งไม่ได้. หรือ โลกียกรรมอย่างอื่น ที่เทียม ที่เหมือนกับกามาวจรกรรมนั้นไม่มี. กรรมที่ซึ่งไม่ได้นั้นเป็นอย่างไร. ได้แก่ กรรมฝ่ายมหัคคตะ. อีกอย่างหนึ่ง กามาวจรกรรม รูปาวจรกรรม จัดเป็นตุละ รูปาวจรกรรม จัดเป็นอตุละ. อีกอย่างหนึ่งกรรมที่มีวิบากน้อย ชื่อว่า **ตุละ** ที่มีวิบากมาก ชื่อว่า **อตุละ**. บทว่า **สมุทวิ** ได้แก่กรรมที่กระทำ เป็นก่อน อธิบายว่า กระทำเป็นกองอันเป็นเหตุเกิด. บทว่า **ภวสงฺขาริ** ได้แก่ กรรมที่แต่งภพใหม่. บทว่า **อวสุสขุ** ได้แก่ ปลง. บทว่า **มุณี** ได้แก่

พระมุนี คือ พระพุทธเจ้า. บทว่า **อชฺมตฺตรโต** คือ ยินดีภายในแน่นอน.
บทว่า **สมาหิต** คือ ตั้งมั่นแล้ว ด้วยอุچارสมาธิ และ อัปปนาสมาธิ.
บทว่า **อภินุทฺติ กวจมิว** ได้แก่ทำลายกิเลส คุจเกาะ. บทว่า **อตุตฺตสมภว**
ได้แก่กิเลสที่เกิดขึ้นในตน. ท่านอธิบายไว้ว่า พระมุนีทรงปลดปล่อยโลกิย-
กรรม กล่าวคือตุตฺตกรรมและอตุตฺตกรรม ที่ได้ชื่อว่า สัมภาวะ เพราะอรรถว่ามี
วิบาก ว่าภวสังขาร เพราะอรรถว่า ปรงแต่งภพและทรงยินดีภายใน ตั้งมั่น
แล้ว ทำลายกิเลสที่เกิดขึ้นในตน เหมือนนักรบใหญ่ในสนามรบทำลายเกาะ
ฉะนั้น.

อีกนัยหนึ่ง บทว่า **ตุล** ได้แก่ ชั่งคือ พิจารณา. บทว่า **อตุตฺตญจ**
สมภว ได้แก่ พระนิพพานและภพ. บทว่า **ภวสงฺขาร** ได้แก่กรรมที่ไปสู่
ภพ. บทว่า **อวสฺสขฺชิ มฺหิ** ความว่า พระมุนีคือพระพุทธเจ้าทรงพิจารณา
โดยนัยเป็นอาทิว่า ปัญจขันธ์ไม่เที่ยง ความดับปัญจขันธ์คือ นิพพานเป็นของ
เที่ยงแล้ว ทรงเห็นโทษในภพ และอานิสงส์ในนิพพานแล้วทรงปลดปล่อยด้วย
อริยมรรค อันกระทำความสิ้นกรรมที่ท่านกล่าวไว้ว่า ธรรมเครื่องปรง
แต่งภพ อันเป็นมูลแห่งขันธ์ทั้งหลายนั้น เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรมดังนี้.
พระองค์ทรงยินดีในภายใน ตั้งมั่นแล้ว ทรงทำลายกิเลสที่เกิดขึ้นในตน เหมือน
เกราะได้อย่างไร. ความจริง พระมุนีนั้น ทรงยินดีในภายใน ด้วยอำนาจ
วิปัสสนา ทรงตั้งมั่นด้วยอำนาจสมถะ รวมความว่า พระองค์ทรงทำลายขันธ์
คือกิเลสทั้งหมด ที่ตั้งรังรัดอรรถภาพคุจเกาะ ที่ได้ชื่อว่า อตฺตสัมภาวะ เพราะ
เกิดขึ้นตนด้วยกำลังสมถะและวิปัสสนา ตั้งแต่เบื้องต้น และละกรรมด้วยการ
ละกิเลสอย่างนี้ว่า กรรมที่ทำโดยไม่มีกิเลส ชื่อว่ายังเหลืออยู่ เพราะไม่มีปฏิสนธิ.
พึงทราบไว้ว่า ชื่อว่าความกลัวของผู้ละกิเลสได้แล้วไม่มี เพราะฉะนั้น พระมุนีไม่
ทรงกลัวแล้ว จึงทรงปลงอายุสังขาร เพราะเหตุนี้ จึงทรงเปล่งอุทาน เพื่อ
ให้รู้ว่าไม่ทรงกลัว.

บทว่า ยัม มหาวตา ความว่า โดยสมัยใด หรือในสมัยใด ลมใหญ่
ย่อมพัด. บทว่า มหาวตา วายนุตตา ได้แก่ธรรมดว่า ลมอุกเขปกะเมื่อ
เกิดขึ้น ก็พัดตัดลมที่อุ้มน้ำหนา ๕๖๐,๐๐๐ โยชน์ขาดสะบั้น แต่นั้นน้ำก็ตกลง
ในอากาศ เมื่อน้ำตกลงแผ่นดินก็ตกลง. ลมก็หอบรับน้ำไว้อีกด้วยกำลังของตน
เหมือนน้ำภายในชมกรก. แต่น้ำนั้นก็พุ่งขึ้น. เมื่อน้ำพุ่งขึ้นแผ่นดินก็พุ่งขึ้น
น้ำไหวแล้วก็ทำให้แผ่นดินไหวอย่างนี้. การไหวของน้ำและแผ่นดินย่อมมีมา
จนตราบเท่าทุกวันนี้ด้วยประการฉะนี้. แต่ความพุ่งลงและพุ่งขึ้นย่อมไม่ปรากฏ
เพราะเป็นของหนา.

บทว่า มหิตุธิโก มหานุภาโว ความว่า สมณะหรือพราหมณ์ชื่อว่า
ผู้มีฤทธิ์มาก เพราะมีความสำเร็จมาก ชื่อว่า ผู้มีอนุภาพมากเพราะสิ่งที่จะได้
รับมาก. บทว่า ปริตุตา แปลว่า มีกำลังน้อย. บทว่า อปฺปมาณา ได้แก่
ผู้มีกำลัง. บทว่า โส อิมํ ปจฺวี กปฺเปติ ความว่า ท่านทำฤทธิ์ให้เกิดแล้ว
เกิดความสังเวช เหมือนพระมหาโมคคัลลานะ หรือเมื่อทรงทดลอง ย่อม
ทำให้แผ่นดินไหว เหมือนสังฆรักจิตสามเณรหลานพระมหานาคเถระ.

ได้ยินว่า สามเณรนั้นขณะโกนผมเท่านั้น ก็บรรลุพระอรหัต คิดว่ามี
ภิกษุใดๆ ไหนหนอ ที่เคยบรรลุพระอรหัตในวันที่บวชนั่นเอง แล้วทำเวชยันต
ปราสาทให้ไหว. แต่นั้นก็รู้ว่า ไม่มีใคร จึงคิดว่า เราจะทำให้ไหวยยืนอยู่บน
ยอดเวชยันตปราสาทแล้วใช้เท้ากระที่บก็ไม้อาจทำให้ไหวด้วยกำลังแห่งภิกษุญา.
ครั้งนั้น เหล่านางราชองท้าวกะ กักถ้าวะสามเณรนั้นว่า ลูกสังฆรักจิต
เธอประสงค์จะทำเวชยันตปราสาทให้ไหวด้วยศรัทธาที่มีกลิ่นเหม็นเท่านั้นพอเอ๋ย
ปราสาทมีโอกาสดังอยู่ดีแล้ว ท่านอาจทำให้ไหวอย่างไรได้. สามเณรรำลึกว่า
เทวดาเหล่านี้ เยี่ยหยันกับเรา แต่เรายังไม่ได้อาจารย์ พระมหานาคเถระผู้
ประจำสมุทราจารย์ของเราอยู่ไหนหนอ รู้ว่าอาจารย์สร้างที่เร้นในน้ำไว้ในมหา-

สมุทรรุ่งพักผ่อนกลางวัน จึงไปนอนที่นั่นไหว้พระเถระแล้วเข้านอนอยู่. แต่เมื่อพระเถระพูดกะสามเณรนั้นว่า พ่อ สัมภรักจิต เจ้ายังไม่ได้ศึกษา จะเข้าไปต่ออยู่ที่หรือแล้วถามว่า พ่อเจ้าไม่สามารถทำให้เวชยันตปราสาทให้ไหวหรือ. ตอบว่าผมยังไม่ได้อาจารย์นี้ขอรับ. ลำดับนั้น พระเถระจึงกล่าวกะสามเณรนั้นว่า พ่อเอ๋ย เมื่อคนเช่นเจ้าให้ไหวไม่ได้ คนอื่นคือใครเล่าจักให้ไหวได้ เจ้าเคยเห็นก้อนโคมัยลอยอยู่เหนือหลังน้ำไหมละพ่อ แล้วกล่าวต่อไปว่า พ่อเอ๋ย คนทั้งหลายเขาทำขนมเบื้อง เขาไม่ตัดที่ปลายดอก เจ้าจงรู้ด้วยอุปมานี้. สามเณรกล่าวว่าปราสาทนั้น จักหมุนด้วยอาการเพียงเท่านี้ขอรับ แล้วอธิษฐานว่า ขอน้ำจมีตลอดโอกาสที่ปราสาทตั้งอยู่ บ่ายหน้าไปยังเวชยันตปราสาท. เหล่าเทพธิดาเห็นสามเณรแล้ว พุดกันว่า สามเณรแอบอายุไปครั้งหนึ่งแล้ว ยังมาแล้วมาอีก. ท้าวสักกเทวราช ตรัสว่า พวกเจ้าอย่าพุดกับบุตรของเราเลย บัดนี้เธอได้อาจารย์แล้ว ชั่วขณะ เธอจักทำปราสาทให้ไหวได้. สามเณรใช้นิ้วทำเกี่ยวขอดปราสาท. ปราสาทก็โอเอนไปทั้ง ๔ ทิศ. เหล่าเทวดาร้องลั่นว่า พ่อเอ๋ย โปรดให้ปราสาทคงตั้งอยู่เถิด ๆ. สามเณรวางปราสาทไว้ที่เดิมแล้ว ยืนบนขอดปราสาทเปล่งอุทานว่า

เราบวชวันนี้ ก็บรรลุดาสวัคชัยวันนี้

เราทำปราสาทให้ไหววันนี้ โอพระพุทธ-
เจ้า ทรงมีพระคุณมโหฬาร. เราบวช
วันนี้ก็บรรลุดาสวัคชัยวันนี้ เราทำปราสาท
ให้ไหววันนี้ โอพระธรรมมีพระคุณ
มโหฬาร. เราบวชวันนี้ก็บรรลุดาสวัคชัย
วันนี้ เราทำปราสาทให้ไหววันนี้ โอพระ-
สงฆ์มีพระคุณมโหฬาร.

คำที่จะพึงกล่าวในเรื่องแผ่นดินไหว ๖ ประการนอกจากนี้ ท่านกล่าวไว้แล้วใน มหาปาทานสูตร.

ในเหตุเกิดแผ่นดินไหว ๘ ประการนี้ ดังกล่าวมานี้ ครั้งที่ ๑ ไหว ด้วยธาตุกำเริบ ครั้งที่ ๒ ไหวด้วยอำนาจของผู้มีฤทธิ์ ครั้งที่ ๓ และครั้งที่ ๔ ไหวด้วยเดชแห่งบุญ ครั้งที่ ๕ ไหวด้วยอำนาจแห่งญาณ ครั้งที่ ๖ ไหว ด้วยอำนาจสาธุการ ครั้งที่ ๗ ไหวด้วยอำนาจความเป็นผู้มีกรุณา ครั้งที่ ๘ ไหวด้วยการร้องไห้. ครั้งเมื่อพระมหาสัตว์ลงสู่พระครรภ์พระมารดาและออกจากพระครรภ์นั้น แผ่นดินไหวด้วยอำนาจแห่งบุญของพระองค์. ครั้งศรีสวัฐ อภิสัมโพธิญาณ แผ่นดินไหวด้วยอำนาจพระญาณ ครั้งประกาศพระธรรมจักร แผ่นดินก็ผกาดขึ้นให้สาธุการไหว ครั้งปลงอายุสังขาร แผ่นดินผกาดขึ้นด้วยความกรุณา ทนความเคลื่อนไหวแห่งจิตไม่ได้ก็ไหว. ครั้งปรินิพพานแผ่นดิน ก็ถูกกระหน่ำด้วยกำลังการร้องไห้ก็ไหว. ก็ความนี้พึงทราบด้วยอำนาจเทวดา ประจำแผ่นดิน. แต่ข้อนี้ไม่มีแก่ปฐวีธาตุ ที่เป็นมหาภูตรูป เพราะไม่มีเจตนาแล

บทว่า อิม ในคำว่า อิม โข อานนุท อฏฺฐ เหตุ นี้เป็นการ ชี้ข้อที่ทรงแสดงมาแล้ว. ก็แลด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ท่านพระอานนท์ กำหนดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงปลงอายุสังขารวันนี้แน่แท้. ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้ทรงทราบว่าพระอานนท์กำหนดได้ ก็ไม่ประทานโอกาส ทรงประมวลเหตุ ทั้ง ๘ แม้อย่างอื่นเข้าไว้ด้วย จึงตรัสว่า อฏฺฐ โข อิมฯ ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนนสฺสํ ขตุตฺติยปริสฺสํ ได้แก่ บริษัท เช่น สมาคมพระเจ้าพิมพิสาร สมาคมพระญาติ และสมาคมเจ้าลิจฉวีเป็นอาทิ. คำนี้ใช้ได้แม้ในจักรวาลอื่น ๆ. บทว่า สลฺลปิตฺตฺตฺตํ ได้แก่ เคยกระทำการสนทนาปราศรัย. บทว่า สากจฺฉา ได้แก่ เคยเข้าร่วมแม้แต่การสนทนา ธรรม. บทว่า ยาทิสฺสโก เตสํ วณฺโณ ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น

ผิวขาวบ้าง ผิวดำบ้าง ผิวสองสีบ้าง พระศาสดามีพระฉวีเหลืองดังทองคำ. ก็คำนี้ ท่านกล่าวอาศัยทรวงตรง. ก็แม้ทรวงตรงของสมณพราหมณ์เหล่านั้น ปรากฏเพียงอย่างเดียวเท่านั้น. ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้ามิใช่เหมือนชนชาติมีลักษณะ ทั้งไม่ทรงสวมมณีคุณทลประทับนั่งโดยเพศของพระพุทธรเจ้าเท่านั้น. ก็สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อมเห็นว่าพระพุทธรองค์มีทรวงตรงเสมอกับตน. บทว่า ยาทิสโก เตสฺ สโร ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น มีเสียงขาดบ้าง มีเสียงดังไม้ค้อนบ้าง มีเสียงเหมือนกาบ้าง พระศาสดามีพระสุระเสียงดังพรหมเท่านั้น. แต่คำนี้ท่านกล่าวหมายถึงภาษาอื่น. ความจริง แม้หากว่า ในบริษัทนั้น พระศาสดาประทับนั่งตรัสบนราชอาสน์ สมณพราหมณ์เหล่านั้นก็จะเข้าใจว่า วันนี้ พระราชาตรัสด้วยพระสุระเสียงอันไพเราะ. แต่เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสแล้ว เสด็จหลีกไป สมณพราหมณ์เหล่านั้นเห็นพระราชาเสด็จกลับมาอีกก็จะเกิดการพิจารณาทบทวนว่า ผู้นี้เป็นใครกันหนอ. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โโก นุ โข อยฺ ความว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้น แม้พิจารณาทบทวนอย่างนี้ก็ไม่รู้ว่า ผู้นี้เป็นใครกันหนอ ตรัสด้วยภาษามคธ ภาษาสิหฬ ด้วยอาการละมุนละไม ในที่นี้ เดียวนี้ ก็หายวับไป เป็นเทวดาหรือมนุษย์. ถ้ามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรมแก่เหล่าชนผู้ไม่รู้อย่างนี้ เพื่อประโยชน์อะไร. ตอบว่า เพื่อต้องการจะอบรม จริงอยู่ เมื่อเป็นเช่นนี้ ธรรมที่แม้เขาฟังแล้ว ก็จะเป็นปัจจัยในอนาคตทีเดียว เพราะเหตุนี้ ทรงมุ่งถึงอนาคตจึงทรงแสดง. ฟังทราบ เหตุเกิดแห่งบริษัททั้งหลายมีพราหมณบริษัทหลายร้อยเป็นต้น โดยอำนาจ โสณทัณฑสมาคมและกุกกัณฑสมาคมเป็นต้น และด้วยอำนาจจักรวาลอื่น.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนำบริษัท ๘ นี้มาเพื่ออะไร? เพื่อแสดงความเป็นผู้ไม่กลัว. ได้ยินว่า พระองค์นำบริษัทเหล่านั้นมาตรัสอย่างนี้ว่า อานนทฺ ความกลัว หรือ ความกล้า ไม่มีแก่ตถาคตผู้เข้าไปหาบริษัท ๘

เหล่านี้แล้วแสดงธรรม แต่ใครเล่าควรจะทำให้เกิดความเข้าใจอย่างนี้ว่า ตถาคตเห็นมารแต่ละตนแล้วพึงกลัว อานนท์ ตถาคต ไม่กลัว ไม่หวาด มีสติสัมปชัญญะปลงอายุสังขาร ดังนี้.

บทว่า อภิภายตนานิ แปลว่า เหตุครอบงำ. ครอบงำอะไร ครอบงำธรรมที่เป็นข้าศึกบ้าง อารมณ์บ้าง. ความจริงเหตุเหล่านี้ย่อมครอบงำธรรมที่เป็นข้าศึก เพราะภาวะที่เป็นปฏิปักษ์ครอบงำเพราะเป็นบุคคลที่ยิ่งด้วยญาณ.

ก็ในคำว่า อหุตฺตํ รูปสฺสญฺญิ ดังนี้เป็นต้น บุคคลชื่อว่า มีสัญญาในรูปภายในด้วยอำนาจบริกรรมในรูปภายใน. จริงอยู่ บุคคลเมื่อกระทำบริกรรมนี้ลกฺขณฺในรูปภายใน ย่อมกระทำที่มมที่ดีหรือที่ดวงตา เมื่อกระทำบริกรรมในปิตฺกฺขณฺ ย่อมกระทำที่มันขັນ ที่ผิว ที่หลังมือ หลังเท้า หรือที่สีเหลืองของดวงตา. เมื่อกระทำบริกรรมในโลหิตกฺขณฺ กระทำที่เนื้อ เลือด ลิ่น หรือที่สีแดงของดวงตา. เมื่อกระทำบริกรรมในโอทาทกฺขณฺ ย่อมกระทำที่กระดูก ฟัน เล็บ หรือที่สีขาวของดวงตา แต่บริกรรมนั้น เขียวดี เหลืองดี แดงดี ขาวดี ก็หาไม่ ยังไม่บริสุทฺธิทั้งนั้น.

บทว่า เอโก พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตี ความว่า บริกรรมนั้นของบุคคลใด เกิดขึ้นภายใน แต่นิมิตต์เกิดในภายนอก. บุคคลนั้นมีความสำคัญว่า รูปในภายใน ด้วยอำนาจบริกรรมในภายในและอัปนาในภายนอกอย่างนี้ เรียกว่า เอโก พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสตี ผู้เดียวเห็นรูปภายนอก.

บทว่า ปริตฺตานิ ได้แก่ ไม่เดิบบโต. บทว่า สุวณฺณทพฺพณฺณานิ แปลว่า มีวรรณะดีหรือวรรณะทราม. อภิภายตนานิ พิงฺทราบว่า พิงฺทราบว่า ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจปริตตารมณฺ. บทว่า ตานิ อภิภุญฺญ ความว่า คนมีท้องไส้ดีได้ข้าวเพียงทัพพีเดียวจึงมาคิดว่า จะพอกินหรือกระทำ

เป็นคำเดียว ฉันทใด บุคคลผู้ยังด้วยญาณมีญาณกล้า คิดว่าจะพึงเข้าสมาบัติใน
อารมณ์เล็กน้อยเท่านั้นจะพอหรือ. นี่ไม่หนักสำหรับเรา แล้วครอบงำรูปเหล่านั้น
นั้นเข้าสมาบัติ. อธิบายว่า ย่อมให้ถึงอัปปนาในอภิกายตนะนั้นนั้น พร้อมกับทำ
นิमितให้เกิดขึ้นทีเดียว. ก็ด้วยบทว่า **ขานามิ ปสุตคามิ** นี้ ท่านกล่าวถึงความ
ความค้ำนึ่งแห่งบุคคลนั้น. ก็แล เมื่อออกจากสมาบัติ ความค้ำนึ่งนั้นก็ไม่มี
ภายในสมาบัติ. บทว่า **เอว สญฺญี โหติ** ความว่า มีสัญญาอย่างนี้ ด้วย
สัญญาในความค้ำนึ่งบ้าง ด้วยสัญญาในฉานบ้าง. จริงอยู่ สัญญา เป็นเครื่อง
ครอบงำย่อมมีแก่บุคคลนั้น แม้ภายในสมาบัติ. ส่วนสัญญาในความค้ำนึ่งย่อม
มีเมื่อออกจากสมาบัติเท่านั้น.

บทว่า **อปฺปมณานิ** ความว่า มีประมาณที่เจริญแล้ว คือ ใหญ่.
ส่วนในบทว่า **อภิกุญฺญ** นี้ เปรียบเหมือนบุรุษกินจุได้ข้าวพูนชาม ก็ยังคิดว่า
ของอย่างอื่นจงยกไว้ ข้าวนี้จักพอแก่เราหรือไม่ ไม่เห็นข้าวนี้ว่ามากฉันทใด
บุคคลผู้ยังด้วยญาณ มีญาณแก่กล้าก็ฉันทนั้นเหมือนกัน คิดว่า จะเข้าฉานใน
อารมณ์นี้ได้หรือ อารมณ์นี้ไม่มีประมาณก็หาไม่ จึงครอบงำอารมณ์เหล่านั้น
เข้าฉานด้วยคิดว่า ในการกระทำเอกัคคตาจิตไม่หนักแก่เราเลย. อธิบายว่า
ให้ถึงอัปปนาในอารมณ์นั้น พร้อมกับจิตตูปบาทนั้นแล.

บทว่า **อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี** ความว่า เว้นจากบริกรรมสัญญาในรูป
ภายใน เพราะยังไม่ได้หรือเพราะไม่ต้องการ. บทว่า **เอโก พหิทฺธา**
รूपานิ ปสุตติ ความว่า ทั้งบริกรรมทั้งนิमितของผู้ใดเกิดขึ้นในภายนอก
อย่างเดียว ผู้นั้นมีความสำคัญว่ารูปในภายใน ด้วยอำนาจบริกรรมและอัปปนา
ในภายนอกอย่างนี้ เรียกว่า **เอโก พหิทฺธา रूपานิ ปสุตติ** ผู้เดียวเห็น
รูปในภายนอก. ข้อที่เหลือในคัมภีร์มีนัยกล่าวแล้ว ในอภิกายตนะที่ ๔ ทั้ง
นั้น.

ก็ในอภิกายตะนะ ๔ เหล่านี้ ปริตตอภิกายตะนะมาด้วยอำนาจจิตจริต
อัปมาณอภิกายตะนะมาด้วยอำนาจโมหจริต สุวรรณอภิกายตะนะมาด้วยอำนาจ
โทสจริต ทุพพวรรณอภิกายตะนะมาด้วยอำนาจราคจริต. จริยังอยู่ อภิกายตะนะ
เหล่านี้ เป็นสัปปายะของผู้มีจิตเหล่านี้. แม้ความที่อภิกายตะนะเป็นสัปปายะ
นั้น กล่าวไว้พิสดารแล้วในจริตนิเทศในวิสุททธิมรรค.

ฟังทราบวินัยในอภิกายตะนะที่ ๕ เป็นต้นดังต่อไปนี้ บทว่า นีลานิ
ท่านกล่าวไว้โดยรวมทั้งหมด. บทว่า นีลวณฺณานิ ท่านกล่าวโดยวรรณะ. บทว่า
นีลนิตฺตฺส
ไม่ปรากฏช่องว่าง ปรากฏว่ามีสีเขียวเป็นอันเดียวกัน. ส่วนคำว่า นีลนิกาสานิ
นี้ ท่านกล่าวไว้โดยอำนาจโอภาส. อธิบายว่า มีแสงสีเขียวคือประกอบด้วย
รัศมีเขียว. ด้วยบทนี้ท่านแสดงความรู้ว่าวรรณะเหล่านั้นบริสุทธิ. จริยังอยู่ ท่าน
กล่าวว่อกภิกายตะนะ ๔ เหล่านี้ไว้โดยวรรณบริสุทธิเท่านั้น. บทว่า อุมฺมาร-
ปฺป
ความว่า จริยังอยู่ดอกไม้มีสีสนิทอ่อนนุ่ม แม้ที่เห็น ๆ กัน อยู่ ก็สีเขียว
ทั้งนั้น ส่วนดอกกัณณิกาเขาเป็นต้น ที่เห็น ๆ กันอยู่ก็ขาว เพราะฉะนั้นท่าน
จึงถือเอาดอกผักตบนี้เท่านั้น ดอกกัณณิกาเขาท่านหาถือเอาไม่. บทว่า
พาราณสฺย
แปลว่า ที่เกิดในกรุงพาราณสีได้ยืนยันว่าในกรุงพาราณสีนั้น ทั้ง
ฝ้ายก็อ่อน ทั้งคนกรอผ้า ทั้งช่างทอก็ฉลาด. แม้ น้ำก็สะอาดสนิท เพราะ
ฉะนั้นฝ้านั้นจึงเกลี้ยงทั้งสองข้าง คือในข้างทั้งสองก็เกลี้ยงปรากฏว่าอ่อนสนิท.
แม้ในคำว่า ปิตานิ เป็นต้น ก็ฟังทราบเนื้อความโดยนัยนี้แล. เมื่อจะกำหนด
นิลกลีณ ย่อมกำหนดนิมิตในสีเขียว. ก็การกระทำกสิณก็ดี การบริกรรมก็ดี
อัปปนาวิริทก็ดี ในที่นี้มีอาทิว่า ปฺุป
ทั้งหมดมีนัยที่กล่าวไว้โดยพิสดารแล้วในวิสุททธิมรรค.

อภิภายตนะ ๘ เหล่านี้ ท่านนำมาก็เพื่อแสดงความเป็นผู้ไม่กลัว. ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสอภิภายตนะแม่เหล่านี้ แล้วจึงตรัสอย่างนี้ว่า อานนทฺ ความกลัว หรือความกล้าไม่มีแก่ตถาคตผู้กำลังเข้าสมบัติแม่เหล่านี้ และกำลังออก ใครเล่าควรจะเกิดความเข้าใจอย่างนี้ว่า ตถาคตเห็นมารผู้เดียวพึงกลัว อานนทฺ ตถาคตไม่กลัว ไม่ขลาด มีสติสัมปชัญญะปลงอายุสังขาร.

กล่าวด้วยเรื่องวิโมกข์ มีความง่ายทั้งนั้น. วิโมกข์ ๘ เหล่านี้ ท่านนำมา เพื่อความเป็นผู้ไม่กลัวเหมือนกัน. ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสวิโมกข์แม่เหล่านี้แล้ว จึงตรัสอย่างนี้ว่า คุณก่อนอานนทฺ ความกลัวหรือความกล้าไม่มีแก่ตถาคตผู้กำลังเข้าสมบัติแม่เหล่านี้ และกำลังออก ฯลฯ ปลงอายุสังขาร. แม้บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ไม่ประทานโอกาสแก่พระอานนทเถระเลย ทรงเริ่มเทศนาเมื่ออย่างอื่นอีก โดยนัยมีว่า เอกมิตาหํ เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปรมาภิสมฺพุทฺโธ** ได้แก่เป็นผู้ตรัสรู้ครั้งแรกทีเดียว คือในสัปดาห์ที่ ๘. บทว่า **โอสฺสุทฺถุโ** แปลว่า ปล่อยสละ. ได้ยินว่า ครั้นกล่าวอย่างนี้ จึงกล่าวว่า เพราะเหตุนี้ หมั่นโลกชาตุจิงไหว.

กล่าว **อลิ** นี้ เป็นคำปฏิเสธ. บทว่า **โพธิ** ได้แก่แทงตลอดด้วยมรรคญาณ ๔. ด้วยบทว่า **สทฺทฺทลฺลิ ตฺว** ท่านกล่าวว่า เธอเชื่อว่าตถาคตกล่าวอย่างนี้ใหม่. ด้วยบทว่า **ตฺสฺมาติหฺานนฺท** พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า เพราะเหตุที่เธอเชื่อคำนี้ ฉะนั้นข้อนี้จึงเป็นการทำไม่ดีของเธอเอง พระผู้มีพระภาคเจ้าเริ่มคำว่า **เอกมิตาหํ** เป็นต้น เพื่อจะยกโทษของพระเถระแต่ผู้เดียวโดยประการต่าง ๆ เพื่อจะบรรเทาความโศกอย่างนี้ว่า เรามีได้เรียกเธอมาในที่นี้อย่างเดียวเท่านั้นดอก. แม้ในเวลาอื่น ๆ เราก็เรียกมาทำนimitอย่างหยาบ เธอก็มิได้ล่วงรู้nimitเช่นนั้น อันนี้ก็เป็นการผิดพลาดของเธอผู้เดียว.

บพว่า **ปิเยหิ มนาเปหิ** ความเป็นต่าง ๆ โดยชาติ ความละเว้นเพราะมรณะ ความเป็นอย่างอื่นเพราะภพ (พลัดพราก) จากมารดา บิดา พี่ชาย พี่หญิง เป็นต้น. คำว่า **ตํ** ในคำว่า **ตํ กุเตตุถ ลพฺภา** แปลว่า เพราะฉะนั้น. อธิบายว่า เพราะจะต้องพลัดพรากจากสัตว์และสังขารอันเป็นที่รักที่พอใจทั้ง สิ้นแล ฉะนั้น ตถาคตบำเพ็ญบารมี ๑๐ กัถิ บรรลุสัมโพธิญาณกัถิ ประกาศ ธรรมจักรกัถิ แสดงยมกปาฏิหาริย์กัถิ ลงจากเทวโลกกัถิ สรีระนั้นใดที่เกิดแล้ว เป็นแล้ว ถูกปรุงแต่งแล้วมีความสลายไปเป็นธรรมดาขอสรีระแม่แห่งพระ ตถาคตนั้นอย่าสลายไปเลยหนอ. นั้นไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ทั้งผู้ร้องให้ทั้งคู่ คร่ำครวญก็สามารถจะได้ฐานะอันนั้น. บพว่า **ปฺน ปจฺจจากมิตฺตติ** ความว่า สิ่งที่ตถาคตสละแล้ว ตายแล้ว สิ่งนั้นก็จักกลับปรากฏอีกไม่ได้ดอก.

บพว่า **ยถิทํ พุรฺหมจฺริยํ** แปลว่า คือศาสนพรหมจรรย์ที่สงเคราะห์ ด้วยสิกขา ๓. บพว่า **อทุรฺนียํ** แปลว่า ทนอยู่นาน. บพว่า **จิรฺภูจฺจิทํ** ได้แก่ ตั้งอยู่นานด้วยอำนาจเป็นนาน. บพว่า **จตุตาโร สติปฏฺฐานา** เป็น อาทิ ทั้งหมดท่านกล่าวโดยเป็นโลกิยะและโลกุตตระ. ส่วนการวินิจฉัยในโพธิ ปักขิยธรรมเหล่านี้ ท่านกล่าวไว้ในปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินิทเทศ ในวิสุทธิ มรรคโดยอาการทั้งปวง. คำที่เหลือในที่นี้ง่ายทั้งนั้นแล.

จบกถาพรรณนาตถิกยาณวาร

บพว่า **นาคาวโลกิตติ** ความว่า เหมือนอย่างว่ากระดูกของมหาชนเอา ปลายจดปลายตั้งอยู่เหมือนอัญฐิของพระปัจเจกพุทธเจ้า ที่เกี่ยวกันเหมือนขอ ช้าง ฉนั้นใด อัญฐิของพระพุทธเจ้าหาเหมือนฉนั้นนั้นไม่. ด้วยว่าอัญฐิของพระ พุทธเจ้าคิดเป็นอันเดียวกัน เหมือนแห่งทองคำ เพราะฉะนั้น ในเวลาเหลียว หลัง จึงไม่สามารถเอี้ยวพระศอได้ ก็พระยาช้าง ประสงค์ จะเหลียวดูช้าง

หลังต้องเอี้ยวไปทั้งตัวฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ต้องทรงเอี้ยวพระวรกายไปฉันนั้น. แต่พอพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับยืนที่ประตูพระนคร ก็ทรงเกิดความคิดว่า จะทอดทัสนากรุงเวสาลี แผ่นมหาปฐพีนี้เหมือนจะกราบถูว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ทรงบำเพ็ญบารมีมาหลายแสนโกฏิกัป มิได้ทรงกระทำ คือเอี้ยวพระสอแลดู จึงเปรียบเทียบเหมือนล้อดิน กระทำพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ป่วยพระพักตร์มุ่งไปทางกรุงเวสาลี. ท่านหมายเอาข้อนี้ จึงกล่าวว่ **นาคาวโลกิต** นี้.

ถามว่า การทอดทัสนากรุงเวสาลี มิใช่เป็นปัจฉิมทัศนะอย่างเดียว การทอดทัสนาแม้ในกรุงสาวัตถี กรุงราชคฤห์ เมืองนาลันทา บ้านปาฏลีคาม โกฏิกาม และนาทิกคาม เวลาเสด็จออกจากที่นั้น ๆ ทั้งหมดนั้น ก็เป็นปัจฉิมทัศนะทั้งนั้นมิใช่หรือ เหตุใดในที่นั้นๆ จึงไม่เป็นการทอดทัสนาเป็นนาคาวโลก (คือเป็นปัจฉิมทัศนะ). ตอบว่า เพราะไม่เป็นอัสจรรย. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้ากลับมาเหยียวกูในที่นั้น ข้อนี้ไม่น่าอัสจรรย เพราะฉะนั้น จึงไม่ชื่อว่า ทรงเอี้ยวพระวรกายแลดู. อนึ่ง เหล่าเจ้าลิจฉวี กรุงเวสาลีไกลัพินาศ จักพินาศไปใน ๓ ปีข้างหน้า เพราะฉะนั้น เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น จึงสร้างเจดีย์ชื่อว่า นาคาปโลกิตเจดีย์ ไกลัประตูพระนคร จักบูชาเจดีย์นั้นด้วยสกัการะมีของหอม และดอกไม้เป็นต้น ข้อนี้ก็จะมีเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขตลอดกาลนาน เพราะฉะนั้น จึงเอี้ยวพระวรกายแลดูเพื่ออนุเคราะห์เจ้าลิจฉวีเหล่านั้น.

บทว่า **ทุกุขสุตฺตฺกโร** ได้แก่กระทำที่สุดแห่งวิภูฏทุกข์. บทว่า **จกฺขุมา** ได้แก่ผู้มีจักขุด้วยจักขุ ๕. บทว่า **ปรินิพฺพุโต** ได้แก่ปรินิพพานด้วยกิเลสปรินิพพาน.

บทว่า **มหาปเทเส** ได้แก่โอกาสใหญ่ หรือในข้ออ้างใหญ่ อธิบายว่า เหตุใหญ่ที่ท่านกล่าวอ้างผู้ใหญ่ เช่นพระพุทธเจ้าเป็นต้น. บทว่า

อนภินนุทิตพฺพ คืออันผู้ว่าเรียงยินดีให้สาธารณการควรฟังก่อนหามิได้. จริงอยู่เมื่อกระทำอยู่อย่างนี้ แม้ภายหลังถูกต่อว่า ว่าข้อนี้ไม่เหมาะสม ก็ได้ตอบได้ว่าเมื่อก่อนข้อนี้เป็นธรรมเดี๋ยวนี้อาจไม่เป็นธรรมหรือ ชื่อว่าไม่สละลัทธิ. บทว่า **น ปฏิกโกสิตพฺพ** ความว่า ไม่ฟังกล่าวก่อนอย่างนี้ว่า คนพาลผู้นี้พูดอะไร. ก็เมื่อถูกต่อว่า จักไม่พูดแม้แต่คำที่ควรจะพูด. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **อนภินนุทิตวา อปฏิกโกสิตวา**. บทว่า **ปทพฺพญชฺชานน** ได้แก่ พหฺยชนะกล่าวคือบท. บทว่า **สาธุก** **อุคฺคเหตุวา** ได้แก่ ถือเอาด้วยดีว่าท่านกล่าวบาลีไว้ในที่นี้ กล่าวความไว้ในที่นี้ กล่าวเบื้องต้นและเบื้องปลายไว้ในที่นี้. บทว่า **สุตฺเต โอตฺตเรตพฺพานิ** ได้แก่ ฟังสอบสวนในพระสูตร. บทว่า **วินย สนฺทสฺเสตพฺพานิ** ได้แก่ เทียบเคียงในพระวินัย.

ก็ในที่นี้ ที่ชื่อว่าสูตรได้แก่วินัย. เหมือนที่ท่านกล่าวไว้ว่า ห้ามไว้ในที่ไหน ห้ามไว้ในเมืองสาวัตถี ห้ามไว้ในสุดตวิภังค์ (สูตร ในที่นี้หมายถึงวินัย) ที่ชื่อวินัย ได้แก่ขันธกะ เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า **โกสมพิย วินยาดิสฺสเร** ในเรื่องละเมียดพระวินัย (วินัย ในที่นี้หมายถึงขันธกะ) ในเมืองโกสัมพี. เมื่อเป็นเช่นนี้ชื่อว่าไม่ยึดถือวินัยปิฎก. ชื่อว่ายึดถือพระวินัยอย่างนี้คือ อุภโตวิภังค์ชื่อว่าสูตร ขันธกปริวาร ชื่อว่าวินัย. อีกนัยหนึ่ง ยึดถือปิฎกทั้ง ๒ อย่างนี้คือ สุตตันตปิฎก ชื่อว่าพระสูตร วินัยปิฎก ชื่อว่า วินัย. อีกอย่างหนึ่ง ก่อนอื่น ไม่ยึดถือปิฎกทั้ง ๓ แม้อย่างนี้ สุตตันตปิฎก อภิขัมมปิฎก ชื่อว่า สูตร วินัยปิฎก ชื่อว่า วินัย. ธรรมคาพุทธพจน์ใด ๆ ที่ชื่อว่าไม่ใช่สูตรก็มีอยู่ คือ ชาดก ปฏิสัมภีทา นิทเทส สุตตนิบาต ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถรคาถา เถรีคาถา อปทาน.

ก็พระสุทินนเถระ คัดค้านคำนี้ทั้งหมดว่า พระพุทธทวงนะ ชื่อว่าไม่ใช่สูตรมีอยู่หรือดังนี้แล้วกล่าวว่า ปิฎก ๓ ชื่อว่าสูตร ส่วนวินัยชื่อว่าเหตุ. แต่นั้น

เมื่อจะแสดงเหตุนี้ จึงนำสูตรนี้มาอ้างว่า คุณอนโคตมิ เธอพึงรู้ธรรมเหล่านั้น อันใดว่า ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อมีราคะ ไม่เป็นไปเพื่อปราศจากราคะ เป็นไปเพื่อประกอบทุกข์ ไม่เป็นไปเพื่อปราศจากทุกข์ เป็นไปเพื่อมีอุปาทาน ไม่เป็นไปเพื่อปราศจากอุปาทาน เป็นไปเพื่อความมักมาก ไม่เป็นไปเพื่อความมักน้อย เป็นไปเพื่อความไม่สันโดษ ไม่เป็นไปเพื่อความสันโดษ เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ไม่เป็นไปเพื่อปรารถนาความเพียร เป็นไปเพื่อความคลุกคลีด้วยหมู่ ไม่เป็นไปเพื่อความสงัด เป็นไปเพื่อความสะสม ไม่เป็นไปเพื่อปราศจากความสะสม. เธอพึงรู้โดยส่วนเดียวว่า นั่นไม่ใช่ธรรม นั่นไม่ใช่วินัย นั่นไม่ใช่คำสั่งสอนของพระศาสดา. คุณอนโคตมิ เธอพึงรู้ธรรมเหล่านั้นอันใดว่า ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อปราศจากราคะ ไม่เป็นไปเพื่อมีราคะ เป็นไปเพื่อปราศจากความประกอบทุกข์ ไม่เป็นไปเพื่อความประกอบทุกข์ เป็นไปเพื่อปราศจากอุปาทาน ไม่เป็นไปเพื่อมีอุปาทาน เป็นไปเพื่อความมักน้อย ไม่เป็นไปเพื่อความมักมาก เป็นไปเพื่อความสันโดษ ไม่เป็นไปเพื่อไม่สันโดษ เป็นไปเพื่อปรารถนาความเพียร ไม่เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน เป็นไปเพื่อความสงัด ไม่เป็นไปเพื่อความคลุกคลีด้วยหมู่ เป็นไปเพื่อปราศจากความสะสม ไม่เป็นไปเพื่อความสะสม เธอพึงรู้โดยส่วนเดียวว่า นั่นเป็นธรรม นั่นเป็นวินัย นั่นเป็นคำสั่งสอนของพระศาสดา. เพราะฉะนั้น พึงสอบสวนในพระไตรปิฎก พุทธวจนะ. ที่ชื่อว่าสูตร พึงเทียบเคียงในเหตุคือวินัยมีราคะเป็นต้น ที่ชื่อว่าวินัย ความในข้อนี้มีดังกล่าวมาจะนี้.

บทว่า น เจว สุตเต โอตระนุติ ความว่า บทพยัญชนะเหล่านั้นไม่มาในที่ไหนๆ ตามลำดับสูตร ยกแต่สะเกิดขึ้นมาจาก คุณหเวสสันตระ คุณหอมัคคะ คุณหวินัย เวทลละ และปิฎก ปรากฏอยู่. จริงอยู่ บทพยัญชนะที่มาอย่างนี้ แต่ไม่ปรากฏในการกำจัดกิเลสมีราคะเป็นต้น ก็พึงทิ้งเสีย. ด้วยเหตุนี้พระผู้มี

พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ดั่งนั้น เธอพึงทิ้งข้อนั้นเสีย. พึงทราบความ ในที่ทุกแห่งด้วยอุบายนี้. คำว่า อิหิ ภิกขเว จตุตถิ มหาปเทสฺส ฐาเรยยาถ ความว่า เธอพึงทรงจำโอกาสเป็นที่ประดิษฐานแห่งธรรมข้อที่ ๔ นี้ไว้.

ก็ในที่นี้พึงทราบปณิณณะดังนี้ว่า ในพระสูตร มีมหาปเทส ๔ ใน ชั้นชกะ มีมหาปเทส ๔ ปัญหาพยากรณ์ ๔ สุตตะ ๑ สุตตานุโลม ๑ อาจารย์- วาท ๑ อัตตโนมติ ๑ สังคีติ ๓.

ในปณิณณะเหล่านั้น เมื่อถึงการวินิจฉัยธรรมว่านี้ธรรมนี้วินัย มหา ปเทส ๔ เหล่านี้ถือเอาเป็นประมาณ ข้อใดสมในมหาปเทส ๔ เหล่านี้ ข้อ นั้นควรถือเอา ข้อนอกนี้แม้ของผู้ถือผิด ก็ไม่ควรถือเอา. เมื่อถึงการวินิจฉัย ข้อที่ควรและไม่ควรว่า สิ่งนี้ควร สิ่งนี้ไม่ควร มหาปเทส ๔ ที่ตรัสไว้ใน ชั้นชกะโดยนัยว่า ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดที่เราไม่ได้ห้ามไว้ว่า สิ่งนี้ไม่ควร หากว่าสิ่งนั้นเข้ากันกับสิ่งที่ไม่ควร ขัดกันกับสิ่งที่ควร สิ่งนั้นไม่ควรแก่เธอ ทั้งหมด ดั่งนี้เป็นต้น ถือเอาเป็นประมาณ. ถ้าวินิจฉัยมหาปเทสเหล่านั้น กล่าวไว้ ในอรรถกถาพระวินัยชื่อว่า สมันตปาสาทิกาโดยนัยที่กล่าวไว้ในที่นั้น พึงทำสันนิษฐานอย่างนี้ว่า สิ่งใดที่เข้ากันได้กับสิ่งที่ควร สิ่งนั้นควร นอกนั้น ไม่ควร.

เอกังสพยากรณ์ปัญหา ๑ วิภังชพยากรณ์ปัญหา ๑ ปฏิปุจฉาพยา- กรณียปัญหา ๑ ฐปนียปัญหา ๑ เหล่านี้ชื่อว่า ปัญหาพยากรณ์ ๔. ในปัญหา พยากรณ์ ๔ นั้น ถูกลถามว่าจักขุไม่เที่ยงหรือ พึงพยากรณ์ก่อนโดยส่วนเดียว ว่าไม่เที่ยงหรือรับ. ในโสตะ เป็นต้นก็มีนัยนี้. นี้ชื่อว่า เอกังสกรณียปัญหา. ถูกลถามว่า จักขุหรือชื่อว่าไม่เที่ยง. พึงแจกแล้วพยากรณ์อย่างนี้ว่า ไม่ใช่ จักขุเท่านั้น แม้แต่โสตะ ก็ไม่เที่ยง แม้มานะ ก็ไม่เที่ยง. นี้ชื่อว่า วิภังช- พยากรณ์ปัญหา. ถูกลถามว่า จักขุฉันได โสตะ ก็ฉันนั้น โสตะฉันได จักขุ

ก็ฉันทันเป็นต้น. จึงย้อนถามว่า ท่านถามด้วยอรรถว่าอะไร เมื่อเขาตอบว่า
ถามด้วยอรรถว่าเห็น จึงพยากรณ์ว่า ไม่ใช่. เมื่อเขาตอบว่า ถามด้วย
อรรถว่าไม่เห็น จึงพยากรณ์ว่า ใช่. นี้ชื่อว่า ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา.
แต่ถูกถามว่า นั่นก็ชี้ว่า นั่นก็สรีระ เป็นต้น ฟังหยุดเสียด้วยกล่าวว่่า ข้อนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่พยากรณ์. ปัญหาไม่ฟังพยากรณ์. นี้ชื่อว่าปฐนียปัญหา.
ดังนั้น เมื่อปัญหามาถึงโดยอาการนั้น ปัญหาพยากรณ์ ๔ เหล่านี้ ถือเอาเป็น
ประมาณได้. ฟังพยากรณ์ปัญหานี้ด้วยอำนาจปัญหาพยากรณ์ ๔ นี้.

ก็ปิฎก ๓ ที่ยกขึ้นสู่สังคิติ ๓ ชื่อว่า สุตตะ ในปกิณณกะมีสุตตะเป็น
ต้น. ข้อที่เข้ากันได้กับกัปปิยะชื่อว่า สุตตานุโลม. อรรถกถาชื่อว่า อจาริยวาท.
ปฏิภาณของตน ตามความคาดหมายตามความรู้ ชื่อว่า อัตตโนมัตติ. ในปกิณณกะ
เหล่านั้น สุตตะ ใคร ๆ คัดค้านไม่ได้ เมื่อคัดค้านสุตตะนั้น ก็เท่ากับคัดค้าน
พระพุทธรเจ้าด้วย. ส่วนข้อที่เข้ากันได้กับกัปปิยะ ควรถือเอาเฉพาะข้อที่สมกับ
สุตตะเท่านั้น นอกนั้นไม่ควรถือเอา. แม้อจาริยวาทเล่า ก็ควรถือเอาแต่ที่สมกับ
สุตตะเท่านั้น นอกนั้นไม่ควรถือเอา. ส่วนอัตตโนมัตติ เผลอกว่าเขาทั้งหมด.
แม้อัตตโนมัตตินั้น ก็ควรถือเอาแต่ที่สมกับสุตตะเท่านั้น นอกนั้นไม่ควรถือเอา.

ก็สังคิติมิ ๓ เหล่านี้คือ ปัญจสตติกสังคิติ (สังคายนครั้งที่ ๑) สัตตสตติก
สังคิติ (ครั้งที่ ๒) สหัสติกสังคิติ (ครั้งที่ ๓). แม้สุตตะ. เฉพาะที่มาในสังคิติ
๓ นั้น ควรถือเอาเป็นประมาณ. นอกนั้นเป็นที่ท่านดำหนิ ไม่ควรถือเอา.
จริงอยู่ บทพยัญชนะแม่ที่ลงกันได้ในสุตตะนั้น ฟังทราบว่่า ลงกันไม่ได้ใน
พระสูตรและเทียบกันไม่ได้ในพระวินัย.

บทว่า **กมุมารปุตตสุต** ได้แก่บุตรของนายช่างทอง เล่ากันมาว่า
บุตรของนายช่างทองนั้น เป็นกฤมพีให้ผู้มั่งคั่ง เป็นโสดาบัน เพราะเห็นพระผู้มี
พระภาคเจ้าครั้งแรกเท่านั้น ก็สร้างวัดในสวนมะม่วงของตนมอบถวาย. ท่าน

หมายเอาสวนมะม่วงนั้น จึงกล่าวว่า **อมพวน**. บทว่า **สุกรมททว** ได้แก่ ปวัตตมังสะ ของสุกรที่ใหญ่ที่สุดตัวหนึ่ง ไม่หนูนึก ไม่แก่นัก. นัยว่า ปวัตตมังสะนั้นนุ่มสนิท. อธิบายว่า ให้จัดปวัตตมังสะนั้น ทำให้สุกอย่างดี. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า ก็คำว่าสุกรมัททวะนี้เป็นชื่อของข้าวสุกอ่อน ที่จัดปรุงด้วยปัญญาโครส (จีระ นมสด ทชิ นมส้ม ฆตฺ เนยใส ตกฺกิ เปรียง และ โนนิดฺ เนยแข็ง) และถั่ว เหมือนของสุกชื่อว่า **ควปานะ** ขนผสมมน้ำนมโค. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า วิธีปรุงรส ชื่อว่าสุกรมัททวะ ก็สุกรมัททวะนั้นมาใน รสายนศาสตร์. สุกรมัททวะนั้น นายจุนทะตบแต่งตามรสายนวิธี ด้วย ประสงค์ว่าการปรินิพพานจะยังไม่พึงมีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า. แต่เหล่าเทวดา ในมหาทวีปทั้ง ๔ ซึ่งมีทวีปน้อย ๒,๐๐๐ ทวีปเป็นบริวาร ใสโอชะลงในสุกรมัททวะนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบันลือสีหนาทนี้ว่า **นาหนุตฺ** เพื่ออะไร. เพื่อทรงเปลื้องคำว่าร้ายของคนอื่น. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า สดับคำของ พวกที่ต้องการจะกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ประทานสุกรมัททวะที่พระองค์ เสวยเหลือ ทั้งแก่ภิกษุ ทั้งแก่ผู้คนที่ทั้งหลาย โปรดให้ฝังเสียในหลุม ทำให้เสียหาย ดังนี้ จึงทรงบันลือสีหนาท เพื่อเปลื้องคำว่าร้ายของชนเหล่านั้น ด้วยพระ ประสงค์ว่า จักไม่มีโอกาสกล่าวร้ายได้.

บทว่า **ภูตตสฺส สุกรมททเว** ความว่า ความอาพาธอย่างแรงกล้า เกิดขึ้นแก่พระองค์ผู้เสวย แต่ไม่ใช่เกิดเพราะสุกรมัททวะที่เสวยเป็นปัจจัย. ก็คิดว่า พระองค์ไม่เสวยก็จักเกิดอาพาธได้ และเป็นอาพาธอันแรงกล้าเสียด้วย. แต่เพราะเสวยโภชนะอันสนิท พระองค์จึงมีทุกขเวทนาเบาบาง. ด้วยเหตุ นั้นแล พระองค์จึงเสด็จพุทธดำเนินไปได้. บทว่า **วิเรจมาโน** ได้แก่พระ องค์ทรงออกพระโลหิตอยู่เนื่อง ๆ. ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า **อโวจ** ก็เพื่อประ โยชน์แก่ปรินิพพานในสถานที่ที่พระองค์มีพระพุทธรูปประสงค์. พึงทราบความว่า ก็พระธรรมสังคากถะตั้งคาถาเหล่านี้ไว้.

ศัพท์ว่า **อิงฆ** เป็นนิบาตลงในอรรถว่าตักเตือน. บทว่า **อจุโลทกา** แปลว่า มีน้ำใส. บทว่า **สาโตทกา** แปลว่า มีน้ำอ้อร่อย. บทว่า **สีโตทกา** แปลว่า น้ำเย็นสนิท. บทว่า **เสโตทกา** แปลว่า ปราศจากเปือกตม. บทว่า **สุปติฏฐา** แปลว่า มีทำดี.

บทว่า **ปุกกุโส** เป็นชื่อของบุตรเจ้ามัลละนั้น. บทว่า **มลุลปุตโต** แปลว่า บุตรของเจ้ามัลละ. ได้ยินว่า พวกเจ้ามัลละผลัดเปลี่ยนกันครองราชสมบัติ. ตราบใดวาระของเจ้ามัลละเหล่าใดยังไม่มาถึง ตราบนั้นเจ้ามัลละเหล่านั้นก็กระทำการค้าขายไป. เจ้าปุกุสะเมื่อนี้ ก็ทำการค้าขายอยู่นั้นแล จัดเกวียน ๕๐๐ เล่ม เมื่อลมพัดมาข้างหน้าก็ไปข้างหน้า เมื่อลมพัดมาข้างหลัง ก็ส่งหมู่เกวียนไปข้างหน้าตนเองไปข้างหลัง. ในคราวนั้น ลมพัดไปข้างหลัง เพราะฉะนั้น เขาจึงส่งหมู่เกวียนไปข้างหน้า นั่งบนยานบรรทุกระตะทั่งหมด ออกจากเมืองกุสินารา เดินทางไป หมายถึงไปเมืองปาวา. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า เดินทางไกลจากเมืองกุสินาราสู่เมืองปาวา.

บทว่า **อาพาโร** เป็นชื่อของคาบสนั้น. ได้ยินว่า คาบสนั้นมีร่างสูงและเหลือง เพราะเหตุนี้ ท่านจึงมีชื่อว่า อาพาระ. คำว่า **กาลาโม** ได้แก่โคตร. คำว่า **ยตุร** หิ นาม เท่ากับ โยหิ นาม. บทว่า **เนว ทกฺขติ** แปลว่า ไม่เห็น. แต่ท่านกล่าวคำนี้ไว้เป็นอนาคตกาล เพราะประกอบกับ **ยตุร** ศัพท์. จริงอยู่ คำเห็นปานนี้ เป็นลักษณะศัพท์ในฐานะเช่นนี้. บทว่า **นิจฺจนฺตีสฺสุ** แปลว่า ร่ำร้อง. บทว่า **อสฺนียา ผลนฺตียา** ได้แก่ร้องไห้โฮใหญ่ เหมือนฟ้าผ่าแยกออก ๕ สาย.

ความจริง ฟ้าผ่ามี ๕ สาย คือ อัสัญญา วิจักกา สเตรา คัคครา กปีลีสา มัจฉวิโลลิกา กุกกุฎกา ทัณฑมณิกา และ สุขขาสนิ. บรรดาฟ้าผ่า ๕ นั้น ฟ้าผ่า ที่ชื่อว่าอัสัญญา กระทำโดยไม่หมายรู้. ที่ชื่อว่าวิจักกา กระทำ

ลืออันเดียว. ที่ชื่อว่า สเตรา ตกไปเช่นกับใบเรือ. ที่ชื่อว่า คัคครา ออกเสียง
ดุงไม้ค้อนตกไป. ที่ชื่อว่า กปีลีสา เป็นเหมือนลิงชกิ้ว. ที่ชื่อว่า มัจฉวิโลลิกา
เป็นเหมือนปลาน้ำตาไหล. ที่ชื่อ กุกกุฎกา ตกเหมือนไก่. ที่ชื่อว่า ทัณฑมณิกา
ตกเช่นกับทางไถ. ที่ชื่อว่า สุกขาสนิ เพิกสถานที่ที่ตกขึ้น (ผ่าขึ้น). บทว่า
เทเว วสุตฺตเต ได้แก่ คารามกระหึ่มแห่ง ๆ เมื่อฝนตกเป็นระยะ ๆ.

บทว่า อาตุมายี้ ความว่าได้อาศัยเมืองอาตุมาอยู่. บทว่า ภูสาคาเร
'ได้แก่ โรงลานข้าว. บทว่า เอตุธ โส ได้แก่ หม่อมหาชนที่ชุมนุมกัน เพราะ
เหตุนี้. บทว่า กุว อโหสิ เป็น กุหิ อโหสิ. บทว่า โส ตํ ภูเต เป็น
โส ตุว ภูเต. บทว่า สิงฺกิวณฺณ ได้แก่ มีสีเหมือนทองสิงคี. บทว่า
ยุคมญฺจึ แปลว่า เกลี้ยงทั้งคู่. อธิบายว่า คู่ผ้าเนื้อละเอียด. บทว่า ชารณียี
'ได้แก่ ฟิงทรงไว้ อธิบายว่า ฟิงห่ม เป็นระยะ ๆ. เจ้าปุกกุสะนั้น ใช้
เฉพาะในวันมหรศพเห็นปานนั้นเท่านั้น ในเวลาอื่นก็ทิ้งไป. ท่านหมายเอาคู่
ผ้ามงคลสูงสุด จึงกล่าวไว้อย่างนี้. บทว่า อนุกรมเป อูปาทาย ได้แก่ อาศัย
ความเอ็นดูในเรา. บทว่า อจฺจาทเห นี้เป็นคำละเมียดละไม. อธิบายว่า
จงให้แก่เราหนึ่งผืน อานนทหนึ่งผืน.

ถามว่า ก็พระเถระรับผ้านั้นหรือ. ตอบว่า รับสิ. เพราะเหตุไร.
เพราะมีกิจถึงที่สุดแล้ว. ความจริง ท่านพระอานนทนั้น ห้ามลากเห็นปานนั้น
ปฏิบัติหน้าที่อุปัฏฐากก็จริงอยู่ แต่หน้าที่อุปัฏฐากของท่านนั้น ถึงที่สุดแล้ว
เพราะฉะนั้นท่านจึงได้รับ. ก็หรือว่า ชนเหล่าใดฟังพูดอย่างนี้ว่า พระอานนท
ที่จะไม่ยินดี ท่านอุปัฏฐากมาถึง ๒๕ ปี ไม่เคยได้อะไรจากสำนักของพระผู้มี
พระภาคเจ้าเลย. เพราะฉะนั้น ท่านจึงได้รับเพื่อตัดโอกาสของชนเหล่านั้น.
อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ทรงทราบ ว่า อานนทแม้รับก็จักไม่ใช้ด้วยตนเอง
คงจักบูชาเราเท่านั้น แต่บุตรของเจ้ามัลละ เมื่อบูชาอานนท ก็จักเท่ากับบูชา

พระสงฆ์ด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ กองบุญใหญ่ก็จักมีแก่บุตรเจ้ามัลละนั้น เพราะฉะนั้น จึงโปรดให้ถวายพระเถระผืนหนึ่ง. ฝ่ายพระเถระจึงได้รับเพราะเหตุนี้เหมือนกัน. บทว่า **ธมฺมียา** กลาย ได้แก่กถากล่าวอนุโมทนาวัตถุทาน

บทว่า **ภควโต** กาย **อุปนามิต** ได้แก่คล้องไว้โดยทำนองนุ่งห่ม. แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนุ่งผืนหนึ่ง ห่มผืนหนึ่งจากคู้ฝ้านั้น. บทว่า **หตฺถจิกฺก** วิย ความว่า ถ่านเพลิงที่ปราศจากเปลว ย่อมโชติช่วงข้างใน ๆ เท่านั้น แต่แสงแห่งถ่านเพลิงนั้นไม่มีข้างนอกฉันใด คู้ฝ้าก็ฉันนั้นเหมือนกัน ปรากฏว่า ขาดแสงภายนอก.

ถามว่า ในคำว่า **อิเมสุ โข อานนฺท ทฺวิสุ กาเลสุ** เหตุไร กายของพระตถาคตจึงบริสุทธฺ์อย่างยิ่งอย่างนี้ในกาลทั้ง ๒ นี้. ตอบว่า เพราะความพิเศษแห่งอาหารอย่างหนึ่ง เพราะโสมนัสมีกำลังอย่างหนึ่ง. ในกาลทั้ง ๒ นี้ เหล่าเทวดาในสากลจักรวาล ใส่โอชะลงในอาหาร. ก็โภชนะนั้นตกถึงท้อง ก็อุปสันนรูป. อินทรีย์ที่มีใจเป็นที่ ๖ ก็รุ่งเรืองยิ่งนัก เพราะมีรูปที่มีอาหาร เป็นสมภูฐานสคติ. ในวันที่พระองค์ตรัสรู้ ทรงระลึกว่า กองกิเลสที่เราสั่งสมมาหลายแสนโกฏิกัป วันนี้เราละได้แล้วหนอ จึงเกิดโสมนัสมีกำลังขึ้น. จิตก็ใส. เมื่อจิตใส โลหิตก็ใส. เมื่อโลหิตใส อินทรีย์มีใจเป็นที่ ๖ ก็รุ่งเรืองอย่างยิ่ง. ในวันปรินิพพาน ทรงรำลึกว่า วันนี้เดี๋ยวนี้ เราจะเข้าไปสู่นครอมตมหาปรินิพพาน ที่พระพุทธรเจ้าหลายแสนพระองค์เข้าไปแล้ว ดังนี้ จึงเกิดโสมนัสมีกำลังขึ้น. จิตก็ใส เมื่อจิตใส โลหิตก็ใส เมื่อโลหิตใส อินทรีย์มีใจเป็นที่ ๖ ก็รุ่งเรืองอย่างยิ่ง. พึงทราบว่า พระวรกายของพระตถาคต บริสุทธฺ์อย่างยิ่ง มีในกาลทั้ง ๒ นี้ ด้วยอาหารและโสมนัสมีกำลังด้วยประการ ฉะนี้.

บทว่า อุปวตฺตเน ได้แก่ ในกาลวันทรงโค้งด้านทิศตะวันออก.

บทว่า อนฺตฺเร ยมกสาลานํ แปลว่า ระหว่างต้นสาละคู่. คาคาว่า ลิงฺคิวนฺณํ เป็นต้น ท่านวางไว้ครั้งสังคายนา. พึงทราบวินิจฉัยในคาคาว่า นฺหาตุวา จ ปิวิตฺวา จ เป็นต้นดังต่อไปนี้. ได้ยินว่า ในกาลนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าลงทรงสนาน เต่าปลาภายในแม่น้ำ และแนวป่าริมฝั่งทั้ง ๒ ข้าง ทั้งหมดก็มีสีเป็นทองทั้งนั้น. บทว่า อมฺพวนํ ได้แก่สวนมะม่วงริมฝั่งแม่น้ำนั้นนั่นแล. บทว่า อายสฺมนฺตํ จุนฺทกํ ความว่า ได้ยินว่า ในขณะนั้น พระอนานทเถระบิดฟ้าสร่งน้ำเหลือไว้. พระจุนทเถระก็อยู่ในที่ใกล้. พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกพระจุนทมาแล้ว.

แม้คานี้ว่า คนฺตฺวาน พุทฺโธ นทิกํ กญฺญํ ท่านวางไว้ในคราวสังคีตินั้นเอง. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปวตฺตา ภควา อธิ ฆมฺเม ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศพระธรรมในศาสนานี้ อธิบายว่า ทรงประกาศธรรม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์. บทว่า ปมฺุเข นิสิตฺติ ได้แก่ นั่งตรงพระพักตร์พระศาสดา. ก็ด้วยคำเพียงเท่านี้ พระเถระมาถึงแล้ว. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะท่านพระอนานทผู้มาถึงแล้วอย่างนี้.

บทว่า เต อลาภา ได้แก่ ลากกล่าวคืออานิสงส์ท่านเป็นลาภของคนอื่น ไม่ใช่ลาภของเธอ. บทว่า พุทฺธทฺธํ ได้แก่ การได้อัตตภาพเป็นมนุษย์แม้ด้วยบุญพิเศษก็จัดว่าหาได้ยาก. บทว่า ยสฺส เต เท่ากับ ยสฺส ตว ท่านใด. นอกจากข้าวสารหรือสิ่งเส้าหมองอย่างอื่น ใครจะรู้ได้ พระตลาคตเสวยบิณฑบาตครั้งหลังแม่เช่นไร แล้วเสด็จปรินิพพาน ท่านอย่างใดอย่างหนึ่งจักเป็นอันเธอให้แน่แท้. บทว่า ลาภา ได้แก่ เป็นลาภคืออานิสงส์ในการให้ทานที่มีในปัจจุบันหรือเป็นไปในสัมปรายภพ. บทว่า สุตฺทฺธํ ได้แก่ การได้อัตตภาพเป็นมนุษย์ เป็นอันเธอได้มาดีแล้ว. บทว่า สมสมฺผลา แปลว่ามีผลเท่า ๆ กันโดยอาการทั้งปวง.

ถามว่า พระตถาคตสรรเสริญบิณฑบาตใด ที่นางสุชาดาถวายแล้ว
ตรัสรู้ บิณฑบาตนั้นพระองค์เสวยในเวลาที่ยังมีราคะ โทสะ และโมหะ แต่
บิณฑบาตนี้ที่นายจุนทะถวายแล้ว พระองค์เสวยในเวลาที่ยังปราศจากราคะ
โทสะ โมหะ มิใช่หรือ แต่ไหนบิณฑบาตทั้งสองนี้จึงมีผลเท่า ๆ กัน แก้ว
เพราะเสมอกันโดยการปรินิพพาน เสมอกันโดยการเข้าสมบัติ และเสมอกัน
โดยการระลึกถึง. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยบิณฑบาตที่นางสุชาดา
ถวายแล้ว. เสด็จปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ และเสวยบิณฑบาตที่
นายจุนทะถวายแล้ว เสด็จปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ รวมความว่า
มีผลเสมอกันโดยการปรินิพพาน. ก็ในวันที่พระองค์ตรัสรู้ พระองค์ทรงเข้า
สมบัตินับได้สองล้านสี่แสนโกฏิ แม้ในวันเสด็จปรินิพพาน พระองค์ก็ทรง
เข้าสมบัติเหล่านั้นทั้งหมด. รวมความว่า มีผลเสมอกันโดยเสมอกันด้วย
สมบัติ. ในกาลต่อมา นางสุชาดา ได้ทราบว่ เล่ากันมาว่า ผู้ที่เราเห็นนั้น
ไม่ใช่รุกขเทวดา เป็นพระโพธิสัตว์ ได้ยินว่าพระโพธิสัตว์นั้นฉันบิณฑบาต
นั้นแล้ว ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระองค์ดำรงอยู่ได้ด้วยบิณฑบาต
นั้น ๗ สัปดาหฺ์. เมื่อนางได้ฟังดังนั้น ก็ระลึกได้ว่า เป็นลาภของเราหนอ
จึงเกิดปีติโสมนัสอย่างแรง. ครั้นต่อมา นายจุนทะได้สดับว่า ได้ยินว่า
บิณฑบาตครั้งสุดท้ายที่เราถวาย เราได้ยอดเยี่ยมแล้ว ได้ยินว่า พระศาสดา
เสวยบิณฑบาตของเราเสด็จปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ หวนระลึก
ได้ว่า เป็นลาภของเราหนอ จึงเกิดโสมนัสอย่างแรง พึงทราบว่า มีผลเสมอกัน
แม้โดยการเสมอกันแห่งการระลึกถึงอย่างนี้ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า ยสฺสํ วตฺตนิกฺกํ ได้แก่ เป็นไปเพื่อบริวาร. บทว่า อธิป-
เตยฺยสฺสํ วตฺตนิกฺกํ ได้แก่ เป็นไปเพื่อความเป็นใหญ่.

บทว่า **สญฺญมโต** ได้แก่ ผู้มีความสำรวมด้วยความสำรวมในศีล. อธิบายว่า ตั้งอยู่ในสังวร. บทว่า **เวรี น จียติ** ได้แก่ ไม่ก่อเวรห้ำ. บทว่า **กุสโล จ ขหาติ ปารปลก** ความว่า ก็บุคคลผู้ฉลาดผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญาย่อมละบาปอกุศลอันลามก โดยไม่เหลือด้วยอริยมรรค. บทว่า **รากโทสโมหุขยา นิพพุโต** ความว่า ผู้ฉลาดนั้นละอกุศลอันลามกนี้แล้วนิพพานด้วยกิเลสนิพพาน เพราะสิ้นกิเลสมีรากเป็นต้น. ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงพิจารณาเห็นทักษิณานายจุนทะและทักษิณายสมบัตินั้นของพระองค์จึงทรงเปล่งพระอุทาน ด้วยประการดังนี้.

จบกถาพรรณนาจตุตถภาณวาร

ในคำว่า **มหาต ภิภุขุถุ เชน สทฺธิ** นี้ จำนวนของภิกษุทั้งหลายกำหนดแน่ไม่ได้. พอได้ทราบว่ามีจำนวนแต่พระองค์ทรงข่มเวทนาที่เวฬุคามไม่นานนัก พระผู้มีพระภาคเจ้าก็จักปรินิพพาน บรรดาภิกษุที่มาแต่ที่นั้นๆ ไม่มีแม้แต่ภิกษุรูปเดียวที่ชื่อว่าเหลือไป เพราะฉะนั้น พระสงฆ์จึงมีจำนวนนับไม่ได้.

บทว่า **อุปวัตตนํ มลฺลนํ สาลวนํ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจากฝั่งข้างโน้นแห่งแม่น้ำหิรัญยาคีสู่อ่าวโนทยาน เหมือนออกจากฝั่งแม่น้ำกลัมพนที ไปยังภูเขารามไปทางประตูวัดของพระราชมารดา. สาลวันนั้นอยู่ที่กรุงกุสินารา เหมือนภูเขารามของกรุงอนุราชปุระ. ทางเข้าพระนครโดยทางประตูทักษิณแต่ภูเขาราม บ่ายหน้าไปทางทิศตะวันออก แล้วเลี้ยวไปทางทิศอุดร ฉะนั้น สาลวันจากพระราชอุทยานบ่ายหน้าไปทางทิศตะวันออกแล้วเลี้ยวไปทางทิศอุดร ฉะนั้น เพราะฉะนั้น สาลวันนั้น ท่านจึงเรียกว่า อุปวัตตนะทางโค้ง.

บทว่า **อนุตเร ยมกสาลานํ อุตฺตรสีสํ** ความว่า ได้ยินว่า ต้นสาละแถวหนึ่งอยู่ทางหัวพระแท่น แถวหนึ่งอยู่ทางท้ายพระแท่น ในแถวต้น

สาละนั้น ต้นสาละรุ่นต้นหนึ่งอยู่ใกล้ทางส่วนพระเศียรต้นหนึ่งอยู่ใกล้พระบาท. อีกอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวว่า ต้นสาละที่ยืนต้นประชิดกันและกันด้วยรากลำต้น ก่าคบและใบ ชื่อว่า ยมกสาละ. ด้วยบทว่า มลฺยจกั ปฺลฺยเปหิ ท่านกล่าวว่า ได้ยินว่า พระแท่นบรรทมในพระราชอุทยานนั้นมีอยู่ ทรงหมายถึงพระแท่นนั้น ทรงรับสั่งให้ปู. แม้พระเถระก็จัดพระแท่นนั้นถวาย. บทว่า กิลฺนุโตสุมิ อานนฺท นิปฺชฺชิสฺสุตฺตมิ ความว่า ความจริง ในคำนี้ว่า

ตระกูลช้างชื่อ โคจรี กลาปะ คังเคยยะ ปิงคละ ปัพพเตยยะ
เหมวตะ ตัมพะ มันทากินี อุโบสถ จัททันตะ เป็นที่ครบ ๑๐ เหล่านี้
เป็นยอดของช้างทั้งหลาย กำลังอันใดของพระตถาคต เป็นกำลังเท่ากับ
กำลังของช้างปกติพันโกฏิ โดยนัยเพิ่มด้วยคุณ ๑๐ อย่างนี้ คือกำลังของช้าง
ปกติที่เรียกว่า โคจรี ๑๐ เชือก เท่ากับกำลังของช้างตระกูลกลาปะ ๑ เชือก
เป็นต้น กำลังนั้นทั้งหมด ก็หมดสิ้นไปเหมือนน้ำที่ใส่ลงในหม้อกรองน้ำ ตั้งแต่
เวลาที่เสวยบิณฑบาตของนายจุนทะ ตั้งแต่นครปาวาถึงนครกุสินารา ระยะทาง
๓ คาวุต. ในระหว่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าต้องประทับนั่งพักถึง ๒๕ แห่ง
เสด็จมาด้วยอุตสาหะใหญ่ เสด็จเข้าศาลวันในเวลาเย็นพระอาทิตย์ตก. พระโรค
ก็มาลบล้างความไม่มีโรคเสียสิ้นด้วยประการฉะนี้. เหมือนอย่างทรงแสดงความ
ข้อนี้ เมื่อตรัสพระวาจาให้เกิดความสังเวชแก่สัตว์โลกทั้งปวง จึงตรัสว่า
กิลฺนุโตสุมิ อานนฺท นิปฺชฺชิสฺสุตฺตมิ อานนฺท ตถาคตลำบากนัก จักนอน
ละดังนี้.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงเสด็จมาในที่นี้ด้วย
อุตสาหะใหญ่ ไม่อาจไปปรินิพพานในที่อื่นหรือ. ตอบว่า ไม่อาจไปปรินิพพาน
ในที่อื่นที่หามิได้ แต่เสด็จมาในที่นี้ด้วยเหตุ ๓ ประการ. จริงอยู่ พระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงทราบความข้อนี้ว่า เมื่อเราตถาคตปรินิพพานเสียในที่อื่น

อตัลปปัตติ เหตุเกิดเรื่องของมหาสุทฺสสนสูตรจักไม่มี แต่เมื่อปรินิพพานในนครกุสินารา ตลอดจนแสดงสมบัติที่ตลาคตพึงเสวยในเทวโลก ซึ่งเสวยแล้วในมนุษย์โลก ประดับด้วยภานวาร ๒ ภานวาร ชนเป็นอันมากพึงธรรมของตลาคตแล้ว จักสำคัญกุศลว่าควรกระทำ. อนึ่ง ทรงเห็นความข้อนั้นอีกว่า เมื่อตลาคตปรินิพพานเสียในที่อื่น สุกัททะจักไม่ได้เข้าเฝ้า ด้วยสุกัททะนั้นเป็นเวไนยของพระพุทธเจ้า ไม่ใช่เป็นเวไนยของพระสาวก สาวกทั้งหลายไม่อาจแนะนำสุกัททะนั้นได้. แต่ตลาคตปรินิพพานเสียที่นครกุสินารา สุกัททะนั้นก็จักเข้าเฝ้าถามปัญหาได้ และที่สุดการตอบปัญหาเขาก็จักตั้งอยู่ในสภาวะ ได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักเรา รับกัมมัญฐานแล้วจักบรรลुพระอรหัตเป็นปัจฉิมสาวก ต่อเมื่อเรายังมีชีวิตอยู่. ทรงเห็นความอีกข้อหนึ่งว่า เมื่อเราตลาคตปรินิพพานเสียในที่อื่น จะเกิดทะเลาะวิวาทกันยกใหญ่ในเวลาแจกพระธาตุแม่น้ำก็จะหลังไหลเป็นสายเลือด แต่เมื่อเราตลาคตปรินิพพานเสียที่นครกุสินารา โทณพราหมณ์จักระงับการวิวาทนั้นแล้วแจกพระธาตุทั้งหลาย. พึงทราบว่ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาในที่นี้ด้วยพระอุตสาหะใหญ่อย่างนี้ ก็ด้วยเหตุ ๓ ประการนี้.

ในคำว่า สีหเสยย มีเสยยา การนอน ๔ คือ กามโกลิเสยยา

เปตเสยยา สีหเสยยา ตลาคตเสยยา.

ในเสยยาทั้ง ๔ นั้น เสยยาที่ตรัสไว้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ผู้บริโภคมาม โดยมากนอนตะแคงซ้าย นี้ชื่อว่า กามโกลิเสยยา ด้วยว่าสัตว์ผู้บริโภคมาม ชื่อว่านอนตะแคงขวาโดยมากไม่มี.

เสยยา ที่ตรัสไว้ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย โดยมากพวกเปรตนอนหงาย นี้ชื่อว่าเปตเสยยา ด้วยว่า เพราะมีเนื้อและเลือดน้อย พวกเปรตถูกร่างกระดูกไว้ ไม่อาจนอนตะแคงข้างเดียวได้ จึงนอนหงายอย่างเดียว.

เสຍยาที่ตรัสไว้ว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย ราชสีห์ ราชาแห่งมฤค นอนตะแคงขวา ฯลฯ มีใจยินดี นี้ชื่อว่าสีหเสຍยา. ด้วยว่าเพราะเป็นสัตว์มี อำนาจมาก สีหะ ราชาแห่งมฤค นอนวาง ๒ เท้าหน้าไว้ที่หนึ่ง วาง ๒ เท้าหลัง ไว้ที่หนึ่ง สอดหางไว้ที่โคนขา กำหนดที่วางเท้าหน้าหลังและหางไว้ วางศีรษะ ไว้เหนือ ๒ เท้าหน้า แม้นอนกลางวัน เมื่อตื่นก็ไม่สะดุ้งตื่น แต่จะเงื้อศีรษะ ตำรวจที่วางเท้าหน้าเป็นต้น ถ้าวางผิดที่หน้อยหนึ่ง ก็เสียใจว่า นี่ไม่เหมาะแก่ ชาติและความแก่ลัวกล้าของเจ้า ก็นอนเสียในที่นั่นนั่นแหละไม่ออกเล่าเหยื่อ แต่ เมื่อวางไม่ผิดที่ก็จะดีใจว่า นี่เหมาะแก่ชาติและความแก่ลัวกล้าของเจ้า แล้วลุก ขึ้นสะบัดแบบราชสีห์ สดัดสร้อยคอ แผลดสีหนาท ๓ ครั้ง แล้วออกเล่าเหยื่อ.

ส่วนไสยาในฉานที่ ๔ ท่านเรียกว่า ตลาคคไสยา ในไสยาเหล่านั้น ในที่นี้มาแต่สีหเสຍยา ด้วยว่า สีหไสยานี้เป็นยอดไสยา เพราะเป็นอิริยาบถ มากด้วยอำนาจ.

บทว่า ปาเทน ปาที ได้แก่เอาเท้าซ้ายทับเท้าขวา. บทว่า อจฺจา- ราช ได้แก่ เหลื่อมกันคือวางเลขกันไปเล็กน้อย. เมื่อเอาข้อเท้าทับข้อเท้า หรือเอาเข่าทับเข่า จะเกิดเวทนาขึ้นเนื่องนิตย์ จิตจะไม่มีอารมณ์เป็นหนึ่ง การนอนไม่สบาย แต่เมื่อวางเหลื่อมกัน โดยไม่ให้ทับกันเวทนาจะไม่เกิด จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง การนอนจะสบาย เพราะฉะนั้น จึงนอนอย่างนี้. แต่ใน ที่นี้เพราะทรงเข้าถึงอนุภูฐานไสยา ท่านจึงไม่กล่าวว่า ทรงมนสิการถึงอนุภูฐาน สำคัญ. ก็ในที่นี้ ฟังทราบอนุภูฐาน การไม่ลุกขึ้นด้วยอำนาจพระวรกาย. แต่พระ ผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงมีโอกาสดังกล่าวจึงจิตมอยหลับตลอดราตรีนั้นเลย จริง อยู่ ในปฐมยาม ได้มีการแสดงธรรมโปรดเหล่าเจ้ามัลละ ในมัชฌิมยาม โปรด สุภัททะ. ในปัจฉิมยามทรงโอวาทภิกษุสงฆ์ ในเวลาใกล้รุ่งเสด็จปรินิพพาน.

บทว่า สพุพฺพผลิผลุลา ความว่า ต้นสาละทั้งคู่นอนสะพรั่งดาราเข้าไป ตั้งแต่โคนต้นจนถึงยอดมิใช่มีต้นสาละทั้งคู่อย่างเดียวเท่านั้น ต้นไม้แม่ทั้งหมด

ก็ผลิตดอกออกสะพรั่งเหมือนกันไปหมด. มิใช่แต่ในสวนนั้นอย่างเดียวกันนั้น
แม้ในหมื่นจักรวาลทั้งสิ้น ไม้ดอกก็ผลิตดอก ไม้ผลก็ออกผล. ในลำต้นของ
ต้นไม้มากันมีชันรพทุมบานที่ลำต้น สาขาปทุมบานที่กิ่งทั้งหลาย วัลลิปทุม
บานที่เถาว์ อากาศปทุมบานที่อากาศ ทัณฑปทุมแทรกพื้นแผ่นดินขึ้นมาบาน.
มหาสมุทรทั้งหมดคารายไปด้วยบัว ๕ สี ป่าหิมพานต์กว้าง ๓,๐๐๐ โยชน์
ได้เป็นที่รื่นรมย์ยิ่งนัก เหมือนลำแพนหางนกยูงที่มัดติดกันเป็นพืด เหมือนพวง
และช่อดอกไม้ติดกันไม่มีระหว่าง เหมือนดอกไม้ประดับศิระษะ ที่ผูกเบียดกัน
เป็นอันดี และเหมือนผอบที่มีดอกไม้เต็ม. บทว่า เต ตถาคตสุส สรรี
โอกิรนุติ สาละคู่เหล่านั้น ถูกภุมมเทวดาเขย่าต้นกิ่งและค้ำคอบ โปรยลงสู่
พระสรีระของพระตถาคต คือโรยดอกลงบนพระสรีระ. บทว่า อชฺโฆกิรนุติ
หล่นเกลื่อนดังประหนึ่งจะท่วม. บทว่า อภิปรกิรนุติ ได้แก่ หล่นเกลื่อน
เนื่อง ๆ คือบ่อย ๆ.

บทว่า ทิพฺพานิ ได้แก่ ที่เกิด ณ นันทโปกขรณี ดอกมณฑารพ
เหล่านั้น มีสีดั่งทอง มีใบประมาณเท่าจักรใบไม้. ดิถีเรณูประมาณทะนานใหญ่
มิใช่ดอกมณฑารพอย่างเดียวกันที่เป็นทิพย์ แม้อย่างอื่นก็เป็นทิพย์ เช่น
ดอกปาริฉัตรและดอกทองกลางเป็นต้น บรรจุผอบทองเต็ม อันเทวดาผู้อยู่ที่ขอบ
ปากจักรวาลก็ดี ชั้นไตรทศก็ดี ในพรหมโลกก็ดี นำเข้าไปย้อมตกลงจากอวกาศ.

บทว่า ตถาคตสุส สรรี ความว่า ไม่กระจัดกระจายเสียในระหว่าง
มาโปรยปรายเฉพาะพระสรีระของพระตถาคตด้วยกลีบเกษรและละอองเรณู.

บทว่า ทิพฺพานิปี จนฺทนจฺจนฺณานิ ได้แก่ ผงจันท์ ที่สำเร็จรูป
ของเหล่าเทวดา. มิใช่ผงจันท์ที่สำเร็จรูปของเทวดาเท่านั้น เป็นของนาค
สุบรรณและมนุษย์ด้วย. มิใช่ผงจันท์อย่างเดียวกันนั้น ยังมีผงคันธชาติอัน
เป็นทิพย์ทั้งหมดเช่น กฤษณาและจันท์แดงเป็นต้น ผงหรรดลแร่พลวงเงิน

และทอง ชนิดที่อบด้วยกลิ่นทิพย์ทั้งหมดบรรจุเต็มหีบเงินและทองเป็นต้น
ที่ทวดาผู้อยู่น ขอบปากจักรวาลเป็นต้น นำเข้าไปไม่เรียกราคเสียในระหว่าง
ไปรยลงสู่พระสรีระของพระตถาคตเหมือนกัน.

บทว่า **ทิพฺพานิปี ตูริยานิ** ได้แก่ดุริยางค์สำเร็จของเหล่าเทวดา.
มิใช่ดุริยางค์เหล่านั้นอย่างเดียว ยังมีดุริยางค์ของเหล่าเทวดาในหมื่นจักรวาล
และนาค ครุฑ มนุษย์ ต่างโดยชนิดซึ่งสาย หุ้มหนัง ทีบ และโพรง ทุก
ชนิด พึงทราบว่าจะประชุมกันในจักรวาลอันเดียว บรรเลงกันในอากาศ.

บทว่า **ทิพฺพานิปี สงฺคีตานิ** ความว่า ได้ยินว่า เหล่าเทวดาผู้มี
อายุยืน ชื่อว่า วรุณ เทพวารุณ เหล่านั้น ทราบว่า พระมหาบุรุษบังเกิดใน
ถิ่นมนุษย์ จักเป็นพระพุทธเจ้า แล้วเริ่มรื้อยมาลัยด้วยหมายใจว่าจักถือไปใน
วันปฏิสนธิ. และเทวดานั้น กำลังรื้อยมาลัย ทราบว่า พระมหาบุรุษบังเกิด
ในครรภ์ของมารดา ถูกถามว่า พวกท่านรื้อยมาลัยเพื่อใคร ตอบว่า ยังไม่
เสร็จ แล้วบอกว่า พวกเรารื้อยเสร็จแล้วจักเอาไปในวันเสด็จออกจากพระ
ครรภ์ แล้วทราบว่าออกเสียแล้ว คิดว่า จะไปในวันเสด็จออกมหาภิเนษกรรม
ทราบแม้ว่า พระมหาบุรุษทรงครองเรือน ๒๕ พรรษาแล้ววันนี้ ก็เสด็จออก
มหาภิเนษกรรมเสียแล้ว คิดว่าจักไปในวันตรัสรู้ ก็ทราบที่ทรงทำความเพียร
ใหญ่ตลอด ๖ พรรษา วันนี้ก็ตรัสรู้เสียแล้ว คิดว่าจักไปในวันประกาศธรรมจักร
ทราบแม้ยิ่งกว่าประทับที่โพธิมณฑลสถาน ๗ สัปดาห์ เสด็จไปยังอิสิปตนมฤค-
ทายวัน ประกาศพระธรรมจักร คิดว่าจักไปวันทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ก็ทราบ
ว่าวันนี้ ทรงทำยมกปาฏิหาริย์เสียแล้ว คิดว่า จักไปในวันเสด็จลงจากเทวโลก
ทราบว่าวันนี้ก็เสด็จลงจากเทวโลกเสียแล้ว คิดว่าจักไปวันทรงปลงอายุสังขาร
ทราบว่าวันนี้ ก็ทรงปลงอายุสังขารเสียแล้ว คิดว่ายังไม่เสร็จ ก็จักไปในวัน
ปรินิพพาน ทราบว่าวันนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าบรรทมสี่หาไสยาตะแคงขวา ณ

ระหว่างสาละคู่ มีพระสติสัมปชัญญะ จักปรินิพพานเวลาจวนรุ่ง แต่แว่วเสียงถามว่า พวกท่านรื้อยมาลัยเพื่อใคร กล่าวว่ นี้อะไรกันหนอ วันนี้เอง พระมหาบุรุษทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระมารดา วันนี้ก็ออกจากพระครรภ์ของมารดา วันนี้ก็เสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ วันนี้ก็เป็นพระพุทธรเจ้า วันนี้ก็ประกาศพระธรรมจักร วันนี้ก็แสดงยมกปาฏิหาริย์ วันนี้ก็เสด็จลงจากเทวโลก วันนี้ก็ทรงปลงอายุสังขาร ทราบว่า วันนี้ก็จักเสด็จปรินิพพาน พระองค์พึงทรงดำรงอยู่ชั่วคัมภีอายุ ในวันที่ ๒ หรือไม่หนอ ข้อนี้อันสมควรแก่พระองค์ ผู้ทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐ ทศ แล้วบรรลุความเป็นพระพุทธรเจ้า จำเราจักถือเอาพวงมาลัยที่ยังไม่เสร็จมา เมื่อไม่ได้โอกาสภายในจักรวาล ก็จักคล้องที่ขอบปากจักรวาลวิ้งแล่นไปตามขอบปากจักรวาล เอาหัตถ์เกี่ยวหัตถ์เรียงสอดลอน จับกล่อมปรารภพระรัตนตรัย ปรารภมหาปุริสลักขณะ ๓๒ พระฉัพพัณณรังสี ทสขารมี ชาตก ๕๕๐ พระพุทธรญาณ ๑๔ ในที่สุดแห่งพระพุทธรคุณนั้น ๆ ก็ต้องละไป ๆ. ท่านอาศัยสังคิตะนั้น จึงกล่าวคำนี้ว่า **ทิพพานิปี สงคิตานิ อนุตฺตลิกุเข วชฺชุนฺติ ตถาคตฺตสฺส ปุชฺชาย** ทั้งสังคิตที่เป็นทิพย์ ก็บรรเลงในอากาศ เพื่อบูชาพระตถาคต ดังนี้.

ก็แล พระผู้มีพระภาคเจ้า บรรทมตะแคงข้างขวา ระหว่างต้นสาละคู่ ทรงเห็นความอุตสาหะอย่างใหญ่ ของบริษัทที่ประชุมกันตั้งแต่ปฐมปัจฉิมขอบปากจักรวาล และตั้งแต่ขอบปากจักรวาลจดพรหมโลก จึงตรัสบอกท่านพระอานนท์. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **อโฆ ภควา อายสฺสมนฺตํ อานนฺทํ ๗เป๗ ตถาคตฺตสฺส ปุชฺชาย.** ครั้นทรงแสดงมหาสักการะอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดง ความที่พระองค์เป็นผู้อันบริษัทไม่สักการะด้วยมหาสักการะเมื่อนั้น จึงตรัสว่า **น โข อานนฺท เอตฺตาวตาเป็นต้น.**

ท่านอธิบายไว้อย่างนี้ว่า คุณก่อนอาณนที เราตถาคตหมอบอยู่แทบบาท
มูลของพระพุทธเจ้าพระนามว่าทีปังกร ประชุมธรรม ๘ ประการ เมื่อจะ
กระทำอภินิหาร มิใช่กระทำอภินิหาร เพื่อประโยชน์แก่พวกมาลัยของหอม
และศุริยาคัสสังคีต มิใช่บำเพ็ญบารมีทั้งหลาย เพื่อประโยชน์แก่สิ่งเหล่านั้น
เพราะฉะนั้น เราตถาคตไม่ชื่อว่า เขาบูชาแล้วด้วยการบูชาอันนี้เลย.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญวิบาก ที่แม่
พระพุทธญาณก็กำหนดไม่ได้ของการบูชา ที่บุคคลถือเพียงดอกฝ้ายดอกเดียว
ระลึกถึงพระพุทธคุณบูชาแล้วไว้ในที่อื่น ในที่นี้กลับทรงคัดค้านการบูชาใหญ่
อย่างนี้. ตอบว่า เพราะเพื่อจะทรงอนุเคราะห์บริษัทอย่างหนึ่ง เพื่อประสงค์
จะให้พระศาสนาดำรงยั่งยืนอย่างหนึ่ง.

จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่เพียงคัดค้านอย่างนั้นไซ้ ต่อไปใน
อนาคต พุทธบริษัทก็ไม่ต้องบำเพ็ญศีลในฐานะที่ศีลมาถึง จักไม่ให้สมาธิ
บริบูรณ์ในฐานะที่สมาธิมาถึง ไม่ให้ถือห้องคือวิปัสสนาในฐานะที่วิปัสสนา
มาถึง ชักชวนแล้วชักชวนอีก ซึ่งอุปัฏฐากกระทำการบูชาอย่างเดียวอยู่. จริงอยู่
เชื่อว่าอามิสบูชานั้น ไม่สามารถจะดำรงพระศาสนาแม้ในวันหนึ่งบ้าง แม้ชั่วคัม
ข้ายาคูครั้งหนึ่งบ้าง. จริงอยู่ วิหารพันแห่งเช่นมหาวิหาร เจดีย์พันเจดีย์ เช่น
มหาเจดีย์ ก็ดำรงพระศาสนาไว้ไม่ได้. บุญผู้ใด ทำไว้ก็เป็นของผู้นั้นผู้เดียว.
ส่วนสัมมาปฏิบัติ เชื่อว่าเป็นบูชาที่สมควรแก่พระตถาคต. เป็นความจริงปฏิบัติ
บูชานั้นเชื่อว่าดำรงอยู่แล้ว สามารถดำรงพระศาสนาไว้ได้ด้วย เพราะฉะนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงปฏิบัติบูชา นั้น จึงตรัสว่า โย โข อาณนุท
เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺมานุทฺถมฺปฏิบัติปฺนุโน** ได้แก่ ปฏิบัติ
บุพพภาคปฏิบัติ อันเป็นธรรมสมควร. ก็ปฏิบัติทานั้นแล ท่านเรียกว่าสามิจิ

ชอบยิ่ง เพราะเป็นปฏิปทาอันสมควร. ชื่อว่า **สามิจิปฏิปนโน** เพราะปฏิบัติ
ธรรมอันชอบยิ่ง. ชื่อว่า **อนุธมฺมจารี** เพราะประพฤติบำเพ็ญธรรมอันสมควร
กล่าวคือ บุพพภาคปฏิปทานั้นนั่นแล. ก็คือ อาจารย์บัญญัติการสมาทานธุดงค์
สัมมาปทาถึงโคตรกัญญาณ พึงทราบว่าเป็นบุพพภาคปฏิปทา. เพราะฉะนั้น ภิกษุ
ตั้งอยู่ในอาการระ ๖ ละเมิดพระบัญญัติ เลี้ยงชีวิตด้วยอนเสนา ภิกษุนี้ชื่อว่า
ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ส่วนภิกษุใดไม่ละเมิดสิกขาบทที่ทรงบัญญัติแล้วแต่คน
ทั้งหมดที่ขีดคั่นเขตแดนและเส้นบรรทัดของพระชินเจ้าแม้มีประมาณน้อย
ภิกษุนี้ ชื่อว่าปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม. แม้ในภิกษุณี ก็นัยนี้เหมือนกัน.
ก็อุบาสกใดยึดเวร ๕ อุกุศลกรรมบถ ๑๐ ประพฤติไว้แนบแน่น อุบาสกนี้ชื่อว่า
ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม. ส่วนอุบาสกปฏิบัติให้สมบูรณ์ในสภาวะ ๓
ศีล ๕ ศีล ๑๐ รักษาอุโบสถเดือนละ ๘ ครั้ง ถวายทาน บูชาด้วยของหอม
บูชาด้วยมาลา บำรุงมารดาบิดา บำรุงสมณพราหมณ์ อุบาสกผู้นี้ ชื่อว่าเป็น
ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม แม้ในอุบาสิกา ก็นัยนี้เหมือนกัน.

บทว่า **ปรมาเย ปุชาย** แปลว่า ด้วยบูชาสูงสุด. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงไว้ว่า แท้จริง ชื่อว่า นิรามิสบูชานี้ สามารถดำรงพระศาสนาของเรา
ไว้ได้. จริงอยู่ บริษัท ๔ นี้จักบูชาเราด้วยการบูชานี้ เพียงใด ศาสนาของเราก็จะ
รุ่งเรืองคุณจันทรเพ็ญลอยเด่นกลางท้องฟ้าฉะนั้น.

บทว่า **อปสาทลล** แปลว่า จงออกไป. บทว่า **อเปหิ** แปลว่า จง
หลีกไป. ด้วยพระดำรัสคำเดียวเท่านั้น พระเถระก็วางพัดใบตาลแล้วยืน ณ
ส่วนข้างหนึ่ง. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงหมายเอาความที่พระองค์ไม่มีอุปัทว
ประจำในปฐมโพธิกาลจึงตรัสคำนี้ว่า **อุปฏฐาโก** เป็นต้น. เมื่อพระเถระทูล
อย่างนี้ว่า นี่ท่านอุปัชฌายะเจ้าข้า. พระอานนทกำหนดความที่พระอุปัชฌายะมี
ความผิดว่า เอาเถอะ เราจักกราบทูลความที่พระอุปัชฌายะนั้นไม่มีความผิด

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **เขญฺยุเยน อานนฺท** เป็นต้น. บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **เขญฺยุเยน** นี้ ท่านกล่าวหมายเอาอสังขยีสัตว์และอรูปเทวดาถูกเมินเฉย. บทว่า **อปฺปญฺโถ** ได้แก่ ไม่สัมผัส หรือไม่แตะต้อง.

ได้ยินว่า ในส่วนที่ใกล้ชิดพระผู้มีพระภาคเจ้า เทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่ เนมิตต์อติตภาพอันละเอียดในโอกาสเท่าปลายขนทราย ๑๐ องค์ๆ. ข้างหน้าแห่ง เทวดา ๑๐ องค์ๆ นั้น มีเทวดา ๒๐ องค์ๆ. ข้างหน้าเทวดา ๒๐ องค์ๆ มีเทวดา ๓๐ องค์ๆ ข้างหน้าเทวดา ๓๐ องค์ๆ มีเทวดา ๔๐ องค์ๆ ข้างหน้า เทวดา ๔๐ องค์ๆ มีเทวดา ๕๐ องค์ๆ ข้างหน้าเทวดา ๕๐ องค์ๆ มีเทวดา ยืนเฝ้าอยู่ ๖๐ องค์ๆ เทวดาเหล่านั้นไม่เบียดกันและกันด้วยมือเท้าหรือผ้า. ไม่มีเหตุที่จะพึงกล่าวว่า ออกไปอย่าเบียดเสียดเรา. เทวดาทั้งหลายก็เป็นเช่น กับที่ตรัสไว้ว่า สารีบุตร เทวดาเหล่านั้นแล ๑๐ องค์บ้าง ๒๐ องค์บ้าง ๓๐ องค์บ้าง ๔๐ องค์บ้าง ๕๐ องค์บ้าง ๖๐ องค์บ้าง ยืนในโอกาสแม้เพียงปลาย เหล็กแหลมจรดกัน ไม่เบียดซึ่งกันและกันเลย.

บทว่า **โธธาเรณฺโต** แปลว่า ยืนบัง. ได้ยินว่า พระเถระร่างใหญ่ เช่นกับลูกช้าง ห่มผ้าบังสกุลจีวร ก็ดูเหมือนใหญ่มาก.

บทว่า **ตถาคตฺตฺส ทสฺสนาย** ความว่า เทวดาทั้งหลาย เมื่อไม่ ได้เห็นพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงคิดเคียดอย่างนี้. ถามว่า ก็เทวดาเหล่านั้น ไม่สามารถมองทะลุพระเถระหรือ. ตอบว่า ไม่สามารถสิ. ด้วยว่า เหล่าเทวดา สามารถมองทะลุเหล่าปุถุชนได้ แต่มองทะลุเหล่าพระชินาสพไม่ได้ ทั้งไม่อาจ เข้าไปใกล้ด้วย. เพราะพระเถระมีอำนาจมาก มีอำนาจมาก. ถามว่า ก็เพราะ เหตุไรพระเถระจึงมีอำนาจมาก ผู้อื่นไม่เป็นพระอรหันต์หรือ. ตอบว่า เพราะ ท่านเป็นอารักขเทวดาในเจดีย์ของพระกัสสปพุทธเจ้าอยู่. เล่ากันว่า เมื่อพระ- วิปัสสิสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ชนทั้งหลายได้พากันสร้างพระเจดีย์

องค์หนึ่ง บรรจุพระสารีริกธาตุสี่ระอันเป็นเช่นกับแท่งทองคำทิบ. จริ่งอยู่ พระพุทธเจ้าผู้มีพระชนมายุยืน ย่อมมีพระเจดีย์องค์เดียวเท่านั้น คนทั้งหลาย ใช้แผ่นอิฐทองยาว ๑ ศอก กว้างหนึ่งคืบ หนา ๘ นิ้ว ก่อพระเจดีย์นั้น ประสานด้วยหรดาลและมโนศิลาแทนดิน ชะโลมด้วยน้ำมันงาแทนน้ำ แล้ว สถาปนาประมาณโยชน์หนึ่ง. ต่อ นั้น ภูมมเทวดาก็โยชน์หนึ่ง จากนั้น ก็ อาสัฏฐกเทวดา จากนั้น ก็อุณหวลาหกเทวดา จากนั้น ก็อัททวลาหกเทวดา จากนั้น ก็เทวดาชั้นจาตุम्मหาราช จากนั้น เทวดาชั้นดาวดึงส์สถาปนาโยชน์ หนึ่ง. พระเจดีย์จึงมี ๗ โยชน์ ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อผู้คนถือเอามาลัยของหอมและผ้าเป็นต้นมา อารักขเทวดาทั้งหลาย ก็พากันถือดอกไม้มาบูชาพระเจดีย์ทั้งที่ผู้คนเหล่านั้นเห็นอยู่. ครั้งนั้น พระ เถระนี้เป็นพราหมณ์มหาศาล ถือผ้าเหลืองผืนหนึ่งไป. เทวดาก็รับผ้าจากมือ พราหมณ์นั้นไปบูชาพระเจดีย์. พราหมณ์เห็นดังนั้น ก็มีจิตเลื่อมใสตั้งความ พราหมณ์ว่า ในอนาคตกาล แม้เราก็จักเป็นอารักขเทวดาในพระเจดีย์ของ พระพุทธเจ้า เห็นปานนี้ ดังนี้แล้ว จุตติ จากอัททภาพนั้น ก็ไปบังเกิดใน เทวโลก. เมื่อพราหมณ์นั้นท่องเที่ยวอยู่ในมนุษย์โลกและเทวโลก พระกัสสปะ ผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จอุบัติในโลกแล้วปรินิพพาน. พระธาตุสี่ระของพระองค์ ก็มีแห่งเดียวเท่านั้น. ผู้คนทั้งหลายนำพระธาตุสี่ระนั้น สร้างพระเจดีย์โยชน์ หนึ่ง. พราหมณ์เป็นอารักขเทวดาในพระเจดีย์นั้น เมื่อพระศาสดาอันตรธาน ไป. ก็บังเกิดในสวรรค์ในกาลของพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราจตุติจากสวรรค์นั้น แล้ว ถือปฏิสนธิในตระกูลใหญ่ ออกบวชแล้ว บรรลุพระอรหัต. พึงทราบ พระเถระมีอำนาจมากเพราะเป็นอารักขเทวดาในพระเจดีย์มาแล้ว ด้วยประการ ฉะนี้.

ด้วยบทว่า เทวตา อานนท อชฺฌายนฺติ พระผู้มีพระภาคเจ้า

ทรงแสดงว่า คู่ก่อนอานนท์ เหล่าเทวดาติเตียน มิใช่บุตรเรามีความผิดอะไรอื่น เพราะเหตุไร ท่านพระอานนท์ จึงทูลว่า พระเจ้าข้า เหล่าเทวดาเป็นอย่างไร จึงใส่ใจ. ทูลถามว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ตรัสว่า เหล่าเทวดาติเตียน ก็เหล่าเทวดานั้นเป็นอย่างไร จึงใส่ใจพระองค์จะยับยั้งการปรินิพพานของพระองค์หรือ. เมื่อเป็นดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงภาวะที่เหล่าเทวดาเหล่านั้นยับยั้งไม่ได้ว่า เราไม่กล่าวเหตุแห่งการยับยั้ง จึงตรัสว่า สนฺตานุท เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อากาเส ปจฺวิสยฺยุณฺนิโย ได้แก่ เนรมิตแผ่นดินในอากาศมีความสำคัญในอากาศนั้นว่าเป็นแผ่นดิน. บทว่า กนฺทนฺติ แปลว่า ร้องไห้. บทว่า จินฺนุปาทํ วิย ปฺปตฺนฺติ ได้แก่ ล้มฟาดลงดังขาดกลางตัว. บทว่า วิวฏฺฏนฺติ ได้แก่ ล้มลงกลิ้งไป. อีกอย่างหนึ่ง ล้มกลิ้งไปข้างหน้าที่ ข้างหลังที่ ข้างซ้ายที่ ข้างขวาที่ เรียกกันว่ากลิ้งเกลือก. บทว่า สนฺตานุท เทวตา ปจฺวิยฺย ปจฺวิสยฺยุณฺนิโย ความว่า ได้ยินว่า เหล่าเทวดาไม่อาจทรงตัวอยู่ได้ เหนือแผ่นดินปกติ. เหล่าเทวดาย่อมจมลงในแผ่นดินนั้นเหมือนหัตถกพรหม. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คู่ก่อนหัตถกะ ท่านจงเนรมิตอภายอย่างหายาบ. เพราะฉะนั้น ท่านหมายเอาเหล่าเทวดาที่เนรมิตแผ่นดินในแผ่นดิน จงกล่าวว่า เหล่าเทวดามีความสำคัญในแผ่นดินว่าเป็นแผ่นดิน. บทว่า วิตราคา ได้แก่ เหล่าเทวดาที่เป็นพระอนาคามีและจิณาสพที่มีโทมนัสอันละได้แล้วเช่นเดียวกับเสาหิน.

บทว่า วสุถิ วุฏฺฐา ความว่า ได้ยินว่า ครั้งพุทธกาล ภิกษุประชุมกัน ๒ เวลา คือ จวนเข้าพรรษาเพื่อรับกัมมัฏฐาน ๑ ออกพรรษาแล้วเพื่อบอกกล่าวคุณวิเศษที่บังเกิดเพราะการประกอบเนื่องๆซึ่งพระกัมมัฏฐานที่รับมาแล้ว ๑.

ครั้งพระพุทธกาลฉันใด แม้ในเกาะสีหฬที่ฉันนั้น. ภิกษุที่อยู่ฝั่งแม่น้ำคงคาข้างโน้นประชุมกันที่โลหประสาท ภิกษุที่อยู่ฝั่งแม่น้ำคงคาอีกฝั่งหนึ่ง ก็ประชุมกันที่ติสสมหาวิหาร. ในภิกษุ ๒ พวกนั้น ภิกษุพวกที่อยู่ฝั่งแม่น้ำคงคาฝั่งโน้นถือเอาไม้กวาดสำหรับกวาดขยะทิ้งแล้วประชุมกันที่มหาวิหาร โบกปูนพระเจดีย์ออกพรรษาแล้วก็มาประชุมกันที่โลหประสาท ทำวัตรอยู่ในที่อันผาสุก ออกพรรษาแล้วก็มาสบาดบาติและอรรถกถาที่ตนจำของแล้วที่โรงเรียนนิกายทั้ง ๕ ในโลหปราสาท. พิจารณาถึงภิกษุที่เรียนบาลีหรืออรรถกถาผิดพลาด ว่าท่านเรียนในสำนักใครให้ยึดถือไว้ให้ตรง. ฝ่ายภิกษุที่อยู่ในแม่น้ำคงคาอีกฝ่ายหนึ่งก็ประชุมกันในติสสมหาวิหาร บรรดาภิกษุที่ประชุม ๒ เวลาอย่างนี้ ภิกษุเหล่าใดเรียนกัมมัฏฐานก่อนเข้าพรรษาไปแล้วกลับมาบอกคุณพิเศษ ท่านหมายเอาภิกษุเห็นปานนั้นจึงกล่าวว่า **ปุพฺเพ ภูเต วสุตฺตํ วุตฺตา** เป็นต้น.

บทว่า **มโนภาวินิเย** ได้แก่ให้เจริญแล้วอบรมแล้วด้วยใจ อธิบายว่าภิกษุเหล่าใดเจริญเพิ่มพูนมโนมณะ ลอยกิเลสจตุลิมิราคะเป็นต้นเสีย ภิกษุเห็นปานนั้น. ได้ยินว่า พระเถระถึงพร้อมด้วยวัตรพบภิกษุแก่ก็แข็งไม่ยอมนั่งออกไปต้อนรับ รับร้อม บาตรจีวรและเคาะตั้งถวาย เมื่อท่านนั่งในที่นั้นแล้วก็ทำวัตรจัดเสนาสนะถวาย พบภิกษุใหม่ก็นั่งยังไม่นั่ง เข้าไปหาใกล้ ๆ พระเถระนั้นปราศจากความไม่เสื่อมแห่งวัตรปฏิบัตินั้น จึงได้กล่าวอย่างนี้. ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริว่า อานนทฺ คิดว่าเราจักไม่ได้พบภิกษุที่น่าเจริญใจ เอาเถอะ เราจักบอกสถานที่จะพบภิกษุที่น่าเจริญใจแก่เธอ ที่เธออยู่ไม่ต้องเที่ยวไปเที่ยวมา ก็จักได้พบเหล่าภิกษุที่น่าเจริญใจได้ ดังนี้ แล้วจึงตรัสว่า **จตุตตาริมานิ** เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สทุทฺตสฺส** ความว่า วัตรทั้งหมดมีเจตียัง-
คนวัตร เป็นต้น ที่เธอทำตั้งแต่เข้าข้อมปราภุแก่กุลบุตรผู้มีจิตเลื่อมใสใน

พระพุทธเจ้าเป็นต้น ผู้สมบุรณ์ด้วยวัตร. บทว่า **ทสฺสนิยานิ** ได้แก่ ควรจะเห็น คือ ควรไปเพื่อจะเห็น. บทว่า **อเวชนิยานิ** ได้แก่ ให้เกิดสลดใจ. บทว่า **ธานานิ** ได้แก่ เหตุหรือถิ่นสถาน. คำว่า **เย हि เกจิ** นี้ ท่านกล่าวเพื่อแสดงถึงการจาริกไปในเจดีย์มีประโยชน์. บรรดาบทเหล่านั้นด้วยบทว่า **เจตียจาริก** **อาหินฺนุทฺตา** ท่านแสดงว่าก่อนอื่นภิกษุเหล่าใด กวาดลานพระเจดีย์ในที่นั้นๆ ชำระอาสนะ รดน้ำที่ต้นโพธิ์แล้วเที่ยวไป ในภิกษุเหล่านั้นไม่จำต้องกล่าวถึงเลย. เหล่าภิกษุที่ออกไปจากวัดด้วยคิดว่า จักไปไหว้พระเจดีย์ในวัดโน้น มีจิตเลื่อมใส แม้กระทำกาละในระหว่างๆก็จักบังเกิดในสวรรค์โดยไม่มีอันตรายเลย.

ด้วยบทว่า **อทสฺสนิ อานนฺท** ทรงแสดงว่า การไม่เห็นมาตุคามเสียได้เลย เป็นข้อปฏิบัติธรรมอันสมควรในข้อนี้ จริงอยู่ ภิกษุเปิดประตูนั่งบนเสนาสนะ トラบใดที่ไม่เห็นมาตุคามที่มายืนอยู่ที่ประตู トラบนั้น ภิกษุนั้นย่อมไม่เกิดโลก จิตไม่หวั่นไหวโดยส่วนเดียวเท่านั้น. แต่เมื่อยังเห็นอยู่แม้ทั้ง ๒ อย่างนั้นก็พึงมี. ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **อทสฺสนิ อานนฺท** ด้วยบทว่า **ทสฺสเน ปน ภควา สติ กถิ** พระอานนท์ทูลถามว่า เมื่อการเห็นในที่ ๆ ภิกษุเข้าไปรับภิกษาเป็นต้น ภิกษุจะพึงปฏิบัติอย่างไร. ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า บุรุษผู้ยืนถือมีดด้วยกล่าวว่า ถ้าท่านพูดกับเราๆ จะตัดศีรษะท่านเสียในที่นี้แหละ หรือนางยักษ์ยืนพูดว่า ถ้าท่านพูดกับเราๆ จะแล่นเนื้อท่านเคี้ยวกินเสียในที่นี้ นี้แหละยังจะดีกว่า เพราะความพินาศเหตุมีข้อนั้นเป็นปัจจัย ย่อมมิได้อัตตภาพเดียวเท่านั้น ไม่ต้องเสวยทุกข์ที่กำหนดไม่ได้ในอบายทั้งหลาย ส่วนเมื่อมีการเจรจาปราศรัยกับมาตุคามอยู่ ความคุ่นก็มี เมื่อมีความคุ่น ช่องทางก็มี ภิกษุผู้มีจิตถูกระคะครอบงำก็ถึงความพินาศแห่งศีล ต้องไปเต็มอยู่ในอบาย เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า อนาลาโป ดังนี้. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

**บุคคลพึงพูดกับบุคคลผู้มีตาบในมือกับปีศาจ
นั่งชิดกับอสรพิษ ผู้ที่ถูกคนมีตาบ ปีศาจ อสรพิษ
กัดแล้วยอมไม่มีชีวิต ภิกษุพูดกับมาตุคามสองต่อ
สอง ก็ไม่มีชีวิตเหมือนกัน.**

บทว่า **อาลปนุเน ปน** ความว่า ถ้ามาตุคามถามวันขอศีล ใครพึง
ธรรม ถามปัญหา ก็หรือมีกิจกรรมที่บรรพชิตจะพึงทำแก่มาตุคามนั้น มาตุคาม
นั้น ก็จะพูดกะภิกษุผู้ไม่พูดในเวลาเห็นปานนี้ว่า ภิกษุองค์นี้เป็นใบ้ หูหนวก
ฉนั้นแล้วก็นั่งปากแข็ง เพราะฉะนั้น ภิกษุพึงพูดโดยแท้. ท่านพระอานนท์ทุก
ถามว่า พระเจ้าข้า ภิกษุเมื่อพูดอย่างนี้ จะพึงปฏิบัติอย่างไร. ลำดับนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายเอาพระโอวาทที่ว่า มาเถิด ภิกษุทั้งหลาย พวก
เธอจงตั้งจิตคิดว่ามารดาในสตรีปุนมารดา ตั้งจิตคิดว่าพี่สาวในสตรีปุนพี่สาว
ตั้งจิตคิดว่าลูกสาวในสตรีปุนลูกสาวจึงตรัสว่า อานนท์ พึงตั้งสติไว้.

บทว่า **อพฺยวฏฺฐา** ได้แก่ไม่เกี่ยวพัน ไม่ชวนชวาย. บทว่า **สทฺตฺเต**
นฺถฺต ได้แก่พยายามในพระอรหัตอันเป็นประโยชน์สูงสุด. บทว่า **อนฺนุญฺจ**
ได้แก่จงประกอบเนื่อง ๆ เพื่อบรรลุพระอรหัตนั้น. บทว่า **อปฺปมตฺตา** ได้แก่
ไม่อยู่ปราศจากสติ. ชื่อว่าผู้มีเพียร เพราะประกอบด้วยธรรมเครื่องอย่างกิเลส
คือความเพียร ชื่อว่ามีตนส่งไป คือมีจิตส่งไปอยู่ เพราะเป็นผู้ไม่อาลัยใน
กายและชีวิต. ด้วยบทว่า **กถํ ปน ญนฺเต** ท่านพระอานนท์ทุกถามว่า ชน
เหล่านั้นมีกษัตริย์บัณฑิตเป็นต้น จะพึงปฏิบัติอย่างไร เขาจักสอบถามข้า
พระองค์แน่แท้ว่า ท่านอานนท์ เราจะพึงปฏิบัติในพระสรีระของพระตถาคต
อย่างไร ข้าพระองค์จะให้คำตอบแก่เขาอย่างไร. บทว่า **อหฺเตน วตฺตฺเถน** ได้
แก่ผ้าไหมที่ทำในแคว้นกาสิ ไม่ฉีมน้ำมัน เพราะเนื้อละเอียด แต่ผ้าสำลีฉิม
เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **วิหฺเตน กปฺปาเสน**. บทว่า **อยสฺยา** ได้แก่
รางทอง. ก็รางทอง ท่านประสงค์เอาว่า **อยสํ** ในที่นี้.

ถามว่า ในคำว่า **ราชา จกฺวตฺติ** เหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงอนุญาตการสร้างสตูปแก่พระราชารู้ยู่กลางเรือนสวรรคตแล้ว ไม่ทรงอนุญาตสำหรับภิกษุผู้มีศีล. ตอบว่า เพราะไม่อัสจรรย. แท้จริง เมื่อทรงอนุญาตสตูป สำหรับภิกษุปุถุชน ก็ไม่พึงมีโอกาศสำหรับสตูปทั้งหลายในเกาะสี่หล ถึงในที่อื่น ๆ ก็เหมือนกัน เพราะฉะนั้น สตูปเหล่านั้น ไม่อัสจรรย เพราะเหตุนั้น จึงไม่ทรงอนุญาต. พระเจ้าจักรพรรดิบังเกิดพระองค์เดียวเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ สตูปของพระองค์จึงอัสจรรย. ส่วนสำหรับภิกษุปุถุชนผู้มีศีล จะทำสักการะแม้อย่างใหญ่ อย่างภิกษุผู้ปรินิพพานก็ควรเหมือนกัน.

ส่วนโรงกลม ท่านประสงค์เอาว่าวิหารในคำว่า **วิหาร** นี้. เข้าไปสู่วิหารนั้น. บทว่า **กปิสฺส** ได้แก่ ไม้กลอนที่ตั้งอยู่ในที่ปลายเท้าแขนประตู. บทว่า **โรทมาโน อฏฺฐาติ** ความว่า ได้ยินว่า ท่านพระอานนทคิดว่า พระศาสดาตรัสสถานที่อยู่ซึ่งให้เกิดความสังเวชแก่เรา ตรัสการจาริกไปในเจดีย์ว่ามีประโยชน์ ตรัสตอบปัญหาเรื่องที่จะพึงปฏิบัติในมาตุคาม ตรัสบอกการปฏิบัติในสรีระของพระองค์ ตรัสอุปารหุบุคคล ๘ จำพวก วันนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแน่. เมื่อท่านคิดอย่างนี้แล้วก็เกิดโทมนัสอย่างรุนแรง. ครั้งนั้น ท่านปริวิตกอย่างนี้ว่า ชื่อว่า การร้องไห้ในที่ใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ผาสุก เราจักไปในที่ส่วนหนึ่ง บรรเทาความโศกให้เบาบาง. ท่านได้ทำเหมือนอย่างนั้น. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่ พระอานนท ยืนร้องไห้. บทว่า **อทฺถจ วตฺมฺหิ** ตัดเป็น **อหฺมฺจ วต อมฺหิ**. ปาฐะว่า **อหฺ** **วตฺมฺหิ** ดังนี้ก็มี. บทว่า **โย มม อหฺมฺปโป** แปลว่า ผู้ใด อนุเคราะห์สั่งสอนเรา. พุคกันมาว่า ตั้งแต่วันพรุ่งนี้ เดียวนี้ เราจักถวายน้ำสำหรับล้างพระพักตร์แก่ใคร จะล้างพระบาทแก่ใคร จักปฏิบัติเสนาสนะแก่ใคร จักรับบาตรและจีวรของใคร จาริกไป.

บทว่า อามนุเตสุ ได้แก่ ไม่เห็นพระเถระในระหว่างจิงตริสเรียก.
บทว่า เมตฺเตน กายกมฺเมน ได้แก่ ด้วยกายกรรม มีอันถวายน้ำล้างพระ
พักตร์เป็นต้น ที่ปฏิบัติไปด้วยอำนาจจิตมีเมตตา. บทว่า หิตฺเตน ได้แก่ อัน
กระทำไปเพื่อความเจริญแห่งประโยชน์เกื้อกูล. บทว่า สุขฺเณ ได้แก่ อันกระ
ทำไปด้วยอำนาจสุขกาย สุขใจ. อธิบายว่า ไม่มีทุกข์กายทุกข์ใจ. บทว่า
อทฺถเวเน ได้แก่ ไม่กระทำให้เป็น ๒ ส่วน. ท่านอธิบายว่า ทำต่อหน้าไม่ทำลับ
หลังอย่างหนึ่ง ทำลับหลังไม่ทำต่อหน้าอย่างหนึ่ง ทำไม่แบ่งแยกอย่างนั้น.
บทว่า อปฺปมาเณ ได้แก่ เว้นจากประมาณ. ทรงแสดงว่า จริงอยู่ แม้จักร
วาลดับแคบนัก แม้ภวัคคพรหมก็ตํานัก เพราะกายกรรมที่ท่านทำมา. บทว่า
เมตฺเตน วจิกมฺเมน ได้แก่ วาจกรรม มีบอกเวลาล้างพระพักตร์เป็นต้น ที่
ปฏิบัติไปด้วยอำนาจจิตมีเมตตา. อีกอย่างหนึ่ง แม้ฟังโอวาทแล้วทูลว่า
สาธุ อนุเต คีละ พระเจ้าข้า. จัดเป็นเมตตาวาจกรรมเหมือนกัน. บทว่า
เมตฺเตน มโนกมฺเมน ความว่า ด้วยมโนกรรมที่ปฏิบัติแต่เข้าตรู แล้วนั่ง
บนอาสนะอันสงัดแล้วปฏิบัติอย่างนี้ว่า ขอพระศาสดา จงเป็นผู้ไม่มีโรค ไม่มี
ทุกข์เบียดเบียน จงเป็นสุขเถิด. ด้วยคำว่า กตฺปุญฺโณติ ทรงแสดงว่า ท่าน
เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอภินิหาร (บุญเก่า) ตลอดแสนกัป. ด้วยบทว่า กตฺปุญฺโณ-
มฺหิ ทรงแสดงว่า ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น เธออย่างวางใจประมาณ โดยที่แท้จริง
ประกอบความเพียรเนื่อง ๆ เธอประกอบความเพียรเนื่อง ๆ อย่างนี้แล้ว จัก
เป็นผู้ไม่มีอาสวะโดยฉับพลัน จักบรรลุพระอรหัตในเวลาสังคายนาธรรม ก็
การปรนนิบัติที่เธอกระทำแก่พระพุทธเจ้าเช่นเราชื่อว่า ไร้ผลหามิได้. ก็แลครั้น
ตรัสอย่างนี้แล้ว ทรงเริ่มพรรณนาคุณของพระอนันตประหนึ่งแผ่ไปทั่วมหา
ปฐพี ประหนึ่งแผ่ไปทั่วอวกาศ ประหนึ่งยกสู่ยอดจักรวาลคีรี ประหนึ่งยก
สินธุบรรพต ประหนึ่งจับดินหว่าใหญ่เขย่า ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า
จิงตริสเรียกภิกษุทั้งหลาย.

ในพระบาลีนั้น เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ตรัสว่า **เยปีเต ภิกขเว เอตริหิ**. เพราะพระพุทธรเจ้าพระองค์อื่น ๆ ไม่มี. แต่พึงทราบคำนัน โดยพระบาลีนี้ว่า พระพุทธรเจ้าองค์อื่น ๆ แม้ในระหว่างแห่งจักรวาล ไม่มีฉันใด. บทว่า **ปณฺฑิตโต** แปลว่า เจียบแหลม. บทว่า **กุลโล** ได้แก่ ฉลาด ในธรรมมีขันธธาตุ และ อยตนะ เป็นต้น.

บทว่า **ภิกขุปริสา อานนุทฺติ ทสฺสนาย** ความว่า ชนเหล่าใด ประสงค์จะเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เข้าไปหาพระเถระ และชนเหล่าใดมาได้ยินคุณของพระเถระว่า ได้ยินว่า ท่านพระอานนทน์นำเลื่อมใสรอบด้าน งามน่าชม เป็นพหูสูต ผู้งามในสงฆ์ ท่านหมายเอาชนเหล่านั้นจึงกล่าววว่า ภิกขุบริษัท เข้าไปพบพระอานนท. ในบทที่ปวงก็มีนัยนี้. บทว่า **อตุตมฺนา** ชื่อว่า มีใจเป็นของตน คือมีจิตยินดีเพราะเห็นสมด้วยการฟังมา. บทว่า **ธมฺมํ** ได้แก่ ธรรมคือปฏิสังขารเห็นปานนี้ว่าผู้มีอายุ พอทนได้หรือ พอเป็นไปได้หรือ เธอจงทำกิจในโยนิโสมนสิการ จงบำเพ็ญอาจารย์วัตรและอุปัชฌายวัตร. ในธรรมคือปฏิสังขารนั้น มีการกระทำที่ต่างกันในภิกษุณีทั้งหลายดังนี้ว่า ภิกษุณีทั้งหลาย ๔ พวก ท่านสมาทานประพาศศีลธรรม ๘ บ้างละหรือ. เมื่ออุบาสกทั้งหลายมาไม่กระทำปฏิสังขารอย่างนี้ว่า ท่านไม่เจียบปวดศีรษะหรืออวัยวะบ้างหรือ. แต่จะกระทำปฏิสังขารอย่างนี้ว่า ท่านอุบาสกทั้งหลาย ธรรมะ ๓ เป็นอย่างไร ท่านรักษาศีล ๕ รักษาศีลอุโบสถเดือน ๘ ครั้ง จงกระทำวัตรคือการบำรุงมารดาบิดา จงปฏิบัติสมณพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรม. ในอุบาสิกาทั้งหลายก็เช่นนี้เหมือนกัน.

บัดนี้ เมื่อจะทรงกระทำข้อเปรียบเทียบกับพระเจ้าจักรพรรดิสำหรับพระอานนทเถระ. จึงตรัสว่า **จตุตฺตาริเม ภิกขเว** เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ขตุติยา** ได้แก่ชาติกษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษก และมีได้รับมูรธา

ภิกษก. ได้ยินว่า กษัตริย์เหล่านั้น สดับคำพรรณานาคของจักรพรรดินั้นว่า
ธรรมดาว่าพระเจ้าจักรพรรดิงาม น่าชม น่าเลื่อมใส สัจจรไปได้ทางอากาศ
ถลิ่งถวัลยราชสมบัติ ทรงธรรม เป็นธรรมราชานี้ย่อมดีใจ ในเมื่อได้เห็น
สมด้วยได้ยินพระคุณ. บทว่า ภาสติ ได้แก่ ทรงกระทำปฏิสันถารว่า พ่อเอ๋ย
อย่างไรเรียกว่าบำเพ็ญราชธรรม อย่างไรเรียกว่ารักษาประเพณี. แต่ใน
พราหมณ์ทั้งหลาย ทรงกระทำปฏิสันถารอย่างนี้ว่า ท่านอาจารย์อย่างไร ชื่อว่า
สอนมนต์ เหล่าศิษย์ก็เรียนมนต์ พวกท่านจงทำทักษิณา ฝ่า หรือโคแดง.
ในคฤหบดีทั้งหลาย ทรงทำปฏิสันถารอย่างนี้ว่า พ่อเอ๋ย พวกท่านไม่ถูกเบียด
เบียนด้วยอาชญา หรือด้วยภาษีอากรจากพระราชามีบ้างหรือ ฝนตกต้องตาม
ฤดูกาลไหม ข้าวกล้าสมบูรณ์ไหม. ในสมณะทั้งหลายก็ทรงทำปฏิสันถารอย่าง
นี้ว่า ท่านเจ้าข้า บริหารสำหรับบรรพชิตหาได้ง่ายไหม พวกท่านอย่าประมาท
ในสมณธรรม.

บทว่า ขุททุกนกรเก ได้แก่แก่นครเล็ก ที่คับแคบ เป็นนครที่ยังต้อง
พัฒนา. บทว่า อุชฺชุกถนกรเก ได้แก่ นครที่มีพื้นไม่เรียบ. บทว่า
สาขนกรเก ได้แก่แก่นครเล็กเสมือนกิ่งของนครใหญ่อื่น เหมือนกิ่งเล็ก ๆ ของ
ต้นไม้ทั้งหลายฉะนั้น. บทว่า ขตฺติยมหาศาลา ได้แก่ พระมหากษัตริย์ผู้เป็น
ขัตติยมหาศาล. ในบททั้งปวงก็นัยนี้. บรรดามหาศาลเหล่านั้น ที่ชื่อว่าขัตติย-
มหาศาลได้แก่เหล่ากษัตริย์ที่เก็บทรัพย์ไว้ร้อยโกฏิบ้าง พันโกฏิบ้าง จำกหาปณ
ประจำวันออกไปวันละ ๑ เล่มเกวียน ตกเย็นกหาปณะรับเข้าวันละ ๒ เล่ม
เกวียน. ที่ชื่อว่าพราหมณมหาศาล ได้แก่เหล่าพราหมณ์ที่เก็บทรัพย์ไว้แปด
สิบโกฏิ จำกหาปณะไปวันละ ๑ กุมภะ ตกเย็นรับเข้าวันละ ๑ เล่มเกวียน.
ที่ชื่อว่าคฤหบดีมหาศาล ได้แก่เหล่าคฤหบดีที่เก็บทรัพย์สมบัติไว้ ๕๐ โกฏิ
จำกหาปณะประจำวัน ๆ ละ ๕ อัมพะ ตกเย็นรับเข้าวันละ ๑ กุมภะ.

บพว่า มา เหว อานนุท อวจ ได้แก่ อานนทฺ์ เธออย่าพูดอย่างนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เธอไม่ควรพูดว่า นีนครเล็ก ความจริง เรา ตถาคตมาที่นครนี้ ด้วยความอดสาหะอย่างใหญ่ ด้วยความบากบั่นอย่างใหญ่ ยืน นั่ง หลายครั้ง ก็เพื่อจะกล่าวถึงสมบัติของนครนี้โดยแท้ แล้วจึงตรัสว่า **ภูตบุพพุ** เป็นต้น.

บพว่า **สุภิกษา** ได้แก่ สมบูรณ์ด้วยของเคี้ยวและของกิน. บพว่า **หตุถิสทุเท** ความว่า เมื่อช้างเชือกหนึ่งร้องขึ้น ช้าง ๘๔,๐๐๐ เชือกก็ร้อง ตาม ดังนั้น กุสาวดีราชธานี จึงไม่สงัดจากเสียงช้าง. จากเสียงม้าก็เหมือนกัน ก็สัตว์ทั้งหลายในราชธานีนี้มีบุญ มีรถที่เทียมด้วยม้าสินธพ ๔ ตัว ตามกัน และกันสัญจรไปในระหว่างถนน ฉะนั้น จึงชื่อว่าไม่สงัดด้วยเสียงรถ. อนึ่ง ครุฑยางค์ มีกลองเป็นต้น ในนครนั้นก็ยกกันอยู่เป็นนิตย์. ดังนั้น จึงชื่อว่าไม่ สงัดจากเสียงกลองเป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า **สมมุสทุโท** ได้แก่ เสียงกังสดาล. บพว่า **ตาลสทุโท** ได้แก่ เสียงตาลที่เคาะด้วยมือและตาลราง สีเหลือ้น. บางอาจารย์ กล่าวว่า **ภูฏเธรสทุโท** เสียงกลองภูฏ ดังนี้ก็มี. บพว่า **อสถ ปิวถ ขาทถ** แปลว่า จงกิน จงดื่ม จงเคี้ยว. ก็ในเรื่องนี้มีความสังเขป ดังนี้. กุสาวดีราชธานี ไม่สงัดจากเสียงที่สืบนี้ว่า เชิญบริโภคนิด ทานผู้ เจริญ มีเสียงไม่ขาดเลย. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า ในนครอื่น ๆ มี เสียงเห็นปานนี้ว่า พวกเจ้าจงทิ้งหยากเชื้อ จงถือจอบ จงถือกระเช้า เราจัก ไปแรมคืน พวกเจ้าจงถือห่อข้าวสาร จงถือห่อข้าวสุก จงให้จัดโล่และอาวุธ ดังนี้ฉันใด ในกุสาวดีนี้ห้ามมีเสียงเห็นปานนี้ฉันนั้นไม่. ก็แลครั้นตรัสว่าจาก เสียงที่สืบ ดังนี้แล้ว ทรงจบมหาสุทฺสสนสูตรทั้งหมดว่า **ดูก่อนอานนทฺ์** กุสาวดีราชธานีล้อมรอบด้วยกำแพง ๗ ชั้นแล้ว จึงตรัสว่า **คจฺฉ ตฺวํ อานนุท** ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อภิกุมถ** ความว่า พวกท่าน จงก้าว
มาข้างหน้า. ถามว่า ก็พวกเจ้ามีลตแห่งกรุงกุสินารา ไม่ทรงทราบว่าพระผู้มี
พระภาคเจ้าเสด็จมา ดอกหรือ. ตอบว่า ทรงทราบ. ชรรมดาว่า ในสถานที่
พระพุทธเจ้าทั้งหลายเสด็จไป ๆ ย่อมไกลาหลมากทั้งที่ยังไม่เสด็จมา ก็เพราะ
ทรงประชุมกันด้วยกรณีะบางอย่าง. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่าพวกเจ้า
มีลตเหล่านั้น มาแล้วจักต้องจัดโอกาสที่ยืนที่นั่งถวายแก่ภิกษุสงฆ์ จึงส่ง
พระอานนท์ไปที่สำนักของเจ้ามีลตเหล่านั้น แม้ในเวลาอันไม่ควร. โน อัคร
ในคำว่า **อมุหาคิ จ โน** นี้ เป็นเพียงนิบาต. บทว่า **อมาวิโน** ได้แก่ กุล-
ทุกข์. บทว่า **เจโตทุกขสมบุปิโต** ได้แก่ผู้เปี่ยมด้วยโทมนัส. บทว่า **กุล-**
ปริวัตตโส กุลปริวัตตโส ฐเปตฺวา ความว่า พวกเจ้ามีลตเป็นตระกูล ๆ
คือสังเขปว่า ตระกูล เป็นส่วน ๆ โดยอยู่ถนนเดียวกันและตรอกเดียวกัน.

บทว่า **สุภทโท นาม ปริพพาชโก** ได้แก่ ปริพพาชกผู้นุ่งห่มผ้า
จากตระกูลอุทิจจพราหมณมหาศาล. บทว่า **กฺขชาธมฺโม** ได้แก่ธรรมคือ
ความเคลือบแคลง. ถามว่าก็เพราะเหตุไร สุภททปริพพาชกนั้นจึงมีความคิด
อย่างนี้ในวันนี้. ตอบว่า เพราะมีอุปนิสัยอย่างนั้น. ได้ยินว่า แต่ก่อนได้มีพี
นอง ๒ คน ในการบำเพ็ญบุญ. พี่นอง ๒ คนนั้น ได้กระทำข้าวกล้าร่วมกัน
ใน ๒ คนนั้น พี่ชายคิดว่าเราจักถวายทานข้าวกล้าอันเลิศปีละ ๕ ครั้ง. ถู
หว่าน ถวายเมล็ดอันเลิศ. ในฤดูข้าวตั้งท้องปรึกษากับน้องชายว่า จักผ่า
ท้องกล้าถวาย. น้องชายบอกว่า พี่ต้องการจะให้ข้าวกล้าอ่อนพินาศไปหรือ.
พี่ชายรู้ว่าน้องชายไม่ยินยอม จึงแบ่งนากัน ผ่าท้องข้าวจากส่วนของตน คั้นน้ำ
นม ประุงด้วยเนยใสและน้ำอ้อย. ในฤดูเป็นข้าวเมาก็ให้กระทำข้าวเม่าถวาย.
ในเวลาเกี่ยวก็ให้ถวายข้าวอันเลิศ. ในเวลามัดจะเน็ด ก็ได้ถวายข้าวอันเลิศ
ในเวลาทำจะเน็ด. ในเวลาทำเป็นฟอนเป็นต้น ก็ได้ถวายข้าวอันเลิศเวลาทำ

ฟ่อน ข้าวอันเลิศขณะนอนไว้ในลาน ข้าวอันเลิศขณะนวด ข้าวอันเลิศในขณะที่อยู่ในฉาง. ได้ถวายทานเลิศในข้าวกล้าปีละ ๕ ครั้ง ดังกล่าวมาจะนี้. ส่วนน้องชายเสร็จทำนาแล้วจึงจะถวาย. ในพี่น้อง ๒ คนนั้น พี่ชายเกิดเป็นพระอัญญาโกณฑัญญเถระ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูว่าเราจะพึงแสดงธรรมโปรดแก่ใครก่อนหนอ จึงทรงพระดำริว่า พระอัญญาโกณฑัญญะ ได้ถวายทานอันเลิศในข้าวกล้าปีละ ๕ ครั้ง เราจักแสดงธรรมอันเลิศนี้แก่เขา จึงทรงแสดงโปรดก่อนคนอื่นทั้งหมด. ท่านดำรงอยู่ในโศคาปัตติผล พร้อมกับพรหม ๑๘ โภคิ. ส่วนน้องชายล่าช้าคิดได้อย่างนี้ในเวลาพระศาสดาปรินิพพานเพราะถวายทานในภายหลัง จึงได้เป็นผู้มีความประสงค์จะเฝ้าพระศาสดา.

บทว่า มา ภควนฺตุ วิหเรติ ความว่า ได้ยินว่า พระเถระเข้าใจว่าขึ้นชื่อว่า อัญญาเดียรธีย์เหล่านั้น เห็นแก่ตัวทั้งนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมาก ๆ เพื่อประโยชน์แก่การแก้ปัญหาที่นั้น ก็จักทรงลำบากทั้งทางกายและวาจาด้วยว่า โดยปกติพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงลำบากอยู่แล้วจึงกล่าวอย่างนี้. परिพาสก ก็ตามใจพระเถระด้วยคิดว่า ภิกขุรูปนี้ ไม่ให้ออกาสแก่เราผู้ต้องการประโยชน์ ก็ได้แต่ตามใจ จึงกล่าว ๒-๓ ครั้ง. บทว่า อสุโสสิ โข ความว่า เมื่อพระเถระยืนพูดอยู่ใกล้ประตูม่าน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงได้ยินด้วยพระโสตตามปกติ. ก็แลครั้นแล้วจึงตรัสว่า อลฺ อานนฺท เป็นต้น เพราะพระองค์เสด็จมาด้วยอุตสาหะอันใหญ่ เพื่อโปรดสุกัทธะนั้นแล. ศัพท์ว่า อลฺ ในคำว่า อลฺ อานนฺท นั้น เป็นนิบาต. ได้ในอรรถว่า ปฏิเสธ. บทว่า อญฺญาเปกฺโข ว แปลว่า เป็นผู้ใคร่จะรู้.

บทว่า อพฺภุณฺณิสฺสุ ได้แก่ รู้อย่างที่เจ้าลัทธิเหล่านั้นปฏิบัติ. ท่านอธิบายว่า ปฏิญญานั้นของเจ้าลัทธิเหล่านั้น เป็นนินยานิกะไซริ พวกเขทั้งหมด ก็รู้ทั่วถึง ถ้าปฏิบัติของพวกเขาไม่เป็นนินยานิกะไซริ พวกเขาก็ไม่รู้

เพราะฉะนั้น ปฏิญาของเจ้าลัทธิตเหล่านั้น เป็นนิยานิกะหรือไม่เป็นนิยานิกะ. ใจความของปัญหานี้ มีอย่างนี้เท่านั้น. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง ปฏิเสฐว่าอย่าเลย เพราะไม่เป็นฐานะอย่างหนึ่ง เพราะไม่มีโอกาสอย่างหนึ่ง ด้วยการตรัสถึงความที่ปฏิญาของเจ้าลัทธิตเหล่านั้น ไม่เป็นนิยานิกะ จึงทรง แสดงธรรมอย่างเดียว. พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาด้วยพระพุทธรูปประสงคฺว่า จักทรงแสดงธรรมโปรดพวกเจ้ามัลละตอนปฐมยาม แสดงธรรมโปรดสุภทัตถะ ตอนมัชฌิมยาม สอนภิกษุสงฆ์ตอนปัจฉิมยาม เสด็จปรินิพพานในเวลาใกล้รุ่ง.

บทว่า สมโณปี ตตฺถ น อุปลพฺภติ ความว่า ในธรรมวินัยนั้น ไม่มีแม่สมณะที่ ๑ คือพระโศดาบัน แม่สมณะที่ ๒ คือพระสกทาคามี แม่สมณะที่ ๓ คือพระอนาคามี แม่สมณะที่ ๔ คือพระอรหันต์ ก็ไม่มีในธรรมวินัยนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสโดยไม่กำหนดเทศนาเบื้องต้น บัดนี้ เมื่อทรงกำหนดศาสนาของพระองค์จึงตรัสว่า อิมสมฺมึ โข เป็นต้น. บทว่า สุตฺตวา-ปรปฺปวาทา สมณฺณี ความว่า ปรปฺปวาท (ลัทธิตของเจ้าลัทธิตอื่น) สุตฺตวา แปลว่า จากสมณะ ๑๒ จำพวก คือผู้เริ่มวิปัสสนาเพื่อประโยชน์แก่มรรค ๔ รวม ๔ จำพวก ผู้ตั้งอยู่ในมรรค ๔ จำพวก ผู้ตั้งอยู่ในผล ๔ จำพวก. บทว่า อิม จ สุกฺกตฺ ความว่า ภิกษุ ๑๒ จำพวกเหล่านี้. ในคำว่า สมฺมา วิหเรยฺยฺ พระโศดาบันบอกฐานะที่ตนบรรลุแก่ผู้อื่นทำผู้อื่นนั้นให้เป็นโศดาบัน ชื่อว่าอยู่โดยชอบ. ในพระสกทาคามีเป็นต้นกัณฺยนี้. พระผู้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติมรรค กระทำแม่ผู้อื่นให้เป็นผู้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติมรรคก็ชื่อว่า อยู่โดยชอบ. ในพระผู้ตั้งอยู่ในมรรคที่เหลือกัณฺยนี้. พระผู้เริ่มวิปัสสนา เพื่อโศดาปัตติมรรค กำหนดกัมมัญฐานที่ตนคล่องแคล่ว กระทำแม่ผู้อื่นให้เป็นผู้เริ่มวิปัสสนาเพื่อโศดาปัตติมรรคก็ชื่อว่าอยู่โดยชอบ. ในพระผู้เริ่มวิปัสสนาเพื่อมรรคที่เหลือก็

นัยนี้. ท่านหมายเอาความข้อนี้จึงกล่าวว่ **สมมา วิหเรยฺย** . บทว่า **อสุลฺโล**
โลก อรหุเตหิ อสุส ความว่า พึงไม่ว่างเว้นเหมือนป่าไม้้อ ป่าไม้แถม.

บทว่า **เอกุนตีส วยสา** ได้แก่ ทรงมีพระชนมายุ ๒๕ พรรษาโดย
วัย. คำว่า **ย** ในคำว่า **ย** **ปริพฺพชฺช** นี้ เป็นเพียงนิบาต. บทว่า **ก** **กุสลา-**
นุเอสี ได้แก่ ทรงเสาะแสวงว่าจะไรเป็นกุศลท่านประสงค์สัพพัญญุตญาณ ว่า
กุศลคืออะไร ในคำว่า **ก** **กุสลาณุเอสี** นั้น อธิบายว่า ทรงแสวงหาสัพพัญ-
ญานนั้น. ด้วยบทว่า **ยโต อหิ** ทรงแสดงว่า จำเดิมแต่กาลใด แต่ระหว่าง
นี้เรียวขมาเกิน ๕๐ พรรษา. บทว่า **ณายสุส ฐมฺมสุส** ได้แก่ ธรรมคือ
อริยมรรค. บทว่า **ปเทสวตฺติ** เป็นไปในประเทศคือ แม้ในทางแห่งวิปัสสนา.
บทว่า **อิโต พหิทฺธา** ภายนอกศาสนาของเรา. บทว่า **สมโณปี นคฺติ** แม้
สมณะผู้บำเพ็ญวิปัสสนา ผู้อยู่ในทางแห่งวิปัสสนาไม่มี ท่านอธิบายว่า สมณะ
ที่ ๑ แม้ที่เป็นโศคาบันไม่มี.

บทว่า **เย เอกุถ** ความว่า เธอเหล่าใดอันพระศาสดาอภิเษกโดยอัน
เตวตสิกาสิกเสก เฉพาะพระพักตร์ในพระศาสนานี้ เป็นลาภของเธอเหล่านั้น เธอ
เหล่านั้นได้ดีแล้ว. ได้ยินว่า ในลัทธิภายนอก อาจารย์พูดกับอันเตวตสิกผู้ใดว่า
จงบรรพชาผู้นี้ จงโอวาทสั่งสอนผู้นี้ อันเตวตสิกผู้นั้นยอมเป็นอันอาจารย์ตั้ง
ไว้ในฐานะของตน เพราะฉะนั้น ข้อเหล่านี้ว่า จงบวชผู้นี้ จงโอวาทสั่งสอน
ผู้นี้ เป็นลาภของอันเตวตสิกผู้นั้น. สุภททปริพาชกถือลัทธิภายนอกนั้นนั่น
แหละ จึงกล่าวแม้กะพระเถระอย่างนี้.

บทว่า **อลคฺต โข** แปลว่า ได้แล้วอย่างไร. ได้ยินว่า พระเถระ
นำสุภททะนั้นไปในที่แห่งหนึ่งเอาน้ำจากคณโฑรดศีรษะบอกตจปัญจกัมมัฏ-
ฐาน ปลงผมและหนวด ให้ครองผ้ากาสาละแล้วให้สรงแล้วนำไปยังสำนัก
พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้า ให้อุปสมบทแล้ว ตรัสบอกกัมมัฏ-

ฐาน. เอรับกัมมัฏฐานไว้แล้ว อธิษฐานจงกรมในที่นั่งหนึ่งแห่งอุทยาน
พากเพียรพยายามชำระวิปัสสนาบรรลอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาแล้วมาถวาย
บังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า นั่งลง. ท่านหมายเอาอุปสมบทกรรมนั้นจึงกล่าวว่า
อจิรูปสมุปนฺโน โข ปน เป็นต้น. ก็ท่านพระสุภัททะนั้น ได้เป็นปัจฉิมสักกิ
สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล. คำของพระสังคีติกาจารย์ว่า ในบรรดาสาวก
เหล่านั้น รูปโคจรบรรพชาเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ภายหลัง
ได้อุปสมบทเรียนกัมมัฏฐานบรรลุพระอรหัตก็ดี ได้แม้อุปสมบท เมื่อพระผู้มี
พระภาคเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ภายหลังเรียนกัมมัฏฐานบรรลอรหัตก็ดี เรียน
แม้กัมมัฏฐานเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระชนม์อยู่ ภายหลังบรรลอรหัตก็ดี
แม้ทุกรูปนั้น ก็ชื่อว่าปัจฉิมสักกิสาวก. ส่วนท่านสุภัททะนี้ บรรพชาอุปสมบท
เรียนกัมมัฏฐานบรรลุพระอรหัต เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่.

จบกถาพรรณนาปัญญาภณวาร.

บัดนี้ เพื่อจะแสดงการประทานพระโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์ ที่ทรงเริ่มไว้
นั้นจึงกล่าวคำว่า อถ โข ภควา เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
เทสิโต ปญฺญตฺโต ความว่า ทั้งธรรมก็ทรงแสดงแล้วบัญญัติแล้ว ทั้งวินัย
ก็ทรงแสดงบัญญัติแล้ว. อธิบายว่า ชื่อว่าทรงบัญญัติ ได้แก่ทรงแต่งตั้งแล้ว.
บทว่า โสโว มมจฺเจน ได้แก่ ธรรมและวินัยนั้นจะเป็นศาสดาของท่านทั้ง
หลายโดยที่เราล่วงไป.

จริงอยู่ เรายังเป็นอยู่นี้แลแสดงอุกโตวิภังควินัย พร้อมทั้งขันธก
บริวารแก่เธอทั้งหลาย ในวัตถุที่จัดไว้ด้วยอำนาจกองอาบัติทั้ง ๘ ว่า นี้อาบัติ
เบา นี้อาบัติหนัก นี้อาบัติที่แก้ไขได้ นี้อาบัติที่แก้ไขไม่ได้ นี้อาบัติที่เป็น
โลกวัชระ นี้เป็นปณณัตวัชระ นี้อาบัติออกได้ในสำนักบุคคล นี้อาบัติออก

ได้ในสำนักคณะ นี้อาบัติออกได้ในสำนักสงฆ์. วินัยปิฎกแม่ทั้งสิ้นนั้น เมื่อเราปรินิพพานแล้วจักทำกิจของศาสดาของพวกท่านให้สำเร็จ. อนึ่ง เรายังเป็นอยู่นี้แหละ ก็จำแนกแยกแยะธรรมเหล่านี้แสดงสุตตันตปิฎกด้วยอาการนั้นว่า เหล่านี้สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ สุตตันตปิฎกแม่ทั้งสิ้นนั้นจักทำกิจแห่งศาสดาของท่านทั้งหลายให้สำเร็จ. อนึ่ง เรายังดำรงอยู่นี้แหละ จำแนกแยกแยะธรรมเหล่านี้คือ ขันธ ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ สัจจะ ๔ อินทรีย์ ๒๒ เหตุ ๕ อาหาร ๔ ผัสสะ ๗ เวทนา ๗ สัญญา ๗ สัญเจตนา ๗ จิตต์ ๗ แม้อันจิตนั้น ธรรมเท่านี้ เป็นกามาวจร เท่านี้เป็นรูปาวจร เท่านี้เป็นอรูปราวจร เท่านี้เป็นธรรมเนื่องกัน เท่านี้เป็นธรรมไม่เนื่องกัน เท่านี้เป็นโลกิยะ เท่านี้เป็นโลกุตตระ แล้วแสดงอภิธรรมปิฎก เป็นสมันตปิฎก ๒๔ ประคัมมหาปิฎกฐานอนันตนิย อภิธรรมปิฎกแม่ทั้งสิ้น เมื่อเราปรินิพพานแล้ว จักทำกิจแห่งศาสดาของเธอทั้งหลายให้สำเร็จ.

อนึ่ง พระพุทธวจนะนี้ทั้งหมด ที่เราภายิตแล้ว กล่าวแล้ว ตั้งแต่ตรัสรู้ จนถึงปรินิพพานมีมากประเภทอย่างนี้ คือ ปิฎก ๓ นิกาย ๕ องค์ ๕ แปรหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์. พระธรรมขันธ์แปรหมื่นสี่พันเหล่านี้ดำรงอยู่ด้วยประการฉะนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดงเหตุเป็นอันมากอย่างนี้ว่า เราจักปรินิพพานผู้เดียว อนึ่ง เราบัดนี้ก็โอวาทสั่งสอนผู้เดียวเหมือนกัน เมื่อเราปรินิพพานแล้ว พระธรรมขันธ์แปรหมื่นสี่พันเหล่านี้ก็จักโอวาทสั่งสอนท่านทั้งหลาย ทรงโอวาทว่าธรรม วินัย นั้นจักเป็นศาสดาของท่านทั้งหลาย เมื่อเราล่วงไป แล้วเมื่อทรงย้าแสดงจาริตในอนาคตกาล จึงตรัสว่า ยถา โขปน เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สมุทาจรณฺติ** ได้แก่ ย่อมกล่าวว่าย่อมร้อง
เรียก. บทว่า **นามเนน วา โคตุเตน วา** ได้แก่ นวกะพึงร้องเรียกโดยชื่อ
อย่างนี้ว่า ดิสสะ นาคะ หรือโดยโคตรอย่างนี้ว่า กัสสปโคตร หรือโดยวาตะ
ว่า อาวุโส อย่างนี้ว่า อาวุโสติสสะ อาวุโสกัสสปะ บทว่า **ภนฺตเตติว**
อายุสฺมาติว ได้แก่ พึงเรียกอย่างนี้ว่า **ภนฺเต** **ติสสะ** **อายุสฺมา** **ติสสะ**.

บทว่า **สมุหนฺตฺ** ได้แก่ เมื่อจำนงอยู่ จงถอน. อธิบายว่า ศิว่า
ปรารธนา. ก็พึงถอนเสีย. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่
ตรัสโดยส่วนเดียวว่า จงถอนเสีย แต่ตรัสด้วยคำเป็นวิกัป. ตอบว่า เพราะ
ทรงเห็นกำลังของมหากัสสปะ. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงเห็นว่า
เมื่อตรัสว่า จงถอนเสีย พระมหากัสสปะจักไม่ถอนในเวลาทำสังคายนา เพราะ
ฉะนั้น จึงตรัสไว้ด้วยคำเป็นวิกัป นั้นและ เรื่องเล็กๆ น้อยๆ มาใน
ปัญจตติกสังคีติโดยนัยเป็นต้นว่า บรรดาพระเถระเหล่านั้นพระเถระบางเหล่า
กล่าวอย่างนี้ว่า เว้นปาราชิก ๔ เสีย นอกนั้นก็เป็นอาบัติเล็กน้อยๆ. ก็การ
วินิจฉัยในเรื่องอาบัติเล็กๆ น้อยๆ นี้กล่าวไว้แล้วในอรรถกถาชื่อสมันตปาสาท-
ทิกา.

ก็อาจารย์บางพวกกล่าวว่า พระนาคเสนรู้จักอาบัติเล็กๆ น้อยๆ เพราะ
ถูกพระเจ้ามีลินท์ตรัสถามว่า ท่านพระนาคเสน อาบัติเล็กเป็นอย่างไร อาบัติ
น้อยเป็นอย่างไร? ทูลตอบว่า มหาบพิตร ทุกกฎเป็นอาบัติเล็ก พุภายิตเป็น
อาบัติน้อย. ส่วนพระมหากัสสปะเถระ เมื่อไม่รู้อาบัติเล็ก อาบัติน้อยนั้นจึง
ประกาศว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สิกขาบททั้งหลายของพวก
เราที่เป็นส่วนของคฤหัสถ์ก็มีอยู่ แม้คฤหัสถ์ทั้งหลายก็รู้ว่า ข้อนี้ควรแก่ท่าน
ทั้งหลายที่เป็นสมณสักขบุตร ข้อนี้ไม่ควรแก่ท่านทั้งหลายที่เป็นสมณสักขบุตร
ถ้าเราจะถอนสิกขาบทเล็กๆ น้อยๆ เสีย ผู้คนทั้งหลายก็จักว่ากล่าวเอาได้ว่า

สิกขาบทที่พระสมณโคดมบัญญัติเอาไว้แก่สาวกทั้งหลายอยู่ได้ชั่ววันไฟ สาวกเหล่านี้ศึกษาในสิกขาบททั้งหลายตราบเท่าที่ศาสนายังดำรงอยู่ เพราะศาสนาของสาวกเหล่านี้ปรินิพพานเสียแล้ว สงฆ์ไม่ฟังบัญญัติในข้อที่ไม่ทรงบัญญัติ ไม่ฟังถอนในข้อที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว ฟังสมათานประพตติในสิกขาบททั้งหลายที่ทรงบัญญัติไว้แล้ว นี่เป็นอรรถ. ท่านประกาศกรรมवादังกล่าวมานี้. ข้อนั้นไม่ควรถืออย่างนี้ ก็ท่านพระนาคเสนกล่าวไว้อย่างนั้น ด้วยประสงค์จะไม่ให้ปรวาทิ (ฝ่ายตรงกันข้าม) มีโอกาส. ท่านพระมหากัสสปเถระ ประกาศกรรมवादังนี้ด้วยประสงค์จะไม่เพิกถอนอาบัติเล็ก ๆ น้อย ๆ แล. แม้เรื่องพรหมทัณฑ์ท่านก็วินิจฉัยไว้แล้วในอรรถกถาวินัยช่อสมันตปาสาทิกา เพราะมาแล้วในบาลีสงคีติ.

บทว่า กงฺขา คือ ทางสองแพร่ง. บทว่า วิมฺติ คือ ไม่สามารถจะวินิจฉัยได้. ความสังเขปในข้อนี้ว่า ผู้ใดฟังบังเกิดความสงสัยว่า เป็นพระพุทฺธเจ้าหรือไม่ใช่พระพุทฺธเจ้าหนอ เป็นพระธรรมหรือไม่ใช่พระธรรมหนอ เป็นพระสงฆ์หรือไม่ใช่พระสงฆ์หนอ เป็นมรรคหรือมิใช่มรรคหนอ เป็นปฏิบัติหรือไม่ใช่ปฏิบัติหนอ เราจะกล่าวข้อนี้แก่เธอทั้งหลาย คุณก่อนกฤษฎ์ทั้งหลาย เธอจงถามดังนี้. บทว่า สตฺถุคารเวนาปี น ปุจฺเจยฺยาถ ความว่า ถ้าพวกเธอไม่ถามด้วยความเคารพในศาสนาอย่างนี้ว่า พวกเราบวชในสำนักของพระศาสดา แม้ปัจฉัย ๘ ก็เป็นของพระศาสดาของพวกเราเหล่านั้น ก็ไม่ควรจะทำความสงสัยตลอดกาลมีประมาณเท่านี้ในวันนี้ ไม่ควรจะทำ ความสงสัยในกาลภาคหลัง. บทว่า สหายโกปี ภิกฺขเว สหายกสฺส อารโ-
เจตุ ทรงแสดงว่า บรรดาท่านทั้งหลาย ผู้ใดเห็นคบกันแล้วกับภิกษุใด ผีนั่นจงบอกภิกษุนั้นว่า ข้าพเจ้าจะบอกแก่ภิกษุรูปหนึ่ง ท่านทั้งหลายฟังคำภิกษุนั้นแล้วจักหมดความสงสัยทุกรูป. บทว่า เอว ปสนฺโน ความว่า ข้าพเจ้าเชื่ออย่าง

นี้. บทว่า **ณามเมว** ความว่า กระทำความเป็นผู้หมดความสงสัยให้ประจักษ์
ชื่อว่า ความรู้นั้นแลของตถาคตในข้อนี้ มิใช่เพียงความเชื่อ. บทว่า **อิเมสญฺหิ**
อานนฺท ความว่าบรรดาภิกษุ ๕๐๐ รูป ที่นั่งอยู่ภายในม่านเหล่านี้. บทว่า **โย**
ปจฺฉิมโก ความว่า ภิกษุใดต่ำสุดโดยคุณ. ท่านกล่าวหมายถึงพระอานนท์
เถระท่านนั้น. บทว่า **อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ** ความว่า จงยังกิจที่พึงให้
สำเร็จด้วยความไม่ไปปราศจากสติ. ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบรรทม
ที่เตียงปรินิพพาน ประทานพระโอวาทที่ประทานมา ๔๕ พรรษา รวมลงใน
บทคือความไม่ประมาทอย่างเดียวกับท่านนั้น. ก็คำนี้ว่า **ปจฺฉิม วาจา** เป็นคำ
ของพระสังคีติกาจารย์ทั้งหลาย ต่อแต่นี้ไป เพื่อจะแสดงข้อที่พระผู้มีพระภาค-
เจ้าทรงกระทำบริกรรมในพระปรินิพพาน จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **อถ โข ภควา**
ปจฺมชฺฌานํ .

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปรินิพฺพุโต ภนฺเต** ความว่า ท่าน
พระอานนท์ เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าเข้านิโรธสมาบัติไม่มีอัสสาสปีสสาสะ จึง
ถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้วหรือ. ท่านพระอนุรุทธตอบว่า ยัง
ผู้มีอายุ. พระเถระทราบเรื่อง. ได้ยินว่า พระเถระเข้าสมาบัตินั้น ๆ พร้อมกับ
พระศาสดานั้นแล จึงรู้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าออกจากเนวสัญญานาสัญญา
ยตนะ แล้วดำเนินไป บัดนี้ เข้านิโรธสมาบัติ ชื่อว่าการทำกาละในภายใน
นิโรธสมาบัติไม่มี.

ในพระบาลีนี้ว่า ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงออกจากสัญญา
เวทียคนิโรธเข้าเนวสัญญานาสัญญาตนะ ฯลฯ ออกจากตติยฌาน เข้าจตุตถ-
ฌาน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเข้าปฐมฌานในฐานะ ๒๔ ทุตติยฌานในฐานะ ๑๓
ตติยฌานก็เหมือนกัน เข้าจตุตถฌานในฐานะ ๑๕. เข้าอย่างไร. ก็เข้าปฐม
ฌานในฐานะ ๒๔ เหล่านี้ มีอสุภะ ๑๐ อาการ ๓๒ กสิณ ๘ เมตตา กรุณา

มุตตา อานาปานสติปริจเฉทากาส เป็นต้น. แต่เว้นอาการ ๓๒ และอสุภะ ๑๐ เข้าหุติขมาณในฐานะที่เหลือ ๑๑ และเข้าตติขมาณในฐานะ ๑๑ นั้นเหมือนกัน. อนึ่ง เข้าจตุตถมาณในฐานะ ๑๕ เหล่านี้ คือกสิณ ๘ อุเบกขาพรหมวิหาร อานาปานสติ ปริจเฉทากาส อรูป ๔. กล่าวโดยสังเขปเท่านั้น. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ธรรมสามี เสด็จเข้าพระนครคือปรินิพพาน เสด็จเข้าสมาบัติทั้งหมดนับได้ ยี่สิบสี่แสนโกฏิ แล้วเข้าเสวยสุขในสมาบัติทั้งหมดเหมือนคนไปต่างประเทศ กอดคนที่เป็ญญาตติขณัั้น.

ในคำนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากจตุตถมาณในลำดับมา เสด็จปรินิพพาน คือ ในลำดับทั้ง ๒ คือ ในลำดับแห่งฌาน ในลำดับแห่งปัจจเวกขณญาณ. พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากฌานแล้ว หยั่งลงสู่ภวังค์ แล้วปรินิพพานในระหว่างนั้น ชื่อว่าระหว่างฌาน ในลำดับ ๒ นั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากฌานแล้วพิจารณาองค์ฌานอีก หยั่งลงสู่ภวังค์ แล้วปรินิพพานในระหว่างนั้นนั่นแหละ ชื่อว่าระหว่างปัจจเวกขณญาณ. แม้ทั้ง ๒ นี้ก็ชื่อว่าระหว่างทั้งนั้น. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าเข้าฌานเสด็จออกจากฌานพิจารณาองค์ฌานแล้วปรินิพพานด้วยภวังคจิตที่เป็นอพยากฤตเป็นทุกขสังขะ. สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่ว่าจะพระพุทธรเจ้าหรือพระสาวก อย่างต่ำ มดดำ มดแดง ต้องกระทำกาละด้วยภวังคจิตที่เป็นอพยากฤตเป็นทุกขสังข์ทั้งนั้นแล. เรื่องแผ่นดินใหญ่ไหวเป็นต้น มีนัยดังกล่าวไว้แล้วแล.

บทว่า ภูตา ได้แก่ สัตว์ทั้งหลาย บทว่า อปฺปฏิปุคฺคโถ ได้แก่ ปราศจากบุคคลที่เปรียบเทียบได้. บทว่า พลปฺปตฺโต คือ ผู้ถึงพลญาณ ๑๐. บทว่า อฺปฺปาทวยธมฺมิโน ได้แก่ มีอันเกิดและดับเป็นสภาวะ. บทว่า เตธฺรูปสโม ความว่า ความระงับสังขารเหล่านั้น ก็คือพระนิพพานอันไม่มีปัจจัยปรุงแต่งแท้จริง เป็นสุข. บทว่า นาหุ อสุสาสปฺสุสาโส คือไม่เกิด

อัสสาสปัสสาสะ. บทว่า **อเนโข** ชื่อว่า อเนชะ เพราะไม่มีกิเลสเป็นเครื่อง
ไหวคือตัณหา. บทว่า **สนฺติมารพฺภ** ได้แก่ ปรารภอาศัยหมายเอาอนุปาติ-
เสสนิพพาน บทว่า **ยํ กาลมกริ** ผู้ใดได้กระทำกาละ. ท่านอธิบายว่า ผู้มี
อายุ พระพุทธมุนี คือศาสดาของเราพระองค์ใด ทรงปรารภสันติว่า เราจัก
ถึงสันติได้ทรงทำกาละแล้ว บัดนี้พระพุทธมุนีพระองค์นั้น มีจิตตั้งมั่นคงที่
ไม่เกิดอัสสาสปัสสาสะ คือไม่มีไม่เป็นไป. บทว่า **อสลฺลิเนน** คือด้วยจิตไม่
หุดหู่ เบิกบานดีแล้วแล. บทว่า **เวทณํ อชฺฌาวสยิ** ทรงอดกลั้นเวทนาแล้ว
คือไม่กระสับกระส่าย เป็นไปตามอำนาจของเวทนา. บทว่า **วิโมกฺโข** ได้แก่
หลุดพ้นไม่ติดขัดด้วยธรรมอะไร ๆ ถึงความไม่มีบัญญัติ โดยประการทั้งปวง
เป็นเช่นเดียวกับความดับของไฟที่โพลงแล้ว. ท่านกล่าวว่ **ตทาลิ** หมายเอา
แผ่นดินไหวที่ท่านกล่าวไว้ในหนหลังอย่างนี้ว่า แผ่นดินใหญ่ไหวพร้อมกับ
ปรินิพพาน. จริงอยู่ความไหวแห่งแผ่นดินนั้น ทำให้เกิดขุ่นคลุก และน่าสะพรึง
กลัว. บทว่า **สพฺพภาการวรูเปเต** แปลว่า เข้าถึงเหตุอันประเสริฐทั้งปวง.

บทว่า **อวิตราคา** ได้แก่ ปุณฺชน พระโศคาบัน และพระสกทาคามี.
จริงอยู่ ปุณฺชน พระโศคาบันและพระสกทาคามีเหล่านั้นยังละโทมนัสไม่ได้.
เพราะฉะนั้น ท่านแม่เหล่านั้นประคองแขนทั้งสองคร่ำครวญ วางมือทั้งสอง
ไว้เหนือศีรษะร้องไห้. เรื่องทั้งหมดพึงทราบโดยนัยก่อนนั้นแหละ.

บทว่า **อฺชฺฌายนฺติ** คือ เทวดายกโทษกล่าวอยู่ว่า พระผู้เป็นเจ้าทั้ง
หลายไม่อาจอดกลั้นแม้ด้วยตนเองได้ จักปลอบโยนชนที่เหลือได้อย่างไร.
บทว่า **กถํ ภูตา ปน ภนฺเต อนฺนรฺทฺธ** ความว่า ท่านผู้เจริญ พวกเทวดา
เป็นอย่างไร. พระอนนฺรทฺธะกำหนดว่า เทวดาเหล่านั้นจะยับยั้งการปรินิพพาน
ของพระศาสดาได้หรือ. ต่อมา เพื่อจะแสดงความเป็นไปของเทวดาเหล่านั้น
พระเถระจึงกล่าวว่า **สนฺตาวุโส** เป็นต้น. คำนั้นมีข้อความที่กล่าวไว้แล้วทั้ง
นั้น.

บทว่า **รตตาวเสถ** คือราตรีที่ยังเหลือระยะเวลาเล็กน้อยเพราะ
ปรินิพพานในเวลาใกล้รุ่ง. บทว่า **ธมฺมมียา กถาย** คือไม่มีธรรมกถาที่แยก
ออกไปเป็นอย่างอื่น. แต่ว่า พระเถระเจ้าทั้งสองยังเวลาให้ล่วงไปด้วยกถาที่
เกี่ยวข้องกับมรณะเห็นปานนี้ว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย พระยามัจจุราชนี้ ไม่ละอาย
ต่อพระศาสดาผู้ไม่มีบุคคลเปรียบในโลกพร้อมทั้งเทวโลก ก็จะป่วยกล่าวไปใ
ว่าจะละอายต่อโลกิยมหาชน. ก็เมื่อพระเถระทั้งสองกล่าวกถาอยู่นั้น อรุณก็
ขึ้นโดยครู่เดียวเท่านั้น. บทว่า **อลโข** ความว่า เมื่ออรุณขึ้น พระเถระก็
กล่าวต่อพระเถระ.

บทว่า **เตน กรณียเณ** ความว่า กรณียะอันใดอย่างนี้ ก็จะพึงจัด
สักการะมีดอกไม้และของหอมเป็นต้น ในที่ปรินิพพานเช่นไรหนอ. จะพึงจัด
ที่นั่งสำหรับภิกษุสงฆ์เช่นไร. จะพึงจัดขาทนียะ โภชนียะ เช่นไร. อันผู้รู้
เรื่องพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้วจะพึงกระทำ พวกเจ้ามีลละประชุมกัน
ด้วยกรณียะเช่นนั้น. บทว่า **สพฺพญจ ตาลาวจร** ได้แก่ เครื่องดุริยางค์
ทุกชนิด. บทว่า **สนฺนิปาเตถ** ความว่า ตีกลองเรียกประชุม. เจ้ามีลละ
เหล่านั้น ได้กระทำกันอย่างนั้น. บทว่า **มณฺฑลมาเล** ได้แก่ นำมาลัยวง
ด้วยผ้า. บทว่า **ปฏฺฐิตา** แปลว่า จัด. บทว่า **ทกฺขิเณน ทกฺขณ**
คือ ทิศาภาคด้านทักษิณแห่งพระนคร. บทว่า **พาหิเรน พาหิร** ได้แก่ ไม่เข้า
ไปภายในพระนคร นำไปข้างนอก โดยข้างนอกพระนครนั้นแหละ. บทว่า
ทกฺขิณโต นครสูส ความว่า ตั้งไว้ในสถานที่เช่นเดียวกับประตูด้านทักษิณ
ของกรุงอนูราธปุระ กระทำสักการะสัมนานะแล้วจักทำฌาปนกิจในสถานที่
เช่นเดียวกับพระเชตวัน.

บทว่า **อฏฺฐ มลฺลปาโมกฺขา** ได้แก่ พวกเจ้ามีลละรุ่นมัชฌิมวัย
สมบูรณ์ด้วยเรี่ยวแรง. บทว่า **สีล** **นฺหาตุวา** ได้แก่ ชำระศิระষะอาบน้ำแล้ว.

บพว่า **อายุสมนุติ เถรี** ความว่า พระเถระผู้เดียวปรากฏว่าเป็นผู้มีทิพยจักขุ เพราะฉะนั้น เมื่อพระเถระองค์อื่น ๆ แม้มืออายุ พวกเจ้ามีลละเหล่านั้น ก็เรียนถามเฉพาะพระเถระ ด้วยประสงค์ว่า ท่านพระอนุรุทธเถระนี้ จักบอกแก่พวกเราได้ชัดเจน. บพว่า **กถิ ปน ภูเต เทวตานิ อธิปโปโย** ความว่า พวกเจ้ามีลละเรียนถามว่า ท่านเจ้าข้า ก่อนอื่น พวกเรารู้ความประสงค์ของพวกเรา แต่ความประสงค์ของเหล่าเทวดาเป็นอย่างไร. พระเถระเมื่อจะแสดง ความประสงค์ของพวกเจ้ามีลละเท่านั้น จึงกล่าววว่า **ตุมหากิ โข** เป็นต้น.

คำว่า **เจติย**ของพวกเจ้ามีลละ ชื่อว่า **มกุฏพันธน**นี้ เป็นชื่อของศาลา มงคลเป็นที่แต่งพระองค์ของพวกเจ้ามีลละ. ก็ศาลานี้ ท่านเรียกว่าเจติย เพราะ อรรถว่า ท่านสร้างไว้อย่างงดงาม. ในคำว่า **ยาว สนุติสมลสงกุฎิ** นี้ ที่ต่อเรื่อน ชื่อว่า **สันธิ** บ่อกำจัดกองคูด (บ่อคูด) ชื่อว่า **สมล** ที่เทษยะ ชื่อว่า **สังกุฎิ**. บพว่า **ทิพเพหิ จ มานุสเกหิ จ นจเจหิ** ความว่า การ ฟ้อนรำของเหล่าเทวดามี ณ เบื้องบน ของเหล่ามนุษย์มี ณ เบื้องล่าง. ในการ ขับร้องเป็นต้น ก็นัยนี้. อนึ่ง ในระหว่างเหล่าเทวดา ก็มีเหล่ามนุษย์ ใน ระหว่างเหล่ามนุษย์ก็มีเทวดา ทั้งเทวดาและมนุษย์ได้พากันไปสักการบูชา แม้ด้วยประการดังกล่าวมานี้.

บพว่า **มชฺฌเณ มชฺฌนิ นครสุต หาริตฺวา** ความว่า เมื่อพระสรีระ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าถูกเขานำมาอย่างนี้ ภรรยาของพันธุลเสนาบดี ชื่อว่า **มัลลิกา** ทราบว่า เขานำพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้ามา ก็คิดว่าเราจัก ให้นำเครื่องประดับช้อมหาลดาประสาธน์ เช่นเดียวกับเครื่องประดับของนาง วิชาชา ซึ่งเราเก็บไว้ไม่ได้ใช้สอยมาตั้งแต่สามีของตนตายไป จักบูชาพระศาสดา ด้วยมหาลดาประสาธน์นี้ ดังนี้แล้ว ให้ทำความสะอาดมหาลดาประสาธน์นั้น ชำระด้วยน้ำหอมแล้ววางไว้ใกล้ประตู. เขาว่า เครื่องประดับนั้น มีอยู่ในสถาน

ที่ ๓ แห่ง คือ ที่เรือนของสตรีทั้งสองนั้น (นางวิสาขาและนางมัลลิกา) และ เรือนของโจรสลัดชื่อ เทวานนิยะ. ก็นางมัลลิกานั้น กล่าวว่ เมื่อพระสรีระของ พระศาสดามาถึงประตูแล้ว พ่อทั้งหลาย จงวางพระสรีระของพระศาสดา ลงแล้ว สวมเครื่องประดับนี้ที่พระสรีระของพระศาสดา. เครื่องประดับ นั้น สวมตั้งแต่พระเศียรจรดพื้นพระบาท พระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งมีพระฉวีวรรณเหมือนทองคำ ประดับด้วยมहाลดาประสาธน์ ที่ทำด้วยรัตนะ ๗ ประการ ก็รุ่งเรืองยิ่งนัก. นางมัลลิกานั้นเห็นดังนั้นแล้ว ก็มีจิตผ่องใส ทำความปรารถนาว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ จักโลดแล่นอยู่ใน วิภวสุตตาราบใด ตราบนั้น ก็จะช่วยเครื่องประดับ จงอย่าแยกจากข้าพระ- องค์กร ขอสรีระจงเป็นเช่นเดียวกับเครื่องประดับที่สวมใส่อยู่เป็นนิรันดร์เถิด. ครั้งนั้น พวกเจ้ามัลลปาโมกข์ ยกพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยเครื่องมหาลดาประ- สาธน์ ที่ทำด้วยรัตนะ ๗ ประการ ออกทางประตูทิสนุรพา วางพระสรีระของ พระผู้มีพระภาคเจ้าลง ณ มกุฏพันธนะเจดีย์ของพวกเจ้ามัลลละทางเบื้องทิสนุรพา แห่งพระนคร.

บทว่า ปาวาย กุสินาริ ความว่า ท่านพระมหากัสสปะ เดินทางไกล ด้วยหมายใจว่า จักเที่ยวไปบิณฑบาตในนครปาวาแล้วจักไปยังนครกุสินารา. ในคำว่า นัง ณ โคนไม้นี้ เหตุไร ท่านจึงไม่กล่าวว่าพักกลางวัน. เพราะท่าน ไม่นั่งเพื่อต้องการจะพักกลางวัน. ความจริง เหล่าภิกษุบริวารของพระเถระ ล้วนแต่จำเรียวสุข มีบุญมาก ท่านเดินทางด้วยเท้าบนแผ่นดินที่เสมือนแผ่นดิน อันร้อนในเวลาเที่ยง พวกท่านลำบาก. พระเถระเห็นภิกษุเหล่านั้น ก็คิดว่า ภิกษุทั้งหลายพากันลำบาก ทั้งสถานที่ ๆ จะไปก็ยังมีอยู่ไกล จักพักเสียเล็กน้อย ระวังความลำบาก ตอนเย็น ถึงนครกุสินาราจักเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า จึงแวะลง จากทาง ปุสังฆาฏิต์โคนไม้แห่งหนึ่ง แล้วเอาน้ำจากคณโชน้ำลูบมือและเท้า

ให้ยื่นแล้วนั่งลง. แม้เหล่าภิกษุบริวารของท่าน ก็นั่ง ณ โคนไม้ ใช้โยนิ
โสมนสิการทำกัมมัญฐาน นั่งสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย. ดังนั้น ท่านจึงไม่
กล่าวว่าพักกลางวัน. เพราะนั่งเพื่อต้องการบรรเทาความเมื่อยล้า.

บพว่า มนุทรวปฺปติ คเหตุวา ได้แก่ เอาไม้เสียบดอกมณฑารพ
ขนาดเถาใหญ่ถือมาดั่งร่ม. บพว่า อทุทสา โข ได้แก่ เห็นอาชีวกเดินมา
แต่ไกล. ก็แลครั้นเห็นแล้ว พระเถระคิดว่า นั่นดอกมณฑารพปรากฏอยู่ในมือ
ของอาชีวกนี้ ก็ดอกมณฑารพนั้น ไม่ปรากฏในถิ่นมนุษย์เสมอ ๆ จะมีก็ต่อเมื่อ
ผู้มีฤทธิ์บางท่านแสดงฤทธิ์ และต่อเมื่อพระสัพพัญญูโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์
ของพระมารดาเป็นต้น แต่วันนี้ ผู้มีฤทธิ์ไร ๆ ก็ไม่ได้แสดงฤทธิ์นี้ พระศาสดา
ของเราก็ไม่เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดา ไม่ได้เสด็จออกจากพระครรภ์
ทั้งวันนี้พระองค์ก็ได้ตรัสรู้ ไม่ได้ประกาศพระธรรมจักร ไม่ได้แสดงยมก
ปาฏิหาริย์ ไม่ได้เสด็จลงจากเทวโลก ไม่ได้ทรงปลงอายุสังขาร แต่พระศาสดา
ของเราทรงพระชรา จักเสด็จปรินิพพานเสียเป็นแน่แล้ว. ลำดับนั้น พระเถระ
เกิดจิตคิดว่า จักถามเขา จึงดำริว่า ก็ถ้าเรานั่งถาม ก็จักเป็นการกระทำความ
ไม่เคารพในพระศาสดา ดังนี้แล้วจึงลุกขึ้น ห่มบังสุกุลจีวรสีเมฆที่พระทศพล
ประทาน ประหนึ่งพญาช้างฉัททันต์ หลีกออกจากที่อื่น คลุมหนังแก้วมณี
ฉะนั้น ยกอัญชลิอันรุ่งเรืองด้วยทศนักษโมทานไว้เหนือเกล้า ผินหน้าตรงต่อ
อาชีวกด้วยคารวะที่ทำในพระศาสดา กล่าวถามว่า ผู้มีอายุ ท่านทราบข่าวพระ
ศาสดาของเราบ้างไหม.

ถามว่า ก็ท่านพระมหากัสสปะ รู้การปรินิพพานของพระศาสดา หรือ
ไม่รู้จึงถาม. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า การรู้ของพระจินาสพทั้งหลาย ต้องเนื่อง
ด้วยอวัชชนะ ความนึก ก็ท่านพระมหากัสสปะนี้ไม่รู้ จึงถาม เพราะท่าน
ไม่ได้นึกไว้. พระเถระมากด้วยสมบัติ ยังชีวิตให้เป็นไปด้วยการมากไปด้วย

สมาบัติเป็นนิตย์ ในที่อยู่กลางคืน ที่พักกลางวัน ที่เร็นและที่มณฑปเป็นต้น
เข้าบ้านของตระกูลก็เข้าสมาบัติทุกประตูเรือน ออกจากสมาบัติแล้วจึงรับภิกษา
เขาว่า พระกระทำความตั้งใจอย่างนี้ว่า ด้วยอรรถภาพสุดท้ายนี้ เราจักอนุเคราะห์
มหาชน ชนเหล่าใด ถวายภิกษาหรือทำสักการะด้วยของหอม... และดอกไม้
เป็นต้นแก่เรา ทานนั้นของชนเหล่านั้นจึงมีผลมาก ดังนี้ เพราะฉะนั้น ท่าน
จึงไม่รู้เพราะมากไปด้วยสมาบัติ. ดังนั้น อาจารย์พวกหนึ่งจึงกล่าวว่า ท่านไม่รู้
จึงถาม. คำนั้น ไม่ควรถือเอา. เพราะว่ามีเหตุที่จะไม่รู้ในข้อนั้น. การ
ปรินิพพานของพระศาสดา ได้เป็นการกำหนดไว้ชัดแล้วด้วยนิมิตทั้งหลาย
มีหมื่นโลกธาตุไปหวนเป็นต้น พระเถระผู้รู้จึงถามเพื่อให้เกิดสติแก่ภิกษุทั้งหลาย
ด้วยคิดว่า ก็ในบริษัทของพระเถระ ภิกษุบางเหล่าก็เคยเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า
บางเหล่าก็ไม่เคยเห็น บรรดาภิกษุเหล่านั้น แม้ภิกษุเหล่าใดเคยเห็นแล้ว
ภิกษุแม้เหล่านั้นก็ยังอยากจะเห็น แม้ภิกษุเหล่าใดไม่เคยเห็น แม้ภิกษุเหล่านั้น
ก็อยากจะเห็นเหมือนกัน บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุเหล่าใดไม่เคยเห็น ภิกษุ
เหล่านั้นก็ไปเพราะกระหายที่จะเห็นยิ่งนัก ถ้ามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ไหน
ทราบว่ปรินิพพานเสียแล้ว ก็จะไม่อาจจะดำรงตัวอยู่ได้ ทิงบาตรจีวร นุ่งผ้า
ผืนเดียวบ้าง นุ่งไม้ดีบ้าง ห่มไม้ดีบ้าง ทูบอกร่ำร้องให้ ในที่นั้น ผู้คนทั้งหลาย
จักแสดงโทษของเราว่า เหล่าภิกษุผู้ถือบั้งสกุลจีวรกัณฑ์คงค์ ที่มากับพระมหา
กัสสปะร้องให้เสียเองเหมือนสตรี ภิกษุเหล่านั้นจักปลอบโยนพวกเราได้อย่างไร
ก็ป่าใหญ่คงจะว่างเปล่า เมื่อภิกษุทั้งหลายร้องให้เหมือนในที่นี้ ขึ้นชื่อว่า
โทษคงจะไม่มี เพราะรู้เรื่องเสียก่อน แม้ความโศกเศร้าก็คงจะเบาบางดังนี้.

บทว่า อชฺช สตุตฺตาหิ ปรีณิพฺพุโต สมโณ โคตโม แปลว่า
นับถึงวันนี้ พระสมณโคดมปรินิพพานได้ ๗ วันแล้ว. บทว่า ตโต เม อิทํ
ได้แก่ คอกมณฑารพนี้ ข้าพเจ้าเก็บมาแล้วแต่สถานที่ปรินิพพานของพระสมณ
โคดมนี้.

บทว่า สุภทโท นาม วุฑฒปพฺพชิตो ความว่า คำว่า สุภททะ เป็นชื่อของภิกษุหนึ่ง แต่เพราะภิกษุนั้น บวชในเวลาเป็นคนแก่ ท่านจึงเรียกว่า วุฑฒบรรพชิต. ก็เพราะเหตุไร สุภททะภิกษุนี้จึงกล่าวอย่างนี้. เพราะ อาฆาตในพระผู้มีพระภาคเจ้า. ได้ยินว่า สุภททะภิกษุนี้เคยเป็นช่างตัดผม ในเมืองอาตุมานคร ที่มาในชั้นชกะ บวชเมื่อแก่ ทราบว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จออกจากนครกุสินาราไปยังอาตุมานครพร้อมกับภิกษุ ๒๕๐ รูป. พระผู้มีพระภาคเจ้ากำลังเสด็จมา จึงคิดว่าจักกระทำยาคุณทานถวายในเวลาเสด็จมา จึง เรียกบุตร ๒ คน ซึ่งเตรียมตัวจะเป็นสามเณร บอกว่า พ่อเอ๋ย เขาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมายังอาตุมานคร พร้อมกับภิกษุหมู่ใหญ่ประมาณ ๒๕๐ รูป ไปเกิดพ่อ จึงถือเครื่องมือคโณพร้อมกับทะนานและถังไปทุกลำดับบ้านเรือน จงรวบรวมเกลือบ้าง น้ำมันบ้าง ข้าวสารบ้าง ของเคี้ยวบ้าง เราจักกระทำยาคุณทานถวายแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เสด็จมา. บุตร ๒ คนนั้นก็ได้กระทำอย่างนั้น.

ผู้คนเห็นเด็กเหล่านั้นมีเสียงเพราะ มีไหวพริบ บ้างประสงค้จักให้กระทำ บ้างประสงค้จะไม่ให้กระทำ แต่ก็ให้กระทำทั้งนั้น ถามว่า พ่อเอ๋ยเจ้า จักรับไปในเวลาทำหรือ. เด็ก ๒ คนนั้นบอกว่า พวกข้าไม่ต้องการอะไรอื่น แต่พ่อของเราประสงค้จะถวายยาคุณทาน ในเวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมา. ผู้คนได้ฟังดังนั้นแล้วก็ไม่ค่อยนำพา ขอมให้สิ่งที่เด็กทั้ง ๒ นั้น อาจนำไปได้หมด ที่ไม่อาจนำไปได้ก็ส่งคนไป. ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมายังอาตุมานครก็เข้าไปยังโรงทานข้าว ตกเย็น สุภททะภิกษุก็ไปยังประตูบ้าน เรียก มนุษย์มากล่าวว่า อุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย ข้าพเจ้าไม่ได้รับอะไร ๆ อย่างอื่น จากสำนักของท่านทั้งหลาย ข้าวสารเป็นดินที่เด็กของข้าพเจ้านำมาเพียงพอก่สงฆ์ พวกท่านจงให้เพียงงานฝีมือเกิด. ถามว่า พวกข้าพเจ้าจะทำอย่างไรเจ้าข้า. สุภททะภิกษุพูดว่า พวกท่านจงถือเอาสิ่งนี้ ๆ แล้วให้ถือเครื่องอุปกรณ์ทั้งหมด

ให้สร้างเตาไฟที่วิหาร ตนเองนุ่งกาสาเวด้าผืนหนึ่ง ห่มผืนหนึ่ง แล้วสั่งว่า
จงทำสิ่งนี้ ครุ่นคิดอยู่ ตลอดทั้งคืน สละทรัพย์หนึ่งแสนให้เขาจัดยาสำหรับ
ดื่มกิน และน้ำผึ้ง น้ำอ้อยขบ. ยาที่พึงกินแล้วดื่ม ชื่อว่ายาสำหรับกินดื่ม.
ของมีเนยใส น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ปลา เนื้อ ดอกไม้ ผลไม้ และรสเป็นต้น
อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่าของเคี้ยว ใสของเคี้ยวทั้งหมดลงในยานั้น. คั้นชาด
ที่หอม ที่เขาใช้ทาศีรษะสำหรับผู้ต้องการเล่นกีฬาก็มี.

ครั้นเวลาเช้าตรู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ปฏิบัติพระสรีริกแล้ว มีภิกษุ
สงฆ์แวดล้อม เสด็จบ่ายพระพักตร์เข้าไปยังอาตุมานครเพื่อเที่ยวบิณฑบาต.
ผู้คนที่หลายก็บอกแก่สุภัททะภิกษุนั้นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ากำลังเสด็จเข้า
บ้านบิณฑบาต ท่านจัดยาไว้เพื่อใคร. พระสุภัททะภิกษุนั้น นุ่งห่มผ้ากาสาเวด้า
เหล่านั้น เอมือข้างหนึ่งจับทัพพีและกระบวย คุกเข่าข้างขวาลงที่พื้นดิน ถวาย
บังคมอุทธรณ์ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า โปรดทรง
รับยาของข้าพระองค์เถิด. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามและทรงฟัง
คำนั้นแล้ว ทรงติเตียนพระสุภัททะวุฑฒบรพชิตนั้น. เพราะเรื่องนั้น ทรง
บัญญัติ ๒ สิกขาบทคือ สิกขาบทว่าด้วยการชักชวนในสิ่งเป็นอกัปปิยะ และ
สิกขาบทว่า ด้วยการรักษาเครื่องมีดโกน โดยนัยที่มาในชั้นชกาะว่า พระตถาคต
แม้ทรงทราบ ก็ทรงถามดังนี้เป็นต้น แล้วตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เหล่า
ภิกษุผู้แสวงหาโภชนะล่องไปถึงหลายโกฏิก็ป พวกเธอบริโภคนะที่เป็น
อกัปปิยะของพวกเธอ อันเกิดขึ้นโดยไม่ชอบธรรม จักต้องไปบังเกิดในอบาย
ทั้งหลาย หลายแสนอติภาพ จงหลีกไป อย่างมาตุคยื่อ ดังนี้แล้ว ได้เสด็จ
บ่ายพระพักตร์ไปเที่ยวภิกษุ แม้ภิกษุรูปหนึ่ง ก็ไม่รับอะไร ๆ เลย.

พระสุภัททะเสียใจ ก็ผูกอาฆาตในพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระผู้มี
พระภาคเจ้านี้เข้าใจว่าเรารู้ทุกสิ่งจึงเที่ยวไป ถ้าไม่ทรงประสงค์จะรับ ก็ควรส่ง

คนไปบอก ขึ้นชื่อว่า อาหารที่สุกแล้วนี้ เมื่อจะตั้งอยู่นานตลอดไป ฟังตั้งอยู่ได้เพียง ๗ วัน แท้จริง ของนี้จะฟังเป็นของที่เรাজัด ไว้ตลอดชีวิต พระองค์ก็ทรงทำให้พินาศเสียสิ้น พระผู้มีพระภาคเจ้านี้ไม่ทรงหวังดีต่อเราเสียเลย. เมื่อพระทศพลยังทรงพระชนม์อยู่ จึงไม่อาจกล่าวอะไร ๆ ได้. ได้ยินว่า พระสุกัททะนั้นคิดอย่างนี้ว่า พระมหาบุรุษนี้ บวชจากตระกูลสูง ถ้าเราพูดอะไรไปก็จักทรงคุกคามเราผู้เดียว. พอได้ฟังว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้นี้นั้น ปรีนิพพานแล้วในวันนี้ ก็รำเรงยินดีประคองได้ลมหายใจ จึงกล่าวอย่างนี้. พระเถระฟังค่านั้นแล้ว มิได้สำคัญว่าประหนึ่งถูกประหารที่หทัย ประหนึ่งฟ้าปราศจากเมฆผ่าลงบนกระหม่อม. แต่พระเถระเกิดกรรมสังเวช. พระผู้มีพระภาคเจ้าปรีนิพพานได้เพียง ๗ วัน แม่วันนี้ พระสรีระของพระองค์ มีพระฉวีวรรณดังทองคำก็ยังคงอยู่ทีเดียว. กากบาปเสียนหนามอันใหญ่เกิดขึ้นเร็วอย่างนี้ในพระศาสนาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนำมาด้วยทุกขัยาก ก็คนบาปนี้ นี้เมื่อเติบโต ได้คนอื่นเห็นบาปนั้นเป็นพรรคพวก ก็อาจจะทำพระศาสนาให้เสื่อมถอยได้.

ลำดับนั้น พระเถระคิดว่า ก็ถ้าเรাজักให้หลวงตาผู้นี้นุ่งผ้าเก่า เอาจี๊เถ่าโรยสรีระ ขับไล่ไป. ผู้คนทั้งหลายก็จะพากันยกโทษพวกเราว่า เมื่อพระสรีระของพระสมณโคดมยังคงอยู่ เหล่าสาวกก็วิวาทกัน เพราะฉะนั้น เราจึงอดกลั้นไว้ก่อน ก็กรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้ว ก็เสมือนกองดอกไม้ที่ยังไม่ได้ควมคุม ในธรรมที่ทรงแสดงแล้วนั้น เปรียบเหมือนดอกไม้ทั้งหลายที่ต้องลมย่อมกระจัดกระจายไป ฉันใด สิกขาบท ๑-๒ สิกขาบทในวินัยก็จักพินาศ ปัญหาวาระ ๑-๒ วาระ ในสูตรก็จักพินาศ ฎมิอื่น ๑-๒ ฎมิ ในอภิธรรมก็จักพินาศ ในเมื่อเวลาล่วงไป ๆ ด้วยอำนาจบุคคลชั่วเห็นบาปนี้ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน. เมื่อมูลรากพินาศไปอย่างนี้ พวกเราก็จักเป็นเสมือนปีศาจ. เพราะฉะนั้น เราจำจักต้องสังคายนาธรรมวินัย เมื่อเป็นดังนี้ ธรรมนี้ วินัยนี้ ก็จัก

มันคงเหมือนดอกไม้ที่คลุมไว้ด้วยผ้าเหนียว ก็เพื่อประโยชน์อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงเสด็จต้อนรับเรา ตลอดทาง ๓ คาบ (๓๐๐ เส้น) ประทานอุปสมบทด้วยโอวาท ๓ ประการ ทรงเปลี่ยนจีวรจากพระวรกาย ตรีสปฏิปทาเปรียบด้วยดวงจันทร์ ประหนึ่งสั่นมือในอากาศ ทรงยกย่องเราเป็นกายสักกจี (มีวิหารธรรมเสมอด้วยพระองค์) ทรงมอบความเป็นสกตศาสนทายาท ๓ ครั้งว่า เมื่อภิกษุเช่นเรายังดำรงอยู่ ภิกษุชั่วผู้นี้จักไม่ได้รับความเจริญในพระศาสนา. อธรรมยังไม่รุ่งเรือง ธรรมก็จะไม่เสื่อมถอย อวินัยยังไม่รุ่งเรือง วินัยก็จะไม่เสื่อมถอย ฝ่ายอธรรมวาทียังไม่มีกำลัง ฝ่ายธรรมวาทียังไม่อ่อนกำลัง ฝ่ายอวินัยวาทียังไม่มีกำลัง ฝ่ายวินัยวาทียังไม่อ่อนกำลัง เพียงใด เราก็จักสังคายนาธรรมและวินัยเพียงนั้น. แต่นั้น เหล่าภิกษุรวบรวมภิกษุที่เป็นสภาคัน เพียงพอแก่ตน ๆ ก็จักกล่าวสิ่งที่ควรและไม่ควรได้ เมื่อเป็นดังนี้ ภิกษุชั่วผู้นี้เองก็ประสบนิคหะ ไม่อาจเงยศีรษะได้อีก พระศาสนาก็จักมั่นคงและแพร่หลาย. พระเถระคิดว่า เราเกิดจิตคิดอย่างนี้แล้ว ยังไม่อาจบอกใครๆ ได้แต่ปลอบโยนภิกษุสูงส่ง. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **อโฆ อายสุมา มหากุสโลโป** ๗เปฯ เนตฺ ฌานํ วิชชติ ดังนี้.

บทว่า **จิตกํ** ได้แก่ จิตกาธาน ที่ทำด้วยไม้จันทน์ประดับด้วยรัตนะสองพัน. บทว่า **อาสิมฺมุเปสุตฺตม** ได้แก่ ช่วยกันจุดไฟ. บทว่า **น สกุโกนฺหติ** คือ ชนทั้งหลาย ๘ คนบ้าง ๑๖ คนบ้าง ถือกบไฟเป็นกลุ่มๆ เพื่อติดไฟ พัดด้วยใบตาล เป่าด้วยสวบ แม้กระทำการณ์นั้น ๆ ก็ไม่อาจทำให้ไฟติดได้. พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **เทวดานํ อธิปฺปาโย** นี้ดังนี้. ได้ยินว่า เทวดาเหล่านั้น เป็นเทวดาอุปัฏฐากของพระเถระนั่นเอง. ความจริง เพราะจิตเลื่อมใสพระอสีติมหาสาวก อุปัฏฐาก ๘๐,๐๐๐ ตระกูล ของพระมหาสาวกเหล่านั้น ก็ไปบังเกิดในสวรรค์. ลำดับนั้น เหล่าเทวดาผู้มีจิตเลื่อมใสในพระเถระแล้วบังเกิดใน

สวรรคต ไม่เห็นพระเถระในสมาคมนั้น คิดว่า พระเถระประจำตระกูลของพวกเราไปเสียที่ไหนหนอ ก็เห็นท่านเดินอยู่ระหว่างทาง จึงพากันอธิษฐานว่า เมื่อพระเถระประจำตระกูลของพวกเรา ยังไม่ได้ถวายบังคมพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า ขอจิตกาธานอย่าเพิ่งติดไฟ ดังนี้. เหล่าผู้คนฟังเรื่องนั้นแล้วคิดว่า เขาว่าพระมหากัสสปะ กล่าวว่่า คุณก่อนท่านภิกษุ เราจักถวายบังคมพระบาทของพระทศพล พร้อมกับภิกษุ ๕๐๐ รูป ดังนี้แล้วจึงมา เมื่อยังมาไม่ถึง จิตกาธานก็จักไม่ติดไฟ ผู้เจริญ ภิกษุนั้นเป็นเช่นไร คำ ขาว สูง เตี้ย เมื่อภิกษุเช่นนี้ยังดำรงอยู่ ทำไมพระทศพลจึงปรินิพพาน ดังนี้แล้ว บางพวกถือของหอมและดอกไม้เป็นต้นเดินสวนทาง บางพวกทำถนนให้สวยงาม ยืนสำรวจทางที่จะมา.

คำว่า อถโฆ อายสุมา มหากัสสป โยน กุลินารา ๗เปฯ ลีรสา

วณฺหิ ความว่า ได้ยินว่า พระเถระกระทำประทักษิณจิตกาธาร พลางรำลึก กำหนดว่า ตรงนี้พระเสีฯ ตรงนี้พระบาท. แต่ณั้่น พระเถระก็ยืนใกล้พระบาททั้งสอง เข้าจตุตถฌาน อันเป็นบาทแห่งอภิญญา ออกจากฌานแล้วอธิษฐานว่า ขอพระยุกลบาทของพระทศพล ที่มีลักษณะจักรอันประกอบด้วยซี่ ๑,๐๐๐ ซี่ ประดิษฐานแล้ว จงชำแรกกลุ่ม้า ๕๐๐ กลุ่ม พร้อมกับชั้นสำลี รางทอง และจิตกาธานไม้จันทน์ออกเป็น ๒ ช่อง ประดิษฐานเหนือเศียรเกล้าของข้าพระองค์ด้วยเถิด. พร้อมด้วยจิตอธิษฐาน พระยุกลบาท ก็ชำแรกกลุ่ม้า ๕๐๐ กลุ่ม เป็นต้น เหล่าณั้่นไหลออกมา ประหนึ่งจันทร์เพ็ญออกจากระหว่างพลาหขณะนั้น. พระเถระเหยียดมือทั้ง ๒ เสมือนดอกปทุมแดงที่คลี่บานแล้ว จับพระยุกลบาทของพระศาสดา อันมีพระฉวีวรรณดังทองคำจนถึงข้อพระบาทไว้มั่นแล้ว ประดิษฐานไว้เหนือเศียรเกล้าอันประเสริฐของตน. ด้วยเหตุณั้่น ท่านจึงกล่าวว่่า เผยพระบาทถวายบังคมพระบาทของผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า.

มหาชน เห็นความอัศจรรย์ดังนั้นแล้ว บันลือสีหนาทกระหึ่มขึ้น
พร้อมกัน บูชาด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้นแล้วไหว้ตามความพอใจ. ก็แล
พอพระเถระ มหาชน และภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านั้น ถวายบังคมแล้ว ก็ไม่มี
กิจที่จะต้องอธิษฐานอีก. ด้วยอำนาจการอธิษฐานตามปกติเท่านั้น ฝ่าพระยุคล
บาทของพระผู้มีพระภาคเจ้ามีวาระดังน้ำครั้ง ฟันจากมือของพระเถระแล้ว
ไม่กระทำไม้จันทน์เป็นต้นอะไรให้ไหว ประดิษฐานอยู่ในที่เดิม. จริงอยู่
เมื่อพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าออกมาหรือเข้าไป ไยสำลีก็ดี เส้นผ้า
ก็ดี หยาดน้ำมันก็ดี ไม้ก็ดี ไม้เคลื่อนจากที่เลย. ทั้งหมดตั้งอยู่ตามเดิม
นั้นแล. แต่เมื่อพระยุคลบาทของพระตถาคตตั้งขึ้นแล้วก็หายวับไป เหมือน
พระจันทร์และพระอาทิตย์อัสดงคต มหาชนพากันร้องไห้ยกใหญ่. นากรณา
ยิ่งกว่าครั้งปรินิพพานเสียอีก.

ก็คำว่า สมเยว ภควโต จิตโก ปชฺชลิ นี้ ท่านกล่าวด้วยอำนาจ
มองไม่เห็นใคร ๆ ผู้พยายามจะคิดไป. ก็จิตกาธานนั้นคิดไปพริบเดียวโดยรอบ
ด้วยอานุภาพของเทวดา. บทว่า สรีรานิว อวลิสฺสึ ความว่า เมื่อก่อนได้
ชื่อว่า สรีระ ก็เพราะตั้งอยู่ด้วยโครงร่างอันเดียวกัน บัดนี้ท่านกล่าวว่าสรีระ
ทั้งหมดกระจัดกระจายไปแล้ว. อธิบายว่า พระธาตุทั้งหลาย ก็เสมือนดอก
มะลิตูม เสมือนแก้วมุกดาที่เจียรนัยแล้ว และเสมือนจันททองคำยังเหลืออยู่.
จริงอยู่ สรีระของพระพุทธเจ้าผู้มีพระชนมายุยืนทั้งหลาย ย่อมติดกันเป็นพืด
เช่นกับแท่งทองคำ. ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอธิษฐานพระธาตุให้กระจาย
ว่า เราอยู่ได้ไม่นานก็จะปรินิพพาน ศาสนาของเราจะไม่แพร่หลายไปในที่ทั้ง
ปวงก่อน เพราะฉะนั้น เมื่อเราแม้ปรินิพพานแล้ว มหาชนถือเอาพระธาตุแม้
ขนาดเท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาดทำเจดีย์ในที่อยู่ของตน ๆ ปรนนิบัติ จึงมีสวรรค์
เป็นที่ไปในเบื้องหน้า. ถามว่า พระธาตุอย่างไหนของพระองค์กระจัดกระจาย

อย่างไรไม่กระจัดกระจาย. ตอบว่า พระธาตุ ๗ เหล่านี้คือ พระเขี้ยวแก้ว ๔ พระรากขวัญ ๒ พระอุณหิส ๑ ไม่กระจัดกระจาย นอกนั้นกระจัดกระจาย. บรรดาพระธาตุเหล่านั้น พระธาตุเล็ก ๆ ทั้งหมดได้มีขนาดเท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาด พระธาตุใหญ่ขนาดเท่าเมล็ดข้าวสารหักกลาง พระธาตุขนาดใหญ่ยิ่งมีขนาดเท่าเมล็ดถั่วเขียวหักกลาง.

บทว่า อุทกธารา ความว่า ท่อน้ำขนาดปลายเท้าแขนก็ดี ขนาดแข้งก็ดี ขนาดลำตาลก็ดี ตกจากอากาศดับไป. คำว่า อุทก สาลโตปิ นี้ ท่านกล่าวหมายต้นสาละที่ยืนต้นล้อมอยู่. ท่อน้ำออกจากระหว่างลำต้น และระหว่างค่าคบของต้นสาละเหล่านั้นดับไฟ. จิตกาธานของพระผู้มีพระภาคเจ้าขนาดใหญ่. เกลี่ยวน้ำขนาดเท่าองุ่น ไหม้ชำแรกดินโดยรอบ เช่นเดียวกับพวงแก้วผลึกผูกขึ้นจับจิตกาธาร. บทว่า คนุโรทเกน ได้แก่ น้ำหอมนานาชาติ ที่เขาบรรจุหม้อทอง หม้อเงินให้เต็มนำมา. บทว่า นิพพาเปตุ ความว่า เหล่าเจ้ามัลละดับจิตกาธานเกลี่ยด้วยไม้ ๘ อัน ที่ทำด้วยทองและเงิน. ก็เมื่อไฟกำลังไหม้ จิตกาธานนั้นอยู่ เปลวไฟก็พุ่งขึ้นจากระหว่างกิ่ง ค่าคบและใบของต้นสาละที่ยืนต้นล้อมอยู่. ใบ กิ่ง หรือ ดอกไม้ไหม้เลย. ทั้งหมดแดง ทั้งลิง ทั้งสัตว์เล็ก ๆ เทียวไปโดยระหว่างเปลวไฟ. ธรรมดาในท่อน้ำที่ตกจากอากาศก็ดี ในท่อน้ำที่ออกจากต้นสาละก็ดี ในท่อน้ำที่ชำแรกแผ่นดินออกไปก็ดี ควรถือเอาเป็นประมาณ.

ก็แลครั้นดับจิตกาธานอย่างนี้แล้ว เหล่าเจ้ามัลละก็ให้ประพรมด้วยคันชชาติ ๔ ชนิด ที่สัตบุรุษคาร โปรยดอกไม้มี่ข้าวดอกเป็นที่คำรบห้า ดิดเพดานผ้าไว้เบื้องบน ขจิตด้วยดาวทองเป็นต้น ห้อยพวงของหอมพวงมาลัย และพวงแก้ว ให้ล้อมมานและเสื่อถ้ำแพนไว้สองข้างตั้งแต่สัตบุรุษคารจนถึงมณฑลศาลาที่ประดับศิระะ กล่าวคือมกุฏพันธน์ แล้วดิดเพดานผ้าไว้เบื้องบน จิต

ด้วยดาวทองเป็นต้น ห้อยพวงของหอมพวงมาลัยและพวงแก้วแก้วในที่นั้น ให้
ยกรง ๕ สี โดยสีก้านมณีและไม้ไผ่ ล้อมธงชัยและธงปฎักไว้โดยรอบ ตั้งต้น
กล้วยและหม้อบรรจุน้ำไว้เต็ม ที่ถนนทั้งหลาย อันรคน้ำและเกลี้ยงเกล้าก็ตาม
ประทีปมีด้าม วางวางทองพร้อมด้วยพระธาตุทั้งหลายไว้บนคอช้างที่ประดับ
แล้ว บูชาด้วยมาลัยและของหอมเป็นต้น เล่นสาธุกีฬา นำเข้าไปภายในพระ
นคร วางไว้บนบัลลังก์ที่ทำด้วยรัตนะ ๗ ประการ ณ สันฐานการ กั้นเขตฉัตร
ไว้เบื้องบน. ครั้นกระทำดังนี้แล้ว ครั้งนั้น เหล่าเจ้ามัลละชาวนครกุสินารา
ให้ทหารถือหอกเป็นลูกกรง ให้ทหารถือธนูเป็นกำแพงล้อมที่สันฐานการ บูชา
พระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยการพ้อนรำ การขับร้อง การประโคม
ด้วยมาลัย ของหอม ตลอด ๗ วัน บัณฑิตพึงทราบดังกล่าวมาจะนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สตติปณฺชรี** กริตฺวา ได้แก่ จัดเหล่า
บุรุษถือหอกล้อมไว้. บทว่า **ธนูปกาโร** ได้แก่ จัดเหล่าช้างเรียงลำดับกระพอง
ต่อกันล้อมไว้ก่อน. จากนั้น จัดเหล่าม้าเรียงลำดับต่อกัน. ต่อ นั้น จัดเหล่า
รถเรียงลำดับปลายลิ้มล้อรถต่อกัน. ต่อ นั้น จัดเหล่าราบยืนเรียงลำดับแขนต่อ
กัน. ปลายรอบแถวทหารเหล่านั้น จัดเหล่าธนูเรียงลำดับต่อกันล้อมไว้. เหล่า
เจ้ามัลละจัดอารักขาตลอดที่ประมาณโยชน์หนึ่ง โดยรอบ ๗ วัน ทำประหนึ่ง
ถูกโคสวมเกราะ ด้วยประการฉะนี้.

ท่านหมาเยาขื่อนั้นจึงกล่าวว่า **ธนูปกาโร** **ปริจิตฺวา** เป็นต้น.
ถามว่า ก็เพราะเหตุไร เหล่าเจ้ามัลละเหล่านั้น จึงได้กระทำดังนี้. ตอบว่า
ใน ๒ สัปดาห์แรกจากนี้ เจ้ามัลละเหล่านั้น กระทำโอกาสที่ยืนและนั่ง
สำหรับภิกษุสงฆ์ จัดแจงของเคี้ยวของฉันถวาย ไม่ได้โอกาสที่จะเล่นสาธุกีฬา.
แต่นั้น เจ้ามัลละเหล่านั้นดำริกันว่า พวกเราจักเล่นสาธุกีฬาตลอดสัปดาห์นี้.
ข้อที่ใคร ๆ รู้ว่าพวกเราประมาท แล้วมายึดเอาพระธาตุทั้งหลายไปเสีย มีฐานะ

ที่จะเป็นไปได้ เพราะฉะนั้น พวกเราจึงต้องตั้งกองรักษาการณ์ไว้แล้วเล่น
กีฬากัน. ด้วยเหตุนี้ เจ้ามัลละเหล่านั้นจึงได้กระทำดังนี้.

บทว่า อสุโสสิ โข ราชา ความว่า พระเจ้าอาชาตศัตถุทรงทราบ
เรื่องแล้ว. ได้ยินว่า เหล่าอำมาตย์ของท้าวเธอ ครั้งแรกทีเดียวคิดว่า ชรามคา
ว่าพระศาสดาปรินิพพานแล้ว ใคร ๆ ก็ไม่อาจนำพระองค์มาได้อีก แต่ไม่มีผู้
เสมอเหมือนพระราชาของเรา ด้วยศรัทธาของปฤชชน ถ้าพระราชาพระองค์นี้
จักทรงสดับโดยทำนองนี้ ฤทธิ์ของท้าวเธอจักต้องแตก แต่พวกเราควรระวัง
รักษาพระราชาไว้ดังนี้. อำมาตย์เหล่านั้นจึงนำรางวัล ๓ รางวัล บรรจุของ
อร่อย ๆ ไว้เต็มนำไปยังราชสำนัก กราบทูลว่า ข้าแต่ท้าวเธอ พวกข้าพระองค์
ฝันไป พระองค์ควรทรงฝ่าเปลือกไม้สองชั้นแล้วบรรทมในรางที่เต็มด้วยของ
อร่อย ๆ ๔ อย่าง พอที่ช่องพระนาสิกไหล เพื่อขจัดความฝันนั้นเสียพระราชา
สดับคำของเหล่าอำมาตย์ผู้หวังดี ทรงรับสั่งว่า เอาสิพ่อ แล้วได้ทรงกระทำ
อย่างนั้น. ลำดับนั้นอำมาตย์ผู้หนึ่ง เปลื้องเครื่องประดับแล้วสยายผม ผินหน้า
ไปทางทิศที่พระศาสดาปรินิพพาน ประคองอัญชลีทูลพระราชาว่า พระเจ้าข้า
ฉันเชื่อว่าสัตว์ผู้หลุดพ้นจากความตาย หามีไม่ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น
ทรงเป็นผู้เจริญชนมายุ เป็นเจติยสถาน เป็นบุญเขต เป็นพระแทนอภิเชก
เป็นศาสดาของเราทั้งหลาย ปรินิพพานแล้ว ณ นครกุสินารา พระราชาทรง
สดับแล้ว ก็ถึงวิสัญญีภาพ (สลบ) ปล่อยไอนุ่นในรางอันเต็มด้วยของอร่อย
๔ อย่าง ลำดับนั้น เหล่าอำมาตย์ก็ยกพระองค์ขึ้นจากรางที่ ๑ นั้น ให้บรรทม
ณ รางที่ ๒. ท้าวเธอกลับฟื้นขึ้นมาตรัสถามว่า พ่อเอ๋ย พวกเจ้าพูดอะไรนะ.
กราบทูลว่า พระมหाराชเจ้า พระศาสดาปรินิพพานแล้ว เจ้าข้า. พระราชา
ก็กลับทรงวิสัญญีภาพอีก ปล่อยไอนุ่นลงในรางของอร่อย ๔ อย่าง. ลำดับนั้น
เหล่าอำมาตย์ช่วยกันยกท้าวเธอขึ้นจากรางที่ ๒ นั้นแล้ว ให้บรรทมในรางที่ ๓.

ท้าวเธอทรงกลับฟื้นขึ้นมาตรัสถามว่า พ่อเอ๋ย พวกเจ้าพูดอะไรนะ. กราบทูลว่า พระศาสดาปรินิพพานแล้ว พระเจ้าข้า. พระราชาที่ทรงวิสัยัญญาไปอีก. ครั้งนั้น เหล่าอำมาตย์ช่วยกันยกพระองค์ขึ้นให้สร่งสนาน เอาหม้อน้ำรดน้ำลงบนพระเศียร.

พระราชาทรงจำได้แล้ว ลุกจากที่ประทับนั่งสยายพระเกศา ที่มีวรรณะดั่งแก้วมณีอบด้วยของหอมทอดพระปฤษฎางค์ ที่มีวรรณะดั่งแผ่นทองคำ เอาฝ่าพระหัตถ์ตบพระอุระ จับพระอุระที่มีวรรณะดั่งผลด้าสิงทองคำ ประหนึ่งว่าจะเสียบด้วยนิ้วพระหัตถ์อันกลมกลึง ที่มีวรรณะดุจหน่อแก้วประพาฬ ทรงคร่ำครวญ เสด็จลงไปในระหว่างถนน ด้วยเพศของคนวิกลจริต ท้าวเธอมีนางรำที่แต่งตัวแล้วเป็นบริวาร เสด็จออกจากพระนครไปยังสวนมะม่วงของหมอชีวกทอดพระเนตรสถานที่ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งแสดงธรรมพร่ำปริเทวนาการซ้ำ ๆ ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้สัพพัญญูประทับนั่งแสดงธรรมที่นี้ มิใช่หรือ? ทรงบรรเทาความโศกศัลย์ของข้าพระองค์ พระองค์ทรงนำความโศกศัลย์ของข้าพระองค์ออกไป ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์มายังสำนักของพระองค์แล้ว แต่บัดนี้ พระองค์ไม่ประทานแม้คำได้ตอบแก่ข้าพระองค์ และตรัสคำเป็นต้นอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์สดับมาในเวลาอื่น มิใช่หรือ? ว่าในเวลาเห็นปานนั้น พระองค์มีภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เป็นบริวาร เสด็จจาริกไป ณ ภาคพื้นชมพูทวีป แต่บัดนี้ ข้าพระองค์ก็ได้แต่ฟังเรื่องอันไม่เหมาะ. ไม่ควร แก่พระองค์เลย แล้วทรงรำลึกพระคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาประมาณ ๖๐ คาถา ทรงพระดำริว่า อะไร ๆ ย่อมไม่สำเร็จได้ด้วยปริเทวนาการของเรา จำเราจักให้น้ำพระบรมธาตุของพระทศพลมา. ทรงสดับมาอย่างนี้แล้ว ครั้นแล้ว เมื่อทรงหายวิสัยัญญาเป็นต้นแล้ว ก็โปรดส่งทูตไป. ท่านหมายเอาเรื่องนั้น จึงกล่าว ว่า **อโห ไรชา** เป็นอาทิ.

บรรดาบพเหล่านั้น บพว่า พุติ ปาหะลิ ได้แก่ ทรงส่งทูตและ
บรรณาการไป. พระเจ้าอชาตศัตรูทรงพระดำริว่า ถ้าพวกเจ้ามัลละจักให้ ก็เป็น
การดี ถ้าเขาไม่ให้ ก็จำเราจักต้องนำมาด้วยอุบาย นำมาให้ได้ดังนี้แล้ว ทรง
จัดกองทัพ ๔ เหล่า เสด็จออกไปด้วยพระองค์เอง. แม้เหล่าเจ้าลิจฉวีเป็นต้น
ก็ส่งทูตไป เสด็จออกไปด้วยพระองค์เอง พร้อมด้วยกองทัพ ๔ เหล่าเหมือน
พระเจ้าอชาตศรณะนั้น. ถ้ามีคำถามว่า บรรดาเจ้าเหล่านั้น เจ้ามัลละชวานคร
ปาวา มีระยะไกลกว่าเขาทั้งหมด อยู่ในนครปาวาระยะ ๓ คาจุด แต่นครกุสิ-
นารา แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้านครปาวาแล้ว ก็ยังเสด็จไปนครกุสินารา
เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร พวกเจ้ามัลละนครปาวา จึงไม่เสด็จมาเสี้ยก่อน.
ตอบว่า เพราะว่าพวกเจ้าเหล่านั้น มีบริวารมาก เมื่อทำกิจกะปรีวารที่มาก
จึงมาภายหลัง. บพว่า เต สงฺฆะ กณฺเฑ เอตทโวจฺจุ ความว่า พวกเจ้าและ
พราหมณ์ทั้งหมดเหล่านั้น รวมเป็นชวานคร ๗ นคร พากันมาแล้ว ยืนคำ
ขาดว่า เหล่าเจ้ามัลละจะให้พระบรมธาตุแก่พวกเราหรือจะรบ. แล้วตั้งทัพล้อม
นครกุสินาราไว้ เหล่าเจ้ามัลละก็ได้กล่าวคำโต้ตอบไปว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
เสด็จปรินิพพานในคามเขตของพวกเรา.

ได้ยินว่า เจ้าเหล่านั้น ตรัสอย่างนี้ว่า พวกเราไม่ได้ส่งข่าวของพระ
ศาสดา พวกเราไปก็ไม่ได้นำข่าวมา แต่พระศาสดาเสด็จมาเอง ทรงส่งข่าวไป
รับสั่งให้เรียกพวกเรา แต่แม้พวกท่านก็ไม่ให้พระรัตนะที่เกิดในคามเขตของ
พวกท่านแก่พวกเรา ชรรมดาว่า พระรัตนะที่เสมอด้วยพระพุทธรัตนะไม่มีใน
โลก พร้อมทั้งเทวโลก พวกเราได้พระรัตนะอันสูงสุดเห็นปานนี้ จักไม่ยอมให้
ก็พวกท่านเท่านั้นค้ำน้ำนมจากถันของมารดา พวกเราไม่ได้ค้ำก็หาไม่. พวก
ท่านเท่านั้นเป็นลูกผู้ชาย พวกเราไม่ได้เป็นลูกผู้ชายหรือ เป็นไรก็เป็นกัน ต่าง
ทำอหังการส่งสาส์นโต้ตอบกัน ใช้มานะขู่คำรามต่อกันและกัน. ก็เมื่อมีการรบ

กัน ฝ่ายเหล่าเจ้ามัลละกรุงกุสินารา นำได้ชัยชนะ. เพราะเหตุไร ? เพราะเหล่าเทวดาที่พากันมาเพื่อบูชาพระบรมธาตุ ต้องเป็นฝ่ายของเจ้ามัลละกรุงกุสินารา เหล่านั้นแน่. แต่ในพระบาลีมาเพียงเท่านี้ว่า เหล่าเจ้ามัลละกรุงกุสินารากล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานในคามเขตของพวกเรา พวกเรารู้จักไม่ยอมให้ส่วนแบ่งแห่งพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้.

บทว่า เอว วุคฺเต โทณ พุราหฺมโณ ความว่า โทณพราหมณ์ สดับเรื่องการวิวาทของกษัตริย์พราหมณ์เหล่านั้นแล้ว ดำริว่า พวกเจ้าเหล่านี้ ก่อวิวาทกันในสถานที่พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพาน เป็นการไม่สมควร การทะเลาะกันนี้ ควรจะพอกันที จำเราจักระงับการวิวาทกันนั้นเสียดังนี้แล้ว ก็ไปกล่าวข้อความนี้ แก่หมู่คณะ เจ้าเหล่านั้น. กล่าวว่อย่างไร ? โทณพราหมณ์ ยืนในที่ดอน (สูง) ได้กล่าวคาถาที่ชื่อว่า โทณครรชิต (การบั่นลือของโทณพราหมณ์) ประมาณ ๒ ภาณวาร. บรรดาภาณวารทั้ง ๒ นั้น ก่อนอื่น พวกเจ้าเหล่านั้นไม่รู้แม้แต่บทเดียว. จบภาณวารที่ ๒ พวกเจ้าทั้งหมดพูดกันว่า ผู้เจริญนั้นดูเหมือนเสียงของท่านอาจารย์นี้ ๆ แล้วก็พากันเจียบเสียง. เขาว่า ในภาคพื้นชมพูทวีป คนที่เกิดในเรือนของตระกูลโดยมาก ชื่อว่า ไม่เป็นศิษย์ของโทณพราหมณ์นั้นไม่มีเลย. ครั้งนั้น โทณพราหมณ์รู้ว่า เจ้าเหล่านั้น ฟังคำของตนแล้วเจียบเสียง นิ่งอยู่ จึงได้กล่าวซ้ำ ได้กล่าว ๒ คาถานี้ว่า สฺถนฺนุ ตฺโณโต เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อมุหํ พุทฺโธ แปลว่า พระพุทธเจ้าของพวกเรา. บทว่า อหุ ขนฺติวาโท ความว่า พระองค์แม้ไม่บรรลุพุทธภูมิ ทรงบำเพ็ญบารมีทั้งหลาย ไม่ทรงทำความโกรธในคนอื่น ๆ ได้กระทำแต่ขันติอย่างเดียว ทรงสรรเสริญขันติอย่างเดียว สมัยเสวยพระชาติเป็นขันติวาทีดาบส สมัยเป็นธรรมपालกุมาร สมัยเป็นพระยาช้างฉัททันต์ สมัยเป็นพญานาคชื่อ

ภริยัตตะ สมัยเป็นพญานาคชื่อจัมเปยยะ สมัยเป็นพญานาคชื่อสังขปาละ สมัยเป็นกระบี่ใหญ่ และในชาติอื่น ๆ เป็นอันมาก. จะป่วยกล่าวไปใย บัดนี้ พระพุทธเจ้าของเรา ทรงบรรลุลักษณะความเป็นผู้คงที่ในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ได้มีพระวาทะเรื่องขันติ. การที่พวกเราจะมาประหัดประหารกัน ในเหตุเรื่องส่วนแบ่งพระสรีระของพระองค์ผู้เป็นบุคคลสูงสุด อย่างเช่นกล่าวมานั้นนั้น ไม่ดีเลย. คำว่า น หิ สาธูยฺยํ ตตฺตทวํ น หิ สาธู อยฺม . บทว่า สรีระภาค แปลว่า นิमितแห่งส่วนของพระสรีระ อธิบายว่า เหตุส่วนแห่งพระบรมธาตุ. บทว่า สยิ สมฺปหารโ ทานอธิบายว่า การสัมปหารกันด้วยอาวุธ ไม่พึงดีเลย. บทว่า สพฺพเว โภณฺโตะ สหิตา ความว่า คู่ก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่านทั้งหมด จงเกื้อกูลกันอย่าแตกกันเลย. บทว่า สมคฺคา ได้แก่ จงเป็นผู้ประชุมพร้อมกัน พุคคํเดียวกัน สามัคคีกัน ทางกายและทางวาจาเถิด. บทว่า สมฺโมทมานา ได้แก่ จงเป็นผู้บรรเทิงต่อกันและกัน แม้ทางจิตเถิด. บทว่า กโรมฺภูจ ภาเค ความว่า จงแบ่งพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นส่วน. บทว่า จกฺขุมโตะ ได้แก่ พระพุทธเจ้าผู้มีจักขุด้วยจักขุ ๕. โทณพราหมณํได้กล่าวเหตุเป็นอันมากให้เข้าใจกันว่า มิใช่พวกท่านพวกเดียวที่เลื่อมใส แม้มหาชนก็เลื่อมใส ในชนเหล่านั้น ผู้ชื่อว่า ไม่ควรจะได้ส่วนแบ่งพระสรีระไม่มีแม้แต่คนเดียว.

บทว่า เตสํ สงฺฆานํ คณานํ ปฏฺฐิสฺสุณฺติว ความว่า เพราะหมู่คณะที่มาประชุมกันจากที่นั่น ๆ เหล่านั้น รับฟัง (ยินยอม) โทณพราหมณ์จึงแบ่งพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็น ๘ ส่วน เท่า ๆ กัน. ลำดับความในเรื่องนั้น มีดังนี้.

เล่ากันว่า เพราะเจ้าเหล่านั้นยินยอม โทณพราหมณ์จึงสั่งให้เปิดรางทอง. เจ้าทั้งหลายก็มาขึ้นที่รางทองนั้นแล ต่างแลเห็นพระบรมธาตุทั้งหลายมีวรรณะ

ตั้งทองคำ พวกกันรำพันว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าสัพพัญญู แต่ก่อนข้า พระองค์ทั้งหลาย ได้เห็นพระสรีระของพระองค์มีวรรณะดังทองคำ ประดับ ด้วยพระมหาบุริสถลักษณะ ๓๒ ประการ จิตด้วยพระพุทธรศมีมีวรรณะ ๖ ประการ งามรุ่งเรืองด้วยพระอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ แต่บัดนี้ ก็เหลือแต่ พระบรมธาตุ มีวรรณะดังทองคำ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า การณ์นี้ไม่สมควร แก่พระองค์เลย. สมัยนั้น แม้โศภพราหมณ์รู้ว่าเจ้าเหล่านั้นเปลือก็ฉวยพระ- เชี่ยวแก้วเบื้องขวา เก็บไว้ในระหว่างผ้าโพก. ต่อมาภายหลังจึงแบ่งเป็น ๘ ส่วน เท่า ๆ กัน พระบรมธาตุทั้งหมด รวมได้ ๑๖ ทะนาน โดยทะนานตามปกติ เจ้านครแต่ละพระองค์ได้ไปองค์ละ ๒ ทะนานพอดี.

ส่วนเมื่อโศภพราหมณ์กำลังแบ่งพระบรมธาตุอยู่นั้นแล. ท้าวสักกะ จอมเทพสำรวจดูว่า ใครหนอลกเอาพระเชียวแก้วเบื้องขวาของพระผู้มีพระภาค- เจ้า ซึ่งเป็นปัจจัยแห่งการตรัสเรื่องสัจจะ เพื่อทรงประสงค์ตัดความสงสัย ของโลกพร้อมทั้งเทวโลกไป ก็ทรงเห็นว่า พราหมณ์ลกเอาไป. ทรงดำริว่า แม้พราหมณ์ก็ไม่อาจทำสักการะอันควรแก่พระเชียวแก้วได้ จำเราจะถือเอา พระเชียวแก้วนั้นไปเสีย แล้วทรงถือเอาจากระหว่างผ้าโพก บรรจุไว้ในผอบ ทองคำ นำไปยังเทวโลกประดิษฐานไว้ ณ พระจุฬามณีเจดีย์. ฝ่ายพราหมณ์ ครั้นแบ่งพระบรมธาตุแล้ว ไม่เห็นพระเชียวแก้ว แต่เพราะตนลกเอาโดยกิริยา ของขะโมย จึงไม่อาจแม้แต่จะถามว่า ใครลกเอาพระเชียวแก้วของเราไป. เห็นแต่การยกโทษลงในตนเองว่า เจ้าเหล่านั้นแบ่งพระบรมธาตุมิใช่หรือ ทำไม เจ้าไม่รู้ว่า พระบรมธาตุของตนมีอยู่ก่อนแล้ว. ลำดับนั้น พราหมณ์คิดว่า ทะนานทองคำนี้ ก็มีคติดังพระบรมธาตุ เราจักทำทะนานทองคำที่ดวงพระบรม- ธาตุของพระตถาคตเป็นสอุป แล้วจึงทูลว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลายโปรดประทาน ทะนานลูกนี้แก่ข้าพระเจ้าเถิด. แม้เหล่าเจ้าโมริยะ เมืองปีปผลิวัน ก็ส่งทูตไป ตระเตรียมการรบ ยกออกไปเหมือนพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นต้น.

พระเจ้าอชาตศัตรู ได้ทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้าและงานมหรम्मในกรุงราชคฤห์. ถ้ามว่า ได้ทรงทำอะไร ?
ตอบว่า ได้ทรงทำการมหรम्मตั้งแต่กรุงกุสินาราจนถึงกรุงราชคฤห์เป็นระยะทาง ๒๕ โยชน์. ในระหว่างนั้น ทรงให้ทำทางกว้าง ๘ อุสกะปราบพื้นเรียบ สั้งให้ทำการบูชาในทางแม่ ๒๕ โยชน์ เช่นที่เหล่าเจ้ามัลละสั่งให้ทำการบูชา ระหว่างมกุฏพันธเจดีย์และสถูปคาร ทรงขยายไปในระหว่างตลาดในที่ทุกแห่ง เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก ทรงให้ล้อมพระบรมธาตุที่บรรจุไว้ในรางทองคำ ด้วยลูกกรงหอก ให้ผู้คนชุมนุมกันเป็นปริมาตร ๕๐๐ โยชน์ ในแคว้นของพระองค์. ผู้คนเหล่านั้นรับพระบรมธาตุ เล่นสาธุกีฬา ออกจากกรุงกุสินารา พบเห็นดอกไม้มีสีดั่งทองคำในที่ใด ๆ ก็เก็บดอกไม้เหล่านั้นในที่นั้น ๆ บูชาพระบรมธาตุในระหว่างหอก เวลาดอกไม้เหล่านั้นหมดแล้ว ก็เดินต่อไป เมื่อถึงฐานแอกแห่งรถในคันหลัง ก็พากันเล่นสาธุกีฬาแห่งละ ๗ วัน ๆ เมื่อผู้คนรับพระบรมธาตุมากันด้วยอาการอย่างนี้ เวลาที่ล่วงไป ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน. เหล่ามิชฌาทีภูสิวกันติเตียนว่า ตั้งแต่พระสมณโคดมปรินิพพาน พวกเราก็อ้วนวย ด้วยการเล่นสาธุกีฬา โดยผลการ การงานของพวกเราเสียหายหมด แล้วก็ขุ่นเคืองใจ ไปบังเกิดในอบายประมาณ ๘๖,๐๐๐ คน.

เหล่าพระชีماسพ ระลึกแล้วเห็นว่า มหาชนขุ่นเคืองใจ พากันบังเกิดในอบาย แล้วดำริว่า พวกเราจักให้ท้าวสักกะเทวราชทรงทำอุบายนำพระบรมธาตุมา ดังนี้ จึงพากันไปยังสำนักท้าวสักกะเทวราชนั้น ทูลบอกเรื่องนั้นแล้ว ทูลว่า ท่านมหาราช ขอได้โปรดทรงทำอุบายนำพระบรมธาตุมาเถิด. ท้าวสักกะตรัสว่า ท่านเจ้าข้า ขึ้นชื่อว่า ปุถุชนที่มีศรัทธาเสมอด้วยพระเจ้าอชาตศัตรูไม่มี พระองค์ไม่ทรงเชื่อเราดอก ก็แต่ว่า ข้าพเจ้าจักแสดงสิ่งที่น่าสะพรึงกลัว. เสมือนมารที่น่าสะพรึงกลัว จักประกาศเสียงดังลั่น จักทำเป็นคนใช้สั้น

ระรัว เหมือนคนตีเข้า ขอพระคุณเจ้าทูลว่า มหาบพิตร พวกอมนุษย์เขา โกรธเคือง ได้โปรดให้นำพระบรมธาตุไปโดยเร็ว ด้วยอุบายอย่างนี้ ท้าวเธอก็จักทรงให้นำพระบรมธาตุไป. ครั้งนั้นแล ท้าวสักกะ ก็ได้ทรงทำทุกสิ่งทุกอย่างดังกล่าวนั้น ฝ่ายพระเถระทั้งหลายก็เข้าไปเฝ้าพระราชาทูลว่า ถวายพระพร พวกอมนุษย์เขาโกรธเคือง โปรดให้นำพระบรมธาตุไปเถิด. พระราชาตรัสว่า ท่านเจ้าข้า จิตของโยมยังไม่ยินดีก่อน แต่เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็จะทำให้เขานำพระบรมธาตุไป. ในวันที่ ๗ ผู้คนทั้งหลายก็นำพระบรมธาตุมาถึง. ท้าวเธอทรงรับพระบรมธาตุที่มาด้วยอาการอย่างนั้น ทรงสร้างพระสถูปไว้ ณ กรุงราชคฤห์ และทรงทำมหารम्म แม้เหล่าเจ้าพวกอื่น ๆ ก็นำไปตามสมควรแก่กำลังของตน ๆ สร้างพระสถูปไว้ ณ สถานที่ของตน ๆ แล้วทำมหารम्म. บทว่า **เอวมตฺถุฏฺฐปฺพหิ** ความว่า การแบ่งพระบรมธาตุ และการสร้างพระสถูป ๑๐ แห่งนี้ เคยมีมาแล้วในชมพูทวีปด้วยประการฉะนี้. ภายหลัง พระสังคีติกาจารย์ทั้งหลาย จึงกล่าวไว้.

เมื่อสถาปนาพระสถูปกันครั้งนี้แล้ว พระมหากัสสปเถระเห็นอันตรายของพระบรมธาตุทั้งหลาย จึงเข้าไปเฝ้าพระเจ้าอชาตศัตรูทูลว่า ถวายพระพร ควรเก็บพระบรมธาตุไว้อย่างนี้แหละ พระเจ้าอชาตศัตรูตรัสว่า ดิละท่านเจ้าข้า ก็จักด้วยการเก็บพระบรมธาตุของโยม จงยกไว้ก่อน แต่โยมจะนำพระบรมธาตุที่เหลือมาได้อย่างไร. ทูลว่า ถวายพระพร การนำพระบรมธาตุมา ไม่ใช่ภาระของมหาบพิตร แต่เป็นภาระของพวกอาตมภาพ. ตรัสว่า ดิละท่านเจ้าข้า ขอพระคุณเจ้าโปรดนำพระบรมธาตุมาเถิด โยมจะเก็บไว้. พระเถระเว้นไว้เพียงที่ราชตระกูลนั้น ๆ ปกปิดไว้พระบรมธาตุส่วนที่เหลือก็นำมา. ส่วนพระบรมธาตุทั้งหลายในรามคาม เหล่านาค เก็บรักษาไว้. พระเถระดำริว่า อันตรายของพระบรมธาตุเหล่านั้นไม่มี ต่อไปในอนาคตกาล คนทั้งหลาย จักเก็บไว้

ในพระมหาเจดีย์ ในมหาวิหาร ลังกาทวีปดังนี้ แล้วไม่นำพระบรมธาตุเหล่านั้นมา นำมาจากนครทั้ง ๗ ที่เหลือประดิษฐานไว้ ณ ทิศตะวันออกและทิศใต้แห่งกรุงราชคฤห์ อธิษฐานว่า หินอันใดมีอยู่ในที่นี้ หินอันนั้นจงอันตรธานไป ขอผู้จงสะอาดด้วยดี ขอน้ำอย่าขึ้นถึงดังนี้.

พระราชสาส์นให้ขุดที่นั้น คຸ້ຍຸ່ນออกจากที่นั้นก่ออิฐแทน โปรดให้สร้างเจดีย์สำหรับพระอสีติมหาสาวก. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า แม้เมื่อมีคนถามว่า พระราชา โปรดให้สร้างอะไรไว้ในที่นี้ ตอบว่า ให้สร้างพระเจดีย์สำหรับพระมหาสาวกทั้งหลาย. แต่ในที่นั้นลึก ๘๐ ศอก โปรดให้ปูเครื่องลาดโลหะไว้ภายใต้ สร้างผอบที่ทำด้วยไม้จันทน์เหลืองเป็นคั่น และพระสถูปไว้อย่างละ ๘ ๆ. ครั้งนั้น พระราชาใส่พระบรมธาตุของพระผู้มีพระภาคเจ้าไว้ในผอบจันทน์เหลือง ทรงใส่ผอบจันทน์เหลืองเมื่อนั้น ลงในผอบจันทน์เหลืองอีกใบหนึ่ง แล้วทรงใส่ผอบจันทน์เหลืองเมื่อนั้น ลงในผอบจันทน์เหลืองอีกใบหนึ่ง ดังกล่าวมาจะนี้ เป็นอันทรงรวมผอบ ๘ ใบไว้ในใบเดียวกัน ด้วยอุบายอย่างนั้นแล ทรงใส่ผอบทั้ง ๘ ผอบนั้นลงในพระสถูปจันทน์เหลือง ๘ สถูป ทรงใส่สถูปจันทน์เหลืองทั้ง ๘ สถูปลงในผอบจันทน์แดง ๘ ผอบ ทรงใส่ผอบจันทน์แดงทั้ง ๘ ผอบลงในพระสถูปจันทน์แดง ๘ สถูป ทรงใส่ผอบจันทน์แดงทั้ง ๘ สถูปลงในผอบงา ทรงใส่ผอบงาตั้ง ๘ ผอบลงในสถูปงา ๘ สถูป แล้วทรงใส่สถูปงาทั้ง ๘ สถูปลงในผอบรัตนะล้วน ๘ ผอบ ทรงใส่ผอบรัตนะล้วน ๘ ผอบลงในสถูปรัตนะล้วน ๘ สถูป ทรงใส่สถูปรัตนะล้วน ๘ สถูปลงในผอบทองคำ ๘ ผอบ ทรงใส่ผอบทองคำ ๘ ผอบลงในสถูปทองคำ ๘ สถูป ทรงใส่สถูปทองคำ ๘ สถูปลงในผอบเงิน ๘ ผอบ ทรงใส่ผอบเงิน ๘ ผอบลงในสถูปเงิน ๘ สถูป ทรงใส่สถูปเงิน ๘ สถูปลงในผอบมณี ๘ ผอบ ทรงใส่ผอบมณี ๘ ผอบลงในสถูปมณี ๘ สถูป ทรงใส่สถูปมณี ๘ สถูปลงใน

ผอบทับทิม ๘ ผอบ แล้วทรงใส่ผอบทับทิมลงในสถูปทับทิม ๘ สถูป ทรงใส่สถูปทับทิม ๘ สถูปลงในผอบแก้วลาย ๘ ผอบ แล้วทรงใส่ผอบแก้วลาย ๘ ผอบลงในสถูปแก้วลาย ๘ สถูป ทรงใส่สถูปแก้วลาย ๘ สถูปลงในผอบแก้วผลึก ๘ ผอบ แล้วทรงใส่ผอบแก้วผลึกลงในสถูปแก้วผลึก ๘ สถูป.

เจดีย์แก้วผลึกมีก่อนเจดีย์ทั้งหมด ถือเอาเป็นประมาณแห่งเจดีย์ในอุปราสาท. บนเจดีย์แก้วผลึกนั้น โปรดให้สร้างเรือนทำด้วยรัตนะล้วน. บนเรือนรัตนะนั้น ให้สร้างเรือนทำด้วยทองคำไว้ บนเรือนทองคำนั้น ให้สร้างเรือนด้วยเงินไว้ บนเรือนเงินนั้น ให้สร้างเรือนทำด้วยทองแดงไว้ บนเรือนทองแดงนั้น romeล็ดทรายทำด้วยรัตนะทั้งหมด เกลี่ยดอกไม้ไม้ น้ำ ดอกไม้บักไว้ ๑,๐๐๐ ดอก โปรดให้สร้างชาดก ๕๕๐ ชาดก พระอสีติมหาเถระ พระเจ้าสุทโธทนมหาราช พระนางมหายาเทวี สหชาติทั้ง ๗ ทั้งหมดดังกล่าวมานี้ ทำด้วยทองคำทั้งสิ้น. โปรดให้ตั้งหม้อน้ำเต็ม ที่ทำด้วยทองและเงินอย่างละ ๕๐๐ หม้อ ให้ยกธงทอง ๕๐๐ ธง ให้ทำประทีปทอง ๕๐๐ ดวง ประทีปเงิน ๕๐๐ ดวง ทรงใส่ใส่ผ้าเปลือกไม้ไว้ในประทีปเหล่านั้น บรรจุน้ำมันหอม. ครั้งนั้น ท่านพระมหากัสสปะ อธิษฐานว่า พวงมาลัยอย่าเหี่ยว กลิ่นหอมอย่าหาย ประทีปอย่าไหม้ แล้วให้จารึกอักษรไว้ ที่แผ่นทองว่า แม้อินอนาคตกาลครั้งพระกุมารพระนามว่า อโศก จักเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระเจ้าอโศกมหาราช ท้าวเธอจักทรงกระทำพระบรมธาตุเหล่านี้ให้แพร่หลายไป ดังนี้. พระราชาทรงเอาเครื่องประดับทั้งหมดบูชา ทรงปิดประตูแล้วเสด็จออกไปตั้งแต่แรก. ท้าวเธอครั้งปิดประตูทองแดงแล้ว ทรงคล้องตราบุญเจไว้ที่เชือกผูก ทรงวางแท่งแก้วมณีแท่งใหญ่ไว้ที่ตรงนั้นนั่นเอง โปรดให้จารึกอักษรไว้ว่า ในอนาคตกาล เจ้าแผ่นดินที่ยากจน จงถือน้ำแก้วมณีแท่งนี้ กระทำสักการะพระบรมธาตุทั้งหลายเทอญ.

ท้าวสักกะเทวราช เรียกวิสสุกรรมเทพบุตรมาทรงส่งไปด้วยพระดำรัส
สั่งว่า พ่อเอ๊ย พระเจ้าอชาตศัตรูทรงเก็บพระบรมธาตุแล้ว เจ้าจงตั้งกองรักษา
การณ์ไว้ที่นั่น. วิสสุกรรมเทพบุตรมาประกอบหุ่นยนต์มีโครงร่างร้าย รูปไม้
(หุ่นยนต์) ถือพระขรรค์สี่แฉกผลึก ในห้องพระบรมธาตุ เคลื่อนตัวได้เร็ว
เหมือนลม. วิสสุกรรมเทพบุตรประกอบหุ่นยนต์แล้ว ดัดลิ่มสลักไว้อันเดียว
เท่านั้น เอาลิลาล้อมไว้โดยรอบ โดยอาการเสมือนเรือสร้างด้วยอิฐ ข้างบน
ปิดด้วยศิลาแผ่นเดียว ใส่ฝุ่นแล้วทำพื้นให้เรียบ แล้วประดิษฐานสถูปหินไว้
บนที่นั่น. เมื่อการเก็บพระบรมธาตุเสร็จเรียบร้อยแล้วเรียบร้อยอย่างนี้แล้ว แม้พระเถระ
ดำรงอยู่จนตลอดอายุก็ปรินิพพาน แม้พระราชาก็เสด็จไปตามยถากรรม พวก
มนุษย์แม่เหล่านั้น ก็ตายกันไป.

ต่อมาภายหลัง เมื่อครั้งอโศก कुमार เถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระธรรม
ราชาพระนามว่าอโศก ทรงรับพระบรมธาตุเหล่านั้นไว้แล้ว ได้ทรงกระทำให้
แพร่หลาย. ทรงกระทำให้แพร่หลายอย่างไร? พระเจ้าอโศกนั้น อาศัณนิโครธ
สามเณร ทรงได้ความเลื่อมใสในพระศาสนา โปรดให้สร้างวิหาร ๘๔,๐๐๐
วิหารแล้ว ครัสตามภิกษุสงฆ์ว่า โยมให้สร้างวิหาร ๘๔,๐๐๐ วิหารแล้ว จัก
ได้พระบรมธาตุมาจากไหนเล่าท่านเจ้าข้า. ภิกษุสงฆ์ทูลว่า ถวายพระพร
พวกอาตมภาพฟังมาว่า ชื่อว่าที่เก็บพระบรมธาตุมีอยู่ แต่ไม่ทราบว่าจะอยู่ที่ไหน.
พระราชาก็ให้เรือพระเจดีย์ในกรุงราชคฤห์ ก็ไม่พบ ทรงให้ทำพระเจดีย์คินดี
อย่างเดิมแล้ว ทรงพาบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ไปยัง
กรุงเวสาลี แม้ในที่นั้น ก็ไม่ได้ ก็ไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ แม้ในที่นั้น ก็ไม่ได้
แล้วไปยังรามคาม เหล่านาคในรามคาม ก็ไม่ยอมให้เรือพระเจดีย์. จอบที่ตก
ต้องพระเจดีย์ ก็หักเป็นท่อนเล็กท่อนน้อย. ด้วยอาการอย่างนี้ แม้ในที่นั้น
ก็ไม่ได้ ก็ไปยังเมืองอัลลคัปปะเวฐฐทีปะ ปาวา กุสินารา ในที่ทุกแห่งดังกล่าว

มานี้ รื้อพระเจดีย์แล้วก็ไม่ได้พระบรมธาตุเลย ครั้นทำเจดีย์เหล่านั้นให้คืนดี
ดั้งเดิมแล้ว ก็กลับไปยังกรุงราชคฤห์อีก ทรงประชุมบริษัท ๔ แล้วตรัสถามว่า
ใครเคยได้ยินว่า ที่เก็บพระบรมธาตุ ในที่ชื่อโน้น มีบ้างไหม. ในที่ประชุมนั้น
พระเถระรูปหนึ่ง อายุ ๑๒๐ ปี กล่าวว่า อาตมาภาพก็ไม่รู้ว่า ที่เก็บพระบรมธาตุ
อยู่ที่โน้น แต่พระมหาเถระบิดาอาตมาภาพ ให้อาตมาภาพครั้งอายุ ๗ ขวบ
ถือหีบมาลัย กล่าวว่า มานี้ สามเณร ระหว่างกอไม้ตรงโน้น มีสถูปหินอยู่
เราไปกันที่นั่นเถิด แล้วไปบูชา ท่านพูดว่า สามเณร ควรพิจารณาที่ตรงนี้.
ถวายพระพร อาตมาภาพรู้เท่านี้ พระราชาตรัสว่า ที่นั่นแหละ แล้วสั่งให้ตัด
กอไม้ แล้วนำสถูปหินและฝุ่นออก ก็ทรงเห็นพื้นโบกปูนอยู่ แต่นั้นทรงทำลาย
ปูนโบกและแผ่นอิฐแล้วเสด็จสู่บริเวณตามลำดับ ทอดพระเนตรเห็นทรายรัตนะ
๗ ประการ และรูปไม้ (หุ่นยนต์) ถือดาบ เดินวนเวียนอยู่ ท้าวเธอรับสั่งให้
เหล่าคนผู้ถือฝามา แม้ให้ทำการเช่นสรวงแล้ว ก็ไม่เห็นที่สุดโต่งสุดยอดเลย
จึงทรงนมัสการเทวดาทิ้งหลายแล้วตรัสว่า ข้าพเจ้ารับพระบรมธาตุเหล่านี้แล้ว
บรรจุไว้ในวิหาร ๘๔,๐๐๐ วิหาร จะทำสักการะ ขอเทวดาอย่าทำอันตรายแก่
ข้าพเจ้าเลย.

ท้าวสักกะเทวราช เสด็จจาริกไปทรงเห็นพระเจ้าอโศกนั้นแล้ว เรียก
วิสสุกรรมเทพบุตรมาสั่งว่า พ่อเอ๋ย พระธรรมราชาอโศก จักทรงนำพระบรม-
ธาตุไป เพราะฉะนั้น เจ้าจงลงสู่บริเวณไปทำลายรูปไม้(หุ่นยนต์) เสีย วิสสุกรรม
เทพบุตรนั้น ก็แปลงเพศเป็นเด็กชาวบ้านไว้จุก ๕ แหยม ยืนถือธนูตรง
พระพักตร์ของพระราชาแล้ว ทูลว่า ข้าจะนำไป มหาราชเจ้า. พระราชาตรัสว่า
นำไปสิพ่อ. วิสสุกรรมเทพบุตรจับศรยิงตรงที่ผูกหุ่นยนต์นั้นแล ทำให้ทุกอย่าง
กระจัดกระจายไป. ครั้งนั้น พระราชาทรงถือตราบุญแจ ที่ติดอยู่ที่เชือกผูก

ทอดพระเนตรเห็นแท่งแก้วมณีและเห็นอักษรจารึกว่า ในอนาคตกาล เจ้าแผ่นดินที่ยากจนถือเอาแก้วมณีแท่งนี้แล้ว จึงทำสักการะพระบรมธาตุทั้งหลาย ทรงกริ้วว่า ไม่ควรพุดหมิ่นพระราชาราชเช่นเราว่า เจ้าแผ่นดินยากจน ดังนี้แล้ว ทรงเคาะซ้ำ ๆ กันให้เปิดประตู เสด็จเข้าไปภายในเรือนประทับที่ตามไว้ เมื่อ ๒๑๘ ปี ก็โผลงอยู่อย่างนั้นนั่นเอง ดอกบัวขาบก็เหมือนนำมาวางไว้ขณะนั้นเอง เครื่องลาดดอกไม้ก็เหมือนลาดไว้ขณะนั้นเอง เครื่องหอมก็เหมือนเขบดวงไว้เมื่อครุ่นเอง. พระราชาทรงถือแผ่นทอง ทรงอ่านว่า ต่อไปในอนาคต กัลป์กวมารพระนามว่า อโศก จักเถลิงถวัลยราชสมบัติ เป็นพระธรรมราชา พระนามว่า อโศก ท้าวเธอจักทรงกระทำพระบรมธาตุเหล่านี้ให้แพร่หลาย ดังนี้ แล้วตรัสว่า ท่านผู้เจริญ พระผู้เป็นเจ้า มหากัสสปเถระเห็นตัวเราแล้ว ทรงรู้พระหัตถ์ซ้ายปรบกับพระหัตถ์ขวา. ท้าวเธอเว้นเพียงพระบรมธาตุที่ปักปิดไว้ในที่นั้น ทรงนำพระบรมธาตุที่เหลือทั้งหมดมาแล้ว ปิดเรือนพระบรมธาตุไว้เหมือนอย่างเดิม ทรงทำที่ทุกแห่งเป็นปกติอย่างเก่าแล้ว โปรดให้ประดิษฐานปาสาณเจดีย์ไว้ข้างบนบรรจุพระบรมธาตุไว้ในวิหาร ๘๔,๐๐๐ วิหาร ทรงไหว้พระมหาเถระแล้ว ตรัสถามว่า ท่านเจ้าข้า โยมเป็นทายาทในพระพุทธศาสนาได้ไหม พระมหาเถระทูลว่า ถวายพระพร มหาบพิตรยังเป็นคนภายนอกของพระศาสนา จะเป็นทายาทของอะไรเล่า. ตรัสถามว่า ก็โยมบริจาคทรัพย์ถึง ๘๖ โกฏิ ให้สร้างวิหารไว้ถึง ๘๔,๐๐๐ วิหาร ยังไม่เป็นทายาทคนอื่นใครเล่าจะเป็นทายาท. พุคว่า ขอถวายพระพร มหาบพิตร ได้ชื่อว่า เป็นปัจเจกทายก ก็ผู้ใดบวชบุตรหรือธิดาของตน ผู้นี้จึงจะชื่อว่า เป็นทายาทของพระศาสนา. ท้าวเธอจึงให้บวชพระโอรสและพระธิดา. ครั้งนั้น พระเถระทั้งหลายทูลพระองค์ว่า ขอถวายพระพร บัดนี้ มหาบพิตรเป็นทายาทในพระศาสนาแล้ว.

บพว่าเอวมตฺ ภูตปุพฺพํ ความว่า แม้การเก็บพระบรมธาตุในอดีต
กาลนี้ เคยมีมาแล้วในภาคพื้นชมพูทวีป ด้วยประการฉะนี้. แม้การกสงฆ์ผู้ทำ
สังคายนาครั้งที่ ๓ ก็วางบพนี้ไว้. ก็คาดเป็นต้นว่า อฏฺฐโทณํ จกฺขุมโต
สรีริ เป็นต้นนี้ พระเถระชาวสีหฬทวีป กล่าวไว้แล้วแล.

จบอรรถกถาหาปรินิพพานสูตรที่ ๓

๔. มหาสุทฺถสนฺตฺร

เรื่องพระอนนทเถระ

[๑๖๓] ข้าพเจ้าฟังมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง อันเป็นสมัยแห่งการปรินิพพาน พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับที่ป่าสาละตรงที่แฉะพักผ่อน ของพวกเจ้ามัลละ ระหว่างคู่สาละใกล้กรุงกุสินารา. ครั้งนั้นแล ท่านพระอนนทเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายอภิวัต พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่งในที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้ว. ท่านพระอนนทได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า พระพุทธเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่าได้ปรินิพพานในเมืองเล็กเมืองดอน เมืองกึ่งนครนี้ พระพุทธเจ้าข้า นครใหญ่อื่น เช่นเมืองจำปา ราชคฤห์ สาวตถิ สาเกต โกสัมพี พาราณสี ก็ยังมีอยู่ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงเสด็จไปปรินิพพานในเมืองเหล่านั้นเถิด ในเมืองเหล่านั้น กษัตริย์มหาศาล พราหมณ์มหาศาล คหบดีมหาศาล จำนวนมากล้อมใสในพระตถาคตเจ้า พวกท่านเหล่านั้นจักกระทำการบูชาพระสรีระของพระตถาคตเจ้า.

เรื่องพระเจ้าจักรพรรดิมหาสุทฺถสนฺตะ

อนนทฺ์ เธออย่าได้กล่าวอย่างนี้ว่า กุสินาราเป็นเมืองเล็กเมืองดอน เมืองกึ่งนครเลย. อนนทฺ์ เรื่องเคยมีมาแล้ว พระราชาพระนามว่า มหาสุทฺถสนฺตะเป็นกษัตริย์ได้รับมูรธาภิเษก มีอาณาเขตปกครองจรด ๔ มหาสมุทร เป็นผู้พิชิต ทรงปกครองบ้านเมืองอย่างมั่นคง. อนนทฺ์ เมืองกุสินารา

นี้ เป็นราชธานีชื่อกุสาวดีของพระเจ้ามหาสุทฺธสนะ. โดยส่วนยาวทางทิศ
ตะวันออก และทิศตะวันตก ๑๒ โยชน์ โดยส่วนกว้างทางทิศเหนือ และ
ทิศใต้ ๙ โยชน์. อานนท์ กุสาวดีราชธานี เป็นเมืองมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ มี
คนมากเคลื่อนกล่นไปด้วยคน และหาอาหารได้ง่าย. อานนท์ ราชธานีชื่อ
อालกมันทาของพวกเทวดาเป็นเมืองมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์มีชนมาก เคลื่อนกล่น
ไปด้วยหมู้อภัย และหาอาหารได้ง่าย แม้นั้นใด อานนท์ กุสาวดีราชธานี
เป็นเมืองมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ มีคนมาก มีคนพลุกพล่านและอาหารก็หาได้ง่าย
นั้นนั่นนั่นแหละ อานนท์ กุสาวดีราชธานีเป็นราชธานีที่ไม่เจียบจากเสียง ๑๐
อย่าง ทั้งกลางวันและกลางคืน คือเสียงช้าง เสียงม้า เสียงรถ เสียงกลอง
เสียงตะโพน เสียงพิณ เสียงขับร้อง เสียงกังสดาล เสียงประโคม และเสียง
เรียกกันว่า จงกิน จงดื่ม จงเที่ยว เป็นที่ ๑๐. อานนท์ กุสาวดีราชธานีมี
กำแพงล้อมรอบ ๗ ชั้น กำแพง ๑ สร้างด้วยทองคำ กำแพง ๑๐ สร้างด้วยเงิน
กำแพง ๑ สร้างด้วยไพฑูรย์ กำแพง ๑ สร้างด้วยแก้วผลึก กำแพง ๑
สร้างด้วยแก้วทับทิม กำแพง ๑ สร้างด้วยบุษราคัมและอีกกำแพง ๑ สร้างด้วย
แก้วทุกอย่างมารวมกัน. อานนท์ กุสาวดีราชธานี มีประตู ๔ ชนิด คือ
เป็นประตูทองคำ ๑ ประตูเงิน ๑ ประตูแก้วไพฑูรย์ ๑ ประตูแก้วผลึก ๑ ใน
แต่ละประตูปักเสาระเนียดไว้ ๗ ต้น แต่ละต้นปักกลี ๓ ชั่วคน เหนือพื้นดิน
ขึ้นมาสูง ๑๒ ชั่วคน เสาทองคำ ๑ เสาเงินต้น ๑ เสาแก้วไพฑูรย์ต้น ๑ เสา
แก้วผลึกต้น ๑ เสาแก้วทับทิมต้น ๑ เสาบุษราคัมต้น ๑ และเสาที่เอาแก้วทุก
อย่างมาสร้างรวมกันอีกต้น ๑ อานนท์ กุสาวดีราชธานี มีแถวตาลล้อม ๗ แถว
คือ แถวตาลทอง ๑ แถวเงิน ๑ แถวไพฑูรย์ ๑ แถวแก้วผลึก ๑ แถวแก้ว
ทับทิม ๑ แถวบุษราคัม ๑ แถวที่สำเร็จด้วยแก้วทุกอย่างอีก ๑. แถวตาลทอง
ลำต้นแล้ว ไปด้วยทอง ใบและผลแล้ว ไปด้วยเงิน แถวตาลเงินลำต้นเป็นเงิน ใบ

และผลเป็นทอง. แฉวตาลแก้วไพฑูรย์ลำต้นเป็นแก้วไพฑูรย์ ใบและผลเป็นแก้วผลึก. แฉวตาลแก้วผลึกลำต้นเป็นแก้วผลึก ใบและผลเป็นแก้วไพฑูรย์. แฉวตาลแก้วทับทิม ลำต้นเป็นบุษราคัม ใบและผลเป็นแก้วทับทิม. แฉวตาลที่เป็นแก้วทุกอย่างปนกัน ลำต้นก็เป็นแก้วทุกอย่าง ใบและผลเป็นแก้วทุกชนิด. ก็แลอานนท์ แฉวตาลเหล่านั้นที่ถูกลมพัด มีเสียงไพเราะ ขวนใจ ขวนให้ฟัง และนำเคลิบเคลิ้ม. อานนท์เสียงแห่งดนตรีที่ประกอบด้วยองค์ห้า ที่นักดนตรีผู้ฉลาดปรับดีแล้ว ประโคมดีแล้ว บรรเลงดีแล้ว ย่อมเป็นเสียงไพเราะ ขวนใจ ขวนให้ฟัง และให้เคลิบเคลิ้ม แม้ฉนใด อานนท์ เสียงแฉวตาลเหล่านั้น ที่ถูกลมพัดก็เป็นเสียงไพเราะ ขวนใจ ขวนให้ฟัง และให้เคลิบเคลิ้มฉนนั่นแล. อานนท์ โดยสมัยนั้น พวกนักเลง พวกนักเลง พวกนักดื่ม แห่งกรุงกุสาวดี ก็คลอเสียงประสาน กับเสียงแฉวตาลที่ถูกลมพัดเหล่านั้น.

กล่าวด้วยการปรากฏแห่งจักรรัตนะ

[๑๖๔] อานนท์ พระเจ้ามหาสุทสสนะ ทรงมีแก้ว ๗ อย่าง และฤทธิ์ ๔ อย่าง. แก้ว ๗ อย่างอะไรบ้าง.

อานนท์ ในแก้ว ๗ ประการนี้ คือ

จักรแก้ว เป็นทิพย์ ประกอบด้วย กำ กง คุม บริบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่าง ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทสสนะ ผู้เสด็จสนานพระเศียร รักษาอุโบสถประทับอยู่บนปราสาทชั้นบนอันประเสริฐ ในวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำนั้น เมื่อพระเจ้ามหาสุทสสนะทอดพระเนตรเห็น ก็ทรงพระดำริว่า ก็แลข้อนี้ เราเคยฟังมาว่า พระราชาผู้เป็นกษัตริย์ มุรธาภิเษกองค์ใด สนานพระเศียรแล้วทรงพระอุโบสถอยู่บนปราสาทอันประเสริฐ ในวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ นั้น ปรากฏ

จักรแก้วอันเป็นทิพย์ มีกำแพงบริบูรณ์ด้วยรายละเอียดทุกอย่างขึ้นมา พระ-
ราชาองค์นั้น ย่อมเป็นจักรพรรดิ เราเห็นจะต้องเป็นพระเจ้าจักรพรรดิหรือ.
อานนท์ ที่นั่นพระเจ้ามหาสุทฺธสสนะ เสด็จลุกขึ้นจากที่ประทับทรงผ้าสะไบ-
เฉียงบ่า และทรงใช้พระหัตถ์ซ้ายจับพระเต้าทอง พระหัตถ์ขวาทรงชูจักรขึ้น
ตรัสว่า โอจักรแก้วจงหมุนไปเถิด โอจักรแก้วจงพิชิตเถิด. อานนท์ ทันใด
นั้นจักรแก้วก็หมุนไปทิศตะวันออก. พระเจ้ามหาสุทฺธสสนะ พร้อมกับกองทัพ ๔
เหล่าก็ตามคิดไป. ก็เหล่าอานนท์ จักแก้วไปหยุดในประเทศใด พระเจ้า
มหาสุทฺธสสนะ พร้อมกับกองทัพ ๔ เหล่า ก็เสด็จเข้าไปพักในประเทศนั้น.
เหล่าพระราชชายาตรงข้าม (อริราชศัตรู) ทางทิศตะวันออก ก็เข้ามาเฝ้า
พระเจ้ามหาสุทฺธสสนะ กราบทูลว่า มหาราช เขิญเสด็จพระราชดำเนินมาเถิด
มหาราช ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายการต้อนรับมหาราช ราชสมบัติของหม่อมฉัน
ขอถวายแก่พระองค์ มหาราช ขอพระองค์จงพระราชทานพระบรมราโชวาท.
พระเจ้ามหาสุทฺธสสนะมีพระราชดำรัสอย่างนี้ว่า อย่าฆ่าสัตว์ อย่าลักทรัพย์ อย่า
ประพฤติผิดในกาม อย่ากล่าวเท็จ อย่าดื่มน้ำเมา และจงเสวยสมบัติตามที่เคย
เสวยเถิด. อานนท์ ก็แล เหล่าพระราชชายาตรงข้าม ทางทิศตะวันออก
ได้เป็นบริวารของพระเจ้ามหาสุทฺธสสนะแล้ว. อานนท์ ครั้งนั้นแล จักแก้ว
นั้นก็ย่างเข้าสู่ทะเลทิศตะวันออก หมุนไปทางทิศใต้ ย่างเข้าสู่ทะเลทาง
ทิศใต้หมุนไปทางทิศตะวันตก ย่างเข้าสู่ทะเลตะวันตกหมุนไปทางทิศเหนือ.
พระเจ้ามหาสุทฺธสสนะ พร้อมกับกองทัพ ๔ เหล่าก็เสด็จตามคิดไป. คู่ก่อน
อานนท์ ก็จักรแก้วหยุดอยู่ในประเทศใด พระเจ้ามหาสุทฺธสสนะพร้อมด้วย
จตุรงคเสนา ก็เสด็จเข้าไปประทับในประเทศนั้น. อานนท์ก็แล เหล่าพระราช
ชายาตรงข้ามในทิศเหนือก็เสด็จมาเฝ้าพระเจ้ามหาสุทฺธสสนะ แล้วกราบทูลอย่างนี้
ว่า มหาราช ขอจงเสด็จพระราชดำเนินมาเถิด พระองค์เสด็จมาดีแล้ว

ราชสมบัติของหม่อมฉันย่อมเป็นของพระองค์ ขอพระองค์จงประทานพระบรมราโชวาท. พระเจ้ามหาสุทฺถสนะจึงตรัสอย่างนี้ว่า พวกท่านไม่ฟังมาสัตว์ ไม่ฟังถือเอาของที่เจ้าของมิได้ให้ ไม่ฟังประพฤติผิดในกาม ไม่ฟังกล่าวเท็จ ไม่ฟังดื่มน้ำเมา และจงเสวยสมบัติตามที่เคยเสวยเถิด. อานนท์ ก็แลเหล่าพระราชชายาตรงข้ามทางทิศเหนือ ต่างยอมเป็นบริวารของพระเจ้ามหาสุทฺถสนะแล้ว. อานนท์ ครั้งนั้นแล จักรแก้วนั้น ครั้นพิชิตแผ่นดินจรดขอบทะเล ก็กลับมาสู่กรุงกุสาวดีหยุดอยู่กับที่เหมือนถอดเพลออก ตรงหน้ามุขศาลใกล้ประตูพระราชวัง ของพระเจ้ามหาสุทฺถสนะ ทำให้พระราชวังของพระเจ้ามหาสุทฺถสนะ สง่างาม. อานนท์ จักรแก้วเห็นปานนี้ได้ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทฺถสนะแล้ว.

กล่าวด้วยการปรากฏของหัตถิรัตนะเป็นต้น

[๑๖๕] อานนท์ ข้ออื่นยังมีอีก ช้างแก้ว ได้ปรากฏแล้วแก่พระเจ้ามหาสุทฺถสนะ เป็นพระยาช้างชื่ออุโบสถขาวปลอด เป็นที่ตั้งแห่งคชลักษณ์ครบ ๙ ประการ มีฤทธิ์เหาะได้. พระเจ้ามหาสุทฺถสนะทอดพระเนตรเห็นช้างนั้น ก็ทรงเลื่อมใสตรัสว่า ผู้เจริญ ยานช้างนี้ถ้าพึงฝึกหัดก็จะดี. อานนท์ ทันทันนั้น ช้างแก้วนั้นก็ถึงการฝึกหัดเหมือนช้างแสนรู้ตัวเจริญที่ได้รับการฝึกอย่างดีมาแล้วสิ้นกาลนานจะนั้น. อานนท์ เล่ากันมาว่า พระเจ้ามหาสุทฺถสนะเมื่อจะทรงทดลองช้างแก้วนั่นเอง ตอนเช้า เสด็จขึ้นเสียบไปทั่วแผ่นดินจรดขอบทะเล แล้วเสด็จกลับมาสู่กรุงกุสาวดี เสวยพระกระยาหารเช้า. อานนท์ ช้างแก้วเห็นปานนี้ ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทฺถสนะแล้ว.

[๑๖๖] อานนท์ ยังมีข้ออื่นอีก ม้าแก้วได้ปรากฏขึ้นแก่พระเจ้ามหาสุทฺถสนะ เป็นพญาม้าชื่อวลาหก สีขาวล้วน ศีรษะดำเหมือนกา มีผมเป็นพวง

เหมือนหญ้าปล้อง มีฤทธิ์เหาะได้. พระเจ้ามหาสุทฺธสนะทอดพระเนตรเห็น ก็ทรงเลื่อมใส ตรัสว่า ผู้เจริญ ยานคือม้าถ้าฝึกหัดได้ ก็จะเป็นยานม้าที่ดี. ทันใดนั้น อานนท์ ม้าแก้วนั้นก็เข้าถึงการฝึกหัดเหมือนม้าอาชาไนยชั้นดี ด้รับการฝึกมาเป็นอย่างดีสิ้นกาลนาน. อานนท์ เล่ากันมาว่า พระเจ้ามหาสุทฺธสนะจะทรงพิสูจน์ม้าแก้วนั่นเอง ตอนเช้าก็เสด็จขึ้นทรงแล้ว ควบไปทั่วแผ่นดินจนจรดขอบทะเล แล้วเสด็จกลับกรุงกุสาวดี เสดวยพระกระยาหารเช้า. อานนท์ พระเจ้ามหาสุทฺธสนะ ทรงมีม้าแก้วเห็นปานนี้แล้ว.

[๑๖๗] อานนท์ ข้ออื่นยังมีอีก พระเจ้ามหาสุทฺธสนะทรงมีแก้วมณี เป็นแก้วมณีชนิดไพฑูรย์ ชันงาม มีกำเนิด แปรเหลี่ยม เจียรระโนอย่างดี สุกใสแวววาว มีอาการสมบูรณ์ทุกอย่าง. อานนท์ ก็แหละ แก้วมณีนั่นแล มีรัศมีแผ่ไปตั้งโยชน์หนึ่งโดยรอบ. อานนท์ เคยมีเรื่องเล่าว่า พระเจ้ามหาสุทฺธสนะ จะทรงทดลองแก้วมณีดวงนั้นเอง ทรงเตรียมกองทัพสี่เหล่าแล้ว เอาแก้วมณีวางบนยอดธงเสด็จออกไปในกลางคืนที่มีดมิด. อานนท์ ก็แลพวกชาวบ้านโดยรอบต่างเข้าใจว่า เป็นกลางวัน จึงพากันประกอบกรงงานด้วยแสงนั้น. อานนท์ พระเจ้ามหาสุทฺธสนะได้ทรงมีแก้วมณีเห็นปานนี้แล้ว.

[๑๖๘] อานนท์ ยังมีข้ออื่นอีก นางแก้วได้ปรากฏขึ้นแก่พระเจ้ามหาสุทฺธสนะเป็นหญิงมีรูปร่าง น่าชม น่าเลื่อมใส ถึงพร้อมด้วยผิวพรรณที่งดงามอย่างยิ่ง ไม่สูงนัก ไม่เตี้ยนัก ไม่พอมนัก ไม่อ้วนนัก ไม่ดำนัก ไม่ชวานัก ไม่ถึงกับเป็นผิวทิพย์ แต่ก็สว่างผิวหญิงมนุษย์. อานนท์ ก็แหละ สัมผัสร่างกายของนางแก้วนั้นแล เป็นดังนี้ คือเป็นเหมือนปุยพุ่มหรือปุยฝ้าย. ก็แลอานนท์ เมื่ออากาศเย็น ตัวนางแก้วนั่นเอง ก็ร้อน เมื่ออากาศร้อน ก็เย็น. อานนท์ ก็แล กลิ่นจันทร์ฟุ้งจากกาย กลิ่นอุบลฟุ้งจากปากของนางแก้วนั้นแหละ. อานนท์ ก็แลนางแก้วนั้นแล ตื่นก่อนนอนหลังพระเจ้ามหา-

สุทัตสสนะเสมอ คอยฟังรับสั่ง ประพฤติชอบพระเหตุที่ยืดพลด้วยคำที่น่ารัก. อานนท์ ก็แล นางแก้วนั้นเอง แม้แต่ทางใจ ก็ไม่ประพฤตินอกพระเหตุที่ พระเจ้ามหาสุทัตสสนะ แล้วทางกายจะฟังมีแต่ไหนเล่า. อานนท์ ก็แล พระเจ้า มหาสุทัตสสนะ ทรงมีนางแก้วเห็นปานนี้แล้ว.

[๑๖๕] อานนท์ ยังมีข้ออื่นอีก คฤหบดีแก้ว ได้ปรากฏแล้วแก่ พระเจ้ามหาสุทัตสสนะ เขามีตาทิพย์ที่เกิดแต่ผลกรรมที่เป็นเหตุให้เขาเห็นขุม ทรัพย์ทั้งที่มีเจ้าของ ทั้งที่หาเจ้าของมิได้. เขาเข้าเฝ้าพระเจ้ามหาสุทัตสสนะ แล้วกราบทูลว่า ขอเดชะ พระองค์ ไม่ต้องทรงเป็นห่วง ข้าพระพุทธเจ้าจัก กระทำหน้าที่เรื่องพระราชทรัพย์ด้วยทรัพย์แก่พระองค์. อานนท์ มีเรื่องเล่ากัน มาว่า พระเจ้ามหาสุทัตสสนะ จะทรงทดลองคฤหบดีแก้วนั้นแล จึงเสด็จขึ้น ประทับเรือ หยั่งลงสู่กระแสนกลางแม่น้ำคงคา มีรับสั่งกับคฤหบดีแก้วอย่างนี้ว่า คฤหบดี ฉันต้องการเงินทอง.

คฤหบดี.. มหาราชเจ้า ถ้ากระนั้น โปรดเทียบเรือเข้าไปริมตลิ่ง.

พระราชอา.. คฤหบดี ตรงนี้แหละ ฉันต้องการเงินทองจริง ๆ.

อานนท์ ทันใดนั้น คฤหบดีแก้วนั้น ก็เอามือทั้งสองข้างจุ่มลงน้ำ แล้วก็ยกเอาหม้อที่เต็มไปด้วยเงินทอง พลากราทูลพระเจ้ามหาสุทัตสสนะว่า มหาราชเจ้า เท่านั้นพอหรือยัง ทำเท่านั้นหรือ มหาราชเจ้า พระเจ้ามหา- สุทัตสสนะตรัสอย่างนี้ว่า คฤหบดี เท่านั้นี่พอแล้ว ทำเพียงเท่านั้นเถิด คฤหบดี เท่านั้นี่เป็นอันท่านบูชาแล้ว อานนท์ พระเจ้ามหาสุทัตสสนะ ทรงมีคฤหบดีแก้ว เห็นปานนี้แล้ว.

[๑๖๖] อานนท์ ข้ออื่นยังมีอีก พระเจ้ามหาสุทัตสสนะทรงมีปริณายก แก้ว ซึ่งเป็นบัณฑิต มีความสามารถ เป็นนักปราชญ์ เข้มแข็ง เพื่อจะให้ พระเจ้ามหาสุทัตสสนะเสด็จเข้าไปยังที่ที่ควรเข้าไป ให้หลีกไปยังที่ที่ควรหลีก

ทรงยับยั้งสิ่งไม่ควรยับยั้ง เขาเข้าเฝ้าพระเจ้ามหาสุทฺตสนะ แล้วกราบทูลอย่าง
นี้ว่า ขอเดชะ ขอพระองค์ ไม่ต้องทรงเป็นห่วง ข้าพระพุทธเจ้าจักปกครอง.
อานนท์ ปริณายกแก้ว เห็นปานนี้ ได้ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทฺตสนะแล้ว.
อานนท์ พระเจ้ามหาสุทฺตสนะ ได้ทรงถึงพร้อมด้วยแก้ว ๗ ประการเหล่านี้.

กล่าวด้วยฤทธิ ๔

[๑๗๑] อานนท์ พระเจ้ามหาสุทฺตสนะ ทรงมีพระฤทธิ ๔ ประการ
๔ ประการ เป็นไฉน.

อานนท์ พระเจ้ามหาสุทฺตสนะ ทรงมีพระรูปร่าง น่าชม น่าเลื่อมใส
ทรงมีพระฉวีวรรณส่องไสยิ่งกว่ามนุษย์เหล่าอื่นในโลกนี้. อานนท์ พระเจ้า
มหาสุทฺตสนะได้ทรงมีพระฤทธิ นี้เป็นที่หนึ่ง.

[๑๗๒] อานนท์ ข้ออื่นยังมีอีก พระเจ้ามหาสุทฺตสนะ ได้ทรงมี
พระชนมายุยืนนาน ทรงดำรงพระชนม์ยืนนานยิ่งกว่า พวกมนุษย์เหล่าอื่น.
อานนท์ พระเจ้ามหาสุทฺตสนะได้ทรงมีพระฤทธิ นี้เป็นที่สอง.

[๑๗๓] อานนท์ ข้ออื่นยังมีอีก พระเจ้ามหาสุทฺตสนะ ได้ทรงเป็นผู้
มีอาพาธน้อย มีพระโรคน้อย ทรงมีพระเตโชธาตุอันเกิดแต่กรรมอันมีวิบาก
เสมอกัน ไม่เย็นจัด และไม่ร้อนจัด ยิ่งกว่าพวกมนุษย์เหล่าอื่น. อานนท์
พระเจ้ามหาสุทฺตสนะ. ได้ทรงมีพระฤทธิ นี้เป็นที่สาม.

[๑๗๔] อานนท์ ข้ออื่นยังมีอีก พระเจ้ามหาสุทฺตสนะ. ได้ทรงเป็น
ที่รัก ที่ชอบใจของพวกพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย. อานนท์ พระเจ้ามหา
สุทฺตสนะ ได้ทรงเป็นที่รัก ที่ชอบใจของพราหมณ์ และคฤหบดีทั้งหลาย
เหมือนบิดาเป็นที่รักที่ชอบใจของบุตรทั้งหลายฉะนั้น. อานนท์ ก็พวกพราหมณ์
และคฤหบดีได้เป็นที่รักที่โปรดปรานของพระเจ้ามหาสุทฺตสนะ. อานนท์
พวกพราหมณ์และคฤหบดี ได้เป็นที่รักที่โปรดปรานแม้ของพระเจ้ามหา-

สุทัตสสนะ เหมือนบุตรเป็นที่รักที่โปรดปรานของบิดานั้นเทียว. อานนท์ เรื่อง
เคยมีแล้ว พระเจ้ามหาสุทัตสสนะ เสด็จไปพระราชอุทยานกับกองทัพ ๔
เหล่า. อานนท์ ครั้งนั้นแล พวกพราหมณ์และคฤหบดี เข้าไปเฝ้าพระเจ้า-
มหาสุทัตสสนะ พลากรบาทูลอย่างนี้ว่า ขอเดชะ ขอพระองค์อย่าคว่นเสด็จไป
จนกว่าพวกข้าพระองค์ ฟังเฝ้าพระองค์ได้นาน ๆ. อานนท์ ฝ่ายพระเจ้ามหา
สุทัตสสนะ ก็ตรัสกับสารถิว่า สารถิ เธออย่าคว่นขับออกไป จนกว่าเราจะพึงเห็น
พวกพราหมณ์ และคฤหบดีได้นาน ๆ. อานนท์ พระเจ้ามหาสุทัตสสนะ ได้
ทรงมีพระฤทธิ นี้เป็นที่ ๔. อานนท์ พระเจ้ามหาสุทัตสสนะ ได้ทรงมีพระฤทธิ
๔ ประการนี้.

การสร้างสระโบกขรณี

[๑๗๕] อานนท์ ครั้งนั้นแล พระเจ้ามหาสุทัตสสนะ ได้ทรงดำริว่า
ถ้ากระไร เราพึงขุดสระโบกขรณีห่างกันเป็นระยะร้อยชั่วธนู ในระหว่างต้น
ตาลเหล่านี้. อานนท์ พระเจ้ามหาสุทัตสสนะทรงให้ขุดสระโบกขรณีห่างกันเป็น
ระยะร้อยชั่วธนู ระหว่างต้นตาลเหล่านั้น. อานนท์ ก็แล สระโบกขรณี
เหล่านั้น ก่อด้วยอิฐ ๔ ชนิด คือ อิฐชนิดหนึ่งเป็นทอง ชนิดหนึ่งเป็นเงิน
ชนิดหนึ่งเป็นแก้วไพฑูรย์ ชนิดหนึ่งเป็นแก้วผลึก. อานนท์ ก็แลบรรดาสระ
เหล่านั้นแต่ละสระได้มีบันไดสระละ ๔ ชนิด คือ บันไดหนึ่งเป็นทอง บันได
หนึ่งเป็นเงิน บันไดหนึ่งเป็นแก้วไพฑูรย์ บันไดหนึ่งเป็นแก้วผลึก. บันได
ทองได้มีเสาทอง ลูกบันไดและพนักเป็นเงิน. บันไดเงินได้มีเสาเงิน ลูกบันได
และพนักเป็นทอง. บันไดแก้วไพฑูรย์มีเสาแก้วไพฑูรย์ ลูกบันไดและพนัก
เป็นแก้วผลึก. บันไดแก้วผลึก เสาก็เป็นแก้วผลึก ลูกบันไดและพนักเป็น
แก้วไพฑูรย์. อานนท์ ก็แลสระโบกขรณีเหล่านั้น มีเวทีสองชั้น แวดล้อม

คือ เวทีชั้นหนึ่งเป็น. ชั้นหนึ่งเป็นเงิน. เวทีทองได้มีแม่บันไดเป็นทอง
ลูกพนักรเป็นเงิน. เวทีเงินมีแม่บันไดเป็นเงิน ลูกและพนักรเป็นทอง. อานนท์
ครั้งนั้นแล พระเจ้ามหาสุทฺธสสนะได้ทรงพระดำริว่า ถ้ากระไร เราพึงให้ปลูก
ดอกไม้เห็นปานนี้ คือ อุบล ปทุม โกมุท บุษบก. อันผลิดอกในทุกฤดู
ไม่ให้ชนทั้งหมดที่มาแล้วกลับไปมือเปล่า ที่สระโบกขรณีเหล่านี้. อานนท์
พระเจ้ามหาสุทฺธสสนะทรงให้ปลูกดอกไม้เห็นปานนี้คือ อุบล ปทุมโกมุท บุษบก
อันผลิดอกในทุกฤดู ไม่ให้ชนทั้งหมด มีมือเปล่ากลับไปมือเปล่าที่สระโบกขรณี
เหล่านั้น. อานนท์ ครั้งนั้นแล พระเจ้ามหาสุทฺธสสนะ ทรงพระดำริว่า ถ้า
กระไร เราพึงวางคนสำหรับเชิญคนให้อาบน้ำที่ฝั่งสระโบกขรณีเหล่านี้ จะได้
เชิญคนผู้มาแล้ว ๆ ให้อาบน้ำ. อานนท์ พระเจ้ามหาสุทฺธสสนะ จึงทรงวางคน
สำหรับเชิญคนให้อาบน้ำที่ฝั่งสระโบกขรณีเหล่านั้น สำหรับเชิญคนผู้มาแล้ว ๆ
ให้อาบน้ำ. อานนท์ ครั้งนั้นแล พระเจ้ามหาสุทฺธสสนะ ทรงดำริว่า ถ้ากระไร
เราพึงตั้งโรงงานเห็นปานนี้ คือ ข้าวสำหรับผู้ต้องการข้าว น้ำสำหรับผู้ต้อ
งการน้ำ ผ้าสำหรับผู้ต้องการผ้า ยานสำหรับผู้ต้องการยาน ที่นอนสำหรับผู้
ต้องการที่นอน สตรีสำหรับผู้ต้องการสตรี เงินสำหรับผู้ต้องการเงิน และ
ทองสำหรับผู้ต้องการทอง ใกล้เคียงสระโบกขรณีเหล่านั้น. อานนท์ พระเจ้ามหา
สุทฺธสสนะ ได้ทรงตั้งโรงงานเห็นปานนั้นคือ ข้าวสำหรับผู้ต้องการข้าว น้ำ
สำหรับผู้ต้องการน้ำ ผ้าสำหรับผู้ต้องการผ้า ยานสำหรับผู้ต้องการยาน ที่นอน
สำหรับผู้ต้องการที่นอน สตรีสำหรับผู้ต้องการสตรี เงินสำหรับผู้ต้องการเงิน
และทองสำหรับผู้ต้องการทอง ใกล้เคียงสระโบกขรณีเหล่านั้น.

[๑๗๖] อานนท์ ครั้งนั้นแล พวกพราหมณ์ และคฤหบดี นำเอา
ทรัพย์จำนวนมาก เข้าไปเฝ้าพระเจ้ามหาสุทฺธสสนะแล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า
ขอเดชะ ทรัพย์จำนวนมากนี้ พวกข้าพระพุทธเจ้าจะจงนำมาถวายแด่พระ

องค์ผู้เดียว ขอพระองค์ทรงรับเอาทรัพย์นั้นไว้เถิด. พระเจ้าสุทนต์สนะตรัสตอบว่า อย่าเลยท่าน สมบัติของฉันทันนี้ ที่เก็บภาษีอย่างเป็นธรรมมากพอแล้ว ทรัพย์นั้นจึงเป็นของพวกท่านเถิด และขอให้พวกท่านช่วยนำเอาออกจากนี้คนละมาก ๆ ไปด้วย. พวกเขาถูกพระราชาทรงปฏิเสธแล้ว ก็พากันหลีกไปหาที่ส่วนหนึ่ง ประโยชน์อย่างนี้ว่า การที่พวกเราขอเอาสมบัติเหล่านั้นกลับไปเรือนของตนอีกครั้งหนึ่งแบบนี้ ไม่เหมาะแก่พวกเราเลย เอาอย่างนี้เถิด คือพวกเราช่วยกันสร้าง พระราชวังถวายพระเจ้ามหาสุทนต์สนะเถิด. แล้วพวกนั้นก็เข้าไปเฝ้าพระเจ้ามหาสุทนต์สนะ กราบทูลอย่างนี้ว่า ขอเดชะ พวกข้าพระพุทธเจ้าต้องให้สร้างพระราชวังถวายแด่พระองค์. อานนท์ พระเจ้ามหาสุทนต์สนะ ทรงรับด้วยความนิ่งแล้วแล.

เรื่องท้าวสักกะให้สร้างปราสาทประทับ

[๑๗๗] อานนท์ ครั้งนั้นแล ท้าวสักกะ จอมทวยเทพ ทรงทราบความดำริในพระหฤทัยของพระเจ้ามหาสุทนต์สนะ ด้วยพระหฤทัย แล้วทรงเรียกวิศกรรมเทพบุตรมาสั่งว่า เออ นี้ วิศกรรมจงมา เธอจงไปสร้างพระราชวัง ชื่อ ธรรมปราสาท ถวายแด่พระเจ้ามหาสุทนต์สนะเถิด อานนท์ วิศกรรมเทพบุตรรับท้าวบัญชาของท้าวสักกะจอมทวยเทพว่า อย่างนั้น ขอความเจริญจงมีแด่พระองค์เถิด แล้วก็หายจากหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ มาปรากฏเฉพาะพระพักตร์ของพระเจ้ามหาสุทนต์สนะ รวดเร็วเหมือนคนมีกำลังเหยียดแขนที่คู้เข้าออก หรือคู้แขนเหยียดออกเข้าจะนั้น. อานนท์ ที่นั้น วิศกรรมเทพบุตร ได้กราบทูลพระเจ้ามหาสุทนต์สนะอย่างนี้ว่า ขอเดชะ ข้าพระพุทธเจ้าจักสร้างพระราชวังชื่อธรรมปราสาทแด่พระองค์. อานนท์ พระเจ้ามหาสุทนต์สนะทรงรับด้วยการนิ่งแล้วแล. อานนท์ วิศกรรมเทพบุตร สร้าง

ธรรมปราสาทถวายแด่พระเจ้ามหาสุทิสสนะแล้ว. อานนท์ ธรรมปราสาทยาว
ไปทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตก หนึ่งโยชน์ กว้างไปทางทิศเหนือ และ
ทิศใต้ หนึ่งโยชน์. อานนท์ วัสดุที่เอามาก่อสร้างธรรมปราสาทสูงกว่า ๑ ชั่วโมง
ด้วยอิฐ ๔ ชนิด คือเป็นอิฐทองพวกหนึ่ง อิฐเงินพวกหนึ่ง อิฐไพฑูรย์พวก
หนึ่ง อิฐผลึกพวกหนึ่ง. อานนท์ ธรรมปราสาทมีเสา ๘๔,๐๐๐ ต้น แบ่ง
เป็น ๔ ชนิด คือ เป็นเสาทองชนิดหนึ่ง เสาเงินชนิดหนึ่ง เสาไพฑูรย์ชนิด
หนึ่ง เสาผลึกชนิดหนึ่ง. อานนท์ ธรรมปราสาทปูกระดาน ๔ สี คือ กระดาน
ทองสีหนึ่ง กระดานเงินสีหนึ่ง กระดานไพฑูรย์หนึ่ง กระดานผลึกสีหนึ่ง.
อานนท์ ธรรมปราสาทมี ๒๔ บันได แบ่งเป็น ๔ ชนิด คือบันไดทองหนึ่ง
บันไดเงินหนึ่ง บันไดไพฑูรย์หนึ่ง บันไดผลึกหนึ่ง. สำหรับบันไดทองมีแม่
บันไดสำเร็จไปด้วยทอง ลูกบันได และพนัก แล้วไปด้วยเงิน. บันไดเงินมี
แม่บันไดเป็นเงิน ขึ้นและพนักบันไดเป็นทอง. บันไดไพฑูรย์มีแม่บันไดล้วน
แล้วไปด้วยไพฑูรย์ ขึ้นและพนักบันไดเป็นผลึก. บันไดผลึกมีแม่บันไดเป็น
ผลึก ขึ้นและพนักบันไดล้วนแล้วไปด้วยไพฑูรย์. อานนท์ ในธรรมปราสาท
มีเรือนยอด ๘๔,๐๐๐ ยอด แบ่งเป็น ๔ ชนิด คือ ยอดหนึ่งเป็นทอง ยอด
หนึ่งเป็นเงิน ยอดหนึ่งเป็นไพฑูรย์ ยอดหนึ่งเป็นผลึก. ที่เรือนยอดทอง
ตั้งบัลลังก์เงินไว้. บัลลังก์ทอง ตั้งไว้ที่เรือนยอดเงิน. ที่เรือนยอดไพฑูรย์
ตั้งบัลลังก์งาช้างไว้. บัลลังก์บุษราคัม ตั้งไว้ที่เรือนยอดผลึก. ใกล้เคียงเรือน
ยอดทอง ประดิษฐานตาลเงินไว้ ถัดขึ้นแล้วไปด้วยเงิน ใบและผลเป็นทอง.
ใกล้เคียงเรือนยอดเงิน ประดิษฐานตาลทองไว้ ถัดขึ้นแล้วไปด้วยทอง ใบและ
ผลเป็นเงิน. ใกล้เคียงเรือนยอดไพฑูรย์ ประดิษฐานตาลผลึกไว้ ถัดขึ้นแล้ว
ไปด้วยผลึก ใบและผลเป็นไพฑูรย์. ใกล้เคียงเรือนยอดผลึก ประดิษฐาน
ตาลไพฑูรย์ไว้ ถัดขึ้นล้วนแล้วไปด้วยไพฑูรย์ ใบและผลเป็นผลึก.

กล่าวด้วยการสร้างธรรมปราสาท

[๑๗๘] อานนท์ ครั้งนั้นแล พระเจ้ามหาสุทฺธสสนะ ทรงมีพระดำริ
อย่างนี้ว่า ถ้ากระไร เราพึงให้สร้างป่าตาลที่แล้วไปด้วยทองทั้งหมด ใกล้เคียง
ประตูเรือนยอดหลังใหญ่ ซึ่งเป็นที่ที่เรานั่งพักผ่อนตอนกลางวัน. อานนท์
พระเจ้ามหาสุทฺธสสนะ ทรงให้สร้างป่าตาลที่แล้วไปด้วยทองทั้งหมด ใกล้เคียงประตู
เรือนยอดหลังใหญ่ ซึ่งเป็นที่ที่พระองค์ประทับนั่งพักผ่อนตอนกลางวันแล้ว.
อานนท์ ธรรมปราสาทแวดล้อมไปด้วยไฟทั้งสองชั้น คือชั้นหนึ่งแล้วไปด้วย
ทอง อีกชั้นหนึ่ง แล้วไปด้วยเงิน. แม่มันใดของไฟที่ที่แล้วไปด้วยทอง
ก็สำเร็จไปด้วยทอง ชั้นและพนักงานสำเร็จไปด้วยเงิน. แม่มันใดของไฟที่ที่แล้วไป
ด้วยเงิน ก็สำเร็จไปด้วยเงิน ชั้นและพนักงานเอาทองมาทำ. อานนท์ ธรรมปราสาท
แวดล้อมไปด้วยชาย ลูกกระพรวนสองชาย คือชายหนึ่งเป็นชายทอง อีกชาย
หนึ่งเป็นชายเงิน. ชายทอง แขนงกระดิ่งเงิน. ชายเงิน แขนงกระดิ่งทอง.
อานนท์ เมื่อชายกระดิ่ง เหล่านั้นแล ถูกลมพัด ก็มีเสียงไพเราะน่าใคร่
ทำให้กึกกักและน่าหลงใหลด้วย. อานนท์ เสียงดนตรีมีองค์ ๕ ที่นักดนตรี
ผู้ฉลาดปรับดีแล้ว ประโคมดีแล้ว บรรเลงดีแล้ว เป็นเสียงไพเราะน่าใคร่
ทำให้กึกกัก และชักให้หลงใหล แม่มันใด อานนท์ เมื่อชายกระดิ่ง เหล่า
นั้นแลถูกลมพัด ก็มีเสียงไพเราะน่าใคร่ ทำให้กึกกักและชักให้หลงใหล
ฉนั้นเหมือนกัน. อานนท์ ก็ส่วนพวกนักเลง นักเล่น พวกนักดื่มคอเหล้า
แห่งกรุงกุสาวดี สมัยนั้น ต่างพากันคลอเสียงตามเสียงชายกระดิ่ง ที่ถูกลมพัด
เหล่านั้น. อานนท์ ธรรมปราสาทที่สร้างแล้วนั้นแล เฟงดูไม่ได้ ทำให้
ตาพร่า. เหมือนพระอาทิตย์ที่กำลังขึ้นสู่ณภวนท้องฟ้าที่ปราศจากเมฆฝน
บริสุทธิ์ ส่องจ้าในสภทสมัยเดือนท้าวฤๅษณ์ เฟงดูไม่ได้ทำให้ตาพร่า ฉนั้น
ธรรมปราสาทก็ฉนั้นเหมือนกัน ยากที่จะดู ย่อมทำนัยน์ตาให้พร่าพราย.

กล่าวว่าการสร้างธรรมาโภกขรณี

อานนท์ ต่อมา พระเจ้ามหาสุทฺธสนะทรงพระดำริอย่างนี้ว่า โฉนหนอ เราจะพึงให้สร้างสระชื่อธรรมาโภกขรณี ข้างหน้าธรรมปราสาท. อานนท์ แล้วก็พระเจ้ามหาสุทฺธสนะ ทรงให้สร้างสระชื่อธรรมาโภกขรณีไว้ข้างหน้าธรรมปราสาท. อานนท์ ธรรมาโภกขรณี ยาวไปทางทิศตะวันออก และตะวันตกหนึ่งโยชน์ กว้างไปทางทิศเหนือ และทิศใต้กึ่งโยชน์. อานนท์ ธรรมาโภกขรณีใช้อัฐสี่ชนิดก่อ คือ อัฐชนิดหนึ่งแล้วไปด้วยทอง ชนิดหนึ่งแล้วไปด้วยเงิน ชนิดหนึ่งแล้วไปด้วยไพฑูรย์ ชนิดหนึ่งแล้วไปด้วยผลึก. อานนท์ ก็แล ธรรมาโภกขรณี มี ๒๔ บันได แบ่งเป็น ๔ ชนิด บันไดชนิดหนึ่งแล้วไปด้วยทอง. บันไดชนิดหนึ่งแล้วไปด้วยเงิน. บันไดชนิดหนึ่งแล้วไปด้วยไพฑูรย์. บันไดชนิดหนึ่งแล้วไปด้วยผลึก. บันไดทองเอาทองมาทำเป็นแม่บันได ลูกและพนักบันไดเป็นเงิน. บันไดเงิน เอาเงินมาทำเป็นแม่บันได ลูกและพนักบันไดเป็นทอง. บันไดไพฑูรย์ เอาไพฑูรย์มาทำเป็นแม่บันได ลูกและพนักบันไดเป็นผลึก. บันไดผลึก เอาผลึกมาทำเป็นแม่บันได ลูกและพนักบันไดเป็นไพฑูรย์. อานนท์ ธรรมาโภกขรณีมีไฟที่ล้อมสองชั้น คือ ไฟที่ทองหนึ่ง ไฟที่เงินหนึ่ง. ไฟที่ทองเอาทองมาทำเป็นแม่บันได ลูกและพนักบันไดเป็นเงิน. ไฟที่เงินเอาเงินมาทำเป็นแม่บันได ลูกและพนักเป็นทอง. อานนท์ ธรรมาโภกขรณี มีแถวตาลล้อมไว้ ๗ แถว คือ แถวตาลทอง ๑ แถวตาลเงิน ๑ แถวตาลไพฑูรย์ ๑ แถวตาลผลึก ๑ แถวตาลทับทิม ๑ แถวตาลนุชราคัม ๑ แถวตาลผสมแก้วทุกชนิด ๑. ตาลทองมีลำต้นเป็นทอง ใบและผลเป็นเงิน. ตาลเงินมีลำต้นเป็นเงิน ใบและผลเป็นทอง. ตาลไพฑูรย์มีลำต้นเป็นไพฑูรย์ ใบและผลเป็นผลึก. ตาลผลึกมีลำต้นเป็นผลึก ใบและผลเป็นไพฑูรย์. ตาลทับทิมมีลำต้นเป็นโกเมน ใบและผลเป็นนุชราคัม. ตาล

บุษราคัมมีลำต้นเป็นบุษราคัมใบและผลเป็นโกเมน. ทับทิมตาลผสมแก้วทุกชนิด เอาแก้วทุกชนิดมาทำเป็นลำต้นใบและผลก็ผสมแก้วทุกชนิด. อานนท์ ก็แล เมื่อแฉวงตาลเหล่านั้นถูกลมพัดก็มีเสียงไพเราะ น่าใคร่ ทำให้ใจคึกคัก และซึกให้หลงใหล. เหมือนกับเสียงดนตรีมีองค์ ๕ ที่นักดนตรีผู้ชำนาญปรับ ดีแล้ว ประโคมแล้ว บรรเลงดีแล้ว เป็นเสียงที่ไพเราะ น่าใคร่ ทำให้ใจคึกคัก และซึกให้หลงใหลแม้ฉันใด ดูก่อนอานนท์ เสียงแห่งแฉวงต้นตาลเหล่านั้น ต้องลมพัดก็ฉันนั้นเหมือนกัน. ส่วนพวกนักแสดง นักเล่น นักดื่ม แห่งกรุง กุสาวดีสมัยนั้น ต่างก็พากันคลอเสียงตามเสียงแฉวงตาลที่ถูกลมพัด. อานนท์ ก็แหละ ครั้นเมื่อเสร็จธรรมปราสาท และธรรมาโภกขรณ์แล้ว พระเจ้ามหา สุกุทัตสนะ ก็โปรดให้เลี้ยงดูพวกสมณะที่รู้จักกันทั่วไปว่าเป็นสมณะ หรือพวก พราหมณ์ที่ยอมรับกันว่าเป็นพราหมณ์ในสมัยนั้นให้อิ่มหนำสำราญด้วยของน่า ใคร่ทุกชนิด เสด็จขึ้นสู่ธรรมปราสาท ด้วยประการฉะนี้.

จบ ภาณวารที่หนึ่ง

การเข้าปฐมฌานเป็นต้น

[๑๗๕] อานนท์ ลำดับนั้น พระเจ้ามหาสุกัทัตสนะได้ทรงพระดำริ อย่างนี้ว่า นี่เป็นผลของกรรมอะไรของเราหนอ เป็นวิบากของกรรมอะไรที่เป็นเหตุให้เราเกิดอย่างนี้ มีอานุภาพใหญ่อย่างนี้ ในบัดนี้. อานนท์ ครั้งนั้น แล พระเจ้ามหาสุกัทัตสนะ ได้ทรงมีพระดำริอย่างนี้ว่า นี่เป็นผลของกรรม สามอย่างของเรา เป็นวิบากของกรรมสามอย่างที่เป็นเหตุให้เราเกิดอย่างนี้ มีอานุภาพใหญ่อย่างนี้ในบัดนี้ คือเป็นผลเป็นวิบากแห่งทาน ทมะ สัจฉริยะ อานนท์ ที่นั่น พระเจ้ามหาสุกัทัตสนะ เสด็จเข้าเรือนยอดหลังใหญ่ แล้วประทับยืนที่ประตูเรือนยอดหลังใหญ่ ทรงเปล่งพระอุทานว่า หยุดกาม

วิตก หยุดพยาบาทวิตก หยุดวิหิงสาวิตก เท่านั้นพอละ กามวิตก เท่านั้นพอละ พยาบาทวิตก เท่านั้นพอละ วิหิงสาวิตก. อานนทฺ์ ที่นั้น พระเจ้ามหาสุทฺ์สสนะ เสด็จเข้าสู่เรือนยอดหลังใหญ่ ประทับบนบัลลังก์ที่แล้วไปด้วยทองทรงสังัดจาก กาม สังัดจากอกุศลธรรม ทรงเข้าถึงฌาน ที่ ๑ ซึ่งมีวิตก มีวิจารณ์ มีปิติและ สุขเกิดแต่วิเวกอยู่ เพราะระงับวิตก วิจารณ์ จึงทรงเข้าถึงฌานที่ ๒ ซึ่งมีความ ผ่องใสแห่งใจในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปิติและ สุขที่เกิดแต่สมาธิอยู่ เพราะคลายปิติเสียได้ เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ มีสัม- ปชัญญะ เสวยความสุขทางกาย เข้าถึงฌานที่ ๓ ที่พวกอาจารย์ต่างพูดว่า เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ มีปรกคิอยู่เป็นสุขอยู่ เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะ ดับโสมนัสและโทมนัสก่อน ๆ จึงเข้าถึงฌานที่ ๔ ที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข มี อุเบกขาและสติบริสุทฺ์ธิอยู่.

การเจริญพรหมวิหาร

[๑๘๐] อานนทฺ์ ลำดับนั้น พระเจ้ามหาสุทฺ์สสนะ เสด็จออกจาก เรือนยอดหลังใหญ่แล้วทรงเข้าสู่เรือนยอดที่แล้วไปด้วยทอง ประทับบนบัลลังก์ ที่แล้วไปด้วยเงิน ทรงแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งด้วยพระหฤทัยที่สหระคด้วยเมตตา แล้วอยู่ ทิศที่ ๒ ก็อย่างนั้น ทิศที่ ๓ ก็อย่างนั้น ทิศที่ ๔ ก็อย่างนั้น. ด้วย ประการฉนี้ ทรงแผ่ไปทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง ทุกหนทุกแห่ง จนสิ้นหมดทั้งโลก ด้วยพระหฤทัยที่สหระคด้วยเมตตา อันไพบูลย์ถึงความ เป็นใหญ่หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาทอยู่ ด้วยพระหฤทัยที่สหระค ด้วยกรุณา. ด้วยพระหฤทัยสหระคด้วยมุทิตา. ทรงแผ่ไปตลอดทิศหนึ่ง ด้วย พระหฤทัยที่สหระคด้วยอุเบกขาอยู่ ทิศที่ ๒ ก็อย่างนั้น ทิศที่ ๓ ก็อย่างนั้น ทิศที่ ๔ ก็อย่างนั้น ด้วยประการฉนี้ ทรงแผ่ไปทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง

ทุกหนทุกแห่งจบสิ้นหมดทั้งโลก ด้วยพระหฤทัยที่สหระตด้วยอุเบกขาอันไพบุลย์ ถึงความเป็นใหญ่ไม่มีประมาณ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาทอยู่.

[๑๘๑] อานนท์ พระเจ้ามหาสุทฺธสนะ ทรงมีพระนคร ๘๔,๐๐๐ แห่ง มีกุสาวดีราชธานีเป็นประมุข มีปราสาท ๘๔,๐๐๐ องค์ มีธรรมปราสาทเป็นประมุข มีเรือนยอด ๘๔,๐๐๐ หลัง มีเรือนยอดหลังใหญ่เป็นประมุข มีบัลลังก์ ๘๔,๐๐๐ ที่ เป็นบัลลังก์แล้วด้วยทอง แล้วด้วยเงิน แล้วด้วยงาช้าง แล้วด้วยบุษราคัม ลาดด้วยขนเจียม ลาดด้วยสักหลาด ลาดด้วยผ้าปักกลดลาย ลาดด้วยหนังกวาย อย่างดี มีพนักสูงมีนวมแดงสองข้าง มีช้าง ๘๔,๐๐๐ เชือก มีเครื่องแต่งเป็นทอง ปักธงทอง หุ้มด้วยตาข่ายทอง มีพญาช้างอุโบสถเป็นประมุข มีม้า ๘๔,๐๐๐ ตัว มีเครื่องแต่งเป็นทอง ปักธงทอง หุ้มด้วยตาข่ายทอง มีพญาม้าลาหกเป็นประมุข มีรถ ๘๔,๐๐๐ คัน หุ้มด้วยหนังราชสีห์ หุ้มด้วยหนังเสือโคร่ง หุ้มด้วยหนังเสือเหลือง หุ้มด้วยผ้าขนสัตว์สีเหลือง มีเครื่องแต่งเป็นทอง ปักธงทอง หุ้มด้วยตาข่ายทอง มีรถไพชยนต์เป็นประมุข มีมณี ๘๔,๐๐๐ ดวง มีแก้วมณีเป็นประมุข มีสตรี ๘๔,๐๐๐ นาง มีพระนางสุกัถาเทวีเป็นประมุข มีคหบดี ๘๔,๐๐๐ คน มีคหบดีแก้วประมุข มีกษัตริย์ผู้สวามิภักดิ์ ๘๔,๐๐๐ องค์ มีปริณายกแก้วเป็นประมุข มีแม่โคนม ๘๔,๐๐๐ ตัว กำลังให้นม กำลังเอาถาดทองสัมฤทธิ์รองรับ มีผ้า ๘๔,๐๐๐ โกฎิพับ เป็นผ้าเปลือกไม้อย่างดี ผ้าฝ้ายอย่างดี ผ้าไหมอย่างดี และผ้าขนสัตว์อย่างดี.

อานนท์ พระเจ้ามหาสุทฺธสนะ ทรงมีพระกระยาหารเต็มภาชนะ ๘๔,๐๐๐ สำหรับมีคนนำมาถวายทั้งเวลาเช้าและเวลาเย็น.

กล่าวด้วยพระนางสุภัททาเทวี

[๑๘๒] อานนท์ ก็สมัยนั้นแล ช้าง ๘๔,๐๐๐ เชือก มาสู่ที่เฝ้าพระเจ้ามหาทศสนะ ทุกเช้า ทุกเย็น. อานนท์ ครั้งนั้น พระเจ้ามหาทศสนะทรงมีพระดำริอย่างนี้ว่า พวกช้าง ๘๔,๐๐๐ เชือกเหล่านี้แล มาสู่ที่เฝ้าเราทั้งเช้าเย็น ถ้าไหน ช้าง ๔๒,๐๐๐ เชือกพึงมาสู่ที่เฝ้าโดยล่องไปร้อยละ ต่อครึ่ง. อานนท์ ที่นั่น พระเจ้ามหาทศสนะรับสั่งเรียกปริณายกแก้ว มาตรัสสั่งว่า คุณก่อน ปริณายกแก้ว พวกช้าง ตั้ง ๘๔,๐๐๐ เชือกเหล่านี้ มาสู่ที่เฝ้าเราทั้งเช้าและเย็น อย่างกระนั้นเลย ช้างเพียง ๔๒,๐๐๐ เชือกจงมาสู่ที่เฝ้าแต่ละครั้งโดยล่องไปทุก ๆ ร้อยปี. ปริณายกแก้วรับพระราชโองการของพระเจ้ามหาทศสนะว่า อย่างนั้น ขอเดชะ. อานนท์ ครั้งนั้นโดยสมัยอื่น ช้างจึงมาสู่ที่เฝ้าพระเจ้ามหาทศสนะคราวละสี่หมื่นสองพันเชือก โดยล่องไปทุก ๆ ร้อยปี. อานนท์ ครั้งนั้นแล พระนางสุภัททาเทวี โดยล่องไปหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี ทรงพระดำริว่า เราได้เฝ้าพระเจ้ามหาทศสนะมานานแล้ว ถ้ากระไร เราพึงเข้าไปเฝ้าพระเจ้ามหาทศสนะเถิด. อานนท์ ครั้งนั้นแล พระนางสุภัททาเทวี รับสั่งเรียกนางสนมมาตรัสว่า พวกท่านในที่นี้ จงสละหัว จงห่มผ้าสีเหลือง พวกเราได้เฝ้าพระเจ้ามหาทศสนะนานแล้ว พวกเราพึงเข้าไปเฝ้าพระเจ้ามหาทศสนะ. พวกนางสนมรับสนองพระเสาวนีย์ ของพระนางสุภัททาเทวีว่า อย่างนั้น. พระแม่เจ้า แล้วก็สละหัวห่มผ้าสีเหลือง เข้าไปเฝ้าพระนางสุภัททาเทวีถึงที่ประทับ. อานนท์ ครั้งนั้นแล พระนางสุภัททาเทวีรับสั่งกับปริณายกแก้วว่า พ่อปริณายกแก้ว ท่านจงจัดกองทัพ ๔ เหล่า พวกเราได้เฝ้าพระเจ้ามหาทศสนะนานมาแล้ว พวกเราพึงเข้าไปเฝ้าพระเจ้ามหาทศสนะ. อานนท์ ปริณายกแก้วรับพระเสาวนีย์ของพระนางสุภัททาเทวีว่า อย่างนั้น พระเทวีเจ้า แล้วจัดกองทัพ ๔ เหล่า เสร็จแล้วกราบทูลพระนางสุภัททาเทวีว่า พระ-

เทวีเจ้า ข้าพระพุทธเจ้า จัดกองทัพ ๔ เหล่าสำหรับพระองค์เสร็จแล้ว ขอพระเทวี
เจ้าโปรดทรงสำคัญเวลาอันสมควรเถิด. อานนท์ ครั้งนั้นแล พระนางสุภัททา
เทวี พร้อมกับนางสนมเสด็จเข้าไปจนถึงธรรมปราสาทด้วยกองทัพ ๔ เหล่า
เสด็จขึ้นธรรมปราสาทแล้วเสด็จเข้าไปจนถึงเรือนยอดหลังใหญ่ แล้วประทับ
ยืนเหนี่ยวบานประตูแห่งเรือนยอดหลังใหญ่. อานนท์ ลำดับนั้น พระเจ้า
มหาสุทฺตสนะ ทรงได้ยินเสียงทรงดำริว่า อะไรหนอ นั้นเหมือนเสียงคน
จำนวนมาก แล้วเสด็จออกจากเรือนยอดหลังใหญ่ ได้ทอดพระเนตรเห็น
พระนางสุภัททาเทวีประทับยืนยึดประตู แล้วตรัสกับพระนางสุภัททาเทวีอย่างนี้
ว่า เทวี หยุดตรงนั้นแหละ อย่าเข้ามา. อานนท์ ลำดับนั้น พระเจ้ามหาสุทฺตสนะ
รับสั่งกะบุรุษคนใดคนหนึ่งว่า แน่พ่อ เธอจงมาช่วยกันยกบัลลังก์ทองจากเรือน
ยอดหลังใหญ่ เอาไปตั้งที่สวนตาลที่แล้วไปด้วยทองทุกอย่าง. บุรุษนั้นก็สนอง
พระดำรัสของพระเจ้ามหาสุทฺตสนะว่า อย่างนั้น ขอเดชะ. แล้วก็ไปยกบัลลังก์
ทองจากเรือนยอดหลังใหญ่ เอาไปตั้งที่สวนตาลที่แล้วไปด้วยทองทุกอย่าง.
อานนท์ ลำดับนั้น พระเจ้ามหาสุทฺตสนะทรงสำเร็จสหัสยาสน์ด้วยพระปรีชา
เบื่องขวา ช้อนพระบาทล้อมพระบาทมีพระสติสัมปชัญญะ.

[๑๘๗] อานนท์ ลำดับนั้น พระนางสุภัททาเทวี ได้ทรงมีพระดำริ
อย่างนี้ว่า พระอินทร์ของพระเจ้ามหาสุทฺตสนะบริสุทฺธิ์ผ่องใส พระจิววรรณ
ขาวผ่อง ขอให้พระเจ้ามหาสุทฺตสนะอย่าได้เสด็จสวรรคตเลย. แล้วได้ตรัส
อย่างนี้กับพระเจ้ามหาสุทฺตสนะว่า ขอเดชะ เหล่านี้เป็นพระนคร ๘๔,๐๐๐ นคร
มีกุสาวดีราชธานีเป็นประมุขของพระองค์ ขอเดชะ ขอพระองค์จงบังเกิดความ
พอพระหฤทัยในพระนครเหล่านั้นเถิด จงทรงหวังใยในพระชนมชีพเถิด ขอ
เดชะ เหล่านี้คือปราสาทแปดหมื่นสี่พันองค์ของพระองค์ มีธรรมปราสาทเป็น
ประมุข ขอเดชะ ขอพระองค์จงบังเกิดความพอพระหฤทัยในปราสาทเหล่านั้น

เถิด จงทรงหว่างโยในพระชนมชีพเถิด ขอเดชะ เหล่านี้คือเรือนยอดแปดหมื่น
สี่พันหลังของพระองค์ มีเรือนยอดหลังใหญ่เป็นประมุข ขอเดชะ ขอพระองค์
จงบังเกิดความพอพระหฤทัยในเรือนยอดเหล่านั้นเถิด จงทรงหว่างโยในพระ-
ชนมชีพเถิด ขอเดชะ เหล่านี้คือบัลลังก์แปดหมื่นสี่พันที่ของพระองค์ทำด้วย
ทอง เงิน งาช้าง บุษราคัม ลาดด้วยขนเจียม ลาดด้วยสักหลาด ลาดด้วย
ผ้าปักกลดลาย ลาดด้วยหนังกวางอย่างดี มีพนักสูง มีนวมแดงสองข้าง ขอ
เดชะ ขอพระองค์จงบังเกิดความพอพระหฤทัยในบัลลังก์เหล่านั้นเถิด จงทรง
หว่างโยในพระชนมชีพเถิด ขอเดชะ เหล่านี้คือ ช้างแปดหมื่นสี่พันเชือกของ
พระองค์ มีเครื่องแต่งเป็นทอง ปีกธงทอง หุ้มด้วยตาข่ายทอง มีพญาช้าง
อุโบสถเป็นประมุข ขอเดชะ ขอพระองค์จงบังเกิดความพอพระหฤทัยในช้าง
เหล่านั้นเถิด จงทรงหว่างโยในพระชนมชีพเถิด ขอเดชะ เหล่านี้คือ ม้า
แปดหมื่นสี่พันตัวของพระองค์ มีเครื่องแต่งเป็นทอง ปีกธงทอง หุ้มด้วย
ตาข่ายทอง มีพญาม้าลาหกเป็นประมุข ขอเดชะ ขอพระองค์จงบังเกิดความ
พอพระราชหฤทัยในม้าเหล่านั้นเถิด จงทรงหว่างโยในพระชนมชีพเถิด ขอเดชะ
เหล่านี้คือรถแปดหมื่นสี่พันคันของพระองค์ หุ้มด้วยหนังราชสีห์ หุ้มด้วยหนัง
เสือโคร่ง หุ้มด้วยหนังเสือเหลือง หุ้มด้วยผ้าขนสัตว์สีเหลือง มีเครื่องแต่งเป็น
ทอง ปีกธงทอง หุ้มด้วยตาข่ายทอง มีรถไพชยนต์เป็นประมุข ขอเดชะ
ขอพระองค์จงบังเกิดความพอพระหฤทัยในรถเหล่านั้นเถิด ขอจงทรงหว่างโยใน
พระชนมชีพเถิด ขอเดชะ เหล่านี้คือแก้วแปดหมื่นสี่พันดวงของพระองค์มี
แก้วมณีเป็นประมุข ขอเดชะ ขอพระองค์จงทรงบังเกิดความพอพระหฤทัยใน
แก้วเหล่านั้นเถิด ขอจงทรงหว่างโยในพระชนมชีพเถิด ขอเดชะ เหล่านี้คือ
สตรีแปดหมื่นสี่พันนางของพระองค์มีหญิงแก้วเป็นประมุข ขอเดชะ ขอพระ-
องค์จงทรงบังเกิดความพอพระหฤทัยในสตรีเหล่านั้นเถิด ขอจงทรงหว่างโยใน

พระชนมชีพเกิด ขอเดชะ เหล่านี้คือ กฤหบดี ๘๘,๐๐๐ คน ของพระองค์ มีกฤหบดีแก้วเป็นประมุข ขอเดชะ ขอพระองค์จงทรงบังเกิดความพอพระ-
หฤทัยในกฤหบดีเหล่านั้นเกิด ขอจงทรงห้วงใยในพระชนมชีพเกิด ขอเดชะ
เหล่านั้นคือกษัตริย์ ๘๔,๐๐๐ พระองค์ ผู้จงรักภักดีต่อพระองค์มีปริณายกแก้ว
เป็นประมุข ขอเดชะ. ขอพระองค์จงทรงบังเกิดความพอพระหฤทัยในกษัตริย์
เหล่านั้นเกิด จงทรงห้วงใยในพระชนมชีพเกิด ขอเดชะ เหล่านี้คือ แม่โคนม
๘๔,๐๐๐ ตัว ของพระองค์ ซึ่งกำลังหลั่งน้ำนม กำลังเอาถาดสำริดไปรอง
ขอเดชะ ขอพระองค์จงทรงบังเกิดความพอพระหฤทัยในแม่โคนมเหล่านั้นเกิด
ขอจงทรงห้วงใยในพระชนมชีพเกิด ขอเดชะ เหล่านี้คือ ผ้า ๘๔,๐๐๐ โกฏิ
พับของพระองค์ เป็นผ้าเปลือกไม้อย่างดี ผ้าฝ้ายอย่างดี ผ้าไหมอย่างดี ผ้า
ขนสัตว์อย่างดี ขอเดชะ ขอพระองค์จงทรงบังเกิดความพอพระหฤทัยในผ้า
เหล่านั้นเกิด จงทรงห้วงใยในพระชนมชีพเกิด ขอเดชะ เหล่านี้คือ ถาด
พระกระยาหาร ๘๔,๐๐๐ สำหรับ ของพระองค์ซึ่งมีคนนำมาถวายในเวลาเช้า และ
เวลาเย็น ขอเดชะ ขอพระองค์จงทรงบังเกิดความพอพระหฤทัยในถาดพระ-
กระยาหารเหล่านั้นเกิด ขอจงทรงห้วงใยในพระชนมชีพเกิด.

ว่าด้วยความสลดพระทัยของพระเจ้ามหาสุทฺตสนะ

เมื่อพระนางกราบทูลอย่างนี้แล้ว อานนทฺ์ พระเจ้ามหาสุทฺตสนะได้ตรัส
อย่างนี้กับพระนางสุภัททาเทวีว่า เทวี เธอได้ทักทายเราด้วยของน่ารัก น่า
ใคร่ น่าพอใจ มานานแล้ว ก็แต่ในเวลาภายหลัง เธอจะทักเรา ด้วยของที่
ไม่น่ารัก ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ. ขอเดชะ ก็แลพระองค์จะให้หม่อมฉันทัก
ทายพระองค์อย่างไร. เทวี เธอจงทักทายเราดังนี้ว่าความเป็นต่าง ๆ ความ
พลัดพราก ความเป็นอย่างอื่นจากของน่ารัก น่าพอใจทั้งหมดทีเดียว ย่อมมี

ขอเดชะ ขอพระองค์อย่าทรงมีความหวังใยในสวรรคต การตายของผู้มีความหวัง
ใยเป็นทุกข์ และความตายของผู้มีความหวังใยย่อมถูกติเตียน ขอเดชะ เหล่า
นี้คือ นคร ๘๔,๐๐๐ ของทูลกระหม่อมมีกุสาวดีราชธานีเป็นประมุข ขอเดชะ
ขอพระองค์จงละความพอพระหฤทัยในนครเหล่านั้นเสียเถิด อย่าทรงหวังใย
พระชนมชีพ ขอเดชะ เหล่านี้คือ ปราสาท ๘๔,๐๐๐ องค์ ของทูลกระหม่อม
ฯลฯ ขอทูลกระหม่อมอย่าทรงหวังใยในพระชนมชีพ ขอเดชะ เหล่านี้เป็น
เรือนยอด ๘๔,๐๐๐ หลังของทูลกระหม่อม ฯลฯ ขอทูลกระหม่อมอย่าทรงหวัง
ใยในพระชนมชีพ ขอเดชะ เหล่านี้เป็นบัลลังก์ ๘๔,๐๐๐ ที่ของทูลกระหม่อม
เป็นบัลลังก์ที่ทำด้วยทอง ด้วยเงิน ด้วยงา ด้วยบุษราคัม ลาดด้วยขนแกะ
ลาดด้วยสักหลาด ลาดด้วยผ้าปักกลดลาย ลาดด้วยหนังกวางอย่างดี มีพนัก
สูง มีนวมแดงทั้งสองข้าง ขอเดชะ ขอทูลกระหม่อมจงละความพอพระทัย
ในบัลลังก์เหล่านั้นเสีย ขอทูลกระหม่อมอย่าทรงหวังใยในพระชนมชีพ ขอเดชะ
เหล่านี้เป็นช้าง ๘๔,๐๐๐ เชือกของทูลกระหม่อม มีเครื่องแต่งเป็นทอง ปีก
ธงทอง กลุ่มด้วยตาข่ายทอง มีพญาช้างอุโบสถเป็นประมุข ขอเดชะ ขอทูล
กระหม่อมจงละความพอพระหฤทัยในช้างเหล่านั้นเสียเถิด ขอทูลกระหม่อม
อย่าได้หวังใยพระชนมชีพ ขอเดชะ เหล่านี้เป็นม้า ๘๔,๐๐๐ ตัวของทูลกระ-
หม่อม มีเครื่องแต่งเป็นทอง ปีกธงทอง มีตาข่ายทองกลุ่ม มีพญาม้าลาห
เป็นประมุข ขอเดชะ ขอทูลกระหม่อมจงละความพอพระหฤทัยในม้าเหล่านั้น
เสียเถิด ขอทูลกระหม่อมอย่าทรงหวังใยในพระชนมชีพ ขอเดชะ เหล่านี้เป็น
รถ ๘๔,๐๐๐ คันของพระองค์ หุ้มด้วยหนังราชสีห์ หุ้มด้วยหนังเสือโคร่ง
หุ้มด้วยหนังเสือเหลือง หุ้มด้วยผ้าขนสัตว์สีเหลือง มีเครื่องแต่งเป็นทอง
ปีกธงทอง กลุ่มด้วยตาข่ายทอง มีรถไพชยนต์ เป็นประมุข ขอเดชะ ขอ
ทูลกระหม่อมจงทรงละความพอพระหฤทัยในรถเหล่านั้นเสียเถิด ขอทูลกระ-

หม่อมอย่าได้ทรงหว่างโยในพระชนมชีพ ขอเดชะ เหล่านี้เป็นมณี ๘๔,๐๐๐
ดวงของทูลกระหม่อม มีแก้วมณีเป็นประมุข ขอเดชะ ขอทูลกระหม่อมจง
ทรงละความพอพระทัยในมณีเหล่านั้นเสียเถิด ขอทูลกระหม่อมอย่าได้ทรงหว่าง
โยในพระชนมชีพ ขอเดชะ เหล่านี้สตรี ๘๔,๐๐๐ นางของทูลกระหม่อม
มีพระนางสุกัถาทาเทวีเป็นประมุข ขอเดชะ ขอทูลกระหม่อมจงทรงละความ
พอพระทัยในสตรีเหล่านั้นเสียเถิด ขอทูลกระหม่อมอย่าได้ทรงหว่างโยในพระ-
ชนมชีพ ขอเดชะ เหล่านี้คือ คฤหบดี ๘๔,๐๐๐ คน ของทูลกระหม่อม
มีคฤหบดีแก้วเป็นประมุข ขอเดชะ ขอทูลกระหม่อมจงทรงละความพอพระทัย
ในคฤหบดีเหล่านั้นเสียเถิด ขอทูลกระหม่อมอย่าได้ทรงหว่างโยในพระชนมชีพ
ขอเดชะ เหล่านี้คือ กษัตริย์ ๘๔,๐๐๐ พระองค์ ผู้จงรักภักดีของทูลกระหม่อม
มีปริณายกแก้วเป็นประมุข ขอเดชะ ขอทูลกระหม่อมจงทรงละความพอพระ-
หฤทัยในกษัตริย์เหล่านั้นเสียเถิด ขอทูลกระหม่อมอย่าได้ทรงหว่างโยในพระ-
ชนมชีพ ขอเดชะ เหล่านี้เป็นแม่โคนม ๘๔,๐๐๐ ตัว ของทูลกระหม่อม
ซึ่งกำลังกำลังค้ำคัลดหลังนม กำลังเอาถาดสำริดไปรองรับ ขอเดชะ ขอทูลกระหม่อม
จงทรงละความพอพระหฤทัยในแม่โคนมเหล่านั้นเสียเถิด ขอทูลกระหม่อม
อย่าได้ทรงหว่างโยในพระชนมชีพ ขอเดชะ เหล่านี้เป็นผ้า ๘๔,๐๐๐ โกฏิพับ
เป็นผ้าเปลือกไม้อย่างดี ผ้าฝ้ายอย่างดี ผ้าไหมอย่างดี ผ้าขนสัตว์อย่างดี ขอ
เดชะ ขอทูลกระหม่อมจงทรงละความพอพระหฤทัยในผ้าเหล่านั้นเสียเถิด ขอ
ทูลกระหม่อมอย่าอาลัยในพระชนมชีพ ขอเดชะ พระกระยาหาร ๘๔,๐๐๐ ตำรับ
มีคนนำมาถวายทั้งเวลาเช้าและเย็น เหล่านี้ของทูลกระหม่อม ขอเดชะ ขอทูล
กระหม่อมจงทรงละความพอพระหฤทัยในพระกระยาหารนั้น อย่าได้อาลัยใน
พระชนมชีพ.

อานนท์ เมื่อพระเทวีกราบทูลอย่างนี้ พระเทวีสุภัททาทรงกันแสง
หลังพระอัสสุชล. อานนท์ ครั้งนั้นแล พระนางสุภัททาเทวีทรงชันน้ำพระ-
เนตรแล้ว ได้กราบทูลอย่างนี้ กับพระเจ้ามหาสุทิสสนะว่า ขอเดชะ ความ
เป็นต่าง ๆ กัน ความพลัดพราก ความเป็นอย่างอื่นจากสิ่งที่น่ารักน่าชบใจ
ทั้งปวงย่อมมี ขอเดชะ ขอทูลกระหม่อมอย่าทรงมีความอาลัยสวรรคตเลย
กาลกิริยาของผู้มีอาลัยเป็นทุกข์ กาลกิริยาของผู้อาลัยบัณฑิติเดียน ขอเดชะ
พระนคร ๘๔,๐๐๐ เหล่านี้แล มีพระนครกุสาวดี ของทูลกระหม่อมเป็น
ประมุข ขอเดชะ ทูลกระหม่อมจงทรงละความพอพระทัยในนครเหล่านี้
อย่าทรงอาลัยในพระชนมชีพเลย ขอเดชะ ปราสาท ๘๔,๐๐๐ เหล่านี้มีธรรม
ปราสาทของทูลกระหม่อมเป็นประมุข ขอเดชะ ขอทูลกระหม่อมจงทรงละความ
พอพระทัยในปราสาทเหล่านี้ อย่าได้อาลัยในพระชนมชีพเลย ขอเดชะ
เรือนยอด ๘๔,๐๐๐ มีเรือนยอดหลังใหญ่เป็นประมุข ของทูลกระหม่อมเหล่า
นี้แล ขอเดชะ ขอทูลกระหม่อมจงทรงละความพอพระทัยในเรือนยอดเหล่านี้
อย่าได้ทรงอาลัยในพระชนมชีพเลย ขอเดชะ บัลลังก์ ๘๔,๐๐๐ ที่เหล่านี้ของ
ทูลกระหม่อม เป็นทอง เป็นเงิน ทำด้วยงา ล้วนด้วยแก้วบุษราคัม บุคล
ด้วยขนเจียม ด้วยสักหลาด ด้วยผ้าปักเป็นลวดลาย บุคลด้วยหนังกางอย่าง
ดี มีพนักสูง มีนวมสีแดง ทั้งสองข้าง ขอเดชะ ขอทูลกระหม่อม จงทรง
ละความพอพระทัยในบัลลังก์เหล่านี้ อย่าได้อาลัยในพระชนมชีพ ขอเดชะ
ช้าง ๘๔,๐๐๐ เชือกมีเครื่องแต่ง ทำด้วยทอง ปักธงทอง คลุมด้วยตาข่าย
ทอง ของทูลกระหม่อม เหล่านี้มีช้างตระกูลอุโบสถเป็นประมุข ขอเดชะ ขอ
ทูลกระหม่อมจงทรงละความพอพระทัยในช้างเหล่านี้ อย่าได้ทรงมีอาลัยใน
พระชนมชีพ ขอเดชะ ม้า ๘๔,๐๐๐ เหล่านี้ของทูลกระหม่อมมีเครื่องแต่งทำ
ด้วยทอง ปักธงทอง ปกปิดด้วยตาข่ายทอง มีพระยาม้าวลาหกเป็นประมุข

ขอเดชะ ขอทูลกระหม่อมจงทรงแสดงความพอพระทัยในม้าเหล่านั้น ขออย่าได้
ทรงอาลัยในพระชนมชีพ ขอเดชะ รถม ๘๔,๐๐๐ เหล่านี้ของทูลกระหม่อม
หุ้มด้วยหนังราชสีห์ หนังเสือโคร่ง หนังเสือเหลือง หุ้มด้วยผ้าขนสัตว์สีเหลือง
มีเครื่องแต่งทำด้วยทอง ปีกธงทอง คลุมด้วยตาข่ายทอง มีรถไฟชยนต์เป็น
ประมุข ขอเดชะ ขอทูลกระหม่อมจงทรงแสดงความพอพระทัยในรถเหล่านั้น
อย่าได้อาลัยในพระชนมชีพ ขอเดชะ แก้ว ๘๔,๐๐๐ ดวงเหล่านั้น ของทูล
กระหม่อม มีแก้วมณีเป็นประมุข ขอเดชะ ขอทูลกระหม่อมจงทรงแสดงความ
พอพระทัยในแก้วเหล่านั้น อย่าได้ทรงอาลัยในพระชนมชีพ ขอเดชะ หญิง
๘๔,๐๐๐ คนเหล่านี้ของทูลกระหม่อม มีนางแก้วเป็นประมุข ขอเดชะ ขอทูล
กระหม่อมจงทรงแสดงความพอพระทัยในหญิงเหล่านั้น อย่าได้ทรงอาลัยในพระ
ชนมชีพ ขอเดชะ กฤหบดี ๘๔,๐๐๐ คนเหล่านี้ของทูลกระหม่อม มีกฤหบดี
แก้วเป็นประมุข ขอเดชะ ขอทูลกระหม่อมจงทรงแสดงความพอพระทัยในกฤหบดี
เหล่านั้น อย่าได้ทรงอาลัยในพระชนมชีพ ขอเดชะ กษัตริย์ ๘๔,๐๐๐ พระ
องค์เหล่านี้ของทูลกระหม่อมผู้จงรักภักดี มีปริณายกแก้วเป็นประมุข ขอเดชะ
ขอทูลกระหม่อมจงทรงแสดงความพอพระทัยในกษัตริย์เหล่านั้น อย่าได้ทรงอาลัย
ในพระชนมชีพ ขอเดชะ แม่โคนม ๘๔,๐๐๐ ตัวเหล่านี้ของทูลกระหม่อม
กำลังกำลังค้ำค้ำหลังน้ำนม กำลังเอาถาดรองรับ ขอเดชะ ขอทูลกระหม่อมจงทรง
แสดงความพอพระทัยในแม่โคนมเหล่านั้น อย่าได้ทรงอาลัยในพระชนมชีพ
ขอเดชะ ผ้าเปลือกไม้อย่างดี ผ้าฝ้ายอย่างดี ผ้าไหมอย่างดี และผ้าขน
สัตว์อย่างดี ๘๔,๐๐๐ โกฎิพับเหล่านี้ ของทูลกระหม่อม ขอเดชะ ขอทูล
กระหม่อมจงทรงแสดงความพอพระทัยในผ้าเหล่านั้น อย่าได้อาลัยในพระชนมชีพ
ขอเดชะ ถาดพระกระยาหาร ๘๔,๐๐๐ สำหรับเหล่านี้ มีคนนำมาถวายทั้งเวลาเช้า
และเวลาเย็น ของทูลกระหม่อม ขอเดชะ ทูลกระหม่อมจงทรงแสดงความพอ
พระทัยในพระกระยาหารเหล่านั้น อย่าได้ทรงอาลัยในพระชนมชีพ.

พระเจ้ามหาสุทฺถสนะสวรรคต

[๑๘๔] อานนท์ ครั้งนั้นแล พระเจ้ามหาสุทฺถสนะได้เสด็จสวรรคตแล้ว ต่อกาลไม่นาน อานนท์ กฤหบดี หรือ บุตรกฤหบดี บริโภคโภชนะที่ชอบใจ ย่อมเมาในอาหารอันใด อานนท์ พระเจ้ามหาสุทฺถสนะได้เสวยเวทนาที่มีการสวรรคตเป็นที่สุด ฉะนั้นนั้นแล. อานนท์ ก็แลพระเจ้ามหาสุทฺถสนะสวรรคตแล้ว ทรงเข้าถึงสุคติพรหมโลก. อานนท์ พระเจ้ามหาสุทฺถสนะทรงเล่น อย่างพระกุมารอยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี ทรงดำรงตำแหน่งอุปราชอยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี ทรงครองราชสมบัติอยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี ทรงดำรงเพศกฤหสต์ประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมประสาท ๘๔,๐๐๐ ปี. พระเจ้ามหาสุทฺถสนะทรงเจริญพรหมวิหารธรรมสี่ หลังจากสวรรคตเพราะพระกายแตก ได้เสด็จเข้าถึงพรหมโลกแล้ว.

กล่าวด้วยความสังเวช

[๑๘๕] อานนท์ เธอคงจะคิดอย่างนี้ว่า สมัยนั้น พระเจ้ามหาสุทฺถสนะได้เป็นคนอื่น อานนท์ ชื่อนั้นเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น สมัยนั้น เราได้เป็นพระเจ้ามหาสุทฺถสนะ พระนคร ๘๔,๐๐๐ ของเรานั้น มีกรุงกุสาวดี ราชธานีเป็นประมุข ปราสาท ๘๔,๐๐๐ เหล่านั้น ของเรามีธรรมปราสาทเป็นประมุข เรือนยอด ๘๔,๐๐๐ เหล่านั้น ของเรามีเรือนยอดหลังใหญ่เป็นประมุข บัลลังก์ ๘๔,๐๐๐ เหล่านั้นของเรา ทำด้วยทอง เงิน งาม บุษราคัม บูลาด ด้วยขนเจียม ลาดด้วยสักหลาด ลาดด้วยผ้าอย่างดี ปีกเป็นลวดลาย บูลาด ด้วยหนังขาวอย่างดี มีพนักสูงอย่างดี มีนวมแดงสองข้าง ช้าง ๘๔,๐๐๐ เชือกเหล่านั้นของเรา มีเครื่องแต่งทำด้วยทอง ปีกธงทอง กลุมด้วยตาข่ายทอง มีพระยาช้างตระกูลอุโบสถเป็นประมุข ม้า ๘๔,๐๐๐ ตัวของเราเหล่านั้น มีเครื่องแต่งเป็นทอง ปีกธงทอง กลุมด้วยตาข่ายทอง มีพระยาม้าลาหกเป็น

ประมุข รถม ๘๔,๐๐๐ เหล่านี้ของเรา หุ้มด้วยหนังราชสีห์ เสือโคร่ง เสือ
เหลือง และผ้าขนสัตว์สีเหลือง มีเครื่องแต่งทำด้วยทอง มีธงทอง กลุมด้วย
ตาข่ายทอง มีรถไฟฉายเป็นประมุข แก้ว ๘๔,๐๐๐ ดวงเหล่านี้ของเรา มี
แก้วมณีเป็นประมุข หญิง ๘๔,๐๐๐ คนเหล่านี้ของเรา มีพระนางสุภัททาเทวี
เป็นประมุข คฤหบดี ๘๔,๐๐๐ คนเหล่านี้ของเรา มีคฤหบดีแก้วเป็นประมุข
กษัตริย์ ๘๔,๐๐๐ พระองค์เหล่านี้ของเรา ผู้จงรักภักดีมีปริมาณแก้วเป็น
ประมุข แม่โคนม ๘๔,๐๐๐ ตัวเหล่านี้ของเรา กำลังกำจัดหลังน้ำมัน กำลัง
เอาภาชนะสำหรับรองรับ ผ้าเปลือกไม้เป็นอย่างดี ผ้าฝ้ายเป็นอย่างดี ผ้าไหมอย่าง
เนื้อดี ผ้าขนสัตว์อย่างเนื้อดีของเรา มี ๘๔,๐๐๐ โกฏิพื้ ถาดพระกระยาหาร
๘๔,๐๐๐ สำหรับเหล่านี้ของเรา มีคนใส่อาหารนำมาถวายทั้งเวลาเช้าและ เย็น
อาสนนที ก็แล บรรดาพระนคร ๘๔,๐๐๐ เหล่านี้ พระนครที่เราอยู่ครอบ
ครอง สมัยนั้น คือกุสาวดีราชธานี พระนครเดียวเท่านั้น อาสนนที ก็แล
บรรดาปราสาท ๘๔,๐๐๐ เหล่านี้ ปราสาทที่เราอยู่ครอบครอง สมัยนั้น คือ
ธรรมปราสาท หลังเดียวเท่านั้น อาสนนที ก็แล บรรดาเรือนยอด ๘๔,๐๐๐
เหล่านี้ เรือนยอดที่เราอยู่ครอบครอง สมัยนั้น คือเรือนยอดหลังใหญ่หลัง
เดียวเท่านั้น อาสนนที ก็แล บรรดาบัลลังก์ ๘๔,๐๐๐ เหล่านี้ บัลลังก์ที่เรา
ใช้สวดยสมัยนั้น จะเป็นบัลลังก์ทอง เงิน งา หรือบุษราคัมนั้นก็ตาม บัลลังก์
เดียวเท่านั้น อาสนนที ก็แล บรรดาช้าง ๘๔,๐๐๐ เชือกเหล่านี้ ช้างที่เราใช้
สมัยนั้น คือพระยาช้างตระกูลอุโบสถ เชือกเดียวเท่านั้น อาสนนที ก็แล บรรดา
ม้า ๘๔,๐๐๐ ตัวเหล่านี้ ม้าที่เราใช้คือ พระยาม้าเวลาหกดัวเดียวเท่านั้นอาสนนที
ก็แล บรรดารถ ๘๔,๐๐๐ เหล่านี้ รถคันที่เราใช้สมัยนั้น คือรถไฟฉาย
คันเดียวเท่านั้น อาสนนที ก็แล บรรดาหญิง ๘๔,๐๐๐ เหล่านี้ หญิงที่บำรุง
เราสมัยนั้น จะเป็นนางกษัตริย์หรือว่าเป็นหญิงแพศย์ หญิงคนเดียวเท่านั้น

อานนท์ ก็แล บรรดาผ้า ๘๔,๐๐๐ โกฎิพับเหล่านั้น ผ้าที่เรานุ่งห่มสมัยนั้น จะเป็นผ้าเปลือกไม้อย่างดี ผ้าฝ้ายอย่างดี ผ้าไหมอย่างดี หรือเป็นผ้าขนสัตว์อย่างดี ก็ตาม ผ้าคู่เดียวเท่านั้น อานนท์ ก็แล บรรดาถาดพระกระยาหาร ๘๔,๐๐๐ สำหรับ เหล่านั้น ถาดพระกระยาหารที่เราบริโภคน้ำข้าวสุกทนา หนึ่งในอย่างอื่น และ กับพอสสมควรแก่ข้าวสุกนั้น ถาดพระกระยาหารเดียวเท่านั้น อานนท์ เองจงดูซิ สังขารเหล่านั้นล่วงไป ดับไป แปรไปหมดแล้ว อานนท์ สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยง อย่างนี้ อานนท์ สังขารทั้งหลายไม่ยั่งยืนอย่างนี้แล อานนท์ สังขารทั้งหลายไม่น่ายินดีอย่างนี้แล อานนท์ ข้อนี้ควรจะเบื่อหน่ายในสังขารทั้งปวง เทียว ควรจะคลายกำหนัด ควรละหลุดพ้น อานนท์ ก็แล เราขอมรรู้ที่ทอด ทิ้งร่างกาย เราทิ้งร่างกายในประเทศนี้ การที่เราเป็นพระเจ้าจักรพรรดิทรง ความเป็นธรรมราชา เป็นใหญ่ในแผ่นดินมีสมุทรทั้ง ๔ เป็นขอบเขต เป็นผู้ พิชิตมีชนบทมั่นคง สมบูรณ์ด้วยรัตนะเจ็ดประการ ทิ้งร่างกายนี้เป็นที่เจ็ด อานนท์ ก็แล เราไม่เล็งเห็นประเทศนั้นในโลกทั้งเทวโลก มารโลก พรหม โลก ในหมู่สัตว์ทั้งสมณะพราหมณ์พร้อมทั้งเทวดา และมนุษย์ที่พระตถาคต จะทอดทิ้งร่างกายเป็นครั้งที่แปด ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้พระสุคตตรัสคำนี้แล้ว ลำดับนั้น พระศาสดา ได้ตรัสคาถาประพันธ์นี้่อีกว่า

[๑๘๖] สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีอันเกิด
ขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้ว
ย่อมดับไป การเข้าไปประจับสังขารเหล่านั้น
เป็นความสุข ดังนี้.

จบมหาสุทตสนสูตรที่ ๔

อรรถกถา महाสุตตันต

มหาสุตตันตขึ้นต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้. การพรรณนาตามลำดับบทในมหาสุตตันตนั้น มีดังนี้ ในคำว่า **เอาแก้วทุกอย่างมาสร้างปนกัน** นั้น อัฐก้อนหนึ่งทำด้วยทอง ก้อนหนึ่งทำด้วยเงิน ก้อนหนึ่งทำด้วยแก้วไพฑูรย์ ก้อนหนึ่งทำด้วยแก้วผลึก ก้อนหนึ่งทำด้วยโกเมน ก้อนหนึ่งทำด้วยบุษราคัม ก้อนหนึ่งทำด้วยรัตนะทุกอย่าง. กำแพงนี้อยู่ภายในกำแพงทั้งหมด สูงประมาณ ๖๐ สอก. แต่พระเถระพวกหนึ่งกล่าวว่า ชื่อว่านคร เมื่อคนยืนอยู่ในแควก็จะมีสัณฐานกลม เพราะฉะนั้น กำแพงที่อยู่ข้างนอกทั้งหมด จึงสูง ๖๐ สอก กำแพงที่เหลือจึงต่ำโดยลำดับ. พวกหนึ่งกล่าวว่า นครนี้ เมื่อคนยืนอยู่นอกแคว ก็จะมีสัณฐานกลม เพราะฉะนั้น กำแพงในที่สุด จึงสูง ๖๐ สอก กำแพงที่เหลือจึงต่ำโดยลำดับ. พวกหนึ่งกล่าวว่า นครนี้ เมื่อคนยืนอยู่ภายในและภายนอกแคว ก็จะมีสัณฐานกลม เพราะฉะนั้น กำแพงในท่ามกลางจึงสูง ๖๐ สอก กำแพงภายใน ๓ แห่ง และภายนอก ๓ แห่ง จึงต่ำโดยลำดับ.

บทว่า **เอกสิกา** คือ เสาระเนียด. บทว่า **ติปริสงคา** ความว่า แขนบुरुษคนหนึ่งพันแขนกัน ๓ คน รวมกันเป็น ๑๕ แขน. ก็เสาระเนียดเหล่านั้น ตั้งอยู่อย่างไร. โดยข้างนอกพระนคร ไกลี่ปึกพระทวารใหญ่แต่ละแห่ง มีเสาระเนียดแห่งละ ๑ ต้น ไกลี่ปึกพระทวารเล็กแต่ละแห่ง มีเสาระเนียดแห่งละ ๑ ต้น ระหว่างพระทวารใหญ่ และพระทวารเล็กแห่งละ ๓ ต้น.

บรรดาต้นตาลที่ทำด้วยรัตนะทั้งหมดในแควตาลทั้งหลาย ตาลต้นหนึ่งทำด้วยทอง เพราะฉะนั้น ฟังทราบลักษณะที่กล่าวแล้วในกำแพงนั้นเทียว.

แม้ในใบและผลทั้งหลาย ก็มีนัยเช่นเดียวกัน. ก็แถวตาลเหล่านั้น สูง ๘๐ ศอก ตั้งอยู่ในระหว่างกำแพงแห่งละ ๑ แถว ในพื้นที่ราบเรียบซึ่งเกลี่ยด้วยทราย. บทว่า **วคฺคฺ** แปลว่า ฉลาดดี. บทว่า **รชฺนฺ** แปลว่า สามารถเพื่อกำหนด. บทว่า **กมฺนฺ** แปลว่า เมื่อฟังแม่ตลอดวัน ก็ไม่เบื่อ. บทว่า **มทฺนฺ** แปลว่า ทำให้เกิดเมมาใจ เมาคณ. บทว่า **ปญฺจกฺกิสฺส** ความว่า ประกอบด้วยองค์ ๕ ประการ คือ **อาตฺถะ** **วิตฺถะ** **อาตฺถฺวิตฺถะ** **สุตฺติระ** **ฆนฺนะ**. ในองค์ ๕ ประการนั้น **สุตฺติระ** ที่หุ้มหน้าหน้าเดียว ในบรรดากลองเป็นต้น ซึ่งหุ้มด้วยหนัง ชื่อว่า **อาตฺถะ** **สุตฺติระ** ที่หุ้มทั้ง ๒ หน้า ชื่อว่า **วิตฺถะ** **สุตฺติระ** ที่หุ้มทั้งหมด ชื่อว่า **อาตฺถฺวิตฺถะ**. **ปฺปฺ** แลสังข์เป็นต้น ชื่อว่า **สุตฺติระ**. สัมมतालเป็นต้น ชื่อว่า **ฆนฺนะ**. บทว่า **สุวฺนิตฺตสฺส** ความว่าจึงดีแล้ว ด้วยทำให้หย่อนเป็นต้น. บทว่า **สุปฺปฺกิตฺตสฺส** ความว่า ดีเทียบดีแล้ว เพื่อให้รู้ว่าพอดี. บทว่า **กฺกุสฺเสหิ สมนฺนาหตฺตสฺส** ความว่า บรรเลงโดยผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งสามารถที่จะบรรเลง. บทว่า **ชฺชุตฺตา** แปลว่า นักเลงการพนัน. บทว่า **โสณฺญา** ความว่า นักเลงสุรา. นักเลงสุราเหล่านั้นเที่ยว ชื่อว่า นักดื่มด้วยความสามารถดื่มได้บ่อยๆ. บทว่า **ปริจาเรสุ** แปลว่า ถือจิ้งหะมีมือจิ้งหะเท้าฟ้อนเล่น. บทว่า **สิสฺสนฺนาหตฺตสฺส** แปลว่า ทรงอาบด้วยน้ำกลิ่นหอมทั่วพระเศียร.

บทว่า **อุโปสถิกสฺส** ความว่า ทรงสมათานองค์อุโปสถ. บทว่า **อุปริปาสาทวรคตสฺส** ความว่า เสด็จขึ้นปราสาทอันประเสริฐ ทรงเสวยพระกระยาหารแล้ว เสด็จเข้าไปยังห้องศิริ เบื้องบน คือ บนพื้นใหญ่แห่งพระปราสาทอันประเสริฐ แล้วทรงระลึกถึงศีล. ได้ยินว่า ครั้งนั้น พระราชาทรงแก้ปัญหาตั้งแสน ตั้งแต่เช้าตรู่แล้ว ทรงถวายมหาทาน ทรงชำระพระเศียร ด้วยน้ำหอม ๑๖ หม้อ เสวยพระกระยาหารเช้า ทรงสพกสไปอันบริสุทธิ์ ประทับนั่งสมาธิในห้องบรรทมบนพระปราสาทอันประเสริฐ ทรง

ระลึกถึงเหตุแห่งบุญ ซึ่งสำเร็จด้วยทาน ทมะ และสัจจุมะ ของพระองค์. นี้เป็นธรรมดาของพระเจ้าจักรพรรดิทั้งปวง. เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิเหล่านั้นทรงระลึกถึงศีลอย่างนั้น จักรรตนะอันเป็นทิพย์ เช่นกับก้อนแก้วมณีสีเขียว อันมีสมุฏฐานจากบุญกรรม ปัจจัยและอุคคังกล่าวแล้ว ย่อมปรากฏเหมือนพื้นน้ำสมุทรด้านปราจีน ถูกคลื่นพัด เหมือนอากาศอันประดับประดาแล้ว ฉะนั้น. จักรรตนะนั้น ได้ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทฺธสนจักรพรรดิราช ฉะนั้นเหมือนกัน.

จักรรตนะนี้นั้น ท่านกล่าวว่าเป็นทิพย์ เพราะประกอบด้วยอานุภาพอันเป็นทิพย์. จักรรตนะมีกำลังพัน จึงชื่อว่า สหุสฺสาร์ . มีกงและมีคุม จึงชื่อว่า สนมิกิ สนาภิกิ . บริบูรณ์ด้วย อากาการทั้งปวง จึงชื่อว่า สพฺพทา-การปริปุริ .

จักรในมหาสุทฺธสนสูตร นั้นด้วย เป็นรัตนะด้วย เพราะอรรถว่า ให้เกิดความยินดี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า จักรรตนะ. ก็จักรรตนะท่านกล่าวว่า สนาภิกิ ด้วยคุมใด คุมนั้น ทำด้วยแก้วมณีสีเขียว. ก็ท่ามกลางแห่งคุม ซึ่งทำด้วยเงินแท้ รุ่งโรจน์เหมือนเบียดเสียดด้วยระเบียบฟันที่ขาวสนิท. ล้อมด้วยแผ่นเงินทั้งภายนอกและภายใน ทั้งสอง เหมือนมณฑลแห่งจันทร์ที่มีจุดในท่ามกลางฉะนั้น. ก็ลวดลายที่แกะสลักในที่อันสมควรในแผ่นล้อมคุม และชิ้นนั้น ปรากฏว่าจัดแบ่งไว้เป็นอย่างดี. ความบริบูรณ์ด้วยอากาการทั้งปวงแห่งคุมแห่งจักรรตน์เพียงเท่านั้นก่อน. จักรรตนะนั้นท่านกล่าวว่า สหุสฺสาร์ ด้วยกำลังใด กำลังเหล่านั้นทำด้วยรัตนะเจ็ดประการ ถึงพร้อมด้วยแสงสว่างเหมือนรัศมีแห่งพระอาทิตย์ฉะนั้น. อากาการมีลวดลายสลักด้วยก้อนแก้วแห่งกำแพงเหล่านี้ ปรากฏเป็นจักร แบ่งเป็นอย่างดีทีเดียว. นี้เป็นความสมบูรณ์โดยอากาการทั้งปวงแห่งกำแพงจักรรตนะนั้น. อนึ่ง จักรรตนะนั้น ท่านกล่าวว่า

สนมิกิ ด้วยกงไค กงนั้นทำด้วยแก้วประพาอันแดงจัด บริสุทธิ์สนิท เหมือนกับจะเยาะเย้ยศิริแห่งกลุ่มรัศมีพระอาทิตย์อ่อน ๆ ฉะนั้น. กิ่งที่ต่อแห่งกงนั้น ลวดลายที่สลักกลม มีศิริเป็นก้อนขาวแดงบริสุทธิ์ดี คาดายด้วยชมพูทสีแดง ปรากฏเป็นอันจัดแบ่งไว้เป็นอย่างดี. นี้คือ ความบริบูรณ์ โดยอาการทั้งปวง แห่งกงจักรรัตนะนั้น. กิ่งในระหว่างกำ ทั้งสิบ แห่งจักรรัตนะนั้น ในเบื้องหลังแห่งบริเวณกง มีก้อนแก้วประพาจับลม แกะสลักเป็นศิระภายใน เหมือนกลุ่มควันฉะนั้น.

จักรรัตนะใดที่ต้องลมแล้ว มีเสียงไพเราะ ขวนใจ ขวนให้ฟัง ให้เคลิบเคลิ้มเหมือนเสียงดนตรีที่ประกอบด้วยองค์ ห้า ที่บรรเลงโดยผู้ชำนาญ ดีแล้วฉะนั้น ก็จักรรัตนะนั้น ในเบื้องบนแห่งคัน แก้วประพาพมิฉัตรขาว ในข้างทั้งสอง มีแถวลวดลายดอกทองคำรวมกันเป็นสองแถว ภายในคุมและซี่แม่ทั้งสอง ล้อมกงซึ่งงามพร้อมด้วยคันแก้วประพาพร้อยคัน ทรงฉัตรขาวตั้งร้อย มีแถวลวดลายดอกทองคำที่รวมประชุมสองร้อยอย่างนี้เป็นบริวาร มี मुखสีหะสอง मुख มีพวงแก้วมุกดาประมาณเท่าลำตาล ๒ พวง อันสวยงามเหมือนประกายเสะพระจันทร์เพ็ญ คาดายด้วยผ้ากำพลสีแดงเสมอเหมือนดวงพระอาทิตย์อ่อน ๆ รอน ๆ จะเยื่อความงามที่แผ่กระจายในอากาศ และแม่น้ำคงคา ฉะนั้น ห้อยระย้าอยู่ มีวงจักร ๓ วง พร้อมกับจักรรัตนะปรากฏเหมือนหมุนในอากาศ พร้อมกันฉะนั้น นี้ ความบริสุทธิ์ทุกอย่างโดยประการทั้งปวงแห่งจักรรัตนะนั้น.

ก็จักรรัตนะนั้น สมบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวงดังนี้ เหมือนกับมวลมนุษย์บริโภคอาหารเย็นตามปกติ นั่งบนอาสนะที่ปูลาด ที่ประตูบ้านของตน ๆ สนทนากัน เด็ก ๆ กำลังเล่นในทางสี่แพร่ง เป็นต้น ให้อากาศไม่สูงนัก ไม่ต่ำนัก ประมาณปลายไม้ให้สว่างไสวอยู่ เหมือนให้ได้ยินเสียงสัตว์ทั้งหลาย

ด้วยเสียงไพเราะซึ่งฟังได้ตั้งแต่ปลายกิ่งไม้ ถึงสิบสองโยชน์ ทำให้ยักษ์ตำมองเห็นด้วยสีอันรุ่งเรืองด้วยแสงต่าง ๆ ถึงโยชน์ เหมือนกับโฆษณา บุญญาภาพแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ กลับมายังราชธานี. ลำดับนั้น ด้วยการฟังเสียงจักรรัตนะนั้นเอง มวลมนุษย์ที่แผลคุทิศตะวันออก มีจิตจดจ่อว่า นี่เป็นเสียงของใครจากที่ไหนหนอ ต่างก็กล่าวกะกันว่า ท่านผู้เจริญ คุณุศลจริงแท้แต่กาลก่อนพระจันทร์เพ็ญขึ้นเพียงดวงเดียว แต่วันนี้ โฉนจึงขึ้นเป็น ๒ ดวง ก็นั้นเป็นพระจันทร์เพ็ญคู่เหมือนราชหิงส์คู่ประดับท้องฟ้า เหมือนอย่างแต่กาลก่อน. คนอื่นก็กล่าวกะคนนั้นว่า พุดอะไรเพื่อน ท่านเคยเห็นพระจันทร์ ๒ ดวงขึ้นพร้อมกันแต่ที่ไหน นั้นเป็นพระอาทิตย์ทรงกลดมิใช่หรือ. คนอื่นยืมแล้วกล่าวกะคนนั้นว่า ท่านเป็นบ้าหรือ พระอาทิตย์พึงตกเดี๋ยวนี้มีใช่หรือ พระอาทิตย์นั้น จักขึ้นตามพระจันทร์เพ็ญนี้อย่างไร ก็นั้นจักเป็นวิมานของผู้มีบุญคนหนึ่ง ซึ่งรุ่งโรจน์ด้วยแสงรัตนะ แน่แท้. มนุษย์แม่ทั้งหมดเหล่านั้น ต่างไม่เชื่อกัน ก็กล่าวกะคนเหล่านั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ พุดมากไปทำไม นี่ไม่ใช่พระจันทร์เพ็ญ ไม่ใช่พระอาทิตย์ ไม่ใช่วิมานของเทพ และไม่ใช่สิริสมบัติของเหล่าเทพปานนี้ แต่พึงเป็นจักรรัตนะอย่างหนึ่งแน่นอน. เมื่อชนนั้นสนทนากันอย่างนี้แล้ว จักรรัตนะนั้น ก็ละเสียซึ่งมณฑลแห่งพระจันทร์มุ่งตรงต่อราชธานี.

แต่นั้น ถ้าพุดว่า จักรรัตนะนั้น เกิดแก่ใครหนอ ก็จะมีคนพุดว่า จักรรัตนะนั้นไม่เกิดแก่ใครอื่น แต่เกิดแก่พระเจ้ามหาจักรพรรดิผู้มีพระบารมีบริบูรณ์ของพวกเรามิใช่หรือ. ลำดับนั้น มหาชนนั้นและชนผู้อื่น ๆ ทั้งหมดก็ติดตามจักรรัตนะนั้นเที่ยว. จักรรัตนะนั้น เหมือนประสงคฺจะให้รู้ถึงภาวะเป็นไปแห่งตนเพื่อประโยชน์แก่พระเจ้าจักรพรรดิ วันเดียวพระนครสูงประมาณกำแพงถึง ๗ ครั้ง ทำประทัภณิณพระนครของพระเจ้าจักรพรรดิแล้ว

ประดิษฐานอยู่ในที่เช่นสีหบัญชรด้านเหนือ ภายในแห่งราชธานี ปรากฏเหมือน
ให้มหาชนสะดวกแก่การบูชา ด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้นฉะนั้น. ก็เมื่อ
จักรวรรตนั้นตั้งอยู่อย่างนี้แล้ว ก็จะมีพระราชพระองค์ผู้ประสงคฺจะทอดพระ-
เนตรดูจักรวรรตซึ่งมีกลุ่มแสงทำให้ภายในปราสาทสว่างไสวด้วยแสงรัตนะหลาก
สี ซึ่งพุ่งออกมาทางช่องบานหน้าต่าง. แม้ปรีชนผู้มากับพระราชานั้น ก็ปรารถ
ถึงค่านารักแห่งจักรวรรตนั้น จึงประกาศเนื้อความนั้น.

ลำดับนั้น พระราชาทรงมีพระสรีระ ผุดผ่องด้วยพระปิติ และ
ปราโมทย์เป็นกำลัง ทรงเลิกสมาธิเสด็จลุกขึ้นจากพระราชอาสน์ เสด็จไปใกล้
สีหบัญชร ทรงเห็นจักรวรรตนั้น ทรงพระดำริว่า ก็จักรวรรตนั้น เราได้ฟัง
แล้ว ดังนี้เป็นต้น. จักรวรรตนั้นทั้งหมดได้เป็นอย่างนั้น แก่พระเจ้ามหา-
สุทฺธสสนจักรพรรดิราช. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **รตฺถโณ มหา
สุทฺธสสนสฺส ๗เป๗ อสฺสํ นฺุโห อหํ ราชา จกฺกวตฺติ.** ในบทนั้นมีอรรถ
ว่า พระราชาพระองค์นั้น เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ. ถามว่า เป็นพระเจ้า
จักรพรรดิ ด้วยเหตุมีประมาณเท่าใด.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นจักรวรรตพุ่งขึ้นไปสู่อากาศ แม้เพียงหนึ่ง
องคฺลีสององคฺลี ทรงแสดงกิจจะพึงกระทำ เพื่อยังจักรวรรตนั้นเป็นไป ณ
บัดนี้ จึงตรัสว่า **อลฺโห อานนฺท เป็นต้น.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อญฺจรายาสนา** ความว่า เสด็จลุกจากพระราช-
อาสนะที่ประทับแล้ว เสด็จมาใกล้จักรวรรต. บทว่า **สุวณฺณกิงฺการิ คเหตุวา**
ความว่า ทรงยกพระสุวรรณกิงการมีทะนานเช่นงวงช้าง.

บทว่า **อนฺนฺวเทว ราชา มหาสุทฺธสฺสโน สทฺธิ จตฺตฺรจฺฉินฺนียา เสนาย**
ความว่า ก็พระเจ้ามหาสุทฺธสสนจักรพรรดิราช นั้น ทรงพระนามว่า จักรพรรดิ
ชั่วกาลใกล้เคียงกับจักรวรรตพุ่งขึ้นเวหาใกล้เคียงกับพระเจ้าพรดิทั้งหลาย

ทรงรินน้ำแล้วตรัสว่า ขอจักรรัตนะจงอภิชาติจักรภพ. ก็ครั้นจักรรัตนะเป็นไป
แล้ว พระเจ้าจักรพรรดิเสด็จติดตามจักรรัตนะนั้น เสด็จไปยังยานอันประเสริฐ
แล้ว พุ่งขึ้นสู่เวหาส. ลำดับนั้น ปริชนและอันโดชนของพระราชนั้น ถือน
ฉัตรและจามรเป็นต้น ต่อจากนั้น หมู่อุปราชและเสนาบดีพร้อมกับพลกำลัง
ประดับประดาด้วยเสื้อผ้าเกราะเป็นต้น รุ่งเรืองด้วยแสงอาภรณ์ต่าง ๆ ตกแต่ง
ด้วยธงปกากอันสวยงาม พุ่งขึ้นสู่เวหาสแวดล้อมพระราชา. ก็บรรดาเกริราชบุตร
ก็ให้ตีเทียวไปในถนนพระนคร เพื่อสงเคราะห์ชนว่า คุณก่อนพ่อทั้งหลาย จักร
รัตนะได้บังเกิดแก่พระราชาของพวกเราแล้ว ท่านทั้งหลายจงตกแต่งประดับ
ประดา ตามสมควรแก่ทรัพย์ของตน ๆ แล้วมาประชุม. และแม่มีมหาชนละกิจ
ทั้งปวงตามปกติด้วยเสียงจักรรัตนะนั้นเทียว ถือนของหอมและดอกไม้เป็นต้น
ประชุมกันแล้ว. มหาชนเมื่อนั้นทั้งหมด เหาะขึ้นเวหาสแวดล้อมพระราชนั้น
เทียว. ก็มหาชนใด ๆ ประสงค์จะไปกับพระราชา มหาชนนั้น ๆ ก็ไปสู่อากาศ
เทียว. บริษัทยาวกว้างประมาณสิบสองโยชน์อย่างนี้. ในบริษัทนั้น แม้น
หนึ่ง จะมีศีรษะขาดแตก หรือผ้าเปื้อนก็ไม่มี. จริงอยู่ พระเจ้าจักรพรรดิทรง
มีราชบริวารอันสะอาด. ขึ้นชื่อว่า บริษัทของพระเจ้าจักรพรรดิ เหาะได้
เหมือนวิทายธร เป็นเช่นกับแก้วมณีที่เคลื่อนกล่นในท้องฟ้าสีเขียว. บริษัทแม่
ของพระเจ้ามหาสุทสนจักรพรรดิราช ก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน. ด้วยเหตุนี้
ท่านจึงกล่าววว่า อนุวเทว ราชา มหาสุทสุโน สทฐี จตุรงคินิยา เสนาย.

ก็จักรรัตนะนั้น ย่อมพุ่งไปบนท้องฟ้าเหนือยอดไม้โดยไม้สูงนัก ไม้
ต่ำนัก เหมือนคนต้องการดอกผล และเถาวัลย์ ของต้นไม้ ก็อาจจับดอกผล
เหล่านั้นได้ง่าย และเหมือนคนยืนอยู่บนแผ่นดิน ก็อาจจะสังเกตว่า นั้นพระ-
ราชา นั้นอุปราช นั้นเสนาบดี. ก็ในบรรดาอิริยาบถมียืนเป็นต้น ผู้ใดต้อง
การอิริยาบถใด ผู้นั้นก็ดำเนินไปด้วยอิริยาบถนั้นได้. ก็ในที่นี้ผู้ชวนขวย

ศิลปะมีจิตรกรรมเป็นต้น เมื่อทำกิจของตน ๆ ไป กิจทั้งปวงของชนเหล่านั้น ก็ย่อมสำเร็จในอากาศนั้น เทียบเหมือนแผ่นดิน จักรวรรดุนั้น พาบิรยัท พระเจ้าจักรพรรดิไปด้วยอาการอย่างนี้ และละเขาพระสุเมรุทางเบื้องซ้ายไปสู่ ปุพพิเทหประเทศ ประมาณแปดพันโยชน์ในส่วนเบื้องบนแห่งมหาสมุทร. ในที่นั้น ภูมิภาคใดส่วนกว้างล้อมรอบได้ ๑๒ โยชน์ ควรแก่การอยู่อาศัยของ บริษัท ๑๖ โยชน์ มีอาหารเครื่องอุปโภคหาได้ง่าย สมบูรณ์ด้วยร่มเงาและน้ำ มีภาคพื้นสะอาดสม่ำเสมอ นารีนรมย์ จักรวรรดุนั้น ตั้งอยู่เหมือนไม้หวั้นไหว ในส่วนเบื้องบนแห่งภูมิภาคนั้น ๆ ลำดับนั้น ด้วยสัตตยัญญานั้น มหาชนนั้นก็ลง ทำกิจทั้งปวงมีการอาบและการกินเป็นต้น ตามใจชอบ สำเร็จการอยู่. จักรวรรดุนั้น ทั้งปวงได้เป็นเช่นนั้น แม้ของพระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิก็เป็นเช่นนั้น ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า คุณอนานนท์ ก็จักรวรรดิประดิษฐ์อยู่ในประเทศใด พระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิ ก็เสด็จเข้าไปประทับอยู่ในประเทศนั้น พร้อมด้วยจตุรงคเสนา.

ครั้นพระเจ้าจักรพรรดิประทับอยู่อย่างนี้แล้ว พระราชาทั้งหลายในประเทศนั้น แม้ได้ฟังแล้วว่า จักรมาแล้ว ก็ย่อมไม่ประชุมกำลังพลเตรียมรบ. เพราะในระหว่างอุบัติขึ้นแห่งจักรวรรดุนั้น ธรรมดาสัตว์ที่จะพยายามยกอาวุธต่อ พระราชานั้น ด้วยสำคัญว่าเป็นศัตรูไม่มีเลย. นี้เป็นอานุภาพแห่งจักรวรรดุนั้น. ก็ข้าศึกศัตรูที่เหลือของพระราชานั้น ย่อมเข้าถึงการฝึกด้วยอานุภาพแห่งจักร. ธรรมดากการฝึกศัตรูเป็นหน้าที่ของพระราชาผู้เป็นใหญ่แห่งคน ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวถึงจักรของพระราชานั้น. เพราะฉะนั้น พระราชาเหล่านั้นแม้ทั้งหมดทรงถือบรรณาการอันสมควรแก่ราชศิริสมบัติของตน ๆ เสด็จเข้าเฝ้า พระราชานั้น ทรงน้อมพระเศียร ทำการบูชาพระบาทแห่งพระราชานั้น ด้วย อภิเษกแห่งรัศมีแก้วมณีพระโมลีของตนถึงซึ่งการต้อนรับพระราชานั้นด้วยพระ วจนะว่า ข้าแต่พระมหाराช ขอพระองค์จงเสด็จมาดังนี้เป็นต้น. พระราชา

ทั้งหลายก็ได้กระทำอย่างนั้น แก่พระเจ้ามหาสุทฺถสณจักรพรรดิราชเหมือนกัน.
ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **เย โข ปนानนุท ปุรุคฺคิมาย ทิสาย ๗ป๗
อนุสาส มหาราช** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุวาคตฺ** แปลว่า เสด็จมาดีแล้ว. ท่าน
กล่าวว่า ก็ครั้งพระราชองค์หนึ่งเสด็จมา ราชศัตรูก็เสรีวโสภ ครั้นเสด็จไป
ก็ทรงเปลิดเพลิน ครั้นพระราชบางองค์เสด็จมา ราชศัตรูก็ทรงเปลิดเพลิน
ครั้นเสด็จไป ก็ทรงเสรีวโสภ พระองค์ก็เป็นเช่นนั้น ทรงเสด็จมาเปลิดเพลิน
เสด็จไปเสรีวโสภ เพราะฉะนั้น การเสด็จมาของพระองค์ จึงเป็นการเสด็จมา
ดี ก็ครั้งกล่าวอย่างนี้แล้ว พระเจ้าจักรพรรดิจะไม่ตรัสว่า ท่านทั้งหลายจง
นำพลอันสมควร มีประมาณเท่านี้ให้แก่เราบ้าง จะไม่ตัดเอาโภคะของพระราช
องค์อื่นไป พระราชทานแก่พระราชอีกองค์บ้าง แต่จะทรงหิยขกคำว่
ปาณาติปาตา เป็นต้น ขึ้นกล่าวด้วยปัญญาอันสมควร แก่ความที่พระองค์
เป็นธรรมราชา ทรงแสดงพระธรรมด้วยพระวณะอันเป็นที่รัก อันละเอียด
อ่อน โดชนัยเป็นอาทิว่า ดูรพ้อทั้งหลาย ท่านจงดู ขึ้นชื่อว่า การฆ่าสัตว์
นั้น อันเสพแล้ว เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อนรก ย่อมพระ
ราชทานพระโอวาทเป็นอาทิว่า ไม่พึงฆ่าสัตว์ดังนี้. แม้พระเจ้ามหาสุทฺถสณจักร
พรรดิ ก็ทรงกระทำอย่างนี้เหมือนกัน. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า พระเจ้า
มหาสุทฺถสณจักรพรรดิตรัสอย่างนี้ว่า ท่านไม่พึงฆ่าสัตว์ ฯลฯ และท่านพึง
บริโภคะตามสมควร.

ถามว่า ก็พระราชแม่ทั้งหมด ทรงถือเอาพระโอวาทนี้ของพระราช
หรือไม่. ตอบว่า พระราชแม่ทั้งหมด ยังไม่ถือเอาพระโอวาทนี้ของพระ
พุทธเจ้า จักถือเอาพระโอวาทของพระราชได้อย่างไร. เพราะฉะนั้น พระ
ราชาเหล่าใด ทรงเป็นบัณฑิต เฉลียวฉลาด มีปัญญา พระราชาเหล่านั้น

ก็จะทรงถือเอา. แต่พระราชาทรงทำตามเสด็จ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **เยโจ ปนานนุท** ดังนี้ เป็นต้น.

ลำดับนั้น จักรรัตนะนั้น ครั้นพระราชาก็ให้พระโอรสแก่ชวามุพพิเทหะ อย่างนี้แล้ว ก็พุ่งขึ้นสู่เวหาพร้อมกับกำลังของจักรพรรดิที่ได้รับประทานอาหารเข้าเสร็จแล้ว ก็ย่างเข้าสู่สมุทрд้านปฐติมิทิศผ่านคลื่นอันกว้างขวาง เหมือนนาคราชได้กลิ่นแล้วแผ่พังพานฉะนั้น บินเหนือน้ำมหาสมุทรประมาณหนึ่งโยชน์ตั้งอยู่ภายในมหาสมุทรประคองระเบียบแก้วไพฑูรย์ ฉะนั้น. และในขณะนั้น รัตนนานาชาติเคลื่อนกล่นในพื้นมหาสมุทร ดูประสงค้จะเห็นบุญศิริของพระราชานั้น มาจากที่นั่นๆ เต็มประเทศนั้นๆ ลำดับนั้น บริษัทแห่งพระราชนั้น เห็นพื้นมหาสมุทรเต็มด้วยรัตนนานาชาตินั้น ก็ถือเอาด้วยกอบเป็นต้นตามใจชอบ. ก็เมื่อบริษัทได้ถือเอารัตนตามชอบ จักรรัตนะนั้น ก็กลับ. ก็ครั้นจักรรัตนะนั้นกลับ บริษัทไม่ได้ไป พระราชาอยู่ในท่ามกลาง จักรรัตนะอยู่ในที่สุด. จักรรัตนะนั้นกระทบรอบ ๆ กงโดยการแยกนั้น เหมือนกระทบพื้นน้ำทะเล และเหมือนข่มด้วยจักรรัตนศิริเข้าไปชั่ววินันดร. พระเจ้าจักรพรรดิทรงชานะ ปุพพิเทหประเทศ ซึ่งมีมหาสมุทรด้านทิศตะวันออกเป็นขอบเขตอย่างนี้แล้ว ทรงประสงค้จะชานะชมพูทวีป ซึ่งมีสมุทรด้านทิศใต้เป็นขอบเขต. เสด็จไปมุ่งตรงต่อสมุทรด้านทิศใต้ ตามทางที่จักรรัตนะแสดงนำไป. แม้พระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิก็เสด็จไปเช่นนั้นเหมือนกัน. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **ดูก่อนอานนท์** ลำดับนั้นแล จักรรัตนะนั้นข้ามไปยังสมุทรทิศตะวันออกแล้ว กลับไปยังทิศใต้ดังนี้.

ก็เมื่อจักรรัตนะนั้นเป็นไปอย่างนี้ คำว่า **วิธีกลับ** การพักอยู่แห่งเสนา การเสด็จมาแห่งพระอริราช การพระราชทานอนุสาสนีแก่เหล่าพระอริราชนั้น ๆ การข้ามไปยังสมุทรด้านทิศใต้ การขึ้นไปเหนือน้ำสมุทร การ

ถือเอารัตนนานาชนิดทั้งหมด ฟิงทราบโดยนัยก่อนนั้นเทียว. ก็ทรงชำนะ
ชมพูทวีปประมาณหนึ่งโยชน์นั้นแล้ว กลับจากสมุททางทิศใต้ เสด็จไปโดย
นัยกล่าวแล้วในบทก่อน เพื่อชำนะอมรโคยานมีเจ็ดพันโยชน์ เป็นประมาณ
ทรงชำนะอมรโคยานเมื่อนั้น ซึ่งมีสมุทเป็นขอบเขตอย่างนั้น เสด็จข้ามไปจาก
สมุททางทิศตะวันตกเสด็จไปอย่างนั้น เพื่อชำนะอูตรกुरु ซึ่งมีแปดพันโยชน์
เป็นประมาณ ทรงชำนะอูตรกुरुเมื่อนั้น ซึ่งมีสมุทเป็นขอบเขตเช่นกัน แล้ว
เสด็จกลับจากสมุททางทิศเหนือ. พระเจ้าจักรพรรดิทรงบรรลุความเป็นผู้ยิ่งใหญ่
ใหญ่แห่งปฐพี ซึ่งมีมหาสมุททั้งสิ้นเป็นขอบเขต ด้วยประการฉะนี้.

พระราชอาชวราชองค์นั้น ทรงชนะวิเศษด้วยอำนาจแล้วอย่างนี้ มีบริษัท
เพื่อแสดงถึงศิริราชสมบัติของพระองค์ ทรงแหงนดูท้องฟ้าเบื้องบน ทรงแลดู
มหาทวีปสี่ ซึ่งมีเกาะเล็กประมาณ ๕๐๐ ๆ เป็นบริวาร เหมือนสระเกิดขึ้นเอง
ทั้งสิ้น ที่วิจิตรด้วยป่าปทุม อุบล กุมุท และบุณฑริก ที่บานแย้มดีแล้วจะนั้น
เสด็จกลับไปสู่ราชธานี ของพระองค์ตามลำดับ ตามทางที่จักรรัตนะแสดงแล้ว
นั้นเทียว. ลำดับนั้น จักรรัตนะนั้นก็ตั้งอยู่เหมือนยังภายในประตูแห่งบุรีให้
งดงามจะนั้น. ก็ครั้งจักรรัตนะนั้นประดิษฐานอยู่อย่างนี้แล้ว ก็อันจะพึงกระทำ
บางอย่างด้วยคบบเพลิง หรือด้วยประทีปภายในราชบุรี ก็ไม่มี. แสงสว่างแห่ง
จักรรัตนะนั้นเทียว ย่อมกำจัดความมืดแห่งราตรี. แต่บุคคลเหล่านี้ ต้อง
การความมืด ความมืดนั้นเทียวก็ย่อมมีแก่บุคคลเหล่านั้น. จักรรัตนะนั้นทั้งหมด
ได้มีแล้วอย่างนี้ แม้แก่พระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึง
กล่าวว่า **ทุกขิมสมุททุก อชฺโณคาเหตุวา ๗เปฯ เหวรูปุ จกกรตณิ ปาตุร-**
โหสิ.

อำมาตย์ทั้งหลาย ของพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีจักรรัตนะปรากฏอย่างนี้
ก็ให้กระทำสถานที่อยู่ของช่างมงคลปกติให้เป็นภูมิภาคสม่าเสมอบริสุทธีสะอาด

ประพรมด้วยกลิ่นสุรภิ มีจันทร์แดงเป็นต้น ตบแต่งให้สวยงามเหมือนวิมาน
เทพภายใต้เกลือกกล่นด้วยดอกสุรภิดอกกุสุมอันมีสีวิจิตร เบื้องบนมีพาดน
ประดับประดาด้วยลายกุสุมอันพึงพอใจรวบรวมภายในดวงดาวทองแล้วทูลว่า
ข้าแต่สมมติเทพ ขอพระองค์จงพระดำริการมาแห่งหัตถิรัตนะมีรูปปานนี้.
พระราชานั้นก็ทรงถวายมหาทาน โดยนัยที่กล่าวแล้วในกาลก่อน และทรง
สมาทานศีลแล้วประทับนั่งระลึกถึงบุญสมบัตินั้น. ลำดับนั้น ช้างประเสริฐอัน
อานาภาพแห่งบุญของพระราชานั้น เตือนแล้ว เหมือนจะครอบงำสักการะพิเศษ
นั้นจากตระกูลฉัททันต์ หรือจากตระกูลอุโบสถ มีสีระขาวปลอดตกแต่งการ
เดิน คอและปากมีสีแดงคумณฑลแห่งพระอาทิตย์อ่อน ๆ มีที่ประดิษฐ์
เจ็ดประการ มีรูปร่างอวัยวะน้อยใหญ่ตั้งไว้อย่างดี มีนม เล็บ และปลายวง
แดงเข้ม สามารถเหาะได้เหมือนโยคีผู้มีฤทธิ์ ใหญ่ขาว เหมือนบริเวณที่
ล้อมด้วยจวนแห่งมโนสิลา มายืนอยู่ในประเทศนั้น. ช้างนั้นมาจากตระกูลช้าง
ฉัททันต์ ย่อมเล็กกว่า ช้างทั้งหมด. ช้างที่มาจากตระกูลช้างอุโบสถ ย่อม
ใหญ่กว่า ช้างทั้งปวง. แต่ในบาลี ย่อมมาว่า นาคราชชื่อ อุโบสถ ดังนี้.
ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาทั้งหลายว่า ขึ้นชื่อว่าช้างนาคราช ไม่คู่ควรแก่ใครๆ
เป็นช้างเล็กกว่าช้างทั้งหมด ย่อมมาดังนี้. ช้างนี้นั้นย่อมมาแก่พระเจ้าจักรพรรดิ
ผู้มีวัตรแห่งจักรพรรดิ ทรงดำริโดยนัยกล่าวแล้วนั้นเทียว. ก็ช้างนาคราชมา
สู่โรงช้างมงคลปกติเองไม่กำจัดช้างมงคล ยืนอยู่ในที่นั้น. ด้วยเหตุนี้ ท่าน
จึงกล่าวว่า ปุณ จปรี อานนุท ฯลฯ นาคราช ดังนี้.

ก็บุคคลทั้งหลายมีคนเลี้ยงช้างเป็นต้น เห็นหัตถิรัตนะที่ปรากฏอย่าง
นั้นแล้ว รื่นเริงดีใจรีบไปทูลแก่พระราชา. พระราชาริบเสด็จมาดู หัตถิ-
รัตนะนั้น ทรงมีพระราชหฤทัยผ่องใส ทรงคิดว่า หัตถิยานประเสริฐหนอ
ถ้าสมควรนำเข้าฝัก ดังนี้. ทรงเหยียดพระหัตถ์ ลำดับนั้น ช้างนั้นเหมือน

กับช้างเผือก สยายหูแสดงเสียงร้องเข้าไปเฝ้าพระราชา. พระราชาทรงใคร่จะเสด็จขึ้นประทับช้างนั้น. ลำดับนั้น ปริชนของพระราชนั้นรู้พระประสงค์ ทำรงทอง เครื่องประดับทองคำด้วยข่ายทองนำเข้าหาหัตถิรตนะนั้น. พระราชาไม่ให้ประทับนั่งช้างนั้น เสด็จขึ้นบันไดที่ทำด้วยรัตนเจ็ดประการ มีพระราชหฤทัยน้อมไปในอากาศ. พร้อมด้วยจิตศุบาท ของพระราชนั้น หัตถินาคราชนั้น ก็ลอยขึ้นสู่ท้องฟ้าที่รุ่งเรืองด้วยแสงแก้วอินทนิล และแก้วมณี เหมือนราชหงษ์ฉะนั้น. ต่อจากนั้น บริษัถของพระราชาทั้งหมดก็เหาะขึ้นโดยนัยอันกล่าวแล้วในจักกจาริกานั้นเทียว. พระราชาพร้อมกับบริษัถขึ้นชมปฐวีทั้งสิ้น ก็กลับราชธานีภายในอาหารเช้า ด้วยประการฉะนี้. หัตถิรตนะแม่ของพระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิราชก็เป็นเช่นนั้นเทียว. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **หิตฺวา รณฺโณ ๗เปฯ ปาตุรโหติ** ดังนี้.

ก็อำมาตย์ทั้งหลาย ของพระเจ้าจักรพรรดิผู้มีหัตถิรตนะปรากฏอย่างนี้แล้ว ให้กระทำและประดับประดา โรงม้านางคลตามปกติ ให้มีพื้นสะอาดราบเรียบ ยังพระอุตสาหะให้เกิดขึ้นแก่พระราชา เพื่อทรงคิดการมาแห่งม้านั้น โดยนัยก่อนนั้นเทียว. พระราชนั้น ทรงมีสักการะน้อมในทานที่ทรงกระทำแล้วโดยนัยก่อนนั้นเทียว ทรงสมาทานศีลและวัตร ประทับนั่งสำราญบนพื้นปราสาททรงระลึกรบุญสมบัติ. ลำดับนั้น อัสวราช ชื่อว่า วลาหก จากตระกูลม้าสินธพ อันอนุภาพแห่งบุญของพระราชนั้น เตือนแล้ว มีศิริแห่งกลุ่มเมฆขาวในสรวงกาลที่ต้องสายฟ้า มีเท้าแดง มีกลีบเท้าแดง มีรูปร่างแข็งแรง บริสุทธิสันนิท เช่นกับกลุ่มรัศมีแห่งพระจันทร์ มีศิริชะดำ เพราะถึงพร้อมด้วยขนตั้งตรงวงกลมละเอียดสีขาวเช่นหญ้าปล้องที่สำเร็จด้วยดีตั้งไว้แล้ว สามารถเหาะได้มาอยู่ในโรงนั้น. ก็อัสวราชนั้น มาแล้วแก่พระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิเหมือนหัตถิรตนะฉะนั้น. บททั้งปวงที่เหลือ ฟังทราบโดยนัยกล่าวแล้วใน

หัตถ์รัตนะนั้นแหละ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายถึงอัสสรตินะอย่างนั้น จึงตรัสว่า **ปุน จปริ** ดังนี้ เป็นต้น.

กัมฉัตรณะจากวิบูลบรรพตยาวลีศอก มีรูปทรงงดงาม ประดับประดา ด้วยทองและปทุมทั้งสอง มีกลีบเป็นมุกดา อันบริสุทธิ์เปล่งออกจากสองก้อน ในที่สุดสองข้างมีฉัตรเปิดหมื่นสี่พันเป็นบริวาร ราวจะแผ่ไปกระทบศิริแห่ง พระจันทร์เพ็ญ ที่หมู่ดาวล้อมรอบ มาแก่พระเจ้าจักรพรรดิ ผู้มีอัสสรตินะปรากฏแล้วอย่างนี้. เมื่อมฉัตรณะนั้นมาแล้วอย่างนี้ อันบุคคลวางไว้ในข่ายมุกดา ยกขึ้นสู่อากาศประมาณหกสิบศอก เพียงยอดไม้ไผ่ แสงสว่างจะแผ่ไปสู่โอกาส ประมาณหนึ่งโยชน์โดยรอบ อันเป็นเหตุให้โอกาสนั้นทั้งหมด เกิดแสงสว่างเหมือนในเวลาอรุณขึ้นจะนั้น. แต่นั้น ชวานาก็ประกอบกสิกรรม พืชาก็ประกอบการซื้อขาย ศิลปินนั้น ๆ ก็ประกอบงานนั้น ๆ สำคัญว่าเป็น กลางวัน. มฉัตรณะนั้นทั้งหมดได้มีแล้วอย่างนั้น แม้แก่พระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดินั้นเทียว. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **ปุน จปริ อานนุท** ฯลฯ **มฉัตรนํ ปาตุโรหิติ** ดังนี้.

อิตถิรัตนะมีการณ์พิเศษปรากฏแก่พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงมีสุขวิสัยพิเศษ มีมฉัตรณะปรากฏแล้วอย่างนี้. ก็พระญาติทั้งหลาย ย่อมนำอิตถิรัตนะนั้นจาก มัทรราชตระกูลมาเป็นอัครมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดินั้น. หรือมาจากอัคร- กुरुประเทศด้วยบุญญาอนุภาพ. ก็สมบัติแห่งอิตถิรัตนะนั้น ที่เหลือมาแล้วใน บาลินั้นเทียว โดยนัยมีอาทิว่า คูรพระอานนท์ อีกประการหนึ่ง อิตถิรัตนะซึ่ง มีรูปสุดสวย น่าดู. ปรากฏแล้วแก่พระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิราช. ใน บรรดาสมบัตินั้น ชื่อว่า อภิรุปา เพราะอิตถิรัตนะนั้น มีรูปสวยงาม บริบูรณ์ ด้วยทรวดทรง. และ ชื่อว่า ทัสสนียา เพราะเมื่อดูก็ถูกตา แม้ต้องเลิกธุรกีจ อย่างไม่เห็น มองดู. ชื่อว่า ปาสาทิกา เพราะเมื่อดูก็ยังไม่ให้เลื่อมใสด้วยอำนาจ

โสมนัส. บทว่า **ปรมา** ความว่า อุดมเพราะนำมาซึ่งความเลื่อมใสอย่างนี้.
บทว่า **วณฺณโปกฺขรตยา** ความว่า เพราะวรรณงาม. บทว่า **สมนฺนาคตา**
ความว่า เข้าถึงแล้ว. อีกประการหนึ่ง ชื่อว่า **อิฐุปา** เพราะไม่สูงนัก ไม่
เตี้ยนัก. ชื่อว่า **ทัสสนียา** เพราะไม่พอมนัก ไม่อ้วนนัก. ชื่อว่า **ปาสาทิกา**
เพราะไม่ดำนักไม่ขาวนัก. ชื่อว่า **ปรมา** **วณฺณโปกฺขรตยา** **สมนฺนาคตา**
เพราะก้าวล่วงวรรณมนุษย์แต่ไม่ถึงวรรณทิพย์. จริงอยู่ แสงสว่างวรรณของ
พวกมนุษย์ ย่อมไม่เปล่งออกภายนอก. แต่ของเทพทั้งหลาย ย่อมเปล่งไปแม้ไกล.
ส่วนแสงสว่างสรีระแห่งอิถิรตนะนั้น ย่อมยังประเทศประมาณสิบสองศอกให้
สว่างได้. ก็ในบรรดาสมาบัติมีไม่สูงนักเป็นต้น ของอิถิรตนะนั้น ท่านกล่าว
อาโรหสมบัติ ด้วยคู่ที่หนึ่ง กล่าวปริณาสมบัติ ด้วยคู่ที่สอง กล่าววรรณ-
สมบัติด้วยคู่ที่สาม กล่าวความที่กายวิบัติด้วยกายวิบัติด้วยอาการหกประการนั้น.
กล่าวกายสมบัติด้วยบทนี้ว่า **อติกฺกนฺตา มานุสฺสวณฺณ .** บทว่า **ตฺถปิ จูโน** **วา**
กปฺปาสปิ จูโน **วา** ความว่า คุจปยุ่น หรือ ปยุฝ้าย แห่งกายสัมผัส ซึ่ง
เอาไปวางไว้บนก้อนเนยใส แล้วแยกออกเจ็ดส่วน. บทว่า **สีเต** ความว่า
อบอุ่น ในการที่พระราชายืน. บทว่า **อญฺเห** ความว่า ยืน ในเวลาที่
พระราชาร้อน. บทว่า **จฺนฺทคฺนฺโร** ความว่า กลิ่นจันทน์แดงอันประกอบด้วย
ชาติสี่ชนิด ยังใหม่บดละเอียดดีตลอดกาล ย่อมระเหยออกจากกาย. บทว่า
อุปฺปลคฺนฺโร ความว่า กลิ่นหอมอย่างยิ่งแห่งนี้ลูบล ซึ่งบานแฉ้มขณะนั้น
ย่อมพุ่งออกจากปากในเวลาไอหรือพูด. ก็เพื่อทรงแสดงอาจารย์ อันสมควร
แห่งสรีรสมบัติ ประกอบด้วยสัมผัสสมบัติและคันธสมบัติอย่างนี้ จึงตรัสว่า **คัม**
โฆ ปน เป็นต้น. ในอาจาระนั้น อิถิรตนะเห็นพระราชแล้วลุกขึ้นก่อนที่เดียว
จากอาสนะที่นั่ง เหมือนคนถูกไฟไหม้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า **ปฺพุพฺพฺภูจฺยา**
ครั้งพระราชนั้นประทับนั่งแล้ว อิถิรตนะกระทำกัมมิตักด้วยใบตาลเป็นต้น

แก่พระราชานั้น แล้วจึงพัก คือนั่งที่หลัง เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า ปัจฉา-
ปาตินิ. อิตถิรตนะย่อมชวนขวยกิจอันพึงทำด้วยวาจาว่า ข้าแต่ทเวะ หม่อม
ฉันจะทำอะไรแก่พระองค์ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า กิการปฏิสาวินี. อิตถิรตนะ
ย่อมพระพฤติ ย่อมกระทำสิ่งที่พอพระราชหฤทัย ของพระราชานั้น เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า มนาปจารินี. อิตถิรตนะ ย่อมกล่าวคำที่น่ารักแก่พระราช
เท่านั้น เพราะฉะนั้น. จึงชื่อว่า ปิยวาทีนินิ. บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า
ต โข ปน เป็นต้น เพื่อทรงแสดงว่า อาจารย์ของอิตถิรตนะนี้นั้น บริสุทธิถ้อย
เดียว โดยไม่มีสาไถยะเลย. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โน อติจาริ ความว่า
ไม่ประพฤติกว้างเกิน. ท่านกล่าวว่า อิตถิรตนะไม่ปรารถนาชายอื่น แม้ด้วยจิต
นอกจากพระราชานี้. ในบทนั้น อาจารย์เหล่าใดของอิตถิรตนะนั้น ท่านกล่าว
ว่า อภิรูปา เป็นต้น ในเบื้องต้น และกล่าวว่า ปุพพกุณฺฐายินีในที่สุด อาจารย์
เหล่านั้น เป็นคุณโดยปกติเท่านั้นเอง. ก็สมมติเป็นต้นว่า อติกุณฺฐา มา-
นุสวณฺณํ พึงทราบว่ายังเกิดขึ้นแล้ว ด้วยอานุภาพกรรมเก่า ตั้งแต่
จักรวรรตนะปรากฏขึ้น เพราะอาศัยบุญของพระเจ้าจักรพรรดิ. หรือ สมบัติว่า
อภิรูปตา เป็นต้น เกิดบริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง ตั้งแต่จักรวรรตนะปรากฏแล้ว.
ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า เอวรूपิ อิตถิรตนํ ปาตุโรหิต
ดังนี้.

ก็คหบดีรตนะ เพื่อให้กิจทั้งหลายที่พึงกระทำด้วยทรัพย์ เป็นไปโดย
สะดวก ย่อมปรากฏแก่พระเจ้าจักรพรรดิ ผู้มีอิตถิรตนะ ปรากฏแล้วอย่างนี้.
คหบดีนั้น โดยปกติมีโภคะมากเกิดในตระกูลมีโภคะมาก เจริญด้วยกองทรัพย์
ของพระราชานี้ เป็นเศรษฐีคหบดี. ก็ทิพยจักขุอันเป็นเหตุเห็นจุมทรัพย์ภายใน
หนึ่งโยชน์แม้ในภายในปฐพี ซึ่งเกิดแต่ผลกรรม สงเคราะห์ด้วยอานุภาพ
จักรวรรตนะ ย่อมปรากฏแก่คหบดีรตนะนั้น คหบดีรตนะนั้น เห็นสมบัตินั้น

แล้ว ดีใจ ไปปวารณาพระราชาด้วยทรัพย์ รับทำกิจทั้งหลาย ที่จะพึงทำด้วย
ทรัพย์ทั้งหมดให้สำเร็จ. คหบดีรัตนะแม่ของพระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิ ก็
ยังกิจอันพึงทำทรัพย์ให้สำเร็จอย่างนั้น เหมือนกัน. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มี
พระภาคเจ้า จึงตรัสว่า **ปุณ จปรี อานนุท ๑ เป ๑ เอวรูปิ คหปิตรตนั**
ปาตุรโหสิ ดังนี้.

ก็ปริณายกรัตนะ ซึ่งสามารถจัดแจงสรรพกิจ ย่อมปรากฏแก่พระเจ้า-
จักรพรรดิผู้มีคหบดีรัตนะ ปรากฏแล้วอย่างนี้. ปริณายกรัตนะนั้น เป็น
พระราชโอรสองค์ใหญ่ของพระราชานั้นเทียว. โดยปกติทีเดียว ปริณายกรัตนะ
นั้นเป็นบัณฑิต เฉลียวฉลาด มีปัญญาอาศัยบุญญาภิบาลของพระราชบิดา ย่อม
เข้าถึงญาณรู้จิตของบุคคลอื่นด้วยอำนาจแห่งกรรมของตน ซึ่งเป็นเหตุให้รู้
วาระจิตแห่งบริษัท ประมาณสิบสองโยชน์ สามารถกำหนดครุฑีตะประโยชน์
และอหิตะประโยชน์ แก่พระราชบิดาได้. ปริณายกรัตนะเมื่อนั้น เห็นอำนาจของ
ตนนั้น ดีใจปวารณาพระราชาด้วยการบริหารกิจทั้งหมด. ปริณายกรัตนะ
ปวารณาแม่พระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิอย่างนั้นเหมือนกัน. ด้วยเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า **ปุณจปรี อานนุสท ๑ เป ๑ ปริณายกตนั**
ปาตุรโหสิ ดังนี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า **รเปตพุพิ รเปตุ** ความว่า
เพื่อตั้งให้ดำรงในฐานันดรนั้น ๆ.

บทว่า **สมเวปากินิยา** ความว่า อันเกิดแต่ผลกรรมอันสม่าเสมอ.
บทว่า **คหณิยา** ความว่า ด้วยเตโชธาตุอันเกิดแก่กรรม. ในบทนี้ อาหาร
สักว่า เสวยแล้วของพระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิ ย่อมย่อย ก็หรือย่อมตั้งอยู่
อย่างนั้นเหมือนกัถ ที่เสวย ถึงพร้อมด้วยเตโชธาตุอันเกิดแต่วิบากอันสม่าเสมอ
แม้ทั้งสองนั้น. ก็ความพอพระราชฤทัยในพระกระยาหารในกาลแห่งกัถ ย่อม
บังเกิดขึ้นแก่พระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิใด พระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิ-
ราชนี้ ทรงถึงพร้อมด้วยเตโชธาตุอันเกิดแต่วิบากอันสม่าเสมอ ดังนี้.

บทว่า **มาเปลิโฆ** ความว่า ทรงให้ตีกลองประกาศในพระนคร ทรงให้ฝูงชนกระทำการสร้าง. ก็สระโบกขรณี ๘๔,๐๐๐ แห่งก็ผุดขึ้นพร้อมกับความเกิดขึ้นแห่งพระราชดำริ ของพระราชา. บทว่า **มาเปลิโฆ** นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึงสระโบกขรณีเหล่านั้น. บทว่า **ทวิหิ เวทิกาทิ** ความว่า ล้อมด้วยอิฐก้อนหนึ่งในที่สุดแห่งอิฐทั้งหลาย ล้อมด้วยอิฐก้อนหนึ่งในที่สุดกำหนดบริเวณ.

บทว่า **เอตทโหสิ** ความว่า ได้มีแล้วเพราะอะไร.

ได้ยินว่า ในวันหนึ่ง มหาบุรุษมองดูมหาชนไปอาบ และดื่ม คิดว่า ชนเหล่านั้น ย่อมไปด้วยเพศคนบ้า ถ้าพึงมีดอกไม้ประดับในสระนั้นแก่ชนเหล่านั้น ก็จะเป็นการดี ลำดับนั้น พระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดินั้น ได้มีพระราชดำริ ดังนี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า **สพฺโพตุกฺก** ความว่า พระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิทรงดำริว่า ชรรณคาดอกไม้ย่อมบานในฤดูเดียวเท่านั้น ก็เรจักทำโดยประการที่ดอกไม้จักบาน ในทุกฤดู. บทว่า **โรปาเปลิ** ความว่า ทรงให้นำพืชอุบลนานาชนิดเป็นต้น จากที่นั้น ๆ ทรงให้ปลูก. ดอกไม้ทั้งหมด ก็สำเร็จพร้อมกับการเกิดขึ้นแห่งพระราชดำริของพระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดินั้น. ชาวโลกเข้าใจว่า ดอกไม้นั้นพระราชาทรงให้ปลูก. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า **โรปาเปลิ** ดังนี้. ตั้งแต่นั้นมา มหาชนได้ประดับดอกไม้ที่เกิดจากน้ำและเกิดจากบนบกนานับประการไปเหมือนเล่นนักขัตฤกษ์ฉะนั้น.

ลำดับนั้น พระราชาทรงมีพระราชประสงค์ที่จะทำชนให้ถึงพร้อมด้วยความสุขยิ่งกว่านั้น จึงทรงคิดจัดหาความสุขแก่ชนด้วยบทว่า **ยญฺหุนาหิ อิมาสฺส โปกฺขรณินิ** ตีเร เป็นต้น แล้วทรงกระทำกิจทั้งปวง. ในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นุหาเปสฺสุ** ความว่า คนอื่นชำระร่างกาย คนอื่นประกอบ

จุนทั้งหลาย คนอื่นนำน้ำมาให้แก่ผู้อาบน้ำที่ขอบสระโบกขรณี คนอื่นรับผ้า และให้ผ้า. บทว่า **ปฏฺฐเปติ** ความว่า ทรงตั้งอย่างไร. ทรงตั้งพนักงาน ประดับประดาอันสมควรแก่สตรี และบุรุษทั้งหลาย ทรงตั้งเพียงสตรีเท่านั้น ด้วยสามารถบำเรอในที่นั้น ๆ ทรงตั้งกิจทั้งหมดที่เหลือด้วยสามารถการบริจจาค ทรงให้ตีกลองประกาศว่า พระเจ้ามหาสุทฺถสณจักรพรรดิทรงถวายทาน ท่านทั้งหลายจงบริโภคน้ำนั้น.

มหาชนมาสู่ขอบสระโบกขรณีอาบน้ำ เปลี่ยนผ้า ลูบไล้ด้วยของหอม ต่าง ๆ ประดับประดาอันวิจิตร ไปโรงงาน กินและดื่มสิ่งที่ต้องการในบรรดา ยาสูบ ภัต และขบเคี้ยวหลายประการ และเครื่องดื่ม ๘ อย่าง นุ่งห่มผ้าฝ้าย อันละเอียดอ่อน มีสีต่าง ๆ เสวยสมบัติละบุคคลผู้มีของเช่นนั้นไป. คนที่ไม่มีของเช่นนั้น ถือเอาแล้วจากไป. บุคคลที่นั่งในช้าง ม้า และยานเป็นคัน เทียวไปนิดหน่อย ไม่ต้องการก็จากไป ต้องการก็ถือเอาไป. บุคคลที่นอนแม่ ในที่นอนอันประเสริฐ เสวยสมบัติแล้ว ไม่ต้องการก็จากไป ต้องการก็รับไป. ผู้ที่เสวยสมบัติกับสตรีทั้งหลาย ไม่ต้องการก็จากไป ต้องการก็รับเอาไป. ผู้ประดับประดาเครื่องรัตนะเจ็ดชนิด เสวยสมบัติแล้ว ไม่ต้องการก็จากไป ต้องการก็รับเอาไป. ท่านเมื่อนั้น พระเจ้ามหาสุทฺถสณจักรพรรดิทรงลุกขึ้นแล้ว ก็ทรงถวาย. การงานอย่างอื่นของชาวชมพูทวีปทั้งหลายไม่มี. ชาวชมพูทวีป เทียบบริโภคน้ำของพระราชทานนั้น.

ลำดับนั้น พราหมณ์คหบดีทั้งหลายคิดว่า พระราชานี้ แม้เมื่อจะ ถวายทานปานนี้ ก็ไม่ทรงให้นำอะไรมาว่า ท่านทั้งหลายจงให้ข้าวสารเป็นต้น หรือให้น้ำมันเป็นต้นแก่เรา ก็ข้อนั้นไม่สมควรที่จะนิ่งดูคยาว่า พระราชาของ พวกเรา ไม่ทรงให้นำมา. พราหมณ์คหบดีเหล่านั้น ก็รวบรวมทรัพย์สมบัติ จำนวนมากนำไปทูลถวายแด่พระราชาน. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า **อโฆ อานนฺท พุราหฺมณคหบดีกา** ดังนี้ เป็นต้น.

บพว่า **เอวั สมจินฺตสุ** ความว่า คิดบ่อย ๆ อย่างนี้ เพราะเหตุอะไร. เพราะพราหมณ์คบคิดทั้งหลาย คิดบ่อย ๆ อย่างนี้ว่า บางคนนำทรัพย์สมบัติจากเรือนน้อย บางคนนำมามาก เมื่อทรัพย์สมบัติกำลังรวบรวม แม้เสียงอึกกระทึกก็จะฟังเกิดขึ้นว่า ทำไมท่านเท่านั้นนำทรัพย์สมบัติจากเรือนดี เรานำมาจากเรือนไม่ดี ทำไมท่านเท่านั้นนำทรัพย์สมบัติจากเรือนมาก เราไม่มาก ดังนี้ เสียงอึกกระทึกนั้น อย่าฟังเกิดขึ้นเลย.

บพว่า **เอหิ ตูวั สมฺม** ความว่า คุณก่อนผู้มียศ ท่านจงมา. บพว่า **ธมฺมํ นาม ปาสาทํ** ความว่า ยกขึ้นแล้วทรงตั้งชื่อ ปราสาท. กวีวิศวกรรมเทวบุตรรับทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ปราสาทจะใหญ่เท่าไร ครั้นตรัสว่า ปราสาทนั้น ยาวหนึ่งโยชน์ กว้างครึ่งโยชน์ สร้างด้วยรัตนะทั้งปวง ทูลรับพระดำรัสพระราชว่า จงสำเร็จดังนั้น พระดำรัสของพระองค์ดี ลำดับนั้นทูลให้ พระ.ธรรมราชาทรงรับทราบแล้ว ก็สร้าง.

ในบทเหล่านั้น บพว่า **เอวั ภทฺทํ ทวติ โข อานนุท** ความว่า คุณก่อนพระอานนท์ (วิศวกรรม เทพบุตร ทูลรับสนอง) ว่า พระดำรัสของพระองค์อย่างนี้ดี. บพว่า **ปฏิสฺสูณิตฺวา** ความว่า รับทราบแล้ว คือกราบทูลแล้ว. บพว่า **ตฺถุณีภาเวน** ความว่า พระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิ ทรงปรารภว่า เรายังมีโอกาสกระทำการปฏิบัติสมณธรรม ทรงรับด้วยการทรงนั่ง.

บพว่า **สارมโย** ความว่า สำเร็จด้วยแก่นจันทร์. ในบทว่า **ทฺวีหิ เวทิกาทิ** นั้น เวทีหนึ่งมีในยอดอุณฺหิส เวทีหนึ่งมีในที่สุดกำหนดกายได้. บพว่า **ทฺฤทฺทิกฺโข โหติ** ความว่า เห็นได้ยาก คือ เห็นได้ลำบาก เพราะสมบัติแห่งแสงสว่าง. บพว่า **มุสฺติ** คือ นำไป ให้สำเร็จ คือ ไม่ให้เพื่อตั้งอยู่ โดยสภาพเป็นนิตย์ บพว่า **อุปฺวิทุเช** ความว่า มันคง คือ อยู่ไกล

เพราะปราศจากเมฆ. บทว่า เทเว ความว่า ในอากาศ. บทว่า มาเปลี โย
ความว่า วิศวกรรมเทพบุตรไม่กระทำอย่างนี้ว่า เราจะสร้างสระโบกขรณีในที่นี้
ท่านทั้งหลายจงทำลายบ้านเรือนของท่าน ดังนี้แล้ว สร้าง. ก็สระโบกขรณี
เห็นปานนั้น ได้ผุดขึ้นแล้วด้วยสมณแห่งจิตตูปาทของพระเจ้ามหาสุทิสสน
จักรพรรดินั้น. บทว่า เต สพุททามเหหิ ความว่า ทรงเลี้ยงสมณะทั้งหลาย
ด้วยวัตถุที่ต้องการทั้งปวง คือ ด้วยสมณบริจาร ทรงเลี้ยงพราหมณ์ทั้งหลาย
ด้วยพราหมณบริจาร.

จบ ปฐมภาณวารวรรณา

บทว่า มหิทฺธิโก ความว่า ทรงถึงพร้อมด้วยอิทธิฤทธิ์มาก กล่าว
คือ ความสำเร็จแห่งสระโบกขรณีจำนวน ๘๔,๐๐๐ สระ ด้วยอำนาจแห่งจิต-
ตูปาทเท่านั้น. บทว่า มหานุภาโว ความว่าถึงพร้อมด้วยอานุภาพใหญ่
เพราะความที่กรรมอันพึงเสวยเหล่านั้น มีมาก. บทว่า เสยฺยถิทฺถิ ความว่า
เป็นนิบาต. อรรถแห่งนิบาตนั้นว่า กรรม ๓ ประการ เป็นไฉน. บทว่า
ทานสุต ได้แก่ บริจาคสมบัติ. บทว่า ทมสุต ความว่า ปัญญาว่า
ทมะ ในอาพวกสูตร. ในบทนี้ เราฝึกตนเอง รักษาอุโบสถกรรม. บทว่า
สถณฺวมสุต ได้แก่ศีล. ก็พึงทราบบุรพโยค ของพระราชาที่ดำรงอยู่ในศีลนี้
นั้น.

ได้ยินว่า ในกาลก่อน พระราชาทรงสมภพในตระกูลคหบดี. ก็โดย
สมัยนั้น พระเถระรูปหนึ่งในพระศาสนาของพระพุทธเจ้ากัสสปะ ทรงพระชนม์
อยู่ จำพรรษาในป่า. พระโพธิสัตว์เข้าป่าด้วยภาระงานของตน เห็นพระเถระ
แล้ว เข้าไปเฝ้า ไหว้แล้ว แลดูที่นั่งและที่จงกรมเป็นต้น ของพระเถระ จึง
ถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระผู้เป็นเจ้าอยู่ในที่นั้นหรือ. ได้ฟังว่า อย่างนั้น

อุบาสก จึงคิดว่า สมควรที่จะสร้างบรรณศาลาถวายพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าในที่นี้แล้ว เลิกการงานของตนชนทัฬหสัมภาระ ทำบรรณศาลา ฉาบ โปกฝ้าด้วยดินเหนียว ดินประตุ ทำพนักนั่ง นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ด้วยคิดว่า พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจักทำการบริโภค หรือไม่หนอ.

พระเถระมาจากภายในบ้าน เข้าไปสู่บรรณศาลา แล้วนั่งที่พนัก. แม้อุบาสกมาแล้วไฉน นั่ง ณ ที่ใกล้แล้ว ถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ บรรณศาลาผาสุกไหม. ผาสุก สมควรแก่บรรพชิต. ท่านจักอยู่ที่นี้หรือ. อย่างนั้น อุบาสก. อุบาสกนั้นรู้แล้วว่า พระเถระจักอยู่โดยอาการรับให้พระเถระทราบ ว่าท่านพึงไปสู่ประตูเรือนของกระผมเป็นนิคัยแล้วเรียนว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญขอท่านจงให้พรอย่างหนึ่ง แก่กระผมเถิด. ดูก่อนอุบาสก บรรพชิตก้าวล่วงแล้ว. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เป็นพรที่ควรและไม่มีโทษ. อุบาสก จงบอก. ข้าแต่ท่านผู้เจริญ มนุษย์ทั้งหลายในที่นี้เป็นที่อยู่ประจำ ย่อมปรารถนาการมาในมงคล หรือ อมงคล ย่อมโกรธแก่พระเถระผู้ไม่มา เพราะฉะนั้น ท่านแม้ไปสู่ที่นิมนต์อื่นแล้ว เข้าไปสู่เรือนของกระผมแล้ว พึงทำกตกิจ. พระเถระรับแล้ว.

ก็โพธิสัตว์นั้น ปูเสื่อลำแพนในศาลาตั้งเตียงตั้ง วางพนักพิงวางที่ เช็ดเท้า ขุดสระ ทำที่จงกรมเกลี่ยทราย เห็นสัตว์มาทำลายฝา ทำดินเหนียว ไล้ตัก ก็ล้อมรั้วหนาม เห็นสัตว์ลงสระทำน้ำให้ชุ่มก็ก่อบันไดภายใน ล้อมรั้วหนามภายนอก ปลูกแถวตาลในที่สุดรั้วภายใน เห็นสัตว์ทำสกปรกที่อันสมควร ในมหาจงกรม ก็ล้อมที่จงกรมด้วยรั้ว ปลูกแถวตาลในที่สุดรั้วภายใน ยังอวาสนให้สำเร็จอย่างนี้ ถวายไตรจีวร บิณฑบาต ยา ภาชนะบริโภค เขยื่อน้ำ กรรไกร มีดตัดเล็บ เข็ม ไม้เท้า รองเท้า ตุ่มน้ำ ร่ม คบเพลิง ไม้แคะ มูลหู บาตร ถลกบาตร ฝักกรองน้ำ ที่กรองน้ำ ก็หรือ สิ่งที่บรรพชิตควรบริโภคอื่นแต่พระเถระ ชื่อว่า บริหารที่พระโพธิสัตว์ไม่ถวายแก่พระเถระไม่มี.

พระโพธิสัตว์นั้น รักษาศีล รักษาอุโบสถ บำรุงพระเถระตลอดชีวิต. พระเถระอยู่ในอาวาสนั้นเที่ยว บรรลุพระอรหัตแล้วนิพพาน. ฝ่ายพระโพธิสัตว์ทำบุญตลอดอายุแล้วไปเกิดในเทวโลก จุดจากเทวโลกนั้น มาสู่มนุษยโลกไปเกิดเป็นพระเจ้ามहाสุทตสันจักรพรรดิในราชธานี ชื่อว่า กุสาวดี.

**บุญแม้อันไม่ใหญ่ยิ่งได้กระทำแล้วในศาสนาของท่านอย่างนี้
มหาวิบาก จึงมี เพราะฉะนั้น ผู้มีปัญญาพึงทำบุญนั้น.**

บทว่า **มหาวิภูหิ** ความว่า มหาภูฏาการอันทำด้วยเงิน. ทรงพระประสงค์ที่จะประทับอยู่ในภูฏาการนั้น จึงได้เสด็จไป. บทว่า **เอตตวาทา** **กามวิตก** ความว่า พระเจ้ามหาสุทตสันจักรพรรดิ ทรงข่มวิตกทั้งสามที่ประตูกฏาการนั้นเที่ยวอย่างนี้ว่า.-

ดูก่อนกามวิตก ท่านพึงกลับเพียงเท่านี้ เบื้องหน้าแต่ไป ท่านไม่มีที่อยู่ นี้ชื่อว่า ฌณาการ ฌณาการนี้ ไม่ใช่ที่อยู่ร่วมกับท่าน.

ในบทว่า **ปรมชฌานัน** เป็นต้น ชื่อว่า กลิณบริกรรมกิจย่อมไม่มีต่างหาก ครันมีความต้องการนิลกสิณ นิลมณีกีย่อมมี ครันมีความต้องการด้วยปีตกสิณ สุวัณณะกีย่อมมี ครันมีความต้องการด้วยโลหิตกสิณ รัชตะมณีกีย่อมมี ครันมีความต้องการด้วยโอทาทกสิณ รัชตะกีย่อมมี ท่านบัญญัติกสิณในฐานะที่แลดูแล้ว ๆ อย่างนี้ในบทว่า **เมตตาสหคเตน** เป็นต้น คำที่จะพึงกล่าวแม้ทั้งหมด ได้กล่าวแล้วในวิสุททธิมรรคนั้นแล. ท่านกล่าวมานสิอัปป์มัญญาสี่ในบาลีด้วยประการฉะนี้. ก็มหาบุรุษยังสมาบัติแปดทั้งหมด อภิญญาห้าให้เกิดแล้วเข้าสมาบัติโดยอาการสิบสี่ด้วยสามารถอนุโลม ปฏิโลม เป็นอาทิ ให้เป็นไปด้วยความสุข ในสมาบัตินั้นเที่ยว เหมือนภมรเข้ารวงผึ้ง เป็นอยู่ด้วยมธุรส ฉะนั้น.

บทว่า กุสาวตราชธานี ความว่า กุสาวตราชธานี เป็นประมุข คือ เป็นใหญ่ทั้งหมดแห่งพระนครเหล่านั้น. บทว่า ภตุตภาหโร ความว่า ภัต อันจะพึงนำไปเฉพาะ. บทว่า วสุตตสุต วสุตตสุต ความว่า ท่านคิด อย่างนี้ เพราะเหตุไร. เพราะรำคาญด้วยเสียงบุคคลเหล่านั้น. ก็ท่านกล่าวว่า เสียงย่อมรบกวนผู้เข้าสมาบัติ เพราะฉะนั้น มหาบุรุษจึงรำคาญด้วยเสียง. ถ้า เช่นนั้น ทำไมจึงไม่บอกว่า พวกท่านจงอย่ามา. เดียวนี้พระราชาไม่เห็น เพราะฉะนั้น จึงไม่กล่าวว่า จักไม่ได้วัตรเป็นนิตย์ วัตรนั้นของชนเหล่านั้น จงอย่าขาดไป.

บทว่า เอตทโหสิ ความว่า ความคิดนั้นได้มีแล้วเมื่อไร. ในวันกาล กิริยาของพระราชา. ได้ยินว่า ในกาลนั้น เทพดาทั้งหลายคิดว่า พระราชาจะ อย่าทรงกระทำกาลกิริยาอย่างอนาถา จึงมีธิดา บุตรทั้งหลายที่ร้องไห้แหว่ล้อม กระทำกาลกิริยาเกิด. ลำดับนั้น นึกถึงเทวียังจิตแห่งเทวีเกิดขึ้นอย่างนี้. บทว่า ปีตานิ วตุทานิ ความว่า ได้ยินว่า ผ้าเหลืองเหล่านั้น เป็นที่พึงพอพระ- ราชหฤทัยของพระราชาโดยปกติ เพราะฉะนั้น พระนางสุภัททาเทวี จึงตรัส ว่า ท่านทั้งหลายจงห่มผ้าเหลือง. บทว่า เอตุเถว เทวิ เทวิ ติฏฐ ความว่า ชื่อว่า ฉานาคารนี้ ไม่ใช่สถานอยู่ร่วมกับท่านทั้งหลาย ชื่อว่า สถานที่ได้ ความยินดีในฉานท่านอย่าเข้ามาในที่นี้.

บทว่า เอตทโหสิ ความว่า ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายในโลกย่อมรุ่งโรจน์ ยิ่งในกาลสมัยใกล้ตาย ด้วยเหตุนี้ พระนางเทวินั้น ทรงเห็นความที่พระราชา ทรงมีพระอินทรีย์ผ่องใส จึงมีพระคำรัสอย่างนั้น.

แต่นั้น พระนางเทวีไม่ทรงปรารถนากาลกิริยาของพระราชาชั้นว่า ขอกาลกิริยาอย่าได้มีแต่พระราชา ครั้นถึงคุณสมบัติของพระราชานั้น ทรงคิด ว่า เราจักทำอาการให้ทรงมีพระชนม์มอยู่จึงทูลว่า อิมานิ เต เทว เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ฉนฺทํ** **ชเนหิ** ความว่า จงทรงยังความรักให้เกิดขึ้น คือ จงทรงกระทำปิติ. บทว่า **ชีวีเต ปน อเปกฺขํ** ความว่า พระองค์จงทรงทำความอาลัย คือ ความอยากในชีวิต. บทว่า **เอวํ โข มํ ตฺวํ เทวิ** ความว่า ครั้นพระนางเทวีสำคัญพระราชาว่า พระราชานี้เป็นบรรพชิต จึงทูลว่า ข้าแต่ท้าวะ หม่อมฉันเป็นหญิงย่อมไม่รู้จักถ้อยคำอันควรแก่บรรพชิต หม่อมฉันจะกล่าวอย่างไร มหาราช พระเจ้ามหาสุทฺธสจฺจนจักรพรรดิจึงตรัสว่า **เอวํ โข มํ ตฺวํ เทวิ สมฺมาจฺจาร** ดังนี้. บทว่า **ครหิตา** ความว่า สเปกข-กาลกิริยา อันพระพุทฺธเจ้า พระปัจเจกพุทฺธเจ้า พระสาวกและบรรพชิตเหล่าอื่น ผู้เป็นพหูสูตติเตียนแล้ว. เพราะเหตุอะไร. เพราะกาลกิริยาที่มีความห่วงใย เป็นเหตุให้เกิดเป็นชกฺษํ สุนฺชํ แพะ โค กระบือ หนู ไก่ และนกเป็นต้น ในเรือนของคนเท่านั้น.

บทว่า **อถ โข อานนฺท** ความว่า พระนางเทวี ไปในที่ควรส่วนสุดข้างหนึ่งแล้ว ทรงพระกัณแสง ทรงเช็ดพระอัสสุชล จึงตรัสดังนั้น. บทว่า **คหปติสฺส** ภา ความว่า ทำไมพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัส. ได้ยินว่า สมบัติอันมากย่อมมีแก่ชนเหล่านั้นเหมือนมีแก่บุตรของโสณเศรษฐีเป็นต้น ฉะนั้น. ได้ยินว่า ถาดแห่งกัฏโถหนึ่งของโสณเศรษฐีบุตร มีราคาตั้งสองแสน เมื่อชนเหล่านั้นบริโภคกัฏเช่นนั้น ชั่วครู่ก็เกิดความเมาในกัฏ ทำให้อึดอัด ลำบาก เพราะกัฏ ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **ยํ เตน สมเยน อชฺฌาวสामी** ความว่า นครที่เราอยู่มีเพียงนครเดียวเท่านั้น. บุตรธิดาเป็นต้นและทาสมนุษย์ทั้งหลายอยู่ในนครที่เดียว. แม้ในปราสาทและกุฎาคารทั้งหลาย ก็มีนัยเช่นเดียวกัน.

ในบัลลังก์เป็นต้น ก็ทรงใช้บัลลังก์เดียวเท่านั้น. บัลลังก์ที่เดียว เป็นของใช้สำหรับ บุตรเป็นต้น. แม้ในสตรีทั้งหลาย สตรีคนเดียวเท่านั้น บำรุง

สตรีที่เหลือเป็นเพียงบริวาร. บทว่า **ปริthalmi** ความว่า เรานุ่งผ้าคู่เดียวเท่านั้น. ผ้าคู่ที่เหลือย่อมมีแก่บุรุษ ๑๖ แสน ๘๐ พันคนผู้ขอเที่ยวไป. บทว่า **ภุขามิ** แสดงว่า เราบริโภคข้าวสุกเพียงหนึ่งทะนาน โดยปัดละเป็นประมาณที่เหลือได้แก่บุรุษ ๘ แสน ๔๐ พัน ที่ขอเที่ยวไป. จริงอยู่ สำหรับหนึ่ง พอแก่ชนสิบคน. ได้ยินว่า พระนคร ๘๔,๐๐๐ แห่ง ปราสาทพันหลัง และ ภูฏาคารหนึ่งพัน เกิดขึ้นเพราะผลบุญไหลมาแห่งบรรณศาลาหลังเดียว. บัลลังก์ ๘๔,๐๐๐ หลังเกิดขึ้น ด้วยผลบุญไหลมาแห่งเตียงที่ถวายเพื่อประโยชน์แก่การนอน. ช้าง ๘๔,๐๐๐ เชือก ม้า ๑,๐๐๐ ตัว รถ ๑,๐๐๐ คัน เกิดขึ้นด้วยผลบุญที่ไหลมาแห่งเตียงที่ถวาย เพื่อประโยชน์แก่การนั่ง. แก้วมณี ๘๔,๐๐๐ ดวง เกิดขึ้นด้วยผลบุญที่ไหลมาแห่งประทับหนึ่งดวง. สระโบกขรณี ๘๔,๐๐๐ สระ เกิดขึ้นด้วยผลบุญที่ไหลมาแห่งสระโบกขรณีหนึ่งสระ. สตรี ๘๔,๐๐๐ นาง บุตร ๑,๐๐๐ คน คหบดี ๑,๐๐๐ คน เกิดขึ้นด้วยผลบุญที่ไหลมาแห่งการถวายบริโภคภาชนะ บาตร ถลกบาตร ธรรมกรก ผ้ากรองน้ำ หม้อน้ำ กรรไกร มีดตัดเล็บ เข็ม กุญแจ ไม้เคาะมูลหู ผ้าเช็ดเท้า รองเท้า ร่ม และไม้เท้า. แม่โคนม ๘๔,๐๐๐ ตัว เกิดขึ้นด้วยผลบุญที่ไหลมาแห่งทานโครส. ผ้า ๘๔,๐๐๐ โกฎิพับเกิดขึ้นด้วยผลบุญอันไหลมาแห่งทานผ้าถุงผ้าห่ม. สำหรับใส่ พระกระยาหาร ๘๔,๐๐๐ สำหรับ ฟิงทราบว่า เกิดขึ้นด้วยผลบุญที่ไหลมาแห่งทานโภชนา. พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสถึงสมบัติของพระเจ้ามหาสุทิสสนจักรพรรดิตั้งแต่ต้นโดยพิสดาร ดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงสมบัตินั้นทั้งหมดเหมือนแสดงโรงเล่นฝุ่นแก่เด็กทั้งหลาย บรรทมบนพระแท่นเป็นที่ดับขันธปรินิพานแล้วตรัสว่า ดูกรอานนท์ เธอจงดู ดังนี้เป็นอาทิ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **วิปริธตา** ความว่า ถึงซึ่งความแปรปรวนเหมือนประทับดับ โดยละปกติไปฉะนั้น. บทว่า **เอว อนิจฺจาโข อานนฺท**

อัมมชาลา ความว่า ชื่อว่า ไม่เที่ยง เพราะธรรมดาว่ามีแล้ว กลับไม่มีอย่างนี้.
บุรุษผูกพะวงในต้นไม้จำปาสูงร้อยศอก ขึ้นแล้ว ถือเอาดอกไม้จำปาแก่พะวง
ลงมาฉนใด พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ฉนนั้นเหมือนกัน ทรงยก ซึ่งสมบัติของพระ
เจ้ามหาสุทฺธสัจจกัณฐก สูงถึงแสนโกฏิปี ไม่ใช่ร้อย เหมือนผูกพะวง ทรงถือ
เอา อนิจลักษณะที่ตั้งอยู่ในที่สุดแห่งสมบัติ ก้าวลงเหมือนแก่พะวง ด้วย
ประการฉะนี้. ด้วยเหตุนี้ ในกาลก่อน พระเจ้า วสกะ ทรงสดับพระสูตรนี้
ที่พระทีฆภาคกเถระสาธยายในอัมพลัญจิกา ด้านทิศตะวันออกแห่งโลหะ
ปราสาทแล้วทรง คิดว่า พระผู้เป็นเจ้าของเรากล่าวอะไรในที่นี้ พระผู้เป็นเจ้าของ
เรากล่าวเฉพาะ สมบัติในฐานะที่ตนได้กินได้ดื่มเท่านั้น ทรงเหยียดพระหัตถ์ซ้าย
ประสานด้วยพระหัตถ์ขวาว่า ท่านมีจักขุด้วยจักขุห้าประการ เห็นสูตรนี้แล้ว
กล่าวอย่างนี้ ในกาลที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนอานนทฺ์ สังขารทั้งหลาย
ไม่เที่ยงอย่างนี้แล. ทรงมีพระหฤทัยยินดีว่า สาธุ สาธุ ทรงให้สาธุการ.

บทว่า เอว อชฺฐวา ความว่า ปราศจากความแน่นอน เหมือนคลื่น
น้ำเป็นต้นอย่างนี้. บทว่า เอว อนสุตฺตาสิกา ความว่า ปราศจากลมอัสนาสะ
เหมือนน้ำที่ดื่มแล้ว และเหมือนจันทร์ที่ลُبได้ในความฝันอย่างนี้. บทว่า
สรีริ นิกฺขิเปยฺย ความว่า ทิ้งสรีระ. บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อน
อานนทฺ์ การทิ้งหรือการปฏิบัติสรีระอื่น ย่อมไม่มีแก่พระตถาคต. ก็แลครั้น
ตรัสอย่างนี้แล้ว จึงตรัสเรียกพระเถระอีกว่า ธรรมคาอาณภาพแห่งพระเจ้า
จักรพรรดิ ย่อมอันตรธานในวันที่เจ็ดแห่งการบวช. ส่วนสมบัติทั้งหมด นี้คือ
กัมแพงรัตนะเจ็ดชั้น ตาลรัตนะ สระโบกขรณี ๘๔,๐๐๐ สระ ธรรมปราสาท
ธรรมาโบกขรณี จักรรัตนะ อันตรธานแล้วในวันที่เจ็ด แต่กาลกิริยาแห่ง
พระเจ้ามหาสุทฺธสัจจกัณฐก. ในข้างเป็นต้น ก็ธรรมคาอย่างนี้. ที่หมดอายุชั้ย
ก็ทำกาลกิริยาไป. ครั้นอายุยังเหลืออยู่ หัตถ์รัตนะ ก็จะไปสู่ตระกูลอุโบสถ

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 528
อัสสรัตนะ ก็จะไปสู่ตระกูลลาหก มณิรตนะก็จะไปสู่ วิบูลบรรพตเท่านั้นเอง.
อาณาเขตแห่งอติรัตนะ ย่อมอันตรธานไป. จักขุของคหบดีรัตนะก็จะกลับ
เป็นปกติ. การขวนขวายของปริณายกรัตนะ ก็ย่อมพินาศ.

บทว่า **อิทมโวจ ภควา** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสบทนี้
ทั้งหมดที่มาแล้วและไม่มาแล้วในพระบาลี. บทที่เหลือมีเนื้อความง่ายทั้งนั้น
ดังนี้.

จบ อรรถกถามหาสุทฺถสสูตรที่ ๔

๕. ขวตถสูตร

คติพยากรณ์ เรื่องผู้บำรุงชาวบ้านาทิกะ

[๑๘๗] ข้าพเจ้า ได้สดับมาดังนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระตำหนักศิลาชกาวสละ
ในบ้านนาทิกะ ก็โดยสมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ ถึงชนผู้บำรุง
ซึ่งทำกาละล่วงไปนานแล้วในการอุบัติในชนบทไกลเคียง คือ กาสี โกศล วัชชี
มัลละ เจติ วัชสะ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสน ว่า คนโน้นเกิด ณ ที่โน้น
คนโน้นเกิด ณ ที่โน้น ชนผู้บำรุงชาวบ้านาทิกะกว่า ๕๐ คน ทำกาละล่วง
ไปนานแล้วเป็นโอปปาติกะ เพราะสิ้นไปซึ่งสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ อย่าง ปรินิพ-
พาน ณ ที่นั้น ไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา ชนผู้บำรุงชาวบ้านาทิกะ
กว่า ๕๐ คน ทำกาละล่วงไปนานแล้วเป็นพระสกทาคามี เพราะสิ้นสังโยชน์
๓ อย่าง เพราะราคะ โทสะ โมหะ เบบาง จะกลับมาสู่โลกนี้เพียงครั้งเดียว
แล้วทำสิ่งที่สุดแห่งทุกขี้ได้ ชนผู้บำรุงชาวบ้านาทิกะกว่า ๕๐๐ คน ทำกาละ
ล่วงไปนานแล้ว เป็นพระโสดาบัน เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ อย่าง มีอันไม่ตกต่ำ
เป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงมีสัมโพธิญาณเป็นเบื้องหน้า.

[๑๘๘] ชนผู้บำรุงชาวบ้านาทิกะ ได้สดับข่าวมาว่า พระผู้มีพระภาค
เจ้าทรงพยากรณ์ถึงชนผู้บำรุงทำกาละล่วงไปนานแล้วในการอุบัติในชนบทไกล-
เคียง คือ กาสี โกศล วัชชี มัลละ เจติ กุรุ ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสน
ว่า คนโน้นเกิด ณ ที่โน้น คนโน้นเกิด ณ ที่โน้น ชนผู้บำรุงชาวบ้านาทิกะ
กว่า ๕๐ คน ทำกาละล่วงไปนานแล้ว เป็นโอปปาติกะ เพราะสิ้นไปซึ่งสังโยชน์

เบื่องต่ำ ๕ อย่าง ปรินิพพาน ณ ที่นั้น ไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา จนผู้บำรุงชาวบ้านนาทิกะกว่า ๕๐ คน ทำกาละล่วงไปนานแล้ว เป็นพระสกทาคามี เพราะสิ้นสังโยชน์ ๑ อย่าง เพราะราคะ โทสะ โมหะ เบาบาง จะกลับมาสู่โลกนี้เพียงครั้งเดียว แล้วจักทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ได้ จนผู้บำรุงชาวบ้านนาทิกะกว่า ๕๐๐ คน ทำกาละล่วงไปนานแล้ว เป็นพระโสดาบัน เพราะสิ้นสังโยชน์ ๑ อย่าง มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงมีสัมโพธิญาณเป็นเบื้องหน้า เพราะเหตุนั้นแล จนผู้บำรุงชาวบ้านนาทิกะ ได้ฟังปัญหาพยากรณ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วดีใจ เบิกบาน เกิดปีติโสมนัส.

ประวัติของพระอนนทเถระ

[๑๘๕] พระอนนทผู้มีอายุได้สดับข่าวมาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ถึงชนผู้บำรุงทำกาละล่วงไปนานแล้วในการอุปบัติในชนบทใกล้เคียงทั้งหลาย คือ กาลี โกศล วัชชี มัลละ เจติ วังสะ กुरु ปัญจาละ มัจฉะ สุรเสน ว่า คนโน้นเกิด ณ ที่โน้น คนโน้นเกิด ณ ที่โน้น จนผู้บำรุงชาวบ้านนาทิกะกว่า ๕๐ คน ทำกาละล่วงไปนานแล้ว เป็นโอบปาติกะ เพราะสิ้นไปซึ่งสังโยชน์เบื่องต่ำ ๕ อย่าง ปรินิพพาน ณ ที่นั้น ไม่กลับจากโลกนั้นเป็นธรรมดา จนผู้บำรุงชาวบ้านนาทิกะกว่า ๕๐ คน ทำกาละล่วงไปนานแล้ว เป็นพระสกทาคามี เพราะสิ้นสังโยชน์ ๑ อย่าง เพราะราคะ โทสะ โมหะ เบาบาง จะกลับมาสู่โลกนี้เพียงครั้งเดียว แล้วจักทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ได้ จนผู้บำรุงชาวบ้านนาทิกะกว่า ๕๐๐ คน ทำกาละล่วงไปนานแล้ว เป็นพระโสดาบัน เพราะสิ้นสังโยชน์ ๑ อย่าง มีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยงมีสัมโพธิญาณเป็นเบื้องหน้า เพราะเหตุนั้นแล จนผู้บำรุงชาวบ้านนาทิกะได้ฟังปัญหาพยากรณ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วดีใจ เบิกบานเกิดปีติโสมนัส.

ครั้งนั้นแล พระอนานที่ผู้มีอายุมีปริวิตกว่า ก็ชนผู้บำรุงขามคชเหล่านี้ มีมากและเป็นรัตตัญญู ทำกาลละล่วงไปนานแล้ว อังคะและมคช เห็นจะว่างเปล่าจากชนผู้บำรุงขามคชซึ่งทำกาลละล่วงไปนานแล้ว ก็ด้วยเหตุนี้แล ขามคชทั้งหลายเป็นผู้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า เลื่อมใสในพระธรรม เลื่อมใสในพระสงฆ์ กระทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ขามคชเหล่านั้น ทำกาลละล่วงไปนานแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ การพยากรณ์จะพึงสำเร็จประโยชน์ แม้แก่พวกเขา ชนมากจะพึงเลื่อมใส แต่นั้น จะพึงไปสู่สุคติ อนึ่ง พระเจ้าพิมพิสาร จอมเสนี พระเจ้าแผ่นดินแห่งมคชพระองค์นี้ ทรงดำรงอยู่ในธรรม เป็นพระราชูปการโดยธรรม ทรงเกื้อกูลแก่พราหมณ์คหบดี ชาวนิกมและชาวชนบททั้งหลาย อนึ่ง ได้ยินว่า พวกมนุษย์พากันสรรเสริญว่า พระเจ้าแผ่นดินมคชนั้น ทรงดำรงอยู่ในธรรม เป็นพระราชูปการโดยธรรม ทรงปกครองให้พวกเราเป็นสุขอย่างนี้ เสด็จสวรรคตเสียแล้ว พวกเรา อยู่เป็นผาสุกในแว่นแคว้นของพระองค์ผู้ทรงดำรงอยู่ในธรรม เป็นพระราชูปการโดยธรรมอย่างนี้ แม่อนึ่ง พระเจ้าแผ่นดินมคชนั้นแล ทรงเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ทรงเลื่อมใสในพระธรรม ทรงเลื่อมใสในพระสงฆ์ ทรงทำให้บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ได้ยินว่า พวกมนุษย์ได้กล่าวอย่างนี้ว่า แม้จนกระทั่งเวลาจะเสด็จสวรรคต พระเจ้าพิมพิสาร จอมเสนีพระเจ้าแผ่นดินมคช ก็ยังทรงสรรเสริญ พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จสวรรคตแล้ว พระเจ้าแผ่นดินมคชนั้นเสด็จสวรรคตล่วงไปนานแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ การพยากรณ์จะพึงสำเร็จประโยชน์แม้แก่พระเจ้าแผ่นดินมคชนั้น ชนมากจะพึงเลื่อมใส แต่นั้นจะพึงไปสู่สุคติก็พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้ในแผ่นดินมคช เหตุไฉน พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่ทรงพยากรณ์ถึงชนผู้บำรุงขามคช ซึ่งทำกาลละล่วงไปนานแล้วในแผ่นดินมคชที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรู้นั้น ในการอุบัติทั้งหลายเล่า ก็ถ้าพระผู้มีพระ-

ภาคเจ้า ไม่ทรงพยากรณ์ถึงชนผู้บำรุงชวามครทั้งหลายที่ทำกาลล่วงไปนานแล้ว ในการอุบัติทั้งหลาย ก็จะเป็นเหตุให้ชนผู้บำรุงชวามครทั้งหลายจะพึงเสียใจว่า โฉนพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงไม่ทรงพยากรณ์ถึงพวกเขา. พระอานนท์ผู้มีอายุปรารภถึงชนผู้บำรุงชวามครนี้ ทูลเทียบเคียงเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วลุกจากอาสนะถวายนอภิวาทพระผู้มีพระภาคเจ้าทำประทักษิณหลีกไปแล้ว.

[๑๕๐] ครั้งนั้นแล เมื่อพระอานนท์ผู้มีอายุหลีกไปไม่นาน ในปุพพ-
พัฒนาสมัยเวลาใกล้รุ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนุ่งสบง ทรงบาตรและจีวรเสด็จ
เข้าไปบิณฑบาตยังบ้านนาทิกะ เสด็จเที่ยวบิณฑบาตในบ้านนาทิกะ ภายหลัง
ภัต เสด็จกลับจากบิณฑบาตแล้ว ทรงล้างพระบาทเสด็จเข้าพระตำหนัก คิณฺฑุ-
ชกาวัสถะ ทรงปรารภถึงชนผู้บำรุงชวามครทรงตั้งพระทัยมนสิการประมวลเหตุ
ทั้งปวงด้วยพระทัย ประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ ด้วยทรงพระดำริว่า ผู้
เจริญเหล่านั้นมีคติดังใด มีภพหน้าอย่างใด เราจักรู้คดี จักรู้ภพหน้า
ของชนผู้บำรุงชวามครเหล่านั้น . พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นชนผู้บำรุงชวามคร
ว่าผู้เจริญเหล่านั้นมีคติดังไร มีภพหน้าเป็นอย่างไร. ครั้งนั้นแล ใน
สายัณห์สมัยเวลาใกล้เย็น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากที่เรือนเสด็จออกจาก
พระตำหนัก คิณฺฑุชกาวัสถะ ประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ในร่มเงาวิหาร.

ว่าด้วยชนวสถะ

[๑๕๑] ครั้งนั้นแล พระอานนท์ผู้มีอายุเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ถึงที่ประทับ ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายนอภิวาทแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นัง
ณ ที่ควรส่วนสุดข้างหนึ่ง พระอานนท์ผู้มีอายุ นั่ง ณ ที่ควรส่วนสุดข้างหนึ่ง ได้
กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
มีพระอิริยาบถสงบขยับ ทรงมีพระฉวีวรรณแห่งพระพักตร์เปล่งปลั่งยิ่งนัก เพราะ
พระอินทรีย์ทั้งหลายส่องไสววันนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ด้วยวิหารธรรม

อันสงบแน่. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูกรอานนท์ ข้อที่เธอปรารภชนผู้บำรุง
ชาวมคชพุดเลียบเคียงเฉพาะหน้าเราแล้ว ลุกจากอาสนะหลีกไป เพราะข้อ
นั้นเป็นเหตุ เราเที่ยววิณฑาทในบ้านนาทิกะ ภายหลังภัต กลับจากวิณฑาท
แล้วล้างเท้าเข้าไปยังที่พัก คิณชกาวสละแล้ว ปรารภถึงชนผู้บำรุงชาวมคช ตั้งใจ
มณฑิการประมวลเหตุทั้งปวงด้วยใจ นั่งอยู่บนอาสนะที่ปูลาดไว้ด้วยคำริว่า เรา
จักรู้คติ จักรู้ภพหน้าของชาวมคชเหล่านั้นว่า ผู้เจริญเหล่านั้น มีคติเป็น
อย่างไร มีภพหน้าเป็นอย่างไร อานนท์ เราได้เห็นชนผู้บำรุงชาวมคชแล้วว่า
ผู้เจริญเหล่านั้นมีคติเป็นอย่างไร มีภพหน้าเป็นอย่างไร ครั้งนั้นยักษ์ หายไป
เปล่งเสียงให้ได้ยินว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าข้าพระพุทธเจ้าชื่อว่า ชนวสกะ
ข้าแต่พระสุคต ข้าพระพุทธเจ้าชื่อว่าชนวสกะ อานนท์ เธอรู้หรือไม่ว่า เธอเคย
ฟังชื่อว่า ชนวสกะ เห็นปานนี้ ในกาลก่อนแต่กาลนี้. พระอานนท์กราบทูล
ว่า ข้าพระองค์ไม่รู้เลยว่า เคยได้ฟังชื่อว่า ชนวสกะ เห็นปานนี้ ในกาลก่อน
แต่กาลนี้ อนึ่ง ข้าพระองค์ได้ฟังชื่อว่า ชนวสกะ ทำให้ชนลุกชูชัน ทำให้เกิด
ความคิดว่า ยักษ์ที่มีชื่อว่า ชนวสกะ ไม่ใช่ยักษ์ชั้นต่ำเป็นแน่ๆ พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าตรัสว่า ดูกรอานนท์ ในระหว่างนั้น เสียงได้ปรากฏขึ้น ยักษ์มีผิวพรรณ
อันงามยิ่งได้ปรากฏต่อหน้าเรา ได้เปล่งเสียงให้ได้ยินแม้เป็นครั้งที่สองว่า ข้า
แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าชื่อว่า พิมพิสาร ข้าแต่พระสุคต ข้าพระ-
พุทธเจ้าชื่อ พิมพิสาร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้าเข้าถึงความเป็น
สหายของท้าวเวสวัณมหาราชเป็นครั้งที่ ๗ นี้ ข้าพระพุทธเจ้านั้นจตุจากนี้แล้ว
สามารถเป็นราชาในหมู่มนุษย์.

[๑๕๒] ข้าพระพุทธเจ้าท่องเที่ยวจากเทวโลกนี้

เจ็ดครั้ง จากมนุษย์โลกนั้นเจ็ดครั้ง รวม

สิบสี่ครั้ง ย่อมรู้จักภพที่ข้าพระพุทธเจ้าเคย

อยู่อาศัยในกาลก่อน.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้ามีความไม่ตกต่ำ ทราบชัดถึงความไม่ตกต่ำเป็นเวลานาน อนึ่งความหวังเพื่อความเป็นพระสกทาคามีของข้าพระพุทธเจ้ายังคงมีอยู่. พระอานนทกราบทูลว่า ข้อที่ ชนวสภยภัยประกาศว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้ามีความไม่ตกต่ำทราบชัดถึงความไม่ตกต่ำเป็นเวลานาน และประกาศว่า ความหวังเพื่อความเป็นพระสกทาคามีของข้าพระพุทธเจ้ายังคงมีอยู่นี้ น่าอัศจรรย์สำหรับท่านชนวสภยภัยไม่เคยมีมาสำหรับท่านชนวสภยภัย ก็ท่านชนวสภยภัย ทราบชัดถึงการบรรลุคุณวิเศษ อันโอฬารเห็นปานนี้จากอะไรเป็นเหตุเล่า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ชนวสภยภัยประกาศว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า นอกจากพระศาสนาของพระองค์ ข้าพระพุทธเจ้าไม่รู้จักการบรรลุคุณวิเศษอันโอฬาร ข้าแต่พระสุคต นอกจากพระศาสนาของพระองค์ ข้าพระพุทธเจ้าไม่รู้จักการบรรลุคุณวิเศษอันโอฬาร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ตั้งแต่วันที่ข้าพระพุทธเจ้าเลื่อมใสอย่างยิ่งในพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นต้นมา ข้าพระพุทธเจ้าไม่ตกต่ำ ทราบชัดถึงความไม่ตกต่ำเป็นเวลานาน และความหวังเพื่อความเป็นพระสกทาคามีของข้าพระพุทธเจ้ายังคงมีอยู่. ข้าพระพุทธเจ้าถูกท้าวเวสวัณมหาราชส่งไปในสำนักของท้าววิรูปภมหาราชด้วยกรณีกิจบางอย่าง ในระหว่างทางได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งเสด็จเข้าไปสู่พระตำหนักคิณชกาวสละ ทรงปรารภถึงชนผู้บำรุงชวามคธ ตั้งพระทัยมณสิการประมวลเหตุทั้งปวงด้วยพระทัยประทับอยู่ด้วยทรงดำริว่า เรารู้จักคติ รู้จักภพหน้าของชวามคธเหล่านั้นว่า ผู้เจริญเหล่านั้นมีคติเป็นอย่างไร มีภพหน้าเป็นอย่างไร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้อที่ข้าพระพุทธเจ้ารับคำต่อหน้าท้าวเวสวัณซึ่งกล่าวในบริษัทนั้นว่า ผู้เจริญเหล่านั้นมีคติเป็นอย่างไร มีภพหน้าเป็นอย่างไร เป็นความอัศจรรย์เล็กน้อย ข้าพระพุทธเจ้าคิดว่า เราจะเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า และจักกราบทูลข้อนี้แด่พระผู้มีพระภาคเจ้า

ข้าพระพุทธเจ้ามีเหตุ ๒ อย่างนี้แล เพื่อที่จะได้เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า วันก่อนๆ นานมาแล้ว ในวันอุโบสถที่ ๑๕ แห่งราตรีวันเพ็ญวิสาขบูชา เทวดาชั้น ดาวดึงส์ทั้งสิ้นนั่งประชุมในสุทธมาสภา เทพบริษัทยกมายนั่งอยู่โดยรอบ และท้าวมหาราชทั้งสิ้นนั่งอยู่ใน ๔ ทิศ คือ ในทิศบูรพา ท้าวครุฑมหาราช นั่งผินหน้าไปทางทิศปัจฉิมแวดล้อมด้วยเทวดาทั้งหลาย ในทิศทักษิณ ท้าว วิรุฬหกมหาราชนั่งผินหน้าไปทางทิศอุดร แวดล้อมด้วยเทวดาทั้งหลาย ในทิศ ปัจฉิม ท้าววิรูปักษมหาราช นั่งผินหน้าไปทางทิศบูรพา แวดล้อมด้วยเทวดา ทั้งหมด ในทิศอุดร ท้าวเวสวัณมหาราช นั่งผินหน้าไปทางทิศทักษิณ แวดล้อมด้วยเทวดาทั้งหลาย ก็เมื่อเทวดาชั้นดาวดึงส์ทั้งสิ้นนั่งประชุมใน สุทธมาสภา เทพบริษัทยกมายนั่งอยู่โดยรอบ และท้าวมหาราชทั้งสิ้นนั่งอยู่ ในทิศทั้ง ๔ นี้ อาสนะของมหาราชทั้งสิ้นนั้น ข้างหลังถัดออกมาก็เป็นอาสนะ ของข้าพระพุทธเจ้า เหล่าเทพที่ประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว บังเกิดในดาวดึงส์เมื่อคืนนี้ ย่อมไพโรจน์ลวงเทวดาเหล่านี้ด้วยวรรณะและยศ ด้วยเหตุนี้ เทวดาชั้นดาวดึงส์จึงดีใจ เบิกบาน เกิดปีติและโสมนัสว่า ผู้เจริญ ทั้งหมด ทิพยกายย่อมบริบูรณ์หนอ อสุรกายย่อมเสื่อมไป ครั้งนั้นแล ท้าว ลักกะจอมเทพ ทรงทราบความบันเทิงของเทวดาชั้นดาวดึงส์แล้ว จึงทรง บันเทิงตามด้วยคาถาเหล่านี้ ความว่า

[๑๕๓] ดูก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย ทวยเทพชั้น
ดาวดึงส์พร้อมกับพระอินทร์ ถวายนมัส-
การพระตถาคตและความที่พระธรรมเป็น
ธรรมดี เห็นทวยเทพใหม่ๆ มีวรรณะ มี
ยศ ประพฤติพรหมจรรย์ในพระสุคตมา
ประชุม ณ สุทธมาสภานี้ ย่อมบันเทิงหนอ.

ทวยเทพชั้นดาวดึงส์ ผู้เป็นสาวกของ
พระสุคตผู้ทรงฤทธิ์ปัญญา บรรลุลุณฐกรรม
วิเศษแล้วในสุทธรรมาสภานี้ ไพโรจน์ลวง
เทพเหล่าอื่นด้วยวรรณะ ด้วยยศและอายุ.
ทวยเทพ ชั้น ดาวดึงส์ พร้อมกับ พระ-
อินทร์ถวายนมัสการพระตถาคตและความ
ที่พระธรรมเป็นธรรมดี เห็นเหตุนี้แล้วย่อม
บันเทิง ดังนี้.

[๑๕๔] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทราบว่า เพราะเหตุนี้ เทวดาชั้น
ดาวดึงส์ จึงดีใจเกิดปีติและโสมนัสยิ่งประมาณว่า ทิพยกายบริบูรณ์หนอ
อสุรกายย่อมเสื่อมไป ครั้งนั้น ท้าวมหาราชทั้งสี่ ถึงแม้จะมีคำที่เทวดาชั้นดาว-
ดึงส์คิดกันปริศยากันถึงความประสงค์ ซึ่งเป็นเหตุให้นั่งประชุม ณ สุทธรรมา
สภากล่าวแล้ว ก็มีในข้อประสงค์นั้น ท้าวมหาราชทั้งสี่แม้รับคำสั่งกำชับมาแล้ว
ก็มีในข้อประสงค์นั้น ยืนอยู่บนอาสนะของตน ๆ ไม่หลีกไป.

ท้าวมหาราชเหล่านั้นผู้รับถ้อยคำ รับ
คำสั่งแล้ว มีใจผ่องใส สงบระงับ ยืนอยู่
บนอาสนะของตน ๆ ดังนี้.

[๑๕๕] ครั้งนั้นแล ในทิศอุดร แสงสว่างอย่างยิ่งเกิดขึ้น โอภาส
ปรากฏสว่างซึ่งเทวานุภาพแห่งเทพทั้งหลาย ลำดับนั้น ท้าวสักกะจอมเทพ จึง
ตรัสเรียกทวยเทพชั้นดาวดึงส์ว่า คู่ก่อนท่านผู้นิรทุกข์ นิमितปรากฏแสงสว่าง
เกิดขึ้น โอภาสปรากฏ พรหมจักเกิดฉันใด ข้อที่ว่าแสงสว่างเกิดขึ้น โอภาส
ปรากฏนั้น เป็นบุพพนิमितเพื่อเกิดของพรหม ฉะนั้น.

นิमितปรากฏ พรหมจักเกิดฉันทใด ข้อ
ที่ว่าโอกาสรุ่งเรืองใหญ่ฉันท เป็นบุพพนิमित
ของพรหม ฉันทนั้น.

ว่าด้วยสนังกุมารพรหม

[๑๕๖] ครั้นนั้นแล เทวดาชั้นดาวดึงส์ นั่งบนอาสนะของตน ๆ ด้วยคิดว่า พวกเราจักรู้โอกาสนั้น วิบากใดจักมี พวกเราจักทำให้แจ้งซึ่งวิบากนั้นก่อนแล้วจึงไป. ท้าวมหาราชแม่ทั้งสี่นั่งบนอาสนะของตน ๆ ด้วยคิดว่า พวกเราจักรู้โอกาสนั้น วิบากใดจักมี พวกเราจักทำให้แจ้ง ซึ่งวิบากนั้นก่อนแล้วจึงไป. เทวดาชั้นดาวดึงส์ฟังข้อความนี้แล้วเข้าสงบอารมณ์ว่า พวกเราจักรู้โอกาสนั้น วิบากใดจักมี พวกเราจักกระทำให้แจ้งซึ่งวิบากนั้นก่อนแล้วจึงไป ในเวลาใด สนังกุมารพรหมปรากฏแก่เทวดาชั้นดาวดึงส์ ก็นิรมิตอภินิหารใหญ่ยิ่ง เพศปรกติของพรหมอันเทพเหล่าอื่นไม่พึงมองเห็น ก็ปรากฏในสายตาของเทวดาชั้นดาวดึงส์ ในเวลาใดที่สนังกุมารพรหมปรากฏแก่เทวดาชั้นดาวดึงส์ ย่อมรุ่งเรืองล่วงเทวดาเหล่าอื่นด้วยวรรณะและยศ เทวดามีกายเป็นทองคำ ย่อมรุ่งเรืองล่วงกายมนุษย์แม่ฉันท ในเวลาที่สนังกุมารพรหมปรากฏแก่เทวดาชั้นดาวดึงส์ ย่อมรุ่งเรืองล่วงเทพเหล่าอื่นด้วยวรรณะและยศ ฉันทนั้นเหมือนกัน ในเวลาใด สนังกุมารพรหมปรากฏแก่เทวดาชั้นดาวดึงส์ เทพบางองค์ในบริษัทนั้น ไม่ไหว ไม่ต้อนรับ หรือไม่เชิญด้วยอาสนะเทพทั้งหมดเที่ยว นั่งนั่งประคองอัญชลียูบนบัลลังก์ บัดนี้ สนังกุมารพรหมจักปรารภนาต่อเทพองค์ใด ก็จักนั่งบนบัลลังก์ของเทพองค์นั้น สนังกุมารพรหมนั่งบนบัลลังก์ของเทพองค์ใดแล เทพองค์นั้นย่อมได้ความยินดีอย่างยิ่ง ย่อมได้ความโสมนัสอย่างยิ่ง พระราชาผู้กษัตริย์ได้มูรธาภิเษกแล้ว ทรง

ครองราชสมบัติใหม่ ย่อมทรงได้ความยินดีอย่างยิ่ง ย่อมทรงได้ความโสมนัส
อย่างยิ่ง แม้นินโด สันถุมารพหม นั่งบนบัลลังก์ของเทพองค์ใด เทพ
องค์นั้นย่อมได้ความยินดีอย่างยิ่ง ย่อมได้ความโสมนัสอย่างยิ่ง ฉะนั้นเหมือนกัน
ในเวลานั้น สันถุมารพหมนิรมิตอัฏฐาพใหญ่ยิ่ง เป็นเพศกุมารเช่นกับปัญจ-
สิขเทพบุตรปรากฏแก่เทวดาชั้นดาวดึงส์ เหาะขึ้นเวหาสนั่งขัดสมาธิในอากาศ
ที่ว่างเปล่า. บุรุษผู้มีกำลังนั่งขัดสมาธิบนบัลลังก์ที่ปูลาดดี หรือ บนภูมิภาค
ราบเรียบแม้นินโด สันถุมารพหมก็ฉะนั้นเหมือนกัน เหาะขึ้นเวหาสนั่งขัด
สมาธิในอากาศที่ว่างเปล่า ทราบความเบิกบานใจของเทวดาชั้นดาวดึงส์แล้ว
บันเทิง ด้วยคาถาเหล่านี้ ความว่า

คาถาอนุโมทนา

[๑๕๗] ดูก่อนผู้เจริญทั้งหลาย ทวยเทพชั้นดาว
ดึงส์พร้อมกับพระอินทร์ ถวายนมัสการ
พระตถาคตและความที่พระธรรมเป็น
ธรรมดี เห็นทวยเทพใหม่ๆ มีวรรณะ
มียศ ประพฤติพรหมจรรย์ในพระสุตตมา
ประชุม ณ สุธรรมาสถานี ย่อมบันเทิง
หนอ.

ทวยเทพชั้นดาวดึงส์ ผู้เป็นสาวกของ
พระสุตตผู้ทรงฤทธิ์ปัญญา บรรลุดุคุณธรรม
วิเศษแล้วในสุธรรมาสถานี ไพโรจน์ล่ง
เทพเหล่าอื่นด้วยวรรณะ ด้วยยศ และอายุ.

ทวยเทพชั้นดาวดึงส์ พร้อมกับพระ-

อินทรีถวายนมัสการพระตถาคตและความ

ที่พระธรรมเป็นธรรมดีเห็นเหตุนี้แล้ว

ย่อมบันเทิง ดังนี้.

[๑๕๘] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สันถกุมารพรหมได้กล่าวเนื้อความนี้ เสียงของสันถกุมารพรหมผู้กล่าวเนื้อความนี้ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ แจ่มใส ๑ ชัดเจน ๑ นุ่มนวล ๑ น่าฟัง ๑ กลมกล่อม ๑ ไม่พรวด ๑ ลึก ๑ มี กังวาน ๑. ก็สันถกุมารพรหม ย่อมยังบริษัทเท่าใดให้ทราบเนื้อความด้วยเสียง ของตน กระแสเสียงก็ไม่แพร่ไปในภายนอกบริษัทเท่านั้น. เสียงของผู้ใด ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการอย่างนี้ ผู้นั้นท่านเรียกว่า มีเสียงเพียงดังเสียง พรหม. ครั้งนั้นแล สันถกุมารพรหม นิรมิตอศตภาพ ๓๓ อศตภาพ นั่งอยู่บน บัลลังก์ของเทวดาชั้นดาวดึงส์ทุก ๆ บัลลังก์แล้ว เรียกเทวดาชั้นดาวดึงส์มา กล่าวว่ เทวดาชั้นดาวดึงส์ จะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ก็พระผู้มีพระภาค พระองค์นี้ ทรงปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลแก่ชนมาก เพื่อสุขแก่ชนมาก เพื่ออนุเคราะห์ โลก เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเพียงไร. ชนเหล่าใดถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง ถึงพระธรรมเป็นที่พึ่ง ถึงพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง กระทำบริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย ชนเหล่านั้นเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกาย แดก บางพวกเข้าถึงความเป็นสหายของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี บางพวก เข้าถึงความเป็นสหายของเทวดาชั้นนิมมานรดี บางพวกเข้าถึงความเป็นสหาย ของเทวดาชั้นดุสิต บางพวกเข้าถึงความเป็นสหายของเทวดาชั้นยามา บางพวก เข้าถึงความเป็นสหายของเทวดาชั้นดาวดึงส์ บางพวกเข้าถึงความเป็นสหายของ เทวดาชั้นจาตุम्मหาราช พวกที่ยังกายที่เร็วกว่าเขาทั้งหมดให้บริบูรณ์ ย่อมไป เพิ่มจำนวนหมู่เทพคนธรรพ์ ดังนี้.

[๑๕๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สันถุมารพรหมได้กล่าวเนื้อความนี้

กระแสน้ำของสันถุมารพรหมกล่าวเนื้อความนี้เท่านั้น เทวดาทิ้งหลายสำคัญ
ว่า ผู้ที่นั่งอยู่บนบัลลังก์ของเราเป็นผู้เดียวกล่าว ฉะนั้น พระโบราณจารย์ จึง
กล่าวว่า

เมื่อสันถุมารพรหมกล่าวผู้เดียว รูป
นิรมิตทั้งหมดก็กล่าว เมื่อสันถุมารพรหม
นั่งผู้เดียว รูปนิรมิตเหล่านั้นทั้งหมดก็นิ่ง.
เทวดาชั้นดาวดึงส์พร้อมด้วยพระ-
อินทร์ ย่อมสำคัญสันถุมารพรหมนั้นว่า
ผู้ที่นั่งบนบัลลังก์ของเราเป็นผู้เดียวเท่านั้น
กล่าว.

ว่าด้วยอานิสงส์แห่งอิทธิบาท

[๒๐๐] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ครั้งนั้นแล สันถุมารพรหมกลับคืน
คนเป็นผู้เดียวแล้ว นั่งบนบัลลังก์ของท้าวสักกะจอมเทพ เรียกเหล่าเทวดาชั้น
ดาวดึงส์มากล่าวว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์จะสำคัญ
ความซื่อนั้นเป็นไฉน อิทธิบาท ๔ เหล่านี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้รู้ ผู้เห็น
เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงบัญญัติไว้แล้ว เพื่อความ
ทำฤทธิ์ให้มาก เพื่อความทำฤทธิ์ให้วิเศษ เพื่อแสดงฤทธิ์ได้ อิทธิบาท ๔
เป็นไฉน ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เจริญอิทธิบาทประกอบด้วยฉันทสมาธิ
และปธานสังขาร เจริญอิทธิบาทประกอบด้วยวิริยสมาธิและปธานสังขาร
เจริญอิทธิบาทประกอบด้วยจิตตสมาธิและปธานสังขาร เจริญอิทธิบาทประกอบ
ด้วยวิมังสาสมาธิและปธานสังขาร อิทธิบาท ๔ เหล่านี้แล อันพระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้รู้ ผู้เห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงบัญญัติไว้แล้ว

เพื่อความทำอุทธีให้มาก เพื่อความทำอุทธีให้วิเศษ เพื่อแสดงอุทธีได้ สมณะ หรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตกาล แสดงอุทธีได้หลายอย่าง สมณะ หรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด แสดงอุทธีได้เพราะความที่อิทธิบาททั้ง ๔ เหล่านี้เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว อนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอนาคตกาล จักแสดงอุทธีได้หลายอย่าง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดจะแสดงอุทธีได้ เพราะความที่อิทธิบาททั้ง ๔ อย่างเหล่านี้เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว อนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบันกาล ย่อมแสดงอุทธีได้หลายอย่าง สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดแสดงอุทธีได้ เพราะความที่อิทธิบาททั้ง ๔ อย่างเหล่านี้แหละเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว เทวดาชั้นดาวดึงส์เห็นอิทธานุภาพเห็นปานนี้ของเราหรือไม่. เห็นแล้ว ท่านมหาพรหม. แม้เรามีอุทธีมากอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ ก็เพราะความมีอิทธิบาททั้ง ๔ อย่างนี้แลได้เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ดังนี้.

ว่าด้วยการบรรลุโอกาส ๓

[๒๑๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สันถกุมารพรหมได้กล่าวเนื้อความนี้แล้ว เรียกเทวดาชั้นดาวดึงส์มากล่าวว่า เทวดาชั้นดาวดึงส์จะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน การบรรลุโอกาส ๓ ประการที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นตรัสรู้แล้ว เพื่อบรรลุถึงความสุข. การบรรลุโอกาส ๓ ประการ คืออะไรบ้าง.

[๒๑๒] บุคคลบางคนในโลกนี้ ยังเกี่ยวข้องด้วยกาม คลุกคลีด้วย อุกุศลธรรมอยู่. โดยสมัยอื่น เขาฟังธรรมของพระอริยเจ้า มนสิการโดยแยกคาย ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม. เขาอาศัยการฟังธรรมของพระอริยเจ้า มนสิการโดยแยกคาย ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่เกี่ยวข้องด้วยกาม ไม่คลุกคลี

ด้วยอกุศลธรรมอยู่. ความสุข ความโสมนัสอันยิ่งกว่าสุขย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้ไม่
เกี่ยวข้องด้วยกาม ไม่คลุกคลีด้วยอกุศลธรรมนั้น. ความปราโมทย์เกิดต่อจาก
ความบันเทิง แม้ฉันใด ความสุข ความโสมนัสอันยิ่งกว่าสุขย่อมเกิดแก่ผู้ไม่
เกี่ยวข้องด้วยกาม ไม่คลุกคลีด้วยอกุศลธรรม ฉะนั้นเหมือนกันแล. การ
บรรลुโอกาสนี้เป็นประการที่ ๑ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น เป็นพระ-
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นตรัสรู้แล้ว เพื่อบรรลुถึงความสุข.

[๒๐๓] อีกประการหนึ่ง บุคคลบางคนในโลกนี้ ยังมีกายสังขารหยาบ
ไม่สงบระงับ มีวจีสังขารหยาบไม่สงบระงับ มีจิตตสังขารหยาบไม่สงบระงับ.
โดยสมัยอื่น เขาฟังธรรมของพระอริยเจ้า กระทำในใจโดยแยบคาย ปฏิบัติ
ธรรมสมควรแก่ธรรม. เมื่อเขาอาศัยการฟังธรรมของพระอริยเจ้า มนสิการ
โดยแยบคาย ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม กายสังขารที่หยาบย่อมสงบระงับ
วจีสังขารที่หยาบย่อมสงบระงับ จิตตสังขารที่หยาบย่อมสงบระงับ. ความสุข
ความโสมนัสอันยิ่งกว่าสุขย่อมเกิดขึ้นแก่เขา เพราะกายสังขารที่หยาบสงบระงับ
เพราะวจีสังขารที่หยาบสงบระงับ เพราะจิตตสังขารที่หยาบสงบระงับ. ความ
ปราโมทย์เกิดต่อจากความบันเทิงแม้ฉันใด ความสุข ความโสมนัสอันยิ่งกว่า
สุขย่อมเกิดขึ้น เพราะกายสังขารที่หยาบสงบระงับ เพราะวจีสังขารที่หยาบ
สงบระงับ เพราะจิตตสังขารหยาบสงบระงับ ฉะนั้นเหมือนกัน. การบรรลุโอกาส
นี้เป็นที่ ๒ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระองค์นั้นตรัสรู้แล้ว เพื่อบรรลุถึงความสุข.

[๒๐๔] อีกประการหนึ่ง บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมไม่รู้ตามความ
เป็นจริงว่า นี้กุศล ย่อมไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี้อกุศล ย่อมไม่รู้ตามความ
เป็นจริงว่า นี้มีโทษ ย่อมไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ไม่มีโทษ ย่อมไม่รู้ตาม
ความเป็นจริงว่า นี้ควรเสพ ย่อมไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ไม่ควรเสพ

ย่อมไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี้แล้ว ย่อมไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ประณีต
ย่อมไม่รู้ตามความเป็นจริงว่า นี้เป็นส่วนธรรมคำและธรรมขาว. โดยสมัยอื่น
เขาฟังธรรมของพระอริยเจ้า กระทำในใจโดยแยกกาย ปฏิบัติธรรมสมควรแก่
ธรรม ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้กุศล ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้อกุศล
ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้มีโทษ ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ไม่มีโทษ
ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ควรเสพ ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ไม่ควร
เสพ ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้แล้ว ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ประณีต
ย่อมรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้เป็นส่วนธรรมคำและธรรมขาว. เมื่อเขารู้อย่างนี้
เห็นอย่างนี้ อวิชาย่อมละได้ วิชชาย่อมเกิดขึ้น. ความสุข โสมนัสอันยิ่งกว่า
สุข ย่อมเกิดขึ้นแก่เขา เพราะปราศจากอวิชา เพราะวิชาเกิดขึ้น. ความ
ปราโมทย์เกิดต่อจากความบันเทิงแม้จันใด ความสุข โสมนัสอันยิ่งกว่าสุขย่อม
เกิดขึ้น เพราะปราศจากอวิชา เพราะวิชาเกิดขึ้นจันนั้นเหมือนกัน. การ
บรรลุโอกาสนี้เป็นประการที่ ๓ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น เป็นพระ
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นตรัสรู้แล้ว เพื่อบรรลุถึงความสุข. การ
บรรลุโอกาส ๓ ประการเหล่านี้แล อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น เป็น
พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นตรัสรู้แล้ว เพื่อบรรลุถึงความสุข.

ว่าด้วยสติปัญญา

[๒๐๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สันถุมารพรหมได้กล่าวเนื้อความนี้
แล้ว เรียกเทวดาชั้นดาวดึงส์มากล่าวว่า เทวดาชั้นดาวดึงส์จะสำคัญความข้อ
นั้นเป็นไฉน สติปัญญา ๔ นี้ อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น เป็นอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงบัญญัติดีแล้ว เพื่อบรรลุกุศล สติปัญญา
๔ มีอะไรบ้าง ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาภายในกาย เป็นภายใน มี

ความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอกัชฌาและโทมนัสในโลกอยู่ เมื่อ
ภิกษุพิจารณาภายในกาย เป็นภายในอยู่ ย่อมตั้งจิตไว้โดยชอบ ผ่องใสโดย
ชอบในกายานุปัสสนานั้น. เธอตั้งจิตไว้โดยชอบในกายานุปัสสนานั้นแล้ว ยัง
ญาณทัสสนะให้เกิดในกายอื่นในภายนอก. ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา
เป็นภายในมีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอกัชฌาและโทมนัสในโลกอยู่
เมื่อภิกษุพิจารณาเวทนาในเวทนาเป็นภายในอยู่ ย่อมตั้งจิตไว้โดยชอบ ผ่องใส
โดยชอบในเวทนานุปัสสนานั้น เธอตั้งจิตไว้โดยชอบ ผ่องใสโดยชอบในเวทนา
นุปัสสนานั้นแล้ว ยังญาณทัสสนะให้เกิดในเวทนาอื่นภายนอก ภิกษุพิจารณาจิต
ในจิตเป็นภายใน มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอกัชฌาและโทมนัส
ในโลกอยู่ เมื่อภิกษุพิจารณาจิตในจิตเป็นภายในอยู่ ย่อมตั้งจิตไว้โดยชอบ ย่อม
ผ่องใสโดยชอบในจิตตานุปัสสนานั้น. เธอตั้งจิตไว้โดยชอบ ผ่องใสโดยชอบ
ในจิตตานุปัสสนานั้นแล้ว ยังญาณทัสสนะให้เกิดในจิตอื่นในภายนอก. ภิกษุ
พิจารณาธรรมในธรรมเป็นภายใน มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด
อกัชฌาและโทมนัสในโลกอยู่ เมื่อภิกษุพิจารณาธรรมในธรรมเป็นภายในอยู่
ย่อมตั้งจิตไว้โดยชอบ ผ่องใสโดยชอบในธัมมานุปัสสนานั้น. เธอตั้งจิตไว้โดย
ชอบ ผ่องใสโดยชอบในธัมมานุปัสสนานั้นแล้ว ยังญาณทัสสนะให้เกิดใน
ธรรมอื่นในภายนอก. สติปัญญา ๔ อย่างนี้แล อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้
ผู้เห็น เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นทรงบัญญัติแล้ว เพื่อบรรลุคุณ

ว่าด้วยบริวารแห่งสมาธิ

[๒๐๖] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สันถกุมารพรหม ได้กล่าวเนื้อความ
นี้แล้ว ได้เรียกเทวดาชั้นดาวดึงส์มากล่าวว่า คุณก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย เทวดา
ชั้นดาวดึงส์จะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน บริวารแห่งสมาธิ ๗ ประการนี้ อัน

พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้รู้ ผู้เห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงบัญญัติแล้ว เพื่อความเจริญแห่งสัมมาสมาธิเพื่อความบริบูรณ์แห่งสัมมาสมาธิ บริหารแห่งสมาธิ ๗ ประการเป็นไฉน คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ. ความที่จิตมั่นแวดล้อมด้วยองค์ ๗ นี้แล เรียกว่า สัมมาสมาธิอันเป็นอริยะ มีอุปนิสัย ดังนี้บ้าง มีบริหารดังนี้บ้าง สัมมาสังกัปปะย่อมเพียงพอแก่บุคคลผู้มีสัมมาทิฏฐิ สัมมาวาจา ย่อมเพียงพอแก่บุคคลผู้มีสัมมาสังกัปปะ สัมมากัมมันตะย่อมเพียงพอแก่บุคคลผู้มีสัมมาวาจา สัมมาอาชีวะย่อมเพียงพอแก่บุคคลผู้มีสัมมากัมมันตะ สัมมาวายามะย่อมเพียงพอแก่บุคคลผู้มีสัมมาอาชีวะ สัมมาสติย่อมเพียงพอแก่บุคคลผู้มีสัมมาวายามะ สัมมาสมาธิ ย่อมเพียงพอแก่บุคคลผู้มีสัมมาสติ สัมมาญาณะย่อมเพียงพอแก่บุคคลผู้มีสมาธิ สัมมาวิมุตติ ย่อมเพียงพอแก่บุคคลผู้มีสัมมาญาณะ ก็บุคคลเมื่อกล่าวโดยชอบถึงความข้อนั้น ฟังกล่าวว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว อันบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาลควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามา อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน เพราะฉะนั้น ประคุดแห่งพระนิพพานเปิดเพื่อท่านแล้ว. บุคคลเมื่อกล่าวโดยชอบถึงความนี้เที่ยวจะบุคคลนั้นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้นในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฟังกล่าวว่า ก็พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว อันบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามา. อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน ประคุดแห่งพระนิพพานเปิดเพื่อท่านแล้ว. ก็ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้นในพระ-พุทธเจ้า ประกอบด้วยความเลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้นในพระธรรม ประกอบด้วยความเลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้นในพระสงฆ์ ประกอบด้วยศีลทั้งหลายที่พระอริยเจ้าชอบใจ. ชนเหล่านี้เป็นโอปปาติกะ นำมาแล้วในพระธรรม ชนผู้บำรุง

ชาวมคธกินสองล้านสี่แสนคน ทำกาละล่วงไปนานแล้วเป็นพระโศดาบัน เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓ อย่าง มีความไม่ตกต่ำเป็นธรรมดา เป็นผู้เที่ยง มีอันจะตรัสรู้ในเบื้องหน้า. ข้าพเจ้ากลัวการพูดเท็จ จึงไม่อาจกำหนดได้ว่าในชนเหล่านี้ มีพระสกทาคามีเท่าไร และหมู่สัตว์นอกนี้บังเกิดด้วยส่วนบุญ.

ประวัติของท้าวเวสวัณมหาราช

[๒๐๗] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สันกุมารพรหมได้กล่าวเนื้อความนี้แล้ว. เมื่อสันกุมารพรหมกล่าวเนื้อความนี้อยู่ ท้าวเวสวัณมหาราชเกิดความดำริแห่งใจอย่างนี้ว่า ลูกของท่านผู้เจริญ น้าอัศจรรย์หนอ ไม่เคยมีมาหนอ จักมีพระศาสดาผู้ยิ่งเห็นปานนี้ จักมีการแสดงธรรมที่ยิ่งเห็นปานนี้ จักปรากฏการบรรลุคุณวิเศษที่ยิ่งเห็นปานนี้. ครั้งนั้น สันกุมารพรหมได้ทราบความดำริในใจของท้าวเวสวัณมหาราชด้วยใจแล้ว ได้กล่าวกะท้าวเวสวัณมหาราช ดังนี้ว่า ท่านเวสวัณมหาราชจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ในอดีตกาล ก็ได้มีพระศาสดาผู้ยิ่งเห็นปานนี้ ได้มีการแสดงธรรมที่ยิ่งเห็นปานนี้ ได้ปรากฏการบรรลุคุณวิเศษที่ยิ่งเห็นปานนี้ แม้ในอนาคตกาล ก็จักมีพระศาสดาผู้ยิ่งเห็นปานนี้จักมีการแสดงธรรมที่ยิ่งเห็นปานนี้ จักปรากฏการบรรลุคุณวิเศษที่ยิ่งเห็นปานนี้.

[๒๐๘] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สันกุมารพรหม ได้กล่าวเนื้อความนี้แก่ทวยเทพชั้นดาวดึงส์แล้ว. ท้าวเวสวัณมหาราชได้บอกเนื้อความนี้ที่ได้สดับต่อหน้า ได้รับต่อหน้าสันกุมารพรหมผู้กล่าวแก่ทวยเทพชั้นดาวดึงส์ในบริษัทของตน. ชนวสภยักษ์กราบทุกความนี้ที่ได้สดับต่อหน้า ที่ได้รับต่อหน้าท้าวเวสวัณมหาราชผู้กล่าวในบริษัทของตนแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับต่อหน้า ทรงรับต่อหน้าชนวสภยักษ์และทรงทราบได้เองได้ตรัส

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 547

บอกเนื้อความนี้แก่ท่านพระอานนท์. พระอานนท์ผู้มีอายุได้ฟังมาต่อพระพักตร์
ได้รับมาต่อพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้กล่าวบอกความข้อนี้แก่ภิกษุ
ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา. พรหมจรรย์นั้น บัณฑิต แพร่หลาย กว้าง
ขวาง ชนเป็นอันมากทราบชัด เป็นปึกแผ่น จนเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
ประกาศดีแล้ว ดังนี้แล.

จบ หมวดสูตรที่ ๕

อรรถกถาชนนสกุตร

ชนนสกุตร มีคำว่าเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาอย่างนี้ :-

การพรรณานบทไม้ต้นในชนนสกุตร ดังนี้. บทว่า **ปริโต ปริโต** **ชนปเทสุ** ความว่า ในชนบทใกล้เคียง. บทว่า **ปริจารเก** ความว่า ผู้บำรุงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์. บทว่า **อุปปตฺติสุ** ความว่า ในการอุปบัติแห่งญาณคติ และบุญ. บทว่า **กาสิโกสเลสุ** ความว่า ในแคว้นกาสิและโกศล. อธิบายว่า ในกาสิรัฐ และโกศลรัฐ. ในบททั้งปวงก็มีนัยเช่นเดียวกัน. แต่ไม่ทรงพยากรณ์ในรัฐทั้ง ๖ คือ อังคะ มคธ โยนก กัมโพช อัสสกะ และอวันตี. ก็ทรงพยากรณ์ในชนบทสืบก่อนแห่งมหาชนบทสืบหานี้.

บทว่า **นาทิกิยา** ความว่า ชาวบ้านนาทิกะ. บทว่า **เตน จ** ความว่า ด้วยความเป็นพระอนาคามิ เป็นต้นนั้น. บทว่า **สุตฺวา** ความว่า ได้ฟังพยากรณ์ปัญหาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงกำหนดด้วยพระสัพพัญญุตญาณพยากรณ์อยู่ ก็จะถึงที่สุด ในความเป็นพระอนาคามิ เป็นต้น ของชนเหล่านั้น ก็จะมีใจเป็นของตนด้วยความเป็นพระอนาคามิ เป็นต้นนั้น. แต่ในอรรถกถาท่านกล่าวว่ บทว่า **เตน** คือ ชาวบ้านนาทิกะเหล่านั้น. จริงอยู่ อักษร **น** ในอรรถนั้น เป็นเพียงนิบาต.

บทว่า **ภควนฺตุ กิตฺตฺยมานรฺูป** ความว่า พระเจ้าพิมพิสาร ทรงบริกรรมอย่างนี้ว่า โอหนอพระพุทธเจ้า โอหนอพระธรรม โอหนอพระสงฆ์ โอหนอพระธรรมที่ตรัสดี แล้วสวรรคต. บทว่า **พหฺุชโน ปตีเทยฺย** ความว่า ชนมากถึงความเลื่อมใสอย่างนี้ว่า บิดา มารดา พี่ชาย พี่สาว บุตร ธิดา สหาย ของพวกเรา พวกเราเคยกินร่วม นอนร่วมกับท่านนั้น พวกเราจะทำสิ่งที่น่าพอใจอย่างนี้ และอย่างนี้แก่ท่านนั้น ได้ยินว่า ท่านนั้นเป็นอนาคามิ สกทาคามิ โสดาบัน โอหนอ เป็นการดี โอหนอเป็นการชอบ.

บทว่า **ลตี** คือ ญาณลตี. บทว่า **อภิสมุปราย** ความว่า มีญาณ
เป็นไปเบื้องหน้า. บทว่า **อพุทธา โข** ความว่า ได้เห็นชนประมาณ
เท่าใด. ประมาณ ๒,๔๐๐,๐๐๐ คน. บทว่า **อุปสนุตปติสุโต** ความ ทรง
มีทัศนสงบแล้ว. บทว่า **ภาติริว** ความว่า เปล่งปลั่งยิ่ง คือ รุ่งโรจน์ยิ่ง.
บทว่า **อินุทริยาน** ความว่า พระอินทร์ซึ่งมีพระหฤทัยเป็นที่หก. บทว่า
อพุทธ โข อหิ อานนุท ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เราได้เห็นชาว
มจรผู้บำรุง ไม่ใช่จำนวนสิบ จำนวนยี่สิบ จำนวนร้อย จำนวนพัน แต่
จำนวนไม่ต่ำกว่า ๒,๔๐๐,๐๐๐ คน. แต่ชนมีประมาณเท่านี้ เห็นเราแล้ว
อาศัยเราพ้นจากทุกข์แล้ว โสมนัสมีกำลังเกิดขึ้นแล้ว จิตเลื่อมใส เพราะจิต
เลื่อมใส โลहितซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐานก็ส่องใส เพราะโลहितส่องใส อินทรีย์ทั้ง
หลายซึ่งมีมนะเป็นที่หก ก็ส่องใส ครั้นตรัสดังนี้แล้ว จึงตรัสว่า **อลโข**
อานนุท เป็นต้น. พระเจ้าพิมพิสารพระองค์นั้น ทรงสดับธรรมกถาของสมเด็จพระ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ณ ที่นั้น เป็นใหญ่แห่งชนหนึ่งแสนยิ่งด้วยสิบพัน บรรลุ
เป็นพระโสดาบัน เพราะฉะนั้น พระองค์จึงมีพระนามว่า ชนวสกะ.

บทว่า **อิโต สตุต** ความว่า จูติจากเทวโลกนี้เจ็ดครั้ง. บทว่า **ตโต**
สตุต ความว่า จูติจากมนุษย์โลกนั้นเจ็ดครั้ง. บทว่า **ถ สรามิ จตุททส**
ความว่า ตามลำดับขั้นทั้งหมด สิบสี่ครั้ง. บทว่า **นิวสภิกขานามิ** ความ
ว่า เรารู้นิวาสด้วยอำนาจแห่งชาติ. บทว่า **ยตุถ เม วูลิติ ปุเร** ความว่า เรา
เข้าถึงความเป็นสหายแห่งเวสวัณในเทวโลก และเป็นราชาในมนุษย์โลกอยู่แล้ว
ในกาลก่อน แต่อัฏฐาพนี้ และเพราะได้อยู่อย่างนี้แล้ว บัดนี้ได้เป็นโสดาบัน
กระทำบุญมากในวัฏฏ์ทั้ง ๓ แม้สามารถบังเกิดเบื้องสูงด้วยอานุภาพแห่งบุญนั้น
จึงได้เกิดแล้วในที่นี้เทียว เพราะกำลังแห่งความใคร่ในสถานที่อยู่ตลอดกาลนาน.

ด้วยบทว่า **อาสา จ ปน เม สนฺติภูจฺติ** นี้ ท่านแสดงว่า เราไม่
หลับประมาทว่า เราเป็นโสดาบัน ยิ่งกาลให้ล่วงแล้ว ก็เราได้เจริญวิปัสสนา
เพื่อประโยชน์แก่พระสกทาคามี อยู่อย่างมีความหวังว่า เราจะบรรลุในวันนี้ ๆ.
บทว่า **ยทฺคฺเค** ความว่า ท่านกล่าวมุ่งถึงวันบรรลุพระโสดาบันในปฐมทัศน์ที่
สวนลลภูริวัน. บทว่า **ตทฺคฺเค อหิ ฆนฺเต ทีฆรตฺตํ อวินิปฺโต อวินิปฺตํ**
สฺนฺขานามิ ความว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าได้ทำวันนั้นเป็นต้นเหตุ ไม่
ตกต่ำเป็นเวลานาน นับได้ ๑๔ อตกภาพก่อน ได้จำกรรมที่ไม่ยังตนให้ตกต่ำที่
บรรลุแล้ว ด้วยอำนาจโสดาปัตติมรรค ที่สวนลลภูริวัน. บทว่า **อนจฺจริยิ** ความ
ว่าอศจรรยเนื่องๆ. การที่เราไปด้วยกรรมกิจบางอย่าง ได้เห็นพระผู้มีพระภาค
เจ้าในระหว่างทาง เป็นการอศจรรยที่คิดถึงบ่อยๆ และกรรมที่เราได้ฟังเฉพาะ
พระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสให้บริษัทของมหาราชเวสวัณนั้น แม้ข้อนี้
ก็เป็นการอศจรรย. บทว่า **เทว ปจฺจยา** ความว่า ภาพที่เห็นในระหว่างทาง
และความใคร่ที่จะบอกกรรมที่ได้ฟังต่อหน้าท้าวเวสวัณ. บทว่า **สนฺนิปิตฺตา**
ความว่า ประชุม เพราะเหตุอะไร. ได้ยินว่า เทพเหล่านั้น ประชุมด้วยเหตุ
๔ ประการ คือ เพื่อสงเคราะห์วันวัสสูปนายิกา เพื่อสงเคราะห์วันปวารณา
เพื่อฟังธรรม เพื่อเล่นปาริฉัตรกีฬา. ในเหตุการณ์เหล่านั้น ในวันอาสาพหุ-
ปณฺณมี เหล่าเทพในเทวโลกทั้งสอง ประชุมในเทวสภา ชื่อ สุรัम्मมา ว่า พรุ้ง
นี้เป็นวันวัสสูปนายิกา แล้วปรึกษากันว่า ในวิหารโน้น มีพระภิกษุเข้าพรรษา
หนึ่งรูป ในวิหารโน้น มีพระภิกษุเข้าพรรษา ๒ รูป ๓ รูป ๔ รูป ๕ รูป ๑๐ รูป
๒๐ รูป ๓๐ รูป ๔๐ รูป ๕๐ รูป ๑๐๐ รูป ๑,๐๐๐ รูป ท่านทั้งหลายจงทำการ
รักษาอารามในที่นั้น ๆ ให้ดี. การสงเคราะห์วัสสูปนายิกา ทวยเทพได้ทำแล้ว
ดังนี้. แม้ในกาลนั้น ทวยเทพได้ประชุมแล้ว ด้วยการฉนั้นเทียว. บทว่า
อิทํ เตลํ โหติ อาสนสุมี ความว่า อาสนะนี้ เป็นของมหาราชทั้งสี่เหล่านั้น

ครั้นมหาราชแม่เหล่านั้น ได้นั่งอย่างนี้แล้ว ต่อมาภายหลัง อาสนะจึงมีแก่เรา. บทว่า **เยนตุเถน** ความว่า ด้วยประโยชน์แห่งวัสสะปนยิกาใด. บทว่า **ตอตุถุ จินุติยิตฺวา** ความว่า คิดการอารักขาพระภิกษุสงฆ์ที่อยู่ป่านั้นแล้ว ปรีักษากั้มหาราชทั้งสี่ว่า ท่านทั้งหลายจงจัดแจงอารักขาพระภิกษุสงฆ์ผู้อยู่ใน ป่านั้น ๆ. บทว่า **วุตฺตวจนาปี ตั** ความว่า เทวบุตร ๓๓ องค์ ย่อมกล่าว ออกชื่อว่า มหาราช. เทวบุตร ๓๓ องค์ ย่อมพร่ำเรียกอย่างนั้น. มหาราช นอกนี้ ก็ระบุชื่อรอง ๆ ลงมา. ก็บทว่า **ตึ** แม้ในบททั้งสองเป็นเพียงนิบาต เท่านั้น. บทว่า **อปฺกุกฺขตา** ความว่า ไม่หลีกไปแล้ว.

บทว่า **อุพาโร** คือ ไพนุลย์ใหญ่. บทว่า **เทวานุภาว** ความว่า แสงสว่างแห่งฟ้า เครื่องประดับ วิมาน และสรีระของเทวดาทั้งปวง ย่อมแผ่ ไปไกล ๑๒ โยชน์ ส่วนแสงสว่างแห่งสรีระของเทวดาผู้มีบุญมากแผ่ไปไกล ๑๐๐ โยชน์ ก้าวล่วง ซึ่งเทวานุภาพนั่น. บทว่า **พฺรหฺมุโน เหติ ปุพฺพนิ- มิตฺต** ความว่า ท่านแสดงว่า แสงอรุณเป็นบุพพังคมะ เป็นบุพพนิมิตแห่ง พระอาทิตย์อุทัยฉันใด นั่นเป็นบุพพนิมิต แม้แห่งพรหมจรรย์นั้นเหมือนกัน. บทว่า **อนภิสฺมุภวนิโย** ความว่า ไม่พึงถึง. ความว่า ทวยเทพชั้นดาวดึงส์ ย่อม ไม่เห็นพรหมนั้น. บทว่า **จกฺขุปลสฺสุมิ** ความว่า ในประสาทจักขุ หรือ กลองจักขุ. วรรณะนั้น ไม่พึงเห็นหรือไม่พึงถึงในกลองจักขุของเทพทั้งหลาย. บทว่า **นาภิกฺวติ** ความว่า ได้กล่าวแล้ว. จริงอยู่ เทวดาชั้นต่ำ ๆ ย่อมอาจ เห็นอัฐภาพที่สร้างอย่างไพนุลย์ของเทวดาชั้นสูง ๆ. บทว่า **เวทปฺภิสฺสากิ** ความ ว่า กลับได้ความยินดี. บทว่า **อรุณภิสฺสิตฺโต รหฺเชน** ความว่า ทรงอภิเษก ด้วยสมบัติ. ก็อรรถนี้ พึงแสดงเรื่องทูลฐคามณีอภัย.

ได้ยินว่า พระเจ้าทูลฐคามณีอภัยนั้น ทรงชนะกษัตริย์ทมิฬถึง ๓๒ พระองค์ ทรงถึงอภิเษกในกรุงอนูราธบุรี ด้วยพระหฤทัยโสมนัสยินดี แต่ไม่

ได้ความลับ ตรัสบอกพระภิกษุสงฆ์ว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า ตั้งแต่บัดนั้นมา หม่อมฉันไม่ได้หลับเลย. พระภิกษุสงฆ์ทูลว่า ข้าแต่มหาบพิตร ถ้าอย่างนั้น ขอพระองค์ทรงอธิษฐานพระอุโบสถศีลในวันนี้ และพระองค์ทรงอธิษฐานพระอุโบสถศีลแล้ว. พระสงฆ์ไปส่งพระภิกษุผู้บำเพ็ญพระอภิธรรม ๘ รูป ว่า ขอให้ท่านสาธยายจิตตยมก. พระภิกษุเหล่านั้น ไปแล้วทูลว่า ข้าแต่มหาบพิตร ขอพระองค์ทรงบรรทมหลับ แล้วเริ่มสาธยาย. พระราชาทรงสดับการสาธยาย อยู่ที่ทรงก้าวไปสู่ความหลับ. พระเถระทั้งหลายคิดว่า อย่าปลุกพระราชา แล้วหลีกไป ในวันที่สอง พระราชาทรงตื่นขึ้น เมื่อพระอาทิตย์อุทัย เมื่อไม่ทรงเห็นพระเถระ. จึงตรัสถามว่า พระผู้เป็นเจ้าไปไหน. ทรงได้รับคำกราบทูลว่า พระเถระรู้ว่า พระองค์ก้าวสู่ความหลับแล้วไป. พระราชตรัสว่า พระผู้เป็นเจ้าข่มขู่. แม้เกศขคือความหลับ ตราบใด ชื่อว่าเกศข คือความไม่รู้ของเด็กทั้งหลาย ข่อมไม่มีแก่พระผู้เป็นเจ้าของเรา ตราบนั้น.

บทว่า **ปญฺจลฺลิตฺตํ** ความว่าเป็นเช่นกับปัญจลลิตคนธรรพ์. ได้ยินว่า เทพบุตรทั้งหมดได้นิรมิตอรรถภาพของเทพบุตร ปัญจลลิตคนธรรพ์ เพราะฉะนั้น แม้พรหมได้นิรมิตอรรถภาพเช่นนั้น ปรากฏแล้วเช่นกัน. บทว่า **ปฺลฺลฺลเกณ นิสิตฺติ** ความว่า นั่งขัดสมาธิ.

บทว่า **วิสฺสุทฺตํ** ความว่า ละเอียดคือไม่กระด้าง. บทว่า **วิญฺญฺเยยฺย** ความว่า ให้รู้ประโยชน์. บทว่า **มณฺหุ** คือ อ่อนหวานกลมกล่อม. บทว่า **สวณฺนํ** คือ ควรฟัง ได้แก่ เสนาะโสต. บทว่า **พินฺนุ** ความว่า ก้อนเดียว. บทว่า **อวิสารี** ความว่า สละสลวย ไม่แตกพร่า. บทว่า **คมฺภีโร** ความว่า เกิดลึกลงแต่มูลนาถิ. ไม่ได้เกิดกระทบเพียงลิ้น ฟัน ริมฝีปาก หรือเพดาน. ด้วยว่า เสียงที่เกิดเพียงนี้ จะไม่อ่อนหวาน และไม่ดังไปไกล. บทว่า **นินฺนนาถิ** ความว่า ก็ก้องเหมือนเสียงคำรามของมหาเมฆ และเสียง

ตะโพน. อนึ่ง บนหลังๆ ในที่นี้ ฟังทราบว่าเป็นประโยชน์ของบทก่อน ๆ.
บทว่า **ยถาปริสั** ความว่า ให้บริษัทรู้ทั่วถึงกัน. เสียงแห่งพรหมนั้น ย่อม
ดังภายในบริษัทเท่านั้น ย่อมไม่ดังออกไปภายนอก.

บทว่า **เย ทิ เกจิ** เป็นต้น บ่งบอก เพื่อแสดงการปฏิบัติ เพื่อ
ประโยชน์แก่ชนมาก. บทว่า **สรณ คตา** ความว่า ท่านไม่กล่าวถึงผู้ถึง
สรณตามมีตามเกิด แต่กล่าวหมายถึงสรณที่ถือไม่ผิด. บทว่า **คณฺหุพุกาย**
ปริปุเรติ ความว่า เพิ่มคณะแห่งคณฺหุพุกายให้บริบูรณ์. ท่านกล่าวว่า
เทวโลก ๖ ชั้น จำเดิมแต่กาลที่พระศาสดาของพวกเราได้อุบัติในโลกแล้ว
เกิดไม่มีระหว่าง เหมือนทะนนานที่ทูปแบ่งบริบูรณ์ และเหมือนป่าศร ป่าอ้อ
จึงชื่อว่า มาริสา.

บทว่า **ยาว สุปญฺญตฺตาปี เม เตน ภควตา** ความว่า พระ
ผู้มีพระภาคผู้เป็นศาสดาของเราทรงบัญญัติดีแล้ว คือ ตรัสดีแล้ว. ในบทว่า
อิทธิปาทา นั้น ฟังทราบว่าเป็นอิทธิ ด้วยอรรถว่าสำเร็จ ฟังทราบว่าเป็น
ด้วยอรรถว่าเป็นที่ตั้ง. บทว่า **อิทธิ พหุลิกตยา** ความว่า เพราะความที่
อิทธิมีเพียงพอ. บทว่า **อิทธิวิเสวิตยา** ความว่า เพราะมีอิทธิเป็นพิเศษ
ท่านกล่าวว่า **จิณฺณวลิตยา** ด้วยสามารถเสพบ่อย ๆ. บทว่า **อิทธิวิภวฺพ-**
ตยา ความว่า เพราะความที่เจริญอิทธิบ่อย ๆ เพื่อประโยชน์ที่จะแสดง
กระทำโดยประการต่างๆ. ในบทว่า **ฉนฺทสมานิปธานสํขารสมนฺนาคติ**
เป็นต้นมีอรรถดังนี้. สมานซึ่งมีฉันทะเป็นเหตุ หรือมีฉันทะเป็นหลัก ชื่อว่า
ฉันทสมาน. บทว่า **ฉนฺทสมานิ** นั้น เป็นชื่อแห่งสมานซึ่งได้มาเพราะกระทำ
ฉันทะ ซึ่งมีความใคร่ที่จะกระทำเป็นใหญ่. สังขารที่เป็นปธาน ชื่อว่า ปธาน
สังขาร. บทว่า **ปธานสํ ขารา** นั้น เป็นชื่อของสัมมปธานวิริยะอันยังกิจ ๔
ประการให้สำเร็จ. บทว่า **สมนฺนาคติ** ความว่า เข้าถึงแล้วด้วยฉันทสมาน

และประธานสังฆาร. บทว่า **อิทธิบาท** ความว่า กองแห่งจิตที่เหลือ หรือเจตสิก เป็นบาทด้วยอรรถว่า ตั้มนั่นแห่งฉันทสมาธิ และประธานสังฆารอันประกอบพร้อมด้วยอภิญญาจิต ซึ่งถึงอันนับว่า **อิทธิ** โดยปริยายว่า สำเร็จ หรือโดยปริยายนี้ว่า เป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายสำเร็จด้วยอรรถว่า สำเร็จ คือเป็นผู้สำเร็จแล้ว สมบูรณ์แล้ว ถึงที่สุดแล้ว. เพราะคำว่า **อิทธิบาท** ท่านกล่าวว่ เวทนาขันธ แห่งความเป็นจริงใด ฯลฯ วิญญาณขันธ. พึงทราบอรรถแม้ในบทที่เหลือโดยนัยนี้. เพราะสมาธิที่ทำฉันทะเป็นใหญ่ จึงได้มา ท่านเรียกว่า ฉันทสมาธิฉันทใด สมาธิที่ทำวิริยจิต วิมังสาเป็นใหญ่ได้มา เรียกว่า **วิมังสาสมาธิ** ฉันทนั้น.

อนึ่ง พึงทราบอรรถในคำนี้ว่า บาทในส่วนต้นว่า อุปจารณา เป็นบาท ปฐมฌานเป็นอิทธิ ปฐมฌานเป็นบาท ทุคฺคฌานเป็นอิทธิ เป็นอิทธิในส่วนปลาย. ก็อิทธิบาทกถา ท่านกล่าวไว้แล้วในวิสุทฺธิมรรค และในวิภังคอรรรถกถา โดยพิสดาร. แต่เกจิอาจารย์ กล่าวว่ อิทธิที่สำเร็จแล้ว เป็นอิทธิที่ยังไม่สำเร็จ. เพื่อประโยชน์แห่งการพูดถึงวาทะแห่งเกจิอาจารย์เหล่านั้น ชื่อว่า อุดรฐพิภวาร มาแล้วในอภิธรรมว่ อิทธิบาท ๔ คือ ฉันทิทธิบาท วิริยิทธิบาท จิตติทธิบาท วิมฺลิติทธิบาท ในอิทธิบาททั้ง ๔ นั้น ฉันทิทธิบาทเป็นโณน ภิกษุในศาสนานี้ ในสมัยใด เจริญโลกุตระฌานอันเป็นเครื่องออกจากทุกข์ อันเป็นอุปจยคามิ เพื่อละทิลฺล เพื่อบรรลุปฐมภูมิ สัจจจากามทั้งหลาย ฯลฯ เข้าถึงปฐมฌาน อันเป็นทุกขาปฏิบัติทา ทนธา-ภิญญาอยู่ ในสมัยนั้น ฌมฉันทใด ชื่อว่ฉันทะ เพราะได้กระทำฉันทะแล้ว ชื่อว่ กุศลเพราะใคร่ที่จะกระทำ นี้เรียกว่ ฉันทิทธิบาท ธรรมที่เหลือ สัมประยุดด้วยฉันทิทธิบาท. ก็ธรรมเหล่านี้ มาแล้วด้วยอำนาจแห่งโลกุตตร.

ในที่นี้ รัฐบาลเถระทำฉันทะเป็นฐะ ยังโลกุตตรธรรมให้เกิดแล้ว โสณเถระ กระทำวิริยเป็นฐะ สัมภูเถระ กระทำจิตเป็นฐะ ท่านโมฆราชผู้มีอายุทำวิมังสาเป็นฐะ ยังโลกุตตรธรรมให้เกิดขึ้น. ในข้อนี้ ครั้นบุตรอำมาตย์ ทั้ง ๔ คน ประรณานันดร เข้าไปอาศัยพระราชอาอยู่ คนหนึ่งเกิดความพอใจในการบำรุงรัฐชาติ และความชอบพระทัยของพระราชอา คอยบำรุง ทั้งกลางวัน และกลางคืน ยังพระราชอาให้พอพระราชหฤทัย แล้วได้ฐานันดร ฉันทะ ฟังทราบพระภิกษุผู้ยังโลกุตตรธรรมให้เกิดขึ้นด้วยฉันทะฉันทะนั้น. ส่วนคนหนึ่ง คิดว่า ใครจะสามารถเพื่อบำรุงทุกวัน ๆ ได้ เมื่อกิจเกิดขึ้นเราจะยังพระราชอาให้พอพระทัยด้วยความพยายาม ครั้นปัจฉิมตชนบท เกิดจลาจลถูกพระราชอาส่งไปปราบศัตรูด้วยความพยายาม ถึงแล้วซึ่งฐานันดรฉันทะ ฉันทะนั้น ให้โลกุตตรธรรมเกิดขึ้นด้วยวิริยฐะ ฟังทราบฉันทะนั้น. คนหนึ่ง คิดว่า แม้การบำรุงทุกวัน ๆ เป็นภาระหนัก เหมือนลูกศรเสียบอกทีเดียว เราจะยังพระราชอาให้พอพระทัยด้วยอำนาจมนต์ จึงยังพระราชอาให้พอพระทัยด้วยการรำมนต์ เพราะวิชาภูมิศาสตร์ได้อบรมไว้แล้ว ถึงฐานันดรฉันทะ ฉันทะนั้น ผู้ยังโลกุตตรธรรมให้เกิดขึ้นด้วยจิตฐะ ฟังทราบฉันทะนั้น. บุตรอำมาตย์คนอื่นคิดว่า ชื่อว่า พระราชอายอมพระราชทานฐานันดรแก่ผู้ถึงพร้อมด้วยชาติ ด้วยการบำรุงเป็นต้น เหล่านี้ เมื่อทรงพระราชทานแก่บุคคลเช่นนั้น ก็จะทรงพระราชทานแก่เรา อาศัยชาติสัมปทาอย่างเดียวกัน ก็ถึงซึ่งฐานันดร ฉันทะ ฉันทะนั้น อาศัยวิมังสา อันบริสุทธิตี ยังโลกุตตรธรรมเกิดขึ้นด้วยวิมังสาฐะ ฟังทราบฉันทะนั้น.

บทว่า อเนกวิหิตี ความว่า วิธีไม่ใช่หนึ่ง. บทว่า อิทธีวิหิตี ความว่า ส่วนของอิทธิ.

บทว่า สุขสุธาธิคมา ความว่า เพื่อบรรลุถึงฉานสุข มรรคสุข และผลสุข. บทว่า สัมมโห ความว่า จิตตสัมปยุต. บทว่า อริยธมมัม

ความว่า ธรรมอันพระอริยะ. พระผู้มีพระภาค คือ พระพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว.
บทว่า **สุมตติ** ความว่า ธรรมที่ภิกษุและภิกษุณีเป็นต้น แสดงต่อพระพักตร์
พระศาสดา ชื่อว่า ฟังอยู่. บทว่า **โยนิโสมนสิกโรติ** ความว่า กระทำในใจ
โดยอุบาย โดยคัลลอง โดยเหตุการณ ด้วยอำนาจ เป็นต้น ว่า ไม่เที่ยง.
อธิบายว่า ภิกษุปรารภกรรมด้วยการกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย ที่ท่านกล่าว
อย่างนี้ว่า ชื่อว่า **โยนิโสมนสิการ** คือ การกระทำไว้ในใจโดยอุบาย
การกระทำไว้ในใจโดยคัลลอง หรือ การระลึก การผูก การรวบรวมพร้อม
แห่งจิต การกระทำไว้ในใจ โดยอนุโลมสังจะ ในความไม่เที่ยงว่า ไม่เที่ยง
ในความไม่สวยงามว่า ไม่สวยงาม ในทุกข์ว่า ทุกข์ ในความเป็นอนัตตาว่า
เป็นอนัตตา นี้เรียกว่า **โยนิโสมนสิการ**. บทว่า **อัส สญฺโฆ** ความว่า ไม่
คลุกคลีอยู่กับวัตถุกำบัง กิเลสกำบัง. บทว่า **อุปปุชฺชติ สุขิ** ความว่า
ปรุมนานสุข ย่อมเกิดขึ้น. บทว่า **สุขา ภิกฺขุโย โสมนสฺสํ** ความว่า
โสมนัสอื่น ๆ เพราะปรุมนานสุขเป็นปัจจัยย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้ออกจากสมาบัติ. บทว่า
ปมฺพทา คือ ปิติ ซึ่งมีกำลังน้อย กว่าอาการของตฤฐิ. คำว่า **ปาโมชฺช**
คือ ปิติและโสมนัสมีกำลัง. บทว่า **ปรโหม โอกาสาชฺคโม** ความว่า ปรุมน
นาน ช่มนิวรรณา ถือโอกาสของตนดำรงอยู่ เพราะฉะนั้น ท่านจงกล่าวว่า
ปรโหม โอกาสาชฺคโม (การบรรลุโอกาสอันแรก).

ในบทว่า **โอพาริกา** นั้น กายสังขารและวีสังขารยังหยาบ จิตตสังขาร
จะหยาบอย่างไร. เพราะจิตตสังขารยังไม่ละ. ก็กายสังขารย่อมละด้วยจตุตถฌาน.
วีสังขารละด้วยทุติยฌาน. จิตตสังขารละด้วยนิโรธสมาบัติ. ครั้นกายสังขาร
แล้ววีสังขารแม้ละแล้ว จิตตสังขารทั้งหลายนั้น ก็ตั้งอยู่ด้วยประการฉะนี้
จึงเป็นโอพาริกะ เพราะยังละไม่ได้ โดยยึดกายสังขารวีสังขารที่ละได้แล้ว.
บทว่า **สุขิ** ความว่า ผลสมาบัติสุขอันเกิดแต่จตุตถฌาน ซึ่งเกิดแก่ผู้ออกจาก

นิโรธ. บทว่า **สุขา ภิโย โสมนสฺสํ** ความว่า โสมนัสอื่น ๆ แก่ผู้ออกแล้ว จากผลสมาบัติ. บทว่า **ทฺติโย โอกาสาธิกโม** ความว่า จตุตถฌาน ชุ่มสุขทุกข์ ถือโอกาสตนตั้งอยู่ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **ทฺติโย โอกาสาธิกโม**. ส่วนทฺติยฌาน และตติยฌาน ท่านถือเอาแล้วใน จตุตถฌานนั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงไม่กล่าวแยกต่างหาก.

ในบทว่า **อิทํ กุสลํ** เป็นต้น มีอรรถาธิบาย ดังนี้. กุสลกรรมบถสิบ ชื่อว่า กุสล. บทว่า **อกุสลํ** ได้แก่อกุสลกรรมบถสิบ. แม้สาวัชชทุกเป็นต้น พึงทราบด้วย สามารถแห่งอกุสลกรรมบถสิบเหล่านั้นเทียว. ก็นั้นทั้งหมดเป็น กัมมะ สุขะ และ สปฏิภาค จึงชื่อว่า **กมฺหสุกฺกสฺสปฏิภาคํ** . ก็นิพพานเท่านั้น เป็นอปปปฏิภาค. บทว่า **อวิชฺชา ปหิยติ** ความว่า อวิชชา ซึ่งปกปิดวิญญูะ ย่อม ละได้. บทว่า **วิชฺชา อุปฺปชฺชติ** ความว่า อรหัตตมรรควิชชา ย่อมเกิดขึ้น. บทว่า **สุขํ** คือ สุขอันเกิดแต่อรหัตตมรรคและผล. บทว่า **สุขา ภิโย โสมนสฺสํ** ความว่า โสมนัสอื่น ๆ ของผู้ออกแล้วจากผลสมาบัติ. บทว่า **ตฺติโย โอกาสาธิกโม** ความว่า อรหัตตมรรค ชุ่มกิเลสทั้งหมด ถือโอกาสตนแล้วตั้งอยู่ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **ตฺติโย โอกาสาธิกโม**. ส่วนมรรคที่เหลือ เมื่ออรหัตตมรรคถือเอาแล้ว ก็ประมวณเข้ากันได้ จึงไม่กล่าวแยกต่างหาก.

ส่วน โอกาสาธิกม ๓ ประการนี้ พึงกล่าวอย่างพิสดาร ด้วยสามารถ อารมณฺ์ ๓๘ ประการ. อย่างไร. ท่านกำหนดอารมณฺ์ทั้งหมดด้วยสามารถอุปจาร และอัปปนา โดยนัยที่กล่าวแล้วในวิสุทธิมรรคนั้นเทียว กล่าวถึงปฐมฌานใน ฐานะ ๒๔ ประการว่า **ปรโม โอกาสาธิกโม**. ท่านกำหนดทฺติยฌาน และ ตติยฌาน ในฐานะ ๑๑ ประการ และจตุตถฌาน ในฐานะ ๑๕ ประการให้ถึง นิโรธสมาบัติกล่าวว่า **ทฺติโย โอกาสาธิกโม**. ส่วน อุปจารฌาน ๑๐ ประการ เป็นปทัฏฐาน แห่งมรรครวมเข้ากับโอกาสาธิกมที่ ๓. อนึ่ง พึงกล่าวแม้ด้วย

อำนาจศึกษา อย่างนี้ ในศึกษา ๓ ประการ อธิศีลศึกษา รวมเข้ากับปฐมโอ-
กาศาธิกมะ อธิจิตตศึกษา รวมเข้ากับ ทุตยโอกาศาธิกมะ อธิปัญญาศึกษา
รวมเข้ากับตติยโอกาศาธิกมะ. แม้ในสามัญญผล ท่านกล่าวแม้ด้วยสามารถ
แห่งสามัญญผลสูตร อย่างนี้ว่า ตั้งแต่จุดศีล จนถึงปฐมฌาน เป็น
โอกาศาธิกมะที่ ๑ ตั้งแต่ทุตยฌานจนถึงเนวสัญญานาสัญญาตนะ เป็นโอกาศา-
ธิกมะที่ ๒ ตั้งแต่วิปัสสนาจนถึงอรหัตต์ เป็นโอกาศาธิกมะที่ ๓ ส่วนในปิฎก
๓ ประการ พึงกล่าว แม้ด้วยสามารถปิฎกอย่างนี้ว่า วินัยปิฎก บวกเข้ากับ
ปฐมโอกาศาธิกมะ สุตตันตปิฎก บวกเข้ากับทุตยโอกาศาธิกมะ อภิธรรมปิฎก
บวกเข้ากับตติยโอกาศาธิกมะ.

ได้ยินว่า พระมหาเถระในกาลก่อน ย่อมตั้งพระสูตรนี้เท่านั้นในวัน
วัสสุปนายิกา. เพราะเหตุไร. เพราะพวกเราจักจำแนกปิฎก ๓ กล่าว. เพราะ
เมื่อรวมพระไตรปิฎกกล่าว พระสูตรก็กล่าวได้ยาก เพราะฉะนั้น ใคร ๆ ก็ไม่
อาจ กล่าวได้. สูตรนี้ที่จำแนกไตรปิฎกกล่าว ก็จะกล่าวได้ง่าย.

บทว่า **กุสลดุสสาธิกมย** ความว่า เพื่อประโยชน์บรรลุมรรคกุศลและ
ผลกุศล. จจริงอยู่ ทั้งสองอย่างนั้น ชื่อว่า เป็นกุศล ด้วยอรรถว่า ไม่มีโทษ
หรือด้วยอรรถว่า เกษม. บทว่า **ตตุถ สมฺมา สมาริยติ** ความว่า ภิกษุตั้ง
มั่นชอบ ในกายภายในนั้น ก็จะเป็นเอกัคคตาจิต. บทว่า **พหิทฺธา ปฺรกาย**
ณานทสุสนํ อภินิพฺพตฺเตติ ความว่า ส่งญาณอันมุ่งต่อกายคนอื่น จาก
กายตน. ในบททั้งปวงก็มีนัยนี้. พึงทราบสติที่กำหนดกายเป็นต้น ด้วยบทว่า
สติมา ในบททั้งปวง. พึงทราบกายเป็นต้นเทียว กำหนดแล้วด้วยบทว่า **โลก.**
ก็สติปฏิฐานทั้ง ๔ นั้น พึงทราบว่า ท่านกล่าวเจือด้วยโลกกิยะ และโลกุตตระ.

บริขาร ในบทนี้ว่า สมาริปริกขารา มี ๓ อย่าง. เครื่องประดับใน
บทนี้ว่า รถมีสีขาวเป็นบริขาร มีฉานเป็นเปล้า มีวิริยะเป็นล้อ ชื่อว่า บริขาร.

ปริวารในบทนี้ว่า ล้อมด้วยดีแล้วด้วยนครปริกขาร ๗ ประการ ชื่อว่า ปริขาร.
สัมภาระในบทนี้ว่า **คิลานปัจจัยชีวิตปริกขาร** ชื่อว่า ปริขาร. ก็ในที่นี้
ท่านกล่าวว่า สมាธิปริกขาร ๗ ประการ ด้วยสามารถปริวารและปริขาร.
ปริวาริจะ ชื่อว่า ปริขาร. บทว่า **อัย วุจจติ โภ อริโย สมนุสสมาธิ**
ความว่า นี้เรียกว่า สมนุสสมาธิอริยอันล้อมองค์ ๗ เหมือนจักรพรรดิล้อม
ด้วยรัตนะ ๗ ประการ ฉะนั้น. บทว่า **สตูปนิโส อิติปิ** ความว่า ท่าน
เรียกว่า สตูปนิสัย แม้ด้วยประการนี้. บทว่า **สปริวาโรเยว** ได้กล่าว
แล้ว. บทว่า **สมุมมาทิฏฐิสฺส** ความว่า ผู้ตั้งอยู่ในสมุมมาทิฏฐิ. บทว่า
สมุมมาถ กปโป จ โหติ ความว่า สัมมาสังกัปปะ ย่อมเป็นไป. ในบท
ทั้งปวงก็มีนัยเช่นกัน. กัธรรณนี้ พึงทราบด้วยอำนาจมรรคบ้าง ด้วยอำนาจ
ผลบ้าง. อย่างไร. มรรคสัมมาสังกัปปะ ย่อมมีแก่ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในมรรคสัมมาทิฏฐิ
 ฯลฯ และมรรควิมุตติ ย่อมมีแก่ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในมรรคญาณ อนึ่ง ผลสัมมา-
สังกัปปะ ย่อมมีแก่ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในผลสัมมาทิฏฐิ ฯลฯ และผลวิมุตติ ย่อมมีแก่
ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในผลสัมมาญาณ. บทว่า **สุวากุขาโต** เป็นต้น ท่านพรรณนา
ไว้แล้วในวิสุทธิมรรค. บทว่า **อปารุตา** ความว่า เปิดแล้ว. บทว่า **อมตสุส**
ความว่า นิพพาน. บทว่า **ทวาร** ความว่า ทางเข้า. บทว่า **อเวจฺจป-**
ปสาเทน ความว่า ความเสื่อมใสไม่หวั่นไหว. บทว่า **ธมฺเม วินิตา** ความ
ว่า แน่นอนแล้วด้วยธรรมนิยาม. บทว่า **อถายิ อิตธา ปชา** ความว่า
ท่านกล่าวหมายถึงพระอนาคามี. บทว่า **อนาคามีโน อตุถิ** ท่านกล่าวแล้ว.
บทว่า **ปฺลฺลภฺตภาตา** ความว่า เกิดแล้วด้วยส่วนแห่งบุญ. บทว่า **โอดตปฺป**
ความว่า มีใจเกรงกลัว. ถ้าอย่างนั้น มุสา พึงมีในกาลไหน เพราะฉะนั้น
เราไม่อาจนับโดยภักยมุสาวาทได้ แต่ไม่ได้แสดงว่า กำลังนับของเราไม่มี. สันถ-
กุมารพรหมถามเวสวัณอย่างเดียว ด้วยบทนี้ว่า **ตํ ก็ มนฺยต ภว .** แต่

พระสูตรต้นปิฎก ที่มณีกาย มหาวรรค เล่ม ๒ ภาค ๑ - หน้าที่ 560
สังกุมารพรหมนั้น ไม่มีลัทธิว่า พระศาสดาอย่างนั้น ไม่มีแล้ว หรือจักไม่มี.
จริงอยู่ ในอภิสมัยของพระพุทธเจ้า ทั้งปวงไม่มีพิเศษ. บทว่า สายั ปริสายั
ความว่า ในบริษัท ของตน.

บทว่า ตยิทํ พุรหุมจริยํ ความว่า ไตรสิกขาทั้งสิ้นนี้นั้น คือ
พรหมจรรย์. บทที่เหลือง่ายทั้งนั้น. ส่วนบทเหล่านี้อันพระธรรมสังคาคาหกเถระ
ทั้งหลาย ได้ตั้งไว้แล้ว ดังนี้.

จบ อรรถกถาชนวสกสูตรที่ ๕

รวมพระสูตรในเล่มนี้

๑. มหาปทานสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๒. มหานิทานสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๓. มหาปรินิพพานสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๔. มหาสุทฺถสนสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา
๕. ชนวสกสูตร	พร้อมทั้งอรรถกถา